

JURISPRUDENCIJA

Mokslo darbai · Research Papers

JURISPRUDENCE

32(1)

2025

ISSN 1392-6195 (print)

ISSN 2029-2058 (online)

doi:10.13165/JUR

Mykolas Romeris
universitetas

Uniwersytet
Wrocławski

Mykolas Romeris
universitetas

ISSN 1392-6195 (print)
ISSN 2029-2058 (online)
doi:10.13165/JUR

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS
MYKOLAS ROMERIS UNIVERSITY

JURISPRUDENCIJA

Mokslo darbai
2025, 32(1)

JURISPRUDENCE

Research Papers
2025, 32(1)

Vilnius

2025

REDAKTORIŲ KOLEGIJA:

Redaktorių kolegijos pirmininkas
Prof. habil. dr. *Mindaugas Maksimaitis*
Mykolo Romerio universitetas

Atsakingoji redaktorė
Prof. dr. *Agnė Tvaronavičienė*
Mykolo Romerio universitetas

Vykdančioji redaktorė
Dr. *Kristina Kenstavičienė*
Mykolo Romerio universitetas

Redaktorių kolegijos nariai:

Prof. dr. *Adelina Adinolfi*
Florencijos universitetas, Italija

Prof. dr. *Rima Ažubalytė*
Mykolo Romerio universitetas

Prof. dr. *Virginijus Bitė*
Mykolo Romerio universitetas

Prof. dr. *Frank Emmert*
Indianapolio universitetas, JAV

Prof. dr. *Anatolij P. Getman*
Jaroslavo Išmintingojo nacionalinis
teisės universitetas, Ukraina

Prof. dr. *Jaana Ginter*
Tartu universitetas, Estija

Prof. habil. dr. *Włodzimierz Gromski*
Vroclavo universitetas, Lenkija

Dr. *Cherry James*
Londono Pietų kranto universitetas,
Jungtinė Karalystė

Prof. dr. *Egidijus Jarašiūnas*
Mykolo Romerio universitetas

Prof. dr. *Saulius Katuoka*
Mykolo Romerio universitetas

Prof. dr. *Mike King*
Birmingemo universitetas,
Jungtinė Karalystė

Prof. dr. *Julija Kiršienė*
Vytauto Didžiojo universitetas

Prof. dr. *Vidmantas Egidijus Kurapka*
Mykolo Romerio universitetas

Doc. dr. *Agoston Mohay*
Pečo universitetas, Vengrija

Doc. dr. *Malkhaz Nakashidze*
Batumio Shota Rustaveli valstybinis
universitetas, Gruzija

Prof. dr. *Rimvydas Norkus*
Mykolo Romerio universitetas

Prof. dr. *Bernd H. Oppermann*
Hanoverio Leibnizo universitetas,
Vokietija

Prof. dr. *Vytautas Pakalniškis*
Mykolo Romerio universitetas

Prof. dr. *Sebastien Platon*
Bordo universitetas, Prancūzija

Prof. dr. *Alyvydas Pumputis*
Mykolo Romerio universitetas

Prof. dr. *Murray Raff*
Kanberos universitetas, Australija

Prof. dr. *Nadežda Rozehnalova*
Mašaryko universitetas,
Čekijos Respublika

Prof. dr. *Eduard Somers*
Gento universitetas, Belgija

Doc. dr. *Helga Špadina*
Josip Juraj Strossmayer Osijekio
universitetas, Kroatija

Prof. habil. dr. *Kalvis Torgāns*
Latvijos universitetas, Latvija

Prof. dr. *Alexander Trunk*
Kylio universitetas, Vokietija

Prof. habil. dr. *Yuliya Vaschenko*
Comenius universitetas Bratislavoje,
Slovakija

Prof. dr. *Vigintas Višinskis*
Mykolo Romerio universitetas

Prof. dr. *Justinas Žilinskas*
Mykolo Romerio universitetas

EDITORIAL BOARD:

Editor-in-Chief

Prof. Habil. Dr. *Mindaugas Maksimaitis*
Mykolas Romeris University

Managing Editor

Prof. Dr. *Agnė Tvaronavičienė*
Mykolas Romeris University

Executive Editor

Dr. *Kristina Kenstavičienė*
Mykolas Romeris University

Editors:

Prof. Dr. *Adelina Adinolfi*
University of Florence, Italy

Prof. Dr. *Mike King*
Birmingham City University,
United Kingdom

Prof. Dr. *Murray Raff*
University of Canberra, Australia

Prof. Dr. *Rima Ažubalytė*
Mykolas Romeris University

Prof. Dr. *Julija Kiršienė*
Vytautas Magnus University

Prof. Dr. *Nadežda Rozehnalova*
Masaryk University, Czech Republic

Prof. Dr. *Virginijus Bitė*
Mykolas Romeris University

Prof. Dr. *Vidmantas Egidijus Kurapka*
Mykolas Romeris University

Prof. Dr. *Eduard Somers*
Ghent University, Belgium

Prof. Dr. *Frank Emmert*
Indiana University Law School, USA

Doc. Dr. *Agoston Mohay*
University of Pecs, Hungary

Doc. Dr. *Helga Špadina*
Josip Juraj Strossmayer University of
Osijek, Croatia

Prof. Dr. *Anatolij P. Getman*
Yaroslav Mudryi National Law
University, Ukraine

Doc. Dr. *Malkhaz Nakashidze*
Batumi Shota Rustaveli State University,
Georgia

Prof. Habil. Dr. *Kalvis Torgāns*
University of Latvia, Latvia

Prof. Dr. *Jaana Ginter*
University of Tartu, Estonia

Prof. Dr. *Rimvydas Norkus*
Mykolas Romeris University

Prof. Dr. *Alexander Trunk*
Kiel University, Germany

Prof. Habil. Dr. *Włodzimierz Gromski*
University of Wrocław, Poland

Prof. Dr. *Bernd H. Oppermann*
Leibniz University Hannover, Germany

Prof. Habil. Dr. *Yuliya Vaschenko*
Comenius University in Bratislava,
Slovakia

Dr. *Cherry James*
London South Bank University,
United Kingdom

Prof. Dr. *Vytautas Pakalniškis*
Mykolas Romeris University

Prof. Dr. *Vigintas Višinskis*
Mykolas Romeris University

Prof. Dr. *Egidijus Jarašiūnas*
Mykolas Romeris University

Prof. Dr. *Sebastien Platon*
University of Bordeaux, France

Prof. Dr. *Justinas Žilinskas*
Mykolas Romeris University

Prof. Dr. *Saulius Katuoka*
Mykolas Romeris University

Prof. Dr. *Alvydas Pumputis*
Mykolas Romeris University

TURINYS

Egidijus Jarašiūnas

DEMOKRATIJOS IR ŽMOGAUS TEISIŲ APSAUGOS TARPUSAVIO SĄSAJOS
KLAUSIMAI KONSTITUCINĖJE JURISPRUDENCIJOJE.....8

Egidijus Kūris

JURISPRUDENCIJŲ DIALOGAS IR KONVENCIJAI DRAUGIŠKAS
KONSTITUCIJOS AIŠKINIMAS 36

Vytautas Mizaras

KONSTITUCINIO TEISMO IR EUROPOS ŽMOGAUS TEISIŲ TEISMO
JURISPRUDENCIJOS DIALOGAS IR JO ĮTAKA KONSTITUCINĖS
JURISPRUDENCIJOS RAIDAI 74

Darius Beinoravičius

DEMOKRATIJA IR TEISMAI..... 94

Ieva Deviatnikovaitė

TEISMINĖ KONTROLĖ ADMINISTRACINĖS PROCEDŪROS METU 108

Artur Doržinkevič, Mykolas Kirkutis, Vigintas Višinskis

VAIKO GRĄŽINIMO IŠIMČIŲ TAIKYMAS PAGAL 1980 M. HAGOS
KONVENCIJĄ LIETUVOS TEISMŲ PRAKTIKOJE..... 130

Indrė Maculevičienė

PROCESO VIEŠUMO PRINCIPO (NE)UŽTIKRINIMAS NAGRINĖJANT
CIVILINĘ BYLĄ NUOTOLINIAME TEISMO POSĖDYJE 147

Darius Bolzanas, Remigijus Jokubauskas

FIZINIO ASMENS SUBJEKTINIŲ TEISIŲ APSAUGA TAIKANT APRIBOJIMUS
IŠIEŠKOTI IŠ JO TURTO VYKDYMO PROCESE 168

Augustė Dumčiūtė, Lina Novikoviėnė

VARTOTOJO TEISĖ Į PREKĖS TAISYMĄ IR JOS ĮGYVENDINIMAS EUROPOS
SĄJUNGOS TEISĖJE 186

Oleg Fedosiuk

NETEISĖTAS INFORMACIJOS RINKIMAS APIE PRIVATŲ ASMENS
GYVENIMĄ KAIP NUSIKALSTAMA VEIKA: AR AIŠKUS KRIMINALIZACIJOS
TURINYS? 205

Justinas Leonavičius

KORUPCINIŲ NUSIKALSTAMŲ VEIKŲ DALYKAS – KYŠIS. TAM TIKRI
DISKUSINIAI IR PROBLEMIAI KLAUSIMAI..... 224

Rasa Volungevičienė

DAUGIAKALBYSTĖS PRINCIPAS ES BAUDŽIAMOJOJE TEISĖJE: TEORINIAI
IR PRAKTINIAI ASPEKTAI 246

Aurimas Paulius Rudinskas

NETEISĖTA MIGRACIJA IŠ HUGO GROCIJAUS PERSPEKTYVOS
TARPTAUTINĖS TEISĖS KONTEKSTE 268

CONTENTS

Egidijus Jarašiūnas

ISSUES OF THE CONNECTION BETWEEN DEMOCRACY AND PROTECTION OF HUMAN RIGHTS IN CONSTITUTIONAL JURISPRUDENCE.....	34
--	----

Egidijus Kūris

JURISPRUDENTIAL DIALOGUE AND THE CONVENTION-FRIENDLY INTERPRETATION OF THE CONSTITUTION.....	72
--	----

Vytautas Mizaras

THE INFLUENCE OF THE JURISPRUDENCE OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS ON THE DEVELOPMENT OF THE CONSTITUTIONAL JURISPRUDENCE.....	93
--	----

Darijus Beinoravičius

DEMOCRACY AND THE COURTS.....	107
-------------------------------	-----

Ieva Deviatnikovaite

JUDICIAL REVIEW DURING ADMINISTRATIVE PROCEDURE	129
---	-----

Artur Doržinkevič, Mykolas Kirkutis, Vigintas Višinskis

APPLICATION OF THE EXCEPTIONS TO THE RETURN OF A CHILD UNDER THE 1980 HAGUE CONVENTION IN LITHUANIAN CASE LAW	145
---	-----

Indrė Maculevičienė

THE (NON-) APPLICATION OF THE PRINCIPLE OF PUBLICITY OF PROCEEDINGS IN THE REMOTE HEARING OF A CIVIL CASE.....	167
--	-----

Darius Bolzanas, Remigijus Jokubauskas

PROTECTION OF NATURAL PERSONS' PERSONAL RIGHTS BY THE APPLICATION OF RESTRICTIONS OF ENFORCEMENT AGAINST HIS PROPERTY IN ENFORCEMENT PROCEEDINGS.....	185
---	-----

Augustė Dumčiūtė, Lina Novikovienė

THE CONSUMER'S RIGHT TO REPAIR AND ITS IMPLEMENTATION IN EUROPEAN UNION LAW	204
---	-----

Oleg Fedosiuk

UNLAWFUL COLLECTION OF INFORMATION ABOUT A PERSON'S PRIVATE LIFE AS A CRIMINAL ACT: IS THE CONTENT OF CRIMINALIZATION CLEAR?	223
--	-----

Justinas Leonavičius

THE SUBJECT OF CORRUPTION CRIMES – BRIBE: CERTAIN DEBATABLE/ PROBLEMATIC ISSUES.....	245
---	-----

Rasa Volungevičienė

THE PRINCIPLE OF MULTILINGUALISM IN THE EU CRIMINAL LAW : THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS.....	267
---	-----

Aurimas Paulius Rudinskas

UNDOCUMENTED MIGRATION IN THE CONTEXT OF HUGO GROTIUS‘ INTERNATIONAL LAW	281
---	-----

DEMOKRATIJOS IR ŽMOGAUS TEISIŲ APSAUGOS TARPUSAVIO SĄSAJOS KLAUSIMAI KONSTITUCINĖJE JURISPRUDENCIJOJE¹

Egidijus Jarašiūnas

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos

Viešosios teisės institutas

Elektroninis paštas: jarasiunas.egidijus@gmail.com

Pateikta 2025 m. vasario 25 d., parengta spaudai 2025 m. balandžio 7 d.

DOI: 10.13165/JUR-25-32-1-01

Santrauka. Straipsnyje nagrinėjami demokratijos ir žmogaus teisių apsaugos, kaip dviejų konstitucinių kategorijų, tarpusavio sąsajos aiškinimo Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje klausimai. Šis teismas yra pabrėžęs, kad žmogaus teisių ir laisvių prigimtinio pobūdžio pripažinimo ir jų apsaugos principas yra vienas iš Lietuvos Respublikos, kaip demokratinės teisinės valstybės, konstitucinių pagrindų, kad demokratinė konstitucinė sistema negali visavertiškai funkcionuoti be žmogaus teisių apsaugos, kad vienas svarbiausių demokratinės teisinės valstybės uždavinių – ginti ir saugoti šias teises ir laisves. Kartu galima daryti išvadą, kad veiksminga žmogaus teisių apsauga įmanoma tik demokratinėje teisinėje valstybėje. Demokratija ir žmogaus teisių apsauga yra glaudžiais vidiniais ir tarpusavio priklausomybės ryšiais susietos kategorijos. Šių principų sąsajos aiškinimo plėtojimas oficialiojoje konstitucinėje doktrinoje ne tik praturtina jų sampratą naujais aspektais, bet ir prisideda prie visos konstitucinės sistemos pusiausvyros užtikrinimo.

Reikšminiai žodžiai: Konstitucija, demokratija, prigimtinis žmogaus teisių ir laisvių pobūdis, konstitucinė jurisprudencija, konstitucinių kategorijų sąsaja.

¹ Straipsnis parengtas pagal Konstitucijos dieni paminėti skirtoje 2024 m. spalio 25 d. tarptautinėje XI mokslinėje-praktinėje konstitucinės teisės konferencijoje „Konstitucinis dialogas: kas lemia žmogaus teisių raidos tendencijas?“ skaitytą pranešimą.

Išvadas

Iš karto susitarkime dėl straipsnio pavadinime minimų kategorijų sąsajos nagrinėjimo pobūdžio ir krypties. Pirmoji iš dviejų kategorijų, *demokratija*, pirmiausia siejama su politikos sritimi (net teisininkų rašiniuose pirmiausia primenamas jos politinis pobūdis), o antroji, *žmogaus teisės ir laisvės* (kalbėsime apie asmens ir piliečio teisių junginį), neginčijamai yra teisinė materija. Kadangi abi kategorijos – konstitucinės sistemos elementai, tai bus teisinis nagrinėjimas (visoks kitoks požiūris – filosofinis, istorinis, sociologinis ar politologinis ir t. t., nepaisant jų pažiniminio vertingumo, liks tik kaip fonas). Ir pagaliau svarbiausias dalykas – mus domins tų konstitucinės sistemos elementų teisinės sąsajos (sąryšio) klausimai.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 1 straipsnyje skelbiama, kad Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika, o jos 18 straipsnyje įtvirtinta žmogaus teisių, kaip prigimtinių teisių, samprata. Konstitucija – tiesiogiai veikianti teisė, tai teisė, kurios taikyti negalima be jos *teisinio aiškinimo*. Konstitucijos oficialaus aiškinimo misija patikėta Lietuvos Respublikos Konstituciniam Teismui. Konstitucijoje įtvirtintos *demokratijos* sampratos ir jos *sąsają* su žmogaus ir piliečio teisių apsauga klausimų nagrinėjimas būtinai nukryps į konstitucinę jurisprudenciją, kurioje oficialiai aiškinama Konstitucija, atskleidžiama konstitucinių nuostatų esmė ir turinys, jų tarpusavio ryšiai.

Vien Konstitucijos teksto nuostatų *demokratinė valstybė, demokratiniai rinkimai* taikymas reikalauja jų aiškinimo, kitaip Konstitucinis Teismas neatliktų savo misijos. Spręsdamas konkrečias bylas ir norėdamas palyginti ginčijamą aktą (ar jo nuostatą) su Konstitucija, jis turės išsiaiškinti ir paaiškinti konstitucinių reikalavimų turinį, taigi prireikus teks aiškinti teisinius demokratijos ir įvairius jos sąsają su kitomis kategorijomis (mūsų nagrinėjamu atveju – žmogaus teisėmis) aspektus.

Mokslinėje literatūroje, priklausomai nuo tyrimų pobūdžio, demokratijos ir žmogaus teisių apsaugos santykių nagrinėjime, regime nevienodus požiūrius: vieni linkę matyti jų antinomiją, kiti pripažįsta jų suderinamumą, tretį akcentuoja jų ryšį ir tarpusavio priklausomybę. Su pastaruoju požiūriu yra susijusi demokratijos „kaip santvarkos, kuri įtvirtina ir garantuoja „pagrindinių teisių“ viešpatavimą“², koncepcija. Pagal ją pagarba žmogaus teisėms yra „pagrindinis kriterijus, pagal kurį sprendžiama, ar politinio režimo pobūdis yra demokratinis“³. Pabrėžiama, kad vienas svarbiausių demokratinės teisinės valstybės uždavinių – ginti ir saugoti šias teises ir laisves. Tiek siejant demokratiją su teisinės valstybės reikalavimais⁴, kurių vienas yra užtikrinti žmogaus teises ir laisves, tiek ir tiesiogiai nagrinėjant konkrečių teisių ar laisvių sankirtas su demokratija pabrėžiamas žmogaus teisių užtikrinimo prioritetas.

2 Jean-Marie Denquin, „Situation présente du constitutionnalisme. Quelques réflexions sur l'idée de démocratie par le droit“, *Jus Politicum*, 1 (2008): 2, <https://www.juspoliticum.com/articles/Situation-presente-du-constitutionnalisme-Quelques-reflexions-sur-l-idee-de-democratie-par-le-droit>.

3 Catherine Colot-Thélène, „Démocratie, communauté et individualisme“, iš *Démocratie et constitutionnalisme. Retours critiques* (sous la direction de Véronique Champeil-Desplats et Jean-Marie Denquin) (Paris: Editions mare et martin, 2018), 43.

4 „Nėra demokratijos be teisinės valstybės“ (žr. Michel Troper, „Le concept d'État de droit“, *Droits*, 15 (1992): 60).

Konstitucija – vientisas aktas, todėl konstitucinės sistemos elementai – normos ir principai – aiškinami kaip susiję ir sudarantys vieną darnią sistemą, kurioje nėra priešpriešos. Todėl nė vienos konstitucinės nuostatos negalima priešpriešinti kitoms jos nuostatomis, negalimas aiškinimas, kuriuo būtų paneigta ar iškreipta kitų nuostatų esmė. Negalimas ir konstitucinių nuostatų aiškinimas jas atibojus nuo kitų nuostatų, todėl Konstitucinio Teismo formuojamoje oficialiojoje konstitucinėje doktrinoje⁵ yra svarbus įvairių konstitucinių nuostatų tarpusavio sąsajų, jų turinio santykio, išreikštų vertybių pusiausvyros atskleidimas.

Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad vienas iš Lietuvos Respublikos, kaip demokratinės teisinės valstybės, konstitucinių pagrindų yra žmogaus teisių ir laisvių prigimtinio pobūdžio pripažinimo principas. Tai suponuoja, kad demokratinė konstitucinė sistema neišivaizduojama be žmogaus teisių apsaugos. Turime prisiminti ir tai, kad Lietuvos valstybės nepriklausomybė, demokratija, žmogaus teisių prigimtinis pobūdis – ypatingi mūsų konstitucinės sistemos elementai, konstitucinėje jurisprudencijoje jie pripažinti nekeičiamomis konstitucinėmis nuostatomis, šalies konstitucinį tapatumą išreiškiančiais principais. Taip demokratijos ir žmogaus teisių apsaugos sąsaja įgauna ypatingą, konstitucinę tapatybinę reikšmę, šie principai laikytini konstitucinės sistemos kertiniais akmenimis.

Demokratijos ir žmogaus bei piliečio teisių apsaugos susiejimo klausimai vienu ar kitu aspektu yra nagrinėti ne viename Konstitucinio Teismo akte (pirmąsyk tokia sąsaja aptarta dar 1994 m. liepos 22 d. nutarime⁶). Šių elementų sąryšio nagrinėjimas išryškino naujus tų principų aspektus, jiems būdingą pusiausvyrą, abipusį vidinį ryšį ir šio ryšio konstitucinę reikšmę. Kartu galima pažymėti ir paties konstitucinių nuostatų sąryšio matmens teisinę svarbą.

Demokratijos, žmogaus teisių užtikrinimo klausimams Lietuvos konstitucionalistų darbuose dėmesio tikrai nestokojama⁷, o šių konstitucinių principų sąsajos problemos

5 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. liepos 1 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 105-3894.

6 Šiame nutarime referendumo įstatymo pataisų konstitucingumo klausimui išspręsti Konstitucinis Teismas pasitarkė Tautos suvereniteto, Konstitucijoje įtvirtintos piliečių teisės dalyvauti valdant savo šalį, demokratijai būdingą sprendimų priėmimą pagal daugumos principą (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. liepos 22 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 57-1120).

7 Iš naujesnių darbų galima paminėti porą mokslo studijų (Petras Ragauskas, *Demokratijos sampratos atspindžiai Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje* (Vilnius: Lietuvos teisės institutas, 2016), <https://teise.org/wp-content/uploads/2017/01/Ragauskas-demsamprata-studija.pdf>; Dovilė Pūraitė-Andrikienė, *Žmogaus teisių apsauga ir gynimas Lietuvos Respublikos Konstituciniame Teisme* (Vilnius: Lietuvos socialinių mokslų centro Teisės institutas, 2023), https://teise.org/wp-content/uploads/2023/11/Zmogaus_teisiu_apsauga.pdf. Demokratijos sąvokos konstitucinėje jurisprudencijoje tyrimams skirtas leidinys *The Concept of Democracy as Developed by Constitutional Justice*, XXII International Congress on European and Comparative Constitutional Law, Vilnius, 4-5 October 2019, ed. Rainer Arnold and Ingrida Danėlienė (Vilnius: Constitutional Court of the Republic of Lithuania, 2020). Žmogaus teisių apsaugos konstitucinėje justicijoje klausimai įvairiais aspektais nagrinėti monografijose ar recenzuotų mokslinių straipsnių rinkiniuose (pvz., *Žmogaus teisių apsaugos institucijos* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2009); *Trisdešimt konstitucinės justicijos metų: tempore et loco*, red. Danutė Jočienė et al. (Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2023); *Konstitucinė justicija Lietuvoje: trys veiklos dešimtmečiai*, red. Agnė Juškevičiūtė-Vilienė, Dovilė Pūraitė-Andrikienė (Vilnius: Vilniaus universitetas, 2023), taip pat vadovėliuose (pvz., Toma Birmontienė, „Žmogaus teisės“, *Lietuvos konstitucinė teisė*, 3-ioji laida (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2022), 263–300) bei moksliniuose straipsniuose, kurių sąrašas nuolatos ilgėja.

konstitucinėje jurisprudencijoje plačiau nenagrinėtos. Siekdami suprasti Konstitucinio Teismo jurisprudencinius pasirinkimus remsimės teisiniu tyrimui būdinga metodologija. Nagrinėjimo kelias yra toks: pirmiausia teks bent trumpai aptarti teisinio konteksto raidos įtaką demokratijos ir asmens teisių apsaugos *sąsajos klausimų aiškinimui*, po to – demokratijos ir žmogaus teisių apsaugos ir kitų susijusių principų esmę konstitucinėje jurisprudencijoje, jų sąryšio ir tarpusavio sąveikos sampratą ir jos ypatumus (demokratija ir žmogaus teisių apsauga – konstitucinės sistemos kategorijos, susietos glaudžiais vidiniais ir tarpusavio priklausomybės ryšiais), minėtų principų sąsajos oficialios konstitucinės doktrinos plėtojimo reikšmę tiek tų principų aiškinimui, tiek visos konstitucinės sistemos pušiausvyros užtikrinimui.

1. Konstitucinio konteksto raida kaip prielaida demokratijos ir asmens teisių apsaugos sąsajos klausimų aiškinimui

Norint suprasti vienus ar kitus Konstitucijos aiškinimo pasirinkimus (mus domins demokratijos ir asmens teisių santykio samprata) Lietuvos Respublikos Konstitucijoje ir ją oficialiai aiškinančio mūsų šalies Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje, į juos reikia pažvelgti platesniame konstitucinės teisės raidos kontekste. Kiekvienos šalies konstitucinis procesas individualus, konstitucinės sistemos raidos ypatumus lemia daug priežasčių, tačiau visais atvejais konstitucinių idėjų, konstitucinio reguliavimo ir konstitucinės justicijos instituto veikimo patirčių ir aktualijų įtaka atitinkamiems konstituciniams sprendimams akivaizdi. Todėl apžvelgsime, kaip konstitucijos sampratos pokyčiai, konstitucinės kontrolės instituto atsiradimas siejasi su mūsų nagrinėjamų konstitucinių principų aiškinimu.

1992 m. spalio 25 d. Tautos referendumu priimta Lietuvos Respublikos Konstitucija priskirtina vadinamosios 4-osios konstitucionalizmo įtvirtinimo bangos aktams. Tiek šio akto rengimo ir priėmimo, tiek jame įtvirtinto konstitucinio reguliavimo turinio, kaip ir jo aiškinimo ir taikymo, praktika išreiškia šiai konstitucionalizmo raidos bangai būdingus konstitucinius standartus. Demokratijos ir žmogaus teisių apsaugos klausimais – taip pat. Tai „demokratijos per konstituciją“⁸ standartų iškilimo banga.

Vadinamųjų pirmųjų dviejų konstitucionalizmo įtvirtinimo bangų konstitucijų epicentru laikytas valdžių padalijimas, o po II pasaulinio karo ir XX a. pabaigoje priimtose konstitucijose į pirmą vietą išskyla žmogaus teisės ir jų garantijos. Tai patvirtina tuo metu priimti konstituciniai aktai, juos aiškinanti konstitucinė jurisprudencija ir jų moksliniai vertinimai. Žmogaus teisės įprasmina valdžios struktūras, jų formavimo ir veiklos procedūras. Regime teisinio mąstymo slinktį, kuri sietina su substantyvinės konstitucijos modeliu, su konstitucinės kontrolės instituto, užtikrinančio konstitucinės sistemos veiksmingumą, įtvirtinimu.

Mūsų Konstitucija, kaip ir jos amžininkės, įkūnija substantyvinės konstitucijos modelį, kuriam būdingas siekis ne tik nustatyti valstybės valdžios institucijų kompetenciją ir galių

8 Antrajai bangai priskirtina 1922 m. Lietuvos Valstybės Konstitucija siejama su „demokratijos per įstatymą“ idėja.

ribas, bet ir įtvirtinti teisingos visuomenės principus, asmens teisinės padėties pagrindus. Konstitucinio Teismo jurisprudencija išryškina tokį Konstitucijos pobūdį. Konstitucinėje jurisprudencijoje, nuolat plėtojant žmogaus teisių apsaugos elementus, žmogaus teisių apsaugos erdvė užpildoma vis nauju turiniu, demokratijai pripažįstama asmens teisių užtikrinimo funkcija.

Konstitucijų modeliai lemia ir demokratijos sampratos modelius. Pirmosios ir antrosios konstitucionalizmo bangų konstitucijose demokratija buvo suvokiama kaip politinių sprendimų formavimo būdas, kaip visuma teisinių taisyklių, kurias nustatė tauta ar jos įgalioti atstovai konstitucijoje ir įstatymuose. Tai *procedūrų demokratija*. Norint ją apibrėžti užtenka nustatyti, kaip vyksta politinė kova, kaip rengiami ir vyksta rinkimai, kaip piliečiai naudojasi savo politinėmis teisėmis, kaip sudaromos valdžios institucijos, kaip priimami bendrą tautos valią išreiškiantys teisės aktai. Tokia valia, kurią išreiškia dauguma, laikoma visada teisinga valia, demokratijai apibūdinti užtenka paaiškinti, kad tai tautos (liaudies) valdžia, pabrėžiant partijų veikimo laisvės, sąžiningų ir laisvų rinkimų būtinumą. Pagrindinė demokratijos taisyklė – laisva tautos ar jos atstovų valia, pareikšta teisiškai nustatytomis formomis ir laikantis nustatytų procedūrų. Pačios valios turinys nepatenka į konstitucinę demokratijos apibrėžtį. Tokia argumentacija buvo grindžiama tarpukaryje populiaria koncepcija „demokratija per įstatymus“, pagal kurią svarbu, kad nebūtų pažeidžiamos demokratiškai sudarytos tautos atstovybės sudarymo ir veiklos taisyklės.

Visgi vien demokratiinių procedūrų, kurios yra būtina, bet nepakankama demokratijos sąlyga, neužtenka. Istoriniai pavyzdžiai (ypač susiję su XX a. autoritarizmo ir totalitarizmo įtvirtinimu) patvirtina, kad laisvuose rinkimuose išrinktos politinės jėgos vėliau tą demokratiją gali paversti nedemokratinėmis sistema. Todėl po II pasaulinio karo kilo uždavinys suderinti demokratiją su konstitucionalizmu, su jam būdingais teisinės valstybės ir asmens teisių prioriteto principais. Pripažinta, kad būtina valdžios, taip pat įstatymų leidėjo, sprendimų kontrolė. Įstatymas – tautos atstovybės kūrinys, tačiau jos veiklos ribas nustato konstitucija, taigi ir įstatymų leidėjas neturi teisės pažeisti konstituciją, jos normas ir principus. Įsitvirtina substantyvinės konstitucijos modelis, kuriame kitaip įprasminamas ir tautos suverenitetas, ir demokratija. Šios kategorijos, kaip bendros konstitucinės sistemos dalis, turi derėti su kitais konstituciniais principais ir normomis, negali jų paneigti. Konstitucinėje demokratijoje daugumos taisyklė atsiremia į pagrindines teises ir laisves (asmens, mažumų), kurių negalima pažeisti. Iš čia – konstitucijos kaip antimažoritarinio akto idėja.

Mokslinėje doktrinoje siūlomi du demokratijos ir žmogaus teisių suderinimo keliai⁹. Pirmajam atstovauja koncepcijos (R. Dworkinas, P. Häberle, D. Rousseau), kuriose pabrėžiama, kad asmuo, jo teisės yra naujo požiūrio centras, kad rinkimai ir demokratinės procedūros prasmingi tik tada, kai tarnauja konstitucionalizmo vertybių (žmogaus teisės, teisinė valstybė ir kt.) užtikrinimui, kad demokratija nėra vien valdžios organizavimo ir vykdymo priemonė, bet turi ir materialinę prasmę, visų pirma susijusią su asmens teisių apsauga. Tai *konstitucinės demokratijos* koncepcijos, jose ypatingas vaidmuo užtikrinant

9 Luc Klein, „Démocratie constitutionnelle et constitutionnalisme démocratique: essai de classification des théories juridiques de la démocratie“, *Revue française de droit constitutionnel*, 1, 109 (2017): 121–141.

konstitucinių teisių garantavimą tenka teisminei konstitucinei kontrolei. Tokia demokratija – *substantyvinė demokratija*. Kito kelio autoriai (C. Friedrichas, B. Ackermanas) siekia sukurti tokią konstitucionalizmo teoriją, kuri atitiktų klasikinį atstovavimo principą, nes rinkimais pagrįstas atstovavimas yra demokratinės sistemos pagrindas, o konstitucionalizmas – tik priemonė jį pagerinti. Tai *demokratinio konstitucionalizmo* koncepcijos.

Asmens pagrindinės teisės yra „instrumentas, leidžiantis pasiekti asmens laisvę ar moralinį autonomiškumą ir visišką asmenybės išsiskleidimą“¹⁰. Galima skirti dvi šių teisių funkcijas. Jos yra tiek *individo subjektinės teisės ir laisvės*, tiek *objektyviosios teisinės tvarkos pagrindinis elementas*. Tokio skirstymo teisminis pradininkas – Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas. Prisimintinas istorinės reikšmės 1958 m. sausio 15 d. šio teismo sprendimas byloje *Luth*¹¹, svarbus įvairiais aspektais (išraiškos laisvė, konstitucijos laikymosi privalomumas visose teisės srityse ir kt.), kuriame padaryta išvada, kad pagrindinės teisės, kaip subjektyvinės teisės ir kaip objektyvios konstitucinės teisės elementas, yra svarbios ne tik subjektams, kuriems šios teisės priklauso, bet ir visai teisinei sistemai, kurioje negalima teisėkūra ir teisinė praktika, pažeidžianti šias teises.

Pagrindinėms teisėms tekančios asmens teisių gynbos ir teisėkūros ribų fiksavimo funkcijos lemia tų teisių santykį su konstituciniu demokratijos principu. Pagrindinių teisių įtvirtinimas konstitucijoje veikia kaip valdžios aktų ir veiksmų ribos. Reikia sutikti su Luigi Ferrajoli, teigiančiu, kad pagrindinių teisių „konstitucionalizacija keičia teisės struktūrą, ir, atitinkamai, demokratijos struktūrą“¹². Akivaizdu, kad taip kalbama apie *substantyvinės demokratijos* sampratą *iškilimą*. Ir tokios demokratijos ryšys su pagrindinėmis teisėmis yra abipusis. Teigiama, kad „pagrindinės teisės, įtvirtintos konstitucijose, viena vertus, tarnauja politinės demokratijos apribojimui, kita vertus, leidžia ją integruoti ir sustiprinti <...>“¹³.

Pasaulyje daug valstybių skelbiasi demokratinėmis. Formalus pasiskelbimas savaime valstybės nepadaro demokratinės. Demokratinei sistemai būdingų idėjų, teisinio reguliavimo ir realių teisių santykių analizė – vienintelis būdas patikrinti demokratinę valstybės ir visuomenės būklę. Žmogaus teisių užtikrinimo sudedamosios dalies buvimas – reikšmingas kriterijus konstatuojant, ar yra demokratinė sistema. Ne kartą keltas ir vis naujai kyla

10 Gregorio Peces-Barba Martinez, *Théorie générale des droits fondamentaux*, trad. I.A. Pelé (Paris: L.G.D.J., 2004), 373.

11 The Federal Constitutional Court, Judgment of 15 January 1958, 1 BvR 4000/51, https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/EN/1958/01/rs19580115_1bvr040051en.html. Originalus sprendimo tekstas: Bundesverfassungsgericht, Urteil vom 15. Januar 1958- 1BvR 400/51, https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/1958/01/rs19580115_1bvr040051.html;jsessionid=9BD1D2DC32884716BA4E580A540DB2BB.internet011. Panašiai ir Ispanijos Konstitucinis Teismas 1981 m. birželio 15 d. sprendime Nr. 21/81 nurodė, kad pagrindinės teisės atitinka universalią vertybių ir principų sistemą, išreikštą tarptautiniuose aktuose, ir suvokiamos kaip pagrindinis konstitucinis sprendimas, turintis įkvėpti visą teisinę tvarką. Šio teismo 1981 m. liepos 14 d. sprendime Nr. 25/81 teigiama, kad šios teisės suvoktinos kaip objektyvios teisinės tvarkos pagrindinis elementas, lemiantis jų reikšmę toje tvarkoje.

12 Luigi Ferrajoli, „Théorie des droits fondamentaux“, iš *Traité international de droit constitutionnel*, sous la direction de Michel Troper et Dominique Chagnollaud, Tome 3 (Paris: Dalloz, 2012), 222.

13 *Ibid.*, 225.

klausimas, „ką turėtų reikšti tautos valdžia ir kaip ji galėtų būti demokratiškai vykdoma“¹⁴. Konstitucionalizmas nesuderinamas su neribota valdžia, tai yra pirmoji konstitucionalizmo maksima. Todėl būtina laiduoti ne tik daugumos valdžią, bet ir tai, kad ta valdžia užtikrintų žmogaus ir piliečio teises bei laisves. Tik tai įprasmina tokią valdžią. Visuotinės rinkimų teisės ir sąžiningo rinkimų proceso, daugumos principo taikymo priimančioms sprendimams per maža demokratijos prasmei ir tvarumui užtikrinti. Bet kokia valdžia turi paklusti teisei, visų pirma – konstitucijai, kuri apibrėžia tokios valdžios ribas. Niekas negali pažeisti konstitucijos saugomų pagrindinių teisių: panaikinus ar nepagrįstai apribojus vienas teises, ateitų eilė ir kitoms, o kartu ir pačios demokratijos funkcionavimui.

Substantyvinės konstitucijos modelis reikalauja ir kitokio konstitucijos aiškinimo. Konstitucinės kontrolės institutas išryškino konstitucijos – visiems privalomos aukščiausiosios teisės, kurią sudaro normos ir principai, pobūdį, konstitucija tampa ne tik valdžios ribojimo, bet ir asmens teisių gynybos priemone, jos taikymas susijęs su vertybiniu konstitucijos perskaitymu. Todėl *konstitucinėje interpretacijoje*¹⁵ vis didesnę reikšmę įgyja konstitucinių principų (tarp jų – asmens teisių apsaugos), kurie išreiškia svarbiausias valstybiškai organizuotos visuomenės vertybes ir persmelkia visą teisinę sistemą, užtikrinimo idėja.

Konstitucinių teismų ar kitų konstitucinės justicijos institucijų sprendimai išryškina tikruosius konstitucinio reguliavimo dydžius. Juos regime ne tiek iš konstitucijoje apibendrintai formuluojamų nuostatų, kiek iš jurisprudencinio jų aiškinimo konstitucinės justicijos bylose. Dėl to ir kalbama apie veikiančią konstituciją kaip „jurisprudencinę konstituciją“ (t. y. šalies aukščiausiąją teisę, išreikštą ne vien teisės akto, įvardinto konstitucija, nuostatose, bet ir konstitucinėje jurisprudencijoje, kurioje konstitucinio akto turinys ir prasmė yra aiškinami ir plėtojami).

Šis fonas negalėjo nedaryti įtakos ir Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo interpretaciniais pasirinkimams. Tarp Lietuvos konstitucinėje jurisprudencijoje suformuluotų Konstitucijos aiškinimo reikalavimų reikia atkreipti dėmesį į mūsų nagrinėjamam klausimui svarbius reikalavimus, tokius kaip Konstitucijos vientisumo principas (t. y. kad visos Konstitucijos nuostatos tarpusavyje yra susijusios ne tik formaliai, bet ir pagal turinį), kad Konstituciją galima aiškinti tik kaip darnią sistemą ir kad tarp konstitucinių vertybių yra pusiausvyra, kad nė vienos Konstitucijos nuostatos negalima aiškinti vien pažodžiui, negalima suabsoliutinti ne tik pažodinio, bet ir jokio kito Konstitucijos aiškinimo metodo, kad aiškinant Konstituciją privalu taikyti įvairius teisės aiškinimo metodus ir taip užtikrinti jos, kaip visuomenės sutarties ir aukščiausios teisinės galios akto, paskirtį, nepaneigti

14 Günter Frankenberg, „Democracy“, iš *The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law*, edited by Michel Rosenfeld and Andras Sajó (Oxford: Oxford University Press, 2012), 250.

15 „Konstitucinę interpretaciją“ paprasčiausiai galėtume apibūdinti kaip „konstitucijos konstitucinį aiškinimą“. Rašantieji apie „konstitucinę interpretaciją“ ar „superinterpretaciją“ pabrėžia ne vien aiškinimo objekto, bet ir paties aiškinimo specifiką, t. y. ypatingą konstitucijos aiškinimo strategiją, specifinius aiškinimo metodus ar jų derinius bei kriterijus (akcentuojama konkretinimo, pusiausvyros tarp principų ir vertybių išvedimo, evoliucinio aiškinimo ir kitų vertinimo elementų reikšmė). Interpretavimo strategijos, taikomų metodų, jų derinių, aiškinimo kriterijų ar elementų specifiškumas leidžia kalbėti apie sudėtingą konstitucijos aiškinimo metodo-logiją, kai įprastinių teisinio aiškinimo kelių nebepakanka konstitucinio akto turiniui ir prasmei išryškinti.

Konstitucijos prasmės, jos dvasios ir vertybių, kuriomis Tauta grindžia savo pačios priimtą Konstituciją. Konstitucinėje jurisprudencijoje pabrėžta, kad „atskleisti įvairių konstitucinių nuostatų tarpusavio sąsąjų, jų turinio santykio, konstitucinių vertybių pusiausvyros, konstitucinio teisinio reguliavimo, kaip vieningos visumos, esmės būtų neįmanoma, jeigu būtų ignoruojami konstitucinio reguliavimo tikslai, apimantys *inter alia* ir tuos tikslus, kuriais yra grindžiamos kiekvienos aiškinamos konstitucinės nuostatos funkcijos, paskirtis visuminio konstitucinio reguliavimo atžvilgiu“¹⁶. Šie teiginiai pagrindžia ir konstitucinių principų sąsąjų teisminį suvokimą, taigi ir tokio suvokimo nagrinėjimo svarbą.

2. Demokratijos ir prigimtinių teisių, kaip žmogaus teisių ir laisvių pagrindo, konstitucinės kategorijos Lietuvos Respublikos Konstitucijoje ir jų aiškinimas konstitucinėje jurisprudencijoje

Pirmiausia aptarsime demokratijos ir žmogaus teisių apsaugos sampratą konstitucinėje jurisprudencijoje, paskui pereisime prie jų tarpusavio sąveikos ypatumų aiškinimosi.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 1 straipsnyje skelbiama, kad „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika“. Konstitucijos 4 straipsnyje nustatyta, kad aukščiausią suverenią galią Tauta vykdo tiesiogiai ar „per demokratiškai išrinktus savo atstovus“, o 33 straipsnyje numatytos piliečių teisės dalyvauti valdant savo šalį tiek tiesiogiai, tiek „per demokratiškai išrinktus atstovus“. Įvairūs demokratijos sampratos elementai tiesiogiai fiksuojami daugelyje konstitucinių nuostatų. Antai Konstitucijos 2 straipsnyje fiksuota, kad Lietuvos valstybę kuria Tauta, kad suverenitetas priklauso Tautai, o jos 3 straipsnyje pažymima, kad niekas negali varžyti ar riboti Tautos suvereniteto, savintis visai Tautai priklausančių suverenų galių, kad Tauta ir kiekvienas pilietis turi teisę priešintis bet kam, kas prievarta kėsina į Lietuvos valstybės nepriklausomybę, teritorijos vientisumą, konstitucinę santvarką. Konstitucijos 4 straipsnyje nustatyta, kad aukščiausią suverenią galią Tauta vykdo tiesiogiai ar per demokratiškai išrinktus savo atstovus, o 9 straipsnyje nurodoma, kad svarbiausi valstybės ir Tautos gyvenimo klausimai sprendžiami referendumu, ir t. t.

Tai – Konstitucijos I skirsnio, itin apsaugoto nuo keitimų ar papildymų, nuostatos, tačiau ir kituose jos skirsniuose rasime ne vieną nuostatą, reikšmingai atskleidžiančią kokį nors svarbų Konstitucijoje įtvirtinto demokratijos instituto elementą (tokių elementų pavyzdžiai galėtų būti Konstitucijos 33 straipsnio nuostatos, kuriose nurodyta, kad piliečiai turi teisę dalyvauti valdant savo šalį tiek tiesiogiai, tiek per demokratiškai išrinktus atstovus, taip pat lygiomis teisėmis stoti į Lietuvos Respublikos valstybinę tarnybą; nuostatos, kad piliečiams laiduojama teisė kritikuoti valstybės įstaigų ir pareigūnų darbą, apskusti jų sprendimus; nuostatos, kad piliečiams laiduojama peticijos teisė; piliečių teisė rinkti ir būti išrinktiems (34 straipsnis), teisė vienytis į bendrijas, politines partijas ir asociacijas, jeigu

16 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. liepos 1 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 105-3894.

jų tikslai ir veikla nėra priešingi Konstitucijai ir įstatymams (35 straipsnis), nuostata, kad negalima drausti ir trukdyti piliečiams rinktis be ginklo į taikius susivienijimus ir t. t.). Vienaip ar kitaip su demokratijos institutu susijusių nuostatų sąrašas būtų ilgas (nuo teisės turėti savo įsitikinimus ir juos laisvai reikšti iki nuostatų apie Konstitucijos keitimą).

Minėtos nuostatos suponuoja *demokratijos* konstitucinės kategorijos atskleidimo būtinumą. Galima kalbėti apie politinės teorijos, filosofijos ar politinės istorijos svarbą tos kategorijos suvokimui, tačiau konstitucinis jos įtvirtinimas reikalauja teisinio išaiškinimo. Lietuvoje, kaip ir daugelyje Europos valstybių, konstitucinės justicijos misija patikėta Konstituciniam Teismui – jis tikrina, ar įstatymai ir kiti Seimo aktai neprieštarauja Konstitucijai, o Respublikos Prezidento ir Vyriausybės aktai – Konstitucijai ir įstatymams. Kadangi konstitucinės justicijos bylose vykdomas būtinas įstatymų ir kitų teisės aktų konstitucingumo patikros veiksmas yra konstitucinių nuostatų turinio ir prasmės aiškinimas, Konstitucinis Teismas privalo atskleisti kategorijos „demokratija“ turinį ir prasmę, kitaip jis negalės visa apimtimi atlikti jam patikėtos misijos. Tai lemia teisinio demokratijos apibrėžimo būtinumą. Demokratijos, kaip konstitucinės sistemos elemento, kaip konstitucinio principo, aiškinimui taikomos konstitucinės interpretacijos taisyklės.

Jau pirmosiose savo bylose Konstitucinis Teismas susidūrė su tam tikrų konstitucinio demokratijos instituto aspektų pažymėjimu: daugumos principas kaip demokratinis sprendimų priėmimo principas (1994 m. liepos 22 d. nutarimas), demokratinės valdžios bruožas – politinės žmonių valios įgyvendinimo kontrolė (1996 m. gegužės 29 d. sprendimas), demokratiški rinkimai kaip vienas esminių demokratinės valstybės bruožų (1996 m. lapkričio 23 d. nutarimas) ir pan. Regime fragmentiškas nuorodas, nebandom formuluoti demokratijos sampratos.

Ir tik 2002 m. rugsėjo 19 d. nutarime Konstitucinis Teismas, nagrinėdamas bylą dėl telekomunikacijų, operatyvinės veiklos įstatymų, BPK nuostatų, susijusių su numatyta pareiga telekomunikacijų operatoriams teikti duomenis operatyvinės veiklos, kvotos ir tardymo organams, konstitucingumo, turėjo tiesiogiai atsakyti į klausimą, ar jos nepažeidžia konstitucinės nuostatos apie demokratinę Lietuvos valstybę. Tam buvo būtina išaiškinti, ką reiškia nuostata apie valstybės demokratiškumą. Taip Konstitucinio Teismo nutarime atsirado tokie demokratinę valstybę leidžiantys identifikuoti kriterijai: „[n]uostata, kad Lietuvos valstybė yra demokratinė, reiškia, kad valstybėje turi būti užtikrinama Konstitucijos viršenybė, žmogaus teisių ir laisvių apsauga, visų asmenų lygybė įstatymui ir teismui, teisė į teisminę gynybą, laisvi ir periodiški rinkimai, valdžių padalijimas ir pusiausvyra, valdžios atsakomybė piliečiams, demokratinis sprendimų priėmimo procesas, politinis pluralizmas, galimybės plėtotis pilietinei visuomenei ir kt.“¹⁷ Teismas taip pat pažymėjo, kad Konstitucijos 1 straipsnio nuostata apie demokratinę Lietuvos valstybę yra konstitucinis įpareigojimas nenukrypti nuo demokratijos reikalavimų, tas reikalavimas yra taikytinas visoms valstybės institucijoms (įstatymų leidėjui taip pat).

Išvardindamas pamatinius demokratijos elementus (nuo konstitucijos viršenybės iki

17 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. rugsėjo 19 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 93-4000.

galimybės plėtotis pilietinei visuomenei), nors jų sąrašas nėra baigtinis, Konstitucinis Teismas pateikė pavyzdinį vertinimo kriterijų katalogą¹⁸.

Galima diskutuoti, ar nereikėjo pateikti labiau apibendrinančio demokratijos apibrėžimo (t. y. demokratija kaip tautos valdžia), nors pasirinktas demokratiją apibūdinančių reikalavimų išdėstymas teisminės praktikos požiūriu yra gana praktiškas sprendimas, leidžiantis nuostatos ar veiksmo atitiktį konstitucinės demokratijos reikalavimams vertinti pagal tam tikrus tikrinimo kriterijus ar jų grandinę. Tai, kad „žmogaus teisių ir laisvių apsauga“ priskirta tokiems demokratiją apibūdinantiems elementams, reiškia, kad be žmogaus teisių pripažinimo ir apsaugos garantavimo aspekto įvertinimo valstybės demokratiškumo nustatymas būtų neišsamus.

Konstitucinis Teismas pažymėjo, kad Konstitucijai prieštaraujančiais įstatymais ar kitais teisės aktais pažeidžiamas Konstitucijos viršenybės principas, kitos konstitucinės vertybės, jais gali būti kėsinamasi ir į Konstitucijoje įtvirtintus demokratijos elementus. Vis dėlto, Konstitucinio Teismo nuomone, konstatavimas, kad įstatymas ar kitas teisės aktas prieštarauja Konstitucijai, savaime nereiškia, jog yra pažeista Konstitucijos 1 straipsnio nuostata, kad Lietuvos valstybė yra demokratinė. Kiekvienu atveju Konstitucinis Teismas turi individualiai įvertinti, ar teisiniu reguliavimu, pripažintu prieštaraujančiu Konstitucijai, nėra paneigiama Konstitucijos 1 straipsnio nuostata, kad Lietuvos valstybė yra demokratinė¹⁹.

Taigi Konstitucinis Teismas pasirinko „dviejų tikrinimo filtrų“ naudojimą siekiant nustatyti valstybės demokratiškumo pažeidimą: pirmiausia aiškinamasi, ar nėra pažeisti atskirti demokratijos elementai, o jei nustatomas kokio nors elemento pažeidimas, būtina aiškintis, ar tuo nėra paneigta Konstitucijos 1 straipsnio nuostata, kad Lietuvos valstybė yra demokratinė (t. y. šiuo atveju kalbama apie demokratijos esmės paneigimo patikrą). Toks dvigubas patikrinimas rodo atsargios vertinimo strategijos pasirinkimą.

Konstitucinio Teismo argumentacijoje, vienaip ar kitaip susijusioje su demokratijos klausimais, kartais naudojamos tokios kategorijos kaip „demokratinis politinis režimas“, „konstitucinė demokratija“, „pliuralistinė demokratija“, „parlamentinė demokratija“. Konstituciniame diskurse sutinkame ir sąvoką „demokratinė visuomenė“ (ar platesnės apimties derinį „atvira demokratinė pilietinė visuomenė“) arba tokių junginių kaip „atvira, teisinga, darni pilietinė visuomenė, demokratinė valstybė“ ir pan. Tokias demokratijos sąvokos vartojimo variacijas lemia konkrečių bylų tematika, būtinas argumentacijos mastas ir pan. Tais atvejais, kai kalbama apie demokratinę valstybės valdymą, siejamą su atsakomybe

18 Konstitucinis Teismas kartais, priklausomai nuo bylos aplinkybių, kai ką tikslina ir pabrėžia kokį nors naują aspektą (pvz., 2019 m. gruodžio 18 d. nutarime jis pažymi, jog Konstitucijos 1 straipsnio nuostata, kad Lietuvos valstybė yra demokratinė, „*inter alia*“ reiškia, kad valstybėje turi būti užtikrinama Konstitucijos viršenybė, demokratinis sprendimų priėmimo procesas, politinis pliuralizmas, kad vienas iš sprendimų priėmimo demokratiškų principų yra daugumos principas, kad daugiapartinė sistema sudaro prielaidas užtikrinti politinį pliuralizmą“ (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2019 m. gruodžio 18 d. nutarimas, TAR, 2019-12-18, Nr. 20438).

19 Beje, nepamirškime ir Konstitucinio Teismo galutinės išvados, jog ginčijamos nuostatos neprieštarauja Konstitucijos 1 straipsnio nuostatai, kad Lietuvos valstybė yra demokratinė, nes jomis nebuvo paneigta Lietuvos valstybės demokratinė esmė, taip pat asmens teisė kreiptis į teismą dėl pažeistų teisių gynimo. Taip suformuluota išvada padeda geriau suprasti Konstitucijos 1 straipsnio apsaugos teisinio mechanizmo esmę.

visuomenei, pasitelkiama formuluotė apie konstitucinį reikalavimą, „kad Lietuvos valdžia būtų organizuota demokratiškai ir kad šalyje būtų *demokratinis politinis režimas*“²⁰, o kai norima pažvelgti konkrečiau, pvz., kalbant apie atstovaujamybų institucijų rinkimus, iškyla „konstitucinė demokratija“ (pvz., teiginys, kad „*konstitucinėje demokratijoje* politinių atstovaujamybų institucijų formavimui yra keliama ypatingi reikalavimai“²¹). Tais atvejais, kai Konstitucinio Teismo diskursas susijęs su konstitucinių teisių ribojimu, neretai naudojama „demokratinės visuomenės“ kategorija (pvz., nuostatos apie tai, kad „demokratinėje visuomenėje prioritetas teikiamas žmogui, todėl viskas, kas susiję su pagrindinėmis žmogaus teisėmis ir laisvėmis, reguliuojama įstatymais“²², kad žmogaus teisės gali būti ribojamos, tačiau galimi apribojimai turi būti „būtinai demokratinėje visuomenėje siekiant apsaugoti kitų asmenų teises ir laisves bei Konstitucijoje įtvirtintas vertybes, taip pat konstituciskai svarbius tikslus; apribojimais nėra paneigiama teisių ir laisvių prigimtis bei jų esmė; yra laikomasi konstitucinio proporcingumo principo“²³). Dar kitais atvejais, susijusiais su konkrečių teisių aiškinimu, regime pilietinės visuomenės ir demokratinės valstybės jungtį (pvz., „informacijos laisvė yra vienas iš atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės, demokratinės valstybės pagrindų“²⁴). Kartais, priešingai, sutinkame tik tam tikro demokratijos aspekto pabrėžimą („informacijos laisvė yra pamatinis pluralistinės demokratijos elementas“²⁵, taip pat nuostatą, kad Konstitucija įtvirtina parlamentinę demokratiją²⁶).

„Lietuvos Respublikos konstitucinė santvarka grindžiama žmogaus ir piliečio teisių bei laisvių, kaip didžiausios vertybės, prioritetu“²⁷. Todėl šių teisių apsauga – svarbus visos konstitucinės santvarkos funkcionavimo elementas. Konstitucinių žmogaus ir piliečio teisių bei laisvių sampratos raktas – Konstitucijos 18 straipsnyje skelbiamas *žmogaus teisių ir laisvių prigimtinio pobūdžio pripažinimo principas*. Šis principas atsiskleidžia įvairiuose Konstitucijos straipsniuose (jų dalyse), kuriuose įtvirtinamos tam tikros žmogaus teisės ir laisvės. Tokio teisių ir laisvių katalogo pateikimas – viena iš Konstitucinio Teismo misijų. „Konstitucinis Teismas atskleidė tiek pilietinių ir politinių, tiek ekonominių teisių turinį, o ypač plačiai atskleistas socialinių teisių turinys ir kartu aiškintos kultūrinės ir netgi vadinamos trečiosios kartos teisės <...>“²⁸.

Žmogaus teisių ir laisvių prigimtinio pobūdžio pripažinimo principas reiškia, kad žmogui

20 Žr. pvz., Konstitucinio Teismo 2004 m. lapkričio 5 d. išvadą, 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimą, 2008 m. lapkričio 7 d. išvadą.

21 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. lapkričio 7 d. išvada, *Valstybės žinios*, 2008, Nr. 130-4992.

22 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. spalio 26 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 89-2007.

23 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2016 m. vasario 17 d. nutarimas, TAR, 2016-02-17, Nr. 2985.

24 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2024 m. balandžio 25 d. išvada, TAR, 2024-04-25, Nr. 7601.

25 Konstitucinio Teismo 1997 m. vasario 13 d. nutarimas, 2017 m. gruodžio 22 d. išvada, 2024 m. balandžio 25 d. išvada.

26 Konstitucinio Teismo 2006 m. lapkričio 21 d. ir vėlesni nutarimai.

27 Tai Konstitucinio Teismo 1999 m. lapkričio 23 d., 2009 m. rugsėjo 24 d. nutarimų nuostata (žr. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. lapkričio 23 d. nutarimą, *Valstybės žinios*, Nr. 101-2916, 2009 m. rugsėjo 24 d. nutarimą, *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 115-4888).

28 Danutė Jočienė, „Europos Žmogaus teisių teismas ir Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas – dvipusis žvilgsnis“, iš *Trisdešimt konstitucinės justicijos metų: tempore et loco* (Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2023), 575.

priklauso nuo jo asmens neatskiriamos ir iš jo neatimamos teisės ir laisvės, kad žmogus jas turi *ipso facto*. Konstitucinis Teismas pabrėžė, jog prigimtinis žmogaus teisių pobūdis reiškia, kad jos yra neatskiriamos nuo individo, nesusietos nei su teritorija, nei su tauta. „Prigimtines teises žmogus turi nepriklausomai nuo to, ar jos yra įtvirtintos valstybės teisės aktuose, ar ne. Šias teises turi kiekvienas žmogus, tai reiškia, kad jas turi ir geriausieji, ir blogiausieji žmonės.“²⁹ Konstitucinis šio principo pripažinimas suponuoja, jog negali būti nustatyta tokia šių teisių ir laisvių įgyvendinimo tvarka, kad jų įgyvendinimas priklausytų nuo teise nepagrįstų valstybės institucijų, pareigūnų ar kitų asmenų sprendimų.

„Šis principas yra ir vienas iš Lietuvos Respublikos, kaip demokratinės teisinės valstybės, konstitucinės santvarkos pagrindų: demokratinės teisinės valstybės vienas iš svarbiausių uždavinių – ginti ir saugoti šias teises ir laisves. Prigimtinių žmogaus teisių ir laisvių įtvirtinimas Konstitucijoje suponuoja įstatymų leidėjo, kitų teisėkūros subjektų pareigą leidžiant asmens ir valstybės santykius reguliuojančius teisės aktus vadovautis žmogaus teisių ir laisvių prioritetu, nustatyti pakankamas žmogaus teisių ir laisvių apsaugos ir gynimo priemones, jokių būdu šių teisių ir laisvių nepažeisti ir neleisti, kad jas pažeistų kiti.“³⁰

Konstitucinėje jurisprudencijoje fiksuota, kad Konstitucijoje įtvirtintos žmogaus teisės ir laisvės sudaro „vieningą ir darnią sistemą“. Konstitucijoje yra įtvirtinta tokia žmogaus teisių ir laisvių³¹ samprata, kad vienų asmenų teisės ir laisvės sugyvena su kitų asmenų teisėmis ir laisvėmis. Įgyvendindamas savo teises ir laisves žmogus privalo laikytis Konstitucijos ir įstatymų, nevaržyti kitų žmonių teisių ir laisvių (Konstitucijos 28 straipsnis). Konstitucinis Teismas yra pažymėjęs, kad tarp, pirma, asmens teisių ir laisvių ir, antra, visuomenės interesų neretai kyla konfliktų, o kartais atsiranda ir prieštaravimų, kad „demokratinėje visuomenėje tokie prieštaravimai sprendžiami derinant skirtingus interesus ir siekiant nepažeisti jų pusiausvyros ir kad vienas iš interesų derinimo būdų yra asmens teisių ir laisvių įgyvendinimo ribojimas“³². Toks ribojimas yra galimas, jeigu laikomasi šių sąlygų: tai turi būti daroma įstatymu; ribojimai turi būti būtini demokratinėje visuomenėje siekiant apsaugoti kitų asmenų teises bei laisves ir Konstitucijoje įtvirtintas vertybes, taip pat konstituciškai svarbius tikslus; ribojimais negali būti paneigiama teisių ir laisvių prigimtis bei jų esmė, būtina laikytis konstitucinio proporcingumo principo.

Teisių ir laisvių veiksmingumo klausimas paprastai suvedamas į teisių ir laisvių garantavimo klausimą. Teisių ir jų garantijų jungtis – būtina. Turime sutikti su autoriais, teigiančiais, kad teisės be jų užtikrinimo garantijų – „popierinės“, gražūs lozungai be galimybės jas įgyvendinti. Konstitucinis Teismas ne kartą yra pažymėjęs, kad „prigimtinių žmogaus

29 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 91-2533.

30 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 29 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 1-7.

31 Konstitucinėje jurisprudencijoje vartojamos sąvokos „pagrindinės teisės“, „žmogaus teisės ir laisvės“, „asmens ir piliečio teisės ir laisvės“, „konstitucinės teisės“ ir kt. žymi tam tikrus šių teisių apibūdinimo aspektus; šiame tyrime, nesileidžiant į terminijos skirtingumų aiškinimus, kalbama apie demokratijos ir asmens (bei piliečio) teisių ir laisvių konstitucinės apsaugos sąryšį.

32 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. vasario 13 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 1997, Nr. 15-314.

teisių ir laisvių įtvirtinimas Konstitucijoje suponuoja įstatymų leidėjo, kitų teisėkūros subjektų pareigą leidžiant asmens ir valstybės santykius reguliuojančius teisės aktus vadovautis žmogaus teisių ir laisvių prioritetu, nustatyti pakankamas žmogaus teisių ir laisvių apsaugos ir gynimo priemonės, joku būdu šių teisių ir laisvių nepažeisti ir neleisti, kad jas pažeistų kiti³³. Ypatinga reikšmė šiuo požiūriu tenka teisminėi jų gynybai, tai esminė Konstitucijoje įtvirtintų asmens teisių ir laisvių veiksmingumo užtikrinimo sąlyga.

Pagrindinės teisės, įtvirtintos Konstitucijoje, viena vertus, yra asmeniui priklausančios teisės, kita vertus, jos iškyla kaip demokratinės valdžios ribos. Kartu negalima nematyti, kad tos žmogui ir piliečiui pripažįstamos teisės ir laisvės stiprina tautos valdžią. Dar daugiau, kaip piliečių integravimo į vieną politinę bendruomenę priemonė, jos yra demokratinio veikimo pamatas. Žmogaus teisių ir laisvių prigimtinio pobūdžio pripažinimo principas „yra ir vienas iš Lietuvos Respublikos, kaip demokratinės teisinės valstybės, konstitucinės santvarkos pagrindų: demokratinės teisinės valstybės vienas iš svarbiausių uždavinių – ginti ir saugoti šias teises ir laisves“³⁴. Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad valstybė yra konstituciškai įpareigota teisinėmis, materialinėmis, organizacinėmis priemonėmis užtikrinti žmogaus teisių ir laisvių gynybą nuo neteisėto kėsینimosi, ribojimo, nustatyti pakankamas žmogaus teisių ir laisvių gynimo priemones. Neatsitiktinai Konstitucija įvardinta kaip antimažoritarinis aktas, kuris gina individą

Konstitucinėje sistemoje demokratija iškyla ir kaip asmens teisių ir laisvių garantija. Iš čia – dėmesys demokratijos ir asmens teisių ir laisvių apsaugos ryšių klausimams.

Konstitucinis Teismas 2014 m. sausio 24 d., 2014 m. liepos 11 d. ir 2020 m. liepos 30 d. nutarimuose³⁵, suformuluodamas nekeičiamų konstitucinių nuostatų ir Konstitucijos materialinių keitimo apribojimų oficialiąją konstitucinę doktriną, valstybės nepriklausomybę, demokratiją, žmogaus teisių prigimtinių pobūdį pripažino nepakeičiamais konstituciniais principais, taigi jie laikytini šalies konstitucinį tapatumą išreiškiančiais elementais. Šį konstitucinį branduolį anksčiau ar vėliau turėtų papildyti valdžių padalijimas, teisinė valstybė, teisingumas ir teisminė apsauga bei kitos didžiosios konstitucinės vertybės, lemiančios Lietuvos konstitucinės sistemos tapatumą. Mūsų tyrimui svarbu, kad demokratijos ir žmogaus teisių apsaugos principams pripažinta ypatinga, konstitucinė tapatybinė reikšmė. Todėl ir šių principų sąsajos klausimai pakyla į tapatybinį konstitucinį lygmenį.

33 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 29 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 1-7.

34 *Ibid.*

35 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2014 m. sausio 24 d. nutarimas, TAR, 2014-01-24, Nr. 487; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2014 m. liepos 11 d. nutarimas, TAR, 2014-07-11, Nr. 10117; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2020 m. liepos 30 d. nutarimas, TAR, 2021-07-30, Nr. 14847.

3. Kelios konstitucinės kategorijos, su kuriomis susiduriame nagrinėdami demokratijos ir žmogaus teisių apsaugos sąryšio klausimus

Norint suprasti demokratijos ir žmogaus teisių apsaugos kategorijų sąsąjį esmę svarbios kelios konstitucinės kategorijos: vienos – dėl savo reikšmės konstitucinei interpretacijai apskritai, kitos – kaip padedančios išryškinti minėtų principų prasmę ir reikšmę, jų ryšių pobūdį.

Asmens teisių apsaugos ir demokratijos sąryšiui ir suderinimui suprasti neabejotinai svarbus Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje daugelį kartų aiškintas *Konstitucijos vientisumo* principas. Teismas yra pažymėjęs, kad Konstituciją, vientisą aktą, sudaro įvairios nuostatos – ir konstitucinės normos, ir konstituciniai principai, kad tarp jų nėra ir negali būti priešpriešos, kad normos ir principai sudaro darnią sistemą. Taigi ir nuostatų, kuriose įtvirtintas demokratijos institutas, negalima priešpriešinti su nuostatomis, skelbiančiomis asmens teises ir laisves bei jų garantijas. Jas reikia derinti – rasti pusiausvyrą ir užtikrinti, kad tokiu aiškinimu nebūtų paneigtas jų turinys ar iškreipta jų esmė.

Ne mažiau svarbus nagrinėjamos sąsajos suvokimui yra konstitucinis *teisinės valstybės* principas. Šio principo esmė – teisės viešpatavimas. Toks imperatyvas reiškia, kad valdžios laisvę riboja teisė, kuriai privalo paklusti visi teisinių santykių subjektai, neišskiriant nė teisėkūros subjektų. Aukščiausiaji teisė – Konstitucija – riboja visų teisėkūros subjektų diskreciją, visi teisės aktai, visų valstybės ir savivaldybių institucijų bei pareigūnų sprendimai turi atitikti Konstituciją, jai neprieštarauti. Konstitucinis Teismas yra pažymėjęs, kad „konstituciniu teisinės valstybės principu turi būti vadovujamasi ir kuriant teisę, ir ją įgyvendinant“³⁶.

Konstitucinėje jurisprudencijoje yra konstatuota, kad „teisinės valstybės principas – itin talpus konstitucinis principas, apimantis daug įvairių tarpusavyje susijusių imperatyvų. Tad pabrėžtina, kad konstitucinio teisinės valstybės principo turinys yra atskleistinas atsižvelgiant į įvairias Konstitucijos nuostatas, įvertinant visas Konstitucijoje įtvirtintas, jos ginamas ir saugomas vertybes ir atsižvelgiant į įvairių kitų konstitucinių principų – kaip antai Konstitucijos viršenybės, vientisumo ir tiesioginio taikymo, Tautos suvereniteto, demokratijos, atsakingo valdymo, valdžios galių ribojimo ir valdžios įstaigų tarnavimo žmonėms, teisės viešumo, teisingumo (apimančio *inter alia* prigimtinių teisingumą), valdžių padalijimo, pilietiškumo, asmenų lygybės įstatymui, teismui, valstybės įstaigoms ir pareigūnams, žmogaus teisių ir laisvių gerbimo ir apsaugos (apimančio *inter alia* žmogaus teisių ir laisvių prigimtinių pobūdžio pripažinimą), asmens ir visuomenės interesų derinimo, valstybės pasaulietiško ir pasaulėžiūrinio neutralumo, valstybės socialinės orientacijos, socialinio solidarumo (derinamo su kiekvieno atsakomybe už savo likimą) ir kitų, ne mažiau reikšmingų konstitucinių principų – turinį. Konstitucinį teisinės valstybės principą

36 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gruodžio 6 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 105-3318.

įtvirtina ne tik Konstitucijos preambulėje skelbiamas atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės ir teisinės valstybės siekis, bet ir įvairiais aspektais – visos kitos Konstitucijos nuostatos.³⁷ Šis principas integruoja įvairias Konstitucijoje įtvirtintas, jos saugomas ir ginamas vertybes. Mūsų nagrinėjamos temos požiūriu demokratijos ir žmogaus teisių ir laisvių apsaugos ryšio su teisinės valstybės principu pabrėžimas taip pat patvirtina teisinės valstybės principo integracinę reikšmę.

Negalima apeiti ir *Tautos*, kaip valstybinės bendruomenės ir kaip piliečių visumos, kategorijos reikšmės demokratijos ir žmogaus teisių sąsajos suvokimui. Tauta, viena vertus, suvokiama kaip pilietinė bendruomenė, kaip subjektas, kuriam priklauso steigiamoji valdžia, kaip subjektas, kurio valia atsiranda Konstitucija (o Tautos atstovybė ir kitos institucijos veikia tik nepažeisdamos Konstitucijoje nustatytų rėmų). Kita vertus, Tautą sudaro visi valstybės piliečiai, turintys vienodas teises ir pareigas. Įvairių šalių konstitucinėje jurisprudencijoje išryškinta abiejų pradų svarba. Tokią dvigubą Tautos tapatybę įžvelgė ir Konstitucinis Teismas. Jis 2006 m. lapkričio 13 d. nutarime³⁸ pažymėjo: 1) pilietybė išreiškia asmens teisinę narystę valstybėje; 2) ji atspindi asmens teisinę priklausomybę pilietinei Tautai kaip valstybinei bendruomenei; 3) Lietuvos pilietinė tauta – valstybinė bendruomenė – jungia šios valstybės piliečius (nepriklausomai nuo jų etninės kilmės) ir tų piliečių visumą sudaro Lietuvos pilietinę Tautą.

Konstitucinis Teismas yra pabrėžęs, kad „tik Lietuvos Respublikos piliečiai, t. y. valstybinė bendruomenė – pilietinė Tauta turi teisę kurti Lietuvos valstybę, t. y. tik piliečiai turi teisę spręsti, kokia turi būti Lietuvos valstybė, nustatyti Lietuvos valstybės konstitucinę santvarką, valstybės valdžią įgyvendinančių institucijų sąrangą, asmens ir valstybės teisių santykių pagrindus, šalies ūkio sistemą ir pan. Įgyvendindami piliečių teises ir laisves, piliečiai dalyvauja vykdam tautos suverenitetą.“³⁹ Taigi pilietinės Tautos valdžia yra susieta su piliečių teisių ir laisvių įgyvendinimu. Piliečių veiksmų ir Tautos veikimo jungtį labai aiškiai patvirtina konstitucinė jurisprudencija rinkimų klausimais. Konstitucinis Teismas, viena vertus, teigia, kad „demokratiški rinkimai yra svarbi piliečių dalyvavimo valdant valstybę forma“ (2012 m. lapkričio 20 d. išvada), kita vertus, primena, kad „aukščiausią suverenią galią Tauta vykdo tiesiogiai dviem pagrindinėmis formomis – nacionaliniais rinkimais ir referendumu“ (2014 m. liepos 11 d., 2015 m. spalio 20 d. nutarimai).

37 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 181-6708, atitaisyimas – 2004, Nr. 186.

38 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. lapkričio 13 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 123-4650.

39 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. gruodžio 30 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 124-5643; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. gegužės 10 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 52-1917.

4. Įvairūs demokratijos ir žmogaus teisių apsaugos sąryšio aspektai konstitucinėje jurisprudencijoje

„Demokratinio valstybingumo stiprinimas neįsivaizduojamas be Konstitucijos viršenybės įtvirtinimo ir prigimtinių žmogaus teisių gynimo, o jie yra konstitucinės jurisprudencijos savastis nuo pirmųjų bylų.“⁴⁰ Todėl demokratijos ir žmogaus teisių apsaugos sąsajos klausimai vienu ar kitu aspektu iškilo ne viename Konstitucinio Teismo nutarime ar išvadoje. Akivaizdu, kad konstitucinio reguliavimo, kaip „vieningos ir darnios sistemos“, kontekste tų dviejų konstitucinių principų tarpusavio sąveikos aiškinimas susijęs su pačios principų sąsajos esmės, principų turinio ir jų pusiausvyros atskleidimu.

„Lietuvos Respublikos konstitucinė santvarka grindžiama žmogaus ir piliečio teisių bei laisvių, kaip didžiausios vertybės, prioritetu, taip pat principais, įtvirtinančiais Tautos suverenitetą, valstybės nepriklausomybę ir teritorinį vientisumą, demokratiją, valstybės valdymo formą – respubliką, valstybės valdžių atskyrimą, jų savarankiškumą ir pusiausvyrą, vietos savivaldą ir pan.“⁴¹ Šioje Konstitucinio Teismo nutarimo nuostatoje skelbiamas žmogaus ir piliečio teisių bei laisvių, kaip didžiausios konstitucinės vertybės, prioritetas ir paminėti Tautos suvereniteto, valstybės nepriklausomybės ir teritorinio vientisumo, demokratijos, valstybės valdymo formos, valstybės valdžių atskyrimo ir kiti principai suponuoja jų tarpusavio santykių aiškinimąsi. Tame konstitucinių ryšių tinkle matant žmogaus ir piliečio teisių bei laisvių apsaugos sąlytį su demokratija galima teigti, kad konstitucinėje jurisprudencijoje išvelgiami ne tik įprastiniai vienai konstitucinei sistemai priklausančių elementų suderinimo santykiai, bet iš tų elementų esmės išplaukiantis jų sąryšis ir tarpusavio priklausomybė.

Pabandykime panagrinėti Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje atskleistus *įvairius demokratijos ir žmogaus teisių apsaugos sąsajos aspektus*, kurie, tikėtina, padės suprasti jų sąryšio ypatybes. Vienas jų – demokratijos ir žmogaus teisių (t. y. žmogaus teisių kaip visumos) būtinoji jungtis. Tai reikštų pažvelgimą į nagrinėjamų principų santykius pačiu bendriausiu planu, kai vienoje pusėje matoma demokratinė valstybė, o kitoje – žmogaus teisių ir laisvių visuma. Tai sąveikos vaizdo matymas iš tolimiausio atstumo, kai skiriamos tik stambiausios konstitucinės sistemos dalys – demokratija kaip vienas pamatinių konstitucinių principų ir žmogaus teisės ir laisvės kaip vientisa ir darni sistema (neišskiriant konkrečių teisių ir laisvių arba jų grupių, kurios būtų traktuojamos kaip glaudžiau susijusios su demokratija).

Tokį žvilgsnį į sąsają pačiu bendriausiu sąveikos masteliu regime jau minėtame Konstitucinio Teismo 2002 m. rugsėjo 19 d. nutarime, kuriame buvo aiškinamas Konstitucijos 1 straipsnis, skelbiantis, kad Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika. Teismas tame nutarime konstatavo, jog nuostata, kad Lietuvos valstybė yra demokratinė,

40 Egidijus Kūris, „Svarstymai apie Konstitucinio Teismo 1999–2008 metų jurisprudenciją“, iš *Trisdešimt konstitucinės justicijos metų: tempore et loco* (Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2023), 357.

41 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. lapkričio 23 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 1999, Nr. 101-2916.

reikia, kad valstybėje turi būti užtikrinama Konstitucijos viršenybė, žmogaus teisių ir laisvių apsauga, visų asmenų lygybė prieš įstatymą ir teisumą, teisė į teisminę gynybą, laisvi ir periodiškai rinkimai ir t. t. Taigi žmogaus teisių ir laisvių apsauga čia iškyla ne tik kaip vienas iš demokratinę valstybę apibūdinančių principų, bet ir kaip vienas svarbiausių valstybės demokratiškumo kriterijų, nes nesant šio elemento kils klausimas dėl demokratijos realumo⁴².

Šiame nutarime padarytos dar dvi esminės išvados⁴³:

- žmogaus teisių ir laisvių prigimtinio pobūdžio pripažinimo principas yra „ir vienas iš Lietuvos Respublikos, kaip iš demokratinės teisinės valstybės, konstitucinės santvarkos pagrindų“;
- „demokratinės teisinės valstybės vienas svarbiausių uždavinių – ginti ir saugoti šias teises ir laisves“.

Nuostata apie žmogaus teises kaip vieną iš demokratinės teisinės valstybės, konstitucinės santvarkos pagrindų mus perkelia į pamatinių klausimų sritį, neatsitiktinai vėliau Konstitucinis Teismas abu aptariamus elementus priskirs nekeičiamam tapatybiniam Konstitucijos branduoliui. Žmogaus teisių ir laisvių gynyba ir apsauga kaip vienas svarbiausių demokratinės teisinės valstybės uždavinių įprasmina demokratinį teisinių institutų funkcionavimą. Pažymėtina, kad Konstitucinis Teismas abiem atvejais kalba apie *demokratinę teisinę valstybę*, kurios konstitucinis pagrindas ir vienas svarbiausių uždavinių yra žmogaus teisių gynyba ir apsauga. Toks dupletas (demokratinė valstybė plius teisinė valstybė) atspindi konstitucinę Tautos visavaldškumo ir teisės jungtį. Tai suponuoja įstatymų leidybos ir kitos teisėkūros subjektų, teisę taikančių institucijų pareigą tiek reguliuojant žmogaus ir valstybės santykius, tiek juos užtikrinant prioritetą teikti žmonių teisėms ir laisvėms, nustatyti pakankamas jų įgyvendinimo ir gynybos priemonės. Teismas ne kartą yra priminęs: „Valstybės, kaip visos visuomenės politinės organizacijos, paskirtis – užtikrinti žmogaus teises ir laisves, garantuoti viešąjį interesą.“⁴⁴

Jeigu demokratijos užtikrinimas be žmogaus teisių apsaugos neįmanomas, kyla logiškas klausimas, ar realus žmogaus teisių garantavimas galimas tik demokratinėje valstybėje. Konstitucinis Teismas nėra tiesiogiai suformulavęs tokio teiginio, tačiau jis iš esmės pripažino tokį ryšį. Teismas ne kartą pabrėžė, kad tarp asmens teisių ir laisvių ir visuomenės interesų gali kilti konfliktų ir kad demokratinėje visuomenėje tokie prieštaravimai sprendžiami „derinant skirtingus interesus ir siekiant nepažeisti jų pusiausvyros“⁴⁵. Vienu iš tokio interesų derinimo būdų laikomas asmens teisių ir laisvių ribojimas. Konstitucinėje

42 Primintina, jog pagal šį nutarimą ne kiekvienas konstatavimas, kad pažeista Konstitucija, savaime reiškia konstitucinės nuostatos apie demokratinę valstybę pažeidimą, kiekvienu atveju Konstitucinis Teismas turės įvertinti, ar teisiniu reguliavimu, pripažintu prieštaraujančiu Konstitucijai (taigi ir dėl žmogaus teisių pažeidimo), nėra paneigiama Konstitucijos 1 straipsnio nuostata, kad Lietuvos valstybė yra demokratinė.

43 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 29 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 1-7.

44 Konstitucinio Teismo 2003 m. gruodžio 30 d., 2004 m. gruodžio 13 d., 2004 m. gruodžio 29 d., 2006 m. sausio 16 d., 2006 m. rugsėjo 21 d. ir vėlesni nutarimai.

45 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. vasario 13 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 1997, Nr. 15-314.

jurisprudencijoje ne kartą pažymėjo, kad „pagal Konstituciją riboti žmogaus konstitucines teises ir laisves galima, jeigu laikomasi šių sąlygų: tai daroma įstatymu; ribojimai yra būtinais reikalingi demokratinėje visuomenėje siekiant apsaugoti kitų asmenų teises ir laisves ir Konstitucijoje įtvirtintas vertybes, taip pat konstituciškai svarbius tikslus; ribojimais nėra paneigiama teisių ir laisvių prigimtis bei jų esmė, yra laikomasi konstitucinio proporcingumo principo“⁴⁶. Nuorodos į prieštaravimų sprendimą *demokratinėje visuomenėje*, į būtiną ribojimų reikalingumą *demokratinėje visuomenėje* siekiant apsaugoti kitų asmenų teises ir laisves ir Konstitucijoje įtvirtintas vertybes suponuoja išvadą, kad tik demokratinėje visuomenėje galima veiksminga teisių ir laisvių apsauga. Tai jau iš esmės būtų abipusiško demokratijos ir asmens teisių ir laisvių apsaugos poveikio ir vienas kito reikalingumo pripažinimas.

Konstitucinėje jurisprudencijoje suformuotas toks dviejų pamatinių konstitucinių elementų sąveikos modelis yra tarsi apibendrinta schema, kuria remiantis galima aiškinti konkrečių teisių ar jų grupių sąveikos su demokratija klausimus. Tokios schemos, pavyzdžiui, nuosekliai laikomasi nagrinėjant konkrečių konstitucinių teisių ribojimus. Antai kalbėdamas apie žmogaus teisę laisvai pasirinkti darbą, Konstitucinis Teismas vėlgi nurodė, kad ji „gali būti ribojama, jeigu laikomasi šių sąlygų: tai daroma įstatymu; apribojimai yra būtini demokratinėje visuomenėje siekiant apsaugoti kitų asmenų teises ir laisves bei Konstitucijoje įtvirtintas vertybes, taip pat konstituciškai svarbius tikslus; apribojimais nėra paneigiama teisių ir laisvių prigimtis bei jų esmė; yra laikomasi konstitucinio proporcingumo principo“⁴⁷. Taigi konkrečiai teisei galima taikyti žmogaus teisėms apskritai būdingus ribojimus ir jų sąlygas.

Teisinėje literatūroje pabrėžiama demokratijos ir politinių teisių sąsajos reikšmė. Konstitucijoje yra nustatyta, kad Lietuvos valstybę kuria Tauta, kad suverenitetas priklauso Tautai, kad aukščiausią suverenią galią Tauta vykdo tiesiogiai ar per demokratiškai išrinktus savo atstovus. Su šiomis konstitucinėmis nuostatomis susijęs Konstitucijos 33 straipsnis, kuriame skelbiama, kad piliečiai turi teisę dalyvauti valdant savo šalį tiek tiesiogiai, tiek per savo išrinktus atstovus, taip pat lygiomis teisėmis stoti į Lietuvos Respublikos valstybinę tarnybą, kad jiems laiduojama teisė kritikuoti valstybės įstaigų ir pareigūnų darbą, apskųsti jų sprendimus, kad piliečiams laiduojama peticijos teisė. Toks piliečių dalyvavimas valdant šalį tiek tiesiogiai, tiek per demokratiškai išrinktus atstovus leidžia nustatyti tikrąją Tautos valią.

Piliečių teisė dalyvauti valdant savo šalį politinių teisių ir laisvių konstituciniame kataloge nurodoma pirmausia, ji – esminis asmens politinio statuso komponentas ir kartu būtinas demokratinio politinio proceso elementas. Konstitucinis Teismas savo analizėje į ją žvelgia ne tik kaip į subjektinę teisę, bet ir kaip demokratinio proceso garantiją, ją sieja

46 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. gruodžio 11 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 148-6632.

47 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2016 m. vasario 17 d. nutarimas, TAR, 2016-02-17, Nr. 2985.

su valdžios institucijoms tenkančiomis pareigomis⁴⁸. Toks valdžios institucijų atitinkamų pareigų pabrėžimas neatsitiktinis.

Vienas esminių demokratinės valstybės požymių yra demokratiškai atstovaujamųjų valstybinės valdžios institucijų rinkimai⁴⁹. Būtent per rinkimus kiekvienas pilietis įgyvendina savo teisę kartu su kitais dalyvauti valdant savo šalį, per rinkimus jis dalyvauja ir formuojant Tautos atstovaujamąją instituciją – Seimą (2008 m. lapkričio 7 d. išvada). Konstitucinis Teismas priminė, kad tiek aktyvioji, tiek pasyvioji rinkimų teisė yra „glaudžiai susijusi su Konstitucijos 33 straipsnyje įtvirtinta Lietuvos Respublikos piliečio teise dalyvauti valdant savo šalį“ (2011 m. lapkričio 17 d. nutarimas), ta teisė taip pat įgyvendinama dalyvaujant politinių atstovaujamųjų institucijų formavimo veikloje. Pripažinus, kad „vienas esminių demokratinės valstybės požymių yra demokratiškai atstovaujamųjų valstybinės valdžios institucijų rinkimai“⁵⁰, piliečių rinkiminių teisių įgyvendinimas susiejamas su demokratija.

Konstitucinėje demokratijoje politinių atstovaujamųjų institucijų formavimui keliami ypatingi reikalavimai, jos negali būti formuojamos tokiu būdu, kad kiltų abejonių dėl jų legitimumo, teisėtumo, demokratinės teisinės valstybės principo⁵¹ reikalavimų laikymosi. „Demokratiškai rinkimai yra svarbi piliečių dalyvavimo valdant valstybę forma, kartu ir būtinas valstybės politinių atstovaujamųjų institucijų formavimo elementas. Rinkimai negali būti laikomi demokratiškais, o jų rezultatai – legitimiais ir teisėtais, jeigu jie vyksta pamiršiant Konstitucijoje įtvirtintus demokratinį rinkimų principus, pažeidžiant demokratines rinkimų procedūras.“⁵² Tokius reikalavimus turi atitikti ir įstatyminis rinkimų santykių reguliavimas.

Konstitucinėje jurisprudencijoje rasime sprendimų, kuriuose konkrečios teisės ir laisvės apibūdinamos kaip *svarbus politinių procesų veiksnys ar demokratijos sąlyga (jos elementas)*. Ir mokslinėje doktrinoje pripažįstama, kad, „be politinių teisių, demokratijos sudedamosios dalys yra ir kai kurios laisvės, tokios kaip išraiškos laisvė“⁵³. Antai konstitucinė informacijos laisvė, laikoma pilietine asmens teise, pripažįstama esmine demokratijos sąlyga ir pamatiniu pliuralistinės demokratijos elementu. Politinė šios teisės dedamoji nekelia abejonių, tačiau ši teisė yra žymiai platesnio pobūdžio.

Jau savo veiklos pradžioje Konstitucinis Teismas padarė dvi svarbias išvadas apie

48 Antai Konstitucinis Teismas savo nutarime išaiškino, jog Konstitucijos 33 straipsnio nuostata, kad „piliečiai turi teisę dalyvauti valdant savo šalį tiek tiesiogiai, tiek per demokratiškai išrinktus atstovus, vertintina ne tik kaip piliečių teisė, bet ir kaip valdžios institucijų, taip pat ir įstatymų leidėjo, pareiga išsiaiškinti vietos bendruomenių nuomonę, kai priimami sprendimai, susiję su administracinių-teritorinių vienetų ribų pakeitimais. Tai derinasi su Konstitucijoje įtvirtintu atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės siekiu“ (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. birželio 28 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2001, Nr. 56-1997).

49 Konstitucijoje įtvirtintų rinkimų teisių užtikrinimo konstitucinėje jurisprudencijoje klausimai nagrinėjami I. Pukanasytės disertacijoje (žr. Indrė Pukanasytė, „Rinkimų teisė Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo ir Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijoje“ (daktaro disertacija, Mykolo Romerio universitetas, 2014)).

50 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. kovo 29 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2012, Nr. 40-1973.

51 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2021 m. balandžio 19 d. nutarimas, paskelbtas 2023 m. gegužės 3 d., TAR, 2023-05-03, Nr. 2023-08338.

52 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. spalio 26 d. išvada, *Valstybės žinios*, 2012, Nr. 125-6285.

53 Marie-Claire Ponthoreau, *Droit(s) constitutionnel(s) comparé(s)* (Paris: Economica, 2010), 354.

informacijos laisvės ir demokratijos ryšį. Pirmiausia buvo padaryta išvada apie šią laisvę kaip „sąlygą, būtiną demokratijai sukurti ir išsaugoti“⁵⁴ (kitai sakant, be galimybės laisvai formuoti savo valią, nuomonę ir pažiūras ir laisvai jas skleisti negali būti ir kalbos apie demokratiją šalyje). Antra išvada: „informacijos laisvė yra pamatinis pliuralistinės demokratijos elementas“⁵⁵ (nes laisvas ir visuotinis keitimasis informacija, nevaržomas jos sklaidimas yra ypač svarbus demokratinį procesų veiksnys, užtikrinantis ne tik individualios nuomonės, subjektyvių įsitikinimų, bet ir grupinių pažiūrų, įskaitant politines, ir visos tautos valios formavimą). Taigi informacijos laisvė yra laikoma būtina demokratijos sąlyga ir jos pamatinis elementas. Tai pagrindinės šios laisvės charakteristikos, atskleidžiančios jos santykių su demokratija pobūdį.

Kitame nutarime Konstitucinis Teismas, vertindamas Lietuvos radijo ir televizijos statuto konstitucingumą, pažymėjo, kad viena pagrindinių žmogaus teisių yra teisė turėti įsitikinimus ir juos laisvai reikšti. Tai būtina sąlyga demokratijai sukurti ir išsaugoti. „Todėl demokratinės valstybės įstatymai įtvirtina ir gina ne tik subjektyvią žmogaus teisę turėti ir laisvai reikšti įsitikinimus – jais informacijos laisvė įtvirtinama kaip objektyvus visuomenės poreikis. Tai reiškia, kad turi būti ginama ne tik informacijos laisvė apskritai, bet ir masinės informacijos priemonių laisvė kaip informacijos laisvės išraiška jos objektyviaja forma.“⁵⁶

„Informacijos laisvė nėra absoliuti ar viską apimanti, nes naudojantis ja susiduriama su tokiais reikalavimais, kurie demokratinėje visuomenėje yra būtini, kad apsaugotų konstitucinę santvarką, žmogaus laisves ir teises.“⁵⁷ Svarbu, kad dėl informacijos laisvės apribojimų, masinės informacijos priemonių reglamentavimo nebūtų pažeistas demokratinės valstybės principas – pliuralizmas. Tai garantuojama masinės informacijos priemonių monopolizavimo ir informacijos cenzūros uždraudimu, kitomis teisinėmis priemonėmis. Konstitucinis Teismas, vertindamas valstybės paslapčių reguliavimą, pažymėjo, kad „šiulaikiniėje visuomenėje informacija yra žmogaus poreikis, jo žinojimo matas. Ji šalina nežinojimą, daro žmogaus elgesį prasmingą. Žmogaus teisių ir laisvių įgyvendinimas yra tiesiogiai susijęs su žmogaus galimybe gauti iš įvairių šaltinių informaciją ir ja naudotis. Tai yra vienas iš pliuralistinės demokratijos laimėjimų, užtikrinančių visuomenės raidą.“⁵⁸

Konstitucinėje jurisprudencijoje galime susidurti su *demokratijos ir asmens orumo bei su juo susijusių teisių ir laisvių sąsajomis*. Štai 2017 m. gruodžio 19 d. išvadoje⁵⁹ dėl Seimo nario veiksmų Konstitucinis Teismas aiškino Seimo nario konstitucinio statuso, priekabavimo, kuriuo pažeidžiamas žmogaus teisės į orumo apsaugą, asmens ir privataus gyvenimo neliečiamumo, taip pat teisės nebūti diskriminuojamam klausimus. Teismas priminė,

54 Lina Bieliūnienė, Vytautas Mizaras, Stasys Šedbaras, „Konstitucinio Teismo 1993–1998 metų jurisprudencijos apžvalga“, iš *Trisdešimt konstitucinės justicijos metų: tempore et loco* (Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2023), 333.

55 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. vasario 13 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 1997, Nr. 15-314.

56 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. balandžio 20 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, Nr. 34-847.

57 *Ibid.*

58 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996 m. gruodžio 19 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 1996, Nr. 126-2962.

59 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2017 m. gruodžio 19 d. išvada, TAR, 2017-12-19, Nr. 20413.

kad tik besivadovaujanti pagarba kiekvieno žmogaus orumui valstybė gali būti laikoma iš tikrųjų demokratine ir kad valstybė turi konstitucinę pareigą užtikrinti žmogaus orumo apsaugą ir gynimą. Žmogaus, kaip laisvos asmenybės, orumas neatskiriamas nuo jo asmens fizinio ir psichinio neliečiamumo. Taigi pagal Konstituciją žmogaus orumo apsauga neat-siejama nuo jo privataus gyvenimo apsaugos, taip pat nuo teisės nebūti diskriminuojamam. Teismo išvada, kad priekabiavimu yra pažeidžiamos žmogaus teisės į orumo apsaugą, as-mens ir privataus gyvenimo neliečiamumą, taip pat teisė nebūti diskriminuojamam leidžia matyti argumentavimo grandinę, kurioje demokratijai tenka išeitinė pozicija (tik gerbian-ti asmens orumą valstybė yra demokratinė, orumo apsauga ir gynimas – tokios valstybės pareiga).

2023 m. birželio 7 d. nutarime⁶⁰, nagrinėdamas prieglobsčio prašytojų laikino apgy-vendavimo klausimų konstitucingumą, Konstitucinis Teismas dar kartą priminė pagarbos žmogaus orumui užtikrinimo ir demokratinės valstybės sąsają. Toliau buvo teikiami tokie argumentai: „asmens laisvė ir fizinis neliečiamumas yra neatsiejami nuo žmogaus orumo; kiekvienu atveju, kai asmens laisvė priverstinai suvaržoma kito asmens ar valstybės valdžios institucijų sprendimais ar veiksmais, net kai tokiu asmens laisvės suvaržymu siekiama tei-sėto tikslo, yra sutrikdomas žmogaus orumas. Todėl taikant asmeniui jo laisvę ribojančias priemones visais atvejais turi būti siekiama, kad jos būtų suderinamos su pagarba žmogaus orumui.“⁶¹ Taigi šio nutarimo argumentacijoje paminėta demokratinėi valstybei būdinga pagarba žmogaus orumui leido su demokratijos institutu susieti ir kitas teises ir laisves.

Pagarbos žmogaus orumui ir demokratijos sąryšio klausimas kilo Konstitucinio Teis-mo 2019 m. sausio 11 d. nutarime tiriant Įstatymo dėl užsieniečių teisinės padėties nuosta-tų konstitucingumą. Konstitucinis Teismas priminė, kad Konstitucijoje yra įtvirtinta vals-tybės pareiga užtikrinti žmogaus orumo apsaugą ir gynimą, kad valstybės institucijos ir pareigūnai turi pareigą gerbti žmogaus orumą kaip ypatingą vertybę, kad kiekvienu atveju į žmogų turi būti žvelgiama kaip į laisvą asmenybę, kurios žmogaus orumas yra gerbtinas, todėl „įstatymų leidėjas, reguliuodamas su žmogaus teisių ir laisvių įgyvendinimu susijus-čius santykius, turi garantuoti deramą jų apsaugą, yra viena iš prielaidų užtikrinti žmogaus orumą kaip konstitucinę vertybę; asmens teisių ir laisvių pažeidimais gali būti pakenkta ir asmens orumui“⁶². Teismas pabrėžė, kad tik besivadovaujanti pagarba kiekvieno žmogaus orumui valstybė gali būti laikoma iš tikrųjų demokratine. Jis pažymėjo, kad Konstitucija – antimažoritarinis aktas, ji gina individą, todėl „demokratinėje teisinėje valstybėje tam tikru laikotarpiu vyraujančios daugumos visuomenės narių nuostatos ar stereotipai negali būti konstituciškai pateisinamu pagrindu, remiantis konstituciškai svarbiais tikslais, *inter alia* viešąja tvarka, diskriminuoti asmenis vien dėl jų lytinės tapatybės ir (ar) seksualinės orien-tacijos“⁶³.

60 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2023 m. birželio 7 d. nutarimas, TAR, 2023-06-07, Nr. 11301.

61 *Ibid.*

62 *Ibid.*

63 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2019 m. sausio 11 d. nutarimas, TAR, 2019-01-11, Nr. 439.

Konstitucinis Teismas 2024 m. kovo 14 d. išvadoje⁶⁴ dėl Stambulo konvencijos konstitucingumo žmogaus orumo principo ir teisės turėti įsitikinimus ir juos laisvai reikšti užtikrinimo aiškinimą siejo su demokratijos kategorija. Teismas vėl nurodė, kad tik besivadovaujanti pagarba kiekvieno žmogaus orumui valstybė gali būti laikoma iš tikrųjų demokratine, kad teisė turėti įsitikinimus ir juos laisvai reikšti yra viena pagrindinių žmogaus teisių, kad galimybė kiekvienam žmogui laisvai formuoti savo nuomonę bei pažiūras ir laisvai jas skleisti – būtina sąlyga demokratijai sukurti ir išsaugoti. Įsitikinimų, informacijos laisvė – vienas iš demokratinės tvarkos pagrindų, kitų žmogaus teisių ir laisvių įgyvendinimo prielaida, pamatinis pliuralistinės demokratijos elementas.

Kartais žmogaus teisės ir laisvės susiejamos su tam tikrais demokratijos aspektais. Taip Konstitucinis Teismas 2021 m. rugsėjo 7 d. nutarime dėl religinių bendruomenių ir bendrųjų įstatymo konstitucingumo tikėjimo ir sąžinės laisvės užtikrinimą siejo su pliuralistinės demokratijos veikimu. Toks minėtų laisvių aiškinimas sudarė prielaidas plėtoti pliuralistinės demokratijos sampratą, greta ideologinio, kultūrinio ir politinio pliuralizmo dimensijų atskleisti religinio pliuralizmo reikšmę. Konstitucinis Teismas pažymėjo, kad „konstitucinė įsitikinimų ir jų raiškos laisvė bei minties, tikėjimo ir sąžinės laisvė suponuoja religijų ir tikėjimų įvairovę ir skirtingų religinių bendruomenių koegzistavimą bei reprezentavimą visuomenėje garantuojantį religinį pliuralizmą, neatsiejamą nuo atviros, teisingos ir darnios pilietinės visuomenės ir pliuralistinės demokratijos. Valstybėje, veikiančioje pliuralistinės demokratijos sąlygomis, egzistuoja įvairios religijos bei tikėjimai ir tolerantiškas požiūris į visuomenės narių išpažįtamų įvairių religijų vertybes.“⁶⁵ Konstitucinis Teismas pabrėžė, kad Konstitucijoje įtvirtinta „kitų bažnyčių ir religinių organizacijų, nesančių tradicinėmis Lietuvoje, teisė gauti valstybės pripažintos religinės organizacijos statusą, jeigu jos atitinka Konstitucijoje nustatytus kriterijus, – būtinas pliuralistinės demokratijos elementas“⁶⁶. Tikėjimo ir sąžinės laisvės neužtikrinimas reikštų, kad valstybė neturėtų būti laikoma demokratine, o visuomenė – atvira, jei toje visuomenėje nebus garantuojama saviraiškos laisvė.

Panašiai 2024 m. balandžio 25 d. išvadoje dėl Seimo nario veiksmų konstitucingumo informacijos laisvės ir žmogaus orumo užtikrinimas buvo susietas tiek su pliuralistine demokratija, tiek su demokratija apskritai. Konstitucinis Teismas, aiškindamas informacijos laisvės reikšmę, priminė, kad ši laisvė yra vienas iš atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės, demokratinės valstybės pagrindų, kad laisvas ir visuotinis keitimasis informacija, nevaržomas jos skleidimas yra ypač svarbus demokratinį procesų veiksnys, užtikrinantis ne tik individualios nuomonės, subjektyvių įsitikinimų, bet ir grupinių pažiūrų, įskaitant politines, ir visos tautos valios formavimą, būtent dėl to informacijos laisvė yra pamatinis pliuralistinės demokratijos elementas. Teismas savo išvadoje Seimo nario laisvo mandato principo aiškinimą siejo su Konstitucijoje įtvirtintos pliuralistinės demokratijos sampratos kontekstu, kad viena iš šios viešos demokratinės kontrolės formų yra konstitucinis apkaltos institutas, kad Konstitucijai, teisei nepaklūstantys asmenys neitų tokių pareigų,

64 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2024 m. kovo 14 d. išvada, TAR, 2024-03-14, Nr. 4688.

65 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2021 m. rugsėjo 7 d. nutarimas, TAR, 2021-09-07, Nr. 18922.

66 *Ibid.*

kurioms būtinas piliečių – valstybinės bendruomenės – pasitikėjimas, reikalinga vieša demokratinė valstybės pareigūnų veiklos kontrolė ir atsakomybė visuomenei, apimanti ir galimybę pašalinti iš einausių pareigų tuos valstybės pareigūnus, kurie pažeidžia Konstituciją, teisę, asmeninius ar grupinius interesus iškelia aukščiau visuomenės interesų, savo veiksmais diskredituoja valstybės valdžią, kad informacijos laisvė nesuderinama su tam tikras veiksmis, kurie reiškia ir žmogaus *orumo žeminimą*. Išvadoje taip pat vėl nurodyta, kad tik besivadovaujanti pagarba kiekvieno žmogaus orumui valstybė gali būti laikoma iš tikrųjų demokratine⁶⁷.

Konstitucinis Teismas, aiškindamas Seimo kontrolės funkciją, ją siejo su Konstitucijoje įtvirtinta parlamentine demokratija. Teismo nuomone, „parlamentinė demokratija nėra tokia sistema, kurioje parlamentas tiesiogiai organizuoja kitų valstybės ar savivaldybių institucijų darbą arba gali bet kada įsikišti į bet kurios viešąją valdžią įgyvendinančios valstybės ar savivaldybių institucijos (jų pareigūnų) veiklą; parlamentinė demokratija nėra ir tokia sistema, kurioje parlamentas, esant nors menkiausiai dingsčiai, gali kontroliuoti bet kokius tokių institucijų (jų pareigūnų) sprendimus, inicijuoti sankcijų taikymą atitinkamiems asmenims. Konstitucijoje įtvirtintas parlamentinės demokratijos modelis yra racionalus ir nuosaikus; jis nėra grindžiamas vien parlamentine kontrole, vien tarpinstituciniais stabdžiais ir atsvaromis; ne menkesnis vaidmuo parlamentinėje demokratijoje tenka tarpfunkcinei partnerystei, grindžiamai *inter alia* pasitikėjimu.“⁶⁸ Todėl, kaip pažymėjo Konstitucinis Teismas, kitoks „konstitucinių nuostatų, įtvirtinančių Seimo kontrolės funkciją, aiškinimas neišvengiamai paneigtų konstitucinius atsakingo valdymo, valdžių padalijimo, teisinės valstybės, demokratijos principus, Konstitucijos preambulėje skelbiamą atviros, darnios, teisingos pilietinės visuomenės siekį, sudarytų prielaidas nestabilumui valdant valstybę, tvarkant viešuosius reikalus, sudarytų prielaidas pažeisti asmens teises ir laisves, teisėtus interesus ir teisėtus lūkesčius, kitas Konstitucijoje įtvirtintas, jos ginamas ir saugomas vertybes“⁶⁹. Taip prielaidų pažeisti asmens teises ir laisves, teisėtus interesus ir teisėtus lūkesčius sudarymas tampa riba, kurios negalima peržengti aiškinant parlamentinės demokratijos įgyvendinimą.

Demokratijos ir žmogaus teisių užtikrinimo sąsajos klausimai rinkimų byloje verti specialaus nagrinėjimo. Nesileidžiant į platesnį nagrinėjimą, galima pažymėti, jog dažniausiai regime tokį jų sąryšio aiškinimo kelią: 1) demokratiški rinkimai kaip demokratinės valstybės elementas; 2) tokių rinkimų siejimas su piliečio teise kartu su kitais dalyvauti valdant savo šalį per rinkimus. Tokia argumentacija – įprastinis kelias aiškinant rinkimų reguliavimo konstitucinius reikalavimus ir vertinant patį rinkimų procesą. Teismas ne kartą yra priminęs, kad „konstitucinėje demokratijoje politinių atstovaujamųjų institucijų formavimui keliama ypatingi reikalavimai. Šios institucijos negali būti formuojamos tokiu būdu, kad kiltų abejonių dėl jų legitimumo, teisėtumo, *inter alia*, dėl to, ar renkant asmenis į politines

67 Žr. taip pat Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2017 m. gruodžio 19 d. išvadą, 2019 m. sausio 11 d. nutarimą, 2024 m. kovo 14 d. išvadą.

68 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2015 m. gruodžio 30 d. nutarimas, TAR, 2015-12-30, Nr. 21030.

69 *Ibid.*

atstovaujamosias institucijas nebuvo pažeisti demokratinės teisinės valstybės principai. Priešingu atveju būtų pakirstas žmonių pasitikėjimas atstovaujama demokratija, valstybės institucijomis, pačia valstybe. Demokratiški rinkimai yra svarbi piliečių dalyvavimo valdant valstybę forma, kartu ir būtinas valstybės politinių atstovaujamųjų institucijų formavimo elementas. Rinkimai negali būti laikomi demokratiškais, o jų rezultatai – legitimais ir teisėtais, jeigu jie vyksta paminant Konstitucijoje įtvirtintus demokratinį rinkimų principus, pažeidžiant demokratines rinkimų procedūras.⁷⁰ Teismo nuomone, pagal Konstituciją „yra galimi tik tokie rinkimai, kai dėl mandato varžomasi laisvai ir sąžiningai, kai rinkėjai turi teisę ir realią galimybę pasirinkti iš kelių kandidatų, kai balsavimo metu jie gali laisvai ir nekontroliuojami pareikšti savo valią“⁷¹.

5. Demokratijos ir žmogaus teisių apsaugos konstitucinių kategorijų sąryšio klausimų aiškinimas kaip konstitucinės sistemos praturtinimas

Konstitucinis Teismas, vykdydamas savo konstitucinę misiją, nuolatos oficialiai aiškina Konstituciją. Teismas ne kartą pažymėjo, kad savo jurisprudencijoje jis plėtoja ankstesnėse bylose pateiktą konstitucinių nuostatų sampratą, atskleidžia naujus, konkrečios bylos tyrimui būtinus konstitucinio reguliavimo aspektus. Taip konstitucinė sistema nuolatos papildoma reikšmingais elementais. Konstitucinėje jurisprudencinėje teisėje atskleisti įvairūs demokratijos ir žmogaus bei piliečio teisių ir laisvių apsaugos sąsajų aspektai irgi nuolatos papildomi paaiškinimais ir teiginiais, reikalingais konkrečios bylos sprendimui. Taigi susiduriame su vis išsamesniu konstitucinio reguliavimo atskleidimu, demokratijos ir asmens bei piliečio teisių ir laisvių apsaugos sąsajos oficialiosios konstitucinės doktrinos papildymu, tam tikrų jos bruožų platesniu paaiškinimu ar patikslinimu.

Pirmiausia Konstitucinio Teismo formuojama aptariamų principų sąveikos oficialioji doktrina papildo abiejų siejamų kategorijų sampratą. Taip demokratijos, sudėtingos, daugelio dimensijų teisinės kategorijos, aiškinime žmogaus teisės iškyla kaip vienas demokratinės teisinės valstybės, konstitucinės santvarkos pagrindų ir kartu kaip vienas svarbiausių tokios demokratinės valstybės uždavinių – ginti ir saugoti šias teises ir laisves. Toks aiškinimas nepaprastai svarbus tokios jungtinės kategorijos kaip „demokratinė teisinė valstybė“ suformavimui (abu šie valstybės apibūdinimai susieti su žmogaus teisių apsauga). Aišku ir tai, kad veiksminga žmogaus teisių ir laisvių apsauga galima tik demokratinėje teisinėje valstybėje. Antai Konstitucinio Teismo tezė, kad *tik besivadovaujanti pagarba kiekvieno žmogaus orumui valstybė gali būti laikoma iš tikrųjų demokratine* galime nesunkiai performuluoti į tezė, kad *kiekvieno žmogaus orumas gali būti užtikrintas tik iš tikrųjų*

70 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. lapkričio 10 d. išvada, *Valstybės žinios*, 2012, Nr. 131-6608.

71 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2021 m. balandžio 19 d. nutarimas, TAR, 2023-05-03, Nr. 8338.

demokratinėje teisinėje valstybėje.

Analizuodami minėtų konstitucinių kategorijų sąryšį pastebėsime, kad jų susiejimas išryškina iki tol nematytus turinio elementus, kurie tampa pagrindu, leidžiančiu įvertinti tikrinamų aktų ar veiksmų konstitucingumą (ar jų prieštaravimą Konstitucijai). Tiek demokratija, tiek žmogaus teisių apsauga kaip daugelio dimensijų principai igauna naujų spalvų ir veikia kaip vienas teisinis blokas. Į jų sąsają galima žvelgti kaip į nuolatinių teisiinių jungčių suformavimą, į bendresnio pobūdžio standarto iškilimą. Tai dar vienas susietų kategorijų vaidmens išaugimo patvirtinimas.

Toks sąryšinis demokratijos ir žmogaus teisių apsaugos aiškinimas galėtų būti laikomas ir savotišku konstitucinės interpretacijos praturtinimu, nes jis reiškia ne vien paprastą konstitucinių principų suderinimą, bet jų vidujinį susaistymą tokiais ryšiais, kurie toms kategorijoms suteikia papildomą konstitucinę prasmę, išryškina jų tikrąjį vaidmenį konstitucinėje sistemoje. Vadinamųjų priešpriešų nelieta, dar daugiau – dėl šios jungties abu elementai neišsivaizduojamai vienas be kito. Taigi susiduriame ne tik su Konstitucijos, kaip specifinio aiškinimo objekto, daugiapusiškumu, su siekiu ne tik įvertinti konstitucinių nuostatų norminį turinį, bet ir išsiaiškinti tų elementų jungčių, nuostatų sąryšio norminius aspektus, papildančius jungties objektų sampratą ir leidžiančius kalbėti apie pačios jungties, kaip savotiško tarpinio junginio, normiškumą. Taip formuojami nauji jurisprudencinės teisės reikalavimai ordinarinės teisės konstitucingumui vertinti. Galima tikėtis, kad tokios naujai pastebėtos, bet kol kas plačiau neaiškintos jungties detalės, tos jungties abipusiais ryšiais susietos sudėtinės dalys bus išplėtos ateityje.

Vienas konstitucinės interpretacijos tikslų yra siekis konstitucines nuostatas aiškinti kaip darniai ir nuosekliai sistemai priklausančias normas ir principus. Todėl konstitucinės sistemos pusiausvyros klausimo negalima apeiti. Mūsų tyrimui svarbių dviejų didžiųjų vertybių – demokratijos, kaip tautos, kurią sudaro laisvi ir lygūs piliečiai, valdžios ir žmogaus teisių ir laisvių apsaugos, kaip tokios valdžios įprasminimo ir siekinio, taip pat tos valdžios ribų, kurių niekas negali pažeisti – pusiausvyra užtikrina visų konstitucinių vertybių, kaip teisinės sistemos pagrindo, pusiausvyrą. Taip susieti demokratijos ir žmogaus ir piliečio teisių apsaugos principai veikia integruotai ir konsoliduoja konstitucinę sistemą.

Demokratijos ir žmogaus teisių apsaugos saitų ir jų vertybinės pusiausvyros aiškinimas ir plėtojimas Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje turi ypatingą reikšmę ir atskleidžia reikšmingą konstitucinės kontrolės misijos aspektą. Šių konstitucinių principų sąsajos užtikrinimas leidžia konstitucinę kontrolę traktuoti kaip reikšmingą žmogaus teisių ir demokratijos apsaugos priemonę.

Išvados

Demokratijos ir žmogaus teisių apsaugos, kaip dviejų konstitucinių kategorijų, sąsajos klausimų Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje nagrinėjimas leidžia daryti keletą išvadų:

1. Žmogaus teisių ir laisvių prigimtinio pobūdžio, kaip žmogaus teisių ir laisvių apsaugos pagrindo, ir demokratijos principai konstitucinėje jurisprudencijoje pripažinti nepakeičiamais pamatiniais konstituciniais principais ir turi būti laikomi konstitucinio tapatybinio branduolio elementais, o tai suponuoja šių principų ypatingą konstitucinę reikšmę.
2. Žmogaus teisių ir laisvių apsaugos principas yra vienas iš Lietuvos Respublikos, kaip demokratinės teisinės valstybės, konstitucinių pagrindų. Demokratinė konstitucinė sistema negali visavertiškai funkcionuoti be žmogaus teisių apsaugos.
3. Vienas svarbiausių demokratinės teisinės valstybės uždavinių – ginti ir saugoti žmogaus teises ir laisves.
4. Veiksminga žmogaus teisių ir laisvių apsauga yra galima tik demokratinėje teisinėje valstybėje.
5. Demokratija ir žmogaus teisių apsauga yra ne tik vienai konstitucinei sistemai priklausančios teisinės kategorijos, bet ir kategorijos, susietos glaudžiais vidiniais ir tarpusavio priklausomybės ryšiais, todėl aiškinant tiek vieną, tiek kitą kategoriją jų turinys atskleidžiamas tik suvokiant jų glaudų vidinių ir tarpusavio priklausomybių ryšį – tokio ryšio nepastebėjimas ar nepaisymas reikštų neišsamų tų kategorijų esmės supratimą.
6. Demokratijos ir žmogaus teisių apsaugos principų sąsajos oficialios konstitucinės doktrinos plėtojimas ne tik papildo tų principų sampratą naujais aspektais, bet ir prisideda prie visos konstitucinės sistemos pusiausvyros užtikrinimo.
7. Demokratijos ir žmogaus teisių ir laisvių apsaugos sąsajos klausimų aiškinimas taip pat laikytinas konstitucinės jurisprudencinės teisės praturtinimo būdu. Minėtų principų sąsajos jurisprudencija leidžia kalbėti ir apie pačios konstitucinių elementų jungties normiškumą.

ISSUES OF THE CONNECTION BETWEEN DEMOCRACY AND PROTECTION OF HUMAN RIGHTS IN CONSTITUTIONAL JURISPRUDENCE

Egidijus Jarašiūnas

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. *The article examines the issues of the connection between democracy and the protection of human rights and freedoms as two constitutional categories in the jurisprudence of the Constitutional Court of the Republic of Lithuania. Article 1 of the Lithuanian Constitution establishes that the state of Lithuania is an “independent democratic republic” and its article 18 declares that “human rights and freedoms shall be innate”. The Constitution is a directly applicable law and the application of the constitutional provisions is impossible without its legal interpretation. The mission of official interpretation of the Constitution is entrusted to the Lithuanian Constitutional Court. Democracy and protection of human rights and freedoms are constitutional principles and the juridical meaning of these categories are revealed in constitutional justice cases. The Constitutional Court in its cases explains various legal aspects of democracy and its connections with other constitutional categories, also its connections with human rights and freedoms. Constitutional Court has stated that one of the constitutional foundations of the Republic of Lithuania, as a democratic legal state, is the principle of recognition of human rights and freedoms as natural law. The Constitutional Court has recognized that democratic constitutional system cannot exist without the protection of human rights. Even more, one of the most important tasks of a democratic constitutional state is to defend and protect these rights and freedoms. The Court is considered that the respect for human rights is the main criterion for determining whether the character of a political regime is democratic. Therefore, it can be concluded that democracy and the protection of human rights and freedoms are not only categories belonging to one constitutional system, but constitutional categories linked by close internal and interdependence ties. These categories reinforce each other according to constitutional jurisprudence. The interpretation of the connection between the constitutional categories of democracy and protection of human rights can be viewed as a way of enriching jurisprudential constitutional law. This interpretation also contributes to ensuring the balance of the entire constitutional system.*

Keywords: *Constitution, democracy, protection of human rights and freedoms, jurisprudential constitutional law, interaction between constitutional categories.*

Egidijus Jarašiūnas, Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Viešosios teisės instituto profesorius emeritas, socialinių mokslų (teisės) daktaras. Mokslinių tyrimų kryptys: lyginamoji konstitucinė teisė, konstitucinė justicija, nacionalinės ir ES teisinių sistemų

santykiai.

Egidijus Jarašiūnas, Professor Emeritus at the Institute of Public Law at the Law School at Mykolas Romeris University, Doctor of Social Sciences (Law). Research interests: comparative constitutional law, constitutional justice, relations between national and EU law systems.

JURISPRUDENCIJŲ DIALOGAS IR KONVENCIJAI DRAUGIŠKAS KONSTITUCIJOS AIŠKINIMAS¹

Egidijus Kūris

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto

Viešosios teisės katedra

Elektroninis paštas: egidijus.kuris@tf.vu.lt

Pateikta 2025 m. balandžio 27 d., parengta spaudai 2025 m. gegužės 26 d.

DOI: 10.13165/JUR-25-32-1-02

Santrauka. Straipsnyje analizuojamas Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo ir Europos Žmogaus Teisių Teismo (EŽTT) jurisprudencijų dialogas, pabrėžiant jo (tegu ir ribotą) abipusiškumą. Remiantis gausiais pavyzdžiais, parodoma, kaip Konstitucinis Teismas internalizuoja EŽTT jurisprudenciją. Kitiškai svarstoma, kiek EŽTT yra linkęs ir geba atsižvelgti į konstitucinių teismų jurisprudenciją ir kontekstualizuoti nagrinėjamas bylas, pateikiama tokios atožvalgos (arba jos nebuvimo) pavyzdžių. Išryškinama pagrindinė dialogo tarp Konstitucinio Teismo ir EŽTT linija – Konvencijai draugiškas Konstitucijos aiškinimas: jei tik įmanoma, Konstitucija aiškinama taip, kad nenukryptų nuo Konvencijos teisės. Vis dėlto draugiško aiškinimo galimybės nėra beribės, tad kai kada EŽTK ir Konstitucijos konkurencija gali būti įveikiama tik Konstitucijos pataisos keliu. Oponuojama požiūriui, esą Konstitucinis Teismas, aiškindamas Konstituciją, neturėtų vadovautis Konvencija. Paaiškinama skirtis tarp valstybių vidaus teisės ir jų nacionalinės teisės ir pateikiami argumentai, kodėl Konvencijos teisė, nebūdama Lietuvos Respublikos nacionalinės teisės dalis, yra jos vidaus teisės dalis. Aiškinama Konvencijos, kaip tarptautinės sutarties, vieta ir galia Lietuvos Respublikos teisės sistemoje. Analizuojama konstitucinė kolizijos taisyklė, Konstitucinio Teismo suformuluota Europos Sąjungos teisės ir Konstitucijos santykio kontekste, bet, mutatis mutandis, pritaikoma ir Konvencijos teisės ir Konstitucijos santykiui, teisės viršenybės klausimą pakeičiant jos taikymo pirmenybės klausimu. Pateikiami struktūriniai kontrargumentai požiūriui, kad Konvencija laikytina Europos konstitucija, o EŽTT – Europos konstituciniu teismu.

1 Straipsnis parengtas pagal Konstitucijos dienai paminėti skirtoje 2024 m. spalio 25 d. tarptautinėje XI mokslinėje-praktinėje konstitucinės teisės konferencijoje „Konstitucinis dialogas: kas lemia žmogaus teisių raidos tendencijas?“ skaitytą pranešimą.

Reikšminiai žodžiai: ekstranacionalinė teisė; Europos Žmogaus Teisių Teismas; jurisprudencijų dialogas; kolizijos taisyklė; konstitucinė jurisprudencija; konstituciniai teismai; Lietuvos Respublikos Konstitucija; Konvencijai draugiškas Konstitucijos aiškinimas; Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas; nacionalinė teisė; teisėjų dialogas; teisės internalizacija; valstybės vidaus teisė; Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija.

Įvadas

Konstitucinių teismų paskirtis yra užtikrinti atitinkamos valstybės konstitucijos viršenybę tos valstybės teisės sistemoje, šalinant iš jos nuostatas, prieštaraujančias aukščiausiajai teisei, o plačiau – šalinant iš teisės sistemos žemesnės galios teisinį reguliavimą, prieštaraujantį aukštesnės galios teisiniam reguliavimui. Iš to kyla jų interpretacinė kompetencija (nesvarbu, ar paminėta tiesiogiai kokiame nors pozityviosios teisės akte, ar ne): tam, kad būtų galima nuspręsti, ar žemesnės galios reguliavimas neprieštarauja aukštesnės galios reguliavimui, reikia juos gretinti ir ieškoti jų tarpusavio atitikties arba neatitikties, vadina-si, aiškinti ir tiriamą reguliavimą, ir pačios konstitucijos nuostatų prasmę. Tai darydami, konstituciniai teismai neturi aukštesnio kriterijaus už pačią konstituciją, kuri yra „hermeneutiškai savipakankama“² tuo atžvilgiu, kad atsakymų į visus klausimus apie tai, ar tam tikras reguliavimas yra leidžiamas ar net privalomas, reikia ieškoti joje, o ne už jos ribų. Tai atitinka ir Hanso Kelseno konstitucijos kaip *Grundnorm* sampratą: jeigu konstitucijos tekste nėra nuostatų, kuriomis yra „konkrečiai“ sureguliuoti kurie nors santykiai, tai reiškia ne tai, kad konstitucija jų nereguliuoja, o tai, kad ji palieka didelę erdvę įstatymų leidėjui ir kitiems teisėkūros subjektams juos reguliuoti savo nuožiūra, bet paisant tų bendresnių ribų, kurias galima išskaityti konstitucijoje.

Šitaip suprantamas konstitucijų savipakankamumas nepaneigia galimybės konstituciniams (ir jiems prilygintiems) teismams ieškoti ir pasisemti įkvėpimo ir už jų aiškinamos nacionalinės konstitucijos ribų. Tokio įkvėpimo šaltinių (plačiausia šios sąvokos prasme) gali būti daug, ir ne visi jie yra teisinės prigimties. Jie apima istorinius pavyzdžius (išmoktas arba neišmoktas jos pamokas), socialinius ir kultūros fenomenus, ekonominę, demografi-nę bei geopolitinę konjunktūrą, pasaulėžiūrą ir dar daug ką. Šių šaltinių įvairovė pagrind-džia teisės, taip pat ir konstitucinės teisės, aiškinimo metodus, tarp kurių ne paskutinė vieta tenka lyginamajam metodui, įvairovė³. Todėl vienas iš teisinės prigimties teisės aiškinimo

2 Gediminas Mesonis, „Konstitucijos hermeneutika: teisės ir filosofijos sintezė“, *Logos* 58 (2009): 42.

3 Iš Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarimo (kuriame remiamasi ankstesne jurisprudencija): „lingvistikinio teisės aiškinimo metodo taikymas, kaip ir apskritai griežtas įstatymo raidės laikymasis taikant teisę, dažniausiai yra pagrįstas; šio teisės aiškinimo metodo svarbos negalima paneigti; taikant lingvistinį teisės aiškinimo metodą (kartu su kitais) yra užtikrinamas formalių teisės reikalavimų paisymas ir atitinkamo teisinio reguliavimo turinio vienodas supratimas“; tačiau „lingvistinis teisės aiškinimo metodas nėra vienintelis ar universalus, jo reikšmė neturi būti perdedama. <...> Konstitucijos negalima aiškinti vien pažodžiui, vien taikant lingvistinį (verbalinį) metodą. <...> aiškinant Konstituciją privalu taikyti įvairius teisės aiškinimo metodus: sisteminį, bendrųjų teisės principų, loginį, teleologinį, įstatymų leidėjo ketinimų, precedentų, istorinį, lyginamajį ir kt. <...> tas pats pasakytina ir apie visų žemesnės galios teisės aktų aiškinimą“. Tame pačiame nutarime

šaltinių, labai svarbus, yra ekstranacionalinė teisė, t. y. teisė, sukurta ne tos valstybės teisėkūros subjektų, bet kitų valstybių ir tarptautinių (supranacionalinių) institucijų. Ekstranacionalinė teisė (beje, nacionalinė taip pat) apima ne vien norminį reguliavimą, bet ir teismų jurisprudenciją, kurioje formuluojamos doktrininės nuostatos, pagal kurias tik ir gali būti numatoma, kaip net labiausiai eksplicitinės teisės aktų nuostatos bus suprantamos ir taikomos teismų, kai juos pasieks atitinkamas ginčas, kuriame šios nuostatos turės būti įgyvendinamos (arba ne). Tai, kad kitų valstybių ir tarptautinių (supranacionalinių) teismų jurisprudencija nėra nacionalinės teisės šaltinis, nemenkina jos svarbos. Iš jos (turi būti) mokomasi, nes tas, kas nesimoko iš svetimos patirties, yra pasmerktas daugelį kitų padarytų ir neretai jau ištaisytų klaidų padaryti pats (ir dar nežinia, ar jų ištaisymo kaina, jei apskritai pasitaikys proga jas ištaisyti, nebus nepakeliamai didelė). Todėl ekstranacionalinių teismų jurisprudencija, nors ji ir nėra nacionalinės teisės šaltinis, yra legitimus jos aiškinimo šaltinis. Be abejo, pasitaiko, kad tam tikros valstybės teismuose įsivyrąja konstitucinio natyvizmo tendencija, kai nepripažįstama kitų valstybių ar tarptautinių (supranacionalinių) teismų jurisprudencijos teikiama nauda ir reikalaujama ją ignoruoti, ypač aiškinant savąją konstituciją, bet toks į teisinį izoliacionizmą vedantis požiūris yra veikiau išimtis nei taisyklė. Kur kas dažniau vyksta jurisdikcijų, o kartu ir jurisprudencijų dialogas, kurio šerdis yra prielaidų teisinių idėjų mainams sudarymas. Toks dialogas ypač pastebimas tarp valstybių Europos Tarybos narių, kartu ir Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencijos (toliau – EŽTK, Konvencija)⁴ dalyvių⁵, konstitucinių teismų, taip pat ir Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo, ir Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau – ir EŽTT), kurio jurisprudencijoje aiškinamos EŽTK ir jos protokolų nuostatos. Šis dialogas nėra vienpusis⁶. Konstitucinis Teismas internalizuoja EŽTT jurisprudencijos nuostatas, transplantuoja jas į savo kuriamą oficialiąją konstitucinę doktriną, bet ir EŽTT yra linkęs ir geba atsižvelgti į konstitucinių teismų jurisprudenciją. EŽTT jurisprudencijos internalizavimas Konstitucinio Teismo doktrinos dideliu mastu pasiekiamas jam laikantis Konvencijai draugiško

taip pat pažymima: „Konstitucija, jeigu ji būtų aiškinama vien taikant lingvistinį metodą, pažodžiui, negalėtų būti Lietuvos aukščiausioji teisė, nes būtų iš esmės sutapatinama su jos tekstine forma – būtų suabsoliutinama Konstitucijos raidė ir ignoruojama Konstitucijos dvasia.“

4 Lietuviškuose šaltiniuose skelbiami ne vienas, o bent du EŽTK vertimo į lietuvių kalbą variantai: vienas – Seimo duomenų bazėje: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.19841?fwid=-ucusi46i7> (jame neatšispindi Konvencijos 11, 14 ir 15 protokolais padarytos pataisos), kitas – Teisės aktų registre: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/8bdae1608a7f11ec902c973ca77da22a>. Pagal Teisėkūros pagrindų įstatymo 19 straipsnio 3 dalį oficialiu suvestiniu EŽTK lietuvišku tekstu laikytinas tas, kuris skelbiamas Teisės aktų registre. Vis dėlto šis, kaip ir ankstesnysis, EŽTK vertimas į lietuvių kalbą yra, švelniai tariant, itin prastas – dėl labai laisvai pasirinktos ir nenuosekliai vartojamos terminijos, kurios platesnis aptarimas išeitų už šio straipsnio problematikos ribų.

5 EŽTK jos vadinamos „Aukščosiomis Susitariančiosiomis šalimis“ arba „valstybėmis, Europos Tarybos narėmis“. Straipsnyje rašoma trumpiau: „valstybės narės“ arba „valstybės Konvencijos dalyvės“.

6 Štai tik kelios publikacijos iš didelės jų gausybės: Dragoljub Popović, *The Emergence of the European Human Rights Law* (The Hague: Eleven, 2011), 51–55; Dean Spielmann, „Whither Judicial Dialogue?“, iš *Human Rights in a Global World: Essays in Honour of Luis López Guerra*, G. Raimondi et al. (eds) (Oisterwijk: Wolf Legal Publishers, 2018), 483–495; Anja Seibert-Fohr, „Le dialogue judiciaire en matière des droits de l’homme“, iš *Fair Trial: Regional and International Perspectives. Liber Amicorum Linos-Alexandre Sicilianos*, R. Spano et al. (eds) (Limal: Anthemis, 2020), 526–536.

Konstitucijos aiškinimo nuostatos: jei tik įmanoma, konstitucinis reguliavimas aiškinamas taip, kad nenukryptų nuo Konvencijos teisės. Kita vertus, Konvencijai draugiško Konstitucijos aiškinimo galimybės nėra beribės, todėl kolizijos atveju gali tekti griebtis išimtinės priemonės – Konstitucijos pataisos.

Konstitucinių teismų ir EŽTT dialogo stiprėjimas (nors yra ir prieššinimosi jam) yra vienas iš veiksnių, skatinančių EŽTK vis dažniau vadinti, net jei iš pradžių tik metaforiškai, Europos (tiksliau, tos jos dalies, kurią apima Europos Taryba) konstitucija, o EŽTT – Europos konstituciniu teismu⁷. Manau, tai nekritiška žodžio „konstitucija“ vartoseną ir nepagrįstas šios sąvokos reikšmės išplėtimas. Tiesa, yra valstybių narių (Austrija, Šveicarija), kuriose Konvencija yra įtraukta į konstitucinės teisės sistemą ir šitaip prilyginta atitinkamos valstybės konstitucijai. Tačiau tai – išimtis. Daugelyje valstybių Konvencijos dalyvių, įskaitant ir Lietuvą, pirmenybė teikiama Konvencijai draugiškam Konstitucijos aiškinimui⁸, o tada, kai išsemiamos šio kelio galimybės, daromos Konstitucijos pataisos.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo ir EŽTT jurisprudencijų sąveika – tai tema, kurios aktualumas turbūt niekada nesumažės; priešingai, jis vis didėja (kartais padidėja visiškai nelauktai), kai EŽTT arba Konstitucinis Teismas priima kokį nors sprendimą, suartinantį jų jurisprudencijas arba (atsitinka ir taip) jas išskiriantį ir verčiantį ieškoti naujo suartėjimo. Ši problematika buvo, yra ir, be abejo, bus įvairiais aspektais nagrinėjama daugelio mokslininkų, vienų labiau iš konstitucinės teisės, kitų – iš tarptautinės teisės pozicijų⁹.

7 Tam duoda pagrindo pats EŽTT, Konvenciją apibrėžęs kaip Europos viešosios tvarkos konstitucinį instrumentą (angl. *a constitutional instrument of European public order*; pranc. *instrument constitutionnel de l'ordre public européen*). EŽTT 1995 m. kovo 23 d. sprendimas byloje *Loizidou prieš Turkiją* (preliminarūs prieštaravimai) [DK], Nr. 15318/89, 75 punktas. Ši tezė buvo nesyk pakartota vėlesniuose sprendimuose (įskaitant sprendimą byloje *Avotīņš prieš Latviju* [DK], Nr. 17502/07, 101, 112, 116 punktai). Ji nėra savaime itin radikali, nes tik referuoja į tam tikrą panašumą tarp EŽTK ir valstybių narių konstitucijų, kurio šiaip jau negalima paneigti. Vis dėlto kai kas ją perskaito ir aiškina netgi itin radikaliai. Plg., pvz., šį pareiškimą: „Konstitucinio parapijūškumo [arba užsidarymo savyje] laikas baigėsi. Daugiapakopio konstitucionalizmo epochoje Konvencija yra „Europos viešosios tvarkos konstitucinis instrumentas““ (angl. *The time of constitutional parochialism is over in Europe. In the era of multilevel constitutionalism, the Convention is a “constitutional instrument of European public order”*; pranc. *L'époque du repli sur soi constitutionnel est dépassée en Europe. À l'heure du constitutionnalisme à plusieurs niveaux, la Convention est un « instrument constitutionnel de l'ordre public européen »*). Teisėjo Paulo Pinto de Albuquerque'ės atskiroji nuomonė (19 punktas), pridėta prie EŽTT 2018 m. birželio 28 d. sprendimo byloje *G.I.E.M. S.R.L. ir kiti prieš Italiją* [DK], Nr. 1828/06. Svarstymus, kad EŽTT gali ar net turi būti laikomas Europos konstituciniu teismu, žr., pvz.: Steven Greer, Luzius Wildhaber, „Revisiting the Debate About ‘Constitutionalising’ the European Court of Human Rights“, *Human Rights Law Review* 12 (2012): 655–687; Alec Stone Sweet, Helen Keller, „The Reception of the ECHR in National Legal Orders“, iš *A Europe of Rights: The Impact of the ECHR on National Legal Systems*, H. Keller, A. Stone Sweet (eds) (Oxford: Oxford University Press, 2008), 3–28; Wojciech Sadurski, „Partnering With Strasbourg: Constitutionalization of the European Court of Human Rights, the Accession of Central and East European States to the Council of Europe, and the Idea of Pilot Judgments“, *Sydney Law School Research Paper no. 08/135*, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1295652.

8 Bent vienu atveju yra konstitucionalizuotas pats šis būdas. Ispanijos Konstitucija (10 straipsnio 2 dalis) *expresis verbis* įpareigoja konstitucines žmogaus teises ir laisves aiškinti taip, kad jos derėtų su Visuotine žmogaus teisių deklaracija ir šios valstybės tarptautinėmis sutartimis, taigi ir su EŽTK – bet ji šiam kontekste nėra paminėta atskirai.

9 Štai kai kurie iš jų (abėcėlės tvarka): Lina Beliūnienė, Egidijus Bieliūnas, Toma Birmontienė, Nika Bruskina, Karolina Bubnytė-Širmenė, Lyra Jakulevičienė, Egidijus Jarašiūnas, Irmantas Jarukaitis, Danutė Jočienė, Saulius

Vis dėlto beveik nėra publikacijų, kuriose ji būtų siejama su platesne teisėjų (teismų) dialogo problematika ar būtų parodomas šio proceso abipusiškumas¹⁰. Šiuo straipsniu siekiama susiaurinti šią spragą (ne visiškai užpildyti, nes tai būtų ne vieno straipsnio uždavinys), keliant klausimus, mažai nagrinėtus Lietuvos teisės literatūroje, kaip antai: Konvencijos teisės buvimas Lietuvos Respublikos teisės sistemos (vidaus teisės), nors ir ne jos nacionalinės teisės, dalimi; Konvencijos kaip tarptautinės sutarties galia Lietuvos teisės sistemoje (ir jos nebuvimas Europos konstitucija, nepaisant dažno kartojimo, kad ji tokia yra); ES teisės kontekste suformuluotos kolizijos taisyklės, kuri teisės viršenybės klausimą pakeičia jos taikymo pirmenybės klausimu, pritaikomumas Konvencijos teisės ir Konstitucijos santykiui. Taip pat kontrargumentuojama suabsoliutintam (pavadinkime taip) „hermeneutiniam“ požiūriui į Konstitucijos aiškinimą. Siekiant pagrįsti čia dėstomą požiūrį, plačiai remiamasi ir EŽTT, ir Konstitucinio Teismo aktais, kurie nagrinėjami naudojant ne vien tradicinius teisinės dogmatikos, bet ir sisteminį, loginį bei lyginamąjį, taip pat, kiek leidžia apimtis, konteksto analizės metodus.

Straipsnis parengtas iš dalies pagal pranešimą „Beviltiškai prieš srovę: kuo Konvencija panaši į konstitucijas ir kodėl ji vis dėlto nėra viena iš jų“, skaitytą tarptautinėje konferencijoje „Konstitucinis dialogas: kas lemia žmogaus teisių raidos tendencijas“ (Vilnius, 2024 m. spalio 25 d.), jį gerokai pertvarkius ir papildžius (taip pat ir vėlesne medžiaga). Kai kurie papildymai sukelti į išnašas, tarp kurių yra ir labai netrumpų, tad galinčių pasunkinti skaitymą. Kita vertus (tikiuosi), tai, kas jose rašoma, gali sukelti minčių, kurias kas nors norės plėtoti arba, priešingai, oponuoti čia dėstomam požiūriui. Dialogo reikia ne vien tarp teismų jurisprudencijų – jo reikia ir tarp jų tyrinėtojų. Šia proga dėkoju vieno jau įvykusio dialogo, nors ir neakivaizdinio, dalyviams – šio straipsnio rankraščio recenzentams, kurių, kaip kolegiško recenzavimo (angl. *peer review*, pranc. *évaluation par les pairs*) proceso dalyvių, pavardžių nežinau ir nesužinosiu, bet jų pastabas, kurios buvo labai naudingos, pamėginau maksimaliai įgyvendinti.

1. Jurisprudencijų dialogas

Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijoje pabrėžiama jo ir valstybių Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos dalyvių teismų dialogo svarba. Ir ne vien jurisprudencijoje. Tradicinių EŽTT metų pradžios renginių būtina dalimi yra tapę EŽTT

Katuoka, Deividas Kriaučiūnas, Pranas Kūris, Kęstutis Lapinskas, Erika Leonaitė, Vygantė Milašiūtė, Donatas Murauskas, Dovilė Pūraitė-Andrikienė, Gediminas Sagatys, Stasys Staciokas, Lijana Štarienė, Gintaras Švedas, Lina Urbaitė, Vilenas Vadapalas, Jevgenija Vienažindytė, Skirgailė Žalimienė, Justinas Žilinskas, Juozas Žilys, taip pat ir šio straipsnio autorius. Be abejo, liko nepelnytai nepamintų.

- 10 Yra publikacijų, kuriose (kokia nors forma) vartojama Konvencijai draugiško Konstitucijos aiškinimo sąvoka: Danutė Jočienė ir Lina Beliušienė, „Trisdešimt Lietuvos Respublikos Konstitucijos aiškinimo metų: kryptys ir jų dinamika“, *Jurisprudencija* 30 (2023): 6–44; Dovilė Pūraitė-Andrikienė, „Individual Constitutional Complaints in Lithuania: An Effective Remedy to be Exhausted before Applying to the European Court of Human Rights?“, *Baltic Journal of Law & Politics* 15 (2022): 1–30. Vis dėlto antroji jurisprudencijų sąveikos kryptis – iš Vilniaus į Strasbūrą – jose paliečiama daug mažiau.

ir valstybių narių teisėjus suburiantis seminaras skėtiniu pavadinimu „Teisėjų dialogas“ (angl. *Dialogue between judges*; pranc. *Dialogue entre juges*). Sąvoką „teisėjų dialogas“ (ir jai sinonimišką sąvoką „teismų dialogas“) galima suprasti plačiai, kaip apimančią *bet kokią* teisėjų keitimąsi nuomonėmis apie nagrinėjamas bylas arba išvalgomis su jomis nesusijusiais teisės klausimais. Nėra priežasčių, kodėl ši sąvoka negalėtų apimti kurio nors teismo teisėjų keitimosi nuomonėmis tame teisme (ir pasitarimų kambaryje, ir už jo ribų), be kurio neįmanomas kolegialus darbas. Dalis tokio bendravimo paprastai būna procedūriškai reglamentuota teismo vidaus tvarkos aprašuose, bet daug šio kolegiško bendravimo apraiškų nepavyktų įsprausti į griežto reglamento rėmus. Sąvoką „teisėjų dialogas“ plačiausia prasme galima suprasti ir kaip teismų jurisprudencijų sąveiką, kai aukštesnės instancijos teismas vertina žemesnės instancijos teismo argumentus (jiems pritaria, juos koreguoja ar suvis paneigia) arba žemesnės instancijos teismas vadovaujasi (arba pagrindžia, kodėl nesivadovauja) aukštesnės instancijos teismų doktrinomis ir precedентаis. Galiausiai ši sąvoka plačiausia prasme apima ir tokį teisėjų bendravimą, kai informacija apie nagrinėjamų bylų kontekstą ar išvalgomis apie kitus teisės dalykus, teismų darbo patirtimi dalijamasi simpoziumuose, tarptautinių organizacijų kongresuose, kituose profesiniuose forumuose, teisėjams skaitant paskaitas ar skelbiant publikacijas, keičiantis vizitais, rengiant dvišalius ir daugiašalius susitikimus ir kt.

Įvairialypis teisėjų bendravimas nėra (ar bent neturi būti) savitiktis. Jis tarnauja (ar bent turi tarnauti) teismų *raison d'être* – teisingumo vykdymui, yra vienas iš veiksnių, galinčių padėti gerinti teismų darbo kokybę, didinti sprendimų argumentavimo pagrįstumą ir bylų nagrinėjimo efektyvumą. Teisėjų dialogas – skirtingų *jurisdikcijų*, taigi ir *jurisprudencijų*, dialogo prielaida.

Šiame straipsnyje sąvoka „teisėjų dialogas“ vartojama siaurąja (ir metaforiška) prasme – ji žymi skirtingų jurisdikcijų teismų *jurisprudencijų sąveiką*. Teisėjų dialogas *qua* jurisprudencijų sąveika reiškia, kad teismams atsižvelgia į tai, kaip tam tikras bylas yra sprendę kitų jurisdikcijų teismams (net jei tie sprendimai jų neįpareigoja), perima iš jų teismines strategijas ir aiškinimo metodus, skolinasi teisines idėjas. Panaudodami pavyzdžio galią, teismams savo jurisprudencijoje daro nuorodas į kitų jurisdikcijų teismų doktrines nuostatas, net transplantuoja jas į savo sprendimus¹¹. Be to, valstybių teismams savo nagrinėjamosiose bylose prašo tarptautinių (supranacionalinių) teismų patarimų, pavyzdžiui, Europos Sąjungos (toliau – ir ES) valstybės narės teismas prašo Europos Sąjungos Teisingumo Teismo (toliau – ir ESTT) pateikti prejudicinį sprendimą dėl ES teisės aiškinimo arba valstybės Konvencijos dalyvės teismas prašo EŽTT pateikti konsultacinę išvadą¹².

11 Apžvalgą ir analizę žr., pvz.: G. F. Ferrari (ed), *Judicial Cosmopolitanism: The Use of Foreign Law in Contemporary Constitutional Systems* (Leiden: Brill/Nijhoff, 2019). Peržengiant teisės mokslo ribas, galima svarstyti apie užsienio teisės transplantavimo paralelę su vadinamąja normų difuzija: normos sukūrimą (angl. *emergence*) lydi jos plitimas (angl. *cascade*) ir galiausiai internalizavimas (angl. *internalisation*). Šią teoriją žr., pvz.: Martha Finnemore, Kathryn Sikkink, „International Norm Dynamics and Political Change“, *International Organization* 52 (1998), 887–917. Tačiau tai ne šio straipsnio tema.

12 Europos kontekste sąvoka „supranacionalinis“ tinka apibūdinti Europos Sąjungos Teisingumo Teismui, o sąvoka „tarptautinis“ – Europos Žmogaus Teisių Teismui.

Jurisprudencijų dialogas skatina novelas ir modifikacijas šalių gavėjų jurisprudencijoje. Šalys gavėjos ir šalys davėjos keičiasi vietomis. Jurisprudencijų dialogas – tai *mainai*. Jie vyksta: 1) tarp valstybės teismų sistemos posistemėms¹³ priklausančių teismų, pvz., Lietuvoje – tarp bendrosios kompetencijos ir administracinių teismų, tarp Konstitucinio Teismo (toliau – ir Teismas) ir ordinarinių teismų; 2) tarp skirtingų valstybių teismų, sver tur išgrynintas teisinės idėjas transplantuojančių į savąją dirvą; 3) tarp valstybių teismų ir tarptautinių (supranacionalinių) teismų, kai, pvz., konstituciniai teismai savąsias konstitucijas aiškina remdamiesi EŽTT jurisprudencija, o EŽTT savo sprendimuose apžvelgia jų teisę tam tikru klausimu (ir net gali konstatuoti jau susiformavus europinį konsensusą, skatinantį koreguoti EŽTK nuostatų aiškinimą); 4) tarp tarptautinių (supranacionalinių) teismų, pvz., tarp EŽTT ir ESTT, kurių jurisprudencijų sąveika laikoma simbiotinė¹⁴. Esti nemažai mėginimų konceptualizuoti įvairias teisėjų dialogo apraiškas ir reikšmę, jį siejant ir su konstitucinės jurisprudencijos konvergavimu tarptautinių standartų link, didesne atitiktimi jiems. Ši tendencija apskritai vertinama palankiai.

Vis dėlto išsakoma (beje, kategoriškai) ir priešinga nuomonė, esą Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas išvis neturi paisyti ekstranacionalinės, t. y. kitų valstybių ar tarptautinės (supranacionalinės), jurisprudencijos, nes Konstitucija, aukščiausioji šalies teisė, aiškinama hermeneutiškai, buitine kalba – tik „iš savęs pačios“. Antai tvirtinama, kad „Lietuvos Respublikos Konstitucija negali būti aiškinama užsienio valstybių [k]onstitucijų ar tų valstybių [k]onstitucinių [t]eismų jurisprudencijos pagrindu“ – „užsienio šalių [k]onstitucinių [t]eismų pozicija <...> galėtų būti nebent mokslinio tyrimo objektas, bet ne Lietuvos Konstitucijos aiškinimo šaltinis“¹⁵. Ir plėtojama toliau: „tokios Konstitucinio Teismo praktikos ateityje būtina atsisakyti, nes <...> Konstitucija ir jos nuostatos negali būti aiškinamos nei Europos žmogaus teisių konvencijos nuostatų, nei EŽTT jurisprudencijos pagrindu ne tik todėl, kad taip būtų pažeistas Konstitucijos viršenybės principas, tačiau ir todėl, kad Lietuvos Respublikos Konstitucijos turinys yra daug platesnis, t. y. susijęs ne tik su žmogaus teisėmis, bet su visomis trimis pamatinėmis konstitucinėmis vertybėmis: teisine valstybe, demokratija ir žmogaus teisėmis. <...> Konvencijos turinys yra daug siauresnis, nes susijęs, visų pirma, su žmogaus teisėmis, tuo tarpu nuorodas į demokratijos ir teisinės valstybės principus (gana siauroje apimtyje) Konvencijoje galima rasti tik jos preambulėje ir žmogaus teisių ribojimo nuostatose. Todėl Konstituciniam Teismui, vykdančiam konstitucingumo kontrolę nacionaliniuose teisės aktuose įtvirtintų žmogaus teisių atžvilgiu,

13 Arba teismų sistemoms, jei jų yra ne viena. Lietuvoje yra trys teismų sistemos: 1) *sui generis* sistema – Konstitucinis Teismas; 2) bendrosios kompetencijos teismų sistema; 3) administracinių teismų sistema. Pastarųjų dviejų sistemų teismai apibendrintai vadinami ordinariniais, nors oficialiojoje konstitucinėje doktrinoje ši sąvoka ir nevartojama. Pagal Konstitucijos 111 straipsnio 2 dalį gali būti steigiami ir kiti specializuoti teismai – jie galėtų sudaryti atskiras sistemas arba būtų susieti su kuria nors iš esamų.

14 Róbert Ragnar Spano, „Teisės viešpatavimas kaip Europos žmogaus teisių konvencijos kelrodis – Strasbūro teismas ir teisėjų nepriklausomumas“, vertė E. Kūris, *Teisė* 119 (2021): 9–30.

15 Vaidotas A. Vaičaitis, „Komentaras dėl Stambulo konvencijos ir Konstitucinio Teismo 2024 m. kovo 14 d. išvados „Dėl Stambulo konvencijos nuostatų suderinamumo su Konstitucija““, 2024 m. balandžio 3 d., <https://www.teise.pro/index.php/2024/04/03/v-a-vaicaitis-komentaras-del-stambulo-konvencijos-ir-konstitucinio-teismo-2024-m-kovo-14-d-ivados-del-stambulo-konvencijos-nuostatu-suderinamumo-su-konstitucija>.

reikia jas subalansuoti ne tik su žmogus teisių ribojimo pagrindais, bet ir su Konstitucijoje įtvirtintomis teisinės valstybės bei demokratijos ir kitomis vertybėmis, kurios, <...> Konvencijoje visai nėra minimos arba jų turinys joje yra daug siauresnis. <...> Be to, Strasbūro teismas nevykdo nacionalinių teisės aktų teisėtumo kontrolės, o konstatuoja tik *jų taikymo* atitikimą Konvencijai, tuo tarpu Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, atvirkščiai, neturi kompetencijos konstatuoti netinkamo teisės aktų taikymo praktikoje^[16], o gali tik abstrakčiai konstatuoti *teisės aktų atitiktį* Konstitucijai. Aišku, nacionalinių konstitucinių teismų ir Europos teismų dialogas vienokia ar kitokia forma yra svarbus šiuolaikinėse demokratijose, tačiau pats žodis *dia*-logas suponuoja tai, kad šiame pokalbyje turi dalyvauti du lygiaverčiai pokalbio partneriai, todėl dialogo *dia*-lektika negali būti vienos krypties judėjimas, nes tokio pokalbio negalima būtų vadinti *dialogu*. Taigi, ir Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, dalyvaudamas šiame dialoge, neturėtų jo suprasti, kaip tiesiog bandymo prisitaikyti prie EŽTT sprendimų net ir tais atvejais, kai toks „prisitaikymas“ nederėtų su Lietuvos Respublikos Konstitucija. Toks teismų „dialogas“ ne tik nebūtų niekam

16 Šis besąlygiškas teiginys, jį pritaikius esamai Konstitucinio Teismo jurisprudencijai, reiškia, kad, pvz., iš Konstitucinio Teismo 2000 m. spalio 18 d. nutarimo reikėtų pašalinti šį konstatavimą: „tokia poįstatyminio akto, t. y. Seimo nutarimo, priėmimo praktika yra ydinga, nes Seimo nutarimas, kuriuo buvo pradėtas taikyti įstatymas, buvo priimtas nepaisant to, kad įstatymas dar nebuvo įsigaliojęs“. Iš Konstitucinio Teismo 2003 m. sausio 24 d. nutarimo turbūt turėtų būti išbrauktas šis vertinimas: „Taigi kiekvienas naujos kadencijos Seimas keitė generalinio prokuroro skyrimo, atleidimo tvarką, ne kartą buvo keičiami ir šio pareigūno atleidimo pagrindai, o tuometinis generalinis prokuroras būdavo atleidžiamas ir paskiriamas naujas generalinis prokuroras. Pažymėtina, kad nė vienas generalinis prokuroras nėra šių pareigų ėjęs visą įstatymo nustatytą įgaliojimų laiką. Teisės aktuose, kuriais generaliniai prokurorai būdavo atleidžiami iš pareigų, šių pareigūnų atleidimas nebūdavo siejamas su jų darbo vertinimu.“ O Konstitucinio Teismo 2003 m. gruodžio 30 d. nutarimo motyvuojamosios dalies XII skyrius turėtų būti visas išbrauktas kaip parašytas *ultra vires*. Tas skyrius pradedamas pastebėjimu, kad „iš bylos medžiagos matyti, jog suteikiant Lietuvos Respublikos pilietybę išimties tvarka (netaikant bendrų natūralizacijos sąlygų) užsienio valstybių piliečiams ar asmenims be pilietybės Pilietybės įstatymo normos, įtvirtinančios Respublikos Prezidento įgaliojimus teikti Lietuvos Respublikos pilietybę išimties tvarka, neretai buvo aiškinamos ir taikomos teisiskai ydingai, neatsižvelgiant į Konstitucijoje įtvirtintą Lietuvos Respublikos pilietybės esmę ir prigimtį“, o baigiamas apibendrinimu, kad „tokia iki šiol susiklosčiusi Pilietybės įstatymo 16 straipsnyje nustatyto teisinio reguliavimo samprata iškreipia Konstitucijoje įtvirtintą Lietuvos Respublikos pilietybės institutą, iš esmės nuvertina Lietuvos Respublikos pilietybę, paneigia jos prigimtį ir prasmę“. Bet ne vien tai. Konstitucinės justicijos byloje šalys, ginčydamos arba gindamos Teismo nagrinėjamą norminį reguliavimą, dažnai kaip tik ir remiasi jo taikymo praktika – ir „tinkama“, ir „netinkama“, nes „geras medis duoda gerus vaisius, o netikęs medis – blogus“ (Mt 7, 17), arba, kaip sako anglai, *the proof is in the pudding*. Galiausiai Konstitucinis Teismas turi konstitucinius įgaliojimus (ne vien teisę, bet ir pareigą) tirti ne vien norminių, bet ir individualių (poįstatyminių) teisės aktų atitiktį Konstitucijai. Pripažinti juos atitinkančiais Konstitucijai arba jai prieštaraujančiais jis gali tik įvertinęs, ar „teisės aktų taikymo praktika“ buvo „tinkama“, ar „netinkama“. Negi siūloma manyti, kad Konstitucinis Teismas negalėjo priimti, pvz., 1993 m. spalio 1 d., 2000 m. kovo 30 d., 2007 m. rugpjūčio 13 d. ar 2019 m. gruodžio 18 d. nutarimų? Be abejo, tai nereiškia, kad kartais ribos nebūna peržengiamos, kaip antai Konstitucinio Teismo 2020 m. kovo 9 d. nutarime, kuriame konstatuota, kad „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. lapkričio 25 d. nutartis nelaikytina teismo precedentu tiek, kiek joje pateiktas šiuo Konstitucinio Teismo nutarimu prieštaraujanti Konstitucijai pripažintos Teismų įstatymo 47 straipsnio (2013 m. gruodžio 23 d. redakcija) 2 dalies aiškinimas“; plačiau žr.: Egidijus Kūris, „Žemyn ir aukštyn: kelios konstitucionalisto mintys apie konstitucinės ir baudžiamosios teisės sąveiką“, iš *Lietuvos baudžiamosios justicijos teisė: Patirtis ir ateitis. Liber amicorum profesorui Gintarui Švedui*, J. Prapiestis (moks. red.) (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2024), 89–91. Vis dėlto tokie ekscesai atsitinka ne dėl to, kad Teismas esą „neturi kompetencijos konstatuoti netinkamo teisės aktų taikymo praktikoje“, o dėl to, kad jis konstatuoja tai, ko nedera konstatuoti atitinkamoje byloje.

naudingas, bet ir nėra galimas pagal Lietuvos Respublikos Konstituciją.¹⁷

Ginčytis dėl visko, kas pacituota, pareikalautų per daug vietos. Ko vertas vien pareiškimas, kad EŽTK tėra „nuorodos“ į teisinę valstybę ir demokratiją, ir dar „siauros apimties“¹⁸? Tik visiškai neskaičius EŽTT jurisprudencijos galima išmąstyti, esą „nuorod[os] į demokratijos ir teisinės valstybės principus (gana siauroje apimtyje) Konvencijoje galima rasti tik jos preambulėje ir žmogaus teisių ribojimo nuostatose“, todėl joje „teisinės valstybės bei demokratijos <...> turinys <...> yra daug siauresnis“ nei Konstitucijoje¹⁹. Štai citata iš riboženklinio EŽTT sprendimo (paskutiniai aštuoni žodžiai²⁰ tapo pagrindu daugybei vėlesnių sprendimų): „Nustatydamas, kad bet koks laisvės atėmimas turi būti atliktas „įstatymo nustatyta tvarka“, 5 straipsnio 1 dalis <...> pirmiausia reikalauja, kad bet koks sulaikymas ar suėmimas turėtų teisinį pagrindą valstybės vidaus teisėje. Tačiau šie žodžiai ne tik daro paprastą nuorodą į valstybės vidaus teisę; kaip ir 8–11 straipsnių antrųjų dalių formuluotės „įstatymo nustatyti atvejai“ [ir „pagal tos valstybės įstatymus“] ir „kiek yra nustatęs įstatymas“ [ir „nustato įstatymas“, „numato įstatymas“] <...>, jos taip pat susijusios su įstatymo²¹ kokybe ir reikalauja, kad jis derėtų su teisės viešpatavimu – idėja, kuri yra įtvirtinta visuose Konvencijos straipsniuose.“²² Ir kas iš to, kad Konvencijoje nedaug

17 Vaidotas A. Vaičaitis. „Ar Konstitucijoje numatyta šeimos kūrimo samprata prieštarauja Konstitucijai (2024-12-18 d. Konstitucinio Teismo nutarimo komentaras)?“, 2024 m. gruodžio 30 d., <https://www.teise.pro/index.php/2024/12/30/v-a-vaicaitis-ar-konstitucijoje-numatyta-seimos-kurimo-samprata-priestarauja-konstitucijai-2024-12-18-d-konstitucinio-teismo-nutarimo-komentaras>. Pastaba dėl žodžio „dialogas“ etimologijos. Pasak Davido Bohmo, galbūt autoritetingiausio apie dialogą rašiusio sąmonės (ir ne tik) filosofo, graikiškos kilmės žodyje „dialogas“ „Logos reiškia „žodį“ arba, manytume mūsų atveju, „žodžio reikšmę“. O *dia* reiškia „per“ – tai nereiškia dviejų. Dialogas gali būti tarp bet kokio skaičiaus žmonių, ne tik dviejų. Net vienas asmuo gali jausti palaiką dialogą su savimi, jei yra dialogo dvasia. Vaizdiny, kurį siūlo ši žodžio vedyba, yra prasių srautas, tekantis mūsų tarpe, per mus ir tarp mūsų. Tai padaro galimu prasmės srautą visoje grupėje, iš kurios atsiras kažkoks naujas supratimas.“ (*Logos means 'the word' or in our case we would think of the 'meaning of the word'. And dia means 'through' – it doesn't mean two. A dialogue can be among any number of people, not just two. Even one person can have a sense of dialogue within himself, if the spirit of the dialogue is present. The picture of image that this derivation suggests is of a stream of meaning flowing among and through us and between us. This will make possible a flow of meaning in the whole group, out of which will emerge some new understanding.*) David Bohm, *On Dialogue* (London; New York: Routledge, 2003), 6, <https://desertcreekhouse.com.au/texts/ondialogue.pdf>.

18 Ne „siauroje apimtyje“, bet pacituotasis tekstas neredaguotas kalbos redaktoriaus.

19 O paklauskime, kiek kartų teisinė valstybė minima Konstitucijoje? Aha, vieną. O demokratija? Aštuonis, bet, neskaiciuojant pakartojimų, tik tris: penkis kart – ten, kur nurodoma, kad Lietuvos valstybė yra demokratinė respublika, dukart – ten, kur minimi „demokratiškai išrinkti atstovai“, ir viena kart – Seimo nario priesaikos tekste (be paaiškinimų). Publikacijų apie EŽTT (ir kitų ne nacionalinių teismų) indėlį į teisės viešpatavimo sampratą yra per akis. Žr., pvz.: Geranne Lautenbach, *The Concept of the Rule of Law and the European Court of Human Rights* (Oxford: Oxford University Press, 2013); Geert De Baere, Jan Wouters (eds), *The Contribution of International and Supranational Courts to the Rule of Law* (Cheltenham, Northampton, 2015). Nekuklu, bet štai dar vienas (trumpesnis) tekstas: Egidijus Kūris, „On the Rule of Law and the Quality of the Law: Reflections of the Constitutional-Turned-International Judge“, *Teoría y realidad constitucional* 42 (2018): 131–159.

20 Keturiolika angliškame ir prancūziškame tekstuose (skaiciuojant artikelius ir prielinksnius).

21 Arba „teisės“, t. y. bet kokio taikomo teisės akto plačiau žodžio „įstatymas“ prasme; tas aktas nebūtinai turi būti norminis – „teisės“ gali būti ir susiklosčiusi teismų praktika, kuri daro jos taikymą nuspėjamą.

22 EŽTT 1996 m. birželio 25 d. sprendimas byloje *Amuur prieš Prancūziją*, Nr. 19776/92, 50 punktas (angl. *In laying down that any deprivation of liberty must be effected "in accordance with a procedure prescribed by law", Article 5 para. 1 (art. 5-1) primarily requires any arrest or detention to have a legal basis in domestic law.*

„nuorodų“ į demokratiją? Negi tai, kad žodžio „demokratija“ nėra Konvencijos Pirmojo protokolo 3 straipsnyje (teisė į laisvus rinkimus), reiškia, kad jis – ne apie demokratiją? EŽTT mano kitaip²³.

Siūlymą Konstituciją aiškinti ne pagal ekstranacionalinius pavyzdžius būtų neteisinga nurašyti kaip perdėtą parapiinį patriotizmą. Jame yra svarbi mintis: jei, aiškinant Konstituciją, vadovaujamasi EŽTK, gal šioji ima atlikti Konstitucijos vaidmenį, net tampa viršesne už ją? Lakoniška Konstitucijos 7 straipsnio 1 dalies nuostata „Negalioja joks įstatymas ar kitas aktas priešingas Konstitucijai“²⁴ įtvirtinamas Konstitucijos viršenybės principas, reiškiantis, kad Konstitucija nepripažįsta viršesnės už ją teisės²⁵. Vis dėlto į Konvenciją dažnai žvelgiama kaip į konstituciją (ar jos analogą), ji net vis dažniau taip pavadinama. Šiame straipsnyje laikomasi požiūrio, kad Konvencija *nėra konstitucija*, juolab *nėra viršesnė už ją*, bet tai nereiškia, kad, aiškinant Lietuvos Respublikos Konstituciją, reikia ignoruoti

However, these words do not merely refer back to domestic law; like the expressions “in accordance with the law” and “prescribed by law” in the second paragraphs of Articles 8 to 11 (art. 8-2, art. 9-2, art. 10-2, art. 11-2), they also relate to the quality of the law, requiring it to be compatible with the rule of law, a concept inherent in all the Articles of the Convention.; pranc. *En exigeant que toute privation de liberté soit effectuée « selon les voies légales », l'article 5 par. 1 (art. 5-1) impose, en premier lieu, que toute arrestation ou détention ait une base légale en droit interne. Toutefois, ces termes ne se bornent pas à renvoyer au droit interne; tout comme le membre de phrase « prévue par la loi » du paragraphe 2 des articles 8 à 11 (art. 8-2, art. 9-2, art. 10-2, art. 11-2), ils concernent aussi la qualité de la loi; ils la veulent compatible avec la prééminence du droit, notion inhérente à l'ensemble des articles de la Convention..* Visi EŽTT aktai prieinami HUDOC duomenų bazėje EŽTT interneto svetainėje: <https://hudoc.echr.cor.int>. Konvencijos tekstai anglų ir prancūzų kalbomis kai kur skiriasi. Tai sudaro keblumų ieškant „bendro vardiklio“, ypač tada, kai EŽTT sprendimas rengiamas vienu metu abiem kalbomis: kadangi abu variantai turi vienodą galią, ieškoma abiem tinkančių formuluočių. Citatą bandyta priderinti prie oficialaus vertimo į lietuvių kalbą (apie su juo susijusius nepatogumus užsiminta 4 išnašoje, *supra*), todėl laužtiniuose skliaustuose teko įrašyti formuluotes, atitinkančias angliškąsias ar prancūziškąsias, vartojamas nurodytuose (ir kituose) EŽTK straipsniuose.

- 23 EŽTT 1987 m. kovo 2 d. sprendimas byloje *Mathie-Mohin ir Clerfayt prieš Belgiją*, Nr. 9267/81, 47 punktas.
- 24 Kablelio trūksta pačios Konstitucijos tekste, bet šiai pirmokiškai skyrybos klaidai ištaisyti reikėtų referendumo. Dalia Gudavičiūtė, „Dėl kablelio Lietuvos Konstitucijoje – neeilinė situacija: reikėtų referendumo“ 2024 m. spalio 25 d., <https://www.lrytas.lt/lietuovsdiena/aktualijos/2024/10/25/news/del-kablelio-lietuovs-konstitucijoje-neeilinė-situacija-reiketu-referendumo-34778352>. Konstitucijos tekste yra ir daugiau kalbos klaidų, neuoseklūs ir netikslūs terminai, sunkiai suvokiamų konstrukty, loginių prieštaravimų ir dar kai ko, kas verčia skęsti rankomis, bet tai būtų atskira tema. Tai nestebina, nes „naujas projekto variantas“ buvo parengtas „per 3 dienas ir naktis“, kai jau atrodė, kad išvis nebus parengtas. Vytautas Sinkevičius, „1992 m. Konstitucijos rengimas: to laikotarpio užrašų fragmentai“, iš *Lietuvos Respublikos Konstitucijos dvidešimtmis: patirtis ir iššūkiai*, E. Kūris (moksl. red.) (Vilnius: Lietuvos notarų rūmai, 2012), 26. Kitas rengėjas nurodo šešias dienas, taip pat tai, kad jį rengė tik trys žmonės. Juozas Žilys, „Kelias į Lietuvos Respublikos Konstituciją: pagrindiniai teisiniai politiniai ženklai“, *Nepriklausomybės sąsiuviniai* 2 (2012): 23.
- 25 Yra viena anomalija – hiperaktyvistinis Konstitucinio Teismo 2020 m. liepos 30 d. nutarimas, kuriame atrasti keturi „virškonstituciniai“ aktai, apie vieną iš kurių buvo sužinota tik praėjus keleriems metams po Konstitucijos priėmimo ir įsigaliojimo. Plačiau žr.: Egidijus Kūris, „Doctrinal Experimenting with the Constitution in Lithuania: On the Structure of the Constitution, the Non-Amendability of Constitutional Provisions, and the Legal Force of ‘Pre-Constitutional’ Acts“, *Review of Central and East European Law* 48 (2023): 95–133. Visi Konstitucinio Teismo nutarimai, išvados, sprendimai dėl nutarimų išaiškinimo, taip pat visi sprendimai, priimti iki 2014 m. (išskyrus dalį procesinių, kurie nėra Konstitucinio Teismo baigiamieji aktai), yra prieinami Teisės aktų registre: www.e-tar.lt; sprendimai, priimti po 2014 m., yra prieinami Konstitucinio Teismo interneto svetainėje: <https://lrkt.lt> (o sprendimai dėl Konstitucinio Teismo nutarimų išaiškinimo – ir Teisės aktų registre).

Konvenciją ir EŽTT jurisprudenciją. Pripažįstant „Konstitucijos hermeneutinio savipakankamumo“²⁶ metodologinį prasmingumą (aš jį pripažįstu), negalima sutikti su tuo, jog jis pateisina ar pagrindžia skeptišką, juolab nihilistinį požiūrį į ekstranacionalinę teisę, t. y. tokią teisę, kurios kilmės šaltinis yra už valstybės ribų, kaip konstitucinės teisės aiškinimo šaltinį. Suabsoliutintam (pavadinkime taip) „hermeneutiniam“ požiūriui tenka prieštarauti keliais aspektais.

Pirma, nėra taip, kad ekstranacionalinis teisinis reguliavimas negali būti valstybės teisės dalis. Dar ir kaip gali. Tai būdinga monistine valstybių vidaus ir tarptautinės teisės santykio samprata grindžiamoms teisės sistemoms. Lietuvos teisės sistema yra monistinė. Ji apima nacionalinę teisę, bet įsileidžia ir ekstranacionalinę. Ekstranacionaliniai aktai yra Seimo ratifikuotos Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartys, kurios, kaip *expressis verbis* nustatyta Konstitucijos 138 straipsnio 3 dalyje, yra „sudedamoji Lietuvos Respublikos teisinės sistemos dalis“. Tai pasakyтина ir apie Konvenciją, o *per extensionem* – ir apie EŽTT jurisprudenciją, aiškinančią Konvencijos ir jos protokolų nuostatas. Konvencijos teisė yra ir Lietuvos Respublikos teisė, nors ir ne jos nacionalinė teisė; ji yra Lietuvos Respublikos teisės sistemos ekstranacionalinis elementas, kurio internalizavimą yra sankcionavusi pati Konstitucija. Lietuvos Respublikos teisės sistemos dalis yra ir ES teisė (Konstitucinio akto „Dėl Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje“ 2 straipsnis), kuri yra ekstranacionalinės kilmės (žinoma, jei nesureikšminame kaip neva lemiamos tos aplinkybės, kad ji yra kuriama dalyvaujant ir Lietuvos institucijoms arba ES pareigūnams iš arba nuo Lietuvos). Net jei siūlymas Konstituciniam Teismui ignoruoti ekstranacionalinę teisę apsiribotų tik ta jos dalimi, kuri nepatenka į Lietuvos Respublikos teisės sistemą (Lietuvos Respublikos ne-saistančiomis tarptautinėmis sutartimis ar tarptautinių institucijų sprendimais, kitų valstybių norminiais aktais ar teismų jurisprudencija), jis vis tiek pernelyg radikalus, nes yra nukreiptas prieš Lietuvos konstitucinės teisės praturtinimą pasaulio patirtimi. Juk raginama izoliuotis nuo pasaulio jurisprudencinės patirties kaip kažko nerelevantiško savos Konstitucijos aiškinimui²⁷.

26 Mesonis, *loc. cit.*, 2 išnaša, *supra*. Kitokį konstitucinės hermeneutikos pagrindimą žr.: Vaidotas A. Vaičaitis, *Hermeneutinė teisės samprata ir konstitucija* (Vilnius: Justitia, 2009).

27 Pabandykime įsivaizduoti, kas būtų, jei Teismas nebūtų sėmęsis įkvėpimo iš pasaulio patirties, neperėmęs iš svetur mus pasiekusių teisinių idėjų. Kaip jis būtų aiškinęs tokius konstitucinius konstruktus kaip „teisinė valstybė“, „konstitucinė kontrolė“, „teismų nepriklausomumas“, „privatumas“, „orumas“, „šeima“ ir kt.? Ką jau kalbėti apie bendrųjų teisės sąvokų, kaip, pvz., „kodifikacija“, „subjektinė teisė“, „teisinė pareiga“ ar „teisinis santykis“, vartojimą. Atsiribojus nuo pasaulio patirties, galima būtų prirašyti savų samprotavimų. Tarp jų galėtų būti kad ir toks: „Reikalavimas baudžiamosios bylos tyrimu nežeminti žmogaus orumo dėl kategoriškos formos yra neįvykdomas, nes pats teisingumo vykdymas <...> yra sąmoningas ir teisėtas teisiamojimo orumo žeminimas, juk viešai, remiantis įstatymu, pripažįstami tam tikri to asmens netinkamumo gyventi visuomenėje faktai (nužudymas, vagystė)“. Arba štai toks: „Nėštumas – ypatinga moters savanoriškai prisimama pareiga visuomenei. Ir tuo metu, kai vykdo šią pareigą, moteris įgyja išskirtinių teisių.“ O gal toks: „Kai kodifikuoto įstatymo normos prieštarauja nekodifikuoto įstatymo normoms, galioja kodifikuotojo normos.“ O galbūt net ir toks: „asmuo, sėdintis ant suoliuko miesto aikštėje, yra teisės subjektas, o asmuo, kuris eina per pėsčiųjų perėją, jau yra ne tik teisės subjektas, bet ir konkretaus teisinio santykio subjektas (nes jis naudojasi savo subjektine pirmumo teise pereiti gatvę laikydamasis tam tikrų teisės normų reikalavimų, kurie jį įpareigoja pereiti gatvę ne bet kurioje vietoje, o būtent pėsčiųjų perėjoje)“. Alfonsas Vaišvila, *Teisės teorija: vadovėlis* (3-ias leidimas) (Vilnius, Justitia, 2009), 174, 180, 297 ir 431–432. Šios atseit teisinės, o iš tikrųjų namudinės

O vertinant iš teisės teorijos pozicijų šis siūlymas rodo nenorą matyti skirtumą tarp dviejų kategorijų – teisės šaltinio ir teisės aiškinimo šaltinio. Ekstranacionalinė teisė, taigi ir ne Lietuvos teismų jurisprudencija, nėra Lietuvos Respublikos konstitucinės teisės šaltinis, bet ji yra jos aiškinimo šaltinis. Suabsoliutinus „hermeneutinį“ požiūrį, šis skirtumas ištrinamas: teisės aiškinimo šaltinio kategorija suplakama su jai netapacia teisės šaltinio kategorija. Negana to, šitaip yra neigiama pati lyginamojo teisės aiškinimo metodo naudojimo konstitucinėje jurisprudencijoje galimybė. Tiesa, negalima nematyti, kad kai kurių Vakarų teisės tradicijos valstybių teismų praktikoje ištis yra stipriai įsišaknijusi izoliacionistinė nuostata, jog, aiškinant savąją konstituciją, nedera remtis svetima teise (įskaitant teismų jurisprudenciją)²⁸. Vis dėlto šiai nuostatai yra oponuojama, kai kada ir sėkmingai pasipriešinama²⁹. Net į aukščiausio laipsnio konstitucinį natyvizmą linkusiose šalyse daug šalininkų, taip pat ir tarp aukštųjų teisėjų, sulaukia požiūris, jog tų valstybių teismai turi rodyti „deramą pagarbą žmonijos nuomonėms“³⁰, palaikyti jurisprudencijų dialogą, nes tai naudinga pačių tų valstybių teisei.

Šiame straipsnyje, skirtame tik vienam teisėjų dialogo aspektui, atspirties taškas yra tas, kad, patinka tai kam nors ar ne, dialogas tarp valstybių ir tarptautinių (supranacionalinių) jurisprudencijų vyko, vyksta ir vyks ir (nors kai kuriose valstybėse daugėja polinkio į izoliacionizmą požymių) kol kas nematyti jėgos, kuri būtų tokia stipri, kad šį dialogą eliminuotų iš dabartinės Europos (gal ir pasaulio) jurisprudencijos raidos. Be to, nėra nė tokio poreikio. Kalbant apie konstitucinius teismus, ekstranacionalinės patirties perėmimas rodo jurisprudencijų konvergenciją, kuri, be abejo, galima tik iki tam tikros ribos. Į

sermėginės išminties ilgus metus buvo mokomi teisės studentai, gal net vienas kitas būsimasis Konstitucinio Teismo teisėjas. Jei jie gerai jai įsisavino, mūsų teisės laukia šviesi ateitis. Gelbėkitės, kas galite.

- 28 Pvz. (ir pirmiausia), JAV. Polemiką žr., pvz.: Ernest A. Young, „Foreign Law and the Denominator Program“, *Harvard Law Review* 119 (2005): 148–167; Stephen Yeazell, „When and How U.S. Courts Should Cite Foreign Law“, *Constitutional Commentary* 26 (2009): 59–74; Stephen A. Simon, „The Supreme Court’s Use of Foreign Law in Rights Cases“, *Journal of Law and Courts* 1 (2013): 279–301; Eugene Volokh, „Foreign Law in American Courts“, *Oklahoma Law Review* 66 (2014): 219–243; Jonathan L. Entin, „Use of Foreign Law by the U.S. Supreme Court“, iš *The Culture of Judicial Independence in a Globalised World*, S. Shetreet, W. MacCormack (eds), (Leiden, Boston: Brill/Nijhoff, 2016), 219–232. Apie skirtingus požiūrius ES valstybėse žr.: Maarten Feteris, „Roadmap on Comparative Law in the Case-Law and Practice of the Supreme Courts of the EU“, *Utrecht Law Review* 17 (2021): 6–19.
- 29 JAV Aukščiausiasis Teismas *Roper* byloje mirties bausmės taikymą nepilnamečiams pripažino antikonstituciniu. *Roper v. Simmons*, 25 S. Ct. 1183 (2005). Citata iš Teismo, t. y. teisėjų daugumos, nuomonės (teisėjas Anthony’is Kennedy’is): „Nors pasaulio bendruomenės nuomonė ir nelemia mūsų rezultato, ji gerbtinai ir reikšmingai patvirtina mūsų pačių išvadą“ (*The opinion of the world community, while not controlling our outcome, does provide respected and significant confirmation for our own conclusions*). O štai citata iš teisėjo Antonino Scalia’os atskirosios nuomonės (prie kurios prisijungė teisėjai Williamas Rehnquistas ir Clarence’as Thomasas): „Nors mūsų piliečių pažiūros yra iš esmės nesvarbios Teismo šios dienos sprendimui, kitų šalių ir vadinamosios tarptautinės bendruomenės pažiūroms tenka centrinė platforma“ (*Though the views of our own citizens are essentially irrelevant to the Court’s decision today, the views of other countries and the so-called international community take center stage*).
- 30 R. Bader Ginsburg (su M. Hartnett ir W. W. Williams), *Mano žodžiai*, vertė V. Jėčienė (Vilnius: Alma littera, 2022), 336–349. Kito JAV Aukščiausiojo Teismo teisėjo, besilaikiusio to pačios krypties, požiūrį žr.: Stephen Breyer, *The Court and the World: American Law and the New Global Realities* (New York: Vintage Books, 2016). Pastaruoju metu vis daugiau požymių, kad ši kurį laiką ryškėjusi tendencija gali būti netvari.

šią konvergenciją veda daug kelių. Jų įvairovė neapsiriboja jurisprudencijų dialogu *per se*, bet apima keitimąsi įžvalgomis mokslinėse konferencijose ir per konstitucinių teismų susitikimus, konstitucinės teisės problemų svarstymą tarptautinių organizacijų renginiuose, kitus teisėjų profesinius kontaktus (taip pat ir neformalius), patirties sklaidą skaitmeninėse duomenų bazėse ir per tokius „tarpininkus“ kaip Europos komisija „Demokratija per teisę“ ir kt. Kad ir kokias formas įgautų teisėjų dialogas, jo galutinis tikslas yra (ar bent laikoma, kad yra) jurisprudenciniai mainai. O mainai yra mainai tikrąja šio žodžio prasme tik jei jie yra abipusiai. Tam, kad EŽTT ir konstitucinės jurisprudencijos mainai būtų abipusiai, konstituciniai teismai savąją teisę turi aiškinti vengdami jos priešpriešos su Konvencija, o EŽTT – atsižvelgti į jų jurisprudenciją. Ar tai visada pavyksta? Ne.

Negalima nepripažinti, jog konstitucinės teisės srityje (ir ne vien joje) jurisprudenciniai mainai nebūtinai yra lygiaverčiai, t. y. tokie, kai kiekviena šalis gauna daugmaž tiek pat, kiek duoda. Jie ir negali būti lygiaverčiai, nes skiriasi valstybių konstitucinės (ir ne vien konstitucinės) jurisprudencijos lygis, o konstitucionalizmą vienijančių idėjų – teisės viešpatavimo, žmogaus teisių ir demokratijos – standartai vienu valstybių teisėje įsitvirtino daug vėliau nei kitų, kurios juos be esminių pakeitimų perėmė iš jais jau besivadovavusiųjų. O konstitucinių teismų ir tarptautinių (supranacionalinių) teismų jurisprudenciniuose mainuose pirmieji doktrininės idėjas iš antrųjų perima dažniau nei antrieji iš pirmųjų. Ir vis dėlto dialogas vyksta abiem kryptimis. Nėra taip, kad EŽTT būtų tik davėjas ir nebūtų gavėjas; kai kurias idėjas jis pasiskolino iš valstybių narių konstitucinių ir kitų teismų ir išplėtojo. Tiesa, konstitucinių teismų poveikį EŽTT jurisprudencijai ne visada lengva identifikuoti. Jis reiškiasi ne vien per idėjų tiesioginį perteikimą ir perėmimą, bet ir per jų kontekstualizavimą, informacijos apie platesnį – istorinį, politinį, socialinį, ekonominį, kultūrinį ir, be abejo, teisinį – kontekstą, kuriame veikia valstybių narių teismai, sklaidą iš tų valstybių į EŽTT. Perprasdamas šį platesnį kontekstą (jei pavyksta), EŽTT geriau suvokia *realias* problemas, su kuriomis susiduria valstybės narės, kurių teismams tenka priimti sprendimus, vėliau galinčius tapti patikros dalyku Strasbūre. Tokia informacija gali turėti reikšmės paties EŽTT jurisprudencijai, kuri be deramos atožvalgos į faktinę situaciją liktų tik abstrahuota knyginė išmintimi, *library law* – rinkiniu patrauklių ir sklandžiai suformuluotų doktrininų nuostatų, kurios, jas mėginant įgyvendinti, ne padėtų spręsti realias problemas, o jas dar labiau pagilintų ar prikurtų naujų. Ar visada pakanka tokios atožvalgos? Ne. Bet idealai nepasiekiami pagal apibrėžimą.

2. Konvencijai draugiškas Konstitucijos aiškinimas

Viena iš labiausiai matomų EŽTT ir konstitucinių teismų jurisprudencijų dialogo apraiškų yra tai, kad pastarieji, aiškindami savąsias konstitucijas, remiasi EŽTT jurisprudencija. Tai pasakytina ir apie Lietuvos Respublikos Konstitucinį Teismą. Jo aktuose nuorodų į

EŽTT sprendimus atsirado pačioje veiklos pradžioje³¹, dar iki EŽTT išnagrinėjant pirmąją bylą prieš Lietuvą³². Nuorodų gausėjo. Nuo 2016 m. Konstitucinio Teismo nutarimų motyvuojamosiose dalyse dažnai būna atskiri skyriai, kuriuose pateikiami EŽTT jurisprudencijos atitinkamu klausimu fragmentai ar net apibendrinimas. Tai rodo Teismo principinę metodologinę nuostatą Konstituciją aiškinti Konvencijai draugišku būdu (angl. *in a Convention-friendly manner*; pranc. *d'une manière respectueuse de la Convention*): nors EŽTK galia Lietuvos Respublikos teisės sistemoje yra žemesnė už Konstitucijos, Konstitucijos nuostatos aiškinamos, jei ir kiek įmanoma, taip, kaip jų atitikmenis Konvencijoje aiškina EŽTT. Prie teiginio apie Konvencijos galią dar teks grįžti.

Formaliai nėra pagrindo teigti, kad, jei nebūtų EŽTT jurisprudencijos, iš kurios Konstitucinis Teismas gali pasisemti įkvėpimo, jis atitinkamas Konstitucijos nuostatas būtų išaiškinęs kaip nors kitaip. Bet kai ji yra, alternatyvaus, juolab priešingo, aiškinimo galimybė labai sumažėja, net jei Konstitucinio Teismo aktuose į ją nedaroma nuorodų. Daromos nuorodos ar ne, Teismo išdėstytos doktrininės nuostatos, atkartojančios panašias ar net visai tokias pačias EŽTT doktrininės nuostatas, yra Lietuvos *autentiškos* oficialiosios konstitucinės doktrinos dalis, net jei jos buvo įkvėptos EŽTT jurisprudencijos. Jos, nors iš pradžių suformuluotos kaip ekstranacionalinės, buvo pasiskolintos ir paverstos nacionalinės oficialiosios konstitucinės doktrinos savastimi. Neatsitiktinai Konstitucinio Teismo aktuose EŽTT jurisprudencija *expressis verbis* vadinama Lietuvos konstitucinės teisės *aiškinimo*, bet *ne pačios konstitucinės teisės* šaltiniu: „Europos žmogaus teisių teismo jurisprudencija, kaip teisės aiškinimo šaltinis, yra aktuali ir Lietuvos teisės aiškinimui ir taikymui“³³. Sąvoka „Lietuvos teisė“ čia apima ir ordinarinę, ir konstitucinę teisę. Tad pacituotąją tezę galima patikslinti: kalbant apie konstitucinę teisę, EŽTT jurisprudencija yra „tik“ jos *aiškinimo*

31 Konstitucinio Teismo 1994 m. lapkričio 18 d. nutarimas (nuoroda į EŽTT 1984 m. birželio 28 d. sprendimą byloje *Campbell ir Fell prieš Jungtinę Karalystę*, Nr. 7819/77 ir 7878/77). Nuoroda į pačią Konvenciją (jos Pirmąjį protokolą) pasirodė anksčiau, Konstitucinio Teismo 1994 m. gegužės 27 d. nutarime.

32 EŽTT 1999 m. kovo 2 d. sprendimas dėl peticijos priimtino *Falkauskas ir Kamantauskas prieš Lietuvą*, Nr. 45012/98. Dar anksčiau sprendimų yra priėmusi Europos Žmogaus Teisių Komisija, pirmasis – 1997 m. sausio 15 d. sprendimas dėl peticijos priimtino *Macionienė prieš Lietuvą*, Nr. 32104/96. Ir vėl pasiklysta vertime. Konvencijos vertime į lietuvių kalbą EŽTT aktai, kuriais byla išnagrinėjama iš esmės, vadinami sprendimais, o tie, kuriais atmetamos peticijos, – nutarimais. Tokią atvirkščią terminiją vartoja ir Konstitucinis Teismas. Lietuvos vidaus teisėje yra priešingai: išnagrinėjęs bylą iš esmės, Konstitucinis Teismas priima nutarimą, o jei prašymas nepriimamas – sprendimą. Šiame straipsnyje EŽTT sprendimai, priimti išnagrinėjus bylą iš esmės, ir vadinami sprendimais (angl. *judgment*, pranc. *arrêt*), o sprendimai, kuriais atmetamos peticijos (angl. *decision*, pranc. *décision*), vadinami dantis, vartojamas ir šiame straipsnyje. Bet tai netiksliai sąvoka – Lietuvos teisėje ji reiškia visai ką kita (Konstitucijos 33 straipsnio 3 dalis; Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 26 d. nutarimas). Turėtų būti ne „peticija“, o „prašymas“ – taip vadinami kreipimaisi į Konstitucinį Teismą (išskyrus prašymus pateikti išvadą, kurie vadinami paklausimais).

33 Konstitucinio Teismo 2000 m. gegužės 8 d. nutarimas (kableliai atsirado vėliau, Konstitucinio Teismo 2002 m. rugsėjo 19 d. nutarime). Nuo 2017 m. ši formuluotė Konstitucinio Teismo nutarimuose pasirodo retai, gal dėl to, kad jų motyvuojamosiose dalyse atsiranda atskiri skyriai, kurių pavadinimuose yra nurodoma, kad juose pateikiama „bylai aktuali EŽTT jurisprudencija“.

šaltinis, o ordinarinės teisės atžvilgiu ji yra ne tik teisės aiškinimo, bet ir *pačios teisės* šaltinis, nes Konvencija ir ją aiškinanti EŽTT jurisprudencija yra internalizuota Lietuvos Respublikos teisės sistemoje³⁴. Pacituotoji tezė iš esmės tinka ir kitai ekstranacionalinei teisei, įskaitant ir tarptautinių (supranacionalinių), ir kitų valstybių teismų jurisprudenciją, kuri irgi gali tapti Lietuvos teisės, taip pat ir konstitucinės, aiškinimo šaltiniu³⁵. Kelių, kuriais teisinės idėjos iš svetur pasiekia Konstitucinį Teismą, kad būtų perimtos, yra daugybė, nes, kaip minėta, teisėjų dialogas reiškiasi įvairiomis formomis³⁶.

Bylose, kuriose Konstitucinis Teismas semiasi įkvėpimo iš EŽTT jurisprudencijos, šioji retai nurodoma (jei apskritai nurodoma) kaip svarbiausias argumentas, nulemiantis konstitucinės justicijos bylos baigtį. Veikiau ji pateikiama kaip platesnis teisinis kontekstas³⁷. Vis dėlto EŽTT doktrininės nuostatos paversti nacionalinės oficialiosios konstitucinės doktrinos dalimi ypač „patogu“, jei numatoma konstitucinės justicijos bylos baigtis³⁸ *bent iš dalies*

34 Tiesa, Konstitucinio Teismo 1995 m. sausio 24 d. išvadoje laikomasi požiūriu, kad baudžiamosios teisės, kitaip nei civilinės, srityje Konvencijos nuostatos nėra visiškai internalizuotos (išvadoje šis terminas nevartojamas) tol, kol nėra perkeltos į nacionalinį įstatymą. Šio požiūrio kritiką žr.: Vilenas Vadapalas, „Opinion of the Constitutional Court of Lithuania in the Case Concerning the Conformity of the European Convention on Human Rights with the Constitution of Lithuania“, *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht* 55 (1995): 1077–1094. Savo vėlesnėje jurisprudencijoje Konstitucinis Teismas šiuo požiūriu nesivadovavo; juo nesivadovavo ir kiti teismai, tiesiogiai taikę Konvenciją.

35 Pacituotoji tezė buvo išplėsta Konstitucinio Teismo 2006 m. gruodžio 21 d. nutarime (ir vėliau ne kartą kartota): „Konstitucinis Teismas savo nutarimuose ne kartą yra konstatavęs, kad Europos Žmogaus Teisių Teismo <...> jurisprudencija, kaip teisės aiškinimo šaltinis, yra svarbi ir Lietuvos teisės aiškinimui bei taikymui. Tai pasakytina ir apie Europos Bendrijų Teisingumo Teismo [tuometinis pavadinimas] ir Europos Bendrijų Pirmosios instancijos teismo [tuometinis pavadinimas] jurisprudenciją.“ Oficialiojoje konstitucinėje doktrinoje nėra analogiškos eksplikitinės tezės apie kitų valstybių teismų sprendimus kaip Lietuvos teisės aiškinimo šaltinius, tačiau Konstitucinis Teismas neretai pripažįsta jų pavyzdžio galią ir į juos orientuojasi, kai kada savo nutarimuose jiems net paskiria atskirus skyrius.

36 Asmeninė pastaba. Tezė „Europos žmogaus teisių teismo jurisprudencija, kaip teisės aiškinimo šaltinis, yra aktuali ir Lietuvos teisės aiškinimui ir taikymui“ buvo pasiūlyta teisėjo, kuris ją suformulavo po neformalaus pokalbio su kolega iš Vengrijos Konstitucinio Teismo, kurio jurisprudencijoje ji (išsakyta kitais žodžiais) jau buvo įtvirtinta.

37 Išimtis – Konstitucinio Teismo 2025 m. balandžio 17 d. nutarimas. Jame antikonstituciniu pripažintas Civiliniame kodekse įtvirtintas reguliavimas ta apimtimi, kuria partnerystė buvo galima tik tarp skirtingų lyčių asmenų, taip pat šio kodekso nuostata, į neapibrėžtą ateitį nukėlusį „normų dėl bendro gyvenimo neįregistravus santuokos“ įsigaliojimą – susiejusi jį su partnerystės įregistravimo tvarką turinčio nustatyti įstatymo įsigaliojimu. Ta ateitis taip ir neatėjo, nes Seimas per ketvirtį amžiaus nepriėmė tokio įstatymo. To nutarimo motyvuojamosios dalies pirmieji penki skyriai yra: I. Ginčijamas teisinis reguliavimas; II. Europos Tarybos teisės aktuose įtvirtintas teisinis reguliavimas ir Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencija; III. Europos Sąjungos teisės aktuose nustatytas teisinis reguliavimas ir Europos Sąjungos Teisingumo Teismo jurisprudencija; IV. Užsienio valstybių konstitucinių teismų jurisprudencija; V. Konstitucijos nuostatos ir oficialioji konstitucinė doktrina. Keista seka. Paprastai nutarimuose po ginčijamo (ir susijusio) reguliavimo pristatomos Konstitucijos ir oficialiosios konstitucinės doktrinos nuostatos, o ekstranacionalinė teisė – po to. Tokia seka pila vandenį ant malūno tų, kurie kritikuoja Teismą už tai, kad šis ekstranacionalinį reguliavimą (ir jurtįsbes, kuriomis jis grindžiamas ir kurios, kritikų nuomone, net nėra Lietuvos visuomenės vertybės) iškelia virš Konstitucijos. Šiuo nutarimu padėtas pagrindas vienos lyties asmenų įregistruotų sąjungų pripažinimui šeima; jis atsidurs pačiame „kultūros karų“ centre. Turint tai galvoje, toks jo motyvuojamosios dalies skyrių išdėstymo eiliškumas vertintinas kaip atsidaręs dėl trumparegiško neapsižiūrėjimo – net jei sutinkama (o aš sutinku) su nutarimo argumentais ir bylos baigtimi.

38 Tai, kad bylos nagrinėjimo baigtis būna numatoma (be abejo, ne visada), nereiškia, kad be išlygų priimama garsioji Jeromėo Franko tezė, jog teismai daugumą sprendimų priima tarsi žengdami atgal: pirma padaro

sutampa su EŽTT nagrinėtų bylų, į kurias orientuojasi (ar net kuriomis tiesiogiai remiasi) Konstitucinis Teismas, baigtimi³⁹. Šiame kontekste paminėtinas Konstitucinio Teismo 2008 m. sausio 7 d. nutarimas. Toje konstitucinės justicijos byloje Konstitucijai neprieštaraujančia buvo pripažinta Antstolių įstatymo nuostata, kad Lietuvos antstolių rūmų veikla finansuojama iš antstolių mokamų įmokų. Įmokos buvo susietos su antstolio veikla besiverčiančio asmens privaloma naryste rūmuose. Asmuo, kurio bylą nagrinėjantis teismas kreipėsi į Konstitucinį Teismą, siekė jų nemokėti ir dėl to ginčijo patį narystės privalomumą. Konstitucinis Teismas kaip vieną iš tiriamos nuostatos atitiktį Konstitucijai pagrindžiančių argumentų nurodė tai, kad EŽTT jurisprudencijoje „laisvas profesijas [taigi ir antstolio profesiją] reguliuojančios institucijos“, įsteigtos įstatymu siekiant reguliuoti tas profesijas ir šitaip užtikrinti viešąjį interesą, nelaikomos Konvencijos 11 straipsnio prasmę atitinkančiomis organizacijomis, todėl valstybė gali nustatyti pareigą jos reguliuojama profesine veikla besiverčiantiems asmenims būti atitinkamos institucijos nariu. Šitaip Konvencijos 11 straipsnį, kuriame įtvirtinta susirinkimų ir asociacijos laisvė⁴⁰, aiškinanti doktrina buvo pasiskolinta ir internalizuota kaip paties Konstitucinio Teismo doktrina, kurioje aiškinama Konstitucijos 35 straipsnyje įtvirtinta asociacijų laisvė. Nutarime pasiremta dviem EŽTT sprendimais: vienas dar 1981 m. buvo priimtas byloje, kurioje nebuvo nustatyta Konvencijos 11 straipsnio pažeidimo⁴¹, o kitu kaip nesuderinami *ratione materiae* su Konvencijos nuostatomis buvo atmesti pareiškėjo skundai pagal Konvencijos 11 ir 14 straipsnius⁴².

preliminarią išvadą, o paskui ieško argumentų jai pagrįsti (*Judicial judgments, like other judgments, doubtless, in most cases are worked out backward from conclusion tentatively reached*). J. Frank, *Law and the Modern Mind* (London: Steven & Sons Limited, 1949).

- 39 Su savaimė suprantama išlyga, kad EŽTT, kitaip nei konstituciniai teismai, nėra „normų teismas“ – jis tiria ne reguliavimą *in abstracto*, bet teisės taikymą. Bet tiltai nėra sudeginti, Didžioji kinų siena nepastatyta, kartais ima ir įvyksta osmosas. Tirdamas teisės taikymą, EŽTT negali nematyti, kokia teisė buvo pritaikyta. Todėl jis ne taip jau retai pasiunčia žinią valstybėms atsakovėms apie tai, kaip vertina atitinkamą jų teisės aktuose įtvirtintą reguliavimą. Tokią žinią, ir net labai aiškia, galima perskaityti EŽTT sprendimuose, priimtuose „lietuviškoje“ byloje – 2018 m. sausio 30 d. sprendime byloje *UAB Sekmadienis prieš Lietuvą*, Nr. 69317/14, ir 2023 m. sausio 23 d. sprendime byloje *Macatė prieš Lietuvą* [DK], Nr. 61435/19. Juose EŽTT formaliai nepateikė eksplisitinio Lietuvos Respublikos įstatymų įvertinimo, bet iš argumentavimo visumos ir bylų baigties galima suprasti, jog tas reguliavimas vertinamas kaip neproporcingai varžantis saviraiškos laisvę ar bent sudarantis tam tvirtas prielaidas (taip tą sprendimą perskaitė ir Konstitucinis Teismas – žr. jo 2024 m. gruodžio 18 d. nutarimą). Tokio paties pobūdžio žinia, tik visai neužmaskuota, buvo pasiųsta Turkijai dėl jos įstatymų, pagal kuriuos asmenį, įtariamą priklausymu uždraustai (antivalstybinei) organizacijai, galima buvo sulaikyti *in flagrante delicto* pagrindu (tokia superplati sąvokos *in flagrante delicto* interpretacija buvo aprobuota Turkijos teismų). Žr., pvz., EŽTT 2020 m. kovo 3 d. sprendimą byloje *Baş prieš Turkiją*, Nr. 66448/17; 2021 m. lapkričio 23 d. sprendimą byloje *Turan ir kiti prieš Turkiją*, Nr. 75805/16 ir dar 426 peticijos; 2022 m. rugsėjo 13 d. sprendimą byloje *Başer ir Özcelik prieš Turkiją*, Nr. 30694/15 ir 30803/15. Galiausiai Konvencijoje įtvirtintų teisių pažeidimas gali kilti iš paties reguliavimo (*ex lege*). Žr., pvz., EŽTT 2015 m. gruodžio 4 d. sprendimą byloje *Roman Zakharov prieš Rusiją* [DK], Nr. 47143/06; 2022 m. kovo 15 d. sprendimą byloje *Grzędziec prieš Lenkiją* [DK], Nr. 43572/18; 2024 m. spalio 22 d. sprendimą byloje *Kobaliya ir kiti prieš Rusiją*, Nr. 39446/16 ir dar 106 peticijos.
- 40 Kas kaip nori, tas taip ir išverčia. ES Pagrindinių teisių chartijos 12 straipsnio pavadinimas išverstas kaip „Susirinkimų ir asociacijų laisvė“ (OL 2016/C 202/02). O EŽTK 11 straipsnio pavadinimo vertime – vienaskaita.
- 41 EŽTT 1981 m. birželio 23 d. sprendimas byloje *Le Compte, Van Leuven ir De Meyere prieš Belgiją* [Plen.], Nr. 6878/75 ir 7238/75.
- 42 EŽTT 2001 m. balandžio 3 d. sprendimas dėl peticijos priimtino O. V. R. *prieš Rusiją*, Nr. 44319/98.

Bylų baigties sutaptis yra dar tvirtesnė doktrinų sutapties prielaida tada, kai EŽTT byla, kuria nusprendžia remtis Konstitucinis Teismas, buvo prieš Lietuvą, juolab jei joje buvo kilęs klausimas dėl reguliavimo, kuris ginčijamas Konstituciniame Teisme. Konstitucinio Teismo nutarime, priimame vieno teismo inicijuotoje byloje⁴³, prieštaraujančiu Konstitucijos 22 straipsniui buvo pripažintas bylos nagrinėjimo metu jau negaliojusiame Pataisos darbų kodekse (PDK) įtvirtintas privalomas nuteistųjų korespondencijos cenzūravimas⁴⁴, neįtvirtinus jo pagrindų. Konstitucinis Teismas rėmėsi EŽTT sprendimais bylose, kuriose EŽTT nustatė Konvencijos 8 straipsnio pažeidimus dėl to, kad buvo cenzūruojama nuteistųjų korespondencija: *Silver ir kiti prieš Jungtinę Karalystę*⁴⁵, *Messina prieš Italiją* (Nr. 2)⁴⁶ ir *Niedbala prieš Lenkiją*⁴⁷. Pasiremta ir sprendimais „lietuviškose“ Valašino⁴⁸ ir Puzino⁴⁹ bylose, pareiškėjų inicijuotose 1998 m. ir išnagrinėtose atitinkamai 2001 m. ir 2002 m. Jose nustatytas Konvencijos 8 straipsnio pažeidimas kaip tik ir kilo iš Konstitucinį Teismą 2001 m. pasiekusios PDK nuostatos taikymo. Turbūt nereikia įrodinėti, kad konstitucinės justicijos bylos baigtis buvo numanoma.

Vis dėlto tam, kad Konstitucinis Teismas skolintųsi EŽTT doktrines nuostatas, jo nagrinėjamos ir EŽTT išnagrinėtos bylos baigtys nebūtinai turi sutapti, juolab kad ir konstitucinės justicijos byla dar tik nagrinėjama, jos baigtis tik numanoma, o gal ir ne. Į bylą, kurioje buvo priimtas Konstitucinio Teismo 2008 m. sausio 7 d. nutarimas, panašioje vėlesnėje byloje⁵⁰ Teismas tam tikra apimtimi prieštaraujančiu, *inter alia*, Konstitucijos 35 straipsnio 2 ir 3 dalims pripažino Architektų rūmų įstatyme įtvirtintą narystės Lietuvos architektų rūmuose privalomumą. Pagal įstatymą rūmams *ex lege* privalėjo priklausyti ir atestuoti architektai, nesivertę atestuoto architekto veikla; be to, įstatymų leidėjas nenustatė narystės rūmuose sustabdymo ir pasibaigimo pagrindų, o paliko juos numatyti rūmų statute. Antstolių rūmų byloje panašaus reguliavimo nebuvo. Bet, nepaisant skirtingos šių dviejų bylų baigties, Architektų rūmų byloje priimtame nutarime pakartotos iš esmės tos pačios EŽTT doktrininės nuostatos, tik pasiremta vėlesniu EŽTT sprendimu⁵¹, kuriame gausu nuorodų į kitus EŽTT sprendimus, įskaitant 1981 m. birželio 23 d. sprendimą, kuriuo Konstitucinis Teismas pasirėmė anoje byloje ir kuriuo šios problematikos bylose dažnai remiasi pats EŽTT. Tik keista, kad tame nutarime Teismo dar 2008 m. internalizuotos EŽTT doktrininės nuostatos minimos taip, tarsi jis jas būtų atradęs iš naujo, – ne kaip oficialiosios konstitucinės doktrinos nuostatos, o kaip EŽTK doktrina, kuria remiamasi,

43 Konstitucinio Teismo 2003 m. kovo 24 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 29-1196.

44 Su išimtimis dėl korespondencijos, adresuotos prokurorui, valstybės institucijoms ir EŽTT.

45 EŽTT 1983 m. kovo 25 d. sprendimas byloje *Silver ir kiti prieš Jungtinę Karalystę*, Nr. 5947/72 ir dar 6 peticijos.

46 EŽTT 2000 m. rugsėjo 28 d. sprendimas byloje *Messina prieš Italiją* (Nr. 2), Nr. 25498/94, Konstitucinio Teismo nutarime praleista „(Nr. 2)“.

47 EŽTT 2000 m. liepos 4 d. sprendimas byloje *Niedbala prieš Lenkiją*, Nr. 27915/95; Konstitucinio Teismo nutarime parašyta „Niedbala“.

48 EŽTT 2001 m. liepos 24 d. sprendimas byloje *Valašinas prieš Lietuvą*, Nr. 4458/98.

49 EŽTT 2002 m. kovo 14 d. sprendimas byloje *Puzinas prieš Lietuvą*, Nr. 44800/98.

50 Konstitucinio Teismo 2020 m. rugsėjo 11 d. nutarimas.

51 EŽTT 2003 m. lapkričio 6 d. sprendimas dėl peticijų priimtumo *Popov ir kiti prieš Bulgariją*, Nr. 48047/99 ir dar 3 peticijos.

lyg nebūtų savos⁵².

Konstitucinio Teismo 2012 m. kovo 29 d. nutarime, priimtame byloje, kurioje dvi Seimo narių grupės ginčijo kelių tuo metu galiojusių rinkimų įstatymų nuostatas, tarp jų ir dėl esą mažoms politinėms partijoms per aukšto rinkimų slenksčio, pasiremta EŽTT 2008 m. liepos 8 d. sprendimu *Yumak ir Sadak* byloje⁵³. Joje pareiškėjai skundėsi dėl, jų tvirtinimu, jų rinkimų teisę pažeidusio 10 procentų per parlamento rinkimus atiduotų rinkėjų balsų slenksčio. EŽTT, be kita ko, išaiškino, kad vien ta aplinkybė, jog „aukšti rinkimų slenksčiai gali apriboti atstovavimą daliai elektorato“, nėra lemiama; rinkimų slenksčiai „skirti tam, kad būtų padėta valstybėje iškilti jėgoms, kurios yra pakankamai atstovaujančios“; jie yra „teisinė priemonė vyriausybės stabilumui stiprinti“, kuria „siekiama išvengti parlamentą silpninančio susiskaldymo“, ir „gali būti koreguojamoji priemonė proporcinėje rinkimų sistemoje, net jei tai neparanku mažoms partijoms“. Tai konstatavęs, EŽTT Turkijos teisėje įtvirtintą 10 procentų slenkstį įvertino kaip EŽTK Pirmojo protokolo 3 straipsnio pažeidimą. O Konstitucinis Teismas, remdamasis tokiomis pačiomis, iš EŽTT perimtomis ir jo į lietuvišką dirvą persodintomis doktrininėmis nuostatomis, tuometiniame Seimo rinkimų įstatyme įtvirtintus gerokai žemesnius – 5 procentų politinėms partijoms ir 7 procentų jungtiniams kandidatų sąrašams – slenksčius pripažino neprieštaraujančiais Konstitucijai. Tai atitiko EŽTT vertinimą⁵⁴.

Kartais Konstitucijos nuostatos aiškinamos Konvencijai draugišku būdu be nuorodų į ją. Antai Konvencijos 14 straipsnyje nurodyti pagrindai, kuriais draudžiama žmones diskriminuoti: lytis, rasė, odos spalva, kalba, politinės ar kitokios pažiūros, tautinė ar socialinė kilmė, priklausymas tautinei mažumai, nuosavybė; sąrašas baigiamas žodžiais „ar kitais pagrindais“⁵⁵. Konstitucijos 29 straipsnio sąrašas trumpesnis (nesutampa ir keli žodžiai): lytis, rasė, tautybė, kalba, kilmė, socialinė padėtis, tikėjimas, įsitikinimai ir pažiūros; apie „kitus pagrindus“ neužsiminta. Konstitucinis Teismas, jį išaiškino Konvencijos 14 straipsnio dvasia, konstatavęs, kad šis sąrašas negali būti aiškinamas kaip baigtinis⁵⁶. Šitaip konstitucinė

52 Jos išdėstytos motyvuojamosios dalies I skyriuje „Ginčijamas ir su juo susijęs teisinis reguliavimas“, o ne II skyriuje „Konstitucijos nuostatos ir oficialioji konstitucinė doktrina“ (atsiėjo ektranacionalinei teisei skirtu skyriaus nėra).

53 EŽTT 2008 m. liepos 8 d. sprendimas byloje *Yumak ir Sadak prieš Turkiją* [DK], Nr. 10226/03.

54 EŽTT sprendime (61–64 punktuose) pateikta lyginamoji medžiaga, iš kurios matyti, kad Turkijoje slenkstis buvo aukščiausias iš visų valstybių narių. Lichtenšteine politinėms partijoms buvo taikomas 8 proc. slenkstis, Rusijoje ir Sakartvele (tada dar vadintame Gruzija) – 7 proc. Daugumoje valstybių, kaip ir Lietuvoje, šis slenkstis buvo 5 proc., keliose – žemesnis. Lenkijoje buvo nustatytas 8 proc. slenkstis politinių partijų koalicijoms; Čekijoje jis buvo tiek kartų po 5 proc., kiek į koaliciją įeidavo politinių partijų.

55 Taip į lietuvių kalbą išversta angl. *other status* ir pranc. *toute autre situation*.

56 Konstitucinio Teismo 2019 m. sausio 11 d., 2020 m. vasario 10 d., 2020 m. birželio 3 d., 2024 m. gruodžio 18 d., 2025 m. balandžio 10 d., 2025 m. balandžio 17 d. nutarimai. Pagrįsdamas tokį aiškinimą, pirmajame iš tų nutarimų Teismas plačiai rėmėsi ES ir Konvencijos teise. Bet, jeigu Konstitucija aiškinama „tik iš savęs pačios“, neatsižvelgiant į Europos ir pasaulio patirtį, ir tik pažodžiui, gaunama štai kas: „Konstitucinis Teismas neteisingai aiškina Konstitucijos 29 straipsnį“, „Konstitucijos 29 straipsnis [sukonstruotas taip, kad jo] 1 dalyje yra suformuluotas bendras principas („Įstatymui, teismui ir kitoms valstybės institucijoms ar pareigūnams *visi asmenys lygūs*“), o jo 2 dalyje šis principas detalizuojamas, teigiant, kad asmenų lygybės principas, be kita ko, reiškia draudimą žmonėms teikti privilegijas pagal 9 kriterijus, t. y. dėl asmenų „lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų pagrindų“ (tiesa, paskutiniai trys kriterijai gali būti suprantami ir kaip vienas). Taigi, 29 str. 2 dalyje yra pateiktas baigtinis draudimo diskriminuoti kriterijų sąrašas, o suprantant šį sąrašą, kaip „atvirą“ (Konstitucijoje, kaip kokiam nors „neišbaigta dokumente“),

asmenų lygiateisiškumo nuostata išaiškinta kaip *teisės principas*, kurio – jei suvokiama, kuo teisės principas skiriasi nuo techninio reglamento ar instrukcijos biurokratams, – nedera tapatinti su jo tekstine išraiška, ir šio principo samprata priartinta prie EŽTK įtvirtintos ir

nebūtų jokios prasmės Konstitucijoje įvardinti draudžiamų privilegijuoti kriterijų sąrašą, nes Konstitucijos interpretatorius visuomet galėtų savo nuožiūra šį sąrašą plėsti“; „nors Konstitucinis Teismas neturi įgaliojimų pildyti Konstitucijos 29 str. 2 dalyje įvardintų kriterijų, draudžiančių teikti asmenims privilegijas (o ne „diskriminuoti“, kaip teigia Teismas) kriterijų, čia galima priminti, kad minėtoje Konstitucijos nuostatoje vienu iš draudžiamų kriterijų yra žmogaus „socialinė padėtis“, į kurios turinį iš principo gali įeiti ir asmens „šeiminė padėtis“, nes šeima, pagal Konstitucijos 38 straipsnį, yra visuomenės, kaip socialinio junginio, „pagrindas“; „Visgi, Konstitucinis Teismas šiame nutarime turėjo ne „prikurti“ naujų kriterijų (nepaaiškinęs kokių teisiniu pagrindu), o pateikti Konstitucijos 29 str. 2 dalies nuostatos atitinkamą išaiškinimą. To nepadaręs, Konstitucinis Teismas neturėjo kompetencijos ginčijamas *Pagalbinio apvaisinimo įstatymo* nuostatos pripažinti ne-atitinkančios Konstitucijos 29 straipsnio“; „Konstitucijos 29 str. 2 dalyje numatytas draudimo teikti žmogui privilegijas *devynių kriterijų* sąrašas yra baigtinis ir gali būti plečiamas tik Konstitucijos pataisos pagalba“. Vaidotas A. Vaičaitis, „Dėl įstatyme numatytų dirbtinio apvaisinimo paslaugų konstitucingumo“, 2025 m. balandžio 23 d., <https://www.teise.pro/index.php/2025/04/23/v-a-vaicaitis-del-istatyme-numatytu-dirbtinio-apvaisinimo-paslaugu-konstitucingumo>. EŽTT jurisprudencija, čia kritikuojamo Konstitucinio Teismo nutarimo priėmimo dieną buvusi visuotinai (bet galbūt ne šios kritikos autoriui) žinoma, šioje publikacijoje neminima. O ir kurių galų į kūrinių? Juk mes patys viską žinome geriau už visokią EŽTT ir konstitucinius teismus: jei 29 straipsnyje išvardyti devyni privilegijų neteikimo pagrindai, vadinasi, jie ir yra tik devyni, jokio dešimto, šiuokštu, negali būti. Ir apskritai tas straipsnis nieko nedraudžia „diskriminuoti“, jame net nėra to žodžio, jis tik draudžia „varžyti“ žmogaus teises ir tik tais devyniais pagrindais, bet tai ne Teismo išgalvota „diskriminacija“. Nejučia prisimeni geležinį Antono Čechovo personažą iš Bliny-Sjedeny kaimo argumentą: „Šito negali būti, nes šito negali būti niekad“. „Laiškas mokytam kaimynui“, vertė D. Urbas, iš A. Čechovos, *Unteris Prišibejevas: apsakymai ir apysaka* (Vilnius: Vaga, 1981), 7. Ir kaip neprisiminti kito to rašytojo personažo, unteroficeriaus Prišibejevo, landžiojusio į valstiečių trobas ir įsakinėjusio, „kad žmonės žiburių nedegiotų ir dainų nedainuotų“, nes „nėra tokio įstatymo, kad būtų leidžiama dainas dainuoti“, ir nėra įstatymo, kuriame būtų parašyta, kad galima „vakarais <...> su žiburiu sėdėti“, kalbėti ar juoktis. „Unteris Prišibejevas“, vertė J. Paukštelis, *ibid.*, 58–59, 61. Ta anaiptol ne išradingai apeinama EŽTT jurisprudencija, kiek ji liečia žmonių diskriminaciją „kitais pagrindais“, išdėstyta didelėje daugybėje sprendimų, be kita ko: EŽTT 2007 m. lapkričio 13 d. sprendime byloje *D. H. ir kiti prieš Čekiją* [DK], Nr. 57325/00; 2012 m. kovo 22 d. sprendime byloje *Konstantin Markin prieš Rusiją* [DK], Nr. 30078/06; 2016 m. rugsėjo 15 d. sprendime byloje *British Gurkha Welfare Society ir kiti prieš Jungtinę Karalystę*, Nr. 44818/11; 2017 m. rugsėjo 5 d. sprendime byloje *Fábián prieš Vengriją* [DK], Nr. 78117/13; 2018 m. gruodžio 19 d. sprendime byloje *Molla Sari prieš Graikiją* [DK], Nr. 20452/14). Tie „kiti pagrindai“ apima amžių, lytinę orientaciją ir kt. Yra ir bent pora tiems klausimams skirtų riboženklinių EŽTT sprendimų „lietuviškose“ bylose: *Beizaras ir Levickas prieš Lietuvą*, Nr. 41288/15, 2020 m. sausio 14 d. sprendimas, ir *Šaltinytė prieš Lietuvą*, Nr. 32943/19, 2021 m. spalio 26 d. sprendimas. Pastarajame plačiai aptariama tuometė Konstitucinio Teismo jurisprudencija, kurioje (kaip ir vėlesnėje) išaiškinta, jog Konstitucijos 29 straipsnyje pateiktas draudžiamų diskriminacijos pagrindų sąrašas nėra baigtinis, ir (nepaisant to, kad toje byloje nenustatyta Konvencijos 14 straipsnio ir jos Pirmojo protokolo 1 straipsnio pažeidimo) toks išaiškinimas laikomas nekonfrontuojančiu su Konvencija. O jei būtų aiškinama už „devynių kriterijų“ nematant bendro principo, tarp Konstitucijos ir EŽTK nuostatų kiltų kolizija, ir anaiptol ne nerimta: ji reikštų, kad Konstitucija, priešingai nei EŽTK, leidžia ne šiaip nustatyti nevienodą, bet objektyviai pagrįstą reguliavimą, skirtą tam tikrų amžiaus grupių žmonėms, bet diskriminuoti juos pagal šį požymį, tam tikrais atvejais netirti prieš homoseksualius asmenis nukreiptos neapykantos kalbos apraiškų, gal net diferencijuoti teisių turėtojus pagal išvaizdą, ūgį ar plaukų spalvą ir t. t. Juk viso to jos 29 straipsnyje nėra. Beje, viso to nėra ir Konvencijos 14 straipsnyje, bet tai neužkirto kelio EŽTT nagrinėti prieš Lietuvą paduotos peticijos, kurioje pareiškėja skundėsi dėl diskriminacijos pagal ūgį – peticija buvo atmesa tik dėl to, kad pareiškėja nebuvo išnaudojusi Lietuvoje jai prieinamų vidaus teisinės gynybos priemonių. Tad, EŽTT vertinimu, nuo diskriminacijos pagal ūgį žmogų gina ne vien Konvencija, bet ir Lietuvos teisė. EŽTT 2017 m. liepos 1 d. sprendimas dėl peticijos priimtumo *Kužmarskienė prieš Lietuvą*, Nr. 54467/12.

EŽTT jurisprudencijoje įvairiais aspektais atskleidžiamos analogiško principo sampratos⁵⁷.

Kita vertus, pasitaiko ir tokio Konstitucijos aiškinimo, kai draugiškumas Konvencijai išsiliesia iš krantų – Konstitucinis Teismas tam tikras žmogaus teises išaiškina plačiau, nei jos aiškinamos EŽTT jurisprudencijoje. Antai teisė į žalos atlyginimą Konstitucinio Teismo 2021 m. kovo 19 d. nutarime išaiškinta plačiau nei EŽTT sprendime, priimtame *Černiaus ir Rinkevičiaus* byloje⁵⁸. Toje byloje pareiškėjai skundėsi pagal Konvencijos 6 straipsnio 1 dalį dėl, jų teigimu, pažeistos teisės į teisingą bylos nagrinėjimą. Nubausti administracinėmis baudomis, jie per teismą pasiekė, kad šios lėšos būtų jiems grąžintos. Bet pareiškėjams nebuvo atlygintos išlaidos advokatui, nes esą juos nubaudusios institucijos veiksmai nebuvo neteisėti. O advokato paslaugų kaina viršijo atsiteistos baudos dydį. EŽTT nustatė Konvencijos 6 straipsnio 1 dalies pažeidimą civiliniu aspektu. O Konstitucinio Teismo byloje tirta tai, kad pagal (bylos nagrinėjimo metu jau negaliojusį) Administracinių teisės pažeidimų kodeksą (ATPK) ir Baudžiamojo proceso kodeksą (BPK) asmeniui nebūdavo atlyginamos būtinos ir pagrįstos (atsižvelgiant į bylos aplinkybes) išlaidos advokatui, jeigu teismas nutraukdavo administracinio teisės pažeidimo bylą nenustatęs jo įvykio ar sudėties (pagal ATPK) arba priimdavo išteisinamąjį nuosprendį (pagal BPK). Tokio reguliavimo nebuvimas buvo pripažintas prieštaraujančiu, be kita ko, Konstitucijos 30 straipsnio 1 daliai, įtvirtinančiai asmens, kurio teisės ar laisvės pažeidžiamos⁵⁹, teisę kreiptis į teismą. Pareiškėjas buvo nurodęs visą 30 straipsnį, bet Teismas parinko būtent šią dalį – dėl sprendimo *Černiaus ir Rinkevičiaus* byloje įtakos⁶⁰. Teismas juo smarkiai rėmėsi. Nepaisant to, jis, atrodo,

57 EŽTK 14 straipsnyje ir Konstitucijos 29 straipsnyje pateikiamų sąrašų verbalinis netapatumas buvo vienas iš tyrimo dalykų ankstyvojo laikotarpio konstitucinės justicijos byloje dėl Konvencijos ir vieno iš jos protokolų nuostatų atitikties Konstitucijai. Pacituotame straipsnyje ta byla nutylima. O juk Konstitucinis Teismas tyrė būtent Konvencijos 14 straipsnio atitiktį Konstitucijos 29 straipsniui ir išaiškino štai ką: „tik pažodžiui lyginant Konstitucijos 29 straipsnio antrosios dalies ir Konvencijos 14 straipsnio tekstus galima teigti, kad Konvencija numato platesnes nediskriminacijos garantijas, nes draudžia diskriminuoti dar ir dėl <...> kitokio statuso. Tačiau būtina atsižvelgti į esminį Konstitucijos ir Konvencijos normų dėl žmonių nediskriminacijos jokiais pagrindais tapatumą, o ne į atskirų nediskriminacijos požymių žodinės išraiškos skirtumus. <...> kai kurie skirtingi Konstitucijoje ir Konvencijoje vartojami žodžiai iš esmės reiškia tą patį nediskriminacijos požymį arba apima kelis iš jų. <...> Konstitucijoje vartojama sąvoka „socialinė padėtis“ apima Konvencijoje vartojamas sąvokas „socialinė kilmė“ ir „nuosavybė“. <...> tai, kad Konvencijoje nepavartota frazė „socialinė padėtis“, bet minima tik „socialinė kilmė“, nereiškia galimybės nustatyti nelygias teises atlyginti socialinių grupių asmenims. <...> Taigi kompleksškai, o ne formaliai pažodžiui lyginant Konstitucijos ir Konvencijos nuostatas dėl nediskriminacijos darytina išvada, kad Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 14 straipsnis neprieštarauja <...> Konstitucijai.“ Konstitucinio Teismo 1995 m. sausio 24 d. išvada. Bet kas mums ta išvada? Trukt už varčios ir vėl iš pradžių.

58 EŽTT 2020 m. vasario 18 d. sprendimas byloje *Černius ir Rinkevičius prieš Lietuvą*, Nr. 73579/17 ir 14620/18.

59 Konstitucinis Teismas šią formuluoatę aiškina kaip apimančią asmenis, kurie mano, jog jų teisės ar laisvės yra pažeidžiamos. Konstitucinio Teismo 2002 m. liepos 2 d. nutarimas (ir daug vėlesnių). Išties, ar asmens teisės ar laisvės tikrai pažeidžiamos, paaiškės tik po to, kai teismas išnagrinės bylą.

60 Ankstesnėse konstitucinės justicijos bylose ištirus ginčijamo žalos (įvairiausio pobūdžio – patirtos dėl genocido, padarytos tardymo ir teismo veiksmais, padarytos pacientų sveikatai, dėl negalėjimo paveldėti jos atlyginimo ir t. t.) atlyginimo reglamentavimo atitiktį Konstitucijai, dažniausiai būdavo nustatomas jo prieštaravimas Konstitucijos 30 straipsnio 2 daliai, bendriausiu būdu įpareigojanti įstatymų leidėją įstatymu nustatyti „materialinės ir moralinės žalos atlyginimą“. Pvz., Konstitucinio Teismo 2006 m. rugpjūčio 19 d. nutarimas (prieštaravimas Konstitucijos 30 straipsnio 2 daliai, 109 straipsniui, konstituciniams teisingumo ir teisinės valstybės principams); Konstitucinio Teismo 2010 m. lapkričio 29 d. nutarimas (prieštaravimas Konstitucijos

neįžvelgė skirtumo tarp EŽTT bylos ir savo nagrinėtos bylos. Pastaroji kilo iš bylos dėl baudos, paskirtos už transporto priemonės vairavimą esant neblaiviam (šis faktas nebuvo įrodytas). Pagal Lietuvos teisę ji buvo administracinio nusižengimo byla⁶¹, kuri, kaip indikavo kai kurie ankstesni EŽTT sprendimai, galėjo patekti į EŽTK 6 straipsnio 1 dalies baudžiamojo aspekto sritį (nes tam asmeniui grėsusi administracinė sankcija galėjo būti prilyginama baudžiamajai). Bet, kaip matyti ir iš vėlesnio EŽTT sprendimo *Jakutavičiaus* byloje⁶², kurioje nagrinėta panaši situacija, EŽTK šiuo atžvilgiu ne itin nuoseklus: remdamasis kitais precedenta, jis to pareiškėjo skundą išnagrinėjo pagal EŽTK 6 straipsnio 1 dalį jos civiliniu aspektu (nors ir pažymėjęs „glaudų ryšį“ su baudžiamuoju). Intriguoja tai, kad Konstituciniame Teisme bylą pagal individualų konstitucinį skundą laimėjusiam asmeniui (2021 m. kovo 19 d. nutarimas) vėliau Lietuvos vyriausiajame administraciniame teisme (LVAT) nepavyko prisiteisti žalos atlyginimo⁶³. EŽTT yra priėmęs nagrinėti šio asmens peticiją⁶⁴. Toje byloje, nesvarbu, ar EŽTT pareiškėjo skundą nagrinėtų civiliniu, ar

30 straipsnio 2 daliai, konstituciniams teisinės valstybės, teisingumo principams). Prieštaravimo Konstitucijos 30 straipsnio 1 daliai nustatymas buvo išimtis. Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 30 d. nutarimas (prieštaravimas Konstitucijos 29 straipsnio 1 daliai, 30 straipsnio 1 ir 2 dalims). O Konstitucinio Teismo 2024 m. sausio 24 d. nutarime vėl nustatytas prieštaravimas Konstitucijos 30 straipsnio 2 daliai (ir konstituciniams teisingumo, teisinės valstybės principams).

61 Administraciniai nusižengimai tada vadinti administraciniais teisės pažeidimais (dar galiojo ATPK).

62 EŽTT 2024 m. vasario 13 d. sprendimas byloje *Jakutavičius prieš Lietuvą*, Nr. 42180/19.

63 LVAT 2021 m. spalio 27 d. nutartis, Nr. P-54 789/2021. Pareiškėjas prašė LVAT jo bylą atnaujinti formaliai ne tuo pagrindu, kad jam pritaikytą ATPK nuostatą Konstitucinis Teismas byloje pagal jo individualų konstitucinį skundą pripažino prieštaraujančia Konstitucijai, todėl jos pagrindu priimtas sprendimas pažeidė jo konstitucines teises ar laisves (Administracinių bylų teisenos įstatymo 156 straipsnio 2 dalies 13 punktas), o tuo, kad esą naujai paaiškėjo esminės bylos aplinkybės, kurios nebuvo ir negalėjo būti žinomos pareiškėjui bylos nagrinėjimo metu, ir buvo pateikti akivaizdūs įrodymai, kad padarytas esminis materialiosios teisės normų pažeidimas jas taikant, galėjęs turėti įtakos priimant neteisėtą sprendimą ar nutartį (šio įstatymo 156 straipsnio 2 dalies 2 ir 10 punktai). Su šiuo argumentu, kuriuo LVAT grindė pareiškėjo prašymo atnaujinti procesą atmetimą, susijęs kitas: Konstitucinio Teismo nutarimas buvo priimtas jau po LVAT nutarties, „užbaigusios nagrinėjamos administracinės bylos procesą, priėmimo, todėl ši aplinkybė negali būti vertinama kaip egzistavusi nagrinėjant bylą ir priimant teismo sprendimą, ji nelaikytina naujai paaiškusia aplinkybe“. „Vyriausybės atstovo EŽTT informacija: Perduota peticija dėl apribotos asmens teisės kreiptis į teismą, nepriteisus pareiškėjui išlaidų, patirtų procese, pasibaigusiam administracinės teisės pažeidimo bylos nutraukimu“, 2023 m. kovo 29 d., <https://www.teise.org/wp-content/uploads/2023/03/29/perduota-peticija-del-apribotos-asmens-teises-kreiptis-i-teisma-nepriteisus-pareiskejui-islaidu-patirtu-procese-pasibaigusiam-administracines-teises-pazeidimo-bylos-nutraukimu>. Kritišką šios LVAT nutarties vertinimą žr.: Airė Keturakienė, Donatas Murauskas, „The Dialogue of the Constitutional Court with Ordinary Courts: The Development in Thirty Years“, iš *Konstitucinė justicija Lietuvoje: trys veiklos dešimtmečiai*, A. Juskevičiūtė-Vilienė ir D. Pūraitė-Andrikienė (moks. red.) (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2023): 187. Autoriai mano, kad LVAT, užuot laikęsis formalistinių nuostatų, turi būti proaktyvus ir aiškiai nurodyti pareiškėjui, kokiais įstatyme nustatytais pagrindais jis turi grįžti savo prašymą atnaujinti procesą administracinėje byloje po to, kai buvo priimtas (jame palankus) Konstitucinio Teismo nutarimas. Taip pat žr.: Dovilė Pūraitė-Andrikienė, *Žmogaus teisių apsauga ir gynyba Lietuvos Respublikos Konstituciniame Teisme: mokslo studija* (Vilnius: Lietuvos socialinių mokslų centro Teisės institutas, 2023), 52–53, https://teise.org/wp-content/uploads/2023/11/Zmogaus_tesiu_apsauga.pdf.

64 Peticija *Ruminas prieš Lietuvą*, Nr. 3181/22, komunikauta Vyriausybei 2023 m. kovo 7 d. Konstitucinio Teismo nutarimuose, priimtuose byloje pagal individualius konstitucinius skundus (formaliai vadinamus prašymais), taip pat sprendimuose, kuriais Konstitucinis Teismas atsako priimti individualų konstitucinį skundą ar grąžina jį pareiškėjui arba jį priima, visu pareiškėjų duomenys nuasmeninami, laužiniuose skliaustuose parašant „duomenys neskelbiami“. Nuasmeninimas būtų suprantamas, jei, paskelbus pareiškėjo pavardę, būtų pažeista

baudžiamuoju aspektu⁶⁵, galėtų būti keliamas net ir klausimas, ar Lietuvoje 2019 m. įvestas (ir išgirtas) individualus konstitucinis skundas laikytinas (bent tokio turinio byloje) Konvencijos 13 straipsnyje numatyta veiksminga teisinės gynybos priemonė⁶⁶. Išties, kokia prasmė bylinėtis dėl patirtos žalos, jei, net laimėjus konstitucinės justicijos bylą, nuostoliai tik išauga⁶⁷? O šiame straipsnyje aptariamam aspektui svarbu tai, kad Konstitucinio Teismo 2021 m. kovo 19 d. nutarime viena BPK nuostata buvo diskvalifikuota kaip antikonstitucinė. Dėl to Seimas 2022 m. atitinkamai pataisė BPK ir ATPK pakeitusį Administracinių nusižengimų kodeksą. Vis dėlto iš *Černiaus ir Rinkevičiaus* bylos neišplaukia, kad, pripažinus

jo ar jo šeimos narių teisę į privatumą, paviešinta įstatymo saugoma paslaptis ar pan. Bet, kaip matome, jo pavardė vis tiek gali tapti žinoma. Taip jau yra buvę ir bus dar ne kartą. Plg. Konstitucinio Teismo 2020 m. sausio 22 d. sprendimą Nr. KT8-A-S8/2020 ir 2022 m. sausio 26 d. sprendimą Nr. KT13-A-S13/2022 ir EŽTT 2023 m. sausio 17 d. sprendimą byloje *Hoppen ir AB „Amber Grid“ darbuotojų profesinė sąjunga prieš Lietuvą*, Nr. 976/20; taip pat plg. Konstitucinio Teismo 2021 m. balandžio 14 d. nutarimą ir dar neišnagrinėtą peticiją *Mankus prieš Lietuvą*, Nr. 25336/22, komunikuatą Vyriausybei 2023 m. spalio 12 d. Toks nuasmeninimas „urmu“ – ne vienintelis perteklinis, vargu ar pagrindžiamas informacijos ribojimas Konstitucinio Teismo praktikoje. Deja, informacijos ribojimo daugėja. Antai anksčiau Teismo aktuose būdavo nurodoma, kada jame gautas prašymas, o dabar to nebėra. Tenka raustis Teismo interneto svetainėje, stengiantis susigaudyti, pagal kokią eilę nagrinėti prašymai. Teismas buvo pradėjęs savo aktuose nurodyti bylą inicijavusių Seimo narių pavardes – nebėra ir to. Anksčiau Teismo interneto svetainėje būdavo nurodomi pranešėjai byloje – jie seniai nebeįrašomi. Įvedus rašytinį procesą, labai reta byla nagrinėjama viešame posėdyje, bet jie, net jei rengiami, nėra transliuojami internetu, nors svetainėje yra nuoroda „Tiesioginė transliacija“. Sunku patikėti, bet atsirado nutarimų ir sprendimų, kuriuose nenurodytas pareiškėjo atstovas. Ką jau kalbėti apie prašymų ir paklausimų tekstus – vos išnagrinėjus bylą, jie tampa neprieinami internete; taip buvo visada, bet ar turi būti? Iki 2024 m. vidurio pagal individualius konstitucinius skundus priimti sprendimai svetainėje pateikti kažkokiu mechanizmu biurokratiniu sąrašu, iš kurio nesuprasi, apie ką jie, nes nurodyti tik jų numeriai, o nuorodos į sprendimus pavadintos „Dėl atsisakymo nagrinėti prašymą“, „Dėl prašymo grąžinimo“, „Dėl atsisakymo nagrinėti dalį prašymo ir dalies prašymo grąžinimo“, „Dėl prašymo priėmimo“, „Dėl prašymo dalies priėmimo ir atsisakymo nagrinėti jo dalį“, „Dėl prašymo dalies priėmimo ir jo dalies grąžinimo“ arba „Dėl prašymų dalies priėmimo, dalies grąžinimo ir atsisakymo nagrinėti jų dalį“. Toks lakoniškumas būdingas ir nuorodoms į Teismo sprendimus, priimtus ne pagal individualius konstitucinius skundus: ir apie juos nėra paaiškinimų. Grįžtant prie sprendimų, priimtų pagal individualius konstitucinius skundus, dažnai keletas, bet ar turi būti? Iki pačią dieną. Todėl, ieškant reikiamo sprendimo, tenka jų peržiūrėti bent kelis, kol aptinki reikiamą, o nežinant jo datos tas skaičius dar labiau išauga. Be to, sprendimai dėl individualių konstitucinių skundų priimtumo neskelbiami Teisės aktų registre, nes tai nenumatyta Teisėkūros pagrindų įstatyme. Tai ne tik ir ne tiek Teismo veiklos viešumo stokas ar nepakankamo atvirumo visuomenei problema, kiek su pačios konstitucinės teisės neįveikimo problema. Juk tuose sprendimuose būna svarbių ginčijamų teisės aktų nuostatų išaiškinimų, precedentų, taip pat doktrininų nuostatų, kuriose aiškinama Konstitucija. Jos nėra nežinomos, nes prieinamos Teismo interneto svetainėje, tegu kartais ir po ilgesnių paieškų, bet nėra paskelbtos oficialiame šaltinyje. Kokia jų konstitucinė reikšmė? Ar jas galima laikyti oficialiaja konstitucine doktrina? Ar tuose sprendimuose pateikti ordinarinio reguliavimo išaiškinimai ką nors saisto? Atsakymas persi pati, ir jis nesmagus. Štai citata iš Konstitucinio Teismo 2001 m. lapkričio 29 d. nutarimo (ir keliolikos vėlesnių): „Teisė negali būti nevieša.“ Bet problema dar didesnė: Teisės aktų registre neskelbiami ir kiti Teismo sprendimai. Nėra, ir *basta*. Kodėl? Nes jie neįrašyti Teisėkūros pagrindų įstatyme, išskyrus sprendimus dėl nutarimų išaiškinimo. Paradoksas: Teismo sprendimai (išskyrus daugumą procesinių, kurie nėra jo baigiamieji aktai), priimti iki to įstatymo įsigaliojimo 2014 m., registre yra, o priimtų vėliau, net labai svarbių, – nėra (išskyrus minėtą išimtį).

65 Po *Jakutavičiaus* bylos tikėtina, kad civiliniu.

66 Toks klausimas, tik kitu aspektu, gali kilti ir EŽTT nagrinėjant jau minėtą (64 išnaša, *supra*) peticiją *Mankus prieš Lietuvą* (įstatymo nuostata, pagal kurią asmuo buvo atleistas iš valstybės tarnybos, buvo pripažinta prieštaraujanti Konstitucijai, bet į valstybės tarnybą asmuo nebuvo grąžintas, radus kitą įstatyminių pagrindą).

67 Žr., *mutatis mutandis*, EŽTT 2024 m. lapkričio 12 d. sprendimą byloje *Girdauskienė prieš Lietuvą* [komitetas], Nr. 54171/21.

valstybės pareigą užtikrinti išlaidų advokatui atlyginimą civilinėse bylose, ši pareiga visais atvejais turi būti mechaniškai perkelta ir į baudžiamąsias (ar joms prilygintas) bylas. Toks išskirtinai aukštas asmens teisės į žalos atlyginimą gynimo standartas nebūdingas nei daugeliui kitų valstybių narių, nei pačiam EŽTT⁶⁸. Iš *Jakutavičiaus* bylos matyti ir tai, kad tos išlaidos atlygintinos net ne visose civilinėse bylose – tai priklauso ir nuo bylos faktinių aplinkybių, ir nuo taikomų teisės nuostatų. Galima sakyti, kad Konstitucinis Teismas, savo nutarimą grįsdamas *Černiaus ir Rinkevičiaus* byloje priimtu sprendimu, taikė (ir pataikė) ne į taikinį, o kažkur aukščiau. Tai nereiškia, kad jo pozicijos negalima pateisinti siekiu geriau ginti žmogaus teises, juolab kad jis nutarime rėmėsi savo ankstesne jurisprudencija – mėgino parodyti, jog ji, kaip visuma, plėtotina būtent ta linkme. Kad ir kaip būtų, Teismas tam turi dažnai (taip pat ir kai kurių teisėjų) kartojamą paaiškinimą: Konstitucijos užtikrinama žmogaus teisių apsauga negali būti žemesnė, bet gali būti aukštesnė už tą, kurios reikalauja EŽTK. Jei tokią aukštesnę apsaugą leidžia valstybės galimybės, kodėl gi ne.

3. Konvencijos galia

Teiginio, kad Konvencijos galia yra žemesnė už Konstitucijos, nereikia įrodyti – pakanka parodyti. 1995 m. į Konstitucinį Teismą buvo kreiptasi dėl išvados, ar Konvencijos ir jos Ketvirtąjo protokolo nuostatos atitinka Konstituciją. Konvencija buvo ratifikuota tik gavus teigiamą išvadą⁶⁹.

Konstitucinis Teismas 2012 m. rugsėjo 5 d. nutarime pabrėžė EŽTT „papildomą vaidmenį įgyvendinant Konvenciją ir jos protokolus“. Toje byloje tirtas tuometiniame Seimo rinkimų įstatyme įtvirtintas reguliavimas, pagal kurį asmeniui, kuris buvo apkaltos proceso tvarka pašalintas iš užimamų pareigų arba panaikintas jo Seimo nario mandatas, buvo leidžiama kandidatuoti rinkimuose į Seimą, jei nuo sprendimo pašalinti jį iš užimamų pareigų ar panaikinti jo Seimo nario mandatą įsigaliojimo dienos buvo praėję ketveri metai, nors pagal tuomet galiojusį konstitucinį reguliavimą, kaip jį 2004 m. gegužės 25 d. nutarime išaiškino Konstitucinis Teismas, draudimas tokiam asmeniui kandidatuoti į Seimą (ir užimti kitas pareigas, kurių ėjimo pradžia siejama su Konstitucijoje numatyta priesaika) nebuvo saistomas jokio termino. „Konstitucijos akmenyje“ ar „marmure iškalto“ (angl. *set in constitutional stone*; pranc. *gravée dans le marbre constitutionnel*) draudimo neterminuotą pobūdį EŽTT įvertino kaip Konvencijos Pirmojo protokolo 3 straipsnio pažeidimą⁷⁰.

68 Konvencija negarantuoja bylinėjimosi išlaidų, kad ir kokios būtinos jos būtų buvusios, atlyginimo asmeniui, kuris buvo kaltinamas nusikaltamos veikos padarymu, bet vėliau buvo išteisintas arba jo baudžiamasis persekiojimas buvo nutrauktas. Žr., *inter alia*: EŽTT 1987 m. rugpjūčio 25 d. sprendimą byloje *Lutz prieš Vokietiją*, Nr. 9912/82, 59 punktas; 1995 m. rugsėjo 28 d. sprendimą byloje *Masson ir Van Zon prieš Nyderlandus*, Nr. 15346/89 ir 15379/89, 49 punktas; 2006 m. kovo 7 d. sprendimą byloje *Yassar Hussain prieš Jungtinę Karalystę*, Nr. 8866/04, 20 punktas; 2010 m. kovo 30 d. sprendimą dėl peticijos priimtimumo *Shimidzu ir Berlaque prieš Jungtinę Karalystę*, Nr. 648/06; 2013 m. liepos 12 d. sprendimą byloje *Allen prieš Jungtinę Karalystę* [DK], Nr. 25424/09, 98 punktas.

69 Konstitucinio Teismo 1995 m. sausio 24 d. išvada, *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 9-199.

70 EŽTT 2011 m. sausio 6 d. sprendimas byloje *Paksas prieš Lietuvą*, Nr. 34932/04.

Seimas, pasak jo atstovų toje Konstitucinio Teismo 2012 m. išnagrinėtoje byloje, siekė įvykdyti EŽTT sprendimą; jis pabandė iš Konstitucijos kylantį draudimą įveikti įstatymo pataisa (nors buvo žinoma, kad reikia Konstitucijos pataisos). Kaip buvo galima tikėtis, įstatymo pataisa (dvi nuostatos) buvo pripažinta prieštaraujančia visam pluoštui Konstitucijos nuostatų⁷¹. Pagrįsdamas tokią bylos baigtį, Teismas konstatavo, kad EŽTT „nepakeičia nacionalinių teismų kompetencijos ir jurisdikcijos, nėra apeliacinė ar kasacinė instancija jų sprendimų atžvilgiu“. Pakartojęs, kad EŽTT jurisprudencija, kaip teisės aiškinimo šaltinis, yra aktuali ir Lietuvos teisės aiškinimui ir taikymui, jis konstatavo, kad EŽTT jurisdikcija „nepakeičia Konstitucinio Teismo įgaliojimų oficialiai aiškinti Konstituciją“. Teismo vertinimu, buvo tik vienas kelias įgyvendinti EŽTT sprendimą – Konstitucijos pataisa. Pataisa, nustatanti 10 metų diskvalifikavimo terminą, buvo priimta 2022 m. Tai, kad toje situacijoje vienintelė teisinė išeitis buvo priimti Konstitucijos pataisą, kuri nustatytų kokį nors racionalių diskvalifikavimo terminą, pripažino ir EŽTT konsultacinėje išvadoje, pagal LVAT prašymą pateiktoje tarpe tarp dviejų balsavimų Seime dėl minėtos pataisos⁷². Konstitucinio Teismo ir EŽTT požiūriai *suartėjo*: Konstitucinis Teismas, konstitucionalizavęs *pacta sunt*

71 Nuostata dėl asmenų, kuriuos Seimas apkaltos proceso tvarka pašalino iš užimamų pareigų ar panaikino jo Seimo nario mandatą už šiurkštų Konstitucijos pažeidimą ir priesaikos sulaužymą, prieštaravo Konstitucijos 5 straipsnio 1 ir 2 dalims, 6 straipsnio 1 daliai, 7 straipsnio 1 daliai, 34 straipsnio 2 daliai, 59 straipsnio 2 ir 3 dalims, 74 straipsniui, 82 straipsnio 1 daliai, 104 straipsnio 2 daliai, 107 straipsnio 1 ir 2 dalims, 112 straipsnio 6 daliai, įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos įsigaliojimo tvarkos“ 5 straipsniui, konstituciniams teisinės valstybės principui. Kita nuostata dėl asmenų, kuriuos Seimas apkaltos proceso tvarka pašalino iš užimamų pareigų ar panaikino jo Seimo nario mandatą už tokio nusikaltimo, kuriuo nėra šiurkščiai pažeista Konstitucija, sulaužyta priesaika, padarymą, prieštaravo Konstitucijos 5 straipsnio 1 ir 2 dalims, 6 straipsnio 1 daliai, 7 straipsnio 1 daliai, 34 straipsnio 2 daliai, 56 straipsnio 2 daliai, 74 straipsniui, 107 straipsnio 1 ir 2 dalims, konstituciniams teisinės valstybės principui.

72 EŽTT 2022 m. balandžio 8 d. konsultacinė išvada pagal Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo prašymą dėl bendro draudimo kandidatuoti rinkimuose po pašalinimo iš pareigų apkaltos proceso tvarka vertinimo pagal Konvencijos Pirmojo protokolo 3 straipsnį, Nr. P16-2020-02. Su prašymu pateikti konsultacinę išvadą LVAT į EŽTT kreipėsi byloje, kurioje buvusi Seimo narė Neringa Venckienė, kurios Seimo nario mandatas buvo panaikintas apkaltos proceso tvarka (Konstitucinio Teismo 2014 m. birželio 3 d. išvada), siekė kandidatuoti 2020 m. Seimo rinkimuose. Vyriausioji rinkimų komisija jos neregistravo kandidatė. LVAT atsidūrė tarp kūjo ir priekalo: viena vertus, Konstitucija neleidžia N. Venckienės įregistruoti kandidatėi į Seimo narius nei šiuose Seimo rinkimuose, nei kada nors vėliau; kita vertus, EŽTT *Pakso* byloje šio draudimo neterminuotą pobūdį traktavo kaip sudariusį prielaidas pažeisti Konvencijos Pirmojo protokolo 3 straipsnį. EŽTT išvada surašyta taip, kad aišku, jog N. Venckienė negalėjo būti įregistruota kandidatė, nes, nors draudimo neterminuotus pobūdį ir nederėjo su Konvencija, apskritai toks draudimas gali būti nustatytas ir gali būti ilgas, o N. Venckienės atveju nuo mandato panaikinimo buvo praėję tik šešeri metai. Konstitucijos 74 straipsnio pataisa, įtvirtinusi 10 metų terminą, buvo priimta mažiau nei po dviejų savaičių nuo konsultacinės išvados paskelbimo (EŽTT atsižvelgė į tai, kad pirmasis balsavimas Seime jau buvo įvykęs). Jei tokia pataisa būtų buvusi priimta prieš 2020 m. Seimo rinkimus, N. Venckienė vis tiek nebūtų galėjusi kandidatuoti, nes nuo mandato panaikinimo dar nebūtų praėję 10 metų. Svarbiausia tai, kad konsultacinėje išvadoje draudimas kandidatuoti susietas ne vien su „įvykiais, atvedusiais prie apkaltos“, bet pirmiausia (šis žodis išskirtas) su funkcijomis, kurias asmuo, kuriam taikomas draudimas, siekia vykdyti, su reikalavimais, užtikrinančiais, kad institucija, kurios nariu jis siekia tapti, veiktų tinkamai, ir su valstybės konstitucine sistema bei demokratija. Nielsui Bohruui priskiriamas posakis, kad prognozuoti yra sunku, ypač ateitį (angl. *prediction is difficult, especially when dealing with the future*). Neką lengviau prognozuoti praeitį. Vis dėlto konsultacinės išvados argumentai leidžia daryti prielaidą, kad, jei EŽTT tuos kriterijus būtų iškristalizavęs tada, kai nagrinėjo *Pakso* bylą, jos baigtis galėjo būti kitokia.

servanda principą, Konstituciją aiškina kaip reikalaujančią, kad Lietuvos Respublika laikytųsi savo tarptautinių sutarčių, šiuo atveju – EŽTT, o jei ši konkuruoja su Konstitucija, siūlo neatitiktį pašalinti taisant Konstituciją, o EŽTT nereikalauja jo sprendimą vykdyti Konstitucijos viršenybės sąskaita.

Konstitucinis Teismas dar 1995 m. Konstitucijos 138 straipsnio 3 dalį, pagal kurią tarptautinės sutartys, kurias yra ratifikavęs Seimas, yra sudedamoji Lietuvos Respublikos teisinės sistemos dalis, išaiškino kaip reiškiančią, jog tokios sutartys „įgyja įstatymo galią“⁷³. Plačiau išaiškinta 2006 m. kovo 14 d. nutarime: sava valia priimtų tarptautinių įsipareigojimų laikymasis, pagarba visuotinai pripažintiems tarptautinės teisės principams, taip pat ir *pacta sunt servanda*, yra Lietuvos valstybės teisinė tradicija ir konstitucinis principas; ji laikosi sava valia priimtų tarptautinių įsipareigojimų, gerbia visuotinai pripažintus tarptautinės teisės principus; doktrininė nuostata, kad Seimo ratifikuotos tarptautinės sutartys įgyja įstatymo galią, nereiškia, jog, jei įstatymuose ar konstituciniuose įstatymuose nustatytas kitoks teisinis reguliavimas nei tarptautinėse sutartyse, Lietuvos Respublika gali pastarųjų nesilaikyti; jei nacionaliniuose teisės aktuose nustatomas teisinis reguliavimas, konkuruojantis su nustatytu tarptautinėje sutartyje, turi būti taikoma tarptautinė sutartis⁷⁴. Yra tik viena išimtis – Lietuvos Respubliką saistančios ekstranacionalinės teisės (tarptautinės sutarties, ES teisės) konkuravimas su pačia Konstitucija: „ES teisės atžvilgiu „yra *expressis verbis* nustatyta kolizijos taisyklė, įtvirtinanti Europos Sąjungos teisės aktų taikymo pirmenybę tais atvejais, kai Europos Sąjungos teisės nuostatos, kylančios iš sutarčių, kuriomis grindžiama Europos Sąjunga, konkuruoja su teisiniu reguliavimu, nustatytu Lietuvos nacionaliniuose teisės aktuose (nesvarbu, kokia jų teisinė galia), išskyrus pačią Konstituciją“. Pacituotąją oficialiosios konstitucinės doktrinos fragmentą aiškinant vien pažodžiui, gali susidaryti įspūdis, kad ši išimtis, suformuluota Konstitucijos ir ES teisės santykio kontekste, netaikoma tarptautinių sutarčių ar EŽTT ir Konstitucijos santykiui. Tai būtų klaidingas įspūdis. Ši išimtis nėra *expressis verbis* suformuluota Konstitucijoje net

73 Konstitucinio Teismo 1995 m. spalio 17 d. nutarimas. Tiesa, argumentavimas, vedęs prie šios išvados, vargu ar laikytinas pavyzdiniu, nes Konstitucija aiškinama iš dalies pagal tai, kas nustatyta įstatyme. Tai šiandien laikoma tabu. Tačiau 1995 m. konstitucinė justicija Lietuvoje žengė vis dar pirmuosius žingsnius, konstitucinės teisės paradigmos virsmas į konstituciocentrinę buvo tik beprasidedąs, tad būtų nekorektiška tuos argumentus vertinti labai kritiškai iš šių dienų varpinės. O argumentavimas toks: „Palyginus Konstitucijos 138 straipsnio trečiosios dalies ir ginčijamo įstatymo 12 straipsnio normų turinį darytina išvada, jog pagal prasmę jos iš dalies sutampa, nes abi patvirtina, kad Seimo ratifikuotos sutartys įgyja įstatymo galią. Taigi ginčijamo įstatymo 12 straipsnio nuostata „turi ... įstatymo galią“ neprieštarauja Konstitucijos 138 straipsnio trečiosios dalies nuostatai „yra sudedamoji Lietuvos Respublikos teisinės sistemos dalis“. Konstitucinis Teismas abi šias nuostatas jau išaiškino savo 1995 m. sausio 24 d. išvadoje <...>. Išvadoje pažymėta: „Ši konstitucinė nuostata Konvencijos atžvilgiu reiškia, kad ratifikuota ir įsigaliojusi ji taps sudedamąja Lietuvos Respublikos teisinės sistemos dalimi ir kartu turės būti taikoma kaip ir Lietuvos Respublikos įstatymai.“ Tai taikytina ne tik minėtai Konvencijai, bet ir visoms ratifikuotoms Lietuvos Respublikos tarptautinėms sutartims, todėl ginčijamo įstatymo 12 straipsnio nuostata „turi ... įstatymo galią“, kai ji taikoma Seimo ratifikuotoms tarptautinėms sutartims, neprieštarauja Konstitucijai.“ Paminėtina, kad pagal Tarptautinių sutarčių įstatymą (8 straipsnio 1 dalis), kaip ir pagal ankstesnį įstatymą „Dėl Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių“, tarptautinės sutartys ratifikuojamos įstatymu. Logiška, kad ratifikuojamas aktas neįgyja aukštesnės galios nei ratifikavimo aktas.

74 Tai ne kartą pakartota (nebūtinai visiškai pažodžiui) vėlesniuose Konstitucinio Teismo aktuose, kaip antai 2006 m. gruodžio 21 d., 2012 m. rugsėjo 5 d., 2014 m. kovo 18 d., 2025 m. balandžio 17 d. nutarimuose.

ir dėl ES teisės santykio su Konstitucija, nes Konstitucinio akto „Dėl Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje“ 2 straipsnyje nėra žodžių „išskyrus pačią Konstituciją“. Ji išvedama iš visos konstitucinio reguliavimo visumos, įskaitant Konstitucijos viršenybės principą. Iš visumos išvedama ir analogiška išimtis dėl tarptautinių sutarčių santykio su Konstitucija. Konstitucinio Teismo 2012 m. rugsėjo 5 d. nutarime *expressis verbis* konstatuota, kad „tais atvejais, kai Seimo ratifikuotoje įsigaliojusioje tarptautinėje sutartyje įtvirtintas teisinis reguliavimas konkuruoja su nustatytoju Konstitucijoje, tokios tarptautinės sutarties nuostatos taikymo atžvilgiu neturi pirmumo“.

Konstitucinis Teismas laikosi nuostatos „netir[ti] įstatymo atitikties įstatymo galią turinčiam teisės aktui“⁷⁵. Kadangi Seimo ratifikuotos tarptautinės sutartys turi įstatymo galią, jis atsisako tirti įstatymo nuostatų atitiktį tokia pat galią turinčios tarptautinės sutarties nuostatoms⁷⁶, net jei prašymas jam formuluojamas kaip prašymas ištirti įstatymo konstitucingumą. Antai 2016 m. gegužės 9 d. sprendimu Teismas atsisakė nagrinėti LVAT prašymą dėl Suėmimo vykdymo įstatymo straipsnio, kuriame nebuvo nustatyta suimtųjų teisė į ilgalaikius pasimatymus, konstitucingumo. Vertindamas LVAT prašymą, Teismas konstatavo, kad „pareiškėjas savo nagrinėjamoje byloje susidūrė su įstatymo ir Konvencijos nuostatų kolizija“, konkrečiai, Suėmimo vykdymo įstatymo kolizija su EŽTT sprendimu *Varno* byloje⁷⁷, pagal kurį ilgalaikiai pasimatymai turi būti užtikrinti. Teismas rėmėsi savo doktrina, pagal kurią tarptautinės sutarties taikymui teikiama pirmenybė prieš kitų nacionalinių aktų taikymą. Pasak jo, „įstatymo ir tarptautinės sutarties nuostatų kolizija yra teisės taikymo klausimas, kuris turi būti sprendžiamas atsižvelgiant, be kita ko, į <...> oficialiosios konstitucinės doktrinos ir Tarptautinių sutarčių įstatymo nuostatas. Taigi, nors viešojo administravimo subjektas, atsisakydamas suteikti ilgalaikius pasimatymus, taikė Suėmimo vykdymo įstatymo nuostatas, pareiškėjas prieš kreipdamasis į Konstitucinį Teismą turėjo išspręsti klausimą, koks teisinis reguliavimas – ginčijamas ar nustatytasis Konvencijoje – taikytinas jo nagrinėjamoje byloje, t. y. atsižvelgdamas, be kita ko, į minėtas oficialiosios konstitucinės doktrinos bei Tarptautinių sutarčių įstatymo nuostatas, turėjo išspręsti teisės taikymo klausimą įstatymo ir Konvencijos kolizijos atveju.“ Spręsti įstatymo ir tarptautinės sutarties santykio klausimą paliekama atitinkamą bylą nagrinėjančiam teismui⁷⁸.

75 Konstitucinio Teismo 2002 m. balandžio 25 d. sprendimas.

76 Konstitucinio Teismo 2002 m. balandžio 25 d., 2004 m. balandžio 7 d. sprendimai. Pastarasis buvo priimtas byloje, kurią išnagrinėjus iš esmės (ta apimtimi, kuria buvo priimtas pranešėjo prašymas), buvo priimtas 2007 m. sausio 16 d. nutarimas. Jame, be kita ko, pripažinta, kad Respublikos Prezidento dekretas, kuriuo trys teisėjai, kartu ir teismų pirmininkai, buvo atleisti iš pareigų, neprieštaravo Konstitucijai ir Teismų įstatymo nuostatomis. Viena iš trijų į vieną bylą sujungtų prašymų Teismo buvo prašoma ištirti, ar teisėjos, kartu ir teismo pirmininkės, atleidimas iš pareigų neprieštaravo EŽTK 6 straipsnio 2 daliai. Teismas nenustatė prieštaravimo. Visi trys kreipėsi į EŽTT, o šis jų skundus atmetė. Skundai pagal Konvencijos 6 straipsnį (abi dalys) buvo atmesti arba kaip aiškiai nepagrįsti, arba dėl vidaus teisinės gynybos priemonių neišnaudojimo; skundai pagal Konvencijos 14 straipsnį kartu su 8 straipsniu buvo atmesti kaip aiškiai nepagrįsti; skundai pagal kitus Konvencijos straipsnius (5 straipsnio 1 dalį, 7 ir 10 straipsnius) buvo atmesti plačiau neargumentavus, tik konstatavus, kad jie „nerodo jokio Konvencijos straipsnių, kuriais remiamasi, pažeidimo“.

77 EŽTT 2013 m. liepos 9 d. sprendimas byloje *Varnas prieš Lietuvą*, Nr. 42615/06.

78 Tai dar vienas Teismo atsitraukimas nuo ankstyvos, 1995 m., doktrinos, kai jis, skeptiškai vertindamas su baudžiamąja teise susijusių EŽTK nuostatų tiesioginio internalizavimo Lietuvos teisėje galimybę (34 išnaša,

Pačių tarptautinių sutarčių nuostatos yra buvusios konstitucingumo patikros objektu tik dukart per 32 metus⁷⁹. Ši patikra, pagal Konstitucijos 107 straipsnio 4 dalį formaliai nesaistanti Seimo, ligi šiol būdavo atliekama išankstinės kontrolės tvarka⁸⁰. Jei Seimas ratifikuotų tarptautinę sutartį, Teismo įvertintą kaip turinčią antikonstitucinių nuostatų, tai arba, ją vykdant, tektų taikyti antikonstitucinėmis pripažintas jos nuostatas, arba, užtikrinant Konstitucijos viršenybę, jų reikėtų netaikyti, bet tada valstybė pamintų savo tarptautinius įsipareigojimus. Nuolatinis Tarptautinis Teisingumo Teismas dar 1932 m. įtvirtino principą, pagal kurį valstybės negali remtis savo konstitucijomis, kad išvengtų iš tarptautinės teisės ir tarptautinių sutarčių kylančių pareigų vykdymo⁸¹, o pagal Vienos konvenciją dėl tarptautinių sutarčių teisės valstybė sutarties dalyvė negali remtis savo vidaus teisės nuostatomis, kad pateisintų sutarties nevykdymą (27 straipsnis). Ne mažiau keblumų kiltų, jeigu tarptautinės sutarties nuostatų prieštaravimą Konstitucijai Teismas nustatytų ne išankstinės, o paskesnės konstitucinės kontrolės tvarka. Pagal Konstituciją tai nėra neįmanoma. Paklausimą dėl ratifikuotos ir Lietuvai galiojančios tarptautinės sutarties Teismui gali pateikti Seimas arba Respublikos Prezidentas. „Galutinai spręsti“ dėl jos turėtų Seimas, turįs įgaliojimus ją denonsuoti, bet denonsavimas galėtų sukelti itin nepageidautinų padarinių (pvz., EŽTK denonsavimas reikštų Lietuvos Respublikos pasitraukimą iš Europos Tarybos)⁸². O dėl įstatymo, kuriuo ratifikuota tarptautinė sutartis, atitikties Konstitucijai į Teismą gali kreiptis ir Seimas *in corpore*, ir Seimo narių grupės, ir Vyriausybė, ir teismai⁸³. Išvengti neigiamų padarinių, kuriuos sukeltų Lietuvai galiojančios tarptautinės sutarties diskvalifikavimas kaip antikonstitucinės, padėtų toks Konstitucijos aiškinimas, kai ji, kiek

supra), konstatavo: „Jei taikant baudžiamąjį įstatymą atsirastų abejonių dėl Konvencijoje įtvirtintų žmogaus teisių įgyvendinimo užtikrinimo, konstitucinės priežiūros tvarka turėtų būti sprendžiamas klausimas, ar taikomas įstatymas neprieštarauja Konstitucijai.“

79 Konstitucinio Teismo 1995 m. sausio 24 d., 2024 m. balandžio 16 d. išvados.

80 Konstitucijoje numatyta galimybė tirti, ar tarptautinė sutartis neprieštarauja Konstitucijai (105 straipsnio 3 dalies 3 punktas). Galutinis sprendimas patikėtas Seimui – šis turi jį priimti „remdamasis Konstitucinio Teismo išvadamis“ (Konstitucijos 107 straipsnio 4 dalis), kad ir ką tai reikštų. Tai, kad atliekama išankstinė kontrolė, rodo, jog Konstitucijos 105 straipsnio 3 dalies 3 punkto formuluotė „Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartys“ ir paties Konstitucinio Teismo yra suprantama plečiamai, nes, griežtai kalbant, kol sutartis nėra ratifikuota, ji galėtų būti ir nelaikoma *Lietuvos Respublikos* tarptautine sutartimi. Eksplisitinės konstitucinės doktrinos šiuo klausimu nėra. Bet yra Konstitucinio Teismo praktika, nors ir negausi.

81 Nuolatinio Teisingumo Teismo 1932 m. vasario 4 d. konsultacinė išvada dėl elgesio su Lenkijos piliečiais ir kitais lenkų kilmės ar kalbos asmenimis Dancigo teritorijoje, PCIJ, Series A/B, Nr. 44.

82 Dėl vienos Seimo ratifikuotos ir galiojančios tarptautinės sutarties (su Ukraina) į Konstitucinį Teismą buvo kreiptasi net dukart. Teismas atsisakė nagrinėti prašymus, nes juos padavė teismai, neturintys teisės inicijuoti tarptautinių sutarčių patikrą. Konstitucinio Teismo 2014 m. vasario 18 d. sprendimas Nr. KT5-S2/2014, 2014 m. lapkričio 4 d. sprendimas Nr. KT47-S32/2014. Antruju atveju teismai į Konstitucinį Teismą kreipėsi dėl akto, kurį vadino Vyriausybės aktu, bet, Konstitucinio Teismo vertinimu, iš tikrųjų buvo kreiptasi dėl tarptautinės sutarties. Teismas konstatavo, kad „Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartys Konstitucijos nuostatų požiūriu – tai tarptautinės teisės reglamentuojami susitarimai, Lietuvos Respublikos sudaryti su *inter alia* kitomis valstybėmis“, todėl „negali būti traktuojamos kaip kurios nors Lietuvos Respublikos valdžios institucijos, *inter alia* Vyriausybės, priimti teisės aktai“.

83 *Lietuvos teisinės institucijos: Vilniaus universiteto vadovėlis*, E. Kūris (moksl. red.) (Vilnius: Registrų centras, 2011), 102–103; *Konstituciniai ginčai*, V. Sinkevičius (moksl. red.) (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2019), 297.

įmanoma, aiškinama taip, kad jos nuostatos derėtų su tarptautinės sutarties nuostatomis. Kalbant apie EŽTK, jai draugiškas Konstitucijos aiškinimas yra ne tik geros valios aktas, o *pragmatiška būtinybė*.

4. Galimybių ribos

Konvencijai draugiško aiškinimo galimybės turi ribas. Jas išsėmus, gali tukti imtis Konvencijos (ir ES teisės, ir tarptautinės teisės) nuostatų internalizavimo jau ne oficialiojoje konstitucinėje doktrinoje, bet pačioje Konstitucijoje, darant jos pataisas. Kurį laiką manyta, kad to neprisireiks, nes rašant Konstitucijos tekstą žmogaus teisėms skirtos nuostatos formuluotos vienu iš pavyzdžių imant EŽTK. Bet tarp Lietuvos Respublikos konstitucinės teisės ir Konvencijos teisės yra buvę kolizijų. Pirmoji – kai EŽTT nustatė Konvencijos 14 straipsnio (diskriminacijos uždraudimas) kartu su 8 straipsniu (teisė į privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą) pažeidimą⁸⁴, padarytą taikant įstatyminių reguliavimą, Konstitucinio Teismo pripažintą atitinkančiu Konstituciją. Byla buvo dėl buvusių KGB darbuotojų veiklai taikytų apribojimų, EŽTT įvertintų kaip neproporcingų siektam teisėtam tikslui. Tąkart Lietuva išlaukė, kol baigs galioti dviejų teismų skirtingai įvertintos nuostatos (jos buvo laikinos). Antrasis atvejis jau aptartas: Seimas, turėjęs įvykdyti byloje *Paksas prieš Lietuvą* priimtą sprendimą, pataisė Konstituciją (tai užtruko 11 metų), o EŽTT savo ruožtu sušvelnino savo ankstesnę doktriną⁸⁵, tarsi pagaliau supratęs JAV Aukščiausiojo Teismo teisėjo Roberto Jacksono sparnuotą mintį, 1949 m. išsakytą *Terminiello* byloje: „Konstitucija nėra susitarimas nusižudyti“⁸⁶. Paminėtina, kad tuo metu, kai Konstitucinis Teismas išaiškino⁸⁷, jog pagal Konstituciją draudimas asmeniui, kuris buvo apkaltos proceso tvarka pašalintas iš užimamų pareigų arba panaikintas jo Seimo nario mandatas, kandidatuoti rinkimuose į Seimą (ir užimti kitas pareigas, kurių ėjimo pradžia siejama su Konstitucijoje numatyta priesaika) nėra susaistytas jokių terminu, tuo klausimu nebuvo jokios EŽTT doktrinos, kuria būtų galima vadovautis. Pirmojoje panašiai problemai skirtoje byloje *Ždanoka prieš Latviją* septynių EŽTT teisėjų kolegija sprendimą priėmė po trijų savaičių (Konvencijos 11 straipsnio ir jos Pirmojo protokolo 3 straipsnio pažeidimai)⁸⁸, bet jis neįsisteisėjo. Byla buvo perduota Didžiajai Kolegijai, kurią sudaro septyniolika teisėjų, o ši po poros metų priėmė priešingą sprendimą (Konvencijos Pirmojo protokolo 3 straipsnio pažeidimo

84 EŽTT 2004 m. liepos 27 d. sprendimas byloje *Sidabras ir Džiautas prieš Lietuvą*, Nr. 55480/00 ir 59330/00; 2005 m. balandžio 7 d. sprendimas byloje *Rainys ir Gasparavičius prieš Lietuvą*, Nr. 70665/01 ir 74345/01; 2009 m. balandžio 7 d. sprendimas byloje *Žičkus prieš Lietuvą*, Nr. 26652/02. Taip pat žr. 2015 m. birželio 23 d. sprendimą byloje *Sidabras ir kiti prieš Lietuvą*, Nr. 50421/08 ir 56213/08.

85 Konsultacinė išvada, 72 išnaša, *supra*.

86 Tai plačiai vartojama parafrazė. Tikroji citata: „Yra pavojus, kad jei Teismas neatmieš savo doktrinieriškos logikos trupučių praktinės išminties, jis konstitucinį Teisių Bilį pavers susitarimu nusižudyti“ (*There is danger that, if the Court does not temper its doctrinaire logic with a little practical wisdom, it will convert the constitutional Bill of Rights into a suicide pact.*). *Terminiello v. the City of Chicago*, 337 U.S. 1 (1949).

87 Konstitucinio Teismo 2004 m. gegužės 25 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 85-3094.

88 EŽTT 2004 m. birželio 17 d. sprendimas byloje *Ždanoka prieš Latviją*, Nr. 58278/00 (neįsisteisėjęs).

nenustatyta, o skundai pagal jos 10 ir 11 straipsnius palikti nenagrinėti⁸⁹. Konvencijos teisėje tuomet nebuvo ir tokio įrankio kaip konsultacinė išvada, kurios galėtų prašyti valstybių Konvencijos dalyvių teismai; vos jam atsiradus, LVAT pasinaudojo galimybe, kartu ir suteikė proga EŽTT Didžiajai Kolegijai suformuluoti labiau niuansuotą doktriną⁹⁰.

Lietuva – ne vienintelė valstybė, kuriai, vykdant EŽTT sprendimus, teko taisyti Konstituciją. Tokią patirtį turi Armėnija, Italija, Serbija, Slovakija, Turkija, Ukraina, Vengrija⁹¹. Jei *Kovačević* byla baigtųsi taip, kaip ją išsprendė teisėjų kolegija (12 protokolo 1 straipsnio, įtvirtinančio bendrą diskriminacijos uždraudimą, pažeidimas)⁹², daryti intervenciją į Konstituciją gali tekti ir Bosnijai ir Hercegovinai. Bet sprendimas neįsiteisėjo, byla buvo perduota Didžiajai Kolegijai. Pareiškėjas skundžiasi negalėjęs balsuoti už tuos kandidatus į parlamentą, kuriuos jis rinktųsi pagal savo politines pažiūras, nes jie buvo arba ne „tos“ tautybės, arba ne iš „tos“ teritorijos⁹³. Šie suvaržymai kyla iš Konstitucijos. Jei tektų ją keisti, nežinia, kaip tai padaryti, nes Bosnijos ir Hercegovinos Konstitucija yra Deitono susitarimo priedas, kurio pačios šios valstybės institucijos faktiškai negali pakeisti.

Kai kuriose valstybės – Austrijoje, Kroatijoje, Čekijoje – po EŽTT sprendimų buvo ne taisomas Konstitucijos tekstas, bet koreguojama oficiali konstitucinė doktrina. Šį kelią gali tekti apsvarstyti ir Lietuvoje, pvz., kad būtų užtikrinta asmens teisė kreiptis į teismą ir dėl tokių klausimų, dėl kurių į jį dabar negalima kreiptis dėl Konstitucinio Teismo dar 2010 m. suformuluotos (nors taip ir nepavadintos) politinių klausimų doktrinos, kuri, 2019 m. įvedus individualų konstitucinį skundą, tapo dar labiau ribojančia, nors tam nei tada nebuvo, nei dabar nėra nei konstitucinio, nei įstatyminio pagrindo. Tai matyti iš *Senovės baltų religinės bendruomenės „Romuva“* bylos⁹⁴, kurioje bendrijos pareiškėjos peticija buvo EŽTT priimta, nors ji nesikreipė į jokią Lietuvos teismą. EŽTT nustatė Konvencijos 14 straipsnio (diskriminacijos uždraudimas) kartu su 9 straipsniu (minties, sąžinės ir religijos laisvė) pažeidimą, kuris kilo iš neteisėto Seimo atsisakymo suteikti šiai bendrijai valstybės pripažinimą, taip pat 13 straipsnio (teisė į veiksmingą teisinės gynybos priemonę) pažeidimą,

89 EŽTT 2006 m. kovo 16 d. sprendimas byloje *Ždanoka prieš Latviją* [DK], Nr. 58278/00.

90 Žr. 72 išnašą, *supra*.

91 Apžvalgas žr.: European Convention on Human Rights and National Constitutions: Report. Committee on Legal Affairs and Human Rights (Rapporteur George Katrougalos), 11 April 2023, <https://rm.coe.int/european-convention-on-human-rights-and-national-constitutions/-1680aaa9ff>; Constitutional Matters: Thematic Factsheet. Department for the Execution of Judgments of the European Court of Human Rights, Last update: October 2022, <https://rm.coe.int/thematic-factsheet-constitutional-matters-eng/16809e512a>.

92 EŽTT 2023 m. rugpjūčio 29 d. sprendimas byloje *Kovačević prieš Bosniją ir Hercegoviną*, Nr. 43651/22 (neįsiteisėjęs). Didžiosios Kolegijos viešas posėdis vyko 2024 m. lapkričio 20 d.

93 Pareiškėjas skundžiasi jo pasyviosios rinkimų teisės pažeidimu. Tuo ši byla skiriasi nuo kitų rinkimų bylų prieš Bosniją ir Hercegoviną, kuriose būdavo skundžiamasi aktyviosios rinkimų teisės pažeidimais. EŽTT 2009 m. gruodžio 22 d. sprendimas byloje *Sejdić ir Finci prieš Bosniją ir Hercegoviną* [DK], Nr. 27996/06 ir 34836/06; 2014 m. liepos 15 d. sprendimas byloje *Zornić prieš Bosniją ir Hercegoviną*, Nr. 3681/06; 2016 m. gegužės 26 d. sprendimas byloje *Šlaku prieš Bosniją ir Hercegoviną* [komitetas], Nr. 56666/12; 2016 m. birželio 9 d. sprendimas byloje *Pilav prieš Bosniją ir Hercegoviną*, Nr. 41939/07; 2020 m. gruodžio 8 d. sprendimas byloje *Pudarić prieš Bosniją ir Hercegoviną* [komitetas], Nr. 55799/18.

94 EŽTT 2021 m. birželio 8 d. sprendimas byloje *Senovės baltų religinė bendruomenė „Romuva“ prieš Lietuvą*, Nr. 48329/19.

kilusį, bent iš dalies, iš minėtos politinių klausimų doktrinos⁹⁵.

5. Antroji dialogo kryptis

Už valstybių narių prisitaikymą prie Konvencijos teisės ne mažiau svarbus yra EŽTT gebėjimas modifikuoti, jei prireikia, ir sušvelninti savo doktriną, geriau perpratus platesnį kontekstą, kuriame veikia valstybių Konvencijos dalyvių teismai. Apie tai jau užsiminta, kaip ir apie tai, kad kartais pristinga deramos atožvalgos į faktinę situaciją valstybėse narėse, todėl sukuriami ir nuo tikrovės atitrūkusių doktrinų – *library law*. Jos iliustruoja Berto Rölingo, Nyderlandų atstovo Tarptautiniame Kariniame Tolimųjų Rytų Tribunole, parafrazę „Kelias į pragarą grįstas geromis konvencijomis“ (angl. *The road to hell is paved with good Conventions*⁹⁶). Bet neklysta tas, kas nedirba.

Kita vertus, yra nemažai teigiamų pavyzdžių. Kai kurie jau paminėti, kaip antai Didžiosios Kolegijos sprendimas byloje *Ždanoka prieš Latviją*⁹⁷, pakeitęs neįsiteisėjusį kolegijos sprendimą, arba konsultacinę išvadą, pateiktą pagal LVAT prašymą, *ex post* nugludinusi *Pakso* byloje priimto sprendimo aštrumą. Paminėtini ir sprendimai dviejose *Ramanausko* bylose: pirmojoje (Konvencijos 6 straipsnio 1 dalies pažeidimas) Didžioji Kolegija mušė į vienus vartus (ir priteisė pareiškėjui didžiulę kompensaciją)⁹⁸, o antrojoje (mažesnė) teisėjų kolegija nepatikėjo to paties pareiškėjo eksprokuroro-advokato aiškinimu, esą prieš jį, plačiai besigyrusį laimėjus Strasbūre pirmąją bylą, „vėl“ buvo surengta kyšio provokacija, kuriai jis tiesiog neatsispyrė⁹⁹. Taip pat – sprendimai politiškai jautriose *Valiullinos ir kitų*¹⁰⁰ ir *Džibuti ir kitų*¹⁰¹ bylose dėl neva tautinės mažumas diskriminuojančio mokymo valstybine latvių kalba (pažeidimų nenustatyta). Taip pat – sprendimas *A. A. ir kitų* byloje¹⁰² dėl Šiaurės Makedoniją (nagrinėjamų įvykių metu dar vadintą tiesiog Makedonija) užplūdusią tūkstančių nelegalių migrantų ištūmimo; EŽTT nenustatė nė vieno Konvencijos ir jos protokolų pažeidimo. Šiame kontekste itin aktualios trys bylos prieš Lenkiją, Latviją ir Lietuvą (Didžiosios Kolegijos pradėtos nagrinėti tą pačią dieną, tad kaip viena kitą papildančios)¹⁰³

95 Egidijus Kūris ir Dovilė Pūraitė-Andrikienė, „Individualus konstitucinis skundas ir „Romuvos“ byla“, iš *Konstitucinė justicija Lietuvoje: trys veiklos dešimtmečiai*, 63 išnaša, *supra*, 192–336.

96 Bernard Victor Aloysius Röling, „The Law of War and National Jurisdiction since 1945“, *Recueil de cours de l'Académie de La Haye* 100 (1960): 445.

97 Taip pat žr. EŽTT 2024 m. liepos 25 d. sprendimą byloje *Ždanoka prieš Latviją* (Nr. 2), Nr. 42221/18 (pažeidimo nenustatyta).

98 EŽTT 2008 m. vasario 5 d. sprendimas byloje *Ramanauskas prieš Lietuvą* [DK], Nr. 74420/01.

99 EŽTT 2018 m. vasario 20 d. sprendimas byloje *Ramanauskas prieš Lietuvą* (Nr. 2), Nr. 55146/14.

100 EŽTT 2023 m. rugsėjo 14 d. sprendimas byloje *Valiullina prieš Latviją*, Nr. 56928/19 ir dar 2 petijijos.

101 EŽTT 2023 m. lapkričio 16 d. sprendimas byloje *Džibuti prieš Latviją*, Nr. 225/20 ir dar 2 petijijos.

102 EŽTT 2022 m. balandžio 5 d. sprendimas byloje *A. A. ir kiti prieš Šiaurės Makedoniją*, Nr. 55798/16 ir dar 4 petijijos.

103 Petijija *R.A. prieš Lenkiją*, Nr. 42120/21, komunikuota Vyriausybei 2021 m. rugsėjo 27 d.; petijija *H.M.M. ir kiti prieš Latviją*, Nr. 42165/21, komunikuota Vyriausybei 2022 m. gegužės 3 d.; petijija *C.O.C.G. ir kiti prieš Lietuvą*, Nr. 17764/22, komunikuota Vyriausybei 2022 m. gruodžio 2 d. Didžiosios Kolegijos vieši posėdžiai vyko 2025 m. vasario 12 d.

– taip pat dėl nelegalių migrantų išstūmimo, bet ir dėl jų instrumentalizavimo, vykdomo autoritarinių režimų. Dabartinė EŽTT jurisprudencija, skirta nelegaliai migracijai, yra tam tikru mastu vienas, iš nelegalių migrantų nereikalaujanti beveik nieko, o iš valstybių, į kurias jie bando patekti, – daug. Šių bylų perleidimas Didžiajai Kolegijai indikuoja, kad neatmetina slinktis į subtilesnį požiūrį į realias jau ne ramaus taikos meto problemas, o gal ir tam tikras (be abejo, ne radikalus) dabartinių doktrinų niuansavimas.

EŽTT ir valstybių teismų, taip pat ir konstitucinių, dialogas nėra vienkryptis: ne tik EŽTT doktrininės nuostatos yra internalizuojamos valstybių Konvencijos dalyvių vidaus teisėje, bet ir jų – ir neretai ne tik ir ne tiek valstybių atsakovių, kiek kitų Europos Tarybai priklausančių valstybių – teismų jurisprudencija, taip pat ir konstitucinė, bei informacijos apie platesnį kontekstą sklaida parodo kryptį Strasbūrai. Potencialas adekvačiai priimti tą informaciją išnaudojamas ne visada. Atsitinga, kad EŽTT nepavyksta atsiverti naujiems požiūriams, jam „nekyla apetitas“ naujai įvertinti savo senas nuostatas, ypač jei bylos nėra rezonansinės, jas rutiniškomis laiko pačios valstybės atsakovės, į jas neįstoja trečiosios šalys ir pan. Kaip pavyzdį, kai „apetitas kyla“ ir žmogaus teisių erdvė prasmingai išplečiama, galima paminėti sprendimą, Didžiosios Kolegijos priimtą byloje *Magyar Helsinki Bizottság prieš Vengriją*¹⁰⁴. Jame EŽTT, aiškindamas Konvencijos 10 straipsnį (saviraiškos laisvė), pagaliau pripažino tai, kas savaime suprantama turbūt visų valstybių narių konstitucinėje teisėje: saugoma yra teisė ne tik gauti ir skleisti informaciją, bet ir jos ieškoti (tegu ir su išlygomis). O neigiamas pavyzdys – barzdotas, dar 1986 m., sprendimas byloje *Johnston prieš Airiją*¹⁰⁵. Pagal jį Konvencijos 12 straipsnis, įtvirtinantis teisę į santuoką, neapima teisės į ištūką, tad ir į naują santuoką, žlugus senajai. Ši originalistinė doktrina buvo nukalta dar tada, kai keliose valstybėse narėse buvo draudžiama išsituokti. Ji atgyveno ir galėjo būti peržiūrėta, nes šiandien teisė į ištūką įtvirtinta visų valstybių narių teisėje. Bet 2017 m. sprendime, priimtame byloje *Babiarz prieš Lenkiją*¹⁰⁶, ši doktrina buvo pakartota, taigi sustiprinta. Chrestomatinė teisė siekti laimės dar ne visai prasiskynė kelią į EŽTK teisę.

Kai kada dialogas tarp EŽTT ir Konstitucinio Teismo būna keliapakopis. Vienas „lietuviškas“ pavyzdys jau paminėtas – dvi *Ramanauskio* bylos. Iš antrosios matyti, kad Lietuvos teisėsauga padarė išvadas ir gebėjo neutralizuoti ne tik į korupciją įsivėlusį ir įsijautusį pareiškėją, bet ir pirmosios bylos *library law* naivumą. Kitas pavyzdys – byla *Drėlingas prieš Lietuvą*¹⁰⁷ dėl Lietuvos partizanų naikavimo pokariu, už kurį Lietuvoje baudžiama kaip už genocidą. EŽTT atsivėlgė į tai, kad Lietuvos teismai išmoko skausmingą (ir nepateisinamą griežtą) *Vasiliausko* bylos¹⁰⁸ pamoką¹⁰⁹. Paminėtina ir byla *Galakvoščius prieš Lietuvą*.

104 EŽTT 2016 m. lapkričio 8 d. sprendimas byloje *Magyar Helsinki Bizottság prieš Vengriją* [DK], Nr. 18030/11.

105 EŽTT 1986 m. gruodžio 18 d. sprendimas byloje *Johnston prieš Airiją*, Nr. 9697/82.

106 EŽTT 2017 m. sausio 10 d. sprendimas byloje *Babiarz prieš Lenkiją*, Nr. 1955/10. Sunku pasakyti, kodėl Konstitucinio Teismo biuletenyje pateikta į lietuvių kalbą išversta būtent šio sprendimo santrauka – „Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas. 2017 m. sausio 10 d., byla *Babiarz prieš Lenkiją* (Peticijos Nr. 1955/10), Dėl teisės į santuokos nutraukimą“, *Konstitucinė jurisprudencija* 1 (2017): 225–226.

107 EŽTT 2019 m. kovo 12 d. sprendimas byloje *Drėlingas prieš Lietuvą*, Nr. 28859/16.

108 EŽTT 2015 m. spalio 20 d. sprendimas byloje *Vasiliauskas prieš Lietuvą* [DK], Nr. 35345/05.

109 Bet negalima nuo svarstyklių numesti daugybės palankiai susiklosčiusių aplinkybių. E. Kūris, „*Vasiliauskas, Drėlingas and beyond – An Insider's View*“, iš *Two Years after Drėlingas Case: Challenges and Perspectives for*

vą¹¹⁰, ji ne rezonansinė, bet svarbi šiame straipsnyje nagrinėjamu aspektu, nes joje matome net tris teismų dialogo pakopas. Byla buvo dėl rinkimų užstato, kurio nustatymą ginčijo pareiškėjas. Šiuo klausimu jau buvo tam tikra EŽTT doktrina¹¹¹. Ja rėmėsi Konstitucinis Teismas, tyręs kelių tuo metu galiojusių rinkimų įstatymų nuostatų konstitucingumą¹¹² – kai kurios iš jų buvo dėl rinkimų užstato, kandidatų mokamo per keturių rūšių rinkimus, reglamentavimo; jos visos buvo pripažintos neprieštaraujančiomis Konstitucijai. Dar vėliau, *Galakvoščiaus* byloje, buvęs kandidatas į savivaldybės tarybos narius ir savivaldybės merus skundėsi pagal Konvencijos Pirmojo protokolo 1 straipsnį (nuosavybės apsauga) dėl negražinimo rinkimų užstato, jam surinkus mažiau nei 1,5 proc., o jo politinei partijai – mažiau nei 3 proc. balsų. EŽTT atmetė prašymą kaip nesuderinamą *ratione materiae* su Konvencijos ir jos protokolų nuostatomis, nes pareiškėjas neturėjo teisėto lūkesčio, jog rinkimų užstatas jam bus gražintas, jei jis neatitiks nustatytų sąlygų. EŽTT sprendime plačiai remiamasi Konstitucinio Teismo nutarimu, kuriame rinkimų užstato reglamentavimas buvo pripažintas neprieštaraujančiu, *inter alia*, Konstitucijos 23 straipsniui (nuosavybės apsauga)¹¹³.

Taigi ne vien konstituciniai teismai stengiasi orientuotis į Konvencijos teisę. EŽTT taip pat geba atsižvelgti į jų jurisprudenciją ir kartais pagal ją modifikuoti savąją. Šią jurisprudenciją sąveiką palengvina tai, kad „Konvencija įgyvendina tokias pat funkcijas Europos lygiu kaip konstitucinės žmogaus teisių garantijos valstybės viduje“¹¹⁴. Nors EŽTT sprendimų vykdymu siekiama užtikrinti nustatytą Konvencijos pažeidimų priežasčių panaikinimą ir dėl to jo vaidmuo yra retrospektyvus, jis kartu yra ir perspektyvus¹¹⁵, nes EŽTT jurisprudencija ir joje formuluojamos doktrinos nukreiptos ne tik į pažeidimų nustatymo pagrindimą, bet ir į jų prevenciją. Laikoma, kad retrospektyvusis EŽTT jurisprudencijos dėmuo sietinas su individualia justicija, o perspektyvusis panašus į konstitucinę justiciją ir stiprėja labiau.

the Future: Conference Proceedings, D. Sagatienė (ed) (Vilnius: Mykolas Romeris University Law School, 2022), 7–14, e-book: <https://cris.mruni.eu/server/api/core/bitstreams/33f25b34-a55c-49fe-9111-b05c85ef158d/content>.

110 EŽTT 2020 m. liepos 7 d. sprendimas dėl peticijos priimtumo *Galakvoščius prieš Lietuvą*, Nr. 11398/18.

111 EŽTT 2006 m. kovo 28 d. sprendimas byloje *Sukhovetsky prieš Ukrainą*, Nr. 13716/02.

112 Konstitucinio Teismo 2012 m. kovo 29 d. nutarimas (jau aptartas rinkimų slenkščių kontekste).

113 Paminėtinas ir EŽTT 2022 m. sausio 18 d. sprendimas byloje *Adomaitis prieš Lietuvą*, Nr. 14833/18. Šioje byloje EŽTT nenustatė Konvencijos 6 straipsnio 1 dalies ir 8 straipsnio pažeidimų. Jis plačiai rėmėsi Konstitucinio Teismo 2019 m. balandžio 18 d. nutarimu, kuriuo neprieštaraujančių Konstitucijai buvo pripažintas reguliavimas, pagal kurį, *inter alia*, kriminalinės žvalgybos informacija apie korupcinio pobūdžio nusikalstamos veikos požymių turinčią veiką gali būti išslaptinama ir panaudojama tiriant tarnybinius nusižengimus. Tai kontrastuoja su EŽTT 2016 m. birželio 7 d. sprendimu byloje *Karabeyoğlu prieš Turkiją*, Nr. 30083/10. Jame EŽTT nustatė Konvencijos 8 ir 13 straipsnių pažeidimus. Bet, kitaip nei „lietuviškoje“, „turkiškoje“ byloje Konstitucinis Teismas (be abejo, tos šalies) nefigūravo. Taip pat žr. EŽTT 2022 m. kovo 29 d. sprendimą byloje *Starkevič prieš Lietuvą*, Nr. 7512/18.

114 Danutė Jočienė, „Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijos įtaka nacionalinei teisei bei jurisprudencijai, tobulinant žmogaus teisių apsaugą. Konvencijos ir Europos Sąjungos teisės santykis“, *Jurisprudencija* 7 (2007): 19.

115 Lyra Jakulevičienė, „Europos Žmogaus Teisių Teismas – konstitucinė justicija prieš individualią?“, *Jurisprudencija* 21 (2014): 378.

Vis dėlto viena yra teigti EŽTT ir konstitucinių teismų panašumą, o kita – laikyti EŽTT Europos konstituciniu teismu¹¹⁶. Tuomet *per extensionem* EŽTK laikytina (specifine) konstitucijų atmaina. Iš pradžių tai atrodė metaforiškas kalbėjimas. Būtų galima jo nesusiekti, jei sąvoka „konstitucija“ nebūtų vis dažniau vartojama ne perkeltine prasme, o Konvencija – laikoma Europos konstitucija dėl to, kad jos teisėje vis daugiau to, ką joje esant neigia autorius, su kurio suabsoliutintu „hermeneutiniu“ požiūriu nesutinku, – teisės viešpatavimo ir demokratijos idėjų išplėtojimo iki tarptautinių teisinių standartų. Tačiau to nepakanka, nes teisiniai standartai kuriami ne vien konstitucijų pagrindu. Tai, kad Konvencija atlieka tam tikras funkcijas, panašias į konstitucijų, nereiškia, kad ji tampa konstitucija. Jos nepaverčia konstitucija ir jurisprudencinių mainų santykiai su valstybių narių konstitucijomis. O EŽTT panašumai į konstitucinius teismus jo nepaverčia konstituciniu teismu, juolab kad jis nėra „normų teismas“. Konstitucinių teismų „išradėjas“ H. Kelsenas konstitucinius teismus siejo su *Grundnorm* – jai saugoti jie *per definitionem* ir egzistuoja. *Norm* nebūtų *grund*, jei daugintų savo varžoves. Be perkeltinių reiškinių, konstitucijos sąvoka turi pagrindinę – šalies aukščiausiosios teisės, taigi nacionalinę. Išplėsti ją taip, kad ji apimtų kažką, kas yra ne nacionalinis reiškinys, reiškia iš konstitucionalizmo atimti kai ką svarbaus, mainais duodant kažką labai neapibrėžto¹¹⁷. Susiduriame su sąvokų infliacija, jų išėjimu už ribų (angl. *inflation of concepts; conceptual overreach*)¹¹⁸.

Štai keli struktūrinio pobūdžio kontrargumentai Konvencijos nemetaforiškam vadiniui konstitucija:

1) Konstitucijos skirtos visiems jų jurisdikcijoje esantiems subjektams. Išlygos galimos, bet tik „iš viršaus“: jas turi leisti pati konstitucija. Politėjos dalys nedaro išlygų „iš apačios“ dėl konstitucijos taikymo joms. O Konvencija leidžia išlygas ne „iš viršaus“, bet „iš apačios“. Kai kurios valstybės narės nėra ratifikavusios kurio nors Konvencijos protokolo: Šveicarija – Pirmojo, Lietuva – 12-ojo. Latvija yra padariusi išlygą dėl bylų dėl TSRS nacionalizuoto turto restitucijos nagrinėjimo EŽTT. Lietuva buvo padariusi dvi išlygas: vieną (vieniems

116 Plg. du požiūrius – labai nuosaikų ir gerokai radikalesnį: Geir Ulfstein, „The European Court of Human Rights as a Constitutional Court?“, *PluriCourts research paper no. 14-08*, 2014, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2419459; Paulo Pinto de Albuquerque, „The Constitutionalisation of the Legal Order of the Council of Europe“, iš *New Developments in Constitutional Law: Essays in Honour of András Sajó*, I. Motoc et al. (eds) (The Hague: Eleven, 2018), 317–328. Taip pat žr. teisėjo P. Pinto de Albuquerque'ės atskirosios nuomonės citatą 7 išnašoje, *supra*. O štai tiesmukas, neniuanuotas Konvencijos paskelbimas konstitucija (nors ir siauresnės apimties): „Reikia pritarti nuomonei, kad Konvencija tiek, kiek joje įtvirtintos žmogaus teisės ir pagrindinės laisvės, yra Europos valstybių konstitucija ir turi didelę įtaką visos Europos konstitucinės teisės transformacijai, o jos vaidmuo pertvarkant Europos valstybių konstitucines teisės sistemas neturi precedento“. Romualdas Kęstutis Urbaitis, „Tarptautinė teisė ir konstitucinė justicija Lietuvoje“, *Konstitucinė jurisprudencija* 4 (2013): 206.

117 Tokio konstitucijos sąvokos išplėtimo, kai ji taikoma ES (pirminei) teisei (sąvoka „ES konstitucinė teisė“ jau, atrodo, niekam nerėžia ausies), taip pat įvairių sparčiai išpopuliarėjusių „naujojo“ konstitucionalizmo, daugia-pakopio (arba kelių lygių) konstitucionalizmo, konstitucionalistinio pliuralizmo, transnacionalinio konstitucionalizmo, kosmopolitinio konstitucionalizmo, globalaus konstitucionalizmo, tarptautinės teisės konstitucionalizacijos, tarptautinio konstitucionalizmo ir pan. koncepcijų aptarimas labai toli peržengtų šio straipsnio problematikos ribas.

118 John Tasioulas, „Inflation of Concepts“, *Aeon*, 29 January 2021, <https://aeon.co/essays/conceptual-overreach-threatens-the-quality-of-public-reason>.

metams) – kad pagal tuometinio BPK 104 straipsnį teisę sankcionuoti asmenų, įtariamų padarius nusikaltimą, suėmimą turi ir prokuroras; antrą (2006 m. ją atšaukė) – kad Konvencijos 5 straipsnio reikalavimai nebus taikomi arešto, kaip drausminės nuobaudos, skyrimui krašto apsaugos kariams pagal Drausmės statutą.

2) Konstitucija neturi spragų. Pagal H. Kelseno teoriją, ko ji nereguliuoja eksplicitiškai, reguliuoja implicitiškai (dažnai palikdama teisėkūros subjektui plačią nuožiūros laisvę). Konstitucinis teismas, jei jis neišsisukinėja, negali pareikšti, kad aktas, kurio konstitucingumą jo prašoma ištirti, nepatenka į konstitucijos reguliavimo sritį ir nebus tiriamas; jis turi nuspręsti, kad, jei konstitucija nedraudžia tam tikro reguliavimo, ji jį leidžia. O EŽTT, gavęs peticiją, pirmiausia sprendžia, ar skundas patenka į EŽTK (tam tikro straipsnio) reguliavimo sritį. Skundai gali būti atmetami kaip *ratione materiae* nesuderinami su Konvencijos ir jos protokolų nuostatomis, nes jos nepritaikomos skunde aprašyti situacijai. Antai skundai dėl rinkimų teisės pažeidimų, jei jie siejami ne su parlamento rinkimais, labai sunkiai patenka į Pirmojo protokolo 3 straipsnio reguliavimo sritį. Pats pritaikomumo (angl. *applicability*; pranc. *applicabilité*) kriterijus reiškia, kad Konvencija turi spragų.

3) Konvencijos 46 straipsnio 1 dalis įpareigoja Aukščiausias Susitariančiasias Šalis „vykdyti galutinį Teismo sprendimą kiekvienoje byloje, kurios šalys jos yra“. EŽTT sprendimai formaliai yra ne *erga omnes*, o *inter partes*. Formaliai neprivalomos net konsultacinės išvados, teikiamos pagal 16 protokolą (5 straipsnis). Tiesa, nors neprivalomi formaliai, EŽTT sprendimai *faktiškai* susaisto ir kitas valstybes nares, nes jais bus pasiremta tada, kai atitinkama byla bus inicijuota prieš jas¹¹⁹. Vis dėlto jei valstybė nepataiso savo teisės pagal bylose prieš kitas valstybes priimtus sprendimus, bet dėl to prieš ją nepateikiama peticijų, ji gali metų metus išvengti Konvencijos pažeidimų nustatymo. Tai anaipol neprimena konstitucinės kontrolės.

4) Kitaip nei konstituciniai teismai, EŽTT savo sprendimais neatima teisinės galios iš Konvencijai prieštaraujančių teisės aktų, kuriuos taikant padaromi Konvencijos pažeidimai. Valstybė, net pralaimėjusi bylą EŽTT, gali nekoreguoti to ydingo teisinio reguliavimo ir nepatirti naujų pralaimėjimų, jei pakeičiama jo taikymo praktika. Toks legislatyvinis boikotas nederėtų su konstitucine kontrole.

Galbūt manoma, kad konstitucijos sąvokos pritempimas prie Konvencijos¹²⁰ padidins

119 Tai yra patyrusi Lietuva, kelerius metų vilkinusi savo įstatymų koregavimą pagal EŽTT sprendimą *Vinter ir kitų* byloje (dėl iki gyvos galvos nuteistųjų „teisės į viltį“). EŽTT 2013 m. liepos 9 d. sprendimas byloje *Vinter ir kiti prieš Jungtinę Karalystę* [DK], Nr. 66069/09 ir dar 2 peticijos. Įstatymai buvo pataisyti tik po to, kai „lietuviškoje“ byloje buvo nustatyti Konvencijos 3 straipsnio pažeidimai. EŽTT 2017 m. gegužės 23 d. sprendimas byloje *Matišoaitis ir kiti prieš Lietuvą*, Nr. 22662/13 ir dar 7 peticijos. Po to kitos peticijos buvo išbrauktos iš bylų sąrašo. EŽTT 2019 m. birželio 18 d. sprendimas dėl peticijų priimtino *Dardanskis ir kiti prieš Lietuvą*, Nr. 74452/13 ir dar 15 peticijų.

120 Pritempiama, taikant Kliunkio Plumpio (angl. *Humpty Dumpty*) sąvokų aiškinimo metodą, pavadintą pagal Lewiso Carrollio personažą: „– <...> Štai tau šlovė! // – Nesuprantu, ką jūs turite galvoje sakydamas „Šlovė“, – tarė Alisa. // Kliunkis Plumpis paniekinamai vyptelėjo. // – Žinoma, kur tu ten suprasi, kol aš nepaiškinsiu. Aš turėjau galvoje „štai tau puikus, triuškinantis įrodymas!“ // – Bet „šlovė“ nereiškia „puikus, triuškinantis įrodymas“, – prieštaravo Alisa. // – Kai aš sakau žodį, – išdidžiai tarė Kliunkis Plumpis, – jis reiškia tiksliai tai, ką noriu, kad reikštų – nei daugiau, nei mažiau. // – Bet aš labai abejoju, ar galima priversti žodį reikšti tiek daug skirtingų dalykų? – nesutiko Alisa. // – Ko čia abejoti, svarbu, kas ką valdo, ir baigtas kriukis, – atrėžė

pastarosios autoritetą. Bet jo dirbtinai didinti nereikia, jis ir taip didelis. Tai, kad Konvencija nėra konstitucija, jos nesumenkina. Be to, ne viskas, kas yra gero teisėje, vadintina konstitucija¹²¹. Priešingai: kitaip nei buvimas Konvencija, buvimas konstitucija nėra kokybės ženklas. Konstitucijas turi visos valstybės, neišskiriant nė brutalių diktatūrų. Kuo daugiau pritemptų konstitucijų, tuo mažesnė kiekvienos jų vertė. Ne tik konstitucijoms nereikia varžovių, bet ir Konvencijai.

Ir EŽTT, ir konstituciniai teismai įrodė, kad Konvencija geba sugyventi su konstitucijomis – aukščiausiąja kiekvienos valstybės narės teise, o konstitucijos – su Konvencija, nesi-
varžydamos dėl formalios viršenybės. Primygtinis Konvencijos titulavimas konstitucija, o EŽTT – konstituciniu teismu rodo nepasitikėjimą ir netikėjimą šiuo gebėjimu.

Vietoj pabaigos

Apibendrinkime – ir šiek tiek papildykime.

1. Lietuvos Respublikos nacionalinės teisės ir Konvencijos teisės nuostatų kolizijos atveju *teisės taikymo pirmenybė* turi būti teikiama Konvencijos teisei, nebent ji konkuruotų su Konstitucija. Jei Konvencija konkuruoja su poįstatyminiu aktu, turi būti taikomos jos nuostatos; be to, Seimo, Respublikos Prezidento ar Vyriausybės poįstatyminio akto atitiktį Konvencijai galima ginčyti Konstituciniame Teisme, o kitų subjektų poįstatyminių aktų, – administraciniame teisme, turinčiame įgaliojimus tirti jų atitiktį įstatymui, kurio galią turi ir EŽTK (Administracinių bylų teisenos įstatymo 112 ir 117 straipsniai).
2. Vis dėlto jei Konvencija konkuruoja su įstatymu, tokio patikros mechanizmo, kuris leistų vieną iš konkuruojančių nuostatų eliminuoti iš Lietuvos teisės sistemos, *nėra*: pasirinkimas, kurį iš šių aktų taikyti, yra atitinkamą bylą nagrinėjančio teismo kompetencija, bet nė viena iš tų nuostatų nenustoja savo teisinės galios. Iš pažiūros tai nepriimtina, bet tik iš pažiūros, nes abstraktus prieštaravimų tarp vienodos galios

Kliunkis Plimpis. „Veidrodžio karalystėje ir ką Alisa ten išvydo“, vertė J. Lapienytė, iš L. Kerolis, *Alisa Stebuklų šalyje ir Veidrodžio karalystėje* (Vilnius: Vyturys, 1991), 170. Paskutinę Kliunkio Plimpio frazę turbūt reikėtų versti „svarbu, kas čia ponas, ir baigtas kriukis“; plg. angl.: *which is to be master – that's all*. Puikią šio trumpos, bet kalbos filosofijai svarbaus teksto analizę (iš gausybės kitų) žr.: Michael Hancher, „Humpty Dumpty and Verbal Meaning“, *The Journal of Aesthetics and Art Criticism* 40 (1981): 49–58, <https://www.jstor.org/stable/430352>. Yra manančių, kad Kliunkio Plimpio metodo neišvengia (o gal ir neturi vengti) ne tik teismų kritikai, bet ir patys teismai. Madeleine M. Plasencia, „Who's Afraid of Humpty Dumpty: Deconstructionist References in Judicial Opinions“, *Seattle University Law Review* 21 (1997): 215–260.

- 121 Nobelio premijos laureatas Richardas Feynmanas mokslu laikė tik gamtotyrą, o matematikos – ne, nes joje negalimi eksperimentai. Na, ir kas, kad matematika – ne mokslas? Feynmano atsakymas: „Beje, mes turime iš pat pradžių aiškiai pasakyti, kad jei kas nors nėra mokslas, tai tas dalykas nebūtinai yra blogas. Pavyzdžiui, meilė nėra mokslas. Tad jei apie ką nors pasakoma, kad tai ne mokslas, tai nereiškia, kad su tuo kažkas ne taip; tai reiškia, kad tai ne mokslas, ir tiek.“ (*We must, incidentally, make it clear from the beginning that if a thing is not a science, it is not necessarily bad. For example, love is not a science. So, if something is said not to be a science, it does not mean that there is something wrong with it; it just means that it is not a science.*) *The Feynman Lectures on Physics*, Volume I, https://www.feynmanlectures.caltech.edu/I_03.html.

teisės aktų šalinimas nebūtinai išspręstų problemą, kylančią vienoje, bet ne kitose faktinėse situacijose; be to, dėl vienos iš tarpusavyje prieštaraujančių vienodos galios nuostatų pašalinimo iš teisės sistemos galėtų atsirasti teisės spraga su visais su tuo susijusiais sunkumais ir neigiamais padariniais. Jei Konvencija konkuruoja su įstatymu, vieno iš šių aktų *formalios viršenybės kito atžvilgiu klausimas nekeliamas*: svarbu ne tai, kurio galia formaliai aukštesnė, o tai, kuris turi būti taikomas esamoje faktinėje situacijoje. Teisės viršenybės klausimo pakeitimas jos taikymo pirmenybės klausimu panašus į tai, ką konstitucinė kolizijos taisyklė nustato situacijoms, kuriose tenka rinktis tarp ES teisės ir nacionalinės teisės: ES teisės taikymui teikiama pirmenybė prieš nacionalinės teisės aktą, „nesvarbu, kokia jų teisinė galia“, t. y. ir tada, kai atitinkamas ES teisės aktas laikytinas turinčiu žemesnę galią už nacionalinį (jei daroma prielaida, kad skirtingoms teisinėms sistemoms priklausančių aktų teisinė galia apskritai gali būti palyginama).

3. Ir tik tada, kai EŽTK nuostatos konkuruoja su Konstitucijos nuostatomis, taikymo pirmenybė teikiama pastarosioms. Tuomet yra pagrindas teigti, kad Konstitucijai ne tik teikiama taikymo pirmenybė, bet ir pripažįstama jos *viršenybė*. Taip pat yra pagrindo kalbėti apie EŽTK, Lietuvoje turinčios įstatymo galią, viršenybę prieš poįstatyminius aktus.
4. Kai kuriose valstybėse narėse Konvencija yra įtraukta į konstitucinės teisės sistemą ir šitaip prilyginta atitinkamos valstybės konstitucijai. Vis dėlto net šie negausūs atvejai paradoksaliai parodo, jog Konvencija *nėra* Europos konstitucija. Juk ji yra šiuo būdu konstitucionalizuota ne dėl to, kad yra aukščiausioji teisė toje Europos dalyje, kurią apima Europos Taryba, o dėl to, kad ją yra konstitucionalizavusios pačios tos valstybės narės – suteikusios jai *savų* konstitucijų galią. *Ne Europos*.
5. Be to, toks Konvencijos išskirtinumo formalus įtvirtinimas nėra tapęs taisykle. Daugelyje valstybių Konvencijos dalyvių, įskaitant ir Lietuvą, apsiribojama tuo, kad Konstitucijos nuostatos aiškinamos Konvencijai draugišku būdu: jei tik įmanoma, konstitucinis reguliavimas aiškinamas taip, kad nenukryptų nuo Konvencijos teisės. O kai išsemiamos Konvencijai draugiško aiškinimo galimybės (kurios nėra beribės), lieka Konstitucijos pataisų kelias. Šitaip buvo pašalinta viena iš negausių kolizijų tarp Lietuvos Respublikos Konstitucijos ir Konvencijos.

JURISPRUDENTIAL DIALOGUE AND THE CONVENTION-FRIENDLY INTERPRETATION OF THE CONSTITUTION

Egidijus Kūris

Vilnius University, Lithuania

Summary. *The article deals with the jurisprudential dialogue between the Constitutional Court of the Republic of Lithuania and the European Court of Human Rights, by demonstrating its reciprocity. On the basis of plentiful examples, it is shown how the Constitutional Court internalises the case-law of the ECtHR (at times even sets a higher standard of protection of a particular right than required under the law of the Convention). Critical considerations are provided as to whether the ECtHR is inclined and able to take into consideration the constitutional courts' case-law and to contextualise the cases under examination; examples of the taking into consideration (or the lack thereof) are provided. The main line of the dialogue between the Constitutional Court and the ECtHR is highlighted – the Convention-friendly interpretation of the Constitution: whenever possible, constitutional provisions are interpreted so that they are in accord with the law of the Convention; virtues of this approach are demonstrated, as well as its limits in situations, where a conflict between the Convention and the Constitution may be overcome only by means of a constitutional amendment. Counterarguments are provided against the view that the Constitutional Court, when interpreting the Constitution, should not be guided by the Convention. The place of the Convention in Lithuania's legal system and its relationship with the Constitution are highlighted and arguments are provided as to why the law of the Convention, while not being part of Lithuania's national law, is part of her domestic law. The constitutional rule of collision, formulated within the context of the relationship between the EU law and the Constitution, but applicable to the relationship between the law of the Convention and the Constitution, is analysed. It is demonstrated that the substitution of the question of supremacy of law by the question of primacy of its application is, mutatis mutandis, characteristic of the relationship between the Convention and national law. Structural counterarguments are presented against the view that the Convention should be seen as the European constitution, and the ECtHR as the European constitutional court.*

Keywords: *Constitution of the Republic of Lithuania; Constitutional Court of the Republic of Lithuania; constitutional courts; constitutional case-law; Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms; Convention-friendly interpretation of the Constitution; domestic law; European Court of Human Rights; extra-national law; internalisation of law; judicial dialogue; jurisprudential dialogue; national law; rule of collision.*

Egidijus Kūris, kadenciją baigęs Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo teisėjas (1999–2008 m.) ir pirmininkas (2002–2008 m.), Europos Žmogaus Teisių Teismo teisėjas (2013–2024 m.), Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Viešosios teisės katedros profesorius, socialinių mokslų (teisės) daktaras. Mokslinių tyrimų kryptys: teisės teorija, konstitucinė teisė, žmogaus teisės.

Egidijus Kūris, a former Justice (1999–2008) and President (2002–2008) of the Constitutional Court of the Republic of Lithuania, and a former Judge of the European Court of Human Rights (2013–2024), Professor at the Department of Public Law at Faculty of Law at Vilnius University, Doctor of Social Sciences (Law). Research interests: the theory of law, constitutional law, and human rights.

KONSTITUCINIO TEISMO IR EUROPOS ŽMOGAUS TEISIŲ TEISMO JURISPRUDENCIJOS DIALOGAS IR JO ĮTAKA KONSTITUCINĖS JURISPRUDENCIJOS RAIDAI¹

Vytautas Mizaras

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo teisėjas,

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto

Privatinės teisės katedra

Elektroninis paštas: Vytautas.Mizaras@lrkt.lt

Pateikta 2025 m. balandžio 25 d., parengta spaudai 2025 m. gegužės 21 d.

DOI: 10.13165/JUR-25-32-1-03

Santrauka. Straipsnyje analizuojama Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo ir Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijos dialogo įtaka konstitucinei jurisprudencijai ir jos raidai. Analizuojant Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2024 ir 2025 m. spęstas konstitucinės justicijos bylas, pateikiamos išvalgos dėl minėto jurisprudencijos dialogo įtakos apimties ir intensyvumo. Atlikta analizė parodė, kad ši įtaka – reikšminga ir gan intensyvi: Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencija gali būti laikoma asmenų teisių naujų konstitucinių aspektų atskleidimo katalizatoriumi.

Straipsnyje taip pat pateikiamos išvalgos dėl konstitucinės justicijos bylų, daugiausia susijusių su socialinėmis ir ekonominėmis teisėmis, kuriose plėtojant oficialiąją konstitucinę doktriną nebuvo vystytas Konstitucinio Teismo ir Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijos dialogas. Vis dėlto ir šiuo atveju, remiantis ankstesne Konstitucinio Teismo praktika, patvirtinama, kad konstitucinė jurisprudencija yra prisodrinta Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijos.

Atskleisti Konstitucinio Teismo ir Europos Žmogaus Teisių Teismo dialoginės jurisprudencijos aspektai suteikia tvirtą pagrindą jų ateities dialogo plėtros perspektyvoms.

¹ Straipsnis parengtas pagal Konstitucijos dienių paminėti skirtoje 2024 m. spalio 25 d. tarptautinėje XI mokslinėje-praktinėje konstitucinės teisės konferencijoje „Konstitucinis dialogas: kas lemia žmogaus teisių raidos tendencijas?“ skaitytą pranešimą.

Reikšminiai žodžiai: Konstitucinis Teismas, Europos Žmogaus Teisių Teismas, jurisprudencinis dialogas, žmogaus teisės

Įvadas

Sąvokos „europinis konstitucinis paveldas“ ir „konstitucinis dialogas“ neabejotinai skatina atsigręžti į Europos Tarybos (toliau – ET), kaip regioninės tarptautinės organizacijos, tikslus. Vienas iš jų – siekti didesnės narių vienybės, kad būtų apsaugoti ir įgyvendinti idealai ir principai, kurie yra bendras jų paveldas². Todėl suprantama, kad žmogaus teisės ir laisvės, demokratija ir teisės viršenybė – tai kiekvienos demokratinės valstybės konstitucijoje įtvirtintos svarbios vertybės, kurios yra kiekvienos demokratinės santvarkos pagrindas ir kuriomis remiasi ir ET.

Šios konstitucinės vertybės, konkretūs jų įgyvendinimo ir apsaugos būdai sudaro bendrą valstybių narių europinį konstitucinį paveldą. Saugoti ir įgyvendinti šias vertybes yra ne tik ET institucijų, bet ir ET priklausančių valstybių narių pareiga. Ją atlikdamos valstybės narės kuria dialogą su ET institucijomis, vertinančiomis, kiek valstybių nacionalinės sistemos atitinka suformuotus vakarietiškos konstitucinės teisės standartus, net jei minėtų vertybių interpretacijos ir jų apsaugos taikymas įvairiose nacionalinėse konstitucinėse teisės sistemose skiriasi³. Bet koku atveju nacionalinių konstitucinės justicijos institucijų ir Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau – EŽTT) jurisprudencinis dialogas orientuotas ne tik į abipusius pozicijų mainus⁴, bet ir į konflikto vengimą⁵, užkertant kelią EŽTT sprendimų ir nacionalinės teisės įtampoms ir jų prieštaravimams⁶, taip pat dažnai į kuo aukštesnių minėtų vertybių apsaugos įgyvendinimo rezultatų siekį.

2 1949 m. gegužės 5 d. Europos Tarybos statuto (*Valstybės žinios*, 2002, Nr. 13-481) 1 straipsnio a dalis.

3 Išsamiau žr. – Jolita Miliuvienė, „Soft law įtaka konstitucinės jurisprudencijos raidai“ (daktaro disertacija, Mykolo Romerio universitetas, 2020), 85, <https://talpykla.elaba.lt/elaba-fedora/objects/elaba:78041011/datasets/MAIN/content>.

4 „Dėl teisinės reikšmės stokos konstitucinis dialogas dažnai virsta patogia etikete, siūlančia „abipusį mokymąsi ir tobulėjimą“ (žr. Anne C. M. Meuwese ir Marnix Snel, „Constitutional Dialogue: An Overview“, *Utrecht Law Review* 9, 2 (2013): 123–140, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2244818).

5 Europos Konstitucinių Teismų Konferencijos (toliau – ETKT) narių teismų pirmininkų susitikime (jam priklauso tikrojo nario statusą turinčių teismų ir kitų konstitucinių institucijų pirmininkai) buvo priimta ETKT XIX kongreso deklaracija. Joje, be kita ko, pabrėžiama, jog „konstitucinių teismų vaidmuo nepaprastosios padėties metu – užtikrinti, kad valdžios institucijos veiktų neperžengdamos konstitucinių ribų ir atidžiai įvertintų žmogaus teisių problemas. Nepaisant iššūkių, mūsų teismai turi ir toliau vykdyti šią svarbią užduotį. Integruotoje pagrindinių teisių apsaugos sistemoje mūsų teismai taip pat turi likti įsipareigoję laikytis Europos standartų ir vengti konfliktų su supranacionaliniais teismais. Jų dialogas yra būtinas siekiant sukurti bendrą pagrindinių teisių apsaugos teisinę erdvę.“ Žr. „ETKT nariai diskutuoja apie konstitucinių teismų vaidmenį ekstremalių valstybės situacijų metu“, *lrkt.lt*, žiūrėta 2025 m. balandžio 26 d., <https://lrkt.lt/lt/naujienuos/ivykiai/etkt-nariai-diskutuoja-apie-konstituciniu-teismu-vaidmeni-ekstremaliu-valstybes-situaciju-metu/2197>.

6 George Katrougalos, *European Convention on Human Rights and national constitutions* (Committee on Legal Affairs and Human Rights of Council of Europe Parliamentary Assembly, 2023), 13, <https://rm.coe.int/european-convention-on-human-rights-and-national-constitutions-/1680aaa9ff>.

Vienas iš ET ir jos valstybių narių dialogą ir bendrą žmogaus teisių erdvę formuojančių draugiškiausių ir svarbiausių instrumentų, ypač kuriant dialogą žmogaus teisių raidos srityje, yra Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija (toliau – Konvencija, EŽTK) kartu su protokolais ir šiuose šaltiniuose numatyty išipareigojimų laikymąsi užtikrinančio Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika.

Neretai įtaka konstitucinei jurisprudencijai aptariama vertinant Konvencijos ir ją aiškinančio EŽTT jurisprudencijos poveikį pagal atskiras žmogaus teises, atskirus žmogaus teisių instituto aspektus, pavyzdžiui, žmogaus teisių ribojimo, arba daromos bendresnės išvados vertinant, pavyzdžiui, kelių žmogaus teisių kontekstą, arba apskritai žvelgiama į Konvenciją ar ją aiškinančio EŽTT jurisprudenciją kaip į visumą. EŽTT įtaka įvardijama visu spektru žodžių – nuo „reikšminga“, „vertinga“ (saugant žmogaus teises)⁷, „lemianti“⁸ iki net „transformuojanti“⁹. Šie žodžiai rodo gana intensyvią jos poveikį bylos konstituciniame teisme nagrinėjimui, argumentavimui joje, jo metodams¹⁰, o šis poveikis gali lemti ir konstitucinės jurisprudencijos plėtos byloje postūmius, pavyzdžiui, siekiant aukštesnio žmogaus teisių ir laisvių apsaugos lygio.

ET valstybės narės svarsto ne tik apie Konvencijos ir ją aiškinančio EŽTT jurisprudencijos recepciją nacionalinėse teisės sistemose (ji įvardijama kaip sudėtingas, sunkiai apibendrinamas procesas), skirtingus šios recepcijos mechanizmus (t. y. tas stabilias procedūras, kurios sukuriamos ir naudojamos nacionalinėje teisėje, siekiant nacionalinę teisinę tvarką suderinti su Konvencija, nes ji laikui bėgant vystosi), ne tik apie tokios įtakos intensyvumą ar skirtingą jos stiprėjimą valstybėse, bet ir apie Konvencijos ir EŽTT jurisprudencijos recepcijos ribas¹¹. Antai kai kurie konstituciniai teismai stengiasi išlaikyti aukštesnį žmogaus teisių apsaugos lygį, apibrėždami savo saugomas konstitucines ribas (pavyzdys galėtų būti pagrindinės teisės Vokietijoje arba Italijos Konstitucinio Teismo suformuota „kontribų“ doktrina, pagal kurią tarptautinės teisės normų ar tarptautinių teismų sprendimų įtraukimas į nacionalinę teisę ar jų įgyvendinimas yra neleistini, kai prieštarauja pagrindiniams konstitucinės santvarkos principams (konstitucinės tapatybės esmei) arba prigimtinėms

7 Merris Amos, „The Value of the European Court of Human Rights to the United Kingdom“, *European Journal of International Law* 28, 3 (2017), <https://academic.oup.com/ejil/article/28/3/763/4616672>.

8 „The influence of attitude of the ECtHR on the practice of the Constitutional Court of Serbia (and CC in the region) in the matter of human rights – a critical analysis through case studies“, 2021, žiūrėta 2025 m. balandžio 27 d., <https://iws.gov.pl/the-influence-of-attitude-of-the-ecthr-on-the-practice-of-the-constitutional-court-of-serbia-and-cc-in-the-region-in-the-matter-of-human-rights-a-critical-analysis-through-case-studies/>.

9 Amos, *op. cit.*, 7, 763–785.

10 Pavyzdžiui, Andras Jakab, „The Reasoning of Constitutional Courts in Europe“, iš *The Max Planck Handbooks in European Public Law. Volume IV. Constitutional Adjudication: Common Themes and Challenges*, Armin von Bogdandy, Peter M. Huber ir Christoph Grabenwarter (eds) (Oxford: Oxford University Press, 2023), 169–221, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4656331; taip pat Amos, *op. cit.*, 7.

11 Helen Keller ir Alen Stone Sweet, „Assessing the Impact of the ECHR on National Legal Systems“, iš *A Europe of Rights: The Impact of the ECHR on National Legal Systems* (Oxford: Oxford University Press, 2008), https://openyls.law.yale.edu/bitstream/handle/20.500.13051/5290/Assessng_the_Impact_of_the_ECHR_on_National_Legal_Systems.pdf?sequence=2.

žmogaus teisėms¹²). Valstybių praktikoje iškyla nacionalinės teisės ir tarptautinės teisės kolizijos atvejų, kai nacionaliniai konstituciniai teismai ir tarptautiniai teismai skirtingai aiškina teisę (arba tam tikrą subjektinę teisę): tai susiję su konkrečios teisės turinio ar taikymo srities aiškinimo skirtumais ir su skirtingu tam tikrų teisių apribojimų proporciningumo vertinimu¹³, o vienas iš naudojamų tarptautinės teisės normų kolizijų prevencijos ir šių kolizijų pašalinimo būdų yra konstitucinių teismų atliekamas harmonizuojamasis aiškinimas¹⁴. Galima detalizuoti, kad teisės ir laisvės, dėl kurių valstybėse įvyko sankirta su EŽTT praktika, apima, pavyzdžiui, teisę į teisingą bylos nagrinėjimą, teisę į veiksmingą teisinę gynybą, žodžio laisvę, teisę į privatumą¹⁵. Be to, tendencija ir abipusio konstitucinio dialogo pavyzdžiu tampa ir tai, kad EŽTT savo praktikoje neretai remiasi konstitucinių teismų sprendimais¹⁶.

Lietuvos situacija atspindi tarptautinės bendruomenės diskusijų tematiką: Lietuvoje analizuojama tarptautinės teisės, įskaitant EŽTK ir ją aiškinančio EŽTT, įtaka Konstitucijai¹⁷, nagrinėjami Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo atliekamo Konstitucijos nuostatų derinimo su tarptautine teise aspektai, įskaitant Konstitucijos atvirumą tarptautinei teisei¹⁸, taip pat keliama klausimai apie EŽTT ir nacionalinių konstitucinių teismų jurisprudencijos sandūrą¹⁹ ir akcentuojama, kad konstitucinei teisei siekiant išlikti atvirai tarptautinės teisės įtakai svarbu nustatyti ir šios įtakos ribas, kurių tarptautinė teisė neturėtų

12 Dainius Žalimas, „Nauji iššūkiai teisės viršenybei“ (pagrindinis pranešimas Pasaulio konstitucinės justicijos konferencijos IV kongreso 2 sesijoje), *Konstitucinė jurisprudencija* 3, 47 (2017): 144, https://lrkt.lt/data/public/uploads/2018/07/ktb_2017-347.pdf.

13 *Ibid.*, 138–139.

14 *Ibid.*, 140.

15 *Ibid.*

16 Nika Bruskinė, „The Jurisprudence of the Constitutional Court of Lithuania as a Safeguard for Human Rights Protection: Recent ECtHR Cases against Lithuania“, iš *Konstitucinė justicija Lietuvoje: trys veiklos dešimtmečiai* (Vilnius, 2023), 43–60, <https://www.journals.vu.lt/open-series/article/view/34030/32521>.

17 Pavyzdžiui, Egidijus Kūris, „Ekstranacionaliniai veiksniai Lietuvos Respublikos Konstituciniam Teismui aiškinant Konstituciją“, *Teisė* 50 (2004): 78–93; Egidijus Kūris, „Europos Sąjungos teisė Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje: sambūvio algoritmo paieškos“, iš *Teisė besikeičiančioje Europoje. Liber Amicorum Pranas Kūris* (Vilnius: MRU, 2008), 669–707; Egidijus Šileikis, „Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje įtaka Lietuvos konstitucijos aiškinimui“, iš *Europos Sąjungos teisės įtaka Lietuvos teisei sistemai*, vyriausiasis mokslinis redaktorius Gintaras Švedas (Vilnius: Vilniaus universitetas, 2014), 53–85; Danutė Jočienė, „Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijos įtaka nacionalinei teisei bei jurisprudencijai, tobulinant žmogaus teisių apsaugą. Konvencijos ir Europos Sąjungos teisės santykis“, *Jurisprudencija* 7, 97 (2007): 17–27; Danutė Jočienė, „Tarptautinės teisės ir Europos Sąjungos teisės įtaka Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo oficialiajai konstitucinei doktrinai“, iš *Kelyje su Konstitucija: recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinys*, mokslinis red. Bronius Sudavičius (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2022), 91–117; Karolina Bubnytė-Širmenė, „The European Convention on Human Rights and the Lithuanian Constitutional Court: the ECHR's Formal Status, Impact and Interaction between the Court and the ECtHR“, *Review of Central and East European Law* 48, 2 (2023): 194–216, <https://epublications.vu.lt/object/elaba:175639526/index.html>.

18 Pavyzdžiui, Dainius Žalimas, „The Openness of the Constitution to international law as an element of the principle of the rule of law“, iš *Constitutional Court of the Republic of Slovenia 25 Years: international conference, Bled, Slovenia, June 2016: conference proceedings* (Ljubljana: Constitutional Court of the Republic of Slovenia, 2016), 139–152, <http://www.us-rs.si/media/zbornik.25.let.pdf>.

19 Pavyzdžiui, Toma Birmontienė, „Konstitucinė teisė ir tarptautinė bei Europos Sąjungos teisė: kas diktuoja teisės sistemų sąveikos ribas?“, iš *XXI amžiaus iššūkiai tarptautinei teisei. Liber Amicorum Sauliui Katuokai*

peržengti²⁰. Dėl šių ribų pažymima, kad, nors EŽTT jurisprudencija dėl gausaus jos citavimo pastarųjų metų Konstitucinio Teismo aktuose pretenduoja į reikšmingesnį vaidmenį, tikimasi, kad ateityje ji netaps alternatyva Konstitucijos nuostatų aiškinimui²¹.

Šio straipsnio tikslas yra atskleisti ir išanalizuoti Konstitucinio Teismo ir EŽTT jurisprudencinio dialogo vystant konstitucinių žmogaus teisių apsaugą ir formuojant atitinkamą oficialią konstitucinę doktriną reiškimasi. Analizė atliekama remiantis 2024 ir 2025 m. Konstituciniame Teisme nagrinėtų konstitucinės justicijos bylų pavyzdžiais.

1. Konstitucijos ir tarptautinės teisės santykis. Bendrosios pastabos

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 7 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad negalioja joks įstatymas ar kitas aktas, priešingas Konstitucijai. Taigi šioje Konstitucijos normoje yra įtvirtintas Konstitucijos viršenybės principas. Konstitucinis Teismas dar 1994 m. viename iš pirmųjų nutarimų konstatavo, kad Konstitucija yra aukščiausią teisinę galią turintis teisės aktas, grindžiantis šalies teisės sistemą. Tai reiškia, kad visi kiti teisės aktai turi atitikti Konstituciją²². Konstitucinio Teismo kompetencijai, be kita ko, yra priskiriama tirti, ar Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartys neprieštarauja Konstitucijai (Konstitucijos 105 straipsnio 3 dalies 3 punktas).

Vis dėlto taip pat pažymėtina, kad Konstitucija yra vientisas ir tiesiogiai taikomas aktas (Konstitucijos 6 straipsnio 1 dalis). Konstitucinis Teismas ne kartą yra konstatavęs, kad „Konstitucijos nuostatos yra susijusios ir sudaro vieningą, darnią sistemą. Nė vienos Konstitucijos nuostatos negalima priešpriešinti kitoms Konstitucijos nuostatoms, aiškinti taip, kad būtų paneigta arba iškreipta kitų Konstitucijos nuostatų prasmė.“²³ Todėl šiame kontekste akcentuotina, kad pagal Konstitucijos 135 straipsnio 1 dalį „Lietuvos Respublika, įgyvendindama užsienio politiką, vadovaujasi visuotinai pripažintais tarptautinės teisės principais ir normomis“. Konstitucinis Teismas aiškindamas šią konstitucinę nuostatą ne kartą pabrėžė konstitucinį pagarbos tarptautinei teisei – *pacta sunt servanda* – principą, kuris reiškia imperatyvą sąžiningai vykdyti pagal tarptautinę teisę, *inter alia* tarptautines sutartis, prisiimtus Lietuvos Respublikos įsipareigojimus²⁴. Jo nutarimuose primenama: „Kaip yra pažymėjęs Konstitucinis Teismas, sava valia prisiimtų tarptautinių įsipareigojimų laikymasis, pagarba visuotinai pripažintiems tarptautinės teisės principams yra atkurtos

(Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2020), 71–101, <https://cris.mruni.eu/cris/entities/publication/5d54c465-653e-4bfd-a42d-c3d54a774479>.

20 Toma Birmontienė, „Lietuvos konstitucinės teisės tradicijos“, iš *Trisdešimt konstitucinės justicijos metų: tempore et loco* (Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2023), 617–618, <https://lrkt.lt/data/public/uploads/2023/08/trisdesimt-konstitucines-justicijos-metu-2023-web.pdf>.

21 *Ibid.*

22 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. vasario 14 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 13-221.

23 Žr., pvz., Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. gruodžio 24 d. nutarimą.

24 Žr., pvz., Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2014 m. sausio 24 d. nutarimą.

nepriklausomos Lietuvos valstybės teisinė tradicija ir konstitucinis principas.“²⁵

Konstitucinis Teismas pažymi, kad „[p]agarba tarptautinei teisei yra neatskiriama konstitucinio teisinės valstybės principo, kurio esmė – teisės viešpatavimas, dalis“²⁶. Jis yra konstatavęs: „Lietuvos valstybė, pripažindama tarptautinės teisės principus ir normas, šalies gyventojams negali taikyti iš esmės kitokių standartų. Save laikydama lygiateise tarptautinės bendrijos nare, ji savo valia priima ir pripažįsta šiuos principus bei normas, jos papročius, dėsningai integruojasi į pasaulio kultūrą ir tampa natūralia jos dalimi.“²⁷ Vėliau šią poziciją, tapusią oficialiosios konstitucinės doktrinos dalimi, Konstitucinis Teismas plėtojo, be kita ko, pažymėdamas, kad Lietuvoje teisės aktai „negali nustatyti žemesnių standartų, negu nustatyti tiegi pagal visuotinai pripažintas tarptautinės teisės normas. Tokio reikalavimo nepaisymas būtų nesuderinamas su Konstitucijos preambulėje įtvirtintais atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės, teisinės valstybės siekiais, kuriuos išreiškia konstitucinis teisinės valstybės principas.“²⁸

Konstitucijos ir tarptautinės teisės, konkrečiai Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos, santykių Lietuvos teisės sistemoje Konstitucinis Teismas yra aiškinęs 1995 m. sausio 24 d. išvadoje dėl EŽTK kai kurių nuostatų suderinamumo su Konstitucija. Šioje išvadoje Konstitucinis Teismas pabrėžė, jog „Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija yra ypatingas tarptautinės teisės šaltinis, kurio tikslas kitoks nei daugumos kitų tarptautinės teisės aktų. Šis tikslas yra visuotinis – siekti, kad Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje skelbiamos teisės būtų visuotinai ir veiksmingai pripažįstamos ir kad jų būtų laikomasi ginant ir toliau įgyvendinant žmogaus teises ir pagrindines laisves. Šiuo, tai yra tikslo, požiūriu Konvencija atlieka tokią pat funkciją kaip ir konstitucinės žmogaus teisių garantijos, nes Konstitucija įtvirtina šias garantijas šalyje, o Konvencija – tarptautiniu lygiu.“ Vėlesnėje savo jurisprudencijoje Konstitucinis Teismas ne kartą pažymėjo, kad Europos žmogaus teisių konvencija kaip teisės aiškinimo šaltinis yra aktuali ir Lietuvos teisės aiškinimui ir taikymui²⁹.

Taigi, vadovaujantis aptartomis Konstitucinio Teismo suformuotomis oficialiosios konstitucinės doktrinos pozicijomis dėl Konstitucijos ir tarptautinės teisės santykio, Konstitucinio Teismo ir EŽTT jurisprudencinis dialogas ne priešina Konstitucijos ir Konvencijos saugomas teises ir vertybes, o, atvirkščiai, jas suderina ir plėtoja aukštesnį jų apsaugos standartą valstybės viduje.

25 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 14 d., 2012 m. rugsėjo 5 d. nutarimai.

26 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2014 m. sausio 24 d. nutarimas, TAR, 2014-01-24, Nr. 478.

27 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 109-3004.

28 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2014 m. kovo 18 d. nutarimas, TAR, 2014-03-19, Nr. 3226.

29 Žr., pvz., Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gegužės 8 d. nutarimą.

2. Konstitucinio Teismo ir EŽTT jurisprudencijos dialogas

Konstitucinio Teismo nagrinėtose bylose

Konstitucinio Teismo ir EŽTT jurisprudencijos dialogo vystymas, jo apimtis ir intensyvumas matomas keliuose Konstitucinio Teismo 2024 ir 2025 m. baigtose nagrinėti konstitucinės justicijos bylose.

Prieš pereinant prie konkrečių Konstitucinio Teismo jurisprudencijos pavyzdžių, reiktų išskirti pradines pozicijas, kurios perteikia Konstitucinio Teismo ir EŽTT plėtojamo jurisprudencijos dialogo raišką.

Pirma, Konvencija pagal Konstituciją, kaip minėta, yra Lietuvos Respublikos teisės sistemos dalis ir Konstitucinis Teismas, tirdamas teisės aktų konstitucingumą, ne kartą nurodė, kad EŽTT jurisprudencija yra svarbi ir aiškinant Lietuvos teisę, ir ją taikant.

Antra, Konstitucinis Teismas Konstituciją aiškina kaip atvirą ir draugišką tarptautinei teisei ir ją aiškinančių tarptautinių teismų, taigi ir EŽTT, jurisprudencijai.

Trečia, tarptautiniai ir Europos žmogaus teisių standartai, taip pat plėtojami EŽTT, Konstitucinio Teismo laikomi minimaliais konstituciniais žmogaus teisių apsaugos standartais.

Ketvirta, metodologijos prasme EŽTK ir ją aiškinančio EŽTT praktikos analize pirmiausia siekiama parodyti, ar yra ET valstybių konsensusas dėl pagrindinių teisių ir laisvių apsaugos, ar jo nėra, ir tada ten, kur jo nėra, atskleisti konstitucinį atitinkamų teisių turinį, įeigu reikia, ir per konstitucinės tapatybės prizmę.

Konkrečių Konstitucinio Teismo nagrinėtų bylų pavyzdžiais siekiama iliustruoti, kad EŽTT jurisprudencija Konstitucinio Teismo veikloje veikia kaip asmens teisių aiškinimo konstitucinės metodologijos pastiprinimas, atskleidžiant naujus asmens teisių konstitucinius aspektus. Kalbant apie EŽTT jurisprudencijos įtaką teisių aiškinimo konstitucinei metodologijai, iš pradžių apibendrintina, kokiose Konstitucinio Teismo bylose ir kaip ji pasireiškė.

Pirma, pagal statistinius duomenis nuo 2024 m. pradžios iki šiol³⁰ iš Konstitucinio Teismo priimtų aštuoniolikos nutarimų ir dviejų išvadų beveik pusėje jų minima nagrinėtoms konstitucinėms byloms aktuali EŽTT jurisprudencija. Antra, kalbant apie sritis, matyti, kad tuo laikotarpiu Konstitucinio Teismo ir EŽTT jurisprudencijos dialogas dominavo daugiausia tokių teisių srityje: teisės į privataus ir šeimos gyvenimo gerbimas³¹, nuosavybės teisės³², įsitikinimų raiškos ir informacijos laisvės, minties, tikėjimo ir sąžinės laisvės³³, diskriminacijos draudimas³⁴ ir vaiko teisių apsauga³⁵, gyvūnijos, kaip sudėtinės natūralios

30 2025 m. balandžio 20 d. duomenys.

31 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2024 m. birželio 4 d. nutarimas, TAR, 2024-06-04, Nr. 10188.

32 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2024 m. liepos 3 d. nutarimas, TAR, 2024-07-03, Nr. 12468.

33 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2024 m. kovo 14 d. išvada, TAR, 2024-03-14, Nr. 4688; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2024 m. balandžio 25 d. išvada, TAR, 2024-04-25, Nr. 7601.

34 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2024 m. kovo 14 d. išvada, TAR, 2024-03-14, Nr. 4688.

35 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2024 m. gegužės 20 d. nutarimas, TAR, 2024-05-20, Nr. 9103.

aplinkos dalies, apsauga³⁶. Visgi šiame straipsnyje analizuojamos tik tos konstitucinės justicijos bylos, kurios susijusios su žmogaus konstitucinėmis teisėmis.

Taigi pereikime prie paskirų konstitucinės justicijos bylų.

2.1. Konstitucinės justicijos byla dėl Stambulo konvencijos nuostatų suderinamumo su Konstitucija³⁷

Tai buvo antroji per Konstitucinio Teismo veiklos istoriją pateikta išvada dėl tarptautinės sutarties atitikties Konstitucijai iki jos ratifikavimo nacionaliniame parlamente. Joje Konstitucinis Teismas rėmėsi pirmoje savo teiktoje išvadoje – 1995 m. sausio 24 d. išvadoje dėl EŽTK – naudota suderinamumo tikrinimo metodologija, pagal kurią suderinamumas (santykis) nustatomas remiantis loginiu, prasminiu Konstitucijos ir minėtos konvencijos normų suderinamumo (santykio) aiškinimu.

Dar 1995 m. išvadoje, remdamasis EŽTT 1968 m. birželio 27 d. sprendimu byloje *Wemhoff* ir 1970 m. sausio 17 d. sprendimu byloje *Delcourt*, Konstitucinis Teismas pabrėžė, kad formalus pažodinis Konvencijos nuostatų aiškinimas nepripažįstamas ir EŽTT praktikoje. Abiejose minėtose Konstitucinio Teismo išvados, 1995 ir 2024 m., pažymėta, kad ne pažodinio, o loginio ir prasminio aiškinimo būtinybė yra nulemta požiūrio, jog pažodinis žmogaus teisių aiškinimas nepriimtinas žmogaus teisių apsaugos prigimčiai.

Spręsdamas dėl Stambulo konvencijos kai kurių nuostatų suderinamumo su Konstitucija, Konstitucinis Teismas patvirtino, kad pareiškėjo ginčijamos šios konvencijos nuostatos neprieštarauja Konstitucijai, įskaitant daugelį jos nuostatų, įtvirtinančių šias teises ir principus: a) teisę turėti įsitikinimus ir juos laisvai reikšti (Konstitucijos 25 straipsnis); b) visų asmenų lygybės principą (Konstitucijos 29 straipsnis); c) tėvų teisę ir pareigą auklėti savo vaikus, kai kurias kitas nuostatas, susijusias su šeimos teisine apsauga (Konstitucijos 38 straipsnis); d) tėvų ir globėjų teisę nevaržomiems rūpintis vaikų ir globotinių religiniu ir doroviniu auklėjimu pagal savo įsitikinimus (Konstitucijos 26 straipsnio 5 dalis); e) aukštosios mokykloms suteikiamą autonomiją (Konstitucijos 40 straipsnio 3 dalis); f) valstybinės kalbos statusą (Konstitucijos 14 straipsnis).

Ginčytose Stambulo konvencijos nuostatose buvo numatyta valstybių pareiga užtikrinti, kad būtų užkirstas kelias smurtui prieš moteris dėl lyties socialinio aspekto ir kad būtų draudžiama diskriminacija lyties pagrindu, įskaitant diskriminaciją dėl lyties socialinio aspekto. Taip pat jose buvo numatytos švietimo srityje taikytinos priemonės, skirtos padėti išvengti smurto prieš moteris.

Spręsdamas tokių nuostatų suderinamumo su Konstitucija klausimą, Konstitucinis Teismas pirmiausia aiškino Konvencijoje vartojamą gan naują Lietuvos konstitucinėje jurisprudencijoje sąvoką „lytis socialiniu aspektu“. Stambulo konvencijoje ši sąvoka apibrėžta kaip socialiai susiformavę vaidmenys, elgsena, veikla ir bruožai, kuriuos tam tikra visuomenė laiko tinkamais moterims ir vyrams. Be to, Konstitucinis Teismas aiškino ir Stambulo

36 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2025 m. kovo 19 d. nutarimas, TAR, 2025-03-19, Nr. 4482.

37 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2024 m. kovo 14 d. išvada, TAR, 2024-03-14, Nr. 4688.

konvencijoje įtvirtinto atitinkamo diskriminacijos tokiu pagrindu – dėl lyties socialinio aspekto – draudimo turinį. Turima omenyje diskriminacija dėl socialiai susiformavusių vaidmenų, elgsenos, veiklos ir bruožų, kuriuos tam tikra visuomenės dalis laiko tinkamais moterims ir vyrams.

Tai darydamas Konstitucinis Teismas atsižvelgė, be kita ko, į atitinkamas EŽTK nuostatas ir jas aiškinančią EŽTT praktiką, kuriomis paremta ir Stambulo konvencija. Buvo apibendrintos ir EŽTT išnagrinėtos bylos dėl smurto artimoje aplinkoje pagal EŽTK 2 straipsnį, kuriuo ginama teisė į gyvybę, ir (arba) 3 straipsnį, kuriuo draudžiamas kankinimas, taikomus kartu su 14 straipsniu, kuriuo draudžiama diskriminacija.

Konstitucinis Teismas pažymėjo, kad Konstitucijos 29 straipsnyje nėra pateiktas baigtinis nediskriminavimo pagrindų sąrašas. Jis padarė išvadą, kad ginčytų Stambulo konvencijos nuostatų „suponuojamas diskriminacijos visais pagrindais, įskaitant dėl lyties socialiniu aspektu, draudimas, aiškinamas konvencija siekiamo vieno iš tikslų – skatinti lyčių lygybę, kad būtų mažinama smurto prieš moteris atvejų, – kontekste, negali būti laikomas nesuderinamu su Konstitucijos 29 straipsnio nuostatomis“. Šiame kontekste Konstitucinis Teismas minėjo ir tai, kad Stambulo konvencijoje pateikiama nediskriminavimo samprata yra tapati EŽTK 14 straipsnyje įtvirtintinai nediskriminavimo sampratai ir kad EŽTT taiko tą EŽTK straipsnį ir pagrindais, kurie eksplicitiškai nėra jame nurodyti.

Tęsdamas savo argumentavimą, Konstitucinis Teismas teigė, jog ginčijamos Stambulo konvencijos nuostatos sudaro prielaidas imtis priemonių, kad būtų veiksmingai įgyvendinami Konstitucijos 29 straipsnyje įtvirtinti asmenų lygiateisiškumo ir diskriminacijos draudimo imperatyvai. Galiausiai buvo pažymėta, kad Stambulo konvencijos nuostatos, reglamentuojančios žmogaus teises ir laisves, grindžiamos tomis pačiomis lygiateisiškumo, asmens neliečiamumo ir pagarbos kiekvieno žmogaus orumui konstitucinėmis vertybėmis, gali būti taikomos kartu su Konstitucijos nuostatomis.

2.2. Konstitucinės justicijos byla dėl Seimo nario Remigijaus Žemaitaičio, kuriam buvo pradėta apkaltos byla, veiksmų atitikties Konstitucijai³⁸

Antrasis pavyzdys, iliustruojantis, kokią įtaką turėjo EŽTT jurisprudencija atskleidžiant asmens teisių naujus aspektus, yra Konstitucinio Teismo 2024 m. balandžio 25 d. išvada dėl Seimo nario Remigijaus Žemaitaičio, kuriam buvo pradėta apkaltos byla, veiksmų atitikties Konstitucijai.

Konstitucinis Teismas nusprendė, kad šio Seimo nario veiksmai – socialiniame tinkle „Facebook“ ir žiniasklaidos priemonėmis paskelbti teiginiai – prieštarauja Konstitucijai. Taip pat buvo pripažinta, kad tais teiginiais buvo sąmoningai, tikslingai, sistemingai skleidžiama niekinamo, išjuokiamo, taigi žmogaus orumą žeminančio turinio informacija ir taip demonstruojama neapykanta asmenims dėl jų tautybės.

Taigi Konstitucinis Teismas pripažino, kad šiais veiksmais Seimo narys sulaužė priesaiką

38 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2024 m. balandžio 25 d. išvada, TAR, 2024-04-25, Nr. 7601.

ir šiuurščiai pažeidė Konstituciją. Nors šioje byloje Konstitucinis Teismas plačiai atskleidė konstitucinius reikalavimus, kylančius iš Seimo nario konstitucinio statuso, aiškindamas Konstitucijos 25 straipsnyje garantuojamos laisvės reikšti įsitikinimus ir skleisti informaciją įgyvendinimo apribojimus, jis išskirtinai pabrėžė, kad Konstitucijos garantuojama minima teisė ir jos ribojimai iš esmės yra tokie, kokius EŽTT savo jurisprudencijoje yra suformulavęs pagal Konvencijos 10 straipsnio („Saviraiškos laisvė“) nuostatų aiškinimą.

Konstitucinis Teismas pažymėjo, jog „Konstitucijos 25 straipsnio garantuojama laisvė reikšti įsitikinimus ir skleisti informaciją negali būti aiškinama kaip leidžianti informacijos laisve naudotis taip, kad būtų kėsinamasi ne tik į Konstitucijos 25 straipsnio 3 dalyje minimas [žmogaus sveikata, garbė ir orumas, privatus gyvenimas, dorovė ar konstitucinė santvarka], bet ir kitose Konstitucijos nuostatose įtvirtintas vertybes, *inter alia*, viešai reiškiant tokias mintis, pažiūras, įsitikinimus ar skleidžiant kitokią informaciją, kuria niekinant, išjuokiant ar kitaip žeminant asmenis demonstruojama neapykanta šiems asmenims ar jų grupei dėl jų lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų, taip pat dėl kitų požymių“³⁹. Konstitucinis Teismas pabrėžė, kad „tokie veiksmai, kai viešai skleidžiamos mintys, pažiūros, įsitikinimai ar kitokia informacija, kuria demonstruojamas nepakantumas asmeniui ar asmenų grupei dėl jų tautybės ar atskiroms tautoms būdingų bruožų, kaip antai kalba, tikėjimas, priskirtini prie veiksmų, kurie neleistini pagal Konstitucijos 21 straipsnio 3 dalį [žmogaus orumo žeminimas], taip pat nesuderinami su pagal <...> 29 straipsnį [lygiateisiškumas] saugomomis vertybėmis“⁴⁰.

2.3. Konstitucinės justicijos byla dėl kai kurių Civilinio kodekso normų, reguliuojančių partnerystę, atitikties Konstitucijai⁴¹

Šioje konstitucinės justicijos byloje Konstitucinis Teismas vystė jurisprudencinį dialogą su EŽTT, aiškindamas Konstitucijos 22 straipsnio 1 dalį (žmogaus privataus gyvenimo apsauga), 29 straipsnį (nediskriminavimo principas) ir 38 straipsnio 1 ir 2 dalis (šeimos gyvenimo apsauga).

Konstitucinis Teismas pabrėžė, kad privatus žmogaus gyvenimas – tai individo asmeninis gyvenimas, be kita ko, apimantis gyvenimo būdą, šeiminių padėčių, santykius su kitais asmenimis, gyvenamąją aplinką. Iš Konstitucijoje įtvirtinto privataus gyvenimo neliečiamumo kyla asmens teisė į privatumą, kuri apima, *inter alia*, privatų, šeimos ir namų gyvenimą. Pasak Konstitucinio Teismo, Konstitucijos 22 straipsnio 4 dalies nuostatoje įtvirtintas vienas iš šeimos sampratos aspektų, patvirtinančių šeimos, kaip saugomos ir puoselėjamos konstitucinės vertybės, reikšmę. Nagrinėjamos konstitucinės justicijos bylos kontekste Konstitucinis Teismas pažymėjo, kad pagal Konstitucijos 22 straipsnio 1 ir 4 dalis asmens lytinė orientacija yra vienas iš asmens privataus ir šeimos gyvenimo elementų ir šios nuostatos garantuoja kiekvieno asmens, nepriklausomai nuo jo lytinės orientacijos, privataus ir

39 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2024 m. balandžio 25 d. išvada, TAR, 2024-04-25, Nr. 7601

40 *Ibid.*

41 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2025 m. balandžio 17 d. nutarimas, TAR, 2025-04-17, Nr. 6803.

šeimos gyvenimo apsaugą.

Aiškindamas Konstitucijos 29 straipsnio nuostatas, Konstitucinis Teismas nurodė, kad šiame straipsnyje įtvirtintas asmenų lygiateisiškumo principas, draudžiantis diskriminuoti asmenis dėl jų lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų, ir kad pagal šį straipsnį draudžiamu diskriminavimu laikomos situacijos, kai žmogaus teisės varžomos dėl jo lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų, o kartu žeminamas ir diskriminuojamo žmogaus orumas. Konstitucinis Teismas ne kartą ir anksčiau yra akcentavęs, kad Konstitucijos 29 straipsnyje įtvirtinto asmenų lygybės principo turi būti laikomasi ir leidžiant įstatymus, ir juos taikant.

Nutarime nurodoma: „Konstitucinis Teismas yra pažymėjęs, kad konstitucinio asmenų lygiateisiškumo principo turinys gali būti atskleistas tik aiškinant Konstitucijos 29 straipsnio 1 ir 2 dalis kartu; Konstitucijos 29 straipsnio 2 dalis, kurioje *inter alia* nustatyta, kad žmogaus teisių negalima varžyti dėl jo lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų, negali būti suprantama kaip įtvirtinanti baigtinį nediskriminavimo pagrindų sąrašą; priešingu atveju būtų sudarytos prielaidos paneigti Konstitucijos 29 straipsnio 1 dalyje laiduojamą visų asmenų lygybę įstatymui, teismui ir kitoms valstybės institucijoms, t. y. pačią konstitucinio asmenų lygiateisiškumo principo esmę“⁴². Be to, pažymima, kad „[v]iena iš pagal Konstitucijos 29 straipsnį draudžiamo diskriminavimo formų yra žmogaus teisių varžymas dėl jo lytinės tapatybės ir (ar) seksualinės orientacijos, kuris kartu laikytinas ir žmogaus orumo žeminimu“⁴³.

Paminėtina, kad aptartos Konstitucinio Teismo pozicijos dėl diskriminavimo draudimo iš esmės nesiskiria nuo EŽTT jurisprudencijos, kurioje aiškinamas Konvencijos 14 straipsnis ir jame įtvirtintas diskriminacijos draudimas, be kita ko, ir dėl asmens seksualinės orientacijos. Vien žmonių seksualinės orientacijos pagrindu daromi skirtumai pagal Konvenciją yra nepateisinami. Turi būti itin svarios ir įtikinamos priežastys, kurios pateisintų skirtingą asmenų traktavimą dėl lyties, taip pat dėl jų seksualinės orientacijos, ypač kai toks traktavimas yra susijęs su teisėmis, ginamomis pagal Konvencijos 8 straipsnį (privataus ir šeimos gyvenimo gerbimas)⁴⁴.

Aiškindamas Konstitucijos 38 straipsnio 1 ir 2 dalis, skirtas šeimos teisei apsaugai, aptariamoje konstitucinės justicijos byloje Konstitucinis Teismas dar kartą pakartojo oficialiojoje konstitucinėje doktrinoje⁴⁵ iš esmės jau išdėstytas pozicijas, tačiau labiau jas paryškindamas arba plėsdamas esamą oficialiąją konstitucinę doktriną tuo klausimu. Išskirtinos tokios esminės Konstitucijos 38 straipsnio 1 ir 2 dalių oficialiosios konstitucinės doktrinos nuostatos dėl šeimos sampratos ir šeimos gyvenimo teisinės apsaugos.

Pirma, konstitucinė šeimos samprata negali būti kildinama tik iš santuokos instituto,

42 Žr., pvz., Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2019 m. sausio 11 d., 2020 m. vasario 10 d., 2020 m. birželio 3 d. nutarimus.

43 Žr. taip pat Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2019 m. sausio 11 d. nutarimą, TAR, 2019-01-11, Nr. 439.

44 Žr. EŽTT Didžiosios kolegijos 2008 m. sausio 22 d. sprendimo byloje *E. B. prieš Prancūziją*, peticijos Nr. 43546/02, 93 ir 96 punktus.

45 Žr. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. rugsėjo 28 d., 2019 m. sausio 11 d. nutarimus.

įtvirtinto Konstitucijos 38 straipsnio 3 dalyje. Santuoka yra vienas iš šeimos konstitucinio instituto pagrindų šeimos santykiams kurti. Tai reiškia, kad pagal Konstituciją, *inter alia* jos 38 straipsnio 1 dalį, yra saugomos ir kitokios, nei sudarytos santuokos pagrindu, šeimos⁴⁶.

Antra, „konstitucinė šeimos samprata grindžiama šeimos narių tarpusavio atsakomybe, supratimu, emociniu prieraišumu, pagalba ir panašiais ryšiais bei savanorišku apsisprendimu priimti tam tikras teises ir pareigas, t. y. santykių turiniu, o šių santykių išraiškos forma konstitucinei šeimos sampratai esminės reikšmės neturi“⁴⁷. Taigi, santuokos nesudariusių asmenų porų, kurių santykiai pagrįsti nuolatinio ar ilgalaikio pobūdžio šeimos narių santykių turiniu (t. y. sukūrusių stabilius *de facto* šeimos santykius), santykiai turi būti sureguliuoti taip, kad būtų užtikrinta jų privataus ir šeimos gyvenimo apsauga.

Trečia, iš Konstitucijos 38 straipsnio 1 dalies kyla valstybės pareiga įstatymais ir kitais teisės aktais nustatyti tokį teisinį reguliavimą, kuris užtikrintų šeimos, kaip konstitucinės vertybės, apsaugą, ir kuriuo būtų „sudarytos prielaidos šeimai tinkamai funkcionuoti, stiprinami šeimos santykiai, ginamos šeimos narių teisės ir teisėti interesai <...> nebūtų sudaroma prielaidų diskriminuoti šeimos santykių dalyvių (kaip antai santuokos neįregistravusių bendrai gyvenančių vyro ir moters, jų vaikų (įvaikių), vieno iš tėvų, auginančio vaiką (įvaikį), ir kt.)“⁴⁸.

Ketvirta, pagal Konstitucijos 29 straipsnį įstatymų leidėjas negali nustatyti tokio teisinio reguliavimo, kuriuo būtų sudaromos prielaidos diskriminuoti šeimos santykių dalyvius dėl jų lyties ir seksualinės orientacijos, t. y. negali įtvirtinti tokio teisinio reguliavimo, pagal kurį įstatyme nustatyta teisinio pripažinimo ir apsaugos forma būtų skirta tik skirtingos lyties asmenų poroms ir ja negalėtų naudotis tos pačios lyties asmenų poros⁴⁹. Konstitucinė šeimos samprata yra neutrali lyčiai.

Penkta, nors pagal Konstituciją, *inter alia* jos 38 straipsnio 1 ir 2 dalis, reguliuodamas nesantuokinius šeimos teisinius santykius įstatymų leidėjas turi diskreciją pasirinkti konkrečią santuokos nesudariusių asmenų poroms skirtą teisinio pripažinimo ir apsaugos formą (kaip antai galimybę įregistruoti partnerystę), svarbu, kad teisės aktais suteikiama apsauga būtų adekvati, apimanti tiek turtinius, tiek kitus, neatsiejamus nuo poros bendro gyvenimo, šeimos gyvenimo aspektus. Šiame kontekste Konstitucinis Teismas pažymėjo, kad santuokos nesudariusių asmenų porų teisinis pripažinimas ir apsauga nebūtų užtikrinami, numčius tik galimybę sudaryti tarpusavio susitarimus dėl bendro gyvenimo (kaip, pvz., jungtinės veiklos ar panašaus pobūdžio sutartis), nes jie nesuteikia santuokos nesudariusioms asmenų poroms deramo teisinio pripažinimo ir apsauga nebūtų užtikrinama pakankamos jų privataus ir šeimos gyvenimo apsaugos, pavyzdžiui, jais negalima susitarti dėl tokių svarbių bendram poros gyvenimui aspektų, kaip mokesčiai, socialinė apsauga, paveldėjimas, migracija ir kt.

46 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2019 m. sausio 11 d. nutarimas, TAR, 2019-01-11, Nr. 439.

47 *Ibid.*

48 *Ibid.*

49 „Teisinis reguliavimas, susijęs su partnerystės institutu, prieštarauja Konstitucijai“, Irkt.lt, 2025-04-17, <https://lrkt.lt/lt/apie-teisma/naujienu/1331/teisinis-reguliavimas-susijes-su-partnerystes-institutu-priestarauja-konstitucijai:755>.

Nurodytosios oficialiosios konstitucinės doktrinos nuostatomis įtvirtinamas iš esmės tokios pat apimties teisių į šeimos gyvenimą standartas, koks pripažįstamas ir EŽTT suformuotoje jurisprudencijoje dėl Konvencijos 8 straipsnio (privataus ir šeimos gyvenimo apsauga). Konvencijos 8 straipsnyje garantuojama žmogaus privataus ir šeimos gyvenimo samprata buvo plėtojama daugelį dešimtmečių. Europos Žmogaus Teisių Teismas savo jurisprudencijoje plačiai aiškina šeimos sąvoką ir yra aiškiai pripažinęs, jog Konvencijos 8 straipsnyje sąvoka „šeima“ neapribojama tik santuokos pagrindu sukurtais santykiais, bet gali apimti ir *de facto* šeimos ryšius, jei asmenys gyvena kartu nesudarę santuokos⁵⁰. EŽTT yra pažymėjęs, jog pagarba šeimos gyvenimui reikalauja, kad biologinė ir socialinė tikrovė būtų viršesnė už teisinę prielaidą⁵¹. EŽTT taip pat yra ne kartą nurodęs, kad sąvoka „šeimos gyvenimas“ 8 straipsnio kontekste neapsiriboja vien šeimomis, pagrįstomis santuoka, ir gali apimti kitus *de facto* santykius; sprendžiant, ar santykiai prilygsta „šeimos gyvenimui“, gali būti svarbūs keli veiksniai, įskaitant tai, ar pora gyvena kartu, asmenų santykių trukmė ir tai, ar jie įrodė savo įsipareigojimą vienas kitam susilaukę bendrų vaikų ar kitomis priemonėmis⁵². Todėl, pasak EŽTT, nėra jokio pagrindo teigti, kad pagal Konvencijos 8 straipsnį neturi būti saugomas ir tos pačios lyties asmenų „šeimos gyvenimas“, kuris tos pačios lyties asmenų, gyvenančių sudarius stabilią *de facto* partnerystę, santykius apima lygiai taip pat, kaip skirtingų lyčių asmenų santykius⁵³. EŽTT daro išvadą, kad pagal Konvencijos 8 straipsnį yra ginama tiek skirtingų lyčių asmenų porų, tiek tos pačios lyties asmenų porų, gyvenančių sudarius stabilią *de facto* partnerystę, teisė į jų privataus ir šeimos gyvenimo apsaugą⁵⁴. EŽTT taip pat yra pažymėjęs, kad teisė į šeimos gyvenimą suponuoja ne tik valstybių Konvencijos dalyvių pareigą susilaikyti nuo neteisėto kišimosi į asmens šeimos gyvenimą, bet ir pozityvius įsipareigojimus, būtinus veiksmingai šios asmens teisės apsaugai užtikrinti⁵⁵.

Aiškindamas pozityvias valstybės pareigas Konvencijos 8 straipsnio kontekste, EŽTT pažymėjo, kad ir tos pačios lyties asmenų poros turi itin svarbų interesą turėti galimybę sudaryti civilinę sąjungą ar įregistruoti partnerystę. Tai būtų tinkamas būdas įteisinti santykius ir užtikrinti deramą jų apsaugą. EŽTT konstatavo, kad valstybės Konvencijos dalyvės šioje srityje vis dar turi plačią laisvę vertinti, ar tokias sąjungas pripažinti santuokomis

50 Žr., be kita ko, EŽTT Didžiosios kolegijos 1979 m. birželio 13 d. sprendimo byloje *Marckx prieš Belgiją*, peticijos Nr. 6833/74, 31 punktą; EŽTT Didžiosios kolegijos 1986 m. gruodžio 18 d. sprendimo byloje *Johnston ir kiti prieš Airiją*, peticijos Nr. 9697/82, 55 ir 56 punktus; 1994 m. gegužės 26 d. sprendimo byloje *Keegan ir kiti prieš Airiją*, peticijos Nr. 16969/90, 44 punktą.

51 EŽTT 1994 m. spalio 27 d. sprendimo byloje *Kroon ir kiti prieš Nyderlandų Karalystę*, peticijos Nr. 18535/91, 40 punktas.

52 EŽTT Didžiosios kolegijos 1997 m. balandžio 22 d. sprendimo byloje *X, Y ir Z prieš Jungtinę Karalystę*, peticijos Nr. 21830/93, 36 punktas.

53 EŽTT 2010 m. birželio 24 d. sprendimo byloje *Schalk ir Kopf prieš Austriją*, peticijos Nr. 30141/04, 94 punktas; 2013 m. lapkričio 7 d. EŽTT Didžiosios kolegijos sprendimo byloje *Vallianatos ir kiti prieš Graikiją*, peticijų Nr. 29381/09, 32684/09, 73 punktas.

54 Žr., pvz., EŽTT 2016 m. birželio 30 d. sprendimo byloje *Taddeucci ir McCall prieš Italiją*, peticijos Nr. 51362/09, 58 punktą.

55 EŽTT Didžiosios kolegijos 1979 m. birželio 13 d. sprendimo byloje *Marckx prieš Belgiją*, peticijos Nr. 6833/74, 31 punktas.

pagal nacionalinę teisę, kita vertus, nesant galimybės jokia forma įteisinti tokių sąjungų (iki naujų įstatymų priėmimo), jas sudarę asmenys lieka teisiniame vakuume, o valstybė neatsižvelgia į socialinę tikrovę⁵⁶. EŽTT pabrėžė valstybės Konvencijos dalyvėse vyraujančią aiškią tendenciją pripažinti tos pačios lyties asmenų sąjungas⁵⁷, pažymėjo, jog teisinis reguliavimas, pagal kurį sudaryti santuokas leidžiama tik skirtingos lyties asmenų poroms, nepažeidžia Konvencijoje numatytų teisių, jeigu yra galimybė santykius įtvirtinti santuokai alternatyviu institutu, taip pat akcentavo, kad valstybės Konvencijos dalyvės turi vertinimo laisvę kurdamos skirtingus santykių įtvirtinimo institutus⁵⁸.

Atsižvelgiant į tai, kad tos pačios lyties porų teisinio pripažinimo klausimas yra susijęs su ypač svarbiais tos pačios lyties asmenų asmeninio ir socialinio tapatumo aspektais, taip pat į valstybės vyraujančią aiškią tendenciją pripažinti tos pačios lyties asmenų sąjungas, valstybių Konvencijos dalyvių nuožiūros laisvė, kai kalbama apie galimybę suteikti tos pačios lyties asmenų poroms teisinį pripažinimą ir apsaugą, yra gerokai mažesnė. Valstybės Konvencijos dalyvės turi platesnę vertinimo laisvę nustatydamos konkretų teisinio režimo, kuris turi būti prieinamas tos pačios lyties poroms, pobūdį – jis nebūtinai turi būti santuokos formos. Vykdydamos iš Konvencijos 8 straipsnio kylančią pozityvią pareigą, valstybės turi diskreciją, susijusią tiek su pripažinimo formos pasirinkimu, tiek su tos pačios lyties poroms suteikiamos apsaugos turinio nustatymu, tačiau svarbu, kad suteikiama apsauga būtų adekvati ir naudinga tiek materialiniu (išlaikymas, apmokestinimas, paveldėjimas), tiek moraliniu (tarpusavio teisės ir pareigos) aspektais, kurie neatsiejami nuo bendro poros gyvenimo⁵⁹.

EŽTT yra pažymėjęs, kad tradicinės šeimos gynimas yra svarus ir teisėtas pagrindas, kuriuo galima būtų pateisinti skirtingą traktavimą dėl seksualinės orientacijos, tačiau šis tikslas yra veikiau abstraktus ir gali būti užtikrinamas įvairiomis priemonėmis. Nėra pagrindo teigti, kad tos pačios lyties porų teisinis pripažinimas ir apsauga gali kaip nors pakenkti tradicinėms šeimoms ar kelti pavojų jų atečiai ar stabilumui. Toks pripažinimas jokių būdu netrukdo skirtingų lyčių poroms sudaryti santuoką ar kurti šeimą pagal savą tos sampratos suvokimą. Tos pačios lyties porų teisių užtikrinimas savaime niekaip nesumenkina kitų asmenų ar kitų porų teisių. Atitinkamai tradicinės šeimos gynimu negalima pateisinti tos pačios lyties porų teisinio pripažinimo ir apsaugos nebuvimo⁶⁰.

Paminėtina ir tai, kad, aiškindamas Konvencijos 8 straipsnio nuostatas, EŽTT nurodė, jog, numatant tam tikrus tarpusavio susitarimus dėl bendro gyvenimo (kohabitacijos), t. y.

56 Žr. EŽTT 2015 m. liepos 21 d. sprendimo byloje *Oliari ir kiti prieš Italiją*, peticijų Nr. 187661/11 ir 36030/11, 205 punktą.

57 *Ibid.*, 112 ir 204 punktai.

58 Žr. EŽTT 2016 m. birželio 9 d. sprendimo byloje *Chapin ir Charpentier prieš Prancūziją*, peticijos Nr. 40183/07, 48 ir 49 punktus.

59 EŽTT 2023 m. sausio 17 d. sprendimo byloje *Fedotova ir kiti prieš Rusiją*, peticijų Nr. 40792/10, 30538/14, 43439/14, 187, 188 ir 190 punktai.

60 *Ibid.*, 207 ir 208, 212 ir 213 punktai; taip pat žr. EŽTT 2023 m. gegužės 23 d. sprendimą byloje *Buhuceanu ir kiti prieš Rumuniją*, peticijos Nr. 20081/19, EŽTT 2023 m. birželio 1 d. sprendimą byloje *Maymulakhin ir Markiv prieš Ukrainą*, peticijos Nr. 75135/14, ir EŽTT 2023 m. gruodžio 12 d. sprendimą byloje *Przybyszewska ir kiti prieš Lenkiją*, peticijos Nr. 11454/17.

tarpusavio susitarimus, kuriems įstatyme nenustatyta konkreti forma, kuriuos gali sudaryti kartu gyvenantys asmenys, nesvarbu, ar jie yra tėvai, partneriai, draugai, paprasti sugyventiniai ar globėjai, bet ne susituokusios poros, ir kuriais daugiausia aptariamai finansiniai bendro gyvenimo aspektai, bendro gyvenimo nutraukimas ir pagalba ligos ar neveiksnumo atveju, tokie tarpusavio susitarimai neužtikrina pagrindinių poreikių, kurie yra esminiai reguliuojant stabilius ir tvirtus ryšius turinčių porų santykius, kaip antai abipusių teisių ir pareigų vienas kitam, įskaitant neturtinę ir materialinę paramą, išlaikymo prievolės ir paveldėjimo teises. Tai, kad tokių susitarimų tikslas nėra poros pripažinimas ir apsauga, akivaizdu iš to, kad jais gali naudotis visi kartu gyvenantys asmenys, nepriklausomai nuo to, ar jie yra pora, palaikanti tvirtus santykius. Taigi tokie susitarimai negali būti laikomi suteikiančiais pareiškėjų sąjungai reikiamą pripažinimą ir apsaugą⁶¹.

Apibendrinant Konstitucinio Teismo ir EŽTT pozicijas dėl teisės į šeimos gyvenimo apsaugą, galima daryti išvadą, kad oficialiojoje konstitucinėje doktrinoje numatomi tokie pat aukšti teisinės apsaugos standartai, kaip ir Konvencijoje. Konkrečiai, pripažįstama santuokinės šeimos ir nesantuokinės šeimos sampratos autonomija: „tos pačios lyties asmenų porų tiek privatus, tiek šeimos gyvenimas turi būti saugomas lygiai taip pat, kaip ir skirtingų lyčių asmenų porų, nes tos pačios lyties asmenų porų, sukūrusių stabilius *de facto* santykius, padėtis šeimos gyvenimo požiūriu yra lygiavertė (vienoda)“⁶²; įstatymų leidėjas turi diskreciją pasirinkti konkretų teisinį režimą, kuris būtų prieinamas tos pačios lyties ir skirtingos lyties poroms, svarbu, kad suteikiama apsauga būtų adekvati ir naudinga tiek materialiniu, tiek moraliniu aspektais; teisė į privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą nėra garantuojama, jei tos pačios lyties poros neturi galimybės įteisinti savo santykių; ši teisė taip pat nėra užtikrinama numačius galimybę sudaryti tarpusavio susitarimus dėl bendro gyvenimo, kuriais gali naudotis visi kartu gyvenantys asmenys, nepriklausomai nuo to, ar jie yra pora, palaikanti tvirtus santykius, nes tokiais susitarimais nėra užtikrinama pakankama porų privataus ir šeimos gyvenimo apsauga.

2.4. Kiti konstitucinės justicijos bylų pavyzdžiai

Metodologiniu požiūriu pažymėtina ir tai, kad kituose dviejuose iš 2024 m. priimtų nutarimų⁶³, plėtodamas jurisprudencijos dialogą su EŽTT, Konstitucinis Teismas, tirdamas ginčyto teisinio reguliavimo konstitucingumą, naudojo teisių įgyvendinimo apribojimo proporcingumo tyrimą.

Šiame kontekste dėl proporcingumo principo malonu prisiminti, kad Konstitucijoje pažodžiui nenurodomą proporcingumo principą Konstitucinis Teismas, pritardamas EŽTT jurisprudencijai, pirmąkart paminėjo savo veiklos pradžioje – 1996 m. balandžio

61 EŽTT 2015 m. liepos 21 d. sprendimo byloje *Oliari ir kiti prieš Italiją*, peticijų Nr. 187661/11 ir 36030/11, 41 ir 169 punktai.

62 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2019 m. sausio 11 d. nutarimas, TAR, 2019-01-11, Nr. 439.

63 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2024 m. birželio 4 d. nutarimas, TAR, 2024-06-04, Nr. 10188; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2024 m. liepos 3 d. nutarimas, TAR, 2024-07-03, Nr. 12468.

18 d. nutarime dėl Komercinių bankų įstatymo. Tuomet Konstitucinis Teismas pažymėjo, kad valstybių taikomas nuosavybės teisės ribojimo priemonės EŽTT vertina remdamasis proporcingumo reikalavimu. Vėliau Konstitucinis Teismas perėjo prie autentiškos konstitucinės doktrinos⁶⁴. Turima omenyje tokia doktrina, pagal kurią proporcingumo principas, kaip vienas iš konstitucinio teisinės valstybės principo elementų, reiškia, kad „įstatyme numatytos priemonės turi atitikti teisėtus ir visuomenei svarbius tikslus, kad šios priemonės turi būti būtinos minėtiems tikslams pasiekti ir kad jos neturi varžyti asmens teisių ir laisvių akivaizdžiai labiau, negu reikia šiems tikslams pasiekti“⁶⁵. Taip ne tik Lietuvoje, bet ir kitų valstybių praktikoje išplėtotą proporcingumo sampratą leido sukurti vadinamąją dialogo jurisprudenciją.

Iš 2024 m. nagrinėtų konstitucinės justicijos bylų ir jose priimtų Konstitucinio Teismo nutarimų⁶⁶ šiuo požiūriu ryškiausias 2024 m. birželio 4 d. nutarimas, kuriame nagrinėta Bausmių vykdymo kodekso nuostatos, pagal kurią laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę atliekantiems nuteistiesiems nesuteikta teisė į trumpalaikės išvykas iš bausmės atlikimo vietos dėl svarbių priežasčių (t. y. artimojo mirties), atitiktis Konstitucijai. Beje, atkreiptinas dėmesys į tai, kad tokia teisė buvo ir yra suteikiama nuteistiesiems, atliekantiems terminuoto laisvės atėmimo bausmę.

Konstitucinis Teismas pripažino prieštaravimą Konstitucijai, įskaitant žmogaus orumo ir nuo jo neatsiejamą žmogaus asmeninio ir šeimos gyvenimo garantijų, įtvirtintų Konstitucijos 21 straipsnio 2 ir 3 dalyse ir 22 straipsnio 4 dalyje, pažeidimą. Jis, kaip ir EŽTT, aiškindamas, be kita ko, Konvencijos 3 ir 8 straipsnių nuostatas, pažymėjo, kad neturėtų būti nepagrįstai ribojama nuteistųjų, nepaisant laisvės atėmimo bausmės trukmės, teisė į šeimos gyvenimo gerbimą. Konstitucinis Teismas nurodė, kad pagal Konstituciją, kaip ir pagal EŽTK, „atsisakymas leisti kalinčiam asmeniui vykti į jo artimojo laidotuves (ar atsisveikinti su juo kitu būdu) prilygsta įsikišimui į asmens privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą“⁶⁷. Nors atitinkamas įsikišimas buvo numatytas teisės aktuose ir juo siekiama teisėtų tikslų, Konstitucinis Teismas nustatė, kad toks ribojimas nėra būtinas demokratinėje visuomenėje, t. y. neproporcingas siekiamam tikslui.

Pagaliau kaip ryškų ir, manytina, toliau sektiną EŽTT ir Konstitucinio Teismo dialogo jurisprudencijos pavyzdį reikia paminėti ankstesnę Konstitucinio Teismo 2021 m. rugsėjo 7 d. nutarimą dėl termino religinėms bendrijoms kreiptis dėl valstybės pripažinimo. Jame, remdamasis EŽTT jurisprudencija, susijusia su Konvencijos 9 straipsnio, įtvirtinančio religijos laisvę, aiškinimu ir taikymu, įskaitant naujausią tuo laiku EŽTT priimtą 2021 m. birželio 8 d. sprendimą byloje *Senovės baltų religinė bendrija „Romuva“ prieš Lietuvą*,

64 „Konstitucinių teismų vaidmuo laikantis konstitucinių principų ir juos taikant“ (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo pranešimas Europos konstitucinių teismų konferencijos XVII kongrese), 31, https://www.confeunconstco.org/reports/rep-xvii/ltuanie_MS.pdf.

65 Be kita ko, Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. gruodžio 11 d. (Valstybės žinios, 2009, Nr. 1486632), 2021 m. gruodžio 22 d. (TAR, 2021-12-22, Nr. 26640) nutarimai.

66 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2024 m. birželio 4 d. nutarimas, TAR, 2024-06-04, Nr. 10188; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2024 m. liepos 3 d. nutarimas, TAR, 2024-07-03, Nr. 12468.

67 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2024 m. birželio 4 d. nutarimas, TAR, 2024-06-04, Nr. 10188.

Konstitucinis Teismas plėtojo religinio pliuralizmo demokratinėje valstybėje sampratą. Nuo įprastų informacijos ir saviraiškos laisvių ji buvo išplėsta iki religijos laisvės, religijų ir tikėjimų įvairovės. Taigi atskleista naujų aspektų aiškinant Konstitucijos 25 straipsnio 1 dalį ir 26 straipsnio 1 dalį, saugančias atitinkamai įsitikinimų ir jų raiškos laisvę ir minties, tikėjimo ir sąžinės laisvę. Konstitucinis Teismas pabrėžė, kad Konstitucijoje įtvirtinta kitų bažnyčių ir religinių organizacijų, kurios nėra tradicinės Lietuvoje, teisė gauti valstybės pripažintos religinės organizacijos statusą, jeigu jos atitinka Konstitucijoje nustatytus tokio pripažinimo kriterijus, užtikrina religinį pliuralizmą, kaip būtiną demokratijos elementą⁶⁸.

Taigi Konstitucinio Teismo ir EŽTT jurisprudencijos dialogas aptartuose Konstitucinio Teismo nutarimuose ir išvadose nulėmė konstitucinės jurisprudencijos plėtrą užtikrinant žmogaus teisių apsaugą.

3. Konstitucinės justicijos bylos, kuriose nebuvo plėtojamas Konstitucinio Teismo ir EŽTT jurisprudencijos dialogas

Apibūdinant 2024 m. Konstitucinio Teismo praktiką, būtų galima išskirti ne tik tas konstitucinės justicijos bylas, kuriose buvo plėtojamas Konstitucinio Teismo ir EŽTT jurisprudencijos dialogas, bet ir tas, kuriose galimybių jį plėtoti nebuvo. Konstitucinio Teismo nagrinėtose šešiose bylose ir jose priimtuose nutarimuose, aiškinant Konstituciją ir plėtojant oficialiąją konstitucinę doktriną, nebuvo atsižvelgiama į Konvencijos aiškinimą. Matyti ir tai, kad Konstitucinio Teismo 2024 m. nutarimai, kuriuose nebuvo dialogo su EŽTT praktika, susiję su pareiškėjų konstitucinės justicijos bylose keltais klausimais: teise į neturtinės žalos atlyginimą⁶⁹, teise į socialinę paramą⁷⁰, teise gauti senatvės pensiją⁷¹, ūkinės veiklos laisvę⁷², fizinio asmens bankroto institutą⁷³ ir išlaidų advokato paslaugoms apmokėti atlyginimu⁷⁴. Išvardyti klausimai, bylose nulemti pareiškėjų, ypatingi, nes yra tokių, kurie susiję su aukštesniais konstituciniais žmogaus teisių apsaugos standartais, išplėtotais konstitucinėje jurisprudencijoje, ir tokių, kurie patenka į socialinių ir ekonominių teisių apsaugos sritį, kuri ne visa reguliuojama Konvencijoje. EŽTT praktikos tyrėjai pažymi, kad EŽTT pagrindinis vaidmuo yra taikyti ir aiškinti pilietines ir politines teises. Vis dėlto, jų teigimu, nors EŽTK tekste yra teisių, skirtų socioekonominių teisių apsaugai, jas EŽTT daugiausia užtikrina netiesiogiai (pripažindamas, kad EŽTK teisėms tinkamai įgyvendinti reikalinga ir tam tikrų asmens ekonominių ir socialinių interesų apsauga), o bylų, kuriose

68 Išsamiau žr. „Konstitucinio Teismo pirmininkės Danutės Jočienės kadencija (2021–2023 metai)“, iš *Trisdešimt konstitucinės justicijos metų: tempore et loco* (Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2023), 266, <https://lrkt.lt/data/public/uploads/2023/08/trisdesimt-konstitucines-justicijos-metu-2023-web.pdf>.

69 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2024 m. sausio 24 d. nutarimas, TAR, 2024-01-24, Nr. 1136.

70 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2024 m. vasario 13 d. nutarimas, TAR, 2024-02-13, Nr. 2701.

71 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2024 m. kovo 7 d. nutarimas, TAR, 2024-03-07, Nr. 4342.

72 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2024 m. balandžio 16 d. nutarimas, TAR, 2024-04-16, Nr. 7038.

73 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2024 m. balandžio 24 d. nutarimas, TAR, 2024-04-24, Nr. 7473.

74 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2024 m. birželio 27 d. nutarimas, TAR, 2024-06-27, Nr. 11817.

EŽTT nagrinėja socioekonominių interesų apsaugos klausimus, pastaraisiais metais daugėja⁷⁵. Pavyzdžiui, teisės į pagarbą privačiam ir šeimos gyvenimui kontekste EŽTT nagrinėjo bylas, apimančias daug įvairių temų, susijusių su socialinėmis teisėmis, kaip antai teise į psichinės ir fizinės sveikatos apsaugą, ypač darbe; teise į sveiką aplinką⁷⁶. Vis dėlto EŽTT praktikoje ne tik plėtojama, bet ir ribojama netiesioginė socioekonominių teisių apsauga, Europos Tarybos žmogaus teisių apsaugos sistemoje esant kitų nei Konvencija minėtoms teisėms ginti skirtų instrumentų⁷⁷.

Turint omenyje šiuos pastebėjimus ir grįžtant prie Konstitucinio Teismo 2024 m. bylų, kurios susijusios su socialinėmis ir ekonominėmis teisėmis (t. y. teise į socialinę paramą⁷⁸, teise gauti senatvės pensiją⁷⁹, ūkinės veiklos laisvė⁸⁰), galima atkreipti dėmesį ir į tai, kad būtent dėl šių teisių Konstitucinis Teismas yra suformavęs plačią oficialiąją konstitucinę jurisprudenciją⁸¹ ir ją dar labiau plėtoja. Vis dėlto ankstesnėse Konstitucinio Teismo išnagrinėtose konstitucinės justicijos bylose, kuriose spręsti minėtos socialinių teisių apsaugos klausimai, būta Konstitucinio Teismo ir EŽTT jurisprudencijos dialogo. Turimas omenyje Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d. nutarimas dėl valstybinių socialinio draudimo pensijų, kuriame pripažintas tam tikrų Valstybinių socialinio draudimo įstatymo nuostatų prieštaravimas Konstitucijai. Tuomet Konstitucinis Teismas savo poziciją, kad dirbantys pensininkai turi teisę gauti visą senatvės pensiją, pastiprino ir tuo, kad teisė į senatvės pensiją su teise į nuosavybę yra siejama ir EŽTT jurisprudencijoje. Taigi galima teigti, kad konstitucinė jurisprudencija yra prisodrinta EŽTT jurisprudencijos ir net ribota jos apimties Konvencijos reguliuojamoje socialinių teisių srityje, aiškinamoje ir plėtojamoje EŽTT.

Pagaliau galima įžvelgti ir tai, kad naujas, dar glaudesnis ateities dialogo su EŽTT etapas būtų kol kas nedaugelio valstybių nacionalinių teismų naudotas kreipimasis į EŽTT dėl konsultacinės išvados pagal Konvencijos protokolą Nr. 16 (2023 m. duomenimis, devyniolika ET valstybių narių jį ratifikavo ir iš jų gauti septyni prašymai pateikti tokias išvadas⁸²).

75 Ingrid Leijten, *Core Socio-Economic Rights and the European Court of Human Rights (Cambridge Studies in European Law and Policy)* (Cambridge: Cambridge University Press, 2018), 41 (žr. V. Milašius, „Socioekonominių teisių apsauga pagal EŽTK“, *Teisė* 115 (2020): 42–54, DOI: <https://doi.org/10.15388/Teise.2020.115.3>).

76 Council of Europe, *Improving the Protection of Social Rights in Europe. Vol. 1. Analysis of the Legal Framework of the Council of Europe for the Protection of Social Rights in Europe* (2019), 98, <https://rm.coe.int/droits-sociaux-volume-i-eng/1680a0770a>.

77 *Ibid.*

78 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2024 m. vasario 13 d. nutarimas, TAR, 2024-02-13, Nr. 2701.

79 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2024 m. kovo 7 d. nutarimas, TAR, 2024-03-07, Nr. 4342.

80 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2024 m. balandžio 16 d. nutarimas, TAR, 20240416, Nr. 7038.

81 Aiškindamas, be kita ko, Konstitucijos 52 straipsnį, „Konstitucinis Teismas savo aktuose yra suformavęs plačią oficialiąją konstitucinę socialinės apsaugos, *inter alia* socialinės paramos, doktriną, atskleidęs konstitucinius imperatyvus, kurių privalu paisyti teisės aktais reguliuojant atitinkamus santykius“ (žr. 2015 m. gegužės 26 d. nutarimą ir kt.); „Konstitucinio Teismo aktuose (*inter alia* 2008 m. kovo 5 d., 2009 m. balandžio 29 d., 2010 m. rugsėjo 29 d., 2011 m. sausio 6 d. nutarimuose) išdėstyta plati oficialioji konstitucinė doktrina, kuria atskleidžiamas Konstitucijos 46 straipsnio nuostatų turinys“ (žr. 2015 m. sausio 15 d. nutarimą.)

82 Katrougalos, *supra* note, 5.

Lietuvoje⁸³ 2018 m. rugpjūčio 1 d. įsigaliojus minėtam protokolui⁸⁴, Konstitucinis Teismas pagal Konstitucinio Teismo įstatymo 28 straipsnio 2 dalies 3 punktą⁸⁵ taip pat turi galimybę kreiptis į EŽTT su prašymu pateikti konsultacinę išvadą dėl principinių klausimų, susijusių su EŽTK ar jos protokoluose apibrėžtų teisių ir laisvių aiškinimu ar taikymu, jei manytų, kad tai būtina konkrečioje konstitucinės justicijos byloje (pavyzdžiui, kai tam tikru klausimu nėra atitinkamos EŽTT jurisprudencijos ar kai tam tikras aspektas, kuris būtų nagrinėjamas konkrečioje konstitucinės justicijos byloje, EŽTK požiūriu, keltų tam tikrų neaiškumų)⁸⁶. Tokio kreipimosi galimybe kol kas nepasinaudota.

Išvados

1. Konstitucinio Teismo praktika aiškiai rodo gana intensyvų Konstitucinio Teismo ir EŽTT jurisprudencijos dialogą. Šis dialogas gali būti laikomas asmenų teisių naujų konstitucinių aspektų atskleidimo katalizatoriumi.
2. Reikia pripažinti, kad ET valstybės narės svarsto ir apie Konvencijos ir EŽTT jurisprudencijos įtakos ribas plėtojant teismų dialogą, keliami klausimai apie EŽTT ir nacionalinių konstitucinių teismų jurisprudencijos sandūrą ir atkreipiamas dėmesys į tai, jog siekiant, kad konstitucinė teisė išliktų atvira tarptautinės teisės įtakai, svarbu nustatyti ir šios įtakos ribas, kurių tarptautinė teisė neturėtų peržengti.
3. Neabejotina, kad galimybių plėtoti Konstitucinio Teismo ir EŽTT jurisprudencinį dialogą ir bendrai užtikrinti žmogaus teisių, taip pat kitų bendrą valstybių narių europinį konstitucinį paveldą sudarančių demokratijos ir teisės viršenybės vertybių apsaugą ateityje bus, turint omenyje tai, kad rengiant Konstituciją ir ją priimant žmogaus teises įtvirtinančios Konstitucijos nuostatos buvo grindžiamos Konvencija ir EŽTT praktika⁸⁷. Tuo labiau kad dėl žmogaus teisių Konstitucinis Teismas išsakė nuostatą, išdėstytą minėtoje 1995 m. sausio 24 d. išvadoje dėl Konvencijos, – Konstitucijoje nėra pateikta išsamaus ir baigtinio teisių ir laisvių sąrašo, o Konvencijoje nenustatyta kokių nors kitų teisių ir laisvių.

83 Protokolo pasirašymo, ratifikavimo ir įsigaliojimo Lietuvai faktai patvirtinti Europos Taryboje. <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=signatures-by-treaty&treatynum=214>.

84 Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos protokolai Nr. 16, TAR, 2015-07-24, Nr. 11609.

85 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymas, TAR, 2022-07-20, Nr. 15857.

86 Danutė Jočienė, „Tarptautinės teisės ir Europos Sąjungos teisės įtaka Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo oficialiajai konstitucinei doktrinai“, iš *Kelyje su Konstitucija: recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinys*, mokslinis red. Bronius Sudavičius (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2022), 103, <https://www.zurnalai.vu.lt/open-series/article/view/29794/28839>.

87 Juozas Žilyis, „1992 metų Lietuvos Respublikos Konstitucijos esmė ir pagrindiniai bruožai“, *Konstitucinė jurisprudencija* 3, 43 (2016): 80–81, https://lrkt.lt/data/public/uploads/2017/12/ktb_2016-3-43.pdf.

THE INFLUENCE OF THE JURISPRUDENCE OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS ON THE DEVELOPMENT OF THE CONSTITUTIONAL JURISPRUDENCE

Vytautas Mizaras

Constitutional Court of the Republic of Lithuania,
Vilnius University, Lithuania

Summary. *This report analyses the jurisprudential dialogue between the Constitutional Court and the European Court of Human Rights (hereinafter referred to as the ECtHR) and its manifestation in the practice of adjudication of constitutional justice cases. By examining the constitutional justice cases decided by the Constitutional Court of the Republic of Lithuania in 2024-2025 where such dialogue was developed, insights are provided regarding the scope and intensity of the influence of this dialogue. The analysis has shown that this influence is both significant and sufficiently intense, as the ECtHR's jurisprudence can be regarded as a catalyst for revealing new constitutional aspects of the rights of persons.*

The report also offers insights into the constitutional justice cases (mainly related to social and economic rights) where dialogue between the jurisprudences of the Constitutional Court and the ECtHR was not developed as part of the development of the official constitutional doctrine. Nonetheless, these cases, by relying on the prior case law of the Constitutional Court, also confirm that the constitutional jurisprudence remains enriched by the ECtHR's jurisprudence.

Therefore, the revealed jurisprudential aspects of the dialogue between the two Courts provide a solid foundation for the future development of the dialogue between the Constitutional Court and the ECtHR.

Keywords: *Constitutional Court, European Court of Human Rights, jurisprudential dialogue, human rights*

Vytautas Mizaras, Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo teisėjas, Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Privatinės teisės katedros profesorius, socialinių mokslų (teisės) daktaras. Mokslinių tyrimų kryptys: prievolių teisė, intelektinės nuosavybės teisė, informacinės technologijos, deliktų teisė, ES teisė, žmogaus teisių apsauga.

Vytautas Mizaras, Judge of the Constitutional Court of the Republic of Lithuania, Professor at the Department of Private Law at Faculty of Law at Vilnius University, Doctor of Social Sciences (Law). Research interests: Law of Obligations, Intellectual Property Law, Information Technologies, Tort Law, EU Law, Protection of Human Rights.

DEMOKRATIJA IR TEISMAI

Darius Beinoravičius

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos

Viešosios teisės institutas

Elektroninis paštas: dabein@mruni.eu

Pateikta 2025 m. balandžio 15 d., parengta spaudai 2025 m. gegužės 19 d.

DOI: 10.13165/JUR-25-32-1-04

Santrauka. Straipsnyje gvildenamas klausimas, ar visuomenės atstovų dalyvavimas teismuose suteikia jiems daugiau demokratijos bruožų, daro teismus artimesnius visuomenei, leidžia geriau pažinti visuomenę ir lengviau priimti teisingesnius sprendimus, ar, priešingai, – visuomenės atstovai įneša daugiau sumaišties, emocionalumo ir mažiau objektyvumo.

Istoriškai visuomenės atstovų, dar vadinamų prisiekusiaisiais, dalyvavimas teismų sudėtyse labiau siejamas su bendrosios teisės (anglosaksų) teisinės sistemos valstybėmis, o visuomenės atstovų – neprofesionalių teisėjų – institutas pradėjo formuotis Vakarų Europos valstybėse, besiremiančiose kontinentinės (romanų–germanų, civilinės) teisės tradicija. Straipsnyje aptariamas visuomenės įtraukimas į teisingumo vykdymą, analizuojama Europos Sąjungos demokratinių šalių patirtis. Visuomenės įtraukimas akivaizdžiai didina pačios visuomenės teisinę sąmonę, todėl suprantamas politikų noras nuolat grįžti ir plėtoti idėją, leisti visuomenei iš arčiau „prisiliesti“ prie teisingumo vykdymo. Neabejotina, kad visuomenės atstovų institutas teismuose yra demokratijos priemonė, padedanti pasiekti tikslą – parodyti žmonėms, jog jų sprendimai gali prisidėti prie trokštamo teisingumo jausmo. Priimtino modelio paieškoje itin svarbu įvertinti visuomenės teisinę sąmonę.

Reikšminiai žodžiai: teismas, visuomenės atstovai, teisingumas, demokratija.

Įvadas

Ar visuomenės atstovų dalyvavimas teismuose teismams suteikia daugiau demokratijos bruožų, daro juos artimesnius visuomenei, leidžia geriau pažinti visuomenę ir priimti teisingesnius sprendimus, ar, priešingai, – įneša daugiau sumaišties, emocionalumo ir mažiau objektyvumo? Atsakymo reikia ieškoti šio reiškinių priežastyse ir raidoje. XIX a. demokratija tampa įtakinga politine idėja, XX a. pradžioje – politine realybe, XX a. viduryje – geopolitine realybe, o XX a. pabaigoje – universalios politinio sutvarkymo paradigma, persmelkiančia įvairias sritis. Demokratijai virtus „kūnu“, pastebima jos tiesioginė nauda – žmogaus teisių pripažinimas kaip demokratinų procedūrų dalis, todėl siekiama demokratizuoti ir teismų darbą, kad teisingumo vykdymas būtų artimesnis visuomenei ir labiau jai suprantamas. Natūraliai vėl sugrįžtama prie visuomenės atstovų teismuose instituto. Be to, šis institutas glaudžiai susijęs su demokratiškais teisės principais – teismo proceso viešumu, teismų veiklos skaidrumu bei atvirumo stiprinimu. Todėl ES demokratinų valstybių patirties diegiant šį institutą nacionalinėje teisėje įvertinimas turi didelę mokslinę ir praktinę reikšmę teisės ir teismų sistemos plėtrai.

Lietuvoje mokslinių tyrimų visuomenės dalyvavimo teismų darbe tematika nėra itin gausi. Kiek didesnis tyrimas atliktas prieš daugiau nei 20 metų¹. Siekiant apsispręsti dėl tarėjų instituto koncepcijos Lietuvoje, Lietuvos teisės institute buvo atliktas tyrimas, kurio rezultatai pristatyti 2015 m. monografijoje „Tarėjų instituto perspektyvos Lietuvoje“².

Pagrindinė šio straipsnio problema – kaip kitose valstybėse visuomenės atstovai įtraukiami į teismų bylų nagrinėjimą, kokie jų įgaliojimai, kokie šio instituto privalumai ir trūkumai. Apžvelgus kitų demokratiškų ES valstybių patirtį ir siekiant pritaikyti tinkamą visuomenės atstovų dalyvavimo teisingumo vykdyme modelį, neišvengiamai susiduriama su kitu iššūkiu – būtina tirti visuomenės atstovų teisinio statuso santykį su esminiais teismų veiklos teisės principais: teise į teisingą, nešališką ir nepriklausomą teismą³.

Straipsnio tikslas – įvertinti, kaip kitose demokratiškose ES valstybėse visuomenės atstovai įtraukiami į bylų nagrinėjimą, kokie yra jų įgaliojimai, šio instituto privalumai ir trūkumai bei koks modelis galėtų būti naudingas Lietuvos valstybei, visuomenei ir teismams. Šiam tikslui pasiekti būtina išsiaiškinti visuomenės dalyvavimo vykdančiam teisingumą modelius; ištirti visuomenės atstovų įtraukimą į bylų nagrinėjimą kitose demokratiškose ES valstybėse, jų įgaliojimus, instituto privalumus ir trūkumus; įvertinti visuomenės atstovų teisinio statuso ir asmens teisės į teisingą, nepriklausomą ir nešališką teismą santykį; nustatyti, koks modelis galėtų būti naudingas Lietuvai. Atsižvelgiant į keliamą tikslą, straipsnio tyrimo objektas – visuomenės atstovų padėtis demokratiškose ES valstybėse ir jų perspektyvų Lietuvoje vertinimas.

1 Andriulis V. ir kt., *Dėl tarėjų instituto Lietuvos Respublikoje įsteigimo tikslingumo ir galimybių*. Mokslo studija (Vilnius: Teisės institutas, 2004). <http://teise.org/data/11TAREJU-studija.pdf>.

2 Petras Ragauskas ir kt., *Tarėjų instituto perspektyvos Lietuvoje* (Vilnius: Teisės institutas, 2015 m.).

3 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugsėjo 21 d., 2012 m. rugsėjo 25 d., 2012 m. gruodžio 19 d. nutarimai.

Tiriant visuomenės atstovų (neprofesionalių teisėjų) dalyvavimą teisingumo vykdyme ES valstybėse ir ieškant priimtino modelio Lietuvai, buvo naudojami įvairūs mokslinio pažinimo metodai, t. y., teisiniuose tyrimuose įprastas loginės analizės metodas, sintezės, lyginamasis, istorinis, mokslinės literatūros analizės, teleologinis (teisės akto leidėjo ketinimo metodas), lingvistinis (gramatinis).

Lietuvoje teisės mokslo doktrinoje visuomenės atstovų teismuose temų nėra labai gausu. Lina Griškevič nagrinėjo teismų reformos, vykusios 1990–1992 metais, ypatumus, o savo 2013 m. disertaciniame darbe aptarė tarėjų instituto Lietuvoje istoriją, tarėjų instituto atsisakymo priežastis⁴. Vytautas Andriulis⁵, Gintaras Goda⁶, Renata Tamašauskienė⁷, Linas Baublys⁸, Ignas Vėgelė ir Laura Kazakevičiūtė⁹, Simona Dementavičienė¹⁰, Darius Beinoravičius ir Milda Vainiūtė¹¹ savo publikacijose pasisakė tam tikrais tarėjų instituto aspektais. 2015 m. monografijos¹² autoriai Petras Ragauskas, Eglė Kavoliūnaitė-Ragauskienė, Mindaugas Lankauskas, Rūta Latvelė, Vaidas Kalpokas savo atliktu tyrimu siekė padėti apsispręsti dėl tarėjų instituto koncepcijos Lietuvoje pastaruoju laikotarpiu. Šios apžvalgos tikslas buvo aprašyti Europos valstybių, kuriose neprofesionalai turi teisę dalyvauti priimanant teismo sprendimus, teisinį reguliavimą bei juridinį mechanizmą, išryškinti daugeliui demokratinių valstybių būdingus bruožus ir esmines tendencijas bei aptarti mokslinėje literatūroje nurodomus trūkumus bei pranašumus¹³.

Apžvelgus mokslinę literatūrą, kaip vieną iš dažniausių argumentų, kodėl nederėtų įteisinti visuomenės atstovų teisingumo vykdyme, galima išskirti tai, kad visuomenės atstovų įtraukimas yra socialistinės teisės tradicijos, veikusios sovietmečiu, dalis. L. Griškevič taip pat pažymi, kad atkuriant nepriklausomybę buvo siekiama atsikratyti tokios teisės paveldo dalies, kuri asocijavosi su okupaciniu režimu, be to, tarėjų institutas laikytas „demokratijos vaidinimu, bandymu pavaizduoti teismų atvirumą visuomenei“¹⁴. 2004 metais publikuotoje mokslo studijoje „Dėl tarėjų instituto Lietuvos Respublikoje įsteigimo tikslingumo ir galimybių“¹⁵ pritariama tokiai argumentacijai bei pabrėžiama, kad liaudies tarėjai buvo teismuose asmenys, kurie „atstovavo ir įgyvendino ne visos visuomenės, o diktatūrinius

4 Lina Griškevič, „Autentiškos teismų sistemos sukūrimas Lietuvoje“ (daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2013), 101–102.

5 Vytautas Andriulis, „Dėl prisiekusiųjų teismo Lietuvoje poreikio“, *Justitia* Nr. 2 (1999): 2–3.

6 Gintaras Goda, „Prisiekusiųjų teismo įsteigimo Lietuvoje galimybės“, *Justitia* Nr. 2 (1999): 4–6.

7 Tamašauskienė R., „Bylų nagrinėjime tarėjai dažnai neaktyvūs“, *Teismai.lt* Nr. 4 (2012): 12–13.

8 Linas Baublys, „Teisingumą vykdo tik teismas: chrestomatinės tiesos ir nechrestomatinės problemos“, iš *Viešojo teisės raida: de jure ir de facto problematika. Mokslo studija* (Vilnius: leidykla MES), 2013.

9 Ignas Vėgelė ir Laura Kazakevičiūtė, „Teismo precedentas Lietuvos teisės sistemoje: 11 metų patirtis ir siūlomo tarėjų instituto iššūkiai“, *Jurisprudencija* t. 24, Nr. 2 (2017): 256–270.

10 Simona Dementavičienė, „Visuomenės atstovų dalyvavimo vykdančiam teisingumą institutas Lietuvos Respublikoje ir kitose Europos Sąjungos valstybėse narėse: konstituciniai aspektai“, iš *Konstitucija ir teisinė sistema. Liber Amicorum Vytautui Sinkevičiui* (Vilnius: Mykolas Romeris universitetas, 2021).

11 Darius Beinoravičius ir Milda Vainiūtė, „Tarėjų instituto Lietuvos Respublikos teismų sistemoje modelio paieškos teoriniai aspektai“, *Tiltai* vol. 79, Nr. 2 (2018): 23–41.

12 Ragauskas, *supra* note, 2.

13 *Ibid.*

14 Griškevič, *supra* note, 5: 102.

15 Andriulis, *supra* note, 1.

partinius interesus¹⁶. Tačiau naujausiuose moksliniuose leidiniuose nėra prieštaraujama analizuojamo instituto įdiegimui, ieškoma tinkamiausio modelio Lietuvai.

Didelį įdirbį visuomenės įtraukimo į teisingumo vykdymą srityje turinčius užsienio mokslininkus galima paminėti Marijke Malsch¹⁷, atlikusią kai kurių demokratiškų Europos valstybių lyginamąją analizę; Stefaną Machurą, tyrimus atlikusį apžvelgiant Vokietijos patirtį; Sanją Kutnjak Ivkovic, analizavusią Kroatijos praktiką ir atlikusią lyginamuosius tyrimus; Valerie P. Hans, tyrinėjančią daugiausia prisiekusiųjų institutą; Nancy Pennington ir Reid Hastie. Taip pat negalima nepaminėti ir lenkų mokslininkų, rašiusių visuomenės atstovų dalyvavimo teisingumo vykdyme, tema: Stanisław Pomorski¹⁸, Krystyna Ziółkowska¹⁹, Marcin Mazuryk, Krzysztof Sadowski, Anna Chmielowiec, Michał Jankowski, Andrzej Siemaszko, Andrzej Ważny, Grażyna Polkowska-Nowak²⁰, Artura Rycak, Krzysztof Eichstaedt, Gerard Jankowiak, Barbara Przytuła-Chrostek, Marta Szczoczarz-Krysiak²¹; Čekijoje – Michał Bobek²², Vengrijoje – Attila Bado, Gabor Feleky ir Janos Lorinczi²³, o Vokietijoje – Gerhard Casper ir Hans Zeisel²⁴. Susipažinus su atliktais minėtų užsienio valstybių mokslininkų tyrimais ir parengtais moksliniais darbais, galime daryti išvadą, kad visuomenės atstovų institutui teisingumo vykdyme iš esmės pritariama, tik kritikuojamas sovietmečiu sukurtas modelis ir svarstoma dėl šiems laikams tinkamiausio modelio, kuris turėtų atitikti šiems laikams keliamus demokratinius tikslus dėl visuomenės atstovų įtraukimo į teisingumo vykdymą. Visuomenės atstovų institutas laikomas demokratijos išraiška, pasitikėjimo teisingumo sistema didinimu²⁵, suteikiant teismo sprendimui objektyvumo ir teisingumo, bei neleidžiantis teismų sistemai subiuokratėti, įskaitant profesionalių

16 Andriulis, *supra note*, 1.

17 Marijke Malsch, *Democracy in the courts. Lay participation in European criminal justice systems* (Routledge, 2009). <https://www.routledge.com/Democracy-in-the-Courts-Lay-Participation-in-European-Criminal-Justice/Malsch/p/book/9780754674054>. Prof. mr. dr. Marijke Malsch Senior onderzoeker / senior researcher Nederlands Studiecentrum Criminaliteit en Rechtshandhaving (NSCR), Netherlands Institute for the Study of Crime and Law Enforcement (NSCR), Professor of Empirical Legal Studies, Open University.

18 Stanisław Pomorski, „Lay Judges in the Polish Criminal Courts: A Legal and Empirical Description“, *Case Western Reserve Journal of International Law* Volume 7 Issue 2 (1975).

19 Ziółkowska Krystyna, „Rola ławnika sądowego w polskim systemie wymiaru sprawiedliwości“, *Media – Kultura – Komunikacja Społeczna* 10/4 (2014): 69–78.

20 Ministerstwo Sprawiedliwości – Instytut Wymiaru Sprawiedliwości, *Ławnik - Sędzia Społeczny. Informator* (Warszawa, 2018).

21 Aartura Rycaka, *Metodyka pracy ławnika* (Warszawa 2011).

22 Michał Bobek „Judicial Selection, Lay Participation, and Judicial Culture in the Czech Republic: A Study in a Central European (non) Transformation“, *Fair Reflection of Society in Judicial Systems - A Comparative Study* (2014).

23 Attila Bado, Gabor Feleky ir János Lorinczi, „Empirical Research in Hungary about Lay and Professional Judge Relations in Mixed Tribunals: Fair or Self-Distancing Aristocracy“, *Forensic Leg Investig Sci* 5: 028 (2019), <http://www.heraldopenaccess.us/fulltext/Forensic-Legal-&-Investigative-Sciences/Empirical-Research-in-Hungary-about-Lay-and-Professional-Judge-Relations-in-Mixed-Tribunals.pdf>.

24 G. Casper and H. Zeisel, „Lay Judges in the German Criminal Courts“, *The journal of legal studies* 1(1) 135 (Jan.1972). For a general discussion of the historical development of lay participation in the administration of justice see: J. P. Dawson, *supra note* 1.

25 Valerie P. Hans, „What Difference Does a Jury Make?“, *Yonsei Law Journal* vol. 3, No. 1 (2012): 52–53.

teisėjų gelbėjimą nuo rutinos sąlygoto sustabarėjimo²⁶ bei visuomenės švietimą. Įžvelgiama ir tam tikra šio instituto kritika: specialaus išsilavinimo neturintys visuomenės atstovai, priimdami sprendimą, daugiau vadovaujasi ne teisės normų nuostatomis, o emociniu nusi-teikimu ir iš anksto susidariusia nuomone, priimant sprendimus dominuoja profesionalių teisėjų nuomonė, visuomenės atstovai vangiai seka procesą ir jį palaiko, atkartoja profesio-nalių teisėjų nuomonę²⁷, padidėja laiko sąnaudos sprendžiant bylą; didelės visuomenės atstovų dalyvavimo teisingumo vykdyme sąnaudos ir netinkama jų atranka. Dėl ryšio tarp teisėjo ir visuomenės atstovų pakankamo nebuvimo teismo sistema su prisiekusiųjų kole-gijos dalyvavimu laikoma naudingesne.²⁸ Vengrijos mokslininkų parengtame empiriniame tyrime²⁹ konstatuojama, kad „Vengrijoje teismams būdingas vidinis hierarchinis ryšys, ku-ris, nepaisydamas įstatymų nuostatų, užtikrinančių lygias teises, atgraso neprofesionalių teisėjus nuo didesnio dalyvavimo teisingumo vykdyme, nors pastaruoju metu pastebimas ir vis dažnesnis neprofesionalių teisėjų nuomonės reiškimas“.

1. Visuomenės dalyvavimo teismuose modeliai

Mokslinėje literatūroje pateikiami įvairūs visuomenės atstovų dalyvavimo teisingumo vykdyme modeliai³⁰.

1. Kontinentinis prisiekusiųjų modelis. Jis kildinamas iš klasikinės angliškiosios prisie-kusiųjų tradicijos, pirmą kartą Europos kontinente pristatytas Prancūzijoje. Tokio pobūdžio teismas yra sudaromas iš visuomenės atstovų, kurių skaičius skirtingo-se valstybėse kinta nuo šešių iki dvylikos prisiekusiųjų. Prisiekusieji savarankiškai sprendžia dėl kaltinamojo kaltės, o teisėjai turi suteikti prisiekusiesiems informaciją apie bylos faktines aplinkybes, taikytinas teisės normas, prirėikus nurodyti jiems tam tikrus klausimus, dėl kurių jie turi priimti atitinkamus sprendimus.
2. Vokiškasis teismo bendradarbiavimo modelis, kai teismo sudėtyje yra profesio-nalūs ir neprofesionalūs teisėjai. Toks modelis egzistuoja ne tik Vokietijoje, bet ir kitose ES demokratiškose valstybėse. Neprofesionalių teisėjų skaičius kinta nuo vie-no iki trijų teisėjų kolegijos, jie savarankiškai sprendžia tiek dėl kaltinamojo kaltės (fakto klausimo), tiek dėl teisės klausimų. Teisėjai turi suteikti neprofesionaliems teisėjams informaciją apie bylos faktines aplinkybes bei taikytinas teisės normas. Vokiškajame modelyje neprofesionalūs teisėjai paskiriami kaip teismo atstovai,

26 Malsch, *supra note*, 17: 136.

27 Sanja Kutnjak Ivkovic, „Exploring Lay Participation in Legal Decision-Making: Lessons from Mixed Tribu-nals“, *Cornell International Law Journal* vol. 40, iss. 2 (2007): 441. <http://scholarship.law.cornell.edu/cgi/view-content.cgi?article=1701&context=cilj>.

28 Valerie P. Hans, „Jury Systems Around the World“, *The Annual Review of Law and Social Science* 4:275–97 (2008): 284; <http://www.annualreviews.org/doi/full/10.1146/annurev.lawsocsci.4.110707.172319>.

29 Badó ir kt., *supra note*, 23.

30 Natasja Ward, „Old Habits Die Hard. Lay Participation in the criminal justice systems of the Netherlands and Belgium“ (Dissertation, Universiteit Gent, 2010 m.), 6, 98–99. https://lib.ugent.be/fulltxt/RUG01/001/458/483/RUG01-001458483_2011_0001_AC.pdf.

posėdžių metu sėdi viename lygmenyje su teisėjais ir per visą savo pareigų atlikimo laikotarpį yra laikomi teisminės sistemos atstovais.

3. Prancūziškasis teismo bendradarbiavimo modelis. Iš esmės jungia du pirmiau aptartus modelius, o būdingiausias skirtumas – visuomenės atstovų atrankos procedūra. Aptariamame modelyje įgyvendinama atsitiktinė prisiekusiųjų iš visuomenės atstovų atrankos procedūra: jie per visą savo pareigų atlikimo laikotarpį lieka visuomenės atstovais, posėdžių salėje jaučiamas aiškus profesionalių teisėjų ir prisiekusiųjų atskyrimas, tačiau teisių turima vienodai. Abiejuose modeliuose su visuomenės atstovais sprendžiamos bylos tik dėl sunkių ir labai sunkių nusikalstamų veiklų.
4. Ekspertų-vertintojų bendradarbiavimo teisme modelis. Ekspertai-vertintojai kai kuriose ES šalyse (pavyzdžiui, Kroatijoje) yra įdarbinami teismo tam tikrų sudėtingų baudžiamųjų bylų nagrinėjimo metu. Tai nėra teisininkai, tačiau jie turi specialių žinių, reikalingų bylai nagrinėti. Bylos nagrinėjimo metu ekspertai-vertintojai dalyvauja teisme kartu su mažiausiai vienu profesionaliu teisėju ir sprendžia bylą. Pažymėtina, kad ekspertai-vertintojai turi tokias pat teises kaip ir teisėjai.
5. Grynasis neprofesionalių teisėjų modelis. Šis modelis visuomenės atstovams suteikia teisę nagrinėti nesudėtingas bylas be profesionalių teisėjų ar teisininkų įsikišimo. Ispanijoje, Anglijoje, Velse ir Škotijoje tokie visuomenės atstovai žinomi kaip taikos teisėjai. Kai kuriose šalyse šie visuomenės atstovai teismo posėdžių salėje posėdžiauja kartu su teisinį išsilavinimą turinčiu darbuotoju, kuris informuoja apie taikytinas teisės normas ir taisykles. Taip nagrinėjamos bylos dėl nusikalstamų veikų, už kurias numatyta ne daugiau kaip dveji metai laisvės atėmimo. Didžiausią nagrinėjamų bylų dalį sudaro bylos dėl kelių eismo taisyklių pažeidimų ir baudžiamųjų nusižengimų. Be baudžiamųjų bylų, taikos teisėjai nagrinėja ir nedidelius civilinius ar šeimos ginčus, pavyzdžiui, vaikų išlaikymo klausimus. Šiuose teismuose procesas paprastai būna labai trumpas, nes byloje dėl smulkių baudžiamųjų nusižengimų kaltinamasis dažnai pasinaudoja galimybe pripažinti savo kaltę, todėl toliau nustatinėti bylos aplinkybių nebereikia. Magistratų teismai daugiausia nagrinėja bylas, susijusias su šeimos teisiniais santykiais. Šis teismas sprendžia sutuoktinių ginčus dėl teisės gauti materialinę pagalbą, įpareigoja vieną iš sutuoktinių gyventi atskirai, reguliuoja vaikų globos teises, leidžia įsivaikinti, kontroliuoja globos santykius ir turi plačią kompetenciją jaunimo teisų apsaugos srityje. Ispanijoje taikos teisėjai veikia kiekvienoje savivaldybėje ar keliose sugrupuotuose savivaldybėse ir nagrinėja nesunkius nusižengimus³¹.

Demokratinėse šalyse yra įtvirtinti modeliai, kurie turi ir kitokių savitų skirtumų. Visi šie modeliai, išskyrus grynąjį neprofesionalių teisėjų modelį, taikomi nagrinėjant sunkių nusikaltimų bylas. Neprofesionaliems teisėjams keliami tam tikri reikalavimai, kuriais siekiama užtikrinti jų kompetenciją ir nepriklausomumą: amžiaus, išsilavinimo,

31 Natasja Ward, „Old Habits Die Hard. Lay Participation in the criminal justice systems of the Netherlands and Belgium“ (Dissertation, Universiteit Gent, 2010 m.), 6, 98–99. https://lib.ugent.be/fulltxt/RUG01/001/458/483/RUG01-001458483_2011_0001_AC.pdf.

gyvenamosios vietos, oficialios kalbos mokėjimo, pilietybės, nepriekaištingos reputacijos ar tam tikros patirties turėjimo kriterijai; taikoma apklausos procedūra siekiant išsiaiškinti, ar nėra aplinkybių, galinčių daryti įtaką nešališkumui. Neprofesionalūs teisėjai yra skiriami arba atrenkami; jiems dažnai mokamas atlyginimas, o pareigų atlikimo metu užtikrinamas darbo vietos išsaugojimas.³²

Nyderlandų mokslininkė Marijke Malsch dar skiria tokius modelius kaip prisiekusiųjų žiuri, mišrios profesionalių ir neprofesionalių teisėjų kolegijos, magistratų teismai, taikos teisėjai ir ekspertų kolegijos³³. Pete'as Burgessas skiria tokius modelius kaip Šiaurės (Švedija), kontinentinis (Vokietija), lotynų (Prancūzija) ar anglosaksiškas (JK ir Airija)³⁴.

2. Visuomenės atstovų dalyvavimo teismuose demokratiškų modelių formavimo ypatumai

Teismo procesas, kai bylą visuomenės atstovai nagrinėja kaip prisiekusieji, atsirado XIII a. Anglijoje ir pamažu virto teisminės demokratijos simboliu³⁵. Tokios sudėties teismas iš pradžių pripažinimo iš esmės sulaukė tik angliškai kalbančiame pasaulyje. Anot Gerhardo Caspero ir Hano Zeiselio, „prisiekusieji išlaikė savo poziciją bendrosios teisės srityje, o daugiau nei 90 proc. pasaulio baudžiamųjų bylų ir beveik visi civiliniai ginčai, dalyvaujant prisiekusiesiems, vyksta Jungtinėse Amerikos Valstijose“³⁶. Prisiekusieji – tai asmenų grupė, kuri turi išsiaiškinti bylos faktus. Teismo proceso metu prisiekusieji sprendžia dėl bylos faktų ir asmens kaltumo, o teisėjas – dėl taikytinų teisės taisyklių, įskaitant ir tai, ar tam tikri įrodymai bus pateikti apsvaistinti prisiekusiesiems. Išskiriamos dvi iš prisiekusiųjų instituto kilusios prisiekusiųjų rūšys: didžioji žiuri, sprendžianti asmens kaltumo klausimą, ir mažoji – sprendžianti teismo proceso klausimus³⁷.

ES demokratiškos valstybės pasirinko įvairius visuomenės atstovų dalyvavimo teisingumo vykdyme modelius: valstybės, kuriose tik baudžiamųjų bylų sprendimas patikėtas prisiekusiesiems, pavyzdžiui, Graikija, Portugalija, Italija, Malta, Ispanija. Valstybės, kurios įteisino tik neprofesionalių teisėjų institutą, pavyzdžiui, Vokietija, Estija, Kroatija, Lenkija, Čekija, Slovakija, Slovėnija, Belgija, Bulgarija, Suomija, Švedija, Vengrija. Ir valstybės, kuriose egzistuoja abu šie visuomenės dalyvavimo teisingumo vykdyme modeliai, pavyzdžiui,

32 John Bell, *Judiciaries within Europe. A Comparative Review* (Cambridge University Press, 2006), 329–333.

33 Marijke Malsch, „Lay Adjudication around the World“, *Oxford Handbook Topics in Criminology and Criminal Justice* (2014); <https://academic.oup.com/edited-volume/41333/chapter/352355741>.

34 Pete Burgess, Susan Corby ir Paul L. Latreille, „Lay judges and labor courts: a question of legitimacy“, *Comparative labor law & policy journal*, vol. 35:191 (2014): 195.

35 John Hostettler J., *The Criminal Jury Old and New: Jury Power from Early Times to the Present Day* (Waterside Press, 2004), 21–23.

36 Gerhard Casper ir Hans Zeisel, „Lay Judges in the German Criminal Courts“, *The journal of legal studies* (1972): 135; Lesnodorski B., „Czynnik społeczny w sadach na przestrzeni dwu stuleci (XVIII-XX) (Lay Element in Courts During Two Centuries)“, *Panstwo I Prawo* No. 3 (1966).

37 Cornelius P. Callahan, *The search for truth. An introduction to the jury trial process* (U.S.A.: Sextant Press inc., 1997), 6.

Airija, JK, Prancūzija, Danija, Austrija³⁸. Abiejų modelių derinimo šalyse, pavyzdžiui, Airijoje ir Danijoje, prisiekusieji dalyvauja nagrinėjant beveik visas baudžiamąsias ir civilines bylas³⁹, o Ispanijoje, Jungtinėje Karalystėje, Maltoje, Portugalijoje, Graikijoje – išimtinai baudžiamąsias bylas už sunkius arba labai sunkius nusikaltimus pirmosios instancijose teisme⁴⁰. Prancūzijoje ir Danijoje prisiekusieji yra ir apeliacinės instancijos teisme. Prancūzijoje nepilnamečių, nuo 16 iki 18 metų amžiaus, sunkių nusikaltimų bylas sprendžia teismas, kurį sudaro 3 profesionalūs ir 9 atsitiktinai atrinktų asmenų žiuri – prisiekusieji⁴¹. Asmuo gali būti nuteistas, jeigu tam pritaria kvalifikuota 2/3 balsų daugumos kolegija⁴². Italijoje prisiekusieji sprendžia tais atvejais, kai kaltinamieji kaltinami nusikaltimais, kurių didžiausia bausmė yra ne mažesnė kaip 24 metai, ir nusikaltimus prieš valstybę, bei sprendžia tiek dėl bausmės, tiek dėl kaltės⁴³.

Airijoje prisiekusieji yra atrenkami iš bendruomenės ar apskrities, kurioje jie gyvena. Prisiekusieji atrenkami nuo keturių iki šešių savaičių laikotarpiui ir per šį laikotarpį jie gali būti kviečiami atlikti pareigas bet kuriuo metu⁴⁴. Prancūzijoje prisiekusiuosius iš sąrašo atsitiktinai parenka meras, kuris perduoda komitetui, o pastarasis patikrina, ar yra priežasčių diskvalifikuoti asmenis iš šio sąrašo. Prieš trisdešimt dienų iki teismo proceso pradžios, prisiekusiųjų pirmininkas iš šio sąrašo pasirenka 40 asmenų, iš kurių prisiekusiųjų nariai atsitiktinai atrenkami po parengiamojo teismo posėdžio pradžios⁴⁵. Įvertinus šią procedūrą, kurioje yra keletas atsitiktinių pasirinkimų, galima tikėtis nepriklausomų prisiekusiųjų. Sprendimai visose aptartose valstybėse priimami naudojant klausimyną, kurį iš anksto rengia teisėjas, o po teismo posėdžio kiekvienas iš prisiekusiųjų susitelkęs į faktus turi atsakyti į kiekvieną iškeltą klausimą „taip“ arba „ne“⁴⁶.

Bylų pobūdis, kuriose dalyvauja neprofesionalūs teisėjai, daugelyje demokratinių valstybių nesiskiria: paprastai pirmosios instancijos teisme baudžiamosiose bylose neprofesionalių teisėjų skaičius profesionalių teisėjų skaičių turi viršyti ne daugiau kaip vienu. Paprastai neprofesionalūs teisėjai tampa teisėjų kolegijos nariais ir sėdi byloje kartu su profesionaliu teisėju 1+2 formate, o profesionalus teisėjas visada pirmininkauja. Danijoje visi trys kolegijos nariai turi vieną balsą.⁴⁷ Teoriškai gali atsitikti, kad abu neprofesionalūs teisėjai persvertų profesionalaus teisėjo balsą, tačiau, atsižvelgiant į didelį teisėjo teisinių žinių bagažą ir į tai, kad profesionalus teisėjas nuolat posėdžiauja, o neprofesionalus teisėjas

38 https://e-justice.europa.eu/content_legal_professions-29-hr-en.do?member=1.

39 Dariusjus Beinoravičius ir kt., *Pasaulio valstybių konstitucijos, I tomas* (Mykolo Romerio universitetas, 2016 m.), 40, 71.

40 *Ibid.*, 274, 936, 968; Malsch, *supra note*, 17.

41 The French Legal System. Edited by Ministry of Justice, 2012, p. 11; http://www.justice.gouv.fr/art_pix/french_legal_system.pdf.

42 Jackson D. J., Kovalev P. N., „Lay adjudication and human rights in Europe“, *Columbia journal of European law* vol. 13 (2006): 98.

43 Malsch, *supra note*, 17.

44 *Ibid.*

45 *Ibid.*

46 Michel Bonnieu, „The presumption of innocence and the cour d'assises: is France ready for adversarial procedure?“, *Revue internationale de droit penal* 72(1) (2001).

47 Bobek, *supra note*, 22: 19.

– vos keliose bylose per metus, tai atsitinka retai. Neprofesionalūs teisėjai prisiekia tą pačią priesaiką kaip ir profesionalūs teisėjai.

Prancūzijoje baudžiamosiose bylose dalyvauja prisiekusieji, o neprofesionalūs teisėjai vykdo teisingumą teismuose, nagrinėjančiuose socialinio pobūdžio bylas: bylas sprendžia du neprofesionalūs teisėjai (po vieną darbdavio ir darbuotojo atstovą) ir vienas profesionalus teisėjas; bylas, susijusias su kaimo vietovių žemės nuomos santykiais, sprendžia vienas profesionalus teisėjas bei keturi nuomotojams ir nuomininkams atstovaujantys neprofesionalūs teisėjai; darbo bylas nagrinėjančiuose teismuose neprofesionalių teisėjų dalyvavimas numatytas sprendžiant individualius darbo ginčus, o kolektyvinius darbo ginčus sprendžia profesionalūs teisėjai.⁴⁸

Vokietijoje paprastai neprofesionalūs teisėjai iki teismo posėdžio nebūna susipažinę su byla – visi jie turi vienodą žinių kiekį apie faktines bylos aplinkybes ir tampa aktyvesni teismo pasitarimo kambaryje.⁴⁹ Slovakijoje vienintelis teisėjas atlieka procesus dėl nusizengimų ir nusikaltimų, už kuriuos įstatymu numatyta laisvės atėmimo bausmė iki aštuonerių metų. Tačiau jeigu būtų skiriama subendrinta arba bendra bausmė, ir ankstesnė bausmė buvo paskirta teismo mišrios kolegijos, tokiu atveju procesą turi atlikti ir susijusius sprendimus priimti teismo mišri kolegija⁵⁰.

Visose valstybėse, kurių teisinėje sistemoje įgyvendinami visuomenės dalyvavimo teismų veikloje modeliai, taikomi tam tikri kriterijai, preliminarieji nustatantys asmens tinkamumą šioms pareigoms. Pagrindiniai kriterijai dažnai susiję su minimaliu arba maksimaliu amžiumi, pilietybe, rezidavimo vieta bei oficialios kalbos, kuria vyksta teismo posėdis, mokėjimu. Paprastai valstybėse, pavyzdžiui, Čekijoje, neprofesionalus teisėjas turi būti pilietis, turėti visišką teisumą, būti be kriminalinės praeities, nebūti pripažintas padarius nusikalstamą veiką apkaltinamuoju nuosprendžiu, paskyrimo dieną būti sulaukęs 30 metų, gyventi arba dirbti teismo, kuriam teisminga byla, jurisdikcijoje ir turėti patirties bei moralines savybes, užtikrinančias tinkamumą dirbti teisme.⁵¹ Nemažai valstybių kaip minimalų amžių, leidžiantį dalyvauti kaip visuomenės atstovui, yra nustačiusios pilnametystės amžių, kai kurios – dvidešimt penkerių ar trisdešimties metų ribą. Taip pat egzistuoja ir maksimalaus amžiaus riba, svyruojanti nuo šešiasdešimties metų, pavyzdžiui, Belgijoje, iki septyniasdešimt penkerių metų, pavyzdžiui, Prancūzijoje.

Egzistuoja tam tikro minimalaus išsilavinimo reikalavimas, pavyzdžiui, Italijoje ir Portugalijoje. Vokietijoje asmenys yra netinkami kandidatuoti dėl nepakankamo vokiečių kalbos mokėjimo – jie turi atitikti C1 lygį; šis kriterijus taikomas ir kai kuriose kitose valstybėse. Taip pat netinkami yra asmenys, kurie negali laisvai disponuoti savo lėšomis. Estijoje akcentuojama, kad asmuo turėtų būti tinkamų moralinių savybių, be to, papildomai nustatyta, jog neprofesionalaus teisėjo pareigų negali eiti: bankrutavę asmenys;

48 Labour Court System in France, 2006, 13; <http://ealcj.org/documents/francesummary.pdf>.

49 Malsch, *supra note*, 17: 138.

50 JU Dr. Vladimír Varga, Humenné apylinkės teismo teisėjas, <http://www.ulpianus.sk/blog/prisediaci-ozajstna-porota-alebo-zbytocna-prekazka-plynulosti-trestneho-konania-pred-okresnym-sudom/>.

51 Bobek, *supra note*, 22: 18–19. Conditions are listed in § 60 of the Act no 6/2002 Coll., Law on Courts and Judges.

asmenys, kurie mažiau kaip vienerius metus yra deklaravę gyvenamąją vietą atitinkamoje teritorijoje; asmenys, padarę nusikalstamą veiką, nepriklausomai nuo to, ar ji buvo padaryta tyčia, ar dėl neatsargumo. Be to, asmuo, įtariamas nusikalstamos veikos padarymu, negali būti skiriamas neprofesionaliui teisėjui, kol vyksta baudžiamasis procesas. Pasitaiko ir valstybių, kuriose numatytas reikalavimas turėti patirties teisinėje srityje, pavyzdžiui, būti administracijos darbuotoju teisme. Prancūzijoje neprofesionaliems teisėjams privalomi teisiniai mokymai, o jų kompetencijos, atrankos, mokymų, atlyginimo, veiklos finansavimo, darbo teisme organizavimo ir kitus klausimus sprendžia jų asociacija, derindama su Teisingumo ministerijos Teisinių paslaugų departamentu⁵². Neprofesionalių teisėjų savivalda numatyta ir Lenkijoje – egzistuoja tam tikro teismo neprofesionalių teisėjų atstovybė, kuri turi atstovauti visiems neprofesionaliems teisėjams teisme, bendradarbiauti su teismo pirmininku rengiant neprofesionalių teisėjų sąrašus atskiroms teismo tarnyboms, imtis veiksmų siekiant pagerinti neprofesionalių teisėjų atliekamo darbo lygį, bendradarbiauti su teismo pirmininku nustatant neprofesionalių teisėjų posėdžių datas, teikti teismo pirmininkui pasiūlymus dėl mokymų poreikio, teikti teismo pirmininkui ir teismo atstovui spaudai informaciją apie neprofesionalių teisėjų veiklą⁵³. Vokietijoje 1993 metais įsteigta Federacinė garbės teisėjų asociacija užsiima naujai paskirtų neprofesionalių teisėjų mokymu⁵⁴.

Neprofesionalių teisėjų rinkimas ar skyrimas įvairiose valstybėse turi tiek panašumų, tiek skirtumų. Prancūzijoje neprofesionalūs teisėjai apylinkių teismuose skiriami septyneriems metams, jų kadencija negali būti pratęsta⁵⁵. Kitose valstybėse neprofesionalių teisėjų rinkimai vyksta kas ketverius (pavyzdžiui, Bulgarijoje, Estijoje) ar penkerius (pavyzdžiui, Vokietijoje⁵⁶) metus, ne daugiau kaip dviem kadencijoms⁵⁷, o kai kur kadencijų skaičius nėra ribojamas, ir neprofesionalūs teisėjai ketverių metų kadencijai išrenkami kartu su savivaldybių valdžia. Švedijoje bendras neprofesionalaus teisėjo kadencijos terminas yra ketveri metai, tačiau asmenims suteikta teisė atsisakyti pareigų po dvejų metų⁵⁸. Danijoje galimų neprofesionalių teisėjų sąrašai, kartu su prisiekusiųjų sąrašais, sudaromi kiekviename Aukštajame Teisme ketverių metų laikotarpiui⁵⁹. ES valstybėse kandidatai turi atspindėti įvairias socialines grupes pagal lytį, amžių, užimtumo pobūdį, socialinį statusą.

52 Europäische Akademie Berlin, *European Day of Lay Judges*. Documentary of the elaboration of the European Charter of Lay Judges. (Berlin, 2012), 17, 29; <https://www.parijus.eu/assets/pdf/Europa/documentary-lay-judges-Europe.pdf>.

53 Ministerstwo Sprawiedliwości – Instytut Wymiaru Sprawiedliwości, *supra note*, 20: 35–40.

54 Malsch, *supra note*, 17: 136.

55 „Loi n° 2002-1138 du 9 septembre 2002 d'orientation et de programmation pour la justice“, žiūrėta 2025 m. balandžio 28 d., http://legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000775140&dateTexte=&categorieLien=id#JORF_SCTA000000891109.

56 „Schöffen als Richter: Im Namen des Volkes“, *Bundeszentrale für politische Bildung/bpb*, 2018 m. balandžio 12 d., <https://www.bpb.de/politik/hintergrund-aktuell/267620/schoeffen-als-richter-im-namen-des-volkes>.

57 Jophn Jackson ir Nikolai Kovalev, „Lay adjudication and Human rights in Europe“, *Columbia Journal of European Law* vol. 13 (2006): 104.

58 <http://www.domstol.se/Funktioner/English/The-Swedish-courts/District-court/The-tasks-of-lay-judges/>; taip pat informacija gauta el. paštu iš Švedijos teisingumo ministerijos.

59 Malsch, *supra note*, 17: 122.

Vokietijoje savanoriškus neprofesionalius teisėjus skiria atitinkamos ministerijos iš pasiūlymų sąrašų, kuriuos pateikė profesinės sąjungos ir darbdavių konfederacijos⁶⁰. Nors asmenys ir patys gali kelti savo kandidatūras per viešus konkursus, tai daroma retai⁶¹. Estijoje kiekvienas savivaldybės tarybos narys gali siūlyti kandidatus į neprofesionalius teisėjus, o kandidatus išrenka savivaldybės taryba. Savivaldybė turi išsiųsti sąrašą su kandidatais apylinkės teismui ne vėliau kaip prieš 2 mėnesius iki neprofesionalių teisėjų įgaliojimų pabaigos. Kandidatų į neprofesionalius teisėjus skyrimo komitetas nustato neprofesionalių teisėjų skaičių atsižvelgiant į teismų poreikį. Komitetas sudaromas iš apylinkės teismo pirmininko, teismo išrinkto atstovauti teisėjo, kiekvieno teritorinės jurisdikcijos apylinkės teismo pirmininko. Komitetas turi kvorumą tokiu atveju, jei susirenka daugiau nei pusė jo narių, o sprendimai priimami dalyvaujančių asmenų balsų dauguma. Reikalingą neprofesionalių teisėjų skaičių nustato tos teritorijos apylinkės teismo pirmininkas ir apie tai praneša savivaldybėms⁶².

Estijoje neprofesionalių teisėjų atrinkimo procedūra patikėta išimtinai miesto arba rajono taryboms. Pagal Estijos Teismų įstatymą, teisingumo ministras nustato reikiamą neprofesionalių teisėjų skaičių, tačiau tam turi pritarti Teismų administracijos taryba⁶³. Estijos Neprofesionalių teisėjų atrankos komitetas, kurio sudėtį tvirtina atitinkamo teismo pirmininkas, sprenddamas asmens tinkamumą visuomenės atstovo pareigoms užimti, taip pat turi laikytis principo, kad neprofesionaliais teisėjais turėtų būti skirtingo amžiaus ir lyties bei skirtingoms socialinėms grupėms atstovaujantys asmenys. Teisingumo ministras nurodo kiekvienam iš keturių apylinkių teismų reikalingą neprofesionalių teisėjų skaičių⁶⁴. Tose valstybėse, kuriose teismo pirmininkai priima galutinį sprendimą dėl neprofesionalaus teisėjo paskyrimo, traktuotina esant subjektyviam elementui, nes teismų pirmininkai dažniausiai pasirenka tuos asmenis, kurie tam tikrais atžvilgiais panašūs į profesionalius teisėjus, taip sumažinant neprofesionalių teisėjų atstovavimą visuomenei⁶⁵. Pagal daugelio demokratiškų ES valstybių įstatymus, visuomenės atstovas yra kviečiamas dalyvauti byloje ne ilgiau kaip dviem savaitėms per metus. Tai pakankamai protingas terminas dirbančio visuomenės atstovo darbdavio atžvilgiu, jeigu įstatymais nustatoma, kad pastarasis turi sumokėti už savo darbuotojo atliekamą pareigą valstybei.

Iš esmės visose demokratiškose ES valstybėse neprofesionalūs teisėjai už darbą gauna patirtų išlaidų kompensaciją, kurią sudaro kelionės išlaidos ir išlaidos prarastoms pajamoms kompensuoti, kuomet darbdavys privalo išleisti tokį darbuotoją vykdyti teisingumo⁶⁶. Taip

60 Bundesverband ehrenamtlicher Richterinnen und Richter e.V., <https://www.schoeffen.de/ehrenamtliche-richter/lay-judges-in-germany.html>.

61 Malsch, *supra note*, 17: 137.

62 Courts Act, Passed 19.06.2002, RT I 2002, 64, 390, Entry into force 29.07.2002. <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/527032019003/consolide>; <https://www.riigiteataja.ee/akt/113032019003>.

63 Maakohtute rahvakohtunike arvu määramine, Vastu võetud 14.04.2015 nr 15. <https://www.riigiteataja.ee/akt/117042015005>.

64 *Ibid*.

65 Malsch, *supra note*, 17.

66 "Schöffen als Richter: Im Namen des Volkes", Bundeszentrale für politische Bildung/bpb, 2018 m. balandžio 12 d., <https://www.bpb.de/politik/hintergrund-aktuell/267620/schoeffen-als-richter-im-namen-des-volkes>.

pat numatytas patirtų išlaidų atlyginimas ir teisė į pensiją už žalą, patirtą einant pareigas⁶⁷. Neprofesionalus teisėjas negali būti patrauktas baudžiamojon atsakomybėn jo buvimo sąraše laikotarpiu be atskiro apygardos teismo, kurio teritorinei jurisdikcijai jis priklauso, pirmininko leidimo.

Išvados

1. Įvertinus ES valstybių patirtį formuojant visuomenės atstovų institutą, galima įžvelgti šio instituto kritiką: 1) nuolatinis menkas visuomenės suinteresuotumas neprofesionalaus teisėjo darbu, kuris nėra tinkamai apmokamas (todėl dažnai tokį darbą sutinka dirbti ieškantys darbo asmenys); 2) neprofesionalių teisėjų požiūris į savo atliekamas pareigas, kai jie procese nedalyvauja arba tinkamai nebendradarbiauja, lemia bylų vilkinimą; 3) neprofesionalių teisėjų dalyvavimas procese dažniausiai būna pasyvus ir formalus, o tai lemia menką jų indėlį į teisingumo vykdymą; 4) išsilavinimo stoka ir neturėjimas teisinių žinių, dažnai „atima“ daug laiko iš profesionalių teisėjų, kurie tiek iki teismo posėdžio, tiek ir po jo praleidžia daug laiko aiškindami neprofesionaliems teisėjams įstatymus, teismų praktiką, bylų problematiką ir panašiai; 5) visose bylose, kuriose dalyvauja neprofesionalūs teisėjai, procesinis dokumentas turi būti priimtas pilnoje kolegijoje (teisėjas ir du neprofesionalūs teisėjai), įskaitant ir negalutinius procesinius dokumentus. Tai taip pat lemia neekonomišką procesą; 6) visuomenės atstovų dalyvavimas teisingumo vykdyme kritikuojamas ir dėl to, kad neprofesionalūs teisėjai, neturėdami teisinio išsilavinimo, nesugeba priimti teisingo sprendimo, ypač jei byla yra sudėtinga; 7) Visuomenės atstovų sprendimo priėmimą dažnai nulemia ne ištirti įrodymai ar pagrįsti teisiniai argumentai, o įvairūs šalutiniai veiksniai, pavyzdžiui, advokato sugėbėjimas padaryti prisiekusiesiems psichologinį poveikį ir panašiai.
2. Nepaisant nurodytų visuomenės atstovų teismuose instituto trūkumų, tiek teisės doktrinoje, tiek ir teisės praktikoje šio instituto poreikis nėra paneigiamas, ypač akcentuojant paties teisingumo svarbą. Demokratija atneša daug naudos tiesiogine prasme – ji pripažįsta žmogaus teises kaip pačių demokratiinių procedūrų sudedamąją dalį, todėl mąstoma, kaip demokratizuoti ir teismų darbą, siekiant, kad teisingumo vykdymas būtų arčiau visuomenės ir jai labiau suprantamas. Natūraliai vis sugrįžtama prie visuomenės atstovų teismuose instituto. Profesionalūs teismai gali kelti pavojų, kad jie taps pernelyg atskirti, atitrūkę nuo pačios visuomenės, jai nebejautrūs, o šis pavojus kontinentinės teisės šalyse yra dar stipresnis, nes teisėjai savo pareigas iš esmės eina iki pensijos, tad toks socialinis atskirtinumas ir neatskaitingumas nėra tik hipotetinis.

67 „Fourth Evaluation Round. Corruption Prevention in Respect of Parliament, Judges and Prosecutors, Evaluation report Estonia“, Council of Europe, 2013, 30. [http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round4/Eval%20IV/GrecoEval4\(2012\)5_Estonia_EN.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round4/Eval%20IV/GrecoEval4(2012)5_Estonia_EN.pdf).

3. Visuomenės dalyvavimo teismuose institutas neabejotinai yra brandžios pilietinės visuomenės ir teisinės valstybės požymis, kurį būtina puoselėti. Visuomenės atstovams už jų dalyvavimą teisingumo vykdyme galėtų būti mokama kompensacija už patirtas būtinas išlaidas, susijusias su atvykimu į teismo posėdį ir pan., tokiu būdu taip pat skatinant jų nepriklausomumą nuo išorinio poveikio. Formuojant visuomenės atstovų teismuose modelį, būtina itin daug dėmesio skirti visuomenės atstovų atrankos kriterijų nustatymui, jų motyvacinės sistemos stiprinimui, gebėjimų ugdymui ir kompetencijos kėlimui. Neprofesionalūs teisėjai, kaip ir profesionalūs teisėjai, turėtų būti nepriekaištingos reputacijos, nes jiems, kaip ir teisėjams, būtų suteikiama galimybė spręsti kitų žmonių likimus.

DEMOCRACY AND THE COURTS

Darijus Beinoravičius

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. *Historically, the institute of representatives of the public (jurors) participating in court formations is more associated with the states of the common law (Anglo-Saxon) system, while the institute of representatives of the public, non-professional judges, began to take shape in the countries of Western Europe, based on the tradition of continental (Roman-Germanic; civil) law. The article discusses the involvement of the public in the administration of justice, and analyzes the experience of the countries of the European Union. The involvement of the public obviously increases the legal awareness of the public itself, therefore it is understandable that politicians want to return and develop the idea of allowing the public to “touch” the administration of justice more closely. There is no doubt that the institution of public representatives in the courts is a democratic tool that can help achieve goals - to show people that their decisions can contribute to the desired sense of justice. The article analyzes and emphasizes that it is important to evaluate not only the experience of democratically strong states in this area, but also the approach of post-Soviet states, because the legal consciousness of people is of paramount importance in the search for an acceptable model, which must be evaluated and taken into account.*

Keywords: court, public representatives, justice, democracy.

Darijus Beinoravičius, Mykolas Romeris universiteto Teisės mokyklos, Viešosios teisės instituto profesorius, socialinių mokslų (teisės) daktaras. Mokslinių tyrimų kryptys: teisėkūra, demokratija, teismai, Konstitucija, etika.

Darijus Beinoravičius, Professor at the Institute at Public Law at Mykolas Romeris University School of Law, Doctor of Social Sciences (Law). Research interests: lawmaking, democracy, courts, Constitution, ethics.

TEISMINĖ KONTROLĖ ADMINISTRACINĖS PROCEDŪROS METU

Ieva Deviatnikovaitė

Mykolas Romeris universiteto Teisės mokykla

Viešosios teisės institutas

Elektroninis paštas: ieva@mruni.eu

Pateikta 2025 m. balandžio 21 d., parengta spaudai 2025 m. gegužės 19 d.

DOI: 10.13165/JUR-25-32-1-05

Santrauka. Administracinė procedūra yra neatskiriama viešojo administravimo dalis, per ją priimami teisines pasekmes sukeliantys administracinių teisinių santykių subjektams privalomi sprendimai. Dominuojanti Lietuvos administracinių teismų pozicija yra siejama su galutiniu, administracinę procedūrą užbaigiančio sprendimo apskundimo teisme galimybe. Europos Žmogaus Teisių Teismas (toliau – EŽTT) priėmė sprendimą byloje UAB „Kesko Senukai Lithuania“ prieš Lietuvą, kuriame pripažino, kad teisminės kontrolės nebuvimas dėl tarpinio pobūdžio administracinio sprendimo, priimto per administracinę procedūrą, kai jis susijęs su teisės į privataus gyvenimą ribojimu, pažeidžia teisę į privatų gyvenimą. Šis teismo sprendimas kelia klausimų, susijusių su vykdomąją tvarkomąją veiklą atliekančiomis institucijomis, jų vykdomomis procedūromis ir teisminės valdžios vaidmeniu administracinės procedūros metu, t. y. prieš viešojo administravimo subjektui priimant administracinį sprendimą. Straipsnyje analizuojama, ar tokia teismo pozicija, pripažįstant poreikį užtikrinti tarpinių viešojo administravimo subjektų sprendimų teisminę kontrolę, nelemia nepagrįsto administracinės procedūros vilkinimo ir apskritai nedaro viešojo administravimo subjekto veiklos neveiksmingos. Taip pat siekiama įvertinti, ar administracinės procedūros dalyvis, kreipdamasis į teismą nepasibaigus tyrimui (administracinei procedūrai), taip nepagrįstai neužvilkina administracinės procedūros.

Straipsnyje neanalizuojama administracinė procedūra Viešojo administravimo įstatymo prasme.

Reikšminiai žodžiai: valstybė, valdžių padalijimas, viešasis administravimas, teisminė kontrolė, administracinė procedūra, EŽTT, tarpinio pobūdžio administracinis sprendimas.

Įvadas

EŽTT 2023 m. balandį priimtas sprendimas byloje *UAB „Kesko Senukai Lithuania“ prieš Lietuvą* kelia klausimą, ar pastaruosius kelis dešimtmečius nuosekliai formuojama Lietuvos administracinių teismų praktika, kurioje pripažįstama, kad tarpinio pobūdžio viešojo administravimo subjektų sprendimai neskundžiami teismui, yra suderinama su pamatinių asmens teisių apsauga. Šia doktrina buvo nustatyta, kad ne visi viešojo administravimo subjektų sprendimai gali būti teisminės kontrolės objektas, kad teismui gali būti skundžiamas tik pareiškėjui sukeliantis teisinės pasekmės sprendimas, kad viešojo administravimo subjekto atliekamas tyrimas ir galutinio sprendimo priėmimas yra vientisa procedūra, kad tik po sprendimo priėmimo galima skųsti administracinį sprendimą. EŽTT toje byloje pripažino, kad administracinės procedūros dalyviai, kurių atžvilgiu atliekama administracinė procedūra (patikrinimas), turi teisę skųsti ne tik galutinį, bet ir tarpinį administracinį sprendimą, kuris jiems sukelia teisinės pasekmės.

Straipsnio tikslas – atsakyti į klausimą, ar reikalinga teisminė administracinės procedūros teisėtumo kontrolė šios procedūros metu ir kokiais atvejais ji turėtų būti įgyvendinama. Siekiant šio tikslo analizuojama valstybės reikšmė ir valdžių padalijimo reikalingumas, viešojo administravimo subjektų taikomų prievartinio pobūdžio veiksmų teisėtumo kontrolė. Taip pat straipsnyje analizuojama administracinė procedūra, skirstoma į paprastą ir tęstinę (sudėtinę), iškeliama gero administravimo principų taikymo per administracinę procedūrą problema, apžvelgiama teisminės kontrolės administracinės procedūros metu patirtis Čekijoje, Lenkijoje, Portugalijoje, Italijoje, JAV ir kitose valstybėse. Analizuojami EŽTT sprendimai *UAB „Kesko Senukai Lithuania“ prieš Lietuvą* ir *BRD – Groupe Société Générale S.A. prieš Rumuniją*. Galiausiai pasiūlomas dviejų klausimų testas, padėsiantis atsakyti, ar galima taikyti teisminę administracinės procedūros teisėtumo kontrolę šios procedūros metu.

Siekiant atskleisti tarpinio pobūdžio administracinių sprendimų, priimamų per administracinę procedūrą, teisminės kontrolės problemas, straipsnyje keliami šie uždaviniai: atskleisti administracinės procedūros tikslus ir pobūdį; išanalizuoti gero administravimo principų taikymo per administracinę procedūrą klausimą; išnagrinėti teisminės kontrolės įgyvendinimo administracinės procedūros metu problemas; ištirti teisminės kontrolės poreikį dėl tarpinio pobūdžio administracinės procedūros metu priimtų aktų teisėtumo ir pasiūlyti galimą tokios kontrolės įgyvendinimo modelį.

Iki šiolei Lietuvos administracinėje doktrinoje tarpinio pobūdžio administracinių sprendimų teisminė kontrolė nagrinėta negausiai¹. Vis dėlto pats administracinės procedūros institutas analizuotas².

1 Eimantė Poguzinskė, „Ūkio subjektų veiklos priežiūra Lietuvos viešajame administravime“ (daktaro disertacija Vilniaus universitetas, 2023).

2 Pavyzdžiui, Ieva Deviatnikovaitė, Simona Bareikytė, „Administracinė procedūra: Čekijos ir Lietuvos patirtis“, *Teisės apžvalga* 1 (23) (2021): 186–213; Andrejus Novikovas, „Ūkio subjektų administracinės atsakomybės ypatumai“, iš *Visuomenės pokyčiai ir teisė* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2023), 307–325; Andrejus

Atliekant tyrimą naudotasi lyginamuoju, analitiniu, lingvistiniu, loginiu, dokumentų analizės ir deskriptyviniu metodais.

1. Administracinė procedūra: valstybė, valdžių padalijimas, viešasis administravimas

Siekiant nustatyti administracinės procedūros teisėtumui keliamus reikalavimus, teisminės ir vykdomosios (viešojo administravimo) valdžios santykį, tikslinga įvertinti valstybės reikšmę, valdžių padalijimo principo turinį ir viešojo administravimo tikslus.

Vienas iš pirmųjų valstybės reikšmę ir jos poreikį bandė nustatyti Naujųjų laikų filosofas T. Hobbesas. 1651 m. publikuotame traktate „Leviatanas“ jis teigė, kad be efektyvios ir tvarką galinčios užtikrinti valstybės žmonių gyvenimas yra „vienišas, skurdus, bjaurus, brutalus ir trumpas“³. T. Hobbesas taip pat pažymėjo, kad „valstybės tikslas – individo saugumas“⁴. Valstybės reikšmei apibūdinti labai tiktų ir pirmasis pasaulyje administracinės teisės apibrėžimas, kurį XIX a. pabaigoje suformulavo lenkų teisininkas A. Okolski: „administracinė teisė yra tie aktai, kuriuos pasitelkdama valstybė kuria visapusiškos visuomenės vystymosi sąlygas“⁵. Panašiai pirmą kartą apibūdintas ir viešasis administravimas G. Romagnosi veikale, jį siejant su daugeliu su visuomene susijusių veiksmų, kuriuos vykdo kompetentingos institucijos⁶.

Žmonės gali siekti gerų tikslų, puoselėti prigimtines teises, įstatymus, tačiau be valstybės, valdžios institucijų, taisyklių visuomenė negali jaustis saugi, nes kiekvieno saugumas priklausys nuo kito asmens sąžinės, proto, nuovokos, išsiauklėjimo, išsilavinimo, vertybių sistemos, mentaliteto ir pan. Aklai pasitikėti aplinkinių dvasinėmis ir protinėmis savybėmis, norint jaustis saugiai, neįmanoma. Reikalingos priemonės, formalumai, taisyklės, kurios daugiau ar mažiau suvienodina visuomenės narių elgesį, unifikuoja tarpusavio elgesio modelius ir sudaro galimybes užtikrinti bent minimalią tvarką visuomenėje, garantuojančią ir asmenų ramybę. Ramybė užtikrina laisvės jausmą. Dar Ch. Montesquieu rašė, kad „norint turėti laisvę, reikia tokio valdymo, kuriam esant pilietis galėtų nebijoti kito piliečio“⁷.

Kas gali užtikrinti visuomeninę tvarką ir taip garantuoti saugumo, o kartu ir laisvės pojūtį? Tik įgaliotos valstybės ar vietos valdžios institucijos. Įgalioti jas turi visuomenės nariai. Tam tarnauja rinkimų institutas. Akivaizdu, kad valstybės vaidmuo sietinas su visuomenės gerove, viešuoju interesu, asmens apsauga. Dar XX a. pradžioje teisininkai,

Novikovas, „Prašymų ir skundų nagrinėjimo ypatumai teisinio reguliavimo kontekste“, iš *Administracinės teisės novelos* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2023), 328–349.

3 John Gray, *Apgaulinga viltis: globalaus kapitalizmo iliuzija* (Vaga/Alk, 2006), 269.

4 Thomas Hobbes, *Leviatanas* (Vilnius: ALK prada, 1999), 179.

5 Jan Zimmermann, *Prawo administracyjne* (Warszawa: LEX a Wolters Kluwer business, 2014), 38.

6 Gian Domenico Romagnosi, *Principi Fondamentali di Diritto Amministrativo* (Prato: Dalla Tipografia Guasti, 1835), 5.

7 Ch. Montesquieu, *Apie įstatymų dvasią* (Vilnius: Mintis, 2004), 161.

mąstytojai apibrėžė valstybę kaip natūralią, tobulą draugiją⁸, stabilią šeimos grupę, kuriai vadovauja nepriklausoma valdžia dėl tobulo ir pakankamo gyvenimo⁹, kelių grupių dėl bendros laimės sąjunga¹⁰, stabili daugumos sąjunga, vadovaujama bendro autoriteto¹¹, prigimtinė tobula draugija, kurios tikslas yra visuomenės gerovė¹². Iš esmės valstybės funkcija yra saugoti viešąjį interesą, kartu ir asmenų interesus. To reikia todėl, kad atskiri individai be valstybės pagalbos nepasieks tam tikrų tikslų, pavyzdžiui, negaus pensijų, neįgis aukštojo išsilavinimo, neturės galimybės naudotis sveikatos apsauga, nebus išasfaltuoti, išvalyti ar apšviesti gatvių, nutiesti geležinkelio, elektros, vandens, viešojo transporto ir pan. Be valstybės dauguma žmonių gyventų lyg kokiame rezervate, negalėdami peržengti jo sienų ir siekti aukštesnio gyvenimo lygio.

Be valstybės gali kilti tikra anarchija, susidaryti visuomenės atskirtys, visuomenė išsiskirstyti į „gerą rajoną“ ir „blogą rajoną“, „gerą mokyklą“ ir „blogą mokyklą“ ir pan. Tokia situacija gali susidaryti ir valstybei egzistuojant, tačiau tik tokiu atveju, jei valstybės institucijų atstovai rūpinsis juos palaikančių (pavyzdžiui, finansuojančių jų rinkimų kampanijas) asmenų, o ne visuomenės interesais. Tokia valstybė bus tik formali, o ne reali, nes neatitiks pagrindinės savo funkcijos – saugoti visų lygybę prieš įstatymą ir taip garantuoti asmenų apsaugą.

Valdžių padalijimas gali užtikrinti valdžių tarpusavio sąveiką, kontrolę, taip pat neleistų vienai valdžiai užimti kitos. Kaip teigia Ch. Montesquieu, nebus laisvės, jei visos valdžios susijungs į vieną¹³. Be valdžių padalijimo nėra ir negali būti teisinės valstybės. Jokia kita, tik teisinė valstybė ir jos institucijos rūpinasi viešojo intereso. Institucijos, įgaliotos atlikti visuomenei reikalingus darbus, yra viešojo administravimo institucijos, t. y. subjektai, įpareigoti rūpintis visuomeniniais reikalais, kurių tvarkyti pavieniai asmenys nepajėgūs. Administravimas tapo daugiausia vykdomosios valdžios institucijų komponentu, tačiau šią veiklą vykdo ir vadinamosios nepriklausomos reguliavimo institucijos, ir vietos valdžios institucijos. Tad vartotina sąvoka „viešojo administravimo subjektai“.

Analizuojant valstybės valdžias, kyla keletas klausimų. Pirma, ar viešojo administravimo subjektams išties turi būti priskiriamos teisminės funkcijos, t. y. priimti sprendimus individualiais atvejais, tarkim, suteikti licenciją, skirti sankciją? Kai kur, pavyzdžiui, JAV, šios funkcijos įvardijamos kaip kvaziteisminės, jurisdikcinės (angl. *quasi-judicial, adjudication*) ir pan. Individualius sprendimus asmenys gali skųsti teismams. Iš esmės viešojo administravimo institucijos, priimdamos individualius sprendimus, atlieka pirmosios instancijos teismo funkciją. Ar tikrai reikalingas šis teisminės funkcijos dubliavimas? Manytina, kad taip. Viešojo administravimo subjektai specializuojasi tam tikrose srityse – žemės

8 Victor Cathrein, *Moralphilosophie* (Freiburg im Breisgau, St. Louis: Herder, 1904), 462.

9 J. Donat S. J., *Ethica specialis* (Oeniponte: Typis et Sumptibus Feliciani Rauch, 1921), 91.

10 Franciscus Varvello, *Institutiones philosophiae. Pars III. Ethica et jus naturae* (Torino: Libreria Editrice Internazionale della S. A. I. D., 1913), 246.

11 G. B. Biavaschi, *La Moderna Concezione Filosofica dello Stato* (Milano: Vita E Pensiero, 1923), 2.

12 Petras Mikalauskas, *Igimtoji teisė* (Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Teologijos-filosofijos fakulteto leidykla, 1934), 59.

13 Montesquieu, *supra note*, 7: 161.

ūkio, aplinkosaugos, vandens, konkurencijos, kosmoso, vaiko teisių, sveikatos apsaugos, mokesčių ir pan. Tai dažniausiai atitinkamą išsilavinimą turintys valdininkai, kurių pareiga – administruoti minėtas sritis, t. y. įgyvendinti jas reglamentuojančius teisės aktus. Geriausia, kad tai darytų žmonės, turintys tinkamą išsilavinimą – teisės, vadybos, medicinos, fizikos, ekonomikos ir pan. Teisėjai tokios išsilavinimo įvairovės neturi.

Antra, ar viešojo administravimo subjektų vykdomai veiklai gali būti keliami kone teismo proceso reikalavimai? Ar tai vėlgi nėra teisminės valdžios, o kartu ir valstybės funkcijų dubliavimas, biudžetui kainuojantis papildomai? Šis klausimas rutuliojamas kitoje straipsnio dalyje.

Nors akademiniuose diskursuose nemažai diskutuojama, kas yra administravimas, sutinkama, kad materialiniu požiūriu administravimas yra socialinis susitarimas, susijęs su viešuoju interesu, veiksmais, nukreiptais į ateitį, ir konkrečiomis priemonėmis, reguliuojančiomis individualius atvejus¹⁴. Teisiniu požiūriu viešasis administravimas, arba viešojo administravimo veikla, reiškia administracinių aktų ir administracinių sutarčių priėmimą.

Viešasis administravimas yra administracinės teisės šerdis, jos esmė. Jį vykdo valstybės įgaliosios institucijos. Tam, kad šios institucijos savo funkcijas atliktų teisingai, sąžiningai ir tinkamai, neperžengdamos kompetencijos ribų, neviršydamos įgaliojimų, neuzurpuodamos valdžios ir nenaudodamos jos privatiems interesams, joms turi būti nustatomos ne tik kompetencijos, bet ir materialūs bei procesiniai tų kompetencijų įgyvendinimo reikalavimai. Tinkamas sprendimų priėmimas turi fundamentalią reikšmę teisinės valstybės administravimui. Be to, jis yra viena iš žmogaus pagrindinių teisių. Todėl manytina, kad procedūros yra reikalingos, net jei jos dubliuoja teisminės valdžios procedūras. Žinoma, galima kelti klausimą – ar mes taip nepasitikime valstybe, kad keliamo reikalavimus dėl jos institucijų kompetencijų įgyvendinimo? Pasitikėjimas yra graži vertybė, bet nepakankama. Valstybės institucijose dirba tokie patys žmonės, kaip ir visi kiti. Jie turi ydų, privačių interesų, gali būti menko išsiauklėjimo, kultūrinio mentaliteto, nesugebėti ar nenorėti atskirti privataus intereso nuo viešo, nesuvokti, kas yra piktnaudžiavimas tarnybine padėtimi, nesuprasti profesionalaus, etiško elgesio. Todėl reikalavimai, taikytini įgaliojimų vykdymui, yra būtini, įskaitant administracines procedūras.

Kalbant apie viešosios administracijos veiklą (angl. *rule-making, adjudication, public contract* ir t. t.) svarbus administracinės procedūros institutas. Šis institutas svarbus ir dėl to, kad yra susijęs su fundamentalių konstitucinių teisių apsauga. Tai nurodė Vokietijos Konstitucinis Teismas savo jurisprudencijoje 1979 m.¹⁵

Administracinės procedūros apibrėžčių galime rasti įvairių valstybių administracinių procedūrų kodeksuose, pavyzdžiui, Vokietijos, Čekijos, Portugalijos ir t. t. Peržiūrėjus tas apibrėžtis galima daryti išvadą, kad administracinė procedūra – tai viešojo administravimo veiklos dalis, kurią vykdydamas kompetentingas viešojo administravimo subjektas priima

14 Jürgen Schwarze, *European Administrative Law* (Thomson Reuters: Sweet & Maxwell), 16.

15 Hermann Pünder, „German administrative procedure in a comparative perspective: Observations on the path to a transnational ius commune proceduralis in administrative law“, *International Journal of Constitutional Law* 11, 4 (2013): 940–961.

administracinį sprendimą ar sudaro administracinę sutartį ir taip užbaigia pradėtą administracinę procedūrą¹⁶. J. Schwarze tvirtina, kad administracinės procedūros taisyklėse nustatoma, kaip vystosi sprendimų priėmimo procesas, t. y. administracinė procedūra yra suvereno (viešojo teisė) santykio tarp administracijos ir asmens, kuris yra centrinis tyrimo objektas, iliustracija¹⁷.

Kita vertus, šios straipsnio dalies tikslas nėra pateikti administracinės procedūros apibrėžimą. Jo net apskritai gali nebūti, kaip kai kurių valstybių, kaip antai JAV ar Lenkijos, pozityviojoje teisėje. Esmė ta, kad administracinės procedūros tikslas yra įpareigoti viešojo administravimo subjektus atlikti savo veiksmus tinkamai, asmenų atžvilgiu laikytis teisėtumo, teisės viršenybės ir kitų fundamentalių teisės principų. Tinkamai suprantama ir reguliuojama administracinė procedūra iš esmės yra teisėtumo palaikymo valstybėje, teisinės valstybės garantija. Administracinė procedūra yra valstybės institucijų veiklos teisėtumo rėmai, padedantys nenukrypti nuo profesionalaus elgesio modelio, vengti piktnaudžiavimo valdžia, saugoti viešąjį interesą ir asmens teises. Administracinė procedūra padeda viešojo administravimo subjektui suvienodinti požiūrį į asmenis, neskirstant jų į gerus ir blogus, padeda padaryti asmenis lygius prieš įstatymą. O tai ir yra teisinės valstybės esmė.

Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas pabrėžė, kad asmens pagrindinės teisės turi būti saugomos procedūromis, atitinkamai pagrindinės teisės lemia ne tik materialinę teisę, bet ir proceso teisę, turinčią įtakos efektyviai pagrindinių teisių apsaugai¹⁸.

Tinkama procedūra yra ne tik asmens teisių apsaugos priemonė. Ji turi būti ir viešojo intereso apsaugos garantija. Viešojo administravimo subjektams atliekant įvairius tyrimus asmenų atžvilgiu, pavyzdžiui, Konkurencijos tarybai prižiūrint, kaip laikomasi konkurencijos teisės, mokesčių administratoriui kontroliuojant, kaip mokami mokesčiai, vaistų kontrolės tarnybai atliekant farmacinės veiklos inspekciją ir t. t., atliekama gausybė veiksmų, kurių pagrindu priimami galutiniai administraciniai sprendimai. Visi šie veiksmai adresuoti konkrečiam asmeniui, bet susiję su viešuoju interesu – vartotojų teisėmis, mokesčių surinkimu, sveikatos apsauga ir t. t.

Tokie veiksmai, lydinčys į atitinkamo sprendimo priėmimą, ir yra administracinės procedūros veiksmai. Jie susiję su dviem komponentais – visuomenės interesu ir asmens, kurio atžvilgiu atliekami tyrimai, teisėmis.

Administracinė procedūra turi dvejopą reikšmę. Viena vertus, kaip minėta, ji įpareigoja viešojo administravimo subjektus atlikti savo veiksmus tinkamai. Antra vertus, ji leidžia asmenims pasinaudoti procesinėmis teisėmis, pavyzdžiui, teise būti išklausytam ir pan. O tai sudaro galimybę viešojo administravimo subjektui priimti tinkamiausią ir teisingiausią sprendimą. Taigi, administracinė procedūra viešuosius subjektus įpareigoja priimti tinkamą sprendimą, o asmenims leidžia joje dalyvauti ir būti tikriems, kad galiausiai sprendimas bus priimtas tinkamai. Pirmuoju atveju ginamas visuomenės interesas, antruoju – asmens interesai, teisės.

16 Ieva Deviatnikovaitė, Simona Bareikytė, „Administracinė procedūra: Čekijos ir Lietuvos patirtis“, *Teisės apžvalga* 1 (23) (2021): 190.

17 Schwarze, *supra* note, 1174.

18 *Ibid.*, 1176.

2. Gero administravimo principų taikymas administracinėje procedūroje

Byla UAB „Kesko Senukai Lithuania“ prieš Lietuvą (apie ją žr. šio straipsnio 4 dalyje) įdomi ir svarbi Lietuvos administracinės teisės doktrinos raidai. Visgi ši byla sukėlė ir papildomų klausimų: ar administracinei procedūrai taikomi gero administravimo principai, kokie materialiniai ir procesiniai reikalavimai taikomi administracinei procedūrai, kada administracinė procedūra yra teisėta, kada ne, ar būtina teisminė kontrolė nepriėmus galutinio administracinio sprendimo, ar teisminė kontrolė administracinės procedūros metu yra būtina gero administravimo sąlyga, kokie yra administracinės procedūros gero administravimo kriterijai ir t. t.

Niekada nebuvo iškeltas klausimas, ar gero administravimo principai taikomi administracinei procedūrai, ar galutiniams administraciniam sprendimams. Galbūt tai atrodo savaime suprantamas dalykas, tačiau nuo šio klausimo suvokimo gali priklausyti ir atsakymas dėl teisminės kontrolės galimybės administracinės procedūros metu.

Akivaizdu, kad administracinei procedūrai taikomi gero administravimo principų kriterijai. Tai atskleidžia nacionalinių administracinių procedūrų kodeksų normos, kuriose įtvirtinti principai, nustatantys gero administravimo principų sistemą. Antai Čekijos administracinių procedūrų kodekse įtvirtinti įstatymų viršenybės, kompetentingumo, viešo intereso, viešumo, nešališkumo ir kiti principai¹⁹. Lenkijos administracinių procedūrų kodekse nustatyti teisinės valstybės, atsižvelgimo į visuomenės teisėtus interesus, abejonių atveju – sprendimo šalies naudai, šalių informavimo, šalies aktyvaus dalyvavimo, greitumo ir paprastumo bei kiti principai. Šiame kodekse netgi nustatytas galutinių sprendimų teisminės peržiūros principas²⁰. JAV administracinių procedūrų kodekse gero administravimo principai neįvardyti, tačiau galioja tinkamo teisinio proceso principai, įtvirtinti penktojoje ir keturioliktojoje JAV Konstitucijos pataisose. Jie taikytini ir viešojo administravimo institucijų veiklai, ir teisminei kontrolei. JAV mokslininkai išskyrė tokius tinkamo teisinio proceso elementus: nešališkumas, teisė būti išklausytam, teisė pateikti įrodymus, kviesti liudininkus, sprendimo pagrindimas ir t. t.²¹ Jungtinėje Karalystėje taip pat nėra teisės akto, kuriame būtų įtvirtinanti gero administravimo principai. Antai 2007 m. Tribunolų, teismų ir taikymo įstatyme²² tokių principų nerasime. Visgi Jungtinėje Karalystėje galioja prigimtino teisingumo principai, kurie taip pat taikomi ir teisminėje, ir administracinėje veikloje: teisė būti išklausytam, informuotam, teisė į sprendimą priimančio viešojo subjekto

19 Zákon správní řád č. 500/2004 Sb, <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2004-500#cast1>.

20 Ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. Wersja od: 15 kwietnia 2024 r. Kodeks postępowania administracyjnego, <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/kodeks-postepowania-administracyjnego-16784712>.

21 Placiau žr.: Ieva Deviatnikovaitė, *Užsienio šalių ir Europos Sąjungos administracinė teisė* (Vilnius: VĮ Registrų centras, 2017), 184; P. Strauss, *Due Process*, Cornell University Law School, Legal Information Institute, žiūrėta 2025-04-19, www.law.cornell.edu/wex/du_e_process.

22 *Tribunals, Courts and Enforcement Act 2007*, <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2007/15/contents>.

nešališkumą²³. Taip pat taikomas teismų praktikoje suformuluotas „pareigos veikti sąžiningai“ principas²⁴.

Gero administravimo principai pripažįstami ir Europos Sąjungos teisėje. Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos²⁵ 41 straipsnyje nustatyta, jog kiekvienas turi teisę, kad ES institucijos ir kiti jos dariniai reikalus tvarkytų vadovaudamiesi tam tikrais kriterijais: nešališkumo, teisingumo, teisės būti išklausytam, informuotam apie savo bylą, sprendimo pagrįstumo ir pan. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas (ESTT) savo jurisprudencijoje taip pat formuluoja gero administravimo principus. Viešojo administravimo subjektai turi elgtis atidžiai, rūpestingai, priimti sprendimus tinkamu laiku²⁶, atsižvelgti į konkrečius faktus individualioje byloje, t. y. juos išsiaiškinti kaip įmanoma aiškiau ir įvertinti, pagrįsti sprendimus²⁷, neleisti nepaisyti konkrečių aplinkybių renkant įrodymus²⁸, suteikti asmeniui galimybę būti išklausytam²⁹, motyvuoti sprendimus³⁰ ir t. t.

Gero administravimo principai ne kartą paminėti ir EŽTT jurisprudencijoje, pavyzdžiui, teisė būti išklausytam, palikti pakankamai laiko susipažinti su reikšmingais asmeniui duomenimis, atlikti tyrimų studijas prieš priimant sprendimus³¹ ir pan.

Gero administravimo principus aiškina ir nacionaliniai teismai. Antai Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas savo praktikoje išryškino šiuos gero administravimo principus: pareiga motyvuoti, nešališkumas, rūpestingas, atidus elgesys, teisė būti išklausytam, informuotam ir kt.³²

Visi išvardyti principai iš esmės ir apibūdina, kokie turi būti viešojo administravimo

23 Ieva Deviatnikovaitė, *Užsienio šalių ir Europos Sąjungos administracinė teisė* (Vilnius: VĮ Registrų centras, 2017), 126; A. W. Bradley, K. D. Edwing, C. J. S. Knight, *Constitutional and Administrative Law* (England: Pearson Education Limited, 2015), 656–658.

24 *Ridge v. Baldwin* (1964), AC 40, House of Lords.

25 Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija (2016/C 202/02).

26 Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1960 m. liepos 15 d. sprendimas *Präsident Ruhrkohlen-Verkaufsgesellschaft mbH, Geitling Ruhrkohlen-Verkaufsgesellschaft mbH, Mausegatt Ruhrkohlen-Verkaufsgesellschaft mbH ir I.*, sujungtos bylos 36, 37, 38–59 ir 40–59, ECLI:EU:C:1960:36; Bendrojo Teismo 2019 m. vasario 7 d. sprendimas *RK*, T-11/17, ECLI:EU:T:2019:65; Teisingumo Teismo 1980 m. gegužės 28 d. sprendimas *Kuhner / Komisija*, 33/79 ir 75/79, EU:C:1980:139; Teisingumo Teismo 1994 m. birželio 29 d. sprendimas *Klinke / Teisingumo Teismas*, C298/93 P, EU:C:1994:273.

27 Generalinio advokato M. Lagrange 1960 m. sausio 19 d. išvada sujungtose bylose *Barbara Erzbergbau AG ir kt. / High Authority of the European Coal and Steel Community*, 3-58–18-58, 25-58 ir 26-58, ECLI:EU:C:1960:1.

28 Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1966 m. liepos 13 d. sprendimas *Établissements Consten S.à.R.L. ir Grundig-Verkaufs-GmbH / Commission of the European Economic Community*, sujungtos bylos 56 ir 58-64, ECLI:EU:C:1966:41.

29 Teisingumo Teismo 2012 m. lapkričio 22 d. sprendimas byloje C277/11, EU:C:2012:744; 2014 m. gruodžio 11 d. sprendimas byloje C249/13, EU:C:2014:2431; 2019 m. balandžio 4 d. sprendimas byloje C-558/17, ECLI:EU:C:2019:289.

30 Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2018 m. birželio 28 d. sprendimas byloje C-564/16 P, ECLI:EU:C:2018:509; 2012 m. gegužės 10 d. sprendimas byloje C100/11 P, EU:C:2012:285; 2016 m. kovo 17 d. sprendimas byloje C252/15 P, EU:C:2016:178, ir t. t.

31 Žr. Ulrich Stelkens ir Agnė Andrijauskaitė, „Europos Tarybos kuriama pridėtinė vertė administracinei teisei: bendrų europinių gero administravimo nuostatų vystymas ir jų reikšmė Europos Tarybos valstybių narių nacionalinei teisei“, *Teisė* 104 (2017): 59–61.

32 Ieva Deviatnikovaitė, *Administracinė teisė. Bendroji dalis* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2021), 123–124.

subjektai ir kaip jie turi elgtis priimdami sprendimus, kokie tie sprendimai turi būti, kad būtų laikomi tinkamais, teisėtais. Galime kelti klausimą, kas yra teisėti ir tinkami sprendimai. Plačiąja prasme tai – sprendimai, priimti laikantis teisėtų procedūrų, ginant visuomenės interesą ir asmens, kurio atžvilgiu jie priimami, teises.

Istatymo viršenybės, administracinio akto motyvavimo arba aiškaus, nesukeliančio abejonų teisių ir pareigų išdėstymo sprendime proporcingumo, teisėtų lūkesčių, asmens duomenų apsaugos ir kiti principai priskirtini prie materialinių gero administravimo principų. Jie daugiau taikomi galutiniam administraciniam sprendimui. Vis dėlto dauguma gero administravimo principų yra procesiniai, taikomi administracinei procedūrai. Antai viešojo administravimo subjektas turi būti nešališkas, objektyvus, suteikiantis galimybę suinteresuotam asmeniui išsakyti savo nuomonę, pateikti įrodymus, kviesti liudininkus, turintis rinkti įrodymus, saugoti asmens duomenis ir pan.

Gero administravimo principai yra administracinės procedūros teisėtumo kriterijai, t. y. tinkamos, teisingos administracinės procedūros kriterijai. Jei nusprendėme, kad administracinei procedūrai keliami tam tikri reikalavimai, kriterijai, ar tai reiškia, kad teisminė kontrolė administracinės procedūros metu galima? Jeigu taip, tuomet kyla klausimas, kada toji kontrolė galima. Juk administracinei procedūrai būdingos tam tikros stadijos: pradžios, tyrimo, administracinio sprendimo priėmimo, sprendimo trūkumų šalinimo, apskundimo, vykdymo, sprendimo peržiūros, atnaujinimo, naujo sprendimo priėmimo ir t. t. Tokį administracinės procedūros stadijų eiliškumą galima įžiūrėti Čekijos Respublikos ir kitų valstybių administracinių procedūrų kodeksuose.

Vis dėlto šio straipsnio tikslas yra bendrai atsakyti į klausimą, ar reikalinga teisminė kontrolė administracinės procedūros metu ir ar teisminės kontrolės įsikišimas į viešojo administravimo veiksmus dar nepabaigus administracinės procedūros, nesvarbu, kokioje stadijoje, neprieštarauja valdžių padalijimo principui.

Svarbu suprasti, kad administracinės procedūros pobūdis gali būti skirtingas. Jis priklauso nuo to, koks yra asmens skundo, kreipimosi dalykas ar viešojo administravimo subjekto atliekamo tyrimo objektas, taip pat – nuo to, ar administracine procedūra tiesiog padedama asmeniui įgyvendinti jo subjektines teises, ar siekiama atskleisti teisei priešingą veiką ir pan. Taigi, administracinė procedūra gali būti paprasta ir sudėtinė (tęstinė). Paprasta reiškia, kad atliekamas vienas arba keletas veiksmų, kurie niekaip nėra siejami su asmenų teisių ribojimu, pavyzdžiui, įėjimu į patalpas ar dokumentų paėmimu. Antai įsigyjant verslo liudijimą pareiškėjas ir viešojo administravimo subjektas dažniausiai net nesusitinka. Sudėtinė (tęstinė) administracinė procedūra savo pobūdžiu skiriasi nuo paprastos. Per ją gali būti atliekami prievartiniai veiksmai, t. y. naudojamos priemonės, kuriomis ribojamos asmens teisės, pavyzdžiui, teisė į nuosavybę, privatų gyvenimą, susirašinėjimą ir pan. Galbūt šios administracinės procedūros savybės ir turi lemti teisminės kontrolės galimybę viešojo administravimo subjektui dar nepriėmus galutinio administracinio sprendimo.

3. Teisminė kontrolė skundžiant per administracinę procedūrą priimtus aktus: įvairių valstybių patirtis

Nors valstybės valdžių padalijimo principas lemia, kad viena valstybės valdžia neturi teisės kištis į kitos valdžios kompetencijai priskirtų sprendimų priėmimą, teisminės valdžios išskirtinė funkcija užtikrinti teisingumą visuomenėje pateisina tai, kad vienos valstybės valdžios institucijų sprendimai (jų teisėtumas) gali būti peržiūrimi teisminės valdžios institucijų.

Vis dėlto teismų praktikoje pripažįstama, kad ne visi viešojo administravimo subjektų sprendimai gali būti teisminės kontrolės objektas. Lietuvos administracinių teismų praktikoje ne kartą pabrėžta, kad teismui gali būti skundžiamas tik pareiškėjui sukeliantis teisinės pasekmės sprendimas, antraip teisminė kontrolė neturi prasmės. Lietuvoje per administracinę procedūrą atliekami viešojo administravimo veiksmai ir jais remiantis priimtos išvados, tyrimai vadinami tarpinio pobūdžio procedūriniais aktais, nes nesukelia materialinio pobūdžio pasekmių pareiškėjui. Manoma, kad teisinės pasekmės pareiškėjui kiltų viešojo administravimo subjektui užbaigiant tyrimą ir priimant galutinį sprendimą. Tai laikoma vientisa procedūra, kuri pasibaigia priėmus galutinį sprendimą. Po sprendimo priėmimo pareiškėjas turi teisę skųsti galutinį sprendimą, o kartu skunde ginčyti viešojo administravimo subjektų veiksmus, atliktus procedūros metu. Tai taip pat reiškia, kad pareiškėjui neužkertamas kelias ginti savo teises ir interesus teisme³³.

Kitose valstybėse galioja ta pati taisyklė – negali būti skundžiamas tarpinis administracinis sprendimas, nebent viešojo administravimo subjektas delstų priimti sprendimą ar būtų fiksuojamas administracinis tylėjimas, kuris taip pat gali būti skundžiamas. Toks teisinis reguliavimas galioja Čekijoje, Lenkijoje, Portugalijoje, Italijoje ir kitose valstybėse. Antai Lenkijos administracinės justicijos įstatymo³⁴ 3 straipsnio 8 ir 9 punktuose nurodyta, kad į administracinį teismą galima kreiptis dėl viešojo administravimo subjekto neveikimo arba užsitęsusio sprendimo priėmimo. Tik tokiu atveju galima kreiptis į teismą prieš viešojo administravimo subjektui priimant galutinį administracinį aktą. Taigi, bus skundžiamasi ne dėl administracinės procedūros, o dėl viešojo administravimo subjekto neveikimo. To paties įstatymo 52 straipsnyje nustatyta, kad skundas gali būti paduotas tik išnaudojus skundo viešojo administravimo subjektui teikimo priemones, išskyrus atvejus, kai skundą pateikia prokuroras, teisių apsaugos kontrolieriai.

Portugalijos administracinių teismų proceso įstatymo³⁵ 51 straipsnyje nustatyta, kad sprendimas gali būti skundžiamas, jeigu jis sukelia teisinės pasekmės, paveikia asmenų teises ir sukuria pareigas. Šio Portugalijos įstatymo komentare nurodyta, kad viešojo administravimo subjekto procedūrinių veiksmų ginčijimas nėra privalomas, nes suinteresuotajai

33 Pavyzdžiui, 2015 m. rugsėjo 9 d. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo nutartis.

34 Prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi, *Dz. U.*, 2024, poz. 935, <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/prawo-o-postepowaniu-przed-sadami-administracyjnymi-16982717/dz-1>.

35 Código de Processo nos Tribunais Administrativos. Lei n.º 15/2002, <https://diariodarepublica.pt/dr/legislacao-consolidada/lei/2002-34464475>.

šaliai neužkertamas kelias ginčyti galutinį sprendimą, remiantis trūkumais, išplaukiančiais iš tarpinių aktų. Portugalijos pozityviojoje teisėje išvelgtina pasirinkimo galimybė – arba skųsti veiksmus administracinės procedūros metu, arba galutinį administracinį aktą. Visgi toks pasirinkimas nėra galimas visais atvejais: tik kai yra suinteresuotos šalies pašalinimo veiksmas ir kai speciali teisė numato pareigą skųsti administracinę procedūrą. Taigi, Portugalijoje viešojo administravimo subjekto veiksmai gali būti skundžiami teismams du kartus – iki galutinio sprendimo priėmimo ir priėmus sprendimą³⁶.

Čekijoje negalima skųsti nebaigtos administracinės procedūros. Vis dėlto, vadovaujantis Čekijos administracinio proceso kodekso³⁷ 79 straipsniu, tokia galimybė egzistuoja, jei viešojo administravimo subjektas delsia priimti sprendimą. Tada asmuo gali kreiptis į teismą su prašymu įpareigoti viešojo administravimo subjektą tai padaryti. Italijoje³⁸ galioja bendra taisyklė, neleidžianti skųsti tarpinio administracinio sprendimo.

Vokietijoje yra numatyta išimčių. Vokietijos administracinių teismų proceso kodekso³⁹ 42 straipsnyje nurodyta, kad administraciniai teismai priima skundus, jei pareiškėjas tvirtina, kad buvo pažeistos jo teisės administraciniu aktu arba neveikimu, arba atsisakymu priimti sprendimą. Visais atvejais tai neužkerta kelio ginčyti galutinį administracinį aktą.

JAV administracinėje teisėje egzistuoja trys doktrinos, kada galima pateikti skundą teismui: galutinių veiksmų, skundžiamo sprendimo brandos ir teisinės gynybos būdų taikymo doktrinos. Amerikiečių administracinės teisės specialistė K. A. Watts⁴⁰ tvirtina, jog šios doktrinos reikalingos todėl, kad saugo valdžių padalijimo principą neleidamos teismams nesant teisinio pagrindo analizuoti klausimų, kurių administravimas priklauso agentūrų kompetencijai. Taip taupomi teismų ištekliai ir užtikrinama, kad visus privalomus veiksmus atliktų agentūra, o teismams beliktų remtis konkrečiais faktais. Visais atvejais šios doktrinos reiškia, kad agentūros veiksmo kontrolė yra neteisinga teismams, jeigu tas veiksmas nėra galutinis ir nesukelia teisinių pasekmių⁴¹.

Apibendrinant teigtina, kad daugumos užsienio valstybių teisėje nenumatyta galimybės skųsti tarpinį administracinį aktą. Vis dėlto Vokietijoje numatyta išimčių, susijusių su žmogaus teisių pažeidimu, o Portugalijoje yra galimybė pasirinkti. Taip pat daugumoje valstybių numatytas kreipimasis į administracinį teismą dėl viešojo administravimo subjekto neveikimo arba užsitęsusio sprendimo priėmimo.

ESTT jurisprudencijoje ne kartą analizuoti atvejai dėl administracinių procedūrų. Dažniausiai pareiškėjai skundžia galutinį viešojo administravimo subjekto sprendimą, nors

36 Acórdão do do Tribunal Central Administrativo Norte, 09/27/2019, 00094/12.6BECBR, <http://www.gde.mj.pt/jtcn.nsf/89d1c0288c2dd49c802575c8003279c7/957c18628ab03d9f8025854900551787?OpenDocument>.

37 Zákon č. 150/2002 Sb. Zákon soudní řád správní, <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2002-150#cast3>.

38 Codice del processo amministrativo. D.lgs. 2 luglio 2010, n. 104, <https://www.brocardi.it/codice-del-processo-amministrativo/>.

39 Codice del processo amministrativo del decreto legislativo n. 104 del 2010, <https://www.giustizia-amministrativa.it/il-codice-del-processo-amministrativo-commentato>.

40 Pagal Vašingtono valstijos universiteto Teisės mokyklos profesorės K. A. Watts paskaitų „Federalinė administracinė teisė“ medžiagą (2015).

41 Plačiau žr.: Ieva Deviatnikovaitė, *Užsienio šalių ir Europos Sąjungos administracinė teisė* (Vilnius: VĮ Registrų centras, 2017), 200–201.

skundo pagrindas – galimai neteisėtu būdu atliktos administracinės procedūros, pavyzdžiui, kaip byloje *Alrosa Company Ltd*⁴².

4. Tarpinio pobūdžio viešojo administravimo subjektų sprendimų apskundimo teismui problema

Įprastai teisminė kontrolė dėl viešojo administravimo subjekto veiksmų atliekama jau užbaigus administracinę procedūrą ir priėmus galutinį sprendimą. Kyla klausimas, ar ji gali būti įgyvendinama dar vykstant administracinei procedūrai. Ar tikslinga nustatyti galimybę skusti teismui tam tikrus tarpinio pobūdžio viešojo administravimo subjektų sprendimus, kuriais nėra priimamas galutinis sprendimas, tačiau atliekami tam tikri viešojo administravimo subjekto kompetencijai priskirti veiksmai? Ar viešojo administravimo subjektui galimai pažeidžiant procedūroje dalyvaujančių asmenų teises neturėtų būti sudaroma galimybė jiems kreiptis į teismą ir skusti tokius sprendimus (veiksnius) nelaukiant galutinio sprendimo administracinėje procedūroje priėmimo?

Šie klausimai gali kilti tais atvejais, kai administracinė procedūra yra tęstinio pobūdžio. Neretai ji būna sudaryta iš vieno konkretaus veiksmo, kurį atlikus pasiekiamas rezultatas – viešojo administravimo subjektas įgyvendina jam priklausančią kompetenciją ir priima privalomas teises pasekmes sukeliantį aktą. Vis dėlto tuo atveju, kai administracinė procedūra yra tęstinio pobūdžio ir per ją priimami įvairūs procedūrinio pobūdžio sprendimai iki galutinio sprendimo priėmimo, kyla klausimas, ar dalyvaujantiems asmenims neturėtų būti sudaroma galimybė skusti tokius procedūrinio pobūdžio sprendimus teismui. Ar tokios teisminės kontrolės galimybė priklauso nuo konkrečių viešojo administravimo teisiinių santykių ypatumų? Viena vertus, išankstinė teisminė kontrolė, vykdoma iki galutinio administracinio sprendimo priėmimo, leistų sudaryti sąlygas ištaisyti galimus administracinės procedūros pažeidimus ir taip sudaryti sąlygas priimti galutinį teisėtą administracinį sprendimą. Kita vertus, kiekvienas teisminis procesas reikalauja papildomų laiko, finansinių lėšų ir užtęstų administracinę procedūrą. Taip pat kyla klausimas, ar sudarant galimybę skusti teismui per administracinę procedūrą priimtus tarpinio pobūdžio sprendimus nebūtų pažeidžiamas ir valdžių padalijimo principas. Teisminė valdžia negali perimti vykdomajai valdžiai priskirtos kompetencijos, todėl būtent pats viešojo administravimo subjektas, vykdydamas administracinę procedūrą, turėtų spręsti, kaip ją reikėtų atlikti, kokie veiksmai reikalingi siekiant priimti teisingą ir teisėtą administracinį sprendimą.

Šiuos probleminius klausimus atskleidžia ir nauji EŽTT formuojamos praktikos pavyzdžiai, kai EŽTT sprendė dėl galimybės teismui skusti viešojo administravimo subjekto tarpinį sprendimą, kuriuo nėra baigiama administracinė procedūra. Byloje *UAB „Kesko Senukai Lithuania“ prieš Lietuvą*⁴³ pareiškėja peticijoje nurodė, kad Lietuvos konkurencijos

42 Teisingumo Teismo (didžioji kolegija) 2010 m. birželio 29 d. sprendimas *Europos Komisija / Alrosa Company Ltd.*, C441/07 P, ECLI:EU:C:2010:377.

43 EŽTT 2023 m. balandžio 4 d. sprendimas byloje *UAB „Kesko Senukai Lithuania“ prieš Lietuvą*.

taryba (toliau – Konkurencijos taryba arba taryba) per administracinę procedūrą atliko galimai neteisėtą ir neproporcingą bendrovėje esančių duomenų patikrinimą, kuris vėliau nebuvo peržiūrėtas nacionaliniame teisme. Pareiškėja bendrovė, siekdama pagrįsti savo teisių pažeidimus, padarytus per administracinę procedūrą, rėmėsi Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija (toliau – Konvencija).

Šioje byloje buvo nustatyta, kad Konkurencijos taryba Vilniaus apygardos administracinio teismo paprašė leidimo įeiti ir patikrinti kelių bendrovių buveines, dėl kurių buvo pradėtas jos tyrimas dėl draudžiamų susitarimų. Leidimas buvo išduotas. Taryba priėmė sprendimą per patikrinimą pasitelkti policijos pareigūnus. Taryba paėmė dokumentus, patikrino darbuotojų kompiuterius, vieno iš darbuotojų mobilųjį telefoną, nukopijavo pustrečio šimto gigabaitų duomenų. Po šių administracinės procedūros veiksmų bendrovė kreipėsi į Konkurencijos tarybą ir apskundė patikrinimą šiais pagrindais: a) policijos pareigūnų dalyvavimas neužfiksuotas rašytiniame protokole; jų dalyvavimas pareiškėjai sudarė įspūdį, kad bus vykdomas baudžiamosios teisės srities tyrimas, todėl buvo pakviesti konsultuoti baudžiamosios teisės specialistai teisininkai, o konkurencijos teisės srityje besispecializuojantys advokatai pakviesti pavėluotai; b) Konkurencijos tarybos pareigūnai nesupažindino bendrovės su jos teisėmis ir pareigomis, tarybos pateiktas sprendimas ir teismo leidimas buvo pernelyg glausti ir neleidžiantys suprasti, kokių tyrimo priemonių imamos ir kokios yra bendrovės teisės ir pareigos; c) patikrinimą vykdė tarybos pareigūnai maždaug valandą nuo patikrinimo pradžios neleidė darbuotojams, advokatams skambinti telefonu, todėl jie negalėjo greitai susisiekti su konkurencijos teisės srityje besispecializuojančiais advokatais – taip buvo apribotos bendrovės teisės į gynybą, o leidę naudotis telefonu reikalavo, kad darbuotojai bendrautų su savo teisininkais įjungę garsiakalbius – pažeista teisė konfidencialiai bendrauti su advokatais; d) patikrinimas tęsėsi keletą valandų po darbo pabaigos – taip siekta daryti psichologinį spaudimą bendrovės darbuotojams; e) Konkurencijos taryba be jokios atrankos nukopijavo informaciją, nesiekdama pirma išsiaiškinti, ar ši informacija susijusi su nagrinėjamu tyrimu – neteisėtai surinkti įrodymai ir t. t.

Konkrencijos taryba pareiškėjos skundo netenkino, tvirtindama, kad tyrimo objektas buvo aiškiai nurodytas, kad tarybos teisė gauti informaciją nėra ribota, kad buvo paimta informacija iš tų darbuotojų, kurie dirbo su tyrimu susijusiose srityse, kompiuterių ir t. t.

Bendrovė dėl Konkurencijos tarybos nutarimo kreipėsi į Vilniaus apygardos administracinį teismą ir prašė pripažinti, kad jis yra neteisėtas. Skunde teismui bendrovė taip pat nurodė, kad Konkurencijos tarybos veiksmai tyrimo metu pažeidė bendrovės teisę į privatumą, būsto neliečiamybę ir susirašinėjimo slaptumą. Skunde reikalauta pripažinti, kad taryba elgėsi neteisėtai, kopijuodama informaciją ir prieš tai nenurodžiusi sąsajumo su tyrimo objektu, todėl reikalauta pripažinti įrodymus neteisėtai surinktais, taip pat prašyta pripažinti, kad tarybos pareigūnai elgėsi neteisėtai, nes tinkamai neinformavo apie patikrinimo pobūdį ir tikslą, darė psichologinį spaudimą ir t. t. Pirmosios instancijos teismas bendrovės skundą atmetė, ji padavė Lietuvos vyriausiajam administraciniam teismui apeliacinį skundą, kuriame nurodė, kad pirmosios instancijos teismui atsisakius atlikti Konkurencijos tarybos veiksmų per administracinę procedūrą teisėtumo kontrolę ji prarado teisę

į veiksmingą teisminę gynybą.

Apeliacinės instancijos administracinis teismas atmetė bendrovės atskirąjį skundą, nurodydamas, kad administracinei teisminei kontrolei priklauso tik tokių viešojo administravimo subjektų sprendimų, kurie sukelia privalomas teises pasekmes, patikra. Teismas pabrėžė, kad ginčijami pareigūnų veiksmai gali būti vertinami Konkurencijos tarybai užbaigus tyrimą ir priėmus galutinį sprendimą. Be to, jei bendrovė laikytų, kad taryba jai padarė žalą, ji turi teisę kreiptis į teismą dėl padarytos žalos atlyginimo. Taigi administracinę bylą nagrinėję teismai atsisakė nagrinėti bendrovės skundą ir nesuteikė teisės į teisinę gynybą dėl tarpinio pobūdžio tarybos sprendimo apskundimo.

Bendrovė dėl teismų atsisakymo nagrinėti jos keltą ginčą teisme kreipėsi į EŽTT. Siekdama pagrįsti savo teisių pažeidimus, padarytus per administracinę procedūrą, peticojoje, pateiktoje EŽTT, bendrovė rėmėsi Konvencijos 6 straipsnio 1 dalimi (teisė į teisingą bylos nagrinėjimą), 8 straipsniu (teisė į privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą) ir 13 straipsniu (teisė į veiksmingą teisinės gynybos priemonę).

EŽTT nusprendė, kad buvo pažeistas Konvencijos 8 straipsnis. Teismas nustatė, kad Konkurencijos tarybos veiksmai (bendrovės buveinės patikrinimas ir jos dokumentų paėmimas bei kopijavimas) lėmė bendrovės teisės, nustatytos Konvencijos 8 straipsnyje, apribojimą, bet jais buvo siekiama teisėto tikslo („šalies ekonominė gerovė“ ir „nusikalstamumo prevencija“) (109–111 punktai). Vis dėlto vertindamas būtinumo kriterijų EŽTT pripažino, kad administracinių teismų atsisakymas nagrinėti bendrovės skundą dėl tarybos veiksmų yra nesuderinamas su teisės į privataus gyvenimą apsauga. Taigi tarybos atlikti prievartinio pobūdžio veiksmai (įėjimas į privataus juridinio asmens patalpas, jos dokumentų paėmimas ir kopijavimas) yra teisėti, tačiau būtent nacionalinių teismų atliekama šių veiksmų teisėtumo kontrolė (jos neatlikimas) lėmė bendrovės teisės į privatą gyvenimą pažeidimą.

Teismas, spręsdamas dėl Konkurencijos tarybos veiksmų, kuriais buvo suvaržyta bendrovės teisė į privatą gyvenimą, teisėtumo, nurodė, jog tokių procesinių veiksmų, turinčių prievartos požymių, kaip krata ir poėmis, taikymas reikalauja, kad teisės aktai ir teismų praktika užtikrintų veiksmingas procesines garantijas nuo bet kokio piktnaudžiavimo ir savivalės. Šios garantijos turi apimti priemonių, kuriomis kėsiamasi į teisės į privatą gyvenimą apsaugą, teisminę peržiūrą. Teismas sutiko, kad teisės į privatą gyvenimą apsauga negali būti aiškinama kaip reikalaujanti *ex post facto* teisminės peržiūros visais atvejais, susijusiais su komercinės bendrovės patalpose atlikta krata ar poėmiu, tačiau priklausomai nuo tokių prievartos priemonių taikymo aplinkybių ji gali būti reikalinga. Teismas reikšminga aplinkybe laikė tai, kad tarybos darbuotojai paėmė didelį kiekį informacijos, o tai gali lemti poreikį atlikti teisminį tokių atliktų veiksmų teisėtumo vertinimą. Kadangi buvo paimti dideli kiekiai informacijos, nacionalinis teismas turėjo patikrinti pareigūnų veiksmų teisėtumą pagal Konvencijos 8 straipsnį, t. y. vėlesnė teisminė peržiūra galėjo užtikrinti praktinį apsaugos nuo piktnaudžiavimo ir savivalės priemonių veiksmingumą. Tad nacionalinis teismas negalėjo atmesti skundo, tvirtindamas, kad jis neteismingas.

Šioje byloje EŽTT pripažino, kad teisminės kontrolės neužtikrinimas skundžiant

tarpinius viešojo administravimo subjekto veiksmus lėmė Konvencijos 8 straipsnio pažeidimą. Nors teismas nevertino, ar atlikta administracinė procedūra buvo (ne)suderinama su gero administravimo principais, jo pateiktas vertinimas aktualus sprendžiant klausimus dėl teisminės kontrolės atlikimo, kai skundžiami tam tikri viešojo administravimo subjektų veiksmai, kuriais, taikant prievartos priemones, suvaržomos Konvencijoje įtvirtintos teisės ir laisvės. Ar EŽTT nustatytas Konvencijos pažeidimas dėl nacionalinių teismų teisminės kontrolės atlikimo poreikio tokiu atveju reiškia, kad visais atvejais turėtų būti sudaroma galimybė skusti viešojo administravimo subjektų veiksmus ir tai suderinama su valdžių padalijimo principu?

Įvertinus bylą *UAB „Kesko Senukai Lithuania“ prieš Lietuvą*, pažymėtinas vienintelis teisminės kontrolės administracinės procedūros metu privalumas, t. y., kaip teigia EŽTT, asmuo, turėdamas teisę skusti viešojo administravimo subjektus atliekamo tyrimo metu, įgyja garantiją apsisaugoti nuo valstybės institucijų savivalės ir piktnaudžiavimo (113 punktas). Vis dėlto galutinių administracinių sprendimų teisminė kontrolė taip pat suteikia garantiją apsisaugoti nuo valstybės institucijų savivalės ir piktnaudžiavimo. Tai yra visos administracinės teisės esmė ir misija – užtikrinti, kad nebūtų *ultra vires* (JK), *arbitrary and capricious* (JAV), *excès de pouvoir* (Prancūzija), *excesso de poder, abuso de poder, desvio de poder* (Portugalija), *excesso di potere* (Italija) ir t. t. Tam ir steigiami valstybės administraciniai teismai. Administracinės teisės šerdis yra viešasis administravimas, t. y. ta veikla, kuria priimami administraciniai aktai ar sudaromos administracinės sutartys. Taigi, ir administracinių aktų teisminė kontrolė suteikia tą pačią garantiją kaip teisminė kontrolė administracinės procedūros metu. Ar tikrai reikalingas šis garantijų dubliavimas? Ar jis tikslingas? Ar tai daro viešąjį administravimą efektyvesnį?

Teisminėje kontrolėje administracinės procedūros metu įžvelgtina trūkumų. Pirma, teismui suteikiama galimybė įsikišti į viešojo administravimo veiklą viešojo administravimo subjektui dar nepabaigus administracinės procedūros. Šiuo atveju gali nelikti tarp valdžių lygiaverčio santykio.

Antra, viešojo administravimo subjektų misija yra įsiklausyti į visuomenės poreikius ir ginti juos. O teisminės kontrolės įsikišimas viešojo administravimo subjektui nepabaigus savo veiklos, kitaip tariant, dar neįvertinus visų aplinkybių, galbūt dar net neišklausius visų suinteresuotų asmenų ir t. t., gali sutrukdyti siekti viešojo administravimo subjekto tikslo. Taip gali būti iškreiptas balansas tarp visuomenės ir privačių interesų.

Trečia, dėl teisminės kontrolės administracinės procedūros metu administracinė procedūra užsitiesia, yra vilkinama. Ar tai atitinka teisę į gerą administravimą? Ar toks administravimas atitinka visuomenės poreikius? Maža to, teisminė kontrolė dvigubinama – ji tampa galima ir administracinės procedūros metu, ir priėmus administracinį sprendimą. Administracinė procedūra ne tik užsitiesia, ji tampa finansine našta mokesčių mokėtojams.

Ketvirta, administracinės procedūros vilkinimas sudaro galimybę tiriamam subjektui paslėpti susirašinėjimus, dokumentus, kitokią medžiagą, atskleidžiančią nesąžiningą konkurenciją ar kitus pažeidimus. Tokiu atveju administracinė procedūra ir apskritai viešojo administravimo subjekto veikla gali tapti neveiksminga.

Penkta, pareiškėjas, kreipdamasis į teismą nepasibaigus tyrimui, gali daryti spaudimą viešajai institucijai, turinčiai saugoti visuomenės interesą. Sąžininga konkurencija gali tapti neįmanoma, nes dėl tokio viešojo administravimo subjekto tyrimo kompetencijų ribojimo gali likti neatskleisti karteliai. O tai kenktų vartotojų teisėms. Šiuo atveju Konvencijos 8 straipsnis gali būti priedanga išvengti tyrimų dėl draudžiamų susitarimų, galbūt ir kitokių pažeidimų.

Kritiniai klausimai, susiję su administracinės procedūros atlikimu, keliama ir kitose EŽTT nagrinėtose bylose. Antai byloje *BRD – Groupe Société Générale S.A. prieš Rumuniją*⁴⁴ nagrinėtas skundas buvo susijęs su Rumunijos konkurencijos tarybos atliktu patikrinimu iš anksto nepranešus. Šioje byloje taip pat kilo klausimas dėl viešojo administravimo subjektų tarpinio pobūdžio administracinių sprendimų apskundimo teisme galimybės.

EŽTT toje byloje nustatė, kad Rumunijos konkurencijos tarybos atliktas galimas konkurencijos pažeidimo tyrimas prasidėjo, kai žiniasklaidoje pasirodė informacija apie Nacionalinio banko tarnautojų pareiškimus dėl slapto susitarimo sudarymo tarp komercinių bankų, siekiant padidinti tarpbankinių paskolų palūkanų normą. Konkurencijos tarybos nariai savo pranešime informavo, kad tarp bankų vyksta nuolatinis keitimasis informacija. Taryba plenariniame posėdyje nusprendė, kad būtina atlikti tyrimą dėl vidaus rinkos reguliavimo pažeidimų, galimai prieštaraujančių nacionaliniam Konkurencijos įstatymui ir ES teisės aktams.

Buvo pradėtas tyrimas iš anksto nepranešus tikrinamai įmonei. Patikrinimas buvo atliktas pareiškėjos įmonės buveinėje ir kitose patalpose, kuriose buvo vykdoma įmonės veikla. Patikrinimas prasidėjo sulaukus įmonės teisės skyriaus vadovo. Iš įmonės vadovybės kompiuterių buvo atspausdinti per trisdešimt elektroninių laiškų, kopijos paimtos inspektorių, taip pat perduotos tikrinamos įmonės atstovams. Atlikti kiti veiksmai, kurie šio straipsnio kontekste nėra svarbūs. Įmonė pateikė tarybai prašymą, kad elektroniniai laiškai, paimti tarybos inspektorių, liktų konfidencialūs. Taryba prašymą patenkindo.

Įmonė kreipėsi į teismą dėl tarybos sprendimų pradėti tyrimą dėl įtariamų vidaus rinkos reguliavimo pažeidimų ir atlikti tyrimą iš anksto įmonei nepranešus. Įmonė tvirtino, kad patikrinimas buvo neproporcingas, kad tarybos sprendimai buvo neaiškūs, juose nebuvo nurodytas nė vienas įtariamasis Konkurencijos įstatymo pažeidimas, neįvardytos atliekamo tyrimo priežastys. Taip pat įmonė tvirtino, kad išankstinio teismo leidimo nebuvimas tarybos inspektoriams suteikė neribotus įgaliojimus. Įmonė skundė ir tai, kad konkurencijos inspektoriai prisijungė prie įmonės elektroninio susirašinėjimo, nors buvo įspėti, kad jame yra asmeninės informacijos, o ji gali būti prieinama tik gavus teismo leidimą. Įmonė nurodė, kad buvo nukopijuota tyrimui nereikšminga informacija ir asmeninė informacija ir taip pažeistas Konvencijos 8 straipsnis.

Įmonė taip pat kreipėsi į Rumunijos Konstitucinį Teismą dėl to, kad Konkurencijos įstatymas neatitinka Rumunijos Konstitucijos. Konstitucinis teismas atmetė įmonės skundą, tvirtindamas, kad įmonių patalpoms netaikomos tos pačios taisyklės kaip privataus

44 EŽTT 2025 m. kovo 18 d. sprendimas byloje *BRD – Groupe Société Générale S.A. prieš Rumuniją*.

asmens būstui, todėl įstatymo nuostatos, leidžiančios atlikti įmonių patikrinimus, neprieštarauja Konstitucijai.

Bukarešto apeliacinis teismas atmetė įmonės skundą, nurodydamas, kad Konkurencijos tarybos sprendimai buvo motyvuoti ir priimti laikantis įstatymo. O tai, kad abiejuose tarybos įsakymuose nebuvo išsamiai nurodytos tyrimą pateisinančios priežastys, nėra pagrindas įsakymus panaikinti, atsižvelgiant į patikrinimo būtinybę ir siekį užtikrinti kiek įmanoma didžiausią patikrinimo veiksmingumą. Maža to, teismas pabrėžė, kad įtariamas inspektorių teisinės kompetencijos ribų peržengimas įmonės patikrinimo metu gali būti vertinamas pasibaigus tyrimui ir tarybai priėmus galutinį sprendimą. Kitaip tariant, apeliacinis teismas nurodė, kad administracinė procedūra gali būti skundžiama po to, kai priimamas administracinis sprendimas. Pažymėtina, kad teismo išankstinis leidimas šiuo atveju Konkurencijos įstatyme nebuvo numatytas. Visgi, pasak teismo, net ir tokio leidimo nebuvimo klausimas turėjo būti pateiktas skunde dėl sprendimo, kuriuo baigiamas tyrimas.

Įmonė kreipėsi į Rumunijos kasacinį teismą. Šis teismas savo sprendimu palaikė žemesnės instancijos teismus. Jis taip pat pabrėžė, kad, jei Konkurencijos taryba savo sprendime dėl patikrinimo būtų detalizavusi įtariamus Konkurencijos įstatymo pažeidimus, patikra galėjo tapti neveiksminga. Teismas nurodė, kad patikrinimas buvo proporcingas dėl įtariamų veiksmų sunkumo, rinkos svarbos ir galimų veiksmų pasekmių toje rinkoje. Tai, pasak teismo, pateisino tarybos pasirinktą priemonę atlikti patikrinimą iš anksto nepranešus. Be kita ko, teismas konstatavo, kad įmonė neįrodė realios žalos, kurią tariamai patyrė iš anksto nepranešto patikrinimo metu. Tad buvo konstatuota, kad per patikrinimą taryba laikėsi Europos Sąjungos teisės ir Konvencijos 8 straipsnio nuostatų.

EŽTT, spręsdamas dėl teismo leidimo atlikti patikrinimą bendrovėje nebuvimo, pažymėjo, kad *ex post facto* teisminė peržiūra gali atsverti išankstinio teismo leidimo nebuvimą. Jis atkreipė dėmesį, kad nacionalinėje teisėje numatyta galimybė skusti Rumunijos konkurencijos tarybos sprendimą dėl patikrinimo tik pasibaigus pačiam patikrinimui, o Rumunijos administracinio proceso įstatyme numatyta galimybė skusti administracinius sprendimus arba tai, kad institucija nesprendžia ginčo. Teismo nuomone, tai reiškia, jog Rumunijoje galima skusti bet kurį tarybos sprendimą. Taip pat EŽTT pažymėjo, kad iš bendrovės buvo paimtas nedidelis kiekis dokumentų. Spręsdamas šį klausimą, jis rėmėsi ir byloje *UAB „Kesko Senukai Lithuania“ prieš Lietuvą* pateiktais išaiškinimais. Vertindamas šias bylas, EŽTT nustatė, kad byloje prieš Lietuvą buvo paimti „dideli kiekiai informacijos“, o EŽTT jurisprudencijoje ne kartą nurodyta, kad didelis informacijos kiekio paėmimas yra veiksnys, suponuojantis griežtos peržiūros poreikį. Visa tai byloje prieš Rumuniją, be kitų aspektų, suponavo EŽTT išvadą, kad per patikrinimą Konkurencijos įstatymo prasme Konvencijos 8 straipsnis nebuvo pažeistas.

Taigi, nors abiejose nurodytose bylose EŽTT sprendė dėl galimo tos pačios Konvencijos 8 straipsnyje nustatytos teisės pažeidimo, jis panašių faktinių aplinkybių bylose priėmė skirtingus sprendimus. Tai savaime suprantama, nes bylų šalys yra skirtingos valstybės su skirtinga teisės sistema. Vis dėlto abi bylas sieja teisės į privatų gyvenimą apsaugos

problemos viešojo administravimo subjektams atliekant prievartinio pobūdžio veiksmus ir teisminės gynybos (ne)užtikrinimas skundžiant tarpinio pobūdžio viešojo administravimo subjekto veiksmus. Abiejose bylose siekta skųsti priimtus viešojo administravimo subjektų sprendimus nepabaigus administracinės procedūros, t. y. nepriėmus galutinio administracinio sprendimo. EŽTT pripažino, kad abi bylos susijusios su šalies ekonomine gerove ir kad kratų ir poėmių kontekste turi būti užtikrinamos procesinės garantijos nuo bet kokio piktnaudžiavimo ir savivalės. Taip pat buvo keliamas tas pats klausimas dėl viešojo administravimo subjektų veiksmų suderinamumo su Konvencijos 8 straipsniu: abiejų valstybių tikrintos įmonės pareiškėjos aiškino, kad buvo nukopijuota tyrimui nereikšminga informacija, asmeninė informacija ir pan. Nė vienu atveju privatūs asmenys nesiskundė dėl kišimosi į asmeninį gyvenimą nei nacionaliniuose teismuose, nei EŽTT. Abiem atvejais pareiškėjai skundė, kad konkurencijos tarybos pateiktų sprendimų (byloje prieš Lietuvą – ir teismo leidimo) motyvacinės dalys buvo pernelyg glaustos (byloje prieš Lietuvą, pasak pareiškėjos bendrovės, nebuvo galima suprasti, kokių tyrimo priemonių imtasi ir kokios yra bendrovės teisės ir pareigos, o byloje prieš Rumuniją – netiksliai aprašyta patikrinimo apimtis).

Bylose taip pat yra nemažai skirtumų. Vienoje byloje teismo leidimas įeiti ir patikrinti kelių bendrovių buveines yra, kitoje jo nėra, bet yra Konkurencijos tarybos plenarinio posėdžio sprendimas atlikti patikrinimą. Vienoje byloje pasitelkti policijos pareigūnai, kitoje – ne. Vienoje vyrauja griežta doktrina, neleidžianti kreiptis į teismą dėl tarpinio pobūdžio sprendimų, priimtų per administracinę procedūrą, kitoje numatyta galimybė skųsti bet kurį sprendimą (bent jau taip nacionalinė Rumunijos administracinė teisė buvo traktuota EŽTT, tik liko neaišku, ar šiuo aspektu EŽTT turi omenyje skundo pateikimą nepasibaigus administracinei procedūrai, ar ją užbaigus), nors Rumunijos apeliacinis teismas savo sprendime nurodė, kad administracinė procedūra gali būti skundžiama po to, kai priimamas administracinis sprendimas. Lietuvoje teismai atmetė skundus dėl Konkurencijos tarybos tarpinių sprendimų, Rumunijos teismai neatmetė, nagrinėjo ir argumentuotai palaikė Konkurencijos tarybos veiksmus. Atitinkamai byloje prieš Lietuvą EŽTT vertino, ar nacionalinių teismų atsisakymas nagrinėti pareiškėjos bendrovės pateiktus skundus buvo pagrįstas. Byloje prieš Lietuvą įmonė žinojo, kad pradėtas tyrimas, o byloje prieš Rumuniją bendrovė to nežinojo. Sprendime byloje prieš Rumuniją EŽTT pabrėžė, kad įmonių patalpose atliekamos kratos ir poėmiai gali būti pateisinami siekiant užkirsti kelią antikorupcinės veiklos įrodymų dingimui arba slėpimui (104 punktas). Tokios nuostatos sprendime byloje prieš Lietuvą nėra, tačiau yra nuostata dėl nusikalstamumo prevencijos (111 punktas). Sprendime byloje prieš Rumuniją EŽTT konstatavo, kad jo užduotis nėra pakeisti nacionalinių teismų ir vietoj jų aiškinti vidaus teisę (99 punktas). Tokios nuostatos bylos prieš Lietuvą sprendime nerasime. Tai susiję su tuo, kad Lietuvos nacionaliniai teismai atmetė bendrovės skundą. Vis dėlto EŽTT vertino, kodėl Lietuvos teismai atmetė skundus, o kartu vertino ir per daugelį metų susiklosčiusią oficialią nacionalinės administracinės teisės doktriną.

Nepaisant įvardytų nacionalinės teisės, doktrinos ar EŽTT sprendimų skirtumų, atrodo, kad pagrindinis motyvas, paskatinęs byloje prieš Rumuniją pripažinti, kad nebuvo

pažeistas Konvencijos 8 straipsnis, yra dokumentų kiekis: „iš pareiškėjos bendrovės buvo paimta tik nedaug dokumentų“ (105 punktas). Tokia praktika buvo įtvirtinta ir anksčiau, pavyzdžiui, sprendimuose *Naumenko ir SIA Rix Shipping prieš Latviją*⁴⁵, *Bernh Larsen Holding AS ir kiti prieš Norvegiją*⁴⁶ ir kitose. EŽTT nusprendė, kad byla *BRD – Groupe Société Générale S.A. prieš Rumuniją* skiriasi nuo ką tik paminėtųjų ir šiame straipsnyje analizuojamos bylos *UAB „Kesko Senukai Lithuania“ prieš Lietuvą*, nes pirmoji nėra susijusi su masiniu dokumentų paėmimu. Beje, byloje prieš Lietuvą žodis „masinis“ nevartojamas, vartojama frazė „didelis informacijos kiekis“.

Ar toks EŽTT pasirinktas kiekybinis vertinimo metodas pakankamas? Ar tai atitinka teisėtus lūkesčius viešojo administravimo subjektui atliekant savo veiklą? Ar surinktos informacijos kiekis yra pakankamas kriterijus teismui kištis į dar nepabaigtą viešojo administravimo subjekto darbą? Ar surinktos informacijos kiekis gali pasitarnauti ieškant balanso tarp viešojo ir privataus intereso? Kita vertus, EŽTT nepaaiškina, kas yra „didelis informacijos kiekis“ ir kas yra „tik nedaug dokumentų“. EŽTT nenustato kriterijų, kuriais remiantis būtų aišku, kas yra „masinis“, didelis ar „tik nedaug“, kalbant apie paimamų dokumentų kiekį. Antai byloje prieš Lietuvą Konkurencijos taryba teigė, kad buvo paimta informacija iš darbuotojų, kurie dirbo su tyrimu susijusiose srityse, kompiuterių. Savaiame kyla klausimas, kaip taryba galėjo iš anksto numatyti, kiek ir kokių dokumentų paimti. Buvo pasirinkta paimti dokumentus iš atitinkamų darbuotojų kompiuterių, iš anksto nežinant ir negalint žinoti, kiek jų reikės paimti. Juk dokumentų tyrimas vietoje galėtų užtrukti ne vieną dieną, naktį ar net mėnesį. Tai galėtų paralyžiuoti įprastą įmonės darbą.

Byloje prieš Rumuniją akcentuojamas bendrovės padarytas priešingos teisei veikos mastas, t. y. įtariamos veikos sunkumas, rinkos svarba, įtariamos veikos pasekmės (23 ir 114 punktai). Visgi tas mastas gali paaiškėti tik atlikus tyrimą. Ar teisminei valdžiai kišančiai į nepabaigtą viešojo administravimo subjekto tyrimą nėra sudaroma galimybė taip ir neišsiaiškinti veikos masto?

Nepaisant visų iškeltų klausimų, reikia pažymėti, kad EŽTT sprendimas *UAB „Kesko Senukai Lithuania“ prieš Lietuvą* turi didelę reikšmę Lietuvos administracinės teisės doktrinai. Ne vieną dešimtmetį vadovautasi oficialiąja administracine doktrina, kurioje buvo įtvirtinta, kad gali būti skundžiami tik teisinę pasekmę sukeliantys viešojo administravimo subjektų veiksmai, o teisinės pasekmės pareiškėjui kyla viešojo administravimo subjektui užbaigus tyrimą ir priėmus galutinį sprendimą. Vis dėlto reikia pripažinti, kad ši doktrina turi turėti išimčių.

Šios išimtys galimos, kai administracinė procedūra yra tęstinė ir joje taikomos priemonės, ribojančios žmogaus teises. Antai Konkurencijos tarybos atliekamas tyrimas nėra vienas paprastas veiksmas, kurio metu priimamas teisinės pasekmės sukeliantis sprendimas. Anaipol, karteliniai tyrimai – tai sudėtingas tyrimas, reikalaujantis ne vieno tarpinio administracinio sprendimo ir galbūt net ne vienoje įmonėje. Maža to, šie tarpiniai sprendimai neretai yra susiję su asmens teisių ribojimu. Pabandykime įsivaizduoti, kaip jaustis

45 EŽTT 2022 m. birželio 23 d. sprendimas byloje *Naumenko ir SIA Rix Shipping prieš Latviją*.

46 EŽTT 2013 m. kovo 14 d. sprendimas byloje *Bernh Larsen Holding AS ir kiti prieš Norvegiją*.

asmeniui, jei per tyrimą būtų paimami dokumentai, kuriuose būtų su asmens sveikata susijusių duomenų, kuriuos tas asmuo žūtbūt siekia nuslėpti nuo aplinkinių, ir pan. Čia ir kyla valstybei sudėtinga dilema. Jos užduotis – rūpintis visuomenės gerove. Kaip suderinti šį tikslą su atskiros asmens gerove? Kaip padaryti taip, kad ir atskiros asmens teisės nebūtų pažeistos, ir visuomenės gerovė (šiuo atveju vartotojų teisės) būtų apginta?

Sudėtinės ar tęstinės administracinės procedūros nėra būdingos tik Konkurencijos tarybos veiklai. Yra gausybė viešojo administravimo subjektų, kurie taip pat atlieka sudėtingus tyrimus ir kurių tyrimai gali būti susiję su asmenų teisių suvaržymu, pavyzdžiui, Mokesčių inspekcijos per administracinę procedūrą taikomos priemonės ir t. t.

Taigi, sprendžiant, ar tarpinis administracinis aktas gali būti skundžiamas teismams, siūlytinas dviejų klausimų testas. Pirmuoju klausimu reikia atsakyti, ar administracinė procedūra sudėtinė, tęstinė, t. y. reikalaujanti ne vieno veiksmo ir ne vieno tarpinio sprendimo. Antruoju klausimu reikia atsakyti, ar per administracinę procedūrą naudojamomis priemonėmis nėra ribojamos asmens teisės, saugomos Konvencijos. Ji šie atsakymai būtų teigiami, tikėtina, kad kreipimasis dėl tarpinio administracinio akto į teismą yra galimas.

Vis dėlto teigiamas atsakymas dėl teisminės kontrolės administracinės procedūros metu sukelia kitų, t. y. šios kontrolės įgyvendinimo ir viešojo administravimo subjekto atliekamo tyrimo stabdymo, klausimų. Pavyzdžiui, neaišku, ar kreipimasis į teismą dėl administracinės procedūros sprendimo reiškia viso patikrinimo stabdymą. Jeigu taip, nebūtų išnagrinėtas nė vienas draudžiamas susitarimas, nes tikėtina, kad laukiant teismo sprendimo visi teisei priešingos veikos įrodymai būtų sunaikinti. Tad viso tyrimo stabdymo negali būti. Galbūt tyrimas galėtų būti stabdomas tik tiek, kiek jis susijęs su asmens teisių ribojimu, skundžiamu teismui. Tokiu atveju teisiniu reguliavimu turi būti nustatomi protingi terminai, per kuriuos teismai turi išnagrinėti tokio pobūdžio skundus.

Išvados

1. Administracinės procedūros tikslas – tinkamai priimtas teisėtas administracinis sprendimas. Administracinė procedūra viešojo administravimo subjektus įpareigoja priimti teisėtą sprendimą, o asmenims, kurių atžvilgiu priimamas sprendimas, užtikrinti, kad sprendimas bus priimtas tinkamai. Pirmu atveju administracine procedūra ginamas visuomenės interesas, antru – asmens interesai, jo teisės.
2. Administracinės procedūros pobūdis gali būti skirtingas. Jis priklauso nuo to, koks yra asmens skundo, kreipimosi dalykas ar viešojo administravimo subjekto atliekamo tyrimo objektas. Kitaip tariant, administracinės procedūros pobūdį lemia tai, ar ja tiesiog padedama asmeniui įgyvendinti jo subjektines teises, ar siekiama atskleisti teisei priešingą veiką ir pan. Taigi, administracinė procedūra gali būti paprasta ir sudėtinė (tęstinė).
3. Pagrindinis straipsnyje keliamas klausimas – ar galima teismine kontrolė administracinės procedūros metu? Atlikus tyrimą, darytina išvada, kad tai priklauso

nuo kelių aspektų: pirma, nuo administracinės procedūros pobūdžio (paprasta ar tęstinė), antra, nuo to, ar per administracinę procedūrą taikomomis priemonėmis ribojamos Konvencijoje numatytos asmens teisės ir laisvės. Taigi siūlytinas testas, sudarytas iš dviejų klausimų: 1) ar administracinė procedūra yra tęstinė; 2) ar per administracinę procedūrą taikomos priemonės, kuriomis ribojamos Konvencijoje saugomos asmens teisės ir laisvės? Į šiuos klausimus atsakius teigiamai, teisminė kontrolė administracinės procedūros metu turi būti galima.

4. Vis dėlto labai svarbu teisiniu reguliavimu nustatyti teisminės kontrolės administracinės procedūros metu įgyvendinimo sąlygas, kad ši kontrolė neužvilktų administracinės procedūros ir nesudarytų sąlygų sunaikinti priešingos teisei veikos įrodymus.

JUDICIAL REVIEW DURING ADMINISTRATIVE PROCEDURE

Ieva Deviatnikovaitė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. *The European Court of Human Rights (hereinafter – ECtHR) has issued a decision in the case of UAB Kesko Senukai Lithuania v. Lithuania. It touched upon issues such as procedural document of an interim nature, the right to private life, the inviolability of the home, the secrecy of correspondence, etc. The case raised certain issues related to the institutions performing executive administrative activities, the procedures they carry out and the role of the judiciary during the administrative procedure, i.e. before the public administration entity adopts an administrative decision. Is it appropriate for the judiciary to intervene in an investigation that has not yet been completed? Doesn't this hinder, delay, and render the administrative procedure and the activities of the public administration entity inefficient in general? Does a private entity, by going to court before the investigation is complete, not put pressure on a public institution that is supposed to protect the public interest or at least seek a balance between private and public interest? Are rights such as the confidentiality of correspondence above the public interest? More questions arise, for example, whether the principles of good administration apply to the administrative procedure or only to the final decision-making? Is the possibility of judicial review during the procedure a necessary condition for good administration? In other words, the article seeks to answer whether judicial review is possible and necessary during the administrative procedure.*

Keywords: *state, separation of powers, public administration, judicial review, administrative procedure, ECtHR, procedural document of an interim nature.*

Ieva Deviatnikovaitė, Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Viešosios teisės instituto profesorė, socialinių mokslų (teisės) daktarė. Mokslinių tyrimų kryptys: administracinė teisė, teisės istorija.

Ieva Deviatnikovaitė, Professor at the Institute of Public Law at the Law School at Mykolas Romeris University, Doctor of Social Sciences (Law). Research interests: administrative law, legal history.

VAIKO GRĄŽINIMO IŠIMČIŲ TAIKYMAS PAGAL 1980 M. HAGOS KONVENCIJĄ LIETUVOS TEISMŲ PRAKTIKOJE

Artur Doržinkevič

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos
Privatinės teisės institutas
Elektroninis paštas: artdorzinkevic@mruni.eu

Mykolas Kirkutis

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos
Privatinės teisės institutas
Elektroninis paštas: mkirkutis@gmail.com

Vigintas Višinskis

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos
Privatinės teisės institutas
Elektroninis paštas: vigvis@mruni.eu

Pateikta 2024 m. rugsėjo 18 d., parengta spaudai 2025 m. kovo 20 d.

DOI: 10.13165/JUR-25-32-1-06

Santrauka. Straipsnyje analizuojamas vaiko grąžinimo į kilmės valstybę išimčių taikymas pagal 1980 m. Hagos konvenciją dėl tarptautinio vaikų grobimo civilinių aspektų. Pirmojoje straipsnio dalyje vertinamas vaiko pritaikymas prie naujos aplinkos, kaip viena iš vaiko grąžinimo į kilmės valstybę išimčių. Straipsnyje pritariama teismų praktikoje pateiktiems aiškinimams, kad Konvencijoje įtvirtintas vienerių metų terminas nėra absoliutus, jį reikia aiškinti kartu su Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencija ir tarptautinės teisės aktuose įtvirtinta pareiga atsižvelgti į geriausius vaiko interesus. Antrojoje ir trečiojoje straipsnio dalyse nagrinėjamos Hagos konvencijos 13 straipsnyje įtvirtintos vaiko grąžinimo išimtys: pirma, kai vienas iš tėvų nesinaudojo globos teisėmis, neprieštaravo ar sutiko, kad

vaikas būtų išvežtas; antra, kai yra didelė rizika, kad vaiko grąžinimas sukels žalą. Autoriai pažymi, kad teismo aktyvumas šios kategorijos bylose neturi užgožti įprastos įrodinėjimo pareigos. Be to, teismas turi tinkamai motyvuoti priimamus sprendimus dėl išimčių taikymo. Galiausiai ketvirtojoje straipsnio dalyje analizuojama specifinė vaiko grąžinimo išimtis, t. y. kai vaikas prieštarauja tokiam grąžinimui ir jau yra sulaukęs tokio amžiaus ir brandos, kai tikslinga atsižvelgti į jo nuomonę.

Reikšminiai žodžiai: tarptautinis vaikų grobimas, vaikų grobimas, neteisėtas vaiko išvežimas, neteisėtas vaiko laikymas, didelis pavojus, vaiko nuomonė, vaiko grąžinimo išimtis.

Įvadas

Pastaruoju metu Lietuvoje per metus registruojama daugiau nei 30 pranešimų dėl vaikų, išvežtų į užsienio valstybes ar laikomų jose pažeidžiant globos teises (toliau taip pat – tarptautinis vaiko grobimas arba vaiko grobimas)¹. Nors tarptautiniu mastu šis skaičius gali atrodyti nereikšmingas², atsižvelgiant į Lietuvos gyventojų skaičių ir socialiai jautrią sritį – vaikų teisių ir interesų apsaugą, jis patvirtina, kad visuomenėje reguliariai susiduriama su šia problema. Sprendžiant civilines bylas dėl vaikų grobimo, svarbiausias tarptautinis šios srities dokumentas – 1980 m. priimta Hagos konvencija dėl tarptautinio vaikų grobimo civilinių aspektų (toliau taip pat – Hagos konvencija arba Konvencija). Tai yra pagrindinis teisės aktas, reglamentuojantis šiuos teisinius santykius ir nustatantis esminius principus, skirtus vaiko interesams apsaugoti tarptautinio vaiko grobimo atveju. Hagos konvencija galioja 103 pasaulio valstybėse³, įskaitant ir visas Europos Sąjungos valstybes nares. Tarptautiniu mastu pripažįstama, kad ji yra sėkmingiausia iš Hagos tarptautinės privatinės teisės konferencijos parengtų šeimos teisės konvencijų⁴.

Hagos konvencija skirta vaikams apsaugoti nuo žalingų padarinių, kuriuos sukelia jų neteisėtas išvežimas ar laikymas. Taip pat ja siekiama nustatyti tvarką, kuri užtikrintų greitą vaikų sugrąžinimą į valstybę, kurioje jie nuolat gyvena, ir užtikrinti teisės matytis su vaiku apsaugą⁵. Konvencija taikoma kiekvienam vaikui, kuris nuolat gyvena susitarian-

1 2023 m. – 32 pranešimai, 2022 m. – 35 pranešimai, 2021 m. – 38 pranešimai („Gauti pranešimai dėl vaikų, išvežtų į užsienio valstybes ar laikomų jose, pažeidžiant globos teises“, Oficialiosios statistikos portalas, žiūrėta 2024 m. spalio 4 d., <https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize?indicator=S3R0221#/>).

2 Pagal naujausius duomenis, 2021 m. pasauliniu mastu 2 180 bylų buvo susijusios su neteisėtu vaiko išvežimu į užsienio valstybę, pažeidžiant globos teises („Pasaulinė ataskaita. 2023“, Hagos tarptautinės privatinės teisės konferencija, žiūrėta 2024 m. spalio 4 d., <https://assets.hcch.net/docs/bf685eaa-91f2-412a-bb19-e39f80df262a.pdf>, iš jų 479 bylų buvo susijusios su Europos Sąjungos teisės taikymu („Regioninė ataskaita. 2023“, Hagos tarptautinės privatinės teisės konferencija, žiūrėta 2024 m. spalio 4 d., <https://assets.hcch.net/docs/fcb00f53-ba49-4f62-ae79-0f0724b59093.pdf>).

3 „Hagos konvencijos statuso lentelė“, Hagos tarptautinės privatinės teisės konferencija, žiūrėta 2024 m. spalio 4 d., <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/status-table/?cid=24>.

4 Rhona Schuz, *The Hague Child Abduction Convention* (Hart Publishing, 2013), 1.

5 Hagos konvencijos preambulė.

čiojoje valstybėje prieš pat pažeidžiant jo globos teises ar teisę su juo matytis⁶. Vienas pagrindinių Hagos konvencijos tikslų yra užtikrinti, kad neteisėtai išvežtas ar laikomas vaikas būtų greitai sugrąžintas į kilmės valstybę (Konvencijos 1 straipsnis). Vis dėlto aklas šios taisyklės taikymas, neatsižvelgiant į konkrečios bylos aplinkybes, gali pažeisti geriausių vaiko interesus. Todėl Hagos konvencijoje taip pat įtvirtintos išimtys⁷, kai vaikas nėra grąžinamas į kilmės valstybę. „Bylą nagrinėjančiam teismui kiekvienu konkrečiu atveju yra palikta teisė priimti sprendimą dėl įpareigojimo grąžinti vaiką ar atsakyti jį grąžinti. Teismai, vykdydami aptartų teisės aktų jiems suteiktus įgaliojimus šios kategorijos bylose, turi išlaikyti pusiausvyrą tarp Hagos konvencijos tikslo, reikalaujančio užtikrinti neteisėtai išvežto ir laikomo vaiko grąžinimą, ir jį įgyvendinančių nuostatų ir vaiko interesų, o vaiką atsakyti grąžinti tik išimtiniais atvejais, kai byloje nustatyti faktai aiškiai patvirtina, jog to reikia, siekiant tinkamai apsaugoti vaiko interesus.“⁸ Kaip teisingai yra nurodęs Jungtinės Karalystės Aukščiausiasis Teismas, vien tai, kad Konvencijoje tiesiogiai nėra įtvirtinta vaikų interesų svarba, nereiškia, jog geriausiems vaiko interesams nėra suteikiamas prioritetas šiame procese⁹.

Pažymėtina, kad Konvencijoje nustatyti pagrindiniai tokio pobūdžio bylų nagrinėjimo ypatumai, tačiau ne visi Konvencijos taikymo standartai yra identiški visose valstybėse. Atsižvelgiant į platų Konvencijos taikymą visame pasaulyje, akivaizdu, kad ne visos jos nuostatos yra aiškinamos vienodai¹⁰. Tai matyti ir iš teisės doktrinos darbų, kuriuose vaikų grobimo ypatumai nagrinėjami atsižvelgiant į konkrečius geografinius regionus (pavyzdžiui, Azija, Afrika, Europos Sąjunga ir kt.)¹¹. Lietuvos teismų praktika taip pat turi tam tikrų ypatumų ne tik dėl nacionalinių reglamentavimo savybių (pavyzdžiui, savitų civilinio proceso taisyklių), bet ir dėl to, kad ji priklauso regioninėms organizacijoms, tokioms kaip Europos Taryba ir Europos Sąjunga, o tai lemia specifinių teisės aktų taikymą.

Tarptautinio vaikų grobimo tematika Lietuvos teisės doktrinoje nagrinėta, tačiau ne visi šios srities klausimai ištyrinėti visapusiškai, pavyzdžiui, vaiko grąžinimo išimčių taikymas Lietuvos teismų praktikoje. Lietuvoje egzistuojantys tyrimai yra susiję su užsienio teismų sprendimų dėl vaiko grobimo pripažinimu ir leidimu vykdyti pagal Tarybos reglamentą (EB) Nr. 2201/2003 dėl jurisdikcijos ir teismo sprendimų, susijusių su santuoka ir tėvų pareigomis, pripažinimo bei vykdymo, panaikinantį Reglamentą (EB) Nr. 1347/2000¹²; su 2017 m. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso pakeitimais, susijusiais su vaiko

6 Hagos konvencijos 3 straipsnis.

7 Hagos konvencijos 12 ir 13 straipsniai, 20 straipsnis.

8 Lietuvos apeliacinio teismo 2023 m. rugpjūčio 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-886-567/2023, *Infollex*, žiūrėta 2024 m. spalio 4 d., <https://www.infollex.lt/tp/2187171>.

9 Jungtinės Karalystės Aukščiausiojo Teismo 2011 m. birželio 11 d. sprendimas, [2011] UKSC 27, 1 AC 144, žiūrėta 2024 m. lapkričio 15 d., <https://www.supremecourt.uk/cases/docs/uksc-2011-0084-judgment.pdf>.

10 Peter McEleavy, „The European Court of Human Rights and the Hague Child Abduction Convention: Prioritising Return or Reflection?“, *Neth Int Law Rev* 62 (2015): 369–370.

11 Marilyn Freeman (red.) ir Nicola Taylor (red.), *Research Handbook on International Child Abduction* (Edward Elgar Publishing, 2023), 149–243.

12 Kristina Pranevičienė, „Sprendimų dėl pagrobtų vaikų grąžinimo pripažinimas ir vykdymas Europos Sąjungos valstybėse narėse“, *Teisė* 80 (2011).

gyvenamosios vietos nustatymu vaiko grobimo atvejais¹³, ir su specifine Hagos konvencijos išimtimi, kai draudžiama grąžinti vaiką į kilmės valstybę, vaikui prisitaikius prie naujos aplinkos¹⁴. Atskirai pažymėtina, kad tam tikri aspektai yra aptarti studentų baigiamuosiuose darbuose¹⁵. Be to, teisės doktrinoje nėra atskirai analizuojama Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau – EŽTT) jurisprudencija, susijusi su tarptautinio vaikų grobimo aspektais, nors Lietuvos teismai privalo vadovautis šio teismo išaiškinimais, todėl ta jurisprudencija yra aktuali ir reikšminga.

Šio straipsnio tikslas – išanalizuoti Konvencijoje įtvirtintų vaiko grąžinimo išimčių taikymą Lietuvos teismų praktikoje¹⁶. Tyrimo objektas – vaiko grąžinimo išimčių pagal Hagos konvenciją taikymas Lietuvos teismų praktikoje. Šiam tikslui pasiekti iškelti tokie uždaviniai: 1) ištirti išimties, susijusios su prisitaikymu prie naujos aplinkos, taikymą Lietuvos teismų praktikoje; 2) išanalizuoti išimties, susijusios su vieno iš tėvų nesinaudojimu globos teisėmis ar neprieštaravimu (sutikimu), kad vaikas būtų išvežtas, taikymą Lietuvos teismų praktikoje; 3) ištirti išimties, susijusios su didele rizika, kad vaiko grąžinimas sukels žalą, taikymą Lietuvos teismų praktikoje; 4) išanalizuoti išimties, susijusios su vaiko prieštaravimu, taikymą Lietuvos teismų praktikoje.

Pažymėtina, kad į tyrimo objektą nepatenka naujai įsigaliojusio 2019 m. birželio 25 d. Tarybos reglamento (ES) 2019/1111 dėl jurisdikcijos ir sprendimų, susijusių su santuoka ir tėvų pareigomis bei tarptautiniu vaikų grobimu, pripažinimo ir vykdymo (toliau – reglamentas „Briuselis IIb“) taikymas. Viena vertus, nenustatyta, kad analizuojamu laikotarpiu Lietuvos teismai būtų susidūrę su šio reglamentavimo ypatumais¹⁷, kita vertus, tokie ypatumai turėtų būti analizuojami atskirai nuo bendrųjų Hagos konvencijos nuostatų.

Šiam tyrimui didžiausią reikšmę turėjo Lietuvos ir užsienio teisės doktrina, taip pat Lietuvos ir Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau – EŽTT) jurisprudencija. Nacionaliniu lygmeniu teismų praktika šios kategorijos bylose yra formuojama Lietuvos apeliacinio teismo, nes kasacija tokio pobūdžio ginčuose negalima¹⁸.

Tarptautiniu aspektu svarbu pažymėti, kad Hagos konvencija nėra taikoma visiškai

13 Gediminas Sagatys, „Vaiko išvežimas iš Lietuvos: teisinis reguliavimas ir praktika“, *Jurisprudencija* 24, 1 (2017).

14 Agnė Limantė, „1980 m. Hagos konvencijos dėl tarptautinio vaikų grobimo civilinių aspektų 12 straipsnio taikymas Lietuvos teismų praktikoje“, *Teisė* 110 (2019): 46–60.

15 Ieva Skačkauskienė, „Hagos konvencijos dėl tarptautinio vaikų grobimo civilinių aspektų taikymas Lietuvos teismų praktikoje“ (magistro darbas, Vilniaus universitetas, 2010); Augustė Bagdonaitė, „Ar vaiko išvežimas į kitą šalį be jo motinos/tėvo sutikimo ar teismo leidimo vertintinas kaip vaiko pagrobimas?“ (magistro darbas, Vytauto Didžiojo universitetas, 2018); Sandra Čergelytė, „Tarptautinio vaikų grobimo civiliniai aspektai Europos Sąjungos teisėje“ (magistro darbas, Vilniaus universitetas, 2020).

16 Šiame tyrime Lietuvos teismų praktika nagrinėjama laikotarpiu nuo 2002 m. rugsėjo 1 d. (Hagos konvencijos ratifikavimo) iki 2024 m. spalio 4 d., pasitelkiant „Infolex“ duomenų bazę, pagal reikšminius žodžius „vaik* grob*“ ir analizuojant Lietuvos apeliacinio teismo praktiką. Iš viso pagal šiuos reikšminius žodžius rastos ir išanalizuotos 60 teismo nutarčių.

17 Pavyzdžiui, reglamento „Briuselis IIb“ 29 straipsnyje numatyta speciali „antro bandymo“ procedūra (angl. *overriding mechanism, second chance procedure*), pagal kurią teismo nutartis atsisakyti grąžinti vaiką dėl to, kad egzistuoja Hagos konvencijos 13 straipsnio 1 dalies b punkte ir 2 dalyje nustatyti pagrindai, gali būti peržiūrima valstybės, iš kurios neteisėtai išvežamas vaikas, teismo (reglamento „Briuselis IIb“ 29 straipsnis).

18 Lietuvos Respublikos civilinį procesą reglamentuojančių Europos Sąjungos ir tarptautinės teisės aktų įgyvendinimo įstatymo 7 straipsnio 6 dalis.

izoliuotai nuo kitų tarptautinės teisės aktų. Nagrinėjamo tyrimo kontekste paminėtinos Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencija ir 1989 m. Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija. Šie teisės aktai, užtikrinantys geriausius vaiko interesus, turi būti aiškinami sistemiškai, nes valstybės, ratifikavusios Hagos konvenciją, neatsisako tarptautinių įsipareigojimų, kurie yra priimti, pavyzdžiui, pagal Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvenciją¹⁹. Taigi Lietuvos teismai, aiškindami Hagos konvencijos nuostatas, privalo vadovautis EŽTT jurisprudencija.

Straipsnyje naudojami įprasti tokiems tyrimams sisteminis, analizės, apibendrinamasis metodai. Sisteminiu metodu apžvelgiamos vaiko grąžinimo išimtys pagal Hagos konvenciją. Analizės metodu tyrinėjama Lietuvos ir tarptautinių teismų praktika vaikų grobimų bylose. Apibendrinamuoju metodu daromos išvados dėl vaiko grąžinimo išimčių taikymo Lietuvoje, įvertinama Lietuvos teismų praktikos atitiktis tarptautiniams standartams.

1. Vaiko prisitaikymas prie naujos aplinkos

1980 m. Hagos konvencijos 12 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta pirmoji išimtis, kai teismas neprivalo grąžinti neteisėtai išvežto vaiko, t. y. kai vaikas prisitaiko prie naujos aplinkos. Šioje dalyje nurodyta, kad tuo atveju, jei vaikas yra neteisėtai išvežtas arba laikomas ir jei pradedant procesą susitariančiosios valstybės, kurioje yra vaikas, teismo ar administracinės institucijos dar nėra praėjęs vienerių metų terminas nuo tos dienos, kai vaikas buvo neteisėtai išvežtas ar laikomas, bylą nagrinėjanti institucija nurodo vaiką tuojau pat grąžinti²⁰. 2 dalyje nustatyta, kad net jei procesas buvo pradėtas praėjus vienerių metų terminui, teismo ar administracinė institucija nurodo grąžinti vaiką, nebent būtų įrodyta, kad vaikas jau prisitaikė prie naujos aplinkos²¹. Lietuvos apeliacinis teismas yra nurodęs, kad „vaiko grąžinimo procedūra nėra taikoma automatiškai ar mechaniškai, o vaiko grąžinimas į kilmės valstybę visais atvejais – nėra prioritetas. Prioritetas, visų pirma, teikiamas vaiko teisių ir teisėtų interesų apsaugai.“²² Terminas „prisitaikymas“ apima tiek fizinį elementą, t. y. įsikūrimą bendruomenėje ir aplinkoje, tiek emocinį elementą – saugumą ir stabilumą, o sąvoka „nauja aplinka“ – vietą, namus, ugdymo įstaigą, draugus, veiklą ir galimybes²³. Taigi išimtis yra siejama su vaiko prisitaikymu (tiek fiziniu, tiek emociniu), tačiau prisitaikymas turi būti vertinamas kiekvienu konkrečiu atveju, atsižvelgiant į geriausius vaiko interesus.

Lietuvos teisės doktrinoje ir teismų praktikoje vyrauja skirtingas požiūris į Hagos

19 EŽTT Didžioji kolegija išaiškino, kad Žmogaus teisių konvencijos 8 straipsnis turi būti aiškinamas atsižvelgiant ne tik į Hagos konvenciją, bet ir į Vaikų teisių konvenciją (Europos Žmogaus Teisių Teismo 2010 m. liepos 6 d. sprendimas byloje *Neulinger ir Shuruk prieš Šveicariją*, peticijos Nr. 41615/07, HUDOC, žiūrėta 2024 m. lapkričio 18 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-99817>).

20 1980 m. Hagos konvencijos 12 straipsnio 1 dalis.

21 1980 m. Hagos konvencijos 12 straipsnio 2 dalis

22 Lietuvos apeliacinio teismo 2024 m. sausio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-68-553/2024, *Infoplex*, žiūrėta 2024 m. spalio 4 d., <https://www.infoplex.lt/tp/2220513>.

23 Lietuvos apeliacinio teismo 2024 m. liepos 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-608-790/2024, *Infoplex*, žiūrėta 2024 m. spalio 4 d., <https://www.infoplex.lt/tp/2260884#>.

konvencijos 12 straipsnyje įtvirtintą vienerių metų terminą. Teismų praktikoje laikomasi pozicijos, kad vaikas gali prisitaikyti prie naujos aplinkos net ir tuo atveju, jeigu nėra praėjęs vienerių metų terminas²⁴. Pasak teismo, minėtas terminas aiškinamas ir taikomas atsižvelgiant į šios vaiko grąžinimo išimties tikslą – užtikrinti prie naujos aplinkos prisitaikiusio vaiko interesų apsaugą²⁵. Vaiko prisitaikymo prie naujos aplinkos lygis turi būti vertinamas tuo metu, kai vyksta procesas²⁶.

Be to, Lietuvos apeliacinis teismas formuoja praktiką, kad teismas neprivalo besąlygiškai grąžinti vaiko, jeigu dar nepraėjo vieneri metai. Taip yra todėl, kad šis terminas neturi lemiamos reikšmės teismui sprendžiant vaiko grąžinimo į jo nuolatinę gyvenamąją vietą klausimą, o priešingas aiškinimas prieštarautų vaiko interesų viršenybei prieš kitus tikslus, kurių yra siekiama Hagos konvencijos nuostatomis²⁷. Toks aiškinimas patvirtintas ir vienoje naujausių Lietuvos apeliacinio teismo nutarčių, kurioje apeliantas nurodė, kad nepraėjus vienerių metų terminui nuo tos dienos, kai vaikas buvo neteisėtai išvežtas iš Ispanijos, teismas neturėjo pagrindo atsisakyti grąžinti jį į Ispaniją ir vertinti jo prisitaikymo prie naujos aplinkos. Lietuvos apeliacinis teismas konstatavo, jog „nepaisant to, kad šalių vaikas laikomas Lietuvoje trumpiau nei vienerius metus, sprendžiant klausimą dėl jo grąžinimo į Ispaniją, būtina įvertinti ir tas aplinkybes, ar vaikas yra prisitaikęs prie naujos aplinkos Lietuvoje“²⁸. Taigi net jeigu vaikas yra laikomas trumpiau nei vienerius metus, galima konstatuoti prisitaikymą prie naujos aplinkos ir atsisakyti jį grąžinti.

Kita vertus, teisės doktrinos darbuose tokia Lietuvos apeliacinio teismo praktika kritikuojama dėl to, kad vienerių metų terminas ir vaiko prisitaikymo reikalavimas yra kumuliatyvios sąlygos, t. y. teismas gali atsisakyti grąžinti vaiką tik jei įvykdomos abi šios sąlygos. Taigi, kai kurių autorių nuomone, terminas nėra formalus ir negali būti ignoruojamas²⁹. Be to, teigiama, kad užsienio šalių mokslininkai Lietuvos teismų interpretaciją laiko netikėta ir ydinga³⁰. Tai reiškia, kad nesuėjus vienerių metų terminui teismas neturi teisės atsisakyti grąžinti vaiką pagal Konvencijos 12 straipsnį.

Autorių vertinimu, minėta problematika yra susijusi, be kita ko, su EŽTT jurisprudencijoje nustatytais žmogaus teisių apsaugos standartais. Kadangi Lietuva yra ratifikavusi Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją, bendri žmogaus teisių apsaugos standartai, suformuluoti toje konvencijoje ir ją aiškinančioje EŽTT jurisprudencijoje, turi būti išlaikomi sprendžiant klausimus dėl vaiko grąžinimo pagal Hagos konvenciją

24 Lietuvos apeliacinio teismo 2022 m. gruodžio 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-1244-912/2022, *Infoplex*, žiūrėta 2024 m. spalio 4 d., <https://www.infoplex.lt/tp/2128930>.

25 Lietuvos apeliacinio teismo 2024 m. liepos 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-608-790/2024, *Infoplex*, žiūrėta 2024 m. spalio 4 d., <https://www.infoplex.lt/tp/2260884#>.

26 Lietuvos apeliacinio teismo 2022 m. kovo 31 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-369-1120/2022, *Infoplex*, žiūrėta 2024 m. spalio 4 d., <https://www.infoplex.lt/tp/2071291#>.

27 Lietuvos apeliacinio teismo 2024 m. sausio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-68-553/2024, *Infoplex*, žiūrėta 2024 m. spalio 4 d., <https://www.infoplex.lt/tp/2220513>.

28 Lietuvos apeliacinio teismo 2024 m. liepos 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-608-790/2024, *Infoplex*, žiūrėta 2024 m. spalio 4 d., <https://www.infoplex.lt/tp/2260884#>.

29 Limantė, *supra* note, 14: 56.

30 *Ibid*.

Lietuvoje.

EŽTT reikalauja nacionalinių teismų, kad jie nuodugniai išnagrinėtų visą šeimos situaciją sprendžiant dėl vaiko grąžinimo³¹. Šios sąlygos iš esmės reiškia, kad Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvenciją ir Hagos konvenciją galima aiškinti darniai, jei laikomasi šių dviejų sąlygų. Pirmą, į veiksnį, galinčius sudaryti išimtį nedelsiant grąžinti vaiką taikant Hagos konvencijos 12, 13 ir 20 straipsnius, ypač kai juos nurodo viena iš proceso šalių, prašomasis teismas turi realiai atsižvelgti. Tada šis teismas turi priimti pakankamai motyvuotą sprendimą šiuo klausimu, kad EŽTT galėtų patikrinti, ar šie klausimai buvo veiksmingai išnagrinėti. Antra, šie veiksniai turi būti vertinami atsižvelgiant į Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencijos 8 straipsnį³². Būtina tinkamai išnagrinėti tokius teiginius, kuriuos įrodytų vidaus teismų argumentacija, ne automatiškai ir šabloniškai, o pakankamai išsamiai, atsižvelgiant į Hagos konvencijoje nustatytas išimtis, kurios turi būti aiškinamos griežtai³³. Be to, svarbu pažymėti, jog EŽTT yra pripažinęs, kad Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencijos 8 straipsnis turi būti aiškinamas atsižvelgiant ne tik į Hagos konvenciją, bet ir į 1989 m. Jungtinių Tautų vaiko teisių konvenciją.

Apibendrinant minėtą jurisprudenciją teigtina, jog tam, kad nebūtų pažeistas Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencijos 8 straipsnis, nacionaliniai teismai vaikų grobimo bylose turi tinkamai atsižvelgti į visus prieštaravimus dėl grąžinimo, kuriems gali būti taikomos Hagos konvencijos straipsniuose nustatytos išimties. Teismų argumentai turi būti pakankamai išsamūs. Nacionaliniai teismai turi realiai atsižvelgti į atitinkamus veiksnį ir priimti pakankamai motyvuotą sprendimą.

Taigi, nors Konvencijos 12 straipsnyje įtvirtintas vienerių metų terminas yra skirtas teisiniam aiškumui užtikrinti, abejotina, ar tai, kad iki vienerių metų trūksta vienos ar kelių savaitių, gali sukludyti teismui konstatuoti prisitaikymą prie naujos aplinkos. Tai lemia išvadą, kad šis terminas nėra absoliutus, o norint išlaikyti EŽTT jurisprudencijoje įtvirtintą žmogaus teisių apsaugos standartą jis neturi būti taikomas mechanškai. Galiausiai EŽTT byloje *Monory prieš Rumuniją ir Vengriją* yra pripažinęs, jog teismai, konstatavę, kad vaikas yra prisitaikęs prie naujos aplinkos per 8 mėnesius, atsisakydami grąžinti vaiką nepažeidė Žmogaus teisių konvencijos³⁴.

Taigi, autorių nuomone, Lietuvos apeliacinis teismas pagrįstai vertina kiekvieną konkretų atvejį, atsižvelgia į Vaikų teisių konvenciją ir geriausius vaiko interesus. Priešingu atveju, t. y. jeigu formalus vienerių metų termino nesilaikymas automatiškai lemtų išvadą dėl vaiko negalėjimo prisitaikyti prie naujos aplinkos, kultų grėsmė, kad teismo sprendimų motyvavimas taptų šabloninis, o geriausi vaiko interesai nebūtų užtikrinami.

31 Europos Žmogaus Teisių Teismo 2010 m. liepos 6 d. sprendimas byloje *Neulinger ir Shuruk prieš Šveicariją [DK]*, peticijos Nr. 41615/07, p. 139, HUDOC, žiūrėta 2024 m. spalio 4 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-99817>.

32 Europos Žmogaus Teisių Teismo 2013 m. lapkričio 26 d. sprendimas byloje *X prieš Latviją [DK]*, peticijos Nr. 27853/09, 106, HUDOC, žiūrėta 2024 m. spalio 4 d., <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-138992>.

33 *Ibid.*, 107.

34 Europos Žmogaus Teisių Teismo 2005 m. balandžio 5 d. sprendimas byloje *Monory prieš Rumuniją ir Vengriją*, peticijos Nr. 71099/01, HUDOC, žiūrėta 2024 m. spalio 4 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-68713>.

2. Nesinaudojimas globos teisėmis ar neprieštaravimas (sutikimas) dėl vaiko išvežimo (laikymo)

1980 m. Hagos konvencijos 13 straipsnio a punkte nustatyta antra išimtis, kai vaikas negražinamas į kilmės valstybę, t. y. kai „asmuo, įstaiga ar kita organizacija, kuri rūpinosi vaiku, vaiko išvežimo ar laikymo metu iš tiesų nesinaudojo globos teisėmis arba neprieštaravo ar vėliau sutiko, kad vaikas būtų išvežtas ar laikomas“. Pripažįstama, kad ši išimtis susideda iš 3 atskirų jos taikymo pagrindų: 1) nepasinaudojimas globos teisėmis; 2) neprieštaravimas (angl. *consent*) dėl vaiko išvežimo (laikymo); 3) sutikimas (angl. *acquiescence*) dėl vaiko išvežimo (laikymo)³⁵.

Pirmasis pagrindas – nepasinaudojimas globos teisėmis – yra glaudžiai susijęs su Hagos konvencijos 3 straipsnio b punktu, kuriame nustatyta, kad vaiko išvežimas ar laikymas yra neteisėtas, jei pažeidžiamos globos teisės ir išvežimo ar laikymo metu tomis teisėmis buvo kartu ar atskirai naudojamosi arba būtų buvę naudojamosi, jei vaikas nebūtų išvežtas ar laikomas. Toks Hagos konvencijos 3 straipsnio b punkte ir 13 straipsnio 1 dalies a punkte įtvirtinto reikalavimo „naudotis globos teisėmis“ dubliavimas skirtingomis formuluočėmis nesuteikia aiškumo³⁶. Pažymėtina, kad šie du reikalavimai dubliuojami ir Lietuvos teismų praktikoje, nes vertinant, ar vaiko išvežimas yra neteisėtas, kartu įvertinama, ar „paliktasis“ tėvas ar motina naudojosi globos teisėmis³⁷. Nepaisant kritikos, šiuo metu teismų praktikoje sprendžiama dėl to, ar buvo naudotasi globos teisėmis. Visgi minėta išimtis nustatoma itin retai. Pavyzdžiui, aplinkybės, kad tėvas ar motina perduoda vaiko priežiūrą trečiajam asmeniui, nėra pagrindas pripažinti, jog asmuo nesinaudoja globos teisėmis³⁸. JAV teismų praktikoje pabrėžiama, kad teismai turėtų liberaliai aiškinti naudojimąsi globos teisėmis, kai vienas iš tėvų, turintis *de jure* globos teises, palaiko arba siekia palaikyti bet kokią nuolatinę ryšį su savo vaiku³⁹.

Kalbant apie 13 straipsnio 1 dalies a punkto antrą ir trečią dalį (neprieštaravimo ir sutikimo išimtis), pažymėtina, kad jos yra labai panašios. Skirtumas tarp neprieštaravimo ir sutikimo skiriasi iš esmės tik laiko atžvilgiu, t. y. neprieštaravimas būdingas iki vaiko išvežimo iš nuolatinės gyvenamosios vietos, o sutikimas – po vaiko išvežimo⁴⁰. Visgi patys argumentai tarpusavyje panašūs, nes jie susiję su tėvų elgesiu, kitaip tariant, nėra orientuoti į vaikus⁴¹. Sutikimas ar pritarimas gali pasireikšti skirtingai. Pirma, sutikimas (ar pritarimas po vaiko išvežimo) gali būti žodinis ar rašytinis, tačiau kiekvienu atveju svarbu įvertinti kontekstą, kuriame jis buvo duotas⁴². Pavyzdžiui, vien tai, kad mediacijos ar derybų

35 Schuz, *supra note*, 4: 245.

36 *Ibid.*, 159.

37 Lietuvos apeliacinio teismo 2022 m. birželio 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-670-330/2022, *Infoplex*, žiūrėta 2024 m. spalio 4 d., <https://www.infoplex.lt/tp/2089024>.

38 Schuz, *supra note*, 4: 156.

39 Jungtinių Valstijų apeliacinio teismo 1996 m. kovo 13 d. sprendimas byloje *Friedrich prieš Friedrich*, 78 F.3d 1060 (6th Cir. 1996), žiūrėta 2024 m. spalio 4 d., <https://casetext.com/case/friedrich-v-friedrich-2>.

40 Schuz, *supra note*, 4: 245–246.

41 *Ibid.*

42 *Ibid.*, 246.

metu buvo deramasi dėl vaiko grąžinimo, nereiškia, kad kuris nors iš tėvų sutiko su juo pagrobimu⁴³. Antra, sutikimas ar pritarimas gali būti numanomas iš tam tikrų veiksmų, pavyzdžiui, tas iš tėvų, kuris buvo paliktas, padėjo vaikui susiruošti į užsienį arba išsiuntė pagrobėjo ir vaiko daiktus į užsienio valstybę. Trečiasis atvejis – kai sutikimas pasireiškia neveikimu. Šiuo atveju svarbu įvertinti laikotarpį, kuris praėjo, ir aplinkybes, kurios gali lemti sutikimą⁴⁴.

Teismų praktikos pavyzdžiai patvirtina, kad visi nurodyti būdai gali būti įrodinėjami kompleksiskai, bandant įrodyti visus sutikimo ar pritarimo būdus. Pavyzdžiui, vienoje byloje Lietuvos apeliacinis teismas nesutiko su pareiškėjo nurodomu pagrindu, kad galima atsisakyti grąžinti vaiką dėl to, kad buvo duotas sutikimas ar pritarimas dėl vaiko išvežimo (laikymo). Byloje susiklostė situacija, kai pareiškėja suteikė teisę suinteresuotajam asmeniui su vaiku išvykti į Lietuvą tik terminuotam laikui, o suinteresuotasis asmuo vienašališkai priėmė sprendimą negrįžti su vaiku į kilmės valstybę. Byloje buvo nustatyta, jog pareiškėja, supratusi, kad vaikas į kilmės šalį sutartu laiku (praėjus dviem mėnesiams nuo išvykimo į Lietuvą) nebus grąžintas, nedelsdama ėmėsi aktyvių veiksmų, siekdama jį sugrąžinti. Pareiškėja neneigė, kad dalį laiko ji praleido Lietuvoje, tačiau teigė, kad šio apsilankymo metu dėjo pastangas taikiai susitarti su suinteresuotuoju asmeniu dėl vaiko grąžinimo į kilmės valstybę. Esant tokioms aplinkybėms, Lietuvos apeliacinis teismas neturėjo objektyvių prielaidų manyti, kad pareiškėja atsisakė globos teisių⁴⁵. Taigi Konvencijos 13 straipsnio 1 dalies a punkte įtvirtinta išimtis yra kompleksinė, praktikoje ją siekiama įrodyti motyvuojant tiek tuo, kad paliktasis tėvas ar motina sutiko ar pritarė vaiko išvežimui, tiek tuo, kad jis ar ji nebuvo pakankamai aktyvus (-i) ir taip atsisakė įgyvendinti savo globos teises.

Galiausiai paminėtini tam tikri EŽTT jurisprudencijoje suformuoti šios išimties standartai. Byloje *Carlson prieš Šveicariją* išaiškinta, kad sutikimas ar pritarimas turi būti išreikštas nedviprasmiškai ir besąlygiškai. Be to, šių aplinkybių buvimą turi įrodyti šalis, kuri siekia pritaikyti šią vaiko grąžinimo išimtį, t. y. ne pareiškėjas, kuris siekia grąžinti vaiką į kilmės valstybę⁴⁶. Taigi, iš esmės taikoma bendroji Lietuvos civiliniame procese galiojanti įrodinėjimo pareiga (CPK 178 straipsnis) ir rungimosi principas (CPK 12 straipsnis). Pačios išimties turinys aiškinamas siaurai, t. y. sutikimas turi būti išreikštas aiškiai ir besąlygiškai.

3. Didelė rizika, kad vaiko grąžinimas sukels jam žalą

1980 m. Hagos konvencijos 13 straipsnio 1 dalies b punkte įtvirtinta, kad „valstybės, į kurią kreipiamasi, teismo ar administracinė institucija neprivalo nurodyti grąžinti vaiką,

43 Schuz, *supra note*, 4: 252.

44 *Ibid.*, 246–247.

45 Lietuvos apeliacinio teismo 2022 m. birželio 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-670-330/2022, *Infolex*, žiūrėta 2024 m. spalio 4 d., <https://www.infolex.lt/tp/2089024>.

46 Europos Žmogaus Teisių Teismo 2008 m. lapkričio 6 d. sprendimas byloje *Carlson prieš Šveicariją*, peticijos Nr. 49492/06, HUDOC, žiūrėta 2024 m. spalio 4 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-89410>.

jei asmuo, įstaiga ar kita organizacija, kuri prieštarauja, jog vaikas būtų grąžintas, įrodo, kad yra didelė rizika, kad vaiką grąžinus jam būtų padaryta fizinė ar psichinė žala arba kad vaikas pakliūs į kitą netoleruotiną situaciją⁴⁷. Teisės doktrinoje pažymima, kad ši nuostata turi būti vertinama griežtai. Jai suteikus pernelyg plačią interpretaciją, kiltų grėsmė Hagos konvencijoje įtvirtintam interesų balansui, nes vaiko grąžinimo procedūros būtų „paralyžiuotos“⁴⁸. Šios išimties dėl vaiko grąžinimo taikymas apima „kraštutinius atvejus, kai vaikas negalės normaliai vystytis kilmės valstybėje dėl to, kad tėvų teisių ir pareigų turėtojas nevykdo ar nederamai atlieka tėvų teises ir pareigas bei yra pagrindo manyti, kad toks jo elgesys nepasikeis ateityje (nederamai elgiasi vaiko akivaizdoje, piktnaudžiauja alkoholiu, narkotinėmis ar psichotropinėmis priemonėmis ar pan.)[...] arba dėl objektyvių sąlygų kilmės valstybėje vaikui vystytis nebuvimo (pavyzdžiui, karo padėties)“⁴⁹.

Lietuvos teismų praktikoje ši išimtis motyvuojama įvairia grėsme vaiko interesams. Pavyzdžiui, vienoje byloje buvo nustatyta, kad mažamečio vaiko tėvų santykiai yra itin konfliktiški. Šalims gyvenant kilmės valstybėje, tiek pagal pareiškėjo, tiek pagal suinteresuotojo asmens pareiškimus buvo inicijuoti išteisminiai tyrimai dėl užpuolimo, kūno sužalojimo, prievartinio elgesio, priekabiavimo ir pan. Lietuvos apeliacinis teismas padarė išvadą, kad mažamečio vaiko grąžinimas į kilmės valstybę neatitiktų šalių mažamečio vaiko interesų – jis neabejotinai patirtų psichinę žalą, pakliūtų į netoleruotiną situaciją⁵⁰. Kita vertus, teismai yra nusprendę, jog nėra pagrindo atsisakyti grąžinti nepilnametį vaiką vien tuo pagrindu, kad pareiškėja yra konfliktiško būdo. Tai, kad bylos šalims gyvenant kartu kildavo konfliktinių situacijų, nesuponuoja išvados, jog vaiko bendravimas su vienu iš tėvų gali daryti neigiamą įtaką vaiko emocinei būsenai, kai tėvų santykiai yra nutrūkę. Teismas padarė išvadą, kad vaiko grąžinimas į kilmės valstybę nesukels žalos⁵¹.

Kaip matyti iš praktikos pavyzdžių, teismų praktika formuojama turint tikslą užtikrinti geriausius vaiko interesus, nes kiekvienu konkrečiu atveju atsižvelgiama į tai, ar gali atsirasti grėsmė vaiko interesams. Visgi reiktų paminėti, jog teismų praktikoje nėra įvardyti visi galimi grėsmės atvejai, pavyzdžiui, karo ar pandemijos grėsmė.

Verta paminėti 2019 m. pabaigoje pasaulyje prasidėjusią COVID-19 pandemiją, kuri kėlė didelį nerimą daugeliui valstybių. Vaiko grobimo bylose buvo bandoma pritaikyti Hagos konvencijos 13 straipsnio 1 dalies b punkto išimtį, motyvuojant tuo, kad grąžinus vaiką į kilmės valstybę kils didelė žalos jo sveikatai rizika. Pavyzdžiui, taip šalys motyvavo Jungtinės Karalystės byloje *KR v. HH⁵²*, tačiau teismas su tuo nesutiko. Autorių nuomo-

47 1980 m. Hagos konvencijos 13 straipsnio 1 dalies b punktas.

48 Ulrich Magnus (red.) ir Peter Mankowski (red.), *Brussels IIbis – Commentary (European Commentaries on Private International Law (ECPIL))* (Verlag Dr. Otto Schmidt, 2017), 141.

49 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. rugpjūčio 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-403/2008, *Infolex*, žiūrėta 2024 m. spalio 4 d., <https://www.infolex.lt/tp/88873>.

50 Lietuvos apeliacinio teismo 2022 m. kovo 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-362-910/2022, *Infolex*, žiūrėta 2024 m. spalio 4 d., <https://www.infolex.lt/tp/2073605>.

51 Lietuvos apeliacinio teismo 2022 m. birželio 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-670-330/2022, *Infolex*, žiūrėta 2024 m. spalio 4 d., <https://www.infolex.lt/tp/2089024>.

52 Aukštojo Teisingumo Teismo (Anglija ir Velsas) 2020 m. kovo 31 d. sprendimas byloje *KR v HH*, EWHC 834, žiūrėta 2024 m. lapkričio 15 d., <https://www.incatat.com/en/case/1460>.

ne, atsižvelgiant į 2024 metų laikotarpį, ši grėsmė nelaikytina realia. Vis dėlto, žvelgiant į šią problemą atsietai nuo COVID-19 pandemijos, pritartina doktrinoje išsakytai minčiai, kad egzistuoja galimybė įrodinėti riziką tuo, kad tam tikroje valstybėje vaikui egzistuoja didesnė rizika dėl individualių vaiko savybių (pavyzdžiui, įgimtų ligų ar esamų sveikatos problemų)⁵³. Šios aplinkybės turi būti įrodytos kiekvienu konkrečiu atveju, atsižvelgiant į valstybės, kurioje sprendžiamas vaiko grąžinimas, teisę.

EŽTT jurisprudencijoje pabrėžiama teismo pareiga tinkamai motyvuoti šios išimties taikymą. Pavyzdžiui, byloje *GS prieš Sakartvelą* EŽTT konstatavo, kad teismai nepakankamai motyvavo, kodėl vaikui egzistuoję reali rizika (pavojus), jeigu jis būtų grąžintas į Ukrainą. Nacionaliniai teismai vartojo frazes „fizinė ar psichologinė žala“ arba „kitaip netoleruotina padėtis“, tačiau nepaaiškino, ką tai reiškia. Psichologo ataskaitoje tik nurodyta, kad vaikas yra patyręs psichologinę traumą ir jam reikalinga pagalba, tačiau bylos medžiagoje nebuvo jokių įrodymų, kurie leistų manyti, kad grįžimas į Ukrainą būtų pagilinęs vaiko psichologinę traumą⁵⁴.

Lietuvos teismų praktikoje pažymėta, kad teismas šios kategorijos bylose turi būti aktyvus⁵⁵, tačiau teismo aktyvumas nepaneigia CPK 178 straipsnyje įtvirtintos šalių įrodinėjimo pareigos. Pareiga įrodyti, kad egzistuoja vaiko grąžinimo išimtis, kyla „asmeniui, įstaigai ar kitai organizacijai, kuri prieštarauja, kad vaikas būtų grąžintas. Taigi daugeliu atvejų – vaiką paėmusiam vienam iš tėvų. Net jei teismas *ex officio* renka informaciją arba įrodymus arba jei asmuo ar įstaiga, pateikusi prašymą grąžinti vaiką, aktyviai nedalyvauja procedūroje, teismas turi būti įsitikinęs, kad šalis įvykdė pareigą įrodyti.“⁵⁶ Pavyzdžiui, Lietuvos apeliacinis teismas yra atsakęs grąžinti vaikus į Jungtinę Karalystę byloje esant įrodymų apie tėvo nesaikingą alkoholio vartojimą (ir kitų įrodymų, pvz., vaikų išreikštą norą)⁵⁷. Kai kuriais atvejais pažymima, kad nėra pateikiama jokių reikšmingų įrodymų, išskyrus savo paties paaiškinimus, todėl išimtis nėra taikoma⁵⁸. Autorių nuomone, bendrosios įrodinėjimo proceso taisyklės išlieka aktualios ir vaikų grobimo bylose, todėl teismai neturi nukrypti nuo šių taisyklių. Pavyzdžiui, teismui nukrypus nuo principo *Onus probandi actori incumbit*, t. y. perkėlus įrodinėjimo naštą ne tam, kuris teigia, o tam, kuris

53 Robert G. Spector ir Melissa A. Kucinski, „The Effect of COVID-19 on International Child Abduction Cases“, *Family Law Quarterly* 54, 268 (2020): 276, <https://www.jstor.org/stable/27182026>.

54 Europos Žmogaus Teisių Teismo 2015 m. liepos 21 d. sprendimas byloje *GS prieš Sakartvelą*, peticijos Nr. 2361/13, p. 54–55, HUDOC, žiūrėta 2024 m. spalio 4 d., <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-156273>.

55 Lietuvos apeliacinio teismo 2013 m. sausio 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-6/2013, *Infoplex*, žiūrėta 2024 m. spalio 4 d., <https://www.infoplex.lt/tp/727584>.

56 Gerosios patirties vadovas pagal 1980 m. Hagos tarptautinės privatinės teisės konferencijos konvenciją dėl vaikų grobimo, 51, žiūrėta 2024 m. spalio 4 d., <https://assets.hcch.net/docs/198b237d-bada-4f6d-8e53-e7e046c-1c0e6.pdf>.

57 Lietuvos apeliacinio teismo 2023 m. lapkričio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-1095-516/2023, *Infoplex*, žiūrėta 2024 m. spalio 4 d., <https://www.infoplex.lt/tp/2206752>.

58 Lietuvos apeliacinio teismo 2022 m. liepos 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-816-407/2022, *Infoplex*, žiūrėta 2024 m. spalio 4 d., <https://www.infoplex.lt/tp/2098173>; Lietuvos apeliacinio teismo 2023 m. gruodžio 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-1166-912/2023, *Infoplex*, žiūrėta 2024 m. spalio 4 d., <https://www.infoplex.lt/tp/2219984>.

neigia⁵⁹, buvo pripažintas pažeidimas. Galiausiai paminėtina ir EŽTT jurisprudencija, kuri daro įtaką šių klausimų įrodinėjimui. Pavyzdžiui, vienoje byloje buvo pateiktos psichologų išvados, o proceso metu – psichologo žodiniai parodymai, kad vaiko grąžinimas gali sukelti jam žalą. Vis dėlto Ukrainos Aukščiasis Teismas nemotyvavo sprendimo ir visiškai nevertino klausimo, ar psichologo išvados ir psichologo žodiniai parodymai buvo patikimi ir reikšmingi, taip pat nepateikė argumentų, kodėl jais nesiremia, ir grąžino vaiką į Jungtinę Karalystę. Toks teismo elgesys lėmė Konvencijos 8 straipsnio pažeidimą⁶⁰. Taigi, teismas turi tinkamai motyvuoti priimamą sprendimą, pagrįsti, kodėl vieni ar kiti įrodymai yra (ne)svarbūs konkrečioje situacijoje.

Apibendrinant galima teigti, jog atsisakymas vaiką grąžinti į kilmės valstybę dėl to, kad egzistuoja didelė rizika, jog vaikui kils didelė žala, yra viena dažniausiai įrodinėjamų vaiko grąžinimo išimčių. Vis dėlto šias aplinkybes įrodyti sudėtinga dėl specifinio pobūdžio įrodymų, t. y. šios aplinkybės dažnu atveju įrodinėjamos valstybinių įstaigų įrodymais (pavyzdžiui, policijos pateiktais duomenimis apie grėsmę keliantį sutuoktinį) arba specifiniais mediciniais įrodymais, kuriais siekiama nustatyti vaiko psichologinę ar emocinę būseną.

4. Vaiko prieštaravimas grąžinimui į kilmės valstybę

Konvencijos 13 straipsnio antroje pastraipoje numatyta, kad teismas gali atsisakyti grąžinti vaiką, jei nustatoma, kad vaikas prieštarauja grąžinimui ir jau yra sulaukęs tokio amžiaus ir brandos, kai tikslinga atsižvelgti į jo nuomonę. Šia nuostata siekiama atsižvelgti į pakankamą brandos lygį pasiekusių vaikų interesą. 1980 m. Hagos konvencijoje eksplicitiškai neįtvirtintas reikalavimas išklausti vaiką⁶¹, tačiau Konvencijos rengėjai nusprendė įtvirtinti šią išimtį dėl pragmatinių sumetimų, nes teismai paprastai išklauso vaiką, siekdami užtikrinti geriausius vaiko interesus⁶². Hagos konvencijos rengėjai aiškinamuosiuose raštuose nurodė, kad tokia išimtis yra būtina, nes, pavyzdžiui, penkiolikos metų vaiko grąžinimas į kitą valstybę prieš jo valią būtų netikslingas⁶³. Vis dėlto Konvencija nebetaikoma, kai vaikui sukanka 16 metų⁶⁴, nes „vyresnis nei 16 metų asmuo paprastai turi savo valią, kurios negali lengvai ignoruoti nei vienas ar abu tėvai, nei teisminė ar administracinė

59 Pavyzdžiui, Lietuvos apeliacinio teismo 2023 m. birželio 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-545-464/2023, *Infoplex*, žiūrėta 2024 m. spalio 4 d., <https://www.infolex.lt/tp/2177010>.

60 Europos Žmogaus Teisių Teismo 2021 m. sausio 28 d. sprendimas byloje *Satanovska ir Rodgers prieš Ukrainą*, petijcijos Nr. 12354/19, 54–55, HUDOC, žiūrėta 2024 m. spalio 4 d., <https://hudoc.echr.coe.int/en-g?i=001-207480>.

61 Šiuo aspektu svarbu paminėtina, kad Hagos konvencija priimta anksčiau nei 1989 m. Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija, kurios 12 straipsnyje nustatyta pareiga išklausti vaiką.

62 Rhona Schuz, „Child participation and the child objection exception“, iš Freeman (red.) ir Taylor (red.), *supra note*, 11: 115.

63 Elisa Pérez-Vera, „Explanatory Report on the 1980 HCCH Child Abduction Convention“, (1982): 30, <https://assets.hcch.net/docs/a5fb103c-2ceb-4d17-87e3-a7528a0d368c.pdf>.

64 Hagos konvencijos 4 straipsnis.

institucija⁶⁵.

Pažymėtina, kad nei tarptautinės, nei nacionalinės teisės aktuose nenustatytas konkretus amžius, nuo kurio vaiko nuomonė, sprendžiant jo grąžinimo klausimą, turėtų būti išklausoma, taigi vaiko amžiaus ir brandos kriterijai tokio pobūdžio bylose vertintini atsižvelgiant į konkrečios bylos faktines aplinkybes ir individualias vaiko savybes. EŽTT jurisprudencijoje pripažįstama, kad teismas neturėtų būti įpareigotas visada išklausti vaiką teismo posėdyje ir turėtų turėti diskreciją įvertinti tokį poreikį atsižvelgdamas į konkrečias bylos aplinkybes, konkretaus vaiko amžių ir brandos lygį⁶⁶. Pavyzdžiui, EŽTT pripažino pagrįstu nacionalinio teismo atsisakymą apklausti vaiką dėl jo amžiaus (tuo metu vaikui buvo 3 metai)⁶⁷.

Hagos konvencijos 13 straipsnio antroje pastraipoje įtvirtinta teismo teisė, o ne pareiga atsižvelgti į vaiko nuomonę sprendžiant klausimą dėl jo grąžinimo į kilmės valstybę. Todėl šios išimties taikymą galima suskirstyti į du etapus. Pirma, patikrinama, ar vaikas prieštarauja grąžinimui ir yra tokio amžiaus ir brandos laipsnio, kad būtų tikslinga atsižvelgti į jo nuomonę. Antra, teismas sprendžia, kokią reikšmę reikėtų skirti vaiko nuomonei, atsižvelgdamas, *inter alia*, į prieštaravimų kokybę ir vaiko brandos laipsnį, taip pat į geriausius vaiko interesus ir Konvencijos nuostatas⁶⁸. Pažymėtina, jog CPK 380 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta, kad „priimant sprendimą turi būti atsižvelgta į vaiko nuomonę, jei tai neprieštarauja paties vaiko interesams“. Taigi, vaiko nuomonė nėra absoliuti, ji gali prieštarauti geriausiems vaiko interesams, todėl teismas turi teisę į ją neatsižvelgti.

Konvencijoje nustatyta, kad vaiko sprendimas dėl vaiko grąžinimo paprastai turi būti priimamas per šešias savaites nuo proceso pradžios; šis terminas skirtas ne tik teismo sprendimui priimti, bet ir jam realiai įvykdyti⁶⁹. Terminas pradedamas skaičiuoti nuo ieškinio priėmimo dienos⁷⁰. Vis dėlto vaiko išklausymas dažnu atveju ilgina bylos nagrinėjimo trukmę, o tai taip pat kelia riziką pažeisti Hagos konvencijoje įtvirtintą 6 savaičių vaiko grąžinimo terminą. Be to, vaikas dažnai būna apklaustas Vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybos specialistų, todėl gali būti netikslinga pakartotinai jį apklausti teisme. Tai matyti ir iš teismų praktikos: teismai tam tikrais atvejais neskiria žodinio posėdžio, kai vaiko nuomonė jau buvo išklausyta du kartus⁷¹.

Pažymėtina, kad kai kuriais atvejais vaiko nuomonė lemia jo negrąžinimą. EŽTT byloje *M. K. prieš Graikiją* pripažino, kad nebuvo padarytas Žmogaus teisių konvencijos

65 Pérez-Vera, *supra note*, 63: 77.

66 Europos Žmogaus Teisių Teismo 2003 m. liepos 8 d. sprendimas byloje *Sahin prieš Vokietiją*, peticijos Nr. 30943/9, HUDOC, žiūrėta 2024 m. spalio 4 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61194>.

67 Europos Žmogaus Teisių Teismo 2023 m. vasario 21 d. sprendimas byloje *G. K. prieš Kiprą*, peticijos Nr. 16205/21, HUDOC, žiūrėta 2024 m. spalio 4 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-223107>.

68 Schuz, *supra note*, 62: 122.

69 Hagos konvencijos 11 straipsnis.

70 Cristina González Beilfuss ir kt., *Jurisdiction, Recognition and Enforcement in Matrimonial and Parental Responsibility Matters: a Commentary on Regulation 2019/1111 (Brussels IIb)* (Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited, 2023), 255.

71 Lietuvos apeliacinio teismo 2023 m. birželio 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-545-464/2023, *Infoplex*, žiūrėta 2024 m. spalio 4 d., <https://www.infoplex.lt/tp/2177010>.

8 straipsnio pažeidimas, kai 12 metų vaikas paprieštaravo sugrąžinimui į kilmės šalį (Prancūziją)⁷². Analogiško vertinimo laikytasi vienoje Lietuvos apeliacinio teismo byloje, kurioje buvo atsisakyta grąžinti vaiką į kilmės valstybę, nusprendus atsižvelgti į nepilnamečio vaiko nuomonę, kuri visą procesą buvo nuosekli. Teismas nurodė, kad „nekyla abejonė, kad nepilnametė išreiškė aiškų prieštaravimą grąžinimui į [kilmės valstybę] ir nurodė norą likti gyventi Lietuvoje <...> dėl nepilnametės brandos, gebėjimo išsakyti nuomonę, nekyla abejonių. Juo labiau kad vykusių keturių apklausų metu mergaitė jau buvo sulaukusi [14 metų] amžiaus <...> pirmosios instancijos teisme nepilnametė taip pat buvo tiesiogiai išklausyta teismo posėdžio metu, kurio metu patvirtino, kad visada norėjo gyventi Lietuvoje, kur turi daugiau draugų, gyvena su tėčiu, jo drauge ir jos dukra, kuriai [13 metų], abi draugauja; nenori grįžti į kilmės valstybę, jei būtų sugrąžinta – būtų pikta ir liūdna. <...> pirmosios instancijos teismas šiuo atveju, sprenddamas vaiko grąžinimo klausimą, turėjo pareigą atsižvelgti į nuoseklią nepilnametės nuomonę, išreikštą Lietuvos ir kilmės valstybės vaiko teisių specialistams, tiek ir tiesiogiai teismo posėdžio metu.“⁷³ Taigi, vaiko nuomonė gali turėti lemiamą reikšmę sprendžiant dėl grąžinimo, tačiau būtina įsivertinti, ar ji jau buvo išklausyta, ar yra nuosekli, ar neprieštarauja geriausiems vaiko interesams.

Lietuvos apeliacinio teismo praktikoje yra pažymėta, jog taikant Hagos konvencijos 13 straipsnį turi būti užtikrinama, kad proceso metu vaikui būtų suteikta galimybė būti išklausytam, tačiau ši teisė nėra siejama išimtinai su jo tiesioginiu išklausymu teismo posėdyje⁷⁴. Tokia praktika atitinka ir tarptautines tendencijas, nes paprastai vaiko nuomonė gali būti išklausoma ir netiesiogiai (pavyzdžiui, pasitelkiant specialistus ar paskiriant vaikui atskirą (nešališką) atstovą)⁷⁵.

Išvados

1. Atliktas tyrimas leidžia daryti išvadą, kad nors Hagos konvencija yra itin populiari ir sėkminga priemonė privatinės teisės srityje, ji negali būti taikoma izoliuotai nuo kitų tam tikroje valstybėje galiojančių tarptautinės teisės aktų. Lietuvoje reikšmingas tarptautinės teisės aktas yra Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencija, kurioje nustatyti tarptautiniai žmogaus teisių apsaugos standartai ir reikalavimai teismams, taikytini sprendžiant šios kategorijos bylas.
2. Nors Hagos konvencijoje įtvirtinta bendroji taisyklė grąžinti vaiką į kilmės valstybę, teismų praktikoje gan dažnai taikomos ir įvairios joje numatytos išimtys dėl atsisakymo grąžinti vaiką. Kai kurios išimtys daugiau orientuotos į geriausių vaiko

72 Europos Žmogaus Teisių Teismo 2018 m. vasario 1 d. sprendimas byloje *M. K. prieš Graikiją*, peticijos Nr. 51312/16, HUDOC, žiūrėta 2024 m. spalio 4 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-223107>.

73 Lietuvos apeliacinio teismo 2023 m. vasario 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-245-450/2023, *Infoplex*, žiūrėta 2024 m. spalio 4 d., <https://www.infolex.lt/tp/2146355>.

74 Lietuvos apeliacinio teismo 2022 m. balandžio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-474-790/2022, *Infoplex*, žiūrėta 2024 m. spalio 4 d., <https://www.infolex.lt/tp/2076596>.

75 Schuz, *supra note*, 62: 120.

interesų užtikrinimą (pavyzdžiui, kai vaikas prieštarauja grąžinimui į kilmės valstybę arba egzistuoja rizika, kad grąžinus jam būtų padaryta fizinė ar psichinė žala), kai kurios – mažiau (pavyzdžiui, kai paliktasis sutuoktinis nesinaudoja globos teisėmis arba pritarė vaiko laikymui užsienyje).

3. Straipsnyje analizuotos išimtys dėl vaiko grąžinimo Lietuvos teismų praktikoje yra susijusios su Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijoje suformuotais standartais. Nagrinėtos išimtys jurisprudencijoje aiškinamos siaurai, tačiau visais atvejais taikomos atsižvelgiant į geriausius vaiko interesus. Nors teismas šios kategorijos bylose yra aktyvus, jo aktyvumas nepaneigia bendrosios įrodinėjimo pareigos ir rungimosi principo.
4. Autorių vertinimu, Lietuvos teisės doktrinoje iki šiol nepagrįstai kritikuota Lietuvos teismų praktika dėl Hagos konvencijos 12 straipsnyje įtvirtinto vienerių metų termino aiškinimo. Lietuvos teismai pagrįstai sprendžia, ar vaikas prisitaikė prie naujos aplinkos, nepaisant to, kad formaliai nėra praėjęs vienerių metų terminas. Toks vertinimas atliekamas atsižvelgiant į Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijoje suformuotus standartus. Šia praktika užtikrinama, kad teisės normos būtų taikomos ne formaliai, o iš tiesų siekiant geriausių vaiko interesų.

APPLICATION OF THE EXCEPTIONS TO THE RETURN OF A CHILD UNDER THE 1980 HAGUE CONVENTION IN LITHUANIAN CASE LAW

Artur Doržinkevič

Mykolas Romeris University, Lithuania

Mykolas Kirkutis

Mykolas Romeris University, Lithuania

Vigintas Višinskis

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. *The article analyses the application of the exceptions to the return of the child to the State of origin under the 1980 Hague Convention on the Civil Aspects of International Child Abduction. In the first part of the article, the authors analyse the child's adaptation to a new environment as one of the exceptions to the return of the child to the State of origin. The article supports the interpretations in case law that the one-year time limit in the Convention is not absolute, but must be interpreted in conjunction with the jurisprudence of the European Court of Human Rights and in the best interests of the child. The second and third paragraphs of the article deal with the exceptions to the return of the child provided for in Article 13 of the Hague Convention, namely (1) where the parent has not exercised custody rights, objected or consented to the removal of the child; (2) where there is a serious risk of harm from the return of the child. The authors note that the court's activity in this category of cases must not overshadow the normal burden of proof, and that the courts must give adequate reasons for their decisions on the application of exceptions. Finally, the last exception to return is analyzed, i.e. when the child objects to return and has reached an age and maturity where it is appropriate to take his or her views into account.*

Keywords: *international child abduction, child abduction, wrongful removal, wrongful retention, grave risk, opinion of the child, exceptions to the return of a child*

Artur Doržinkevič, Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Privatinės teisės instituto doktorantas, lektorius. Mokslinių tyrimų kryptys: civilinis procesas, civilinė teisė, tarptautinė privatinė teisė, lyginamoji privatinė teisė.

Mykolas Kirkutis, Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Privatinės teisės instituto asistentas, socialinių mokslų (teisės) daktaras. Mokslinių tyrimų kryptys: civilinis procesas, nemokumo teisė, vykdymo procesas.

Vigintas Višinskis, Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Privatinės teisės instituto profesorius, socialinių mokslų (teisės) daktaras. Mokslinių tyrimų sritys: nemokumo teisės, vykdymo procesas, tarptautinė privatinė teisė.

Artur Doržinkevič, PhD candidate and a lecturer at the Institute of Private Law at the Law School at Mykolas Romeris University. Research interests: civil procedure, civil law, private international law, comparative private law.

Mykolas Kirkutis, Assistant at the Institute of Private Law at the Law School at Mykolas Romeris University, Doctor of Social Sciences (Law). Research interests: arbitration, civil procedure, corporate insolvency law, enforcement proceedings.

Vigintas Višinskis, Professor at the Institute of Private Law at the Law School at Mykolas Romeris University, Doctor of Social Sciences (Law). Research interests: insolvency law, enforcement procedure, private international law.

PROCESO VIEŠUMO PRINCIPO (NE)UŽTIKRINIMAS NAGRINĖJANT CIVILINĘ BYLĄ NUOTOLINIAME TEISMO POSĖDYJE

Indrė Maculevičienė

Mykolas Romeris universiteto Teisės mokyklos

Privatinės teisės institutas

Elektroninis paštas: indremaculeviciene@mruni.eu

Pateikta 2024 m. spalio 16 d., parengta spaudai 2025 m. kovo 17 d.

DOI: 10.13165/JUR-25-32-1-07

Santrauka. Straipsnyje analizuojamos viešumo principo tinkamo įgyvendinimo nuotoliniame teismo posėdyje civiliniame procese problemos. Kadangi nuotolinis teismo posėdis vis dažniau Lietuvoje rengiamas ne atliekant atskirus procesinius veiksmus, o bylą nagrinėjant iš esmės, straipsnyje analizuojama, ar taip užtikrinamas vienas iš esminių civilinio proceso principų ir tikslų – viešumas. Pirmiausia tyrime atskleidžiami viešumo principo elementai, leidžiantys spręsti, kad byla yra nagrinėjama viešame teismo posėdyje, analizuojami nuotolinio teismo posėdžio ypatumai, jo reglamentavimo tinkamumas ir pakankamumas. Galiausiai įvertinama, ar nuotolinis teismo posėdis visa apimtimi užtikrina viešumo principo įgyvendinimą, aptariamos tam tikros praktinės nuotolinio teismo posėdžio taikymo problemos ir pateikiami galimi jų sprendimo variantai.

Reikšminiai žodžiai: nuotolinis teismo posėdis, viešumas, žodinis bylos nagrinėjimas.

Įvadas

Civilinio proceso viešumas yra viena iš pamatinių teisės į teisingą teisimą sąlygų¹. Vals-tybė civiliniame procese turi sudaryti tinkamas sąlygas ne tik užtikrinti dalyvaujančių

1 1950 m. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnis, Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 10 straipsnis, Lietuvos Respublikos Konstitucijos 117 straipsnis, Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 9–10¹ straipsniai.

byloje asmenų teisę pareikšti nuomonę visais byloje sprendžiamais klausimais, bet ir visuomenės interesą žinoti apie teismo procesą ir jame dalyvauti. Civilinio proceso viešumas bylos šalis saugo nuo slapto teisingumo vykdymo nesant galimybės visuomenei žinoti apie nagrinėjamą bylą. Taip pat tai – viena iš pasitikėjimo teismais ir teisingumo sistema sąlygų, nes teisingumo vykdymas įgauna teisėtumą iš viešumo². Požiūriu, kad teisiniai ginčai turi būti nagrinėjami viešai, laikomasi šimtmečius³. Teismo proceso viešumas yra teisinė vertybė, kuri kyla iš asmens prigimtinės teisės į teisingumą (teisingą ginčo sprendimą) ir yra neatskiriama jos dalis. Vis dėlto visuomeninių santykių kaita, informacinių technologijų vystymasis lemia teisminių ginčų nagrinėjimo formas ir taisyklių pokyčius.

Teismo nagrinėjimo forma kinta, nes šalia žodinio tiesioginio dalyvavimo teismo posėdyje, kaip pagrindinio bylos nagrinėjimo būdo, visiškai užtikrinančio proceso viešumo principą, atsiranda rašytinis procesas. Tokios teismo posėdžio formos atsiradimas siejamas su visuomenės poreikiu, atitinkančiu teisėtų civilinio proceso tikslų (ekonomiškumo, koncentracijos) siekį, nes leidžia procesinius ar ginčo nagrinėjimo iš esmės klausimus spręsti operatyviau, remiantis byloje surinktais duomenimis (įrodymais). Bylą nagrinėjant rašytinio proceso tvarka, nekviečiant dalyvaujančių byloje asmenų į teismo posėdį, savaimė suvaržomas proceso viešumo principas. Dėl to šis bylos nagrinėjimo būdas gali būti taikomas ne visose bylose, o tik esant tam tikroms sąlygoms, kurios buvo vertinamos ir nustatomos teismų praktikoje⁴, kurioje patvirtinta bendroji taisyklė, kad byla pirmosios instancijos teisme yra nagrinėjama viešame teismo posėdyje žodinio proceso tvarka.

Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso (toliau – CPK) 153 straipsnyje taip pat įtvirtintos dvi teismo posėdžio formos. Visgi pastaruoju metu civilinėse bylose vis dažniau rengiamas nuotolinis teismo posėdis, t. y. posėdis, kuris vyksta naudojant informacines ir elektroninių ryšių technologijas. Tokio posėdžio vykdymo galimybė Lietuvoje nustatyta dar 2013 m., priėmus Vaizdo konferencijų ir telekonferencijų technologijų naudojimo nagrinėjant civilines ir administracines bylas tvarkos aprašą (toliau – Aprašas)⁵. Remiantis Aprašu kai kurie nuotolinio teismo posėdžio aspektai buvo pradėti taikyti atskiriems procesiniams veiksams (pavyzdžiui, leidžiama teismui per nuotolį apklausti liudytojus,

2 Europos Žmogaus Teisių Teismo 2013 m. balandžio 16 d. sprendimas byloje *Fazlyiski prieš Bulgariją*, peticijos Nr. 40908/05, HUDOC, žiūrėta 2024 m. rugsėjo 17 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-118573>; Europos Žmogaus Teisių Teismo 2008 m. sausio 17 d. sprendimas byloje *Ryakib Biryukov prieš Rusiją*, peticijos Nr. 14810/02, HUDOC, žiūrėta 2024 m. rugsėjo 17 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-84452>, ir kt.

3 Dar nuo antikinės Graikijos laikų, kai 399 m. pr. Kr. buvo surengtas Sokrato teismas, vykęs prieš 501 prisiekusių Atėnų pilietį ir minią papildomų žiūrovų, iki Antikos laikų Romos, kurioje posėdžiai vyko atvirose arenose (forume) ir baudžiamasis procesas buvo viešojo intereso dalykas (*res publica*).

4 Europos Žmogaus Teisių Teismo Didžiosios kolegijos 2018 m. lapkričio 6 d. sprendimas byloje *Ramos Nunes de carvalho e sá prieš Portugaliją*, peticijos Nr. 55391/13, Nr. 57728/13 ir Nr. 74041/13, HUDOC, žiūrėta 2024 m. rugsėjo 12 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-187706>; Europos Žmogaus Teisių Teismo 2009 m. gruodžio 10 d. sprendimas byloje *Koottummel prieš Austriją*, peticijos Nr. 49616/06, HUDOC, žiūrėta 2024 m. rugsėjo 17 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-96213>, ir kt.

5 Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2012 m. gruodžio 7 d. įsakymas Nr. 1R-309 „Dėl Vaizdo konferencijų ir telekonferencijų technologijų naudojimo nagrinėjant civilines ir administracines bylas tvarkos aprašo patvirtinimo“, *Valstybės žinios*, 2012, Nr. 144-7435; 2011 m. birželio 21 d. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso pakeitimo ir papildymo įstatymas Nr. XI-1480, *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 85-4126.

siekiant apsaugoti jų privatumą ir pan.), tačiau ne bylos nagrinėjimui iš esmės. Nuotolinis teismo posėdis kaip alternatyva įprastam žodiniam bylos nagrinėjimui teismo posėdyje iš esmės atsirado COVID-19 pandemijos metu, kai tai tapo vienintele priemone užtikrinti teismų veiklos nenutrūkstamumą ir šalių procesines garantijas to meto ekstremalioje situacijoje. Dėl to tiek tarptautiniu⁶, tiek nacionaliniu⁷ lygmenimis buvo priimtos teismams ir proceso dalyviams skirtos rekomendacijos, siekiant nustatyti standartus įgyvendinant teisingumo vykdymą toje situacijoje, o kartu ir nuotoliniame teismo posėdyje.

Vis dėlto pasibaigus pandemijai ir panaikinus apribojimus teisminiai procesai pasikeitė nežymiai. Iš Lietuvos teismų 2023 m. ataskaitoje pateiktų duomenų matyti, kad nuotolinių posėdžių skaičius 2021–2023 m. laikotarpiu nemažėjo, nors per jį gautų ir išnagrinėtų civilinių bylų skaičius buvo labai panašus⁸.

Remiantis CPK pakeitimais⁹, įsigaliojusiais nuo 2024 m. liepos 1 d., atsižvelgiant į teismų darbo krūvį perskirtose apylinkės teismo bylose ir bylose pagal apeliacinius (atskiruosius) skundus dėl neįsiteisėjusių apylinkės teismo sprendimų, nusprendus šias bylas nagrinėti žodinio proceso tvarka, nuotolinis teismo posėdis tokiose bylose yra numatytas kaip bendroji taisyklė. Pagal įsigaliojusį reglamentavimą nuotolinis teismo posėdis perskirtose bylose gali būti nerengiamas tik teismui pripažinus pagrįstą šalių motyvuotą prašymą arba teismo iniciatyva pripažinus, kad būtina bylą nagrinėti tiesiogiai dalyvaujant teismo posėdyje. Taigi atsižvelgiant į pastaruosius teisinio reglamentavimo pokyčius ir teismų pateikiamus duomenis manytina, kad nuotoliniai teismo posėdžiai Lietuvoje tapo įprasta ir toliau taikoma bylos nagrinėjimo forma ir jų skaičius artimiausiu metu nemažės.

Itaką teismų veiklai daro informacinių technologijų raida. Tai neišvengiamas procesas, tačiau jis negali pažeisti pagrindinių civilinio proceso principų, tarp jų – viešumo principo. Kyla klausimas, ar civilinio ginčo nagrinėjimas tik nuotoliniame teismo posėdyje yra suderinamas su viešu ginčų nagrinėjimu kaip esmine teisės į teisingą teismą sąlyga. Ar bylos nagrinėjimas nuotoliniame teismo posėdyje tinkamai užtikrina galimybę visuomenei dalyvauti vykdant teisingumą? Ar šiuo atveju užtikrinamas ir tinkamas kitų esminių civilinio proceso principų (rungtyniškumo, lygiateisiškumo) taikymas? Vis dažnesnis nuotolinių

6 Guidelines on videoconferencing in judicial proceedings (CEPEJ(2021)4REV4), 2021 m. birželio 30 d., <https://rm.coe.int/cepej-2021-4-guidelines-videoconference-en/1680a2c2f4>; Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on online dispute resolution mechanisms in civil and administrative court proceedings, 2021 m. birželio 16 d., <https://search.coe.int/cm/?i=0900001680a2cf96>.

7 Teisėjų tarybos 2021 m. rugpjūčio 27 d. protokoliniu nutarimu patvirtintos Rekomendacijos dėl nuotolinių teismo posėdžių, <https://www.teismai.lt/data/public/uploads/2021/08/rekomendacijos-del-nuotoliniu-posedziu-patvirtintos-skelbimui.pdf>; Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 62¹, 111, 134, 154, 175², 186, 192, 217 ir 240 straipsnių pakeitimo įstatymas, TAR, 2022-12-09, Nr. 25132.

8 2021 m. buvo surengti 37 488 nuotoliniai teismo posėdžiai per „Zoom“ platformą, 2029 – per vaizdo konferencijų įrangą; 2022 m. – 42 954 per „Zoom“ platformą ir 1360 per vaizdo konferencijų įrangą; 2023 m. – 42 925 per „Zoom“ platformą ir 878 per vaizdo konferencijų įrangą. Apylinkių ir apygardų teismuose kaip pirmoje instancijoje civilinių bylų 2021 m. gauta 144 919, 2022 m. – 149 650, 2023 m. – 147 727. „Lietuvos teismai. Veiklos rezultatai“, žiūrėta 2024 m. rugsėjo 3 d., <https://klat.teismas.lt/data/public/uploads/2024/03/lietuvs-teismai-ataskaita-2023-m..pdf>.

9 Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 62-1, 304, 441 straipsnių pakeitimo ir Kodekso papildymo 62-2, 62-3 straipsniais įstatymas, TAR, 2023-07-11, Nr. 2023-14332.

teismo posėdžių rengimas civiliniame procese ir su tuo susiję teisinio reguliavimo pokyčiai lemia poreikį išsamiau išanalizuoti nuotolinį teismo posėdį, kaip vieną iš civilinio proceso (bylos nagrinėjimo) formų. Taigi šio straipsnio objektas yra civilinio proceso viešumo principo (ne)užtikrinimas nuotoliniame teismo posėdyje.

Nuotolinis teismo posėdis ir jo suderinamumas su esminiais civilinio proceso principais teisės doktrinoje vertinamas nevienareikšmiškai. Vieni autoriai pabrėžia teismo proceso patogumą ir prieinamumą tiek šalims, tiek visuomenei, nes iki tol dėl teismo posėdžio fizinės salės uždarojo visuomenė negalėjo būti įtraukiama į teismo posėdį, o nuotolinis teismo posėdis suteikė naujų prieigos būdų, kurie pašalino kliūtis, neleidusias asmenims dalyvauti teismo posėdyje tiesiogiai¹⁰. Kiti pažymi, jog pandemijos metu išryškėję nuotolinių teismo posėdžių formos trūkumai leidžia teigti, kad šia forma gali būti ir toliau naudojamosi atskiriems parengiamiesiems veiksams byloje atlikti, tačiau ne bylą nagrinėjant iš esmės¹¹.

Dėl ribotos mokslinio tyrimo apimtys ir tyrimo objekto konkretumo šiuo atveju tyrimo tikslas yra nustatyti, ar nuotoliniame teismo posėdyje užtikrinamas viešumo principo įgyvendinimas civiliniame procese. Siekiant šio tikslo keliami tokie uždaviniai: *pirma*, atskleisti civilinio proceso viešumo principo bruožus, susijusius su civilinio ginčo nagrinėjimu teismo posėdyje; *antra*, išanalizuoti nuotolinio teismo posėdžio sampratą ir jo požymius, atsakant į klausimą, ar tai yra žodinė teismo posėdžio forma, įtvirtinta CPK, ar jo ypatumai leidžia vertinti nuotolinį teismo posėdį kaip specifinę (lot. *sui generis*) teismo posėdžio formą; *trečia*, įvertinti, ar civilinio ginčo nagrinėjimas nuotoliniame posėdyje leidžia užtikrinti viešumo principo įgyvendinimą ir teisingą civilinio ginčo nagrinėjimą. Kadangi nuotoliniame teismo posėdyje bylos nagrinėjimas vyksta žodžiu, dalyvaujantiems byloje asmenims naudojant informacines technologijas, nesant panašumo į rašytinį procesą, kuriame dalyvaujantys byloje asmenys nekviečiami ir jame nedalyvauja, šiame straipsnyje rašytinis procesas išsamiau nenagrinėjamas.

Siekiant įgyvendinti išsikeltus uždavinius bus remiamasi kokybiniais metodais, tarp jų sisteminės analizės metodas bus reikšmingas vertinant nuotolinio teismo posėdžio sampratą, teisinio reglamentavimo tinkamumą, loginis metodas bus naudojamas formuojant poziciją dėl galimų sprendimų, kurie užtikrintų tinkamą viešumo principo įgyvendinimą nuotoliniame teismo posėdyje, taip pat bus taikomas lyginamasis metodas lyginant užsienio jurisdikcijų teisinio reglamentavimo aspektus. Tyrimo aktualumą pagrindžia tai, kad nuotolinio teismo posėdžio sampratos, suderinamumo su viešumo principu civiliniame

10 Jérémy Boulanger-Bonnely, „Public Access to Online Hearings“, *Dalhousie Law Journal* 45, 2 (2022): 315, <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4063894>.

11 Goda Ambrasaitė, „COVID-19 pandemijos poveikis civilinių bylų teismo proceso organizavimui“, iš *Teisė ir COVID-19 pandemija*, Lyla Jakulevičienė, Regina Valutytė ir Dovilė Sagatienė (red.) (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2022), 484.

procese analizė dar nebuvo atlikta¹², ir aktualūs teisinio reguliavimo pokyčiai¹³.

1. Civilinio proceso viešumo principo esminiai elementai, sudarantys sąlygas teisėtam bylos nagrinėjimui žodiniame teismo posėdyje

Viešumo principas yra vienas iš esminių civilinio proceso principų. Manytina, kad civilinio proceso viešumas pats savaime nėra tikslas, jis – tik priemonė, padedanti užtikrinti teisingumo vykdymą ne formaliąja, o turiningąja prasme, nes leidžia apsaugoti dalyvaujančius byloje asmenis nuo slapto teisingumo vykdymo, kurio negalėtų stebėti visuomenė¹⁴. „Viešumas yra pati teisingumo siela. Tai yra stipriausias motyvatorius ir patikimiausias iš visų sargų kovoje su nesąžiningumu. Viešumas patį teisėją priverčia būti teisiamą tuo metu, kai jis teisia kitus.“¹⁵ Reikia sutikti, kad šalių apsauga nuo uždaro teisingumo vykdymo yra vienas iš esminių proceso viešumo tikslų.

Viešumo principas yra daugialypis, jame slypi skirtingų interesų subalansavimo tikslas. Bylos šalys turi interesą teikti reikalavimus, poziciją ir dalyvauti nagrinėjant bylą, susipažinti su visais byloje esančiais įrodymais, o posėdžio viešumas apsaugo nuo slapto teisingumo vykdymo. Visuomenei taip pat suteikiama galimybė stebėti, kaip vykdomas teisingumas, dalyvauti teismo posėdžiuose, gauti informaciją apie išnagrinėtas bylas ir priimtus sprendimus, stebėti, kaip teisės normos, reguliuojančios jų teises ir pareigas, taikomos praktiškai. Kas sudaro viešumo principo turinį, kokie elementai leidžia spręsti, kad teisiniame procese yra užtikrinamas viešumas? Kokiais atvejais galima laikyti, kad žodinis bylos nagrinėjimas yra viešas? Ar teismas turi teisę riboti viešą bylos nagrinėjimą žodiniame posėdyje, jį pakeisdamas nuotoliniu posėdžiu? Ar šalis (šalys) gali atsisakyti viešo bylos nagrinėjimo, pavyzdžiui, teismui nurodydamos, kad siekia nuotolinio teismo posėdžio? Ar tokiu atveju, kai visi proceso dalyviai sutinka su nuotoliniu bylos nagrinėjimu, teismas turėtų vertinti ne tik privatų (dalyvaujančių byloje asmenų), bet ir visuomenės viešąjį interesą dėl bylos nagrinėjimo formos?

Prof. Vladas Mačys, aiškindamas viešumo (dėsni) principą civiliniame procese, nurodė, kad „viešumo dėsnis yra viena svarbiausių teismo darbo teisnumo garantijų; visuomenės kontrolė yra geriausia kontrolė“¹⁶. Siekiant identifikuoti viešumo principo pagrindinius elementus, ši principą tikslinga vertinti būtent iš šių trijų subjektų perspektyvų: civilinio

12 Ambrasaitė, *supra* note, 11: 461–490. Vertinta, ar nuotolinis teismo procesas pasibaigus pandemijai taps nauja realybe, ar bus kaip civilinio proceso išimtis, kurios platesnis panaudojimas pateisinamas tik susiklosčius išskirtinėms aplinkybėms, tačiau nevertinta tokio teismo posėdžio atitiktis CPK nuostatomis ir viešumo principui.

13 Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 62-1, 304, 441 straipsnių pakeitimo ir Kodekso papildymo 62-2, 62-3 straipsniais įstatymas, *supra* note, 9.

14 Artūras Driukas, Virgilijus Valančius, *Civilinis procesas: teorija ir praktika. I tomas* (Teisinės informacijos centras, 2005), 270.

15 J. Benthamas teisingą bylos nagrinėjimą siejo tik su ginčo nagrinėjimu viešame teismo procese. Neil Andrews, *Andrews on civil processes. Volume I: Court Proceedings* (Cambridge: Cambridge University Press, 2017), 767.

16 Vladas Mačys, *Civilinio proceso paskaitos* (Teisų fakulteto leidinys, 1924), 136.

ginčo šalių, visuomenės ir teismo.

Žvelgiant iš šalių perspektyvos, viešumo principas užtikrina, kad jos galėtų tiesiogiai dalyvauti procese nagrinėjant bylą, turėtų galimybę įtikinti teismą savo žodiniais pareiškimais, stebėti ir girdėti kitos šalies teikiamus argumentus ir teisėjų užduodamus klausimus, tiesiogiai dalyvauti įrodymų tyrime, liudytojų apklausoje, susipažinti su visa bylos medžiaga, vėliau – su priimtu procesiniu sprendimu. Viešas žodinis teismo posėdis šalis apsaugo nuo savavališko teisingumo vykdymo, užtikrina, kad teisėjai laikytųsi įstatymų, būtų nešališki, abiem šalims būtų suteiktos vienodos galimybės įgyvendinti savo procesines teises ir pareigas.

Tai, kaip su žmonėmis bendraujama ir jų problemos sprendžiamos teismuose, turi didesnę įtaką nei pati bylos baigtis, ir iš tiesų juntamas teisingumas teisiniame procese turi įtakos tam, ar žmonės priima teismų sprendimus ir jų laikosi tiek iš karto, tiek vėliau¹⁷. Dėl to būtent viešame žodiniame teismo posėdyje šalims sudarius lygias galimybes viešumo sąlygomis išdėstyti savo poziciją, teismui jų išklausant užtikrinami civilinio proceso principai ir didesnis teisinis skaidrumas.

„Teisingumo vykdymas apskritai tarnauja visuomenės interesui ir reikalauja apsišvietusios visuomenės bendradarbiavimo. Teismas, vykdydamas teisingumą, negali veikti vakuume.“¹⁸ Dėl to vienas iš esminių viešumo principo elementų yra visuomenės nariams tinkamų sąlygų dalyvauti teismo procese sudarymas. Tai reikalauja skaidrumo ir sąžiningumo (atsakomybės) visuomenės atžvilgiu, nes turi būti paprastai, aiškiai ir viešai pateikiama informacija apie nagrinėjamas bylas, jų nagrinėjimo vietą ir laiką ir sudaromos sąlygos visuomenės nariams dalyvauti teismo posėdyje ir stebėti procesą. Todėl teismo posėdžių tvarkaraščiai turi būti skelbiami kiek įmanoma anksčiau ir viešai, kad visuomenė būtų tinkamai informuojama apie nagrinėjamas bylas ir jos atstovai galėtų atvykti į jiems aktualių bylų nagrinėjimą. Viešumas reikalauja užtikrinti teisę tiesiogiai stebėti vykstantį teismo posėdį atvykus į teismo posėdžio salę ir dalyvauti bylos nagrinėjime, vėliau – galimybę susipažinti su bylos medžiaga ir priimtais procesiniais sprendimais bei informacijos apie teisminį procesą pranešimą (CPK 9 ir 10 straipsniai). Šiuo atveju svarbu užtikrinti visuomenės teisę žinoti konkrečią informaciją apie konkretų procesą ir galimybę tiesiogiai dalyvauti vykstančiame teisiniame procese.

Visuomenė turi žinoti, kad teismas, siekdamas išspręsti ginčą, išklausė abiejų šalių argumentus, įvertino jų pateiktus įrodymus ir nešališkai, remdamasis įstatymais, priėmė konkretų viešai skelbiamą procesinį sprendimą, kuris turi būti vykdomas. Toks realiu laiku vykstantis bylos nagrinėjimo proceso stebėjimas garantuoja tinkamą viešumo principo įgyvendinimą. Dar 1975 m. sprendime byloje *Regina prieš Socialist Worker Printers and Publishers Ltd* lordas Widgery pažymėjo, kad „teismų viešumo didžioji dorybė yra drausmė,

17 Roni Factorir kt. „Videoconferencing in Legal Hearings and Procedural Justice“, *Victims & Offenders* 18, 8 (2023):1558, doi:10.1080/15564886.2023.2248465.

18 Europos Žmogaus Teisių Teismo 1979 m. balandžio 26 d. sprendimas byloje *The Sunday Times prieš Didžiąją Britaniją*, peticijos Nr. 6538/74, HUDOC, žiūrėta 2024 m. rugsėjo 19 d., <https://hudoc.echr.coe.int/en-g?i=001-57584>.

kurią primeta teismams visuomenės buvimas. Kai teismas yra pilnas susidomėjusių visuomenės narių <...> tai būtina turės poveikį. Tada visi viską daro atsargiau, stengiasi šiek tiek labiau, tai yra ir drausminamasis poveikis teismui, kurio labai trūktų, jeigu nebūtų kritiškų visuomenės narių ar spaudos atstovų.¹⁹ Dėl to manytina, kad siūlymai suteikti visuomenei galimybę stebėti teismo posėdžių vaizdo ir garso įrašą patogiu laiku, pvz., vakarais arba savaitgaliais, kad žmonės galėtų žiūrėti dominančias bylas, kurių dėl savo dienotvarkės negalėjo stebėti tiesiogiai, turėtų būti vertinami kritiškai²⁰. Toks būdas galėtų būti taikomas tik kaip papildomas šalia galimybės stebėti teisminį procesą realiu laiku, nes tik ši galimybė gali užtikrinti visus viešumo principo tikslus.

„Kiekviena šalis (tiek ieškovas, tiek atsakovas) turi skirtingą teisinį suinteresuotumą bylos baigtimi, todėl tai lemia, kad šalys gali pateikti ne visą ginčo išsprendimui naudingą informaciją, o tik tą, kuri šalims yra naudinga, t. y. šalys paprastai nėra suinteresuotos padėti teismui įgyvendinti teisingumą, taigi ir nustatyti tiesą byloje.“²¹ Tai yra suprantama, nes kiekviena šalis įrodinėja būtent jai palankias aplinkybes ir siekia laimėti ginčą. Taigi teismui, neturinčiam materialinio teisinio suinteresuotumo bylos baigtimi ir siekiančiam nustatyti tiesą byloje, viešumas, užtikrinant tiesioginį asmeninį jo ir šalių, taip pat liudytojų tiesioginį kontaktą, yra svarbus elementas. Didžiąją dalį informacijos bendraudami žmonės perduoda intonacija, gestais, veido išraiška, kūno kalba ir kitais neverbaliniais kalbos ženklais. Teismo salėje vykstantis žodinis bylos nagrinėjimas leidžia teismui pamatyti šalių reakcijas²², jų elgesį atsakant į klausimus, teikiant parodymus, geriau įvertinti jų patikimumą, nustatyti byloje svarbias faktines aplinkybes ir pan. Neverbalinis bendravimas yra neatsiejamas nuo liudytojų patikimumo vertinimo²³. Remdamiesi liudytojų patikimumu, teisėjai jų parodymams suteikia didesnę arba mažesnę reikšmę. Tai teisėjams padeda nuspręsti, kas įvyko, kai liudytojai skirtingai pasakoja apie tą patį įvykį²⁴. Dėl to kitose šalyse siūloma, kad pagrindiniai liudytojai turėtų būti apklausiami tiesiogiai teisme²⁵. Taigi byloje dalyvaujančių asmenų tiesioginis žodinis dalyvavimas teismo posėdyje yra viešumo principo elementas, padedantis teisėjui nustatyti tiesą byloje ir užtikrinti teisingumo vykdymą ne formaliaja, bet turiningąja prasme.

Teisingumo vykdymas teisėtumą įgauna būtent iš viešumo. Civilinio proceso viešumo

19 Neil Andrews, *Andrews on civil processes. Volume I: Court Proceedings* (Cambridge: Cambridge University Press, 2017), 767.

20 Boulanger-Bonnelly, *supra note*, 10: 315.

21 Žilvinas Terebeiza, „Tiesos nustatymo problema šiuolaikiniame civiliniame procese“, *Socialinių mokslų studijos* 3, 3 (2011): 1023.

22 Atskiras klausimas yra turėjimas pakankamai žinių šioms reakcijoms atskirti ir tinkamai identifikuoti. Dėl to doktrinoje randama siūlymų į teisės studijas įtraukti teisės psichologijos ir tarpasmeninio bendravimo dalyką. Vincent Denault, „Misconceptions about nonverbal cues to deception: A covert threat to the justice system?“, *Frontiers in Psychology* 11, (2020), doi: 10.3389/fpsyg.2020.573460.

23 *Ibid.*

24 Vincent Denault, Chloé Leclerc ir Victoria Talwar, „The Use of Nonverbal Communication When Assessing Witness Credibility: A View from the Bench“, *Psychiatry, Psychology and Law* 31, 1 (2023): 97–120, doi:10.1080/13218719.2023.2175068.

25 Wojciech Piątek, „A Right to a Public Hearing in Times of Emergency – Online or Physical?“, *International Journal for Court Administration* 14, 2 (2023): 6, <https://doi.org/10.36745/ijca.444>.

principo įgyvendinimas visiškai užtikrinamas tada, kai teismo procese yra tiesioginis teisėjo ir byloje dalyvaujančių asmenų *viva voce* (žodinis) dialogas, kuriame gali tiesiogiai dalyvauti visuomenė. Todėl labiausiai viešumo principą leidžia užtikrinti tiesioginis teismo salėje vykstantis žodinis bylos nagrinėjimas.

2. Nuotolinio teismo posėdžio samprata ir ypatumai

Būtina teisingo bylos išsprendimo sąlyga yra teisingas teismo procesas. Teisė į teisingą teismo procesą lemia įstatymų leidėjo pareigą įstatymu nustatyti Konstitucijos normas ir principus atitinkantį bylų nagrinėjimo teisme procesą²⁶. CPK priėmimo metu buvo galimos ir taikomos tik dvi teismo posėdžio formos (žodinis ir rašytinis teismo posėdžiai), jų tvarka ir įtvirtinta šiame įstatyme. Šiuo metu pripažįstama nuotolinio teismo posėdžio organizavimo galimybė, įtvirtinta CPK 175² straipsnyje, tačiau šioje nuostatoje nėra apibrėžta, kas yra nuotolinis teismo posėdis, kokiai posėdžio formai jis priskiriamas. Jeigu vertintume, kuriai iš pirmiau nurodytų teismo posėdžio formų būtų galima priskirti nuotolinį teismo posėdį, manytina, kad tai yra žodinės formos teismo posėdis, vykstantis naudojant vaizdo konferencijų technologijas. Vis dėlto kyla klausimas, ar pagal savo pobūdį ir skirtumus nuo žodinio teismo posėdžio nuotolinis teismo posėdis gali būti laikomas žodiniu teismo posėdžiu, ar turėtų būti laikomas savarankiška (atskira) teismo posėdžio forma šalia žodinio ar rašytinio posėdžio. Ar nuotolinis teismo posėdis yra tik viena iš žodinio teismo posėdžio rūšių? Kuo nuotolinis teismo posėdis išsiskiria iš kitų teismo posėdžio formų? Kaip turėtų būti vertinamas teismo posėdis, kuriame civilinė byla nagrinėjama mišriu būdu, pavyzdžiui, vieniems procese dalyvaujantiems asmenims esant teismo posėdžio salėje, o kitiems dalyvaujant teismo posėdyje nuotoliniu būdu?

Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos (toliau – Konvencija) 6 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta teisė į viešą bylos nagrinėjimą reiškia teisę į žodinį bylos nagrinėjimą bent jau vienoje instancijoje²⁷. Pripažinus, kad nuotolinis teismo posėdis yra žodinis teismo posėdis, jis būtų laikomas tinkamu teisės į teisingą teismą užtikrinimu. O jei laikytume, kad šis teismo posėdis visa apimtimi neatitinka „žodinio bylos nagrinėjimo“ sampratos, teismo procesuose turėtų būti rengiamas bent vienas žodinis bylos nagrinėjimas fiziškai teismo posėdžio salėje, siekiant užtikrinti šalių teisę į teisingą teismą. Svarstyтина, ar atsižvelgiant į CPK 153 straipsnyje įtvirtintas teismo posėdžio formas, nuotolinis teismo posėdis teisės į teisingą teismą apsaugos aspektu galėtų būti vertinamas labiau kaip rašytinis teismo posėdis. Visgi toks vertinimas kelia nemažai abejonių, nes iš esmės

26 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. gruodžio 6 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2012-09-21, Nr. 109-5528, ir kt.

27 Europos Žmogaus Teisių Teismo Didžiosios kolegijos 2018 m. lapkričio 6 d. sprendimas byloje *Ramos Nunes de Carvalho e Sá prieš Portugaliją*, peticijos Nr. 55391/13, Nr. 57728/13 ir Nr. 74041/13, HUDOC, žiūrėta 2024 m. rugsėjo 12 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-187706>; Europos Žmogaus Teisių Teismo 2006 m. lapkričio 23 d. sprendimas byloje *Jussila prieš Suomiją*, peticijos Nr. 73053/01, HUDOC, žiūrėta 2024 m. rugsėjo 12 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-78136>, ir kt.

nuotolinis teismo posėdis proceso dalyviams suteikia galimybę aktyviai dalyvauti teismo posėdyje, jie gali žodžiu pateikti savo pozicijas, dalyvauti apklausiant liudytojus, ekspertus, naudotis pagrindinėmis šalių procesinėmis garantijomis.

Informacinių technologijų raida daro įtaką ir civilinių ginčų nagrinėjimo tvarkai, nes pripažįstama galimybė civilinį ginčą nagrinėti ir nuotoliniame (žodiniame) teismo posėdyje. Užsienio valstybių civilinį procesą reglamentuojančiuose teisės aktuose nustatytos taisyklės, kaip teismas turėtų organizuoti nuotolinį civilinės bylos nagrinėjimą. Pavyzdžiui, dar 2013 m. Vokietijos civilinio proceso kodekse (*Zivilprozessordnung*) buvo nustatytos teisinės nuostatos dėl nuotolinių posėdžių vykdymo²⁸, pagal kurias šalis neturi pareigos teismo posėdyje dalyvauti nuotoliniu būdu, nes ji gali atvykti ir dalyvauti žodiniame bylos nagrinėjime teismo salėje. Šiuo metu Vokietijoje yra parengtas, tačiau dar nepriimtas įstatymų pakeitimo paketas²⁹, skatinantis vaizdo konferencijų technologijų naudojimą civilinėse bylose. Pagal numatomus pakeitimus teismo posėdžio pirmininkas galėtų leisti arba nurodyti vienai, kelioms arba visoms proceso šalims dalyvauti žodiniame bylos nagrinėjime nuotoliniu būdu, tačiau bent vienai šaliai pateikus prieštaravimą privalėtų atšaukti nutartį dėl nuotolinio teismo posėdžio, o proceso šalims, kurios prieštaravimo nepateikė, leisti dalyvauti nuotoliu. Tokiu atveju teismo posėdis vyktų mišriu būdu. Įstatymo projekte numatytas visiškai virtualus teismo posėdžio variantas, kai ne tik proceso dalyviams, bet ir teismui nebereikia būti teismo posėdžių salėje vaizdo posėdžio metu (128a straipsnio 2 dalis). Įstatymo projekte taip pat įtvirtinama įrodymų rinkimo perduodant vaizdo ir garso įrašus tvarka ir nurodoma, kad atsižvelgiant į pakeitimus turi būti pritaikytos kitos Civilinio proceso kodekso nuostatos, pagal kurias anksčiau buvo reikalaujama, kad teisme bylos šalys ir kiti proceso dalyviai dalyvaudų asmeniškai, pvz., nuostatos dėl asmens atvykimo nurodymo, ieškinio ir atsiliepimo į jį turinio, vertėjų pasitelkimo ir kt.

Austrijoje įsigaliojo nauji Civilinio proceso kodekso pakeitimai (2023 m. liepos 14 d.), kuriais įtvirtintos konkrečios nuotolinio teismo posėdžio reglamentavimo nuostatos. Austrijos CPK kodekso 132a straipsnyje³⁰ numatyta, kad teismas gali leisti visiems arba kai kuriems civilinės bylos dalyviams dalyvauti posėdyje nuotoliniu būdu. Visgi ši galimybė yra ribota, nes teismas turi diskreciją nuspręsti, ar leisti dalyvauti nuotoliniu būdu, ir turi atsižvelgti tiek į proceso ekonomiškumą, tiek į turimas technines galimybes. Be to, prieš leisdamas dalyvauti nuotoliniame posėdyje, teismas turi gauti aiškų visų šalių sutikimą arba turi būti paskelbęs apie nuotolinį posėdį ir per tam tikrą laiką negavęs prieštaravimo. Šiuo atveju šalys gali tik pasiūlyti teismui surengti posėdį nuotoliniu būdu, tačiau sprendimą dėl

28 CPK 128a straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad teismas gali leisti šalims, jų įgaliotiems atstovams ir advokatui, pateikus prašymą arba *ex officio*, žodiniame bylos nagrinėjime dalyvauti būnant kitoje vietoje ir iš ten atlikti procesinius veiksmus. Teismo posėdis tuo pačiu metu perduodamas garsu ir vaizdu į šią vietą ir į teismo posėdžių salę. Žiūrėta 2024 m. rugsėjo 17 d., https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_zpo/index.html.

29 Vokietijos Federalinės Vyriausybės 2023 m. rugpjūčio 23 d. įstatymo „Dėl vaizdo konferencijų technologijų naudojimo skatinimo civiliniame procese ir specializuotų teismų procesuose“ projektas, žiūrėta 2024 m. rugsėjo 19 d., <https://dserver.bundestag.de/btd/20/080/2008095.pdf>.

30 Austrijos civilinio proceso kodeksas, *RGBL*. Nr. 113/1895, žiūrėta 2024 m. rugpjūčio 28 d., <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10001699>.

teismo posėdžio formos priima teismas. Austrijoje, skirtingai negu Vokietijoje, nustatyta, kad per nuotolinį posėdį teisėjas turi būti teismo posėdžių salėje, jam nesuteikiama galimybė jungtis iš kitos vietos.

Pateikti valstybių teisinio reguliavimo pavyzdžiai rodo, kad teismo pasirinkimas nagrinėti bylą nuotoliniame teismo posėdyje gali būti nulemtas proceso koncentracijos ir ekonomiškumo principų, tačiau toks posėdis galimas kaip žodinio teismo posėdžio teismo salėje alternatyva tik tuo atveju, jei šalys tam neprieštarauja. Tai reiškia, kad tik pačios šalys, o ne valstybė, suteikusi teisę į viešą žodinį „gyvą“ bylos nagrinėjimą, turi teisę atsakyti tokios civilinio ginčo nagrinėjimo formos.

Siekiant atsakyti į klausimą, ar nuotolinis teismo posėdis yra žodinis teismo posėdis, kaip tai suprantama pagal CPK, ar jo alternatyva, reikia įvertinti, kas yra žodinis teismo posėdis ir kokie elementai jį sudaro. Pirmiausia pažymėtina, kad per žodinį teismo posėdį visi proceso dalyviai ir teisėjas bendrauja tiesiogiai žodžiu teismo posėdžių salėje. Žodinis bylos nagrinėjimas dėl savo betarpiškumo, žodiškumo sudaro palankias sąlygas ištirti visas byloje svarbias aplinkybes ir įrodymus. Šiuo atveju yra svarbus tam tikras šalies ar jos atstovo dialogas su teisėju, sudarantis sąlygas teismui išsamiai, tiksliai, nuosekliai įvertinti su ginču susijusias faktines aplinkybes, nustatyti, kas konkrečioje byloje iš tiesų yra svarbu, pavyzdžiui, kokie kyla teisės klausimai, kokie įrodymai yra svarbūs, pagrindžia šalies poziciją, ir pan. Taip sumažinama rizika, kad galutinis teismo sprendimas bus priimtas remiantis faktų ir (arba) teisės klaida, ir sudaromos galimybės visuomenei stebėti teismo posėdį. Teisminiame procese siekiama nustatyti tiesą byloje, todėl žodiniame teismo posėdyje teismui yra palankiausia išsiaiškinti bylai reikšmingas aplinkybes. Taigi ši bylos nagrinėjimo forma laikoma bendrąja taisykle, kuri tapo pagrindine teisingumo vykdymo išraiška, veiksmingiausiai užtikrinančia pagrindinius teismo proceso principus ir šalims suteikiamas procesines garantijas.

Lietuvos teisės aktuose teismo posėdžio ir žodinio teismo posėdžio sąvokos nėra tiesiogiai reglamentuojamos. Vis dėlto remiantis sisteminiu CPK ir Teismų įstatymo nuostatų aiškinimu būtų galima išskirti tam tikrus elementus, kurie lemia asmenų dalyvavimą žodiniame teismo procese. Pirmiausia dalyvaujantys byloje asmenys (ieškovas, atsakovas, jų atstovai advokatai, tretysis asmuo ir kt.) ir teisėjas (teismas) susitinka gyvai. Teisėjas įkūnija nepriklausomą teisminės valdžios autoritetą, todėl jo apranga nėra įprasta – jis dėvi mantiją, turi skiriamuosius ženklus su Lietuvos valstybės herbu (Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 35 straipsnis). Tai suteikia informacijos apie teisėjo vaidmenį procese ir patvirtina, kad šis asmuo turi valstybės suteiktus įgaliojimus išspręsti ginčą ir nuspręsti, kuri šalis yra teisi. Žodinis teismo posėdis paprastai vyksta teismo patalpose, t. y. teismo salėje (CPK 154 straipsnio 2 ir 3 dalys). Teismo posėdžių salėje turi būti Lietuvos valstybės vėliava ir Lietuvos valstybės herbas (Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 35 straipsnis). Teismo salėje teisėjo vieta taip pat speciali – centrinėje salės dalyje, ant pakyls. Viena vertus, taip išlaikoma riba ir atstumas tarp teisėjo ir proceso dalyvių, kartu suteikiant teisėjui geriausią proceso dalyvių matomumą, kita vertus, tai patvirtina teismo autoritetą sprendžiant ginčą. Teismo salėje proceso šalys sėdi teisėjui iš dešinės ir kairės viena priešais kitą. Ši nuo

seno susiformavusi tradicija vizualiai atspindi rungtyniško teismo proceso esmę ir leidžia teisėjui vienodai matyti abi šalis, jų elgesį ir reakcijas. CPK normose, reglamentuojančiose žodinį bylos nagrinėjimą, numatoma teismo posėdžio tvarka, susijusi su šalių elgesio taisyklėmis per teismo posėdį (CPK 236 straipsnis). Yra nustatytos specialios taisyklės, kada teismo proceso metu reikia stovėti, sėdėti ir kalbėti. Pareiga teismo salėje esantiems asmenims atsistoti tiek teisėjui įėjus į posėdžių salę, tiek kalbant išreiškia pagarbą teismui, taip pat rodo teismo proceso pradžią ir pabaigą. Visi šie iš pirmo žvilgsnio ritualiniai žodinio teismo posėdžio elementai ir matomi simboliai skatina proceso dalyvių pagarbą vieni kitiems ir visų teismo posėdžio dalyvių elgesio ir atliekamų procesinių veiksmų bendrą kultūrą³¹. Taip pat jie kuria vykdomo teisingumo, proceso reikšmingumo ir svarbos įspūdį.

Žodinis teismo posėdis reikšmingas tinkamam (betarpiškam) įrodymų tyrimui. Teismas, nagrinėdamas bylą, „privalo tiesiogiai ištirti byloje esančius įrodymus: apklausti dalyvaujančius byloje asmenis, išklausti liudytojų parodymus, ištirti ekspertų išvadas, rašytinius, daiktinius ir kitus įrodymus“ (CPK 235 straipsnio 1 dalis). Liudytojų apklausa per žodinį teismo posėdį atliekama specialia tvarka: „Atvykę liudytojai posėdžio pirmininko patvarkymu privalo apleisti teismo posėdžio salę. Posėdžio pirmininkas imasi priemonių, kad teismo apklausti liudytojai teismo patalpoje nesusižinotų su dar neapklaustais liudytojais“ (CPK 241 straipsnis); „Kiekvienas liudytojas šaukiamas į teismo posėdžio salę ir apklausiamas atskirai. Neapklausti liudytojai negali būti teismo posėdžio salėje bylos nagrinėjimo metu. Apklaustas liudytojas lieka salėje iki bylos nagrinėjimo pabaigos“ (CPK 192 straipsnio 1 dalis), ir t. t. Taip pat visuomenei garantuojama teisė atvykus į teismo salę stebėti vykstantį bylos nagrinėjimą.

Ne visi pirmiau nurodyti žodinio teismo posėdžio tvarkos elementai užtikrinami nuotoliniame teismo posėdyje, nes jis vyksta pasitelkiant informacines ir elektroninių ryšių technologijas. CPK 175² straipsnyje įtvirtinta bendroji nuotolinio teismo posėdžio rengimo galimybė ir detalizuojama vieta, iš kurios suteikiama galimybė dalyvauti proceso dalyviams ir teismui³². Vis dėlto, skirtingai nei nurodytų užsienio valstybių teisės normose, CPK nenustatyta, kokiais atvejais teismas turi teisę nagrinėti bylą nuotoliniame teismo posėdyje ir kokius kriterijus turėtų vertinti sprendžiamas dėl tokios bylos nagrinėjimo galimybes. Taip pat nenurodyta, kokia yra šalių pateiktos pozicijos dėl nuotolinio teismo posėdžio reikšmės, kaip teismas turi elgtis, jeigu šalių pozicijos išsiskiria, ir neregamentuojama tvarka, kaip visuomenei turėtų būti sudaryta galimybė stebėti nuotolinį teismo posėdį. Manytina, kad šie esminiai nuotolinio teismo posėdžio teisėtumo elementai turėtų būti įtvirtinti CPK normose.

Nuotoliniame teismo posėdyje proceso dalyviai, naudodamiesi vaizdo konferencijų įranga, pavyzdžiui, „Zoom“, „Microsoft Teams“ platformose, teismo iš anksto atsiųstais

31 Artūras Driukas, Virgilijus Valančius, *Civilinis procesas: teorija ir praktika. III tomas* (Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007), 276.

32 Šio straipsnio 2 ir 3 dalyse nustatyta, kad nuotoliniame posėdyje teisėjų kolegijos nariai teismo posėdyje gali dalyvauti iš skirtingų teismo (teismo rūmų) patalpų, kiti proceso dalyviai taip pat gali būti skirtingose teismo (teismo rūmų) ar ne teismo patalpose.

prisijungimo duomenimis susijungia į bendrą internetinį kanalą, kuriame girdi ir (ar) mato vieni kitus. Teisėjai dėvi mantijas ir ženklus su Lietuvos valstybės herbu, kiti proceso dalyviai prisijungia iš savo darbo ar kitų vietų. Prisijungus į nuotolinį teismo posėdį, nustatoma teismo proceso dalyvių tapatybė, užtikrinant konfidencialios informacijos apsaugą. Nuotolinio teismo posėdžio metu turi būti užtikrinama, kad nebūtų prie jo aplinkos neteisėtai prisijungusių (neautorizuotų) asmenų. Kadangi procesas vyksta naudojant informacines technologijas, suprantama, kad, kilus poreikiui į bylą pateikti naujų įrodymų, procesas po trumpos pertraukos galėtų būti tęsiamas tik tais atvejais, kai įrodymai yra elektroninės formos ir šalys gali su jais greitai susipažinti naudodamosi elektroninėmis priemonėmis.

Nurodyti žodinio teismo posėdžio teismo salėje ir nuotolinio teismo posėdžio elementai leidžia teigti, kad žodinis bylos nagrinėjimas teismo posėdžio salėje ir nuotoliniu būdu nėra tapačios teismo posėdžio formos. Atsižvelgiant į tai, kad nuotolinis teismo posėdis vyksta žodžiu, bet proceso dalyviams esant atskirose patalpose, naudojant vaizdo konferencijų technologijas, dėl kurių atsiranda modifikuota žodinio teismo posėdžio organizavimo tvarka, manytina, kad šio posėdžio pobūdis yra žodinis, bet realizacijos forma lemia, kad jis negali būti visa apimtimi laikomas žodiniu teismo posėdžiu, kaip tai suprantama pagal CPK. Šią išvadą, be kita ko, lemia vieno iš pagrindinių žodinio teismo posėdžio elementų – tiesioginio ryšio tarp teisėjo, proceso dalyvių ir visuomenės – nebuvimas. Todėl nuotolinis teismo posėdis turėtų būti vertinamas kaip specifinė (*sui generis*) posėdžio forma, kuri tampa tarpine grandimi tarp reglamentuotų žodinio ir rašytinio teismo posėdžių formų, reikalaujanti atskiros teisinio reglamentavimo.

3. Nuotolinio teismo posėdžio suderinamumo su viešumo principu problemos

„Siekdamas užtikrinti teismo posėdžio, kaip bylų nagrinėjimo teisme elemento, viešumą, įstatymų leidėjas teismo posėdžio tvarką turi reglamentuoti taip, kad būtų sudarytos sąlygos užtikrinti proceso dalyvių teisę pareikšti nuomonę visais bylose sprendžiamais klausimais bei visuomenės interesą būti informuotai apie teismo procesą ir priimamus sprendimus“³³ ir galimybė tiesiogiai jame dalyvauti. Taigi turi būti pasitelkiamos tokios teismo posėdžio formos, kurios užtikrintų tinkamą viešumo principo įgyvendinimą civiliniame procese. Abejotina, ar nuotoliniame teismo posėdyje, kuris dėl savo specifikos gali būti laikomas atskira teismo posėdžio forma, šis principas yra tinkamai užtikrinamas. Ar nuotolinis teismo posėdis gali būti organizuojamas visose civilinėse bylose, ar turėtų būti išskiriami tam tikri kriterijai, kada ši posėdžio forma gali arba atvirkščiai – negali – būti naudojama? Ar nuotolinis teismo posėdis gali būti organizuojamas sprendžiant bet kuriuos procesinio pobūdžio klausimus, ar nagrinėjant bylą iš esmės? Ar mišrus teismo posėdis pernelyg neriboja šalių procesinių garantijų? Galiausiai ar nuotolinio teismo posėdžio

33 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. gruodžio 6 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2012-09-21, Nr. 109-5528.

organizavimas yra suderinamas su Konvencijos nuostatomis, kurios garantuoja minimalius apsaugos lygio standartus?

Europos Žmogaus Teisių Teismas (toliau – EŽTT) vertindamas vaizdo konferencijų, kaip priemonės dalyvauti teismo procese, leistinumą pagal Konvencijos 6 straipsnio reikalavimus, nurodo, kad šalių dalyvavimas teismo posėdyje vaizdo konferencijos būdu savaime nelaikytinas pažeidžiančiu Konvencijos 6 straipsnį, tačiau nacionalinis teismas turi pareigą užtikrinti, kad tokia priemone būtų naudojamosi siekiant teisėto tikslo ir laikantis tinkamo teismo proceso reikalavimų³⁴. Tačiau kas tokiu atveju turėtų būti laikoma teisėtu tikslu? Ar juo galėtų būti laikomas operatyvus (ekonomiško) proceso tikslas? Manytina, kad taip. Visgi svarstyтина, ar vien siekis, kad šalims būtų patogiau ar ekonomiškiau, t. y. sutaupyti šalių ir (ar) kitų asmenų laiko ir kelionės išlaidų, ar siekis išlyginti teismų darbo krūvį, nesant kitų objektyvių pagrindų, galėtų būti laikomas teisėtu tikslu, suderintu su teisės į teisingą procesą reikalavimu.

Tinkamo teismo proceso reikalavimas yra neatsiejamas nuo tinkamo teisinio reglamentavimo. Konvencijoje ir Konstitucijoje pripažinti viešo bylų nagrinėjimo reikalavimai lemia būtinybę užtikrinti viešumo principo taikymą civiliniame procese. Tai reiškia, kad pagal visuotinai pripažįstamą taisyklę teismo procesas civilinėse bylose turi būti viešas. Atitinkamai išimtis iš šio principo ribojimo (ne viešo bylos nagrinėjimo) turėtų būti nustatytos tik įstatyme (CPK 9 straipsnio 1 dalis).

CPK 175² straipsnyje nustatyta, kad bylų nagrinėjimas ir byloje dalyvaujančių asmenų dalyvavimas nuotoliniuose teismo posėdžiuose gali būti užtikrinamas teisingumo ministro nustatyta tvarka, suderinta su Teisėjų taryba. Tokia tvarka yra įtvirtinta Aprašo nuostatomis: 2 punkte nurodytas tikslas nustatyti proceso dalyvių dalyvavimo teismo posėdžiuose ir liudytojo apklausos naudojant vaizdo konferencijų ir telekonferencijų technologijas tvarką, tačiau išsami nuotolinio teismo posėdžio organizavimo ir dalyvavimo jame tvarka jame nėra nurodyta, reglamentavimas yra tik epizodinis, pavyzdžiui, teismo proceso dalyvių tapatybės nustatymo tvarka, viešumo užtikrinimo priemonės. Kaip turėtų elgtis teismas nuotoliniame teismo posėdyje vykdydamas liudytojų apklausą, nei CPK, nei Apraše tiesiogiai nenumatyta. Atsižvelgiant į tai ir į reglamentavimo Aprašu fragmentiškumą, kyla klausimas, kokia teismo posėdžio tvarka remdamiesi teismai šiuo metu rengia nuotolinius teismo posėdžius.

Pagrindinis nacionalinės teisės aktas, reglamentuojantis nuotolinį teismo posėdį (jo tvarką), yra Teisėjų tarybos patvirtintos neprivalomos rekomendacijos dėl nuotolinių teismo posėdžių (toliau – Rekomendacijos)³⁵, parengtos remiantis 2021 m. birželio 30 d. Eu-

34 Europos Žmogaus Teisių Teismo 2006 m. spalio 5 d. sprendimas byloje *Marcello Viola prieš Italiją*, peticijos Nr. 45106/04, HUDOC, žiūrėta 2024 m. rugsėjo 12 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-77244>; Europos Žmogaus Teisių Teismo 2016 m. vasario 16 d. sprendimas byloje *Yevdokimov ir kiti prieš Rusiją*, peticijos Nr. 19929/12, Nr. 42389/12, Nr. 57043/12, Nr. 67481/12 ir kt., HUDOC, žiūrėta 2024 m. rugsėjo 11 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-160620>; Europos Žmogaus Teisių Teismo 2010 m. lapkričio 2 d. sprendimas byloje *Sakhnovskiy prieš Rusiją*, peticijos Nr. 21272/03, HUDOC, žiūrėta 2024 m. rugsėjo 12 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-101568>.

35 Rekomendacijos dėl nuotolinių teismo posėdžių, *supra note*, 7.

ropos veiksmingo teisingumo komisijos (toliau – CEPEJ) gairėmis dėl vaizdo konferencijų teismo procese³⁶. Visgi Rekomendacijų tikslas nurodomas kaip siekis pateikti patarimus teismams ir proceso dalyviams, siekiant nustatyti standartus ir užtikrinti gerosios praktikos laikymąsi įgyvendinant teisingumo vykdymą, tačiau ne reglamentuoti šio proceso tvarką.

Taigi, nors Rekomendacijos teismams nėra privalomos, jomis vadovaujamosi, pirmiausia dėl to, kad nei CPK, nei Apraše išsamiai neregamentuojama nuotolinio teismo posėdžio bylos nagrinėjimo tvarka. Rekomendacijose gana detalai nurodyta nuotoliniam teismo posėdžiui pritaikyta pasirengimo tvarka ir nuotolinio teismo posėdžio eiga, jeigu kyla poreikis pateikti į bylą dokumentų, įrodymų, ir aprašyta, kaip tai turėtų būti daroma, detalizuota liudytojų apklausos tvarka (beje, kitokia negu CPK 193 straipsnyje), įtraukiant nuostatas dėl teismo įsitikinimo, kad liudytojui nėra daromas neigiamas poveikis ir nesinaudojama neleistinomis priemonėmis. Kai proceso dalyviai pažeidžia nuotolinio teismo posėdžio tvarką, teismas gali taikyti proceso įstatyme nustatytas priemones, išpėti asmenį, pašalinti iš teismo posėdžio atjungdamas nuo vaizdo konferencijos ar telekonferencijos ir kt., visgi pastarosios priemonės CPK taip pat nenumatytos (CPK 162 straipsnis).

Atsižvelgiant į esamą nuotolinio teismo posėdžio civiliniame procese reglamentavimą kyla klausimas, ar dabartinis reguliavimas (teisės aktų suderinamumas šioje srityje) yra tikrai pagrįstas. Pirmia, svarstytina, ar pagrįstai nuotolinio teismo posėdžio tvarka yra reglamentuota ne CPK ar Apraše, bet Rekomendacijose. Tai rodo, kad teismų savivaldos institucijos tam tikra prasme iš esmės užsiima teisėkūra, t. y. nustato elgesio civiliniame procese taisykles, kuriomis vadovaujasi teismai ir proceso dalyviai. Tokiu atveju kyla valdžių padalijimo principo tinkamo užtikrinimo klausimas. Suprantama, kad šiame padalijime glūdi bendradarbiavimo principas, šiuo atveju lėmęs Rekomendacijų parengimą tuo laiku, kada (po)pandeminiu laikotarpiu reikėjo greitų sprendimų ir aiškesnės nuotolinio teismo posėdžio tvarkos teismams, atsižvelgiant į pandemijos situaciją. Vis dėlto šiuo metu toks reglamentavimo tinkamumas yra abejotinas. Be to, Rekomendacijose nurodyta tvarka kai kuriais atvejais apima naujas arba kitokias taisykles, palyginti su CPK ar Aprašu, pavyzdžiui, dėl pasiruošimo nuotoliniam teismo posėdžiui, teismo informacijos posėdžio pradžioje apie nuotolinio posėdžio etiketą, dokumentų, įrodymų pateikimo, liudytojų ar kitų proceso dalyvių apklausos, taip pat advokato ir jo atstovaujamojo bendravimo slaptumo užtikrinimo ir dėl priemonių, kurias gali taikyti teismas už posėdžio tvarkos pažeidimą.

Antra, kyla klausimas, ar įstatymų leidėjas pasirinko tinkamą nuotolinio teismo posėdžio reglamentavimo būdą, t. y. nuotolinio teismo posėdžio tvarką nustatyti teisingumo ministro patvirtintu poįstatyminiu teisės aktu (aprašu). Įprastai bylą nagrinėjant iš esmės pirmosios ir vienintelės instancijos teisme teisė į „viešą bylos nagrinėjimą“, kaip ji suprantama pagal Konvencijos 6 straipsnio 1 dalį, reiškia teisę į „žodinį bylos nagrinėjimą“³⁷. Tai

36 Guidelines on videoconferencing in judicial proceedings (CEPEJ(2021)4REV4), 2021 m. birželio 30 d., <https://rm.coe.int/cepej-2021-4-guidelines-videoconference-en/1680a2c2f4>.

37 Europos Žmogaus Teisių Teismo Didžiosios kolegijos 2018 m. lapkričio 6 d. sprendimas byloje *Ramos Nunes de carvalho e sá prieš Portugaliją*, peticijos Nr. 55391/13, Nr. 57728/13 ir Nr. 74041/13, HUDOC, žiūrėta

lemia, kad žodinis bylos nagrinėjimas yra būtinas teisės į teisingą teisimą elementas, saugomas aukščiausios galios teisės aktais, tarp jų ir Konstitucija ir Konvencija. „Konstitucinis viešo bylų nagrinėjimo teismuose principas gali būti užtikrinamas įvairiomis įstatymų leidėjo nustatytais bylų nagrinėjimo teismuose formomis.“³⁸ „Lietuvoje nėra deleguotosios įstatymų leidybos, todėl Seimas – įstatymų leidėjas negali pavesti Vyriausybei ar kitoms institucijoms poįstatyminiais aktais reguliuoti tų teisinių santykių, kurie pagal Konstituciją turi būti reguliuojami įstatymais.“³⁹ Kadangi teismo posėdžių formos ir jų tvarka yra reguliuojama įstatymu (CPK), neturi būti kuriama tokia teisinė situacija, kai poįstatyminiu teisės aktu (šiuo atveju teisingumo ministro aprašu) nustatomas teisinis reglamentavimas konkuruojama su Konstitucijoje ir Konvencijoje nustatytais taisyklėmis. Poįstatyminių teisės aktų paskirtis – detalizuoti ar reglamentuoti įstatyme nustatytą bendro pobūdžio taisyklės įgyvendinimą, t. y. ją išplėsti, tačiau jokių būdu ne susiaurinti ar numatyti išimtis, naujas taisykles. Teisėkūroje turi būti vadovaujamasi sistemiškumo principu, kuris iš esmės lemia, kad „poįstatyminiu teisės aktu yra realizuojamos įstatymo normos, tačiau toks teisės aktas negali pakeisti paties įstatymo ir sukurti naujų bendro pobūdžio teisės normų, kurios konkuruotų su įstatymo normomis; kitaip būtų pažeista Konstitucijoje įtvirtinta įstatymų viršenybė poįstatyminių aktų atžvilgiu“⁴⁰. Šiuo atveju susiklosto situacija, kai bendrąjį teisėto civilinio proceso principą (viešumą), nustatytą Konvencijoje ir Konstitucijoje, riboja net ne įstatymas, o poįstatyminis teisės aktas.

Atsižvelgiant į tai, kad nuotoliniai teismo posėdžiai ir toliau vyks, manytina, kad, siekdamas užtikrinti šio proceso tvarkos teisėtumą ir aiškumą, įstatymų leidėjas turėtų priimti atitinkamus CPK pakeitimus, susijusius su nuotolinių teismo posėdžių reguliavimu.

Dabartinis teisinis reglamentavimas taip pat nepateikia atsakymo, ar nuotolinis teismo posėdis gali būti rengiamas visose civilinėse bylose, ar yra konkretūs kriterijai, nuo kurių priklauso, ar byla gali, ar negali būti nagrinėjama nuotoliniame teismo posėdyje. Rekomendacijų 3.1 punkte teigiama, kad nuotolinis teismo posėdis organizuojamas esant proceso įstatymuose nustatytiems teisiniams pagrindams, ir pateikiama nuoroda į CPK 175² straipsnį, tačiau šiame straipsnyje nėra nurodyti konkretūs pagrindai ar kriterijai, kuriems esant gali būti organizuojamas nuotolinis teismo posėdis. Manytina, kad siekiant teisinio aiškumo ir konkretumo šis klausimas taip pat turėtų būti tiksliai reglamentuotas įstatyme.

Vertinant nuotolinio teismo posėdžio specifiką ir viešumo principo elementų svarbą tam tikrų kategorijų bylose manytina, kad nuotolinis teismo posėdis neturėtų būti

2024 m. rugsėjo 12 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-187706>; Europos Žmogaus Teisių Teismo 2009 m. gruodžio 10 d. sprendimas byloje *Koottummel prieš Austriją*, peticijos Nr. 49616/06, HUDOC, žiūrėta 2024 m. rugsėjo 12 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-160620>, ir kt.

38 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. gruodžio 6 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2012-09-21, Nr. 109-5528.

39 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2023 m. balandžio 26 d. nutarimas, TAR, 2024-01-02, Nr. 1; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2015 m. rugsėjo 29 d. nutarimas, TAR, 2017-01-02, Nr. 1.

40 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2023 m. lapkričio 7 d. nutarimas, TAR, 2024-05-02, Nr. 8124; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2018 m. balandžio 27 d. nutarimas, TAR, 2018-04-27, Nr. 6782.

rengiamas visose civilinėse bylose be išimties. Visų pirma nuotolinis teismo posėdis neturėtų būti rengiamas, kai yra poreikis tiesiogiai išklausti šalis, liudytojus, bylos aplinkybės reikalauja teismo tiesiogiai susidaryti įspūdį apie bylos šalis, suteikiant joms galimybę gyvai pačioms ar per atstovus paaiškinti faktines aplinkybes ar kitus klausimus. Taip pat manytina, kad jeigu byloje yra kviečiami liudytojai, jų apklausa turėtų būti rengiama per žodinį bylos nagrinėjimą teismo posėdžio salėje, siekiant užtikrinti šio proceso teisėtumą, objektyvumą ir apsaugą, nebent visi dalyvaujantys byloje asmenys ir pats liudytojas prašo apklausos nuotoliniu būdu, o teismas su tuo sutinka.

Teisminiam procesui vykstant nuotoliniu būdu, kai kurių procesinių veiksmų atlikimas yra ribotas dėl objektyvių priežasčių. Daugiausia klausimų kelia liudytojų apklausa nuotoliniame teismo posėdyje, nes neaišku, kaip tokiu atveju užtikrinti, kad liudytojams nebūtų daromas neteisėtas poveikis ir jie tarp savęs nesusižinotų, nederintų pateikiamų paaiškinimų. Kyla rizika, kad jų duodami paaiškinimai iš esmės gali būti iš anksto paruošto teksto skaitymas iš ekrano, ir klausimas, kaip teismas gali užtikrinti, kad atsakymai į klausimus nebūtų perduodami tiesiogiai per kitas ryšio priemones aktualiu laiku ir pan. Be rizikos, kad naudojant informacines technologijas teisėjui nėra aiškiai matoma, ar liudytojui nedaro įtakos kiti nuotolinėje vietoje esantys asmenys, taip pat kyla klausimas dėl teisėjo nuomonės susiformavimo objektyvumo, t. y. ar per ekraną matomo vaizdo niuansai, pavyzdžiui, geriau apšviestas, ryškus vaizdas, tik veido matymas, iš toliau pateikiamas platesnis vaizdas, vaizdo fonas ar pan., nedaro įtakos teisėjo pasitikėjimui ar jo požiūriui į liudytoją, kartu ir jo pateikiamos informacijos patikimumo vertinimui.

Organizuojant nuotolinį teismo posėdį informacinėmis technologijomis, kyla didesnė rizika dėl netinkamo teismo posėdžio fiksavimo, nes, nors teisėjas turėtų įspėti, kad per teismo posėdį draudžiama filmuoti, fotografuoti, daryti garso ar vaizdo įrašus, transliuoti posėdį, realiai užtikrinti, kad tokie veiksmai nebūtų atliekami, yra sudėtinga. Todėl nuotolinis teismo posėdis visų pirma neturėtų būti organizuojamas bylose, kuriose yra pateikiama konfidenciali, paslaptį sudaranti informacija ar neskelbtina asmeninio pobūdžio informacija. Be to, nuotolinis teismo posėdis neturėtų būti organizuojamas civilinėse bylose, kuriose pagal CPK nuostatas proceso dalyvių dalyvavimui žodiniame teismo posėdyje skiriamas ypatingas dėmesys⁴¹ ar jų dalyvavimas pripažintas būtinu⁴².

Ribotos viešumo principo užtikrinimo galimybės nagrinėjant bylą nuotoliniame posėdyje kelia klausimą, ar tokia posėdžio rengimo galimybė neturėtų būti taikoma tik atskirose proceso stadijose, vengiant jo taikymo nagrinėjant bylą iš esmės. Atsižvelgiant į teismo proceso stadijose realizuojamų procesinių garantijų apimtį, tikslinga išskaidyti patį teisminį procesą į etapus ir įsivertinti, kada galėtų būti rengiamas nuotolinis teismo posėdis. Jeigu byloje organizuojamas parengiamasis teismo posėdis žodinio proceso tvarka, per kurį siekiama išsiaiškinti ginčo esmę, galutinai suformuluoti šalių reikalavimus, nustatyti

41 Pavyzdžiui, pagal CPK 388 straipsnio 2 dalį atsakovo dalyvavimas teismo posėdyje yra būtinas nagrinėjant bylą dėl tėvystės nustatymo, CPK 467 straipsnio 2 dalyje akcentuojama būtinybė teismo posėdyje apklausti asmenį, kurį prašoma pripažinti neveiksniu tam tikroje srityje.

42 Ambrasaitė, *supra* note, 11: 490.

reikalingus įrodymus, įtrauktinus dalyvauti byloje asmenis ir pan., bet dar neplanuojama pereiti prie bylos nagrinėjimo iš esmės, tai, siekiant operatyvumo, nuotolinis teismo posėdis, šalims sutikus, galėtų būti organizuojamas. Manytina, kad teismo procesinio sprendimo paskelbimas, kai jis vyksta teismo posėdžių salėje, taip pat galėtų būti organizuojamas nuotoliniu būdu. Vis dėlto jeigu byloje yra organizuojamas parengiamasis teismo posėdis ir yra reali galimybė pereiti prie bylos nagrinėjimo iš esmės arba vyksta bylos nagrinėjimo iš esmės teismo posėdis, turėtų būti įvertinama, be jau nurodytų aspektų (liudytojų apklausos rengimas, saugotinos informacijos atskleidimo rizika ir tiesioginio ryšio svarba bylos faktinių aplinkybių nustatymui), šalių pozicija tokiu klausimu, jų techninės galimybės dalyvauti nuotoliniame teismo posėdyje naudojant informacines technologijas ir pagrindinių teisminio proceso principų ir šalims suteikiamų procesinių garantijų užtikrinimas.

Atsižvelgiant į dispozityvumo principą, manytina, kad ginčo šalims turi būti suteikiama teisė prašyti teismo bylą nagrinėti nuotoliniame teismo posėdyje. Visgi, atsižvelgiant į viešumo principo reikšmę ir teisės į teisingą teismą sąlygas, toks prašymas teismui neturėtų būti privalomas. O jei nors viena iš šalių nesutinka su nuotoliniu teismo posėdžiu, ši teismo posėdžio forma neturėtų būti pasirenkama tokioje byloje. Rekomendacijose numatyta, kad šaliai nesutikus su nuotolinio teismo posėdžio organizavimu teismas gali organizuoti mišrų nuotolinį posėdį ir kviešti tą asmenį dalyvauti teismo posėdyje fiziškai. Manytina, jog jeigu šalis išreiškia valią, kad teismo posėdis vyktų žodinio proceso tvarka teismo posėdžio salėje, tai reikėtų vertinti kaip šalies siekį, kad visas teisminis procesas vyktų tokia forma, o ne tik kaip jo asmeninio dalyvavimo formos išraiška.

Praktikoje taip pat kyla klausimų, kaip užtikrinti viešumo ir šalių lygiateisiškumo ir rungimosi principų įgyvendinimą, kai organizuojamas mišrus nuotolinis teismo posėdis. Pagal CPK 17 straipsnį šalių procesinės teisės yra lygios⁴³. Pagal šį principą reikalaujama, kad „kiekviena šalis turėtų prieinamą galimybę pristatyti savo bylą tokiu būdu, dėl kurio nepatektų į žymiai nepalankesnę padėtį, palyginus su oponentu“⁴⁴. Kyla klausimas, ar viena šalis, dalyvaudama teismo posėdyje teismo salėje, nepatenka į galimai „prastesnę“ padėtį, palyginti su kita šalimi, kuri dalyvauja tame pačiame posėdyje nuotoliniu būdu. Kaip minėta, asmenims teismo posėdyje dalyvaujant tiesiogiai geriau matomos jų reakcijos, kūno kalba atsakant į klausimus ir pan., taip pat matyti, jei advokatas bando savo klientui patarti, kaip atsakyti į klausimus, ar šalis skaito iš anksto parengtą tekstą, o jei šalis dalyvauja nuotoliniu būdu, šie momentai gali būti nepastebimi. Be to, gali būti situacijų, kai šalis, teikdama parodymus ar paaiškinimus, vizualiai demonstruoja konkretų dokumentą teismo salėje. Teismo posėdyje nuotoliniu būdu dalyvaujanti šalis taip pat turi turėti galimybę matyti priešingą šalį ir jos rodomą dokumentą, taigi kyla klausimas, ar ši teisė visada tinkamai užtikrinama. Tai – tik keli aspektai, kurie turėtų būti įvertinti šalių prieš išreiškiant savo nuomonę dėl mišraus teismo posėdžio organizavimo formos tinkamumo, o teismas,

43 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. liepos 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-222-611/2021“, *Infolex*, žiūrėta 2024 m. rugsėjo 4 d., <https://www.infolex.lt/tp/2009743>.

44 Europos Žmogaus Teisių Teismo 2001 m. birželio 7 d. sprendimas byloje *Kress prieš Prancūziją*, peticijos Nr. 39594/98, HUDOC, žiūrėta 2024 m. rugsėjo 12 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-64069>.

siekdamas užtikrinti vienodas šalių procesines garantijas, mišrų teismo posėdį turėtų rengti tik išimtiniais atvejais.

Vertinant viešumo principo įgyvendinimą nuotoliniame teismo posėdyje, svarbu įvertinti prieinamumą dalyvauti visuomenei. Bylos nagrinėjimas nuotoliniame teismo posėdyje riboja visuomenės galimybes stebėti teismo posėdį. Iš esmės viešame žodiniame teismo posėdyje turi teisę dalyvauti bet kuris asmuo, išskyrus aiškiai nurodytas išimtis (CPK 9 straipsnio 4 dalis). Kyla klausimas, ar tokia galimybė tinkamai suteikiama nuotoliniame teismo posėdyje.

Pirmiausia, siekiant užtikrinti viešumą, visuomenei turi būti iš anksto prieinama išsami informacija apie nagrinėjamas bylas. Svarstyтина, kaip visuomenei turėtų būti suteikiama informacija apie nuotolinius teismo posėdžius ir jų stebėjimo galimybę. Manytina, kad apie numatomus nuotolinius teismo posėdžius turėtų būti iš anksto paskelbiama teismo interneto svetainėje pateikiamuose tvarkaraščiuose, atskirai nurodant, kad posėdis bus nuotolinis, ir informuojant, kokių būdu visuomenė gali jį stebėti. Svarstyтина, ar turėtų būti iš karto pateikiama prisijungimo nuoroda, jeigu visuomenei leidžiama prisijungti prie teismo posėdžio per nuotolį, ar pirmiausia teikiama registracijos forma, kurią užpildžius būtų suteikiama galimybė dalyvauti nuotoliniame teismo posėdyje, prieš kiek laiko turėtų būti registruojami asmenys, norintys dalyvauti konkrečios bylos posėdyje. „Nors istoriškai dalyvavimas teisme nereikalautų identifikuoti save ar atskirai registruotis ir tai gali būti suprantama kaip potencialiai žalinga laisvei tam tikruose kontekstuose, toks reikalavimas gali būti proporcingas ir teisingas atsakas į teismo posėdžių įrašų naudojimo reguliavimo problemą.“⁴⁵ Sutiktina, kad visų nuotoliniame teismo posėdyje dalyvaujančių asmenų tapatybė teismui turėtų būti žinoma, todėl išankstinis identifikavimo procesas turėtų būti aiškus, paprastas ir vienodas visuose teismuose. Ši informacija reikalinga tiek teismui, užtikrinančiam teismo posėdžio tvarką, tiek pačiam dalyviui, jeigu per teismo posėdį kiltų kokių nors techninių nesklandumų ir pan. Rekomendacijų 2.6 ir 2.7 punktuose nustatyta tvarka atrodo gana aiški, jeigu asmuo turi pakankamai informacinių technologijų žinių ir gebėjimų, tačiau kyla klausimas, ar tokių žinių neturinčiam asmeniui ja nėra pernelyg apribojamas teismo posėdžio viešumas.

Taip pat diskutuotina, kokiais būdais visuomenei turi būti suteikiamos galimybės dalyvauti nuotoliniame teismo posėdyje. Pavyzdžiui, Vokietijoje visuomenei suteikiama galimybė dalyvauti nuotoliniame teismo posėdyje tik esant teismo patalpose, į kurias perduodamas nuotolinio teismo posėdžio garsas ir vaizdas⁴⁶. Lietuvos teisės nuostatose numatytas ne tik šis visuomenės dalyvavimo būdas – asmenims, pateikusiems prašymą, leidžiama stebėti ar klausyti nuotolinį teismo posėdį prisijungus prie vaizdo konferencijos ar telekonferencijos⁴⁷. Taigi yra įtvirtinta galimybė visuomenės nariams suteikti prieigą prie nuotolinio teismo posėdžio ir taip įgyvendinti jų teisę dalyvauti viešuose teismo posėdžiuose. Viena

45 Judith Townend, Paul Magrath, „Remote Trial and Error: How COVID-19 Changed Public Access to Court Proceedings“, *Journal of Media Law* 13, 2 (2021): 107–121. doi:10.1080/17577632.2021.1979844.

46 Vokietijos civilinio proceso kodekso projekto 128a straipsnis.

47 Rekomendacijų 2.6 punktą ir Aprašo 10¹ punktą.

vertus, tokios prieigos suteikimas užtikrina visuomenei, kuri naudojasi informacinėmis technologijomis, platesnę teisę dalyvauti teismo posėdyje, kita vertus, viešumo principas tokioje situacijoje turi koreliuoti pirmiausia su tinkamo teismo proceso garantija, t. y. neskelbtinos informacijos apsauga, teismo posėdžio tvarkos užtikrinimo būtinybe, asmenų, galinčių dalyvauti nuotoliniame teismo posėdyje, skaičiumi, saugumo užtikrinimu ir pan. Manytina, kad bendroji taisyklė, kuri leistų visai visuomenei, nepriklausomai nuo gebėjimo naudotis informacinėmis technologijomis, stebėti teisminį procesą, būtų teismo posėdžio garso ir vaizdo retransliavimas į atskirą, visuomenei atvirą teismo posėdžio salę ar kitą teismo pastate esančią patalpą. O prisijungimas prie vaizdo konferencijos nuotoliniu būdu turėtų būti laikomas išimtimi, kuri gali būti taikoma, jeigu visuomenės atstovas negali stebėti teismo proceso realiu laiku iš teismo patalpų.

Taigi, atsižvelgiant į informacinių technologijų raidą, visuomeninių santykių kaitą ir teisinio reglamentavimo naujoves, manytina, kad nuotoliniai teismo posėdžiai yra ir bus naudojami teismų kaip dar viena alternatyvi forma šalia CPK įtvirtintų žodinio teismo posėdžio ir rašytinio proceso formų. Nuotolinis teismo posėdis dėl savo specifikos neišvengiamai tam tikra apimtimi riboja viešumo principą, kuris yra esminis teisės į teisingą teismą elementas, todėl reikia keisti teisinį reglamentavimą, pirmiausia formos aspektu, tinkamą nuotolinio teismo posėdžio tvarką nustatant įstatymo galią turinčiame teisės akte.

Išvados

1. Technologijų taikymo poreikis civiliniame procese lėmė, kad civilinės bylos nagrinėjamos ir nuotoliniame teismo posėdyje. Nuotolinio teismo posėdžio prigimtis yra žodinė, bet dėl formos ir nustatytų organizavimo, šalių ir visuomenės dalyvavimo jame ypatumų toks posėdis negali būti visa apimtimi laikomas žodiniu teismo posėdžiu, kaip tai suprantama pagal CPK, ir vertintinas kaip specifinė (*sui generis*) teismo posėdžio forma.
2. Pagal viešumo principą reikalaujama maksimaliai atviro tiesioginio žodinio teismo proceso, kuriame būtų sudaroma galimybė tiek proceso dalyviams, teismui, tiek visuomenei tiesiogiai žodžiu dalyvauti procese teismo posėdžio salėje nagrinėjant bylą. Nuotolinis teismo posėdis dėl savo specifikos neišvengiamai riboja viešumo principo įgyvendinimą tam tikra apimtimi.
3. Viešumas yra teisės į teisingą teismą elementas, kuris gali būti ribojamas ne žemesniu nei įstatymo teisinę galią turinčiu teisės norminiu aktu. Šiuo metu Lietuvoje nuotolinio teismo posėdžio tvarka ir viešumo principo ribojimo taisyklės nustatytos ne įstatyme, o poįstatyminiam teisės akte ir Teisėjų tarybos priimtame akte. Toks teisinis reguliavimas kelia abejonių dėl jo suderinamumo su Konvencijoje ir Konstitucijoje nustatytomis taisyklėmis. Todėl siūlytina keisti teisinį reguliavimą, nustatant nuotolinio teismo posėdžio taisyklės įstatymo galią turinčiame teisės norminiame akte.

4. Nuotolinis teismo posėdis neturėtų būti organizuojamas visose civilinėse bylose ir visose teismo proceso stadijose. Kiekvieną kartą turi būti įvertinama teismo ir proceso šalių tiesioginio ryšio svarba bylos faktinių aplinkybių nustatymui, tai, ar bus apklausiami liudytojai, saugotinos informacijos atskleidimo rizika, šalių pozicija, jų techninės galimybės dalyvauti nuotoliniame teismo posėdyje naudojant informacines technologijas ir pagrindinių teisminio proceso principų ir šalims suteikiamų procesinių garantijų užtikrinimas.
5. Visuomenei turi būti tinkamai suteikiama galimybė dalyvauti nuotoliniame teismo posėdyje, kartu užtikrinant nuotolinio teismo posėdžio tvarką ir rimtį, tinkamą paslaptį sudarančios informacijos apsaugą.

THE (NON-) APPLICATION OF THE PRINCIPLE OF PUBLICITY OF PROCEEDINGS IN THE REMOTE HEARING OF A CIVIL CASE

Indrė Maculevičienė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. *The article analyses the problems of proper implementation of the principle of publicity in the remote court hearing in civil proceedings. Since in Lithuania the remote court hearing is increasingly used not for individual procedural actions, but for the substantive hearing of the case, the article analyses whether it ensures one of the fundamental principles and objectives of civil proceedings - publicity. First of all, the study identifies the elements of the principle of publicity that allow to conclude that the case is heard in open court, analyses the peculiarities of the remote hearing, the adequacy and sufficiency of its regulation, finally assesses whether the remote hearing fully ensures the implementation of the principle of publicity, discusses some practical problems in the application of the remote hearing and presents possible solutions to them.*

Keywords: *remote court hearing, publicity, oral hearing*

Indrė Maculevičienė. Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Privatinės teisės instituto doktorantė, lektorė. Mokslinių tyrimų kryptys: civilinis procesas, civilinė teisė.

Indrė Maculevičienė. PhD candidate and lecturer at the Institute of Private Law at the Law School at Mykolas Romeris University. Research interests: civil procedure, civil law.

FIZINIO ASMENS SUBJEKTINIŲ TEISIŲ APSAUGA TAIKANT APRIBOJIMUS IŠIEŠKOTI IŠ JO TURTO VYKDYMO PROCESĖ

Darius Bolzanas

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokykla
Privatinės teisės institutas
Elektroninis paštas: bolzanas@mruni.eu

Remigijus Jokubauskas

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokykla
Privatinės teisės institutas
Elektroninis paštas: remigijus.jokubauska@mruni.eu

Pateikta 2024 m. spalio 18 d., parengta spaudai 2025 m. balandžio 3 d.

DOI: 10.13165/JUR-25-32-1-08

Santrauka. Straipsnyje analizuojami apribojimai išieškoti iš skolininko fizinio asmens turto priverstinio vykdymo procese. Turtinio pobūdžio vykdymo procese išieškojimas įprastai yra nukreipiamas į visą skolininkui priklausančią turtą. Vis dėlto, siekiant teisingo išieškotojo ir skolininko interesų balanso, įstatyme nustatyti apribojimai, taikomi išieškant iš skolininko turto. Šie apribojimai atskleidžia socialinius ir ekonominius priverstinio vykdymo proceso tikslus. Straipsnyje nagrinėjamas apribojimų išieškoti iš skolininko turto tikslas ir jų taikymo taisyklės. Siekiama atskleisti, kaip, taikant šiuos apribojimus vykdymo procese, turi būti suderinamas išieškotojo interesas dėl efektyvaus vykdomojo dokumento įvykdymo ir skolininko teisių (teisės į nuosavybę, privatų gyvenimą) apsauga.

Reikšminiai žodžiai: vykdymo procesas, apribojimai išieškoti iš skolininko turto, teisė į orumą, teisė į nuosavybę, žmogaus teisių apsauga

Išvadas

Vykdymo (priverstinio) procesas yra valstybės suteikiamas teisėtos prievartos panaudojimo mechanizmas, taikomas tik išieškotojo iniciatyva, siekiant, kad būtų įvykdytas vykdomasis dokumentas. Vykdymo veiksmai pagal pobūdį gali būti turtinio ir neturtinio pobūdžio. Kai turi būti atliekami turtinio pobūdžio veiksmai (skolininkas turi pareigą sumokėti skolą kreditoriui), išieškojimas nukreipiamas į skolininkui priklausantį turtą. Tokiu atveju skolininko piniginės prievolės kreditoriui įvykdymą užtikrina antstolis, taikydamas priverstinio vykdymo priemones¹.

Turtinio pobūdžio priverstinio vykdymo procese išieškojimas įprastai nukreipiamas į visą skolininko turtą, esantį pas jį ar susijusius asmenis. Tokios valstybės taikomos teisėtos prievartos, susijusios su skolininko turtu, pagrindas kyla iš valstybės kaip suvereno funkcijų užtikrinti teisės viršenybę ir teisinį saugumą (teismų baigiamųjų aktų privalomumą), nes priešingu atveju tinkamas teisių ir pareigų įgyvendinimas nebūtų galimas². Jei skolininkas nevykdo pareigų (vykdomajame dokumente nustatytų reikalavimų), suvaržomos (bet ne paneigiamos) jo subjektinės teisės (teisė į nuosavybę, privatų gyvenimą ir kt.), kiek tai būtina pasiekti galutiniam tikslui – įvykdyti vykdomąjį dokumentą ir patenkinti kreditoriaus (isieškotojo) interesus.

Vis dėlto negalima paneigti ir skolininko teisės į prigimtinę orumo ir pagrindinių interesų teisinę apsaugą. Vykdymo procese naudojamų teisėtų prievartos priemonių (kaip ir kitų teisėjų skiriamų teisėtų prievartos priemonių) taikymas turi būti „nuspėjamas, proporcingas ir atliekamas laikantis teisės aktuose nustatytų taisyklių“³. Asmeniui, pažeidžiančiam teisinius paliepiumus (pareigas), taikoma sankcija (subjektyvių teisių suvaržymas) gali lemti ir jo teisės į orumą suvaržymą⁴. Todėl priverstinio vykdymo priemonių skolininko turtui taikymas teisinėje valstybėje siejamas su proporcingu išieškotojo ir skolininko interesų užtikrinimu. Jei priverstinio vykdymo procese valstybės taikomos prievartos priemonės (isieškojimas iš skolininko turto) būtų nukreipiamos į visą skolininko turtą be išimčių, tai galėtų reikšti ne pagrįstą skolininko interesų suvaržymą, o neproporcingą jų paneigimą. Taigi prieš taikant vykdymo procese prievartos priemones, kuriomis siekiama tikslo įvykdyti vykdomąjį dokumentą, reikia įvertinti jų taikymo proporcingumą ir skolininko subjektyvių teisių suvaržymo socialinį būtinumą.

Vykdymo procese yra nustatytos išimties dėl išieškojimo nukreipimo (ribojimų, negalimumo) į skolininkui priklausantį turtą, t. y. apribojimai ir draudimai vykdyti išieškojimą iš tam tikro turto. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekse (toliau – CPK) nustatyti apribojimai, taikomi išieškant iš fizinio asmens turto (CPK 663 straipsnis), draudimas išieškoti iš tam tikro turto (CPK 668 straipsnio 1 dalis), išskaitymas iš skolininko darbo

1 Remigijus Jokubauskas, Mykolas Kirkutis, Egidija Tamošiūnienė ir Vigintas Višinskis, *Vykdymo procesas: asmenų teisių ir pareigų balansas* (Mykolo Romerio universitetas, 2022).

2 Alfonsas Vaišvila, *Teisės teorija* (Justitia, 2009), 133.

3 Lietuvos apeliacinio teismo 2024 m. spalio 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e2-575-407/2024.

4 Alfonsas Vaišvila, *Teisės teorija* (Justitia, 2009), 173.

užmokesčio ir kitų jo pajamų (CPK 736 straipsnis). Kai kurios taisyklės dėl apribojimų išieškoti iš tam tikro turto nustatytos ir Sprendimų vykdymo instrukcijoje⁵. Nagrinėjant šias išimtis (apribojimus) kyla nemažai neaiškumų, net prieštaravimų. Suprantama, kad teisė, kaip sistema, skirta ir silpnesniųjų teisei apsaugai, todėl šiuo atveju įgyvendina socialinius vykdymo proceso (teisėkūros politikos) tikslus⁶. Siekiant gilesnės teisinės analizės, straipsnyje nagrinėjama, pirma, kodėl turtinio pobūdžio priverstinio vykdymo procese apskritai turėtų būti nustatyti apribojimai dėl išieškojimo nukreipimo į skolininko turtą, antra, ar CPK nustatytų išimčių (apribojimų) turinys garantuoja vykdymo proceso šalių interesų pusiausvyrą ir yra suderinamas su teismo baigiamojo akto privalomumo principo užtikrinimu.

Užsienio valstybių teisės aktuose yra nustatyta įvairių taisyklių, susijusių su skolininko interesų apsauga vykdymo procese. Paprastai nurodoma, į kokį turtą išieškojimas negali būti nukreipiamas. Pavyzdžiui, Vokietijos civilinio proceso kodekso 811 straipsnyje pateiktas sąrašas turto objektų, iš kurių išieškoti draudžiama (namų apyvokos, menkos vertės daiktai, minimalus atlygis). Panašūs turto sąrašai nustatyti ir kitų valstybių užsienio teisėje, pavyzdžiui, Ispanijos civilinio kodekso 605–607 straipsniuose, Lenkijos civilinio proceso kodekso 829–831 straipsniuose, Prancūzijos civilinio proceso vykdymo kodekso L112-2 straipsnyje. Visgi užsienio valstybių teisėje nepavyko rasti vykdymo procese taikomų apribojimų išieškoti iš skolininko turto (ne draudimų, susijusių su išieškojimu iš skolininko turto).

Šiame straipsnyje detaliau analizuojami tik Lietuvos vykdymo teisėje nustatyti apribojimai, taikomi vykdant išieškojimą iš fizinio asmens turto. Vykdymo procesas yra nacionalinė teisės šaka, kuri nėra suderinta Europos Sąjungos teisės lygmeniu. Todėl nagrinėjami būtent Lietuvos vykdymo teisėje nustatyti apribojimai išieškoti iš fizinio asmens turto.

Straipsnio tikslas – nustatyti Lietuvos vykdymo teisėje reglamentuojamų apribojimų nukreipti išieškojimą į tam tikrą fizinio asmens (skolininko) turtą tikslus, pagrindus ir pateikti pasiūlymų dėl tokių apribojimų taikymo. Siekiant tyrimo tikslo, keliama uždaviniai, pirma, nustatyti apribojimų nukreipti išieškojimą į fizinio asmens (skolininko) turtą

5 Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2005 m. spalio 27 d. įsakymas Nr. 1R-352 „Dėl sprendimų vykdymo instrukcijos patvirtinimo“, *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 130-4682.

6 Gan dažnai atliekami vykdymo procesą reglamentuojančių teisės aktų pakeitimai. Neretai šie pakeitimai yra ne tiek teisiniai, kiek politinės valios įgyvendinimo išraiška. Vykdymo teisė dėl jos prigimties ir tikslų reikalauja įvertinti, kaip suderinti skirtingus išieškotojo ir skolininko interesus, fundamentalių asmens teisių apsaugą, be to, ji siejama su valstybės teisėtų prievartos priemonių panaudojimu. Neretai vertinant vykdymo procesą reglamentuojančių teisės aktų pakeitimus sunku atsakyti, ar pakeitimas yra siekis užtikrinti tokį balansą, ar tai yra momentinės politinės idėjos rezultatas, siekiant vieno ar kitų politinių tikslų. Teisėkūros tikslingumas ir teisinio reguliavimo stabilumas, jo taikymo nuoseklumas yra teisinės vertybės, kurioms turi būti skiriamas deramas dėmesys. Vienas esminių teisėkūroje yra tikslingumo principas, reiškiantis, kad teisės akto projektas turi būti rengiamas ir teisės aktas priimamas tik tuo atveju, kai siekiamų tikslų negalima pasiekti kitomis priemonėmis (Lietuvos Respublikos teisėkūros pagrindų įstatymo 3 straipsnio 2 dalies 1 punktas). Taigi sprendžiant dėl poreikio keisti vykdymo procesą reglamentuojančias teisės normas visų pirma turėtų būti vertinamas realus jų poreikis ir būtinumas. Nuosekliai vykdymo teisės raidai daug reikšmingesnė vykdymo proceso nuostatų taikymo stebėseną ir analizę. Galimas teisės aktų pakeitimas turėtų būti svarstomas tik nustačius, kad teisinio reguliavimo pakeitimas yra būtinas.

tikslus, antra, įvertinti apribojimo išieškoti iš skolininko turto atliekant išskaitas iš skolininko pajamų pagrįstumą, trečia, išanalizuoti apribojimo išieškoti iš skolininko paskutinio gyvenamojo būsto saugant pažeidžiamų asmenų interesus ypatumus.

Straipsnyje naudojami įprasti tokiems socialinių mokslų tyrimams sisteminis, loginis teisės metodai. Sisteminis metodas naudojamas vertinant vykdymo procesą reglamentuojančių teisės principų ir normų visumos santykį. Loginis metodas taikomas formuluojant išvadas ir teikiant siūlymus dėl CPK 663 straipsnyje nustatytų taisyklių suderinamumo su vykdymo proceso tikslais. Kai kurie apribojimo išieškoti iš fizinio asmens turto klausimai aptarti teisės doktrinos darbuose⁷, tačiau išsamesnės CPK 663 straipsnio taikymo ir šio taikymo suderinamumo su žmogaus teisių apsaugos standartais analizės kol kas nėra atlikta.

1. Apribojimų nukreipti išieškojimą į fizinio asmens (skolininko) turtą tikslai

Teisinėje valstybėje net ir teisėtos prievartos priemonės gali būti taikomos tik laikantis griežtų teisėtumo standartų. Jos turi būti ne tik teisėtos, bet ir proporcingos ir būtinos teisėtam tikslui pasiekti. Vykdomojo dokumento įvykdymas yra teisėtas tikslas, tačiau tam, kad jį būtų galima pasiekti, reikia nustatyti proporcingą ir pagrįstą teisėtų prievartos priemonių panaudojimo mechanizmą.

Šiuolaikiniai asmens teisių apsaugos standartai, nustatyti Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijoje, Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje (toliau – Konvencija), leidžia teigti, kad žmogaus teisės gali būti apribojamos tiek esant paties teisės subjekto valiai (asmeniui atsisakant konkrečios subjektinės teisės), tiek valstybės nustatytiems teisėtiems pagrindams, kai siekiama teisėtų tikslų. Nors nacionalinės ir tarptautinės teisės aktuose, kaip antai Konvencijoje, nėra nustatytų taisyklių dėl teisių ir laisvių bei jų apribojimo pagrindų taikymo vykdymo procese, teismų praktikos pavyzdžiai leidžia teigti, kad joje nustatytos asmens teisės ir jų apsaugos poreikis yra aktualūs ir priverstinio vykdymo procese. Konvencijos taikymo poreikis šiame procese pripažįstamas ir įvairiuose neprivalomo pobūdžio teisinės galios tarptautiniuose žmogaus teisių dokumentuose⁸. Sprendžiant dėl vykdymo veiksmų teisėtumo, konkrečiai – apribojimo nukreipti išieškojimą į skolininko turtą ar jo draudimą, aktualios ir Konvencijoje nustatytos teisės į asmens privatų gyvenimą ir nuosavybę, kurių pažeidimas gali lemti ir asmens orumo pažeidimą.

7 Jokubauskas, Kirkutis, Tamošiūnienė ir Višinskis, *supra note*, 1; Remigijus Jokubauskas ir kt., *Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso mokslinis praktinis komentaras. VI dalis. Vykdymo procesas* (Lietuvos antstolių rūmai, 2023).

8 Consultative Council of European Judges Opinion No. 13 (2010) on the Role of Judges in the Enforcement of Judicial Decisions, <https://rm.coe.int/168074820e>; Council of Europe Committee of Ministers Recommendation Rec (2003)17 of the Committee of Ministers to member states on enforcement; European Commission on the Efficiency Of Justice, Guidelines for a Better Implementation of the Existing Council of Europe's Recommendation on Enforcement.

Viena iš Konvencijoje numatytų teisių, susijusių su priverstinio vykdymo veiksmų atlikimu, yra teisė į privataus gyvenimo apsaugą. Ši subjektinė teisė vykdymo procese neretai yra glaudžiai susijusi su teisės į nuosavybę apsauga, o teisės į privatų gyvenimą pažeidimas gali lemti ir teisės į nuosavybę pažeidimą⁹. Konvencijos 8 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad „[k]iekvienas turi teisę į tai, kad būtų gerbiamas jo privatus ir šeimos gyvenimas, būsto neliečiamybė ir susirašinėjimo slaptumas“. EŽTT jurisprudencijoje pripažįstama, kad nors Konvencijoje tiesiogiai nėra nustatyta teisė į būstą (angl. *right to be provided with a home*), tačiau turėtų būti siekiama, kad kiekvienas asmuo turėtų vietą, kurioje jis galėtų gyventi oriai ir kurią laikytų savo namais¹⁰. Išieškojimo nukreipimas į asmens būstą yra vienas rimčiausių įsikišimų į teisę į privatų gyvenimą, todėl taikomos priemonės turi būti proporcingos¹¹.

Byloje, kurioje buvo atliekami priverstinio vykdymo veiksmai išieškant asmens skolą valstybei, nuspręsta, kad valstybė, kaip kreditorius, turi teisę areštuoti ir realizuoti nuosavybę (skolininko būstą), kad užtikrintų mokesčių mokėjimą taikydama priverstinio vykdymo priemones, tačiau jos gali būti taikomos tokia apimtimi, kad būtų užtikrinama ir saugoma asmens teisė į būstą¹². Kitoje byloje, sprendamas klausimą, ar vykdymo procese išieškojimas gali būti nukreiptas į skolininkų įkeistą turtą, teismas atmetė pareiškėjų argumentus, kad tai negali būti daroma todėl, kad būstas reikalingas jų poreikiams tenkinti, ir konstatavo, kad pareiškėjai jį buvo įkeitę savo valia pagal kredito sutartį ir priverstinis jo pardavimas buvo pareiškėjų sutartinių įsipareigojimų nevykdymo pasekmė¹³. Tai rodo, kad priverstinio vykdymo procese asmens teisės į būstą (privataus gyvenimą apsaugą) taikomos ir atliekant priverstinio vykdymo veiksmus.

Socialinė vykdymo proceso paskirtis ir Lietuvos Respublikos priimti tarptautiniai įsipareigojimai rodo, kad priverstinio vykdymo procese išieškojimas gali būti nukreipiamas į visą skolininko turtą, įskaitant gyvenamąjį būstą, nes toks suvaržymas pateisinamas paties skolininko atsisakymu gera valia vykdyti įsipareigojimus kreditoriui (išieškotojui), o valstybė turi pareigą užtikrinti veiksmingą vykdomųjų dokumentų vykdymą. Panašaus pobūdžio apribojimai dėl skolininko turto realizavimo yra numatyti ir fizinių asmenų bankroto procese¹⁴.

Apribojimai išieškoti iš skolininko turto yra valstybės socialinės ir ekonominės politikos

9 Europos Žmogaus Teisių Teismo 2004 m. birželio 29 d. sprendimas byloje *Doğan ir kiti prieš Turkiją*, peticijų Nr. 8803-8811/02, 8813/02 ir 8815-8819/02, 159 punktas.

10 Europos Žmogaus Teisių Teismo 2001 m. sausio 18 d. sprendimas byloje *Chapman prieš Jungtinę Karalystę*, peticijos Nr. 27238/95, 99 punktas.

11 *Ibid.*, 137 punktas.

12 *Ibid.*, 138 punktas.

13 Europos Žmogaus Teisių Teismo 2016 m. liepos 12 d. sprendimas byloje *Vrzić prieš Kroatiją*, peticijos Nr. 43777/13, 68 ir 71 punktai.

14 Lietuvos Respublikos fizinių asmenų bankroto įstatymo 28 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad kai kartu su fiziniu asmeniu gyvena jo nepilnamečiai vaikai (įvaikiai) ir (ar) jo globojami (rūpinami) asmenys, vienintelis gyvenamasis būstas, taip pat ir įkeistas, teismo sprendimu gali būti parduodamas ne anksčiau negu po 6 mėnesių nuo plano ar nuo pakeisto plano patvirtinimo. Per šį laikotarpį fizinis asmuo turi susirasti pirkti ar išsinuomoti kitą būstą. Šis teismo sprendimas prilyginamas Civilinio kodekso 3.85 straipsnio 2 dalyje nurodytam teismo leidimui.

išraiška. Pripažinimas pozityviojoje teisėje (teisinio reglamentavimo sistemoje), kad išieškojimas iš tam tikro skolininko turto turi būti apribotas ar nustatytas išieškojimo iš turto objektų eiliškumas, reiškia teisinės valstybės idėjos įgyvendinimą, nes taip sudaromos sąlygos rasti išieškotojo ir skolininko interesų pusiausvyrą, t. y. sudaryti sąlygas maksimaliai patenkinti išieškotojo turtinį reikalavimą nepaneigiant skolininko teisių.

Įstatyme tiesiogiai nėra atskleisti tokių apribojimų tikslai. Visgi sistemškai aiškinant CPK nuostatas, tų apribojimų santykį su vykdymo proceso tikslais, galima teigti, kad jie atspindi bendruosius ekonominius ir socialinius vykdymo proceso tikslus.

Pirma, šiais ribojimais siekiama užtikrinti proporcingą teisėtų valstybės prievartos priemonių taikymą, t. y. suvaržyti skolininko teises tiek, kiek yra būtina. Vykdymo procese teisėtų prievartos priemonių panaudojimas turi atitikti siekiamą pagrindinį tikslą – vykdomojo dokumento įvykdymą. Kita vertus, tokių priemonių panaudojimas turi sudaryti sąlygas jį pasiekti kuo mažiau apribojant skolininko teises. Turtinio pobūdžio priverstinio vykdymo procese siekiama ne nubausti skolininką, o efektyviai įvykdyti vykdomąjį dokumentą. Priverstinės vykdymo priemonės turi būti naudojamos tik tiek, kiek būtina vykdomajam dokumentui įvykdyti. Išieškojimas iš skolininko turto gali būti atliekamas tik esant įstatyme nustatytiems pagrindams.

Antra, taikant šiuos apribojimus, sudaromos sąlygos išvengti išieškojimo nukreipimo į skolininko materialųjį turtą, jį pakeičiant išieškojimu iš ateityje numatomų gauti pajamų, ir (ar) išsaugoti skolininko teisę į paskutinį gyvenamąjį būstą. CPK 663 straipsnio 3 ir 4 dalyse nustatyti ribojimai yra susiję su konkrečiu objektu – skolininko paskutiniu būstu. Sąvoka „paskutinis“ turėtų būti siejama su tuo skolininko būstu, kuriame jis ir (ar) jo šeimos nariai gali gyventi. Sąvoka „gyvenamasis būstas“, atsižvelgiant į šio apribojimo socialinę reikšmę, turėtų būti aiškinama plačiai, kaip apimanti bet kurį būstą, kuriame skolininkas gyvena (butas, namas ar kt.). Be to, ši išimtis nesiejama nei su turto verte, nei konkrečiai su asmenų, gyvenančių kartu su skolininku, interesų apsauga, kuri yra reikšminga taikant CPK 663 straipsnio 4 dalyje nustatytą išimtį.

Trečia, tokių apribojimų taikymas leidžia skolininkui išvengti išieškojimo iš jo turto (atskirų turto objektų). Jei skolininkas yra pasyvus, antstolis turi teisę nukreipti išieškojimą į visą skolininkui priklausančią turtą (išskyrus CPK 668 straipsnyje nustatytas išimtis), tačiau skolininkui suteikiama teisė reikalauti konkretų turto objektą apsaugoti nuo priverstinio vykdymo veiksmų ir išieškotojo interesus tenkinti iš kito, o ne socialiai reikšmingo turto, kuris yra reikalingas skolininko ir kartu su juo gyvenančių asmenų būtiniesiems poreikiams tenkinti. Taip sudaromos sąlygos išvengti priverstinio turto realizavimo procedūros, pavyzdžiui, jo pardavimo varžytynėse, kuri reikalauja papildomų vykdymo išlaidų, gali sukelti ginčų dėl antstolio veiksmų ir taip užžėsti vykdymo procesą. Skolininko turto realizavimas yra pakeičiamas skolininko interesus labiau atitinkančia priverstinio vykdymo priemone – išieškojimu iš darbo užmokesčio, pensijos, stipendijos ar kitų jo pajamų (CPK 624 straipsnio 2 dalies 5 punktą, 736 straipsnis).

Ketvirta, tokie apribojimai rodo, kad vykdymo procese reikšmingas aktyvus abiejų vykdymo proceso šalių dalyvavimas. Įstatyme nustatyta išieškotojo ir skolininko pareiga

aktyviai domėtis vykdymo procesu (CPK 640 straipsnio 2 punktas, 644 straipsnio 4 punktas). Apribojimai išieškoti iš skolininko turto taikomi tik paties skolininko iniciatyva, kreipiantis į vykdymo veiksmus atliekantį antstolį ir pateikiant prašymą išieškoti iš jam priklausančio kito turto. CPK 663 straipsnio 1 ir 3 dalyse nustatyti apribojimai taikomi tik kai skolininkas pateikia antstoliui įrodymus, kurie pagrįstų jų taikymą. Taigi skolininkas, turėdamas pareigą domėtis vykdymo proceso eiga, turi pats pateikti prašymą dėl CPK 663 straipsnyje nustatytų apribojimų taikymo. Atitinkamai skolininkas, žinodamas apie vykdymo procesą, bet pats nepateikdamas reikiamo prašymo, tarsi atsisako teisės į nustatytų apribojimų taikymą¹⁵.

Vykdymo procese pripažįstamas aktyvus antstolio vaidmuo. Remiantis CPK 634 straipsnio 2 dalimi, „[a]ntstolis privalo savo iniciatyva imtis visų teisėtų priemonių, kad sprendimas būtų kuo greičiau ir realiai įvykdytas, ir aktyviai padėti šalims ginti jų teises bei įstatymų saugomus interesus“. Antstolis, įgyvendindamas šias pareigas, turi sudaryti sąlygas skolininkui pasinaudoti CPK 663 straipsnyje nustatytomis teisėmis ir jas tinkamai įgyvendinti. Teismų praktikoje pripažinta, jog antstolis, nustatęs, kad nustatytas apribojimas galėtų būti taikomas, turi pareigą raštu informuoti skolininką apie CPK 663 straipsnio 4 dalyje nustatytą apribojimo taikymo galimybę¹⁶. Jei antstolis raštu skolininko tinkamai neinformuoja, tai laikoma CPK 634 straipsnio 2 dalyje nustatytos antstolio pareigos pažeidimu¹⁷.

Be to, šie apribojimai turėtų būti siejami su išieškojimo iš skolininko (fizinio asmens) turto eilėmis, nustatytomis CPK 664 straipsnyje. Nustatytas išieškojimo eiliškumas taip pat rodo socialinius vykdymo proceso tikslus, nes pripažįstama, kad paskutine (penktąja) eile „išieškoma iš skolininkui priklausančio gyvenamojo būsto, kuriame jis gyvena“ (CPK 664 straipsnio 5 dalis). Todėl sistemiškai vertinant skolininko (fizinio) asmens subjektinės teisės į nuosavybę ir privataus gyvenimo apsaugą vykdymo procese reglamentuojančias teisės normas galima teigti, kad, pirma, įstatyme skolininkui nustatyta galimybė apskritai išvengti išieškojimo iš jam priklausančio paskutinio gyvenamojo būsto (taikant CPK 663 straipsnyje nustatytus apribojimus), antra, nesant galimybių taikyti tokius apribojimus, išieškojimas į tokį turtą nukreipiamas tik jei nėra jokio kito turto, į kurį būtų galima nukreipti išieškojimą. Nustatyta, kad vykdant nedidelių sumų (iki 100 Eur) išieškojimą paprastai turėtų būti išieškoma iš skolininko banko sąskaitoje esančių piniginių lėšų¹⁸.

Taigi apribojimai išieškoti iš tam tikro skolininko turto yra viena iš vykdymo proceso priemonių, kuriomis siekiama teisėtos vykdymo proceso šalių interesų pusiausvyros. Valsybės teisėtų prievartos priemonių taikymas turi būti proporcingas, o tokių priemonių naudojimas ir taikytinų priemonių turinys vykdymo procese grindžiami švelnesnių priemonių

15 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. balandžio 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-136/2007.

16 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. gruodžio 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-525/2007.

17 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. gegužės 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-218/2009.

18 Sprendimų vykdymo instrukcijos 13 punkte nustatyta, kad, išieškant mažesnes nei 100 eurų skolas, išskyrus Lietuvos Respublikos administracinių nusizengimų kodekso nustatyta tvarka paskirtas baudas, antstolis skolos, vykdomosios bylos administravimo išlaidų ir pašto (kurjerių) išlaidų išieškojimą nukreipia į skolininko banko sąskaitoje esančias pinigines lėšas.

taikymu, jei nėra neišvengiamai būtina taikyti griežčiausias priemones. Apribojimų išieškoti iš tam tikro skolininko turto taikymas sudaro sąlygas ir vykdymo proceso efektyvumui (ekonomiškumui ir operatyvumui), nes leidžia išvengti priverstinio skolininko turto realizavimo procedūrų, jas pakeičiant mažiau skolininko teises suvaržančia priemone – išieškojimu iš jo gaunamų pajamų.

2. Apribojimas išieškoti iš skolininko turto atliekant išskaitas iš skolininko pajamų

Bendrojo pobūdžio išieškojimo iš skolininko turto apribojimas, leidžiantis išieškojimo nukreipimą į skolininko turtą pakeisti išieškojimu iš skolininko gaunamų pajamų (išskaitomis iš tokių pajamų), nustatytas CPK 663 straipsnio 1 dalyje. Šioje teisės normoje nustatyta, kad „[p]inigų išieškojimas negali būti nukreipiamas į skolininko turtą, jeigu skolininkas pateikia antstoliui įrodymus, kad išieškotiną sumą ir vykdymo išlaidas galima išieškoti per dvylika mėnesių, o išieškant iš skolininkui priklausančio paskutinio būsto, kuriame jis gyvena, – per trisdešimt šešis mėnesius, darant [CPK] 736 straipsnyje nurodyto dydžio išskaitas iš skolininko darbo užmokesčio, pensijos, stipendijos ar kitų pajamų“. Taip skolininko (materialusis) turtas nėra priverstinai realizuojamas (į jį nenukreipiamas išieškojimas), o išieškotojo interesai ginami atliekant išskaitas iš skolininko pajamų. CPK 663 straipsnio 1 dalyje vartojama bendrojo pobūdžio sąvoka „skolininko turtas“, todėl manytina, kad ji apima visus skolininko turto objektus, kuriuos jis valdo nuosavybės teise.

Šis išieškojimo apribojimas turi būti sistemškai aiškinamas su CPK reglamentuojamomis išskaitomis. Terminas „išskaita“ teisinėje kalboje nėra įprastas, jis retai vartojamas ir kituose teisės aktuose. Išskaita galėtų būti suprantama kaip skolininko turimų (gaunamų) piniginių lėšų nurašymas. Išskaita CPK siejama su išieškojimo nukreipimu į skolininko darbo užmokesčių ar kitas pajamas. Tai specialiai priverstinio vykdymo priemonė, reglamentuojama CPK 733–743 straipsniuose. Ši priemonė taikoma išieškojimui iš skolininko darbo pajamų ir kitų, CPK 737 straipsnyje nurodytų pajamų. Šių priverstinio vykdymo veiksmų ypatumas yra tas, kad jie atliekami išieškant iš skolininkui priklausančio nematerialiojo turto (pajamų) ir tam tikrus veiksmus neretai turi atlikti ir tretieji asmenys, pavyzdžiui, skolininko darbdavys. Tokie priverstinio vykdymo veiksmai atliekami tik antstoliui priėmimus patvarkymą išieškoti „iš skolininko darbo užmokesčio ar kitų pajamų“ ir jį pateikus skolininko „darbdaviui ar kitam lėšas išmokančiam asmeniui“ (CPK 733 straipsnio 1 dalis). Taip pat įstatyme nustatyti griežti išskaitymo iš skolininko darbo užmokesčio ar kitų pajamų dydžiai, priklausantys nuo skolininko gaunamų pajamų dydžio¹⁹.

19 CPK 736 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad kol visiškai padengiamos išieškomos sumos, iš skolininkui priklausančios darbo užmokesčio ir jam prilygintų išmokų bei davinių dalies: 1) nevirsijančios MMA dydžio, pagal vieną ar kelis vykdomuosius dokumentus išskaitoma 10 procentų, o jeigu išieškomas išlaikymas periodinėmis išmokomis, žalos, padarytos suluošinimu ar kitokiu sveikatos sužalojimu, taip pat maitintojo gyvybės atėmimu, atlyginimas, – 30 procentų, jeigu kitaip nenustatyta pačiame vykdomajame rašte arba ko kita nenustato įstatymai ar teismai; 2) virsijančios MMA dydį, tačiau nevirsijančios 2 MMA dydžių, pagal vieną ar kelis

CPK 663 straipsnio 1 dalyje nustatytas apribojimas pasižymi keliais ypatumais, rodančiais socialinius vykdymo proceso tikslus ir ieškotojo ir skolininko interesų pusiausvyros paiešką.

Pirma, taikant tokį apribojimą sudaromos sąlygos vykdymo proceso ekonomiškumui. Šis apribojimas leidžia išvengti turto realizavimo veiksmų (CPK 691 straipsnio 1 dalis). Turto realizavimas reikalauja papildomų vykdymo išlaidų, nes turtas turi būti areštuojamas, įkainojamas, o vėliau realizuojamas CPK nustatytais būdais. Taip pat turto realizavimas gali užtrukti, ypač kilus ginčų dėl jo įkainojimo, realizavimo teisėtumo ir pan. Vykdymo procese siekiama padengti skolininko skolą išieškotojui. Todėl svarbu ne koku būdu priverstinai realizuojamas skolininko turtas ir ar jis apskritai realizuojamas, jei išieškotojo reikalavimą galima patenkinti kitu būdu²⁰. Siekiant vykdymo proceso tikslų, minėtas apribojimas sudaro sąlygas užtikrinti paprastesnį, ekonomiškesnį ir galimai operatyvesnį išieškotojo reikalavimo patenkinimą.

Antra, toks apribojimas dėl savo pobūdžio (terminų, per kuriuos galima išieškoti skolą) iš esmės turėtų būti siejamas su nedidelių piniginių sumų išieškojimu. CPK vartojama sąvoka „nedidelė pinigų suma“, kuri siejama su ginčų dėl nedidelių sumų priteisimo nagrinėjimo ypatumais, nustatant, kad tokia suma yra ne didesnė nei 5 000 Eur (CPK 441 straipsnio 1 dalis). Nors CPK 663 straipsnio 1 dalyje toks tikslas nėra nurodytas, pats apribojimas, siejamas su išieškojimo nukreipimu į skolininko gaunamas pajamas, rodo, kad praktikoje jis gali būti realiai įgyvendinamas, kai išieškoma suma nėra didelė. Šiuo atveju vykdymo proceso teisės normoje nurodyta sąvoka yra labiau vertinamojo pobūdžio nei minėta sąvoka, susijusi su objektyviu dydžiu, įtvirtintu reglamentuojant suminio proceso vienos iš formų ypatumus. Išskaitos atliekamos pagal įstatyme nustatytas taisykles ir tapatinamos ne su visomis skolininko gaunamomis pajamomis, o tik konkrečiu jų dydžiu. Dėl to visiškas išieškotinos sumos padengimas gali užtrukti. Siekiant išieškotojo interesų, įstatyme yra nustatyti maksimalūs tokių apribojimų taikymo terminai, kurie reiškia, kad išieškomą sumą pagrįstai galima išieškoti iš gaunamų pajamų.

Trečia, taip sudaromos sąlygos išsaugoti skolininko turtą ir taikyti mažiau skolininko teises į nuosavybę ir privatų gyvenimą varžančias teisėtas prievartos priemones. Šiuo apribojimu siekiama apsaugoti skolininko teises nukreipiant išieškojimą į pajamas (nematerialųjį turtą), o ne į materialųjį turtą, todėl išieškojimas skolininkui sukelia mažiau neigiamų pasekmių. Ypač tokio apribojimo taikymas aktualus, kai skolininkas neturi kito turto, į kurį būtų galima nukreipti išieškojimą, be būsto (nekilnojamojo turto), kuriame jis gyvena. Tokie atvejai, priverstinai realizavus skolininko paskutinį būstą, valstybei gali tekti naštą socialiai remti skolininką. Todėl tokio apribojimo taikymas sudaro sąlygas mažiau suvaržyti

vykdomuosius dokumentus išskaitoma 30 procentų, o jeigu išieškomas išlaikymas periodinėmis išmokomis, žalos, padarytos suluošinimu ar kitokiu sveikatos sužalojimu, taip pat maitintojo gyvybės atėmimu, atlyginimas, – 50 procentų, jeigu ko kita nenustato įstatymai ar teismai; 3) viršijančios 2 MMA dydžius, pagal vieną ar kelis vykdomuosius dokumentus išskaitoma 50 procentų, jeigu ko kita nenustato įstatymai ar teismai.

20 Vienas pagrindinių nepriverstinio pobūdžio skolininko turto realizavimo būdų yra skolininko turto pardavimas pasiūlytam pirkėjui (CPK 704 straipsnis), kurio esmė yra skolininko turto pardavimas jo paties pasirinktam asmeniui, o ne realizavimas priverstiniu būdu varžytynėse ar kitaip.

skolininko subjektnes teises.

CPK 663 straipsnio 1 dalyje nustatytas apribojimas yra tėstinio pobūdžio. Jis trunka tam tikrą laiko tarpą, priklausomai nuo to, iš kokio skolininko turto būtų atliekamas išieškojimas. Pagal bendrą taisyklę šis apribojimas gali būti taikomas, jei, atliekant išskaitas iš skolininko pajamų, išieškotina suma ir vykdymo išlaidos gali būti išieškomos per dvylika mėnesių, o išieškant iš skolininkui priklausančio paskutinio būsto, kuriame jis gyvena, – per trisdešimt šešis mėnesius. Skirtingi išieškotinos sumos ir vykdymo išlaidų išieškojimo terminai rodo papildomą skolininko gyvenamojo būsto apsaugos poreikį. Tokia išimtis yra vienas iš socialinių vykdymo proceso tikslų įgyvendinimo pavyzdžių, nes sudaro galimybes išsaugoti gyvenamąjį būstą. Skolininkas, siekdamas pasinaudoti šiuo apribojimu, turėtų pateikti antstoliui duomenis, kad jis turi gyvenamąjį būstą, šiame būste gyvena ir tai yra vienintelis jo gyvenamasis būstas.

CPK 663 straipsnio 1 dalyje nustatyto apribojimo taikymas siejamas su tam tikrų aplinkybių visuma. Siekiant taikyti šį apribojimą, reikia išsiaiškinti: i) išieškomą sumą ir vykdymo išlaidų dydį, ii) skolininko gaunamas pajamas, iii) galimus išskaityti iš skolininko gaunamų pajamų dydžius. Šio apribojimo taikymas siejamas su pagrįstu ir realiu lūkesčiu, kad skolininkas gaus reikiamas pajamas ir iš jų nustatytais terminais bus išieškota išieškotina suma ir vykdymo išlaidos. Skolininkas, siekdamas pagrįsti tokią galimybę, turi pateikti antstoliui reikiamus įrodymus²¹. Todėl tokio apribojimo taikymas iš esmės visada grindžiamas valstybės įgalioto asmens (antstolio) atliktu duomenų teisiniu vertinimu, kuris leidžia pagrįstai manyti, kad skolininko gaunamų pajamų pakaks išieškotojo reikalavimui patenkinti ir vykdymo išlaidoms padengti (skolai išieškoti).

Tokios su skolininko asmeniu susijusios informacijos teikimas vykdymo procese turi būti proporcingas, teisėtas. Manytina, kad skolininkas, siekdamas pasinaudoti minėtu apribojimu, turėtų pateikti antstoliui duomenis apie gaunamas pajamas, jas pagrindžiančius darbo (veiklos) duomenis (pavyzdžiui, darbo sutartis, individualios veiklos duomenis ir kt.), duomenis iš informacinių sistemų (pavyzdžiui, SODROS), taip pat duomenis, patvirtinančius skolininko konkrečias pinigines prievoles ir jų teisinį pagrindą, kitą informaciją, kuri leistų daryti išvadą, kad pajamų, kurias skolininkas gaus ateityje, turėtų užtekti skolai padengti. Antstolis šį klausimą dėl apribojimo taikymo ar atsisakymo jį taikyti išsprendžia patvarkymu.

Sprendžiant dėl šio apribojimo taikymo taip pat kyla klausimas dėl skolininko turto arešto taikymo. Ar antstoliui nusprendus taikyti CPK 663 straipsnio 1 dalyje reglamentuojamą išskaitymą iš skolininko gautų pajamų skolininko turtas vis tiek turėtų būti

21 Manytina, kad CPK 663 straipsnio 1 ir 3 dalyse vartojama sąvoka „įrodymai“ nėra visiškai tikslūs. Sistemaiškai vertinant CPK nuostatas, terminas „įrodymai“ yra siejamas su ginčo nagrinėjimu teisme ir teismui teikiamais įrodymais (įrodinėjimo priemonėmis), kuriais šalys siekia pagrįsti tam tikras aplinkybes (jų egzistavimą arba ne). Įstatyme įrodymams keliami specialūs teisėtumo, sąsajumo su nagrinėjama byla ir kt. reikalavimai, kuriuos įvertina tik teismas. CPK 663 straipsnio 1 ir 3 dalyse nurodomi „įrodymai“ siejami su skolininko teikiamais duomenimis (informacija), kuriems nekeliami tokie reikalavimai, kokie keliami įrodinėjimo priemonėms. Todėl, siekiant teisinio aiškumo, minėtos teisės normose vietoje sąvokos „įrodymai“ turėtų būti vartojama sąvoka „duomenys“.

areštuojamas, kiek to reikia išieškotinai sumai ir vykdymo išlaidoms padengti? Ankstesnėje šio straipsnio redakcijoje galimybė taikyti skolininko turto areštą esant išieškotojo prašymui buvo nustatyta įstatyme²², o šiuo metu galiojančioje įstatymo redakcijoje tokia galimybė tiesiogiai nenustatyta. Ar toks įstatymų leidėjo pasirinkimas buvo pagrįstas ir užtikrina vykdymo proceso šalių interesus? Siekiant teisingo vykdymo proceso šalių interesų apsaugos, tokiu atveju skolininko turto areštas galėtų būti taikomas. Vykdymo procese skolininkas patiria tam tikrų proporcingų suvaržymų, kiek to reikia vykdymo proceso tikslams pasiekti. Remiantis CPK 675 straipsnio 1 dalimi, „[s]kolininko turto areštas yra priverstinis nuosavybės teisės į skolininko turtą arba šios teisės atskirų sudėtinių dalių – valdymo, naudojimosi ar disponavimo – laikinas uždraudimas ar apribojimas“. Jo tikslas yra užtikrinti, kad būtų realizuotas skolininko turtas, patenkinti kreditoriaus reikalavimai ir atlygintos vykdymo proceso išlaidos realizavus turtą.

Suteikiant skolininkui teisę išvengti jo turto realizavimo vykdant išieškojimą iš gaunamų lėšų, atitinkamai kyla pareiga tokios nustatytos tvarkos laikytis, o šios pareigos vykdymo užtikrinimo funkciją tokiu atveju gali atlikti turto areštas. Taigi turto areštas remiantis proporcingumo ir ekonomiškumo principais galėtų ir net turėtų būti taikomas iki CPK 663 straipsnio 1 dalyje nustatytų terminų, kol visiškai išieškoma reikiama suma. Skolininkui pažeidus nustatytą pareigą ar jam tiesiog negaunant pakankamai pajamų, iš kurių būtų galima tinkamai atlikti išskaitymus, antstolis turi teisę nukreipti išieškojimą į areštuotą turtą ir jį realizuoti. Ar skolininkas nevykdo nustatytų pareigų, ar atsirado kitų aplinkybių, dėl kurių minėtas apribojimas neturėtų būti taikomas, sprendžia antstolis, priimdamas patvarumą. Taip užtikrinama išieškotojo ir skolininko interesų pusiausvyra.

Taigi CPK 663 straipsnio 1 dalyje nustatytas apribojimas ne tik skirtas skolininko interesų apsaugai, bet ir sudaro galimybes užtikrinti ekonomišką ir operatyvų priverstinio vykdymo procesą. Jis įprastai turėtų būti taikomas nedidelių sumų išieškojimo atveju, kai iš skolininko gaunamų pajamų išieškoma suma galėtų būti išieškoma per protingą terminą.

3. Apribojimas išieškoti iš skolininko paskutinio gyvenamojo būsto

Teisė į nuosavybę ir privatų gyvenimą neretai susijusi su asmens teise turėti būstą. Bendrinėje lietuvių kalboje „būstas“ apibūdinamas kaip namas, butas ar kambariai name, pastogė, vieta gyventi²³. Iš esmės tik su gyvenamąja vieta būstas siejamas ir teisėje. Vykdymo

22 Iki 2018 m. birželio 30 d. Įstatymo Nr. XIII-1460 pakeitimo galiojusioje CPK 663 straipsnio 1 dalies redakcijoje buvo nustatyta, kad „[p]inigų išieškojimas negali būti nukreipiamas į skolininko turtą, jeigu skolininkas pateikia antstoliui įrodymus, kad išieškomą pinigų sumą galima išieškoti per šešis mėnesius darant šio Kodekso 736 straipsnyje nurodyto dydžio išskaitymus iš skolininko darbo užmokesčio, pensijos, stipendijos ar kitų pajamų. Šiuo atveju išieškotojo prašymu antstolis gali areštuoti pradedamą realizuoti skolininko turtą, jei paaiškėja, jog darant išskaitas iš skolininko darbo užmokesčio, pensijos, stipendijos ar kitų pajamų sprendimas nebus įvykdytas.“

23 „Būstas“, paieška Žodžių prasmių tinkle, žiūrėta 2025 m. balandžio 2 d., <https://ekalba.lt/zodziu-prasmiu-tinklas/leksinis-irasas/NET.298e7fe6-14dd-4b33-9c87-c1647d3821c5.LexicalEntry/>.

procese, siekiant išieškotojo ir skolininko teisėtų interesų pusiausvyros, nustatyti ribojimai, sudarantys sąlygas užtikrinti skolininko ir su juo kartu gyvenančių asmenų teisę į būstą ir su tuo susijusias teises. Skolininko būsto, kuriame gyvena skolininkas ir (ar) kartu jo šeimos nariai, išlaikomi asmenys, realizavimas gali itin suvaržyti skolininko ir su juo gyvenančių artimųjų teisėtus interesus, sukelti sunkumų. Išieškojimo nukreipimas į skolininko gyvenamąjį būstą turėtų būti taikomas tik kaip *ultima ratio*, ypač jei tai paskutinis būstas.

Apribojimas išieškoti iš skolininko paskutinio gyvenamojo būsto reglamentuojamas CPK 663 straipsnio 3 dalyje. Šios teisės normos hipotezėje nustatytos kelios (keturios) normos veikimo sąlygos. Gana sudėtinga lingvistinė CPK 663 straipsnio 3 dalyje išdėstytos teisės normos konstrukcija kelia klausimų dėl jos taikymo sąlygų aiškinimo ir sukeliama pasekmių. CPK 663 straipsnio 3 dalis buvo keičiama kelis kartus. Pradinėje šios teisės normos redakcijoje buvo nustatyta, kad išieškoti iš skolininkui priklausančio būsto, kuriame jis gyvena, galima tik tuo atveju, jeigu išieškoma suma viršija tris tūkstančius litų. Taigi pradinis šios teisės normos tikslas liko nepakitęs – ja siekiama sudaryti sąlygas išsaugoti skolininkui priklausančią būstą atsižvelgiant į išieškotinos sumos dydį. Pagrindiniai šios nuostatos pakeitimai buvo susiję su sumos taikymo sąlygomis²⁴ ir nustatytos išieškomos sumos dydžio pakeitimu (didinimu)²⁵. Vienoje iš pirmųjų CPK 663 straipsnio 3 dalies redakcijų nebuvo nurodoma, ar „skolininko turtas“ yra paskutinis, ar ne (skirtingai nei CPK 663 straipsnio 4 dalyje, kurioje įtvirtinta būtent paskutinio skolininko turto apsauga). Šis skirtumas buvo pastebėtas teismų praktikoje – joje padaryta išvada, kad CPK 663 straipsnio 3 dalis taikoma tik skolininko gyvenamajam būstui, kuriame jis realiai gyvena ir kuris yra paskutinis jo būstas²⁶. Manytina, kad tokia teismų praktika lėmė ir CPK 663 straipsnio 3 dalies pakeitimą, pripažįstant, kad ji taikoma tik paskutiniam skolininko būstui.

Pradinėje CPK 663 straipsnio 3 dalies redakcijoje nebuvo nurodyta, nuo kurio momento gali būti taikomas joje nustatytas apribojimas. Šis klausimas taip pat buvo sprendžiamas teismų praktikoje ir pripažinta, kad išieškoma suma turi viršyti toje normoje nustatytą ribą skelbimo apie varžytynes metu (CPK 706 straipsnis)²⁷. Tokia nuostata yra įtvirtinta šiuo metu galiojančioje įstatymo redakcijoje.

Šio apribojimo taikymas pasižymi keliais aspektais, kurie atskleidžia skolininko turimo paskutinio būsto apsaugą ir socialinius vykdymo proceso tikslus.

Pirma, skirtingai, nei CPK 663 straipsnio 1 dalyje nustatytas apribojimas, šis apribojimas taikomas net ir skolininkui nepateikus atskiro prašymo. Manytina, kad šios teisės normos tikslas yra siejamas su jos hipotezėje nustatytą aplinkybių atsiradimu – joms esant, antstolis šį apribojimą turėtų taikyti. Todėl skolininko prašymas taikyti tokį apribojimą nėra būtinas.

Antra, šis apribojimas siejamas su išieškoma suma ir vykdymo išlaidomis. Vertinant,

24 2018 m. birželio 30 d. Įstatymu Nr. XIII-1460 nustatyta, kad ši teisės norma taikoma, kai nėra CPK 663 straipsnio 1 dalyje nustatytų sąlygų.

25 2024 m. gegužės 16 d. Įstatymu Nr. XIV-2652 konkrečios sumos dydis pakeistas jį susiejant su MMA suma varžytynių paskelbimo metu.

26 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. liepos 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-463-915/2015.

27 *Ibid.*

ar yra galimybė taikyti šį apribojimą, turėtų būti skaičiuojamas bendras išieškomos sumos ir vykdymo išlaidų dydis. Praktikoje gali susiklostyti situacija, kai išieškoma suma pakinta. Tokia situacija galima, jei skolininkui sumokėjus dalį skolos ar pritaikius kitas priverstinio vykdymo priemones bendras išieškotinos sumos ir vykdymo išlaidų dydis neviršija 10 MMA. Teismų praktikoje sprendžiant šį klausimą pripažinta, kad, nepaisant pakitusio išieškotinos sumos dydžio (pavyzdžiui, jei skolininkas iš dalies atsiskaitė su išieškotoju ir išieškoma suma nebesiekia CPK 663 straipsnio 3 dalyje nurodyto dydžio), varžytynės turėtų būti tęsiamos²⁸. Atitinkamai pripažinta, kad varžytynės gali būti atšauktos (CPK 703 straipsnio 1 dalis) ar paskelbtos neįvykusiomis (CPK 717 straipsnio 4 punktas) tik sumokėjus visą išieškotiną sumą ir visas vykdymo išlaidas²⁹.

Taip pat gali susiklostyti situacija, kai antstoliui atliekant vykdymo veiksmus prie išieškojimo prisijungia kiti skolininko išieškotojai. Tokiu atveju antstolio išieškoma suma padidėja. Kyla klausimas, ar esant tokioms aplinkybėms keistųsi išieškotinos sumos dydis. Teismų praktikoje pripažįstama, kad „<...> taikant CPK 663 straipsnio 3 dalį ir nustatant iš skolininko išieškomą sumą, nėra draudimo prie pradinės antstolio išieškomos sumos pridėti kitų antstolių, kurie CPK 759 straipsnio 1 dalies pagrindu prisijungė prie išieškojimo, išieškomas sumas“³⁰. Manytina, kad toks šio apribojimo aiškinimas yra pagrįstas, nes esminis kriterijus yra bendras išieškomos sumos ir vykdymo išlaidų dydis, kuris neturėtų būti siejamas su išieškotojų daugetu.

Be to, CPK 663 straipsnio 3 dalyje nustatytas apribojimas yra susijęs ir su vykdomojo dokumento grąžinimu. Remiantis CPK 631 straipsnio 1 dalies 6 punktu, „[v]ykdomasis dokumentas, pagal kurį išieškojimas nebuvo vykdomas arba buvo nevisiškai įvykdytas, yra grąžinamas išieškotojui: <...> jeigu skolininkas neturi kito turto, išskyrus paskutinį būstą, kuriame gyvena, ir išieškoti iš šio būsto draudžiama pagal [CPK] 663 straipsnio 3 dalies nuostatas“.

Apibendrinant galima teigti, kad įstatymų leidėjas ne tik įtvirtino pakankamai ribojimų pradėti ir priverstinai vykdyti išieškojimą iš skolininko specifinio turto, kuris užtikrina jo ir artimųjų socialinio stabilumo minimumą ir asmens orumą, bet ir tai padarė pagrįstai. Tinkama ir pakankama ne tik išieškotojo teisėtų interesų, bet ir skolininko socialinių interesų teisinė apsauga lemia tokios pusiausvyros tarp stipresniojo (isieškotojo) ir socialiai silpnesniojo (skolininko), kokia ir turi būti teisinėje valstybėje, užtikrinimą. Kita vertus, įstatymų leidėjas išieškojimo (ne)galimumo nesieja su išieškotojo socialiniu statusu ir jo teisėtų interesų apsauga, pavyzdžiui, paskutinio prarasto būsto atkūrimu ar įsigijimu.

28 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. liepos 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-463-915/2015.

29 *Ibid.*

30 *Ibid.*

4. Apribojimas išieškoti iš skolininko paskutinio gyvenamojo būsto saugant pažeidžiamų asmenų interesus

Antrasis įstatyme nustatytas apribojimas išieškoti iš paskutinio skolininko gyvenamojo būsto yra siejamas ne tik su paties skolininko, bet ir su asmenų, gyvenančių kartu su juo, interesais, kai vykdomas išieškojimas, kylantis iš konkrečių paslaugų, susijusių su gyvenamuoju būstu, kuriame gyvena skolininkas ar jo šeimos nariai. Tokiu atveju antstolis turi pareigą informuoti skolininką apie teisę prašyti taikyti tokį apribojimą. Toks reikalavimas detalizuotas Sprendimų vykdymo instrukcijoje³¹.

Tokios valstybės vardu veikiančio antstolio teisinės pareigos įtvirtinimas siejamas su poreikiu užtikrinti silpnesniųjų teisinę apsaugą. Šios silpnesniųjų asmenų teisės (į paskutinį būstą) faktinį užtikrinimą vykdo teismas. Teismas gali nuspręsti, kad, net esant visoms minėtoje normoje nurodytoms sąlygoms, iš paskutinio būsto nebūtų išieškoma. Remiantis CPK 663 straipsnio 4 dalimi, „[t]ai teismas gali nustatyti atsižvelgdamas į vaikų, asmenų su negalia ir socialiai remtinų asmenų materialinę padėtį, interesus ir būtinumą gyventi šiame būste. Prašymas dėl to paduodamas ir nagrinėjamas apylinkės teisme šio Kodekso 593 straipsnyje nustatyta tvarka.“

Minėtas straipsnis sudarytas iš dviejų dalių. Normos konstrukcija ją išskiria iš kitų CPK 663 straipsnyje nustatytų apribojimų, nes nustatoma, kad ją taiko ne antstolis, bet teismas, ir nurodomos aplinkybės, kurias teismas turėtų vertinti sprendžiamas dėl tokio apribojimo taikymo. Įprastai pats teismas, taikydamas teisę, turi nuspręsti, kokias faktines aplinkybes konkrečiu atveju reikėtų vertinti. Skolininkas, siekdamas pasinaudoti apribojimu išieškoti iš paskutinio gyvenamojo būsto, turi teikti prašymą teismui CPK 593 straipsnyje nustatyta tvarka. Be to, šio apribojimo taikymas nėra siejamas su 663 straipsnio 1 dalyje nustatyto apribojimo taikymu, kuris reikšmingas dėl CPK 663 straipsnio 3 dalyje nustatyto apribojimo taikymo. Manytina, kad toks įstatymų leidėjo pasirinkimas neturėtų būti laikomas įpareigojimu teismui, jis veikiau skirtas apribojimo tikslams atskleisti.

Tokie tikslai siejami su socialiniais ne tiek paties skolininko, kiek su juo kartu gyvenančių asmenų interesais ir jų poreikiu gyventi skolininko būste. Tokiu atveju būtent teismas, o ne antstolis turėtų nustatyti balansą tarp išieškotojo ir su skolininku gyvenančių asmenų interesų nepriklausomai nuo išieškomos sumos. Teismų praktikoje šio apribojimo tikslas gana tiksliai nustatytas pabrėžiant, kad jis pasižymi socialiniu aspektu: siekiama apsaugoti socialiai pažeidžiamų asmenų interesus ir jų teisę į paskutinį gyvenamąjį būstą³².

CPK 663 straipsnio 4 dalyje nustatyto apribojimo sąlyga siejama su konkrečiais prievolinių teisiniais santykiais, iš kurių kyla skolininko skola. Ji susijusi su skolomis, kylančiomis iš nesumokėtų mokesčių už sunaudotus energijos išteklius, komunalines ir

31 Sprendimų vykdymo instrukcijos 25 punktas: „Išieškant pinigų sumas, nesumokėtas už sunaudotus energijos išteklius, komunalines ir kitokias paslaugas, antstolis, areštuodamas skolininko butą ar gyvenamąjį namą, kuriame jis gyvena, privalo raštu išaiškinti skolininkui teisę prašyti teismo taikyti apribojimą, nustatytą CPK 663 straipsnio 4 dalyje. Išaiškinimas skolininkui įteikiamas arba siunčiamas kartu su turto arešto aktu.“

32 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. gruodžio 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-525/2007.

kitokias paslaugas. CPK 663 straipsnio 4 dalyje nustatyta išimtis iš bendrosios taisyklės, kad išieškojimas gali būti nukreiptas į visą skolininko turtą, todėl ji turi būti aiškinama siauriai. Neaiškumų kelia ir vartojama sąvoka „kitokios paslaugos“. Paslauga, kaip civilinių teisių santykių objektas, gali būti suprantama plačiai. Teismų praktikoje pripažįstama, kad skola, „<...> atsiradusi iš laisva valia prisiimtų sutartinių įsipareigojimų, nesusijusių su suvartotais energijos ištekliais, komunalinių ar kitokių paslaugų apmokėjimu, neatitinka CPK 663 straipsnio 4 dalyje nustatytos skolos prigimties“³³. Tokie šio apribojimo kriterijai kelia klausimų, nes skolos, nurodytos CPK 663 straipsnio 4 dalyje, iš esmės visuomet kils skolininkui laisva valia sudarius sutartį dėl nurodytų paslaugų teikimo, todėl laisvos valios kriterijus savaime nepaaiškina šio apribojimo taikymo. Vis dėlto teismas pagrįstai jo taikymą siejo su šioje teisės normoje nustatytų įsipareigojimų prigimtimi. Pagrįsta laikytina teismų praktika, kurioje pripažinta, kad minėtas apribojimas netaikomas skolai, kilusiai iš paprastojo neprotestuotino vekselio³⁴. Skolos, kylančios iš tokių ar panašių civilinių teisių santykių, neatitinka CPK 663 straipsnio 4 dalyje nustatyto apribojimo tikslų.

Kyla klausimas, kodėl minėtas apribojimas yra susijęs tik su skolomis, kylančiomis iš konkrečių teisių santykių (skolos už energijos išteklius, komunalines ir kitokias paslaugas). Tokių paslaugų ypatumas yra tas, kad jos įprastai teikiamos pagal viešąją sutartį konkrečiam būstui ir jomis atitinkamai naudojasi ne tik pats skolininkas, bet ir kiti kartu su juo būste gyvenantys asmenys. Paprastai tokio pobūdžio vartojimo sutartis sudaro pats būsto savininkas, tačiau pagal jas teikiamomis paslaugomis naudojasi visi tame būste gyvenantys asmenys.

CPK 663 straipsnio 4 dalies taikymas siejamas visų pirma ne tiek su paties skolininko, kiek su jo būste gyvenančių asmenų interesų apsauga. Pačioje teisės normoje nurodoma, kad, pateikus prašymą dėl tokio apribojimo, teismas turėtų vertinti vaikų, asmenų su negalia ir socialiai remtinių asmenų materialinę padėtį, interesus ir būtinumą gyventi šiame būste. Tokių aplinkybių vertinimas aiškiai atskleidžia socialinį šio apribojimo tikslą, kuris yra pažeidžiamų asmenų teisės į būstą apsauga³⁵.

Teismų praktikoje skolininko teisė siekti apriboti išieškojimą iš paskutinio gyvenamojo būsto siejama su tinkamu tokios teisės įgyvendinimu (nepiktinaudžiovimu). Draudimas piktnaudžiauti analizuotas byloje, kurioje išieškotoja kreipėsi į teismą su prašymu leisti nukreipti išieškojimą į atsakovui nuosavybės teise priklausančią nekilnojamąjį turtą – butą, įgytą paveldėjimo būdu. Byloje buvo nustatyta, kad antstolis vykdė išieškojimą iš atsakovo ieškovės naudai penkiose vykdomosiose bylose (bendra išieškoma suma – 7 469,18 Eur). Nustatyta, kad skolininko turtui jau anksčiau taikytas apribojimas išieškoti skolą iš paskutinio būsto, tačiau per 4 metus, kol toks apribojimas buvo taikomas, išieškota tik nedidelė dalis skolos (410,47 Eur iš bendros 14 000 Eur skolos). Ieškovė nurodė, kad atsakovas paveldėjo butą, kreipėsi į notarą dėl palikimo priėmimo, tačiau jam nėra išduotas paveldėjimo teisės liudijimas ir jis nėra įregistravęs savo nuosavybės teisių į šį butą; kito

33 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. kovo 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-71/2014.

34 *Ibid.*

35 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. lapkričio 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-285-969/2021.

turto skolininkas neturi. Pirmosios instancijos teismas prašymą tenkino ir leido nukreipti išieškojimą į skolininko paveldėtą turtą. Apeliacinės instancijos teismas sprendimą paliko nepakeistą.

Tokia situacija kelia klausimų, ką turėtų vertinti teismas, kai vykdymo proceso metu tam tikros aplinkybės pasikeičia po to, kai buvo pritaikytas apribojimas išieškoti iš skolininko paskutinio būsto, pavyzdžiui, skolininkas ima gauti didesnes pajamas, įgyja naujo turto. Taip pat kyla klausimas, ar taikant šį apribojimą reikšmingas paties skolininko elgesys, susijęs su kreditorių reikalavimų tenkinimu. Pavyzdžiui, ar skolininkas, siekiantis pasinaudoti tokiu apribojimu, turėtų pagrįsti, kodėl negali grąžinti skolų ir kokių veiksmų ėmėsi, kad įvykdytų kreditoriaus reikalavimus?

Kasacinis teismas toje byloje nurodė, kad, sprendžiant dėl šio apribojimo taikymo, svarbus „skolininko elges[ys] kreditoriaus teisėto intereso atgauti skolą atžvilgiu, t. y. ar skolininkas geranoriškai, pagal savo išgales siekia atsiskaityti su kreditoriumi“³⁶. Aplinkybėmis, rodančiomis skolininko piktnaudžiavimą, šiuo atveju teismas laikė tai, kad jis ilgą laiką nedirbo, nors ir turėjo pajamų, bet skolos nepadengė, padengta dalis sudaro tik mažą dalį skolos. Įvertinęs aplinkybių visumą teismas nustatė, jog šiuo atveju skolininkas nedėjo pakankamai pastangų, kad patenkintų kreditoriaus (išieškotojo) reikalavimus³⁷. Tai reiškia, kad spręsdamas, ar minėtu atveju CPK 663 straipsnio 4 dalyje nustatytas apribojimas toliau turėtų būti taikomas, teismas vertino skolininko veiksmus, susijusius su skolinių įsipareigojimų vykdymu.

Taikant CPK 663 straipsnio 4 dalį, teismų praktikoje taip pat pasitaiko atvejų, kai atliekamas išsamesnis skolininko interesų balanso vertinimas, atsižvelgiant į paties skolininko veiksmus. Pavyzdžiui, vienoje byloje skolininkas prašė neišieškoti iš jam nuosavybės teise priklausančios 1/2 dalies buto, argumentuodamas, kad tai yra vienintelis jo būstas ir turtas, jis ilgą laiką nedirbo, gauna mažas pajamas (121,47 Eur). Kasacinis teismas sprendė atsakymo taikyti apribojimą suderinamumą su teisės į privataus gyvenimo apsaugą, nustatytos Konvencijos 8 straipsnyje, užtikrinimu. Nuspręsdamas, jog šiuo atveju minėtas apribojimas netaikytinas, teismas reikšmingomis laikė aplinkybes, kad skolininkas darbo paieškų ėmėsi tik kilus grėsmei netekti būsto; dalinis darbingumas nustatytas žymiai vėliau, nei atsirado skolos, be to, nustatytas darbingumo lygis netrukė susirasti darbo, parduodant dalį buto varžytynėse pasiūlyta kaina (21 200 Eur) gerokai viršija išieškomą skolą, todėl skolininkas už likusią dalį galėtų įsigyti mažesnę būstą ar panaudoti ją nuomai, be to, dalis įsiskolinimo yra išlaikymo nepilnamečiui vaikui skola³⁸.

Nurodyti teismų praktikos pavyzdžiai gana tiksliai atskleidžia išieškotojo ir skolininko bei jo artimųjų interesų pusiausvyros suderinimo problemas vykdymo procese. Nors CPK 663 straipsnio 4 dalyje nustatyto apribojimo taikymas nesiejamas su skolininko prievolių įsipareigojimų vykdymu, jo veiksmais, susijusiais dėl skolų susidarymo, teismas tokias aplinkybes laikė reikšmingomis sprendžiant dėl tokio apribojimo taikymo galimybes.

36 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. lapkričio 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-285-969/2021.

37 *Ibid.*

38 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. vasario 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-24-248/2018.

Tai reiškia, kad, skirtingai nei kitų CPK 663 straipsnyje nurodytų apribojimų atveju, CPK 663 straipsnio 4 dalyje nustatytas apribojimas reikalauja platesnio reikšmingų aplinkybių visumos įvertinimo ir paties skolininko veiksmų (veikimo ar neveikimo), susijusių su jo įsipareigojimų vykdymu išieškotojui, vertinimo. Vis dėlto kyla klausimas, ar toks papildomas skolininkų veiksmų vertinimas suderinamas su minėto apribojimo tikslais. Įstatyme nustatyta, kokias aplinkybes, sprendžiant dėl šio apribojimo taikymo, turėtų vertinti teismas, o skolininko veiksmai grąžinant skolą ir kitų aplinkybių vertinimo poreikis CPK 663 straipsnio 4 dalyje nėra nustatytas. Todėl diskutuotina, ar teismų praktikoje taikomas gana išsamus bendro skolininko sąžiningumo kreditorių (išieškotojų) atžvilgiu vertinimas yra suderinamas su socialiniais to apribojimo tikslais. Toks vertinimas gali pernelyg apsunkinti šio apribojimo taikymo efektyvumą ir kelti papildomų ginčų vykdymo procese.

Išvados

1. Apribojimui išieškoti iš tam tikro skolininko turto yra viena iš vykdymo proceso priemonių, kuria siekiama teisėtos vykdymo proceso šalių interesų pusiausvyros. CPK 663 straipsnyje nustatyti apribojimai laikytini ir silpnescio (skolininko) apsauga nuo stipresniojo (išieškotojo) veiksmų, kuri taikoma priverstinio vykdymo procese. Išieškotojo, esančio teisiskai stipresnėje padėtyje dėl turimos priverstinai vykdomos reikalavimo teisės į skolininką ir teisės reikalauti iš valstybės taikyti skolininkui teisėtas prievartos priemones, interesai taikant šiuos apribojimus yra suderinami su silpnescnėje padėtyje esančio skolininko interesais. Tokiu atveju nėra paneigiama išieškotojo teisė į priverstinį vykdomojo dokumento įvykdymą, o tik nustatoma, kokia skolininkui palankesne tvarka tokia reikalavimo teisė turėtų būti įgyvendinama.
2. Apribojimų išieškoti iš tam tikro skolininko turto taikymas sudaro sąlygas vykdymo proceso efektyvumui, ekonomiškumui ir operatyvumui, nes leidžia išvengti brangių skolininko turto priverstinio realizavimo procedūrų, jas pakeičiant skolininko teises mažiau suvaržančia priemone – išieškojimu iš jo gaunamų pajamų.
3. Įstatyme pagrįstai įtvirtinta pakankamai ribojimų pradėti ir priverstinai vykdyti išieškojimą iš skolininko specifinio turto (paskutinio būsto), kuris užtikrina jo ir artimųjų socialinio stabilumo minimumą bei asmens (-ų) orumą. Įstatymų leidėjas išieškojimo (ne)galimumo tiesiogiai nesieja su išieškotojo socialiniu statusu ir jo teisėtų interesų apsauga. Skolininko teisė siekti apriboti išieškojimą iš paskutinio gyvenamojo būsto siejama su tinkamu tokios teisės įgyvendinimu (nepiktnaudžiumu), pagrįstu jo sąžiningumu.

PROTECTION OF NATURAL PERSONS' PERSONAL RIGHTS BY THE APPLICATION OF RESTRICTIONS OF ENFORCEMENT AGAINST HIS PROPERTY IN ENFORCEMENT PROCEEDINGS

Remigijus Jokubauskas

Mykolas Romeris University, Lithuania

Darius Bolzanas

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. *The article analyzes the restriction of the application of enforcement measures from the debtor's (natural person's) property in the foreclosure process. In a property enforcement proceeding, recovery is usually directed at all assets owned by the debtor. However, in order to achieve a fair balance of the interests of the debt collector and the debtor, the law has established limitations that apply to debt collection from the debtor's property. The article examines the purpose of restrictions on recovery from the debtor's property, the rules of their application. In order to reveal how applying these restrictions in the execution process must be compatible with the debt collector's interest in the effective execution of the executive document and the protection of the debtor's rights (right to property, private life).*

Keywords: *enforcement, right to dignity, restrictions to seize debtor's assets right to property, human rights*

Remigijus Jokubauskas, Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Privatinės teisės instituto lektorius, socialinių mokslų (teisės) daktaras. Mokslinių tyrimų kryptys: nemokumo teisė, vykdymo procesas, tarptautinė privatinė teisė.

Darius Bolzanas, Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Privatinės teisės instituto lektorius, socialinių mokslų (teisės) daktaras. Mokslinių tyrimų kryptys: civilinė teisė, vykdymo procesas, tarptautinė privatinė teisė.

Remigijus Jokubauskas, lecturer at the Institute of Private Law at the Law School at Mykolas Romeris University, doctor of social sciences (Law). Research interests: insolvency law, enforcement procedure, private international law.

Darius Bolzanas, lecturer at the Institute of Private Law at the Law School at Mykolas Romeris University, doctor of social sciences (Law). Research interests: civil law, enforcement procedure, private international law.

VARTOTOJO TEISĖ Į PREKĖS TAISYMĄ IR JOS ĮGYVENDINIMAS EUROPOS SĄJUNGOS TEISĖJE

Augustė Dumčiūtė

Mykolo Romerio universitetas

Elektroninis paštas: augustedumciute@gmail.com

Lina Novikovienė

Mykolo Romerio universitetas Teisės mokyklos

Privatinės teisės institutas

Elektroninis paštas: linan@mrui.eu

Pateikta 2024 m. lapkričio 21 d., parengta spaudai 2025 m. balandžio 8 d.

DOI: 10.13165/JUR-25-32-1-09

Santrauka. Vienas iš žiedinės ekonomikos tikslų – užtikrinti, kad produktai būtų patvarūs ir galėtų būti naudojami ilgesnį laiką, sudarant teisinės ir ekonominės sąlygas vartotojams dalyvauti žiedinėje ekonomikoje. Šiame straipsnyje aptariama teisė į remontą, nagrinėjant Europos Sąjungos (toliau taip pat – ES) ir Lietuvos teisinės priemonės, teismų praktiką ir tvarią politiką. Išanalizavus skirtingų mokslininkų nuomones, teisę į prekės taisymą galima apibūdinti kaip judėjimą, kuriuo siekiama skatinti žmones taisyti prekes, o ne jas keisti naujomis. Nors gamintojai dažnai laikosi strategijos gaminti trumpalaikio naudojimo prekes, kurių neįmanoma pataisyti, tiek Europos Sąjungos, tiek nacionaliniu lygmeniu stengiamasi rasti veiksmingų būdų, kaip tam užkirsti kelią. Šiame straipsnyje atskleidžiamas teisės į prekės taisymą turinys, pristatomos ES tvaraus vartojimo iniciatyvos ir įvertinamos įvairios priemonės, kurios galėtų prisidėti prie gaminių taisymo skatinimo Lietuvoje.

Reikšminiai žodžiai: žiedinė ekonomika, vartotojo teisių apsauga, teisė į prekės taisymą, suplanuotas nusidėvėjimas, tvarus vartojimas.

Įvadas

Temos aktualumas. „Požiūris į vartojimą, kaip ekonomikos augimo priemonę, ilgą laiką buvo vyraujantis. Rinkos ekonomikos veikimo principas paprastas: kuo daugiau vartotojai perka, tuo labiau auga ekonomika. Todėl tradiciškai buvo siekiama, kad vartotojas pirktų daugiau produktų, o senus daiktus nuolat keistų naujais. Ilgainiui nesaikingas vartojimas iškėlė pasaulinio masto problemą: dabartiniai gamybos ir vartojimo poreikiai gerokai viršija esamus gamtinius išteklius. Akivaizdu, kad šiame kontekste vis aktualesnis tapo siekis, kad tiek gamintojai, tiek vartotojai mažesnėmis sąnaudomis gautų tokių pat ar net didesnę kiekį produktų bei paslaugų“¹. Todėl šiame kontekste reikšmingą vaidmenį atlieka vartotojo teisė į prekės taisymą. Apie teisę į prekės taisymą, nors ir ne itin daug, rašo ir Lietuvos mokslininkai, pavyzdžiui, L. Novikovienė², daugiau šia tema domisi užsienio mokslininkai, kaip antai K. Bradley, O. Persson³, V. Graziano, K. Trogal⁴, S. Svensson, J. L. Richter, E. Maitre-Ekern, T. Pihljarinne, A. Maigret, C. Dalhammar⁵, E. Terryn⁶, R. J. Hernandez, C. Miranda, J. Goni⁷, D. Marikyan, S. Papagiannidis⁸, M. Pilling, M. Stead, A. Gradinar, C. Remy, T. Macpherson-Pope⁹, K. A. Scott ir S. T. Weaver¹⁰ ir kiti.

Šiandien aiškiai suvokiama, kad tvarus vartojimas yra neišvengiamas, todėl vartotojų teises ginančiose normose nustatyti bendrieji vartotojų teisių apsaugos tikslai turi derėti su tvaraus vartojimo skatinimo tikslais. „Eurobarometro“ tyrimai¹¹ rodo, kad nemaža dalis

- 1 Augustė Dumčiūtė ir Lina Novikovienė, „Vartotojo teisė į prekės taisymą („Right to repair“) ir jos įgyvendinimas Europos Sąjungos teisėje“, *Studentų moksliniai tyrimai, 2023/ 2024 Konferencijos pranešimų santrauka*, (Lietuvos mokslo taryba, 2024), 517, https://lmt.lrv.lt/media/viesa/saugykla/2024/6/fQ4-btD1_WM.pdf.
- 2 Lina Novikovienė, „The Role of the Product Quality Guarantee in Promoting Sustainable Consumption: Lithuanian Experience“, iš *Law and Sustainability: Perspectives for Lithuania and Beyond*, ed. Alessio Bartocelli, Dovilė Sagatienė ir kt. (Krokuva: Księgarnia Akademicka Publishing, 2023), 169–182.
- 3 Karin Bradley ir Ola Persson, „Community Repair in the Circular Economy – Fixing More Than Stuff“, *Local Environment* 27, 10–11 (2022): 1321–1337, <https://doi.org/10.1080/13549839.2022.2041580>.
- 4 Valeria Graziano ir Kim Trogal, „Repair Matters“, *Ephemera: Theory and Politics in Organization* 19, 2 (2019): 203–227, https://www.academia.edu/39790323/Repair_Matters?source=swp_share.
- 5 Sahra Svensson, Jessika Luth Richter, Eléonore Maitre-Ekern ir kt., „The Emerging ‘Right to Repair’ Legislation in the EU and the U.S.“, *Going Green CARE INNOVATION* 2018, Viena, Austrija, 2018, <https://portal.research.lu.se/en/publications/the-emerging-right-to-repair-legislation-in-the-eu-and-the-us>.
- 6 Evelynne Terryn, „A Right to Repair? Towards Sustainable Remedies in Consumer Law“, *European Review of Private Law* 27, 4 (2019): 851–873, <https://kluwerlawonline.com/Journalarticle/European+Review+of+Private+Law/27.4/ERPL2019044>.
- 7 Ricardo J. Hernandez, Constanza Miranda ir Julian Goñi, „Empowering Sustainable Consumption by Giving Back to Consumers the ‘Right to Repair’“, *Sustainability* 12, 3 (2020): 850, <https://doi.org/10.3390/su12030850>.
- 8 David Marikyan ir Savvas Papagiannidis, „Exercising the ‘Right to Repair’: A Customer’s Perspective“, *Journal of Business Ethics* 193 (2024): 35–61, <https://link.springer.com/article/10.1007/s10551-023-05569-9>.
- 9 Matthew Pilling, Michael Stead, Adrian Gradinar, Christian Remy ir kt., „Preparing to Repair: Using Co-Design and Speculative Design Methods to Explore the Future of IoT Right-to-Repair with Citizens and Communities“, 2022, <https://www.researchgate.net/publication/373597901>.
- 10 Kristin A. Scott ir S. Todd Weaver, „To Repair or Not to Repair: What is the Motivation?“, *Journal of Research for Consumers* 26 (2014), https://www.jrconsumers.com/Academic_Articles/issue_26/.
- 11 Europos Komisija: Komunikacijos generalinis direktoratas, „Specialioji „Eurobarometro“ apklausa Nr. 503. Požiūris į skaitmeninio poveikį kasdieniam gyvenimui“, 2020, žiūrėta 2024 m. kovo 7 d., https://data.europa.eu/data/datasets/s2228_92_4_503_eng?locale=lt.

vartotojų, užuot keitę savo daiktus, juos taisytų, tačiau to nedaro dėl didelės prekės taisymo kainos. Todėl tik tuomet, kai bus ginamos ne tik naujų prekių pirkėjų, bet ir tvarų vartojimą besirenkančių vartotojų teisės, pastarieji galės jaustis tvirtai priimdami tvarų sprendimą.

Svarbu atkreipti dėmesį, jog 2019 m. gruodžio mėn. Europos Komisija paskelbė Europos žaliojo kurso komunikatą¹². Europos žaliasis kursas ir kitos iniciatyvos konkretesnę pavidalą įgavo Europos Komisijos 2020 m. kovo mėn. paskelbtame naujajame žiedinės ekonomikos veiksmų plane¹³, kuriame atskiro dėmesio skirta galių suteikimui vartotojams. 2022 m. balandį Europos Parlamentas priėmė rezoliuciją dėl teisės į prekės remontą¹⁴, kurioje išskyrė keletą sričių. Reaguodama į tai, Europos Komisija pateikė pasiūlymą dėl atskiro teisėkūros procedūra priimamo akto dėl teisės į prekės taisymą. Po dvejų metų teisėkūros procesų 2024 m. balandžio 23 d. Europos Parlamentas teisės aktui pritarė¹⁵, o galutinis Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos (ES) 2024/1799 dėl bendrųjų taisyklių, kuriomis skatinamas prekių taisymas, kuria iš dalies keičiami Reglamentas (ES) 2017/2394 bei direktyvos (ES) 2019/771 ir (ES) 2020/1828¹⁶ (toliau – Teisės į prekės taisymą direktyva), tekstas paskelbtas 2024 m. birželio 13 d.

Europos šalių praktika¹⁷ rodo, kad jei vartotojams sudaroma galimybė daiktus taisyti už prieinamesnę kainą, jie kur kas dažniau renkasi tai daryti. Tyrimai¹⁸ atskleidžia, kad daugelis vartotojų mielai rinktųsi taisyti turimus daiktus, užuot juos keitę, tačiau dažnai to atsisako dėl pernelyg didelių remonto išlaidų. Be to, dauguma rinkoje siūlomų produktų yra trumpaamžiai ir nepritaikyti naudoti pakartotinai, taisyti ar perdirbti. Dar viena problema – pasibaigus teisei garantijai, vartotojams dažnai nesuteikiamos tinkamos galimybės remontuoti įsigytus gaminius.

Atsižvelgiant į Europos Sąjungoje vykdomas prekių remonto ir tvaraus vartojimo skatinimo iniciatyvas, straipsnyje bus nagrinėjama, kaip teisė į prekės taisymą įgyvendinama Europos Sąjungos teisėje, apžvelgiama užsienio valstybių geriausia praktika ir aptariamas Lietuvos atvejis. Analizuojant Europos Sąjungos Teisingumo Teismo (toliau – ESTT),

12 Europos Komisija, Komisijos komunikatas Europos Parlamentui, Europos Vadovų Tarybai, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui „Europos žaliasis kursas“, Briuselis, 2019 m. gruodžio 11 d., žiūrėta 2024 m. vasario 9 d., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=COM%3A2019%3A640%3AFIN>.

13 Europos Komisija, Komisijos komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui „Naujas žiedinės ekonomikos veiksmų planas, kuriuo siekiama švaresnės ir konkurencingesnės Europos“, Briuselis, 2020 m. kovo 11 d., žiūrėta 2024 m. vasario 9 d., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=COM%3A2020%3A98%3AFIN>.

14 Europos Parlamentas, 2022 m. balandžio 7 d. Europos Parlamento rezoliucija dėl teisės į remontą (2022/2515(RSP)), žiūrėta 2024 m. gegužės 1 d., https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2022-0126_LT.html.

15 Europos Parlamentas, Europos Parlamento teisėkūros rezoliucija dėl pasiūlymo dėl Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos dėl bendrųjų taisyklių, kuriomis skatinamas prekių taisymas, kuria iš dalies keičiamas Reglamentas (ES) 2017/2394 ir direktyvos (ES) 2019/771 ir (ES) 2020/1828, 2024, žiūrėta 2024 m. gegužės 1 d., https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2024-0308_LT.html#def_1_3.

16 OL L 2024/1799, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX:32024L1799>.

17 „Kaip skatinsime tvarų vartojimą? Neišmesti, o taisyti!“, žiūrėta 2024 m. gegužės 1 d., <https://am.lrv.lt/lt/naujienuos/kaip-skatinsime-tvaru-vartojima-neismesti-o-taisyti/>.

18 Europos Komisija, *supra note*, 11.

Lietuvos teismų ir neteisminio ginčo nagrinėjimo institucijų praktiką bus siekiama įvertinti, kokių problemų kyla skatinant tvarų vartojimą, kokios bendros tendencijos vyrauja šioje srityje nuo žiedinės ekonomikos idėjos iki teisės į prekės taisymsą įgyvendinimo.

Mokslinė problema – klausimas, ar dabartinis teisinis reguliavimas užtikrina vartotojo teisę taisyti prekes ir kokie veiksniai trukdo vartotojams ją pasinaudoti. Pagrindinis šio mokslinio tyrimo **tikslas** – atskleisti teisės į prekės taisymsą koncepcijos turinį ir šios teisės įgyvendinimo priemonės, padedančias siekti didesnio vartotojų teisių apsaugos lygio ir tvarumo. Siekiant užsibrėžto tikslo keliami šie **tyrimo uždaviniai**:

1. Ištirti vartotojo teisės į prekės taisymsą sampratą, atskleisti jos turinį
2. Pristatyti naujausias Europos Sąjungos iniciatyvas, susijusias su tvaraus vartojimo skatinimu
3. Įvertinti, kokiomis teisinėmis priemonėmis prekės taisymsa skatinamas Lietuvoje
4. Išanalizuoti užsienio valstybių geriausią praktiką, atskleidžiant, kokiomis priemonėmis prisidedama prie veiksmingesnio teisės į prekės taisymsą įgyvendinimo

Tyrimo objektas – vartotojo teisė į prekės taisymsą ir jos teisinis reguliavimas Lietuvoje ir Europos Sąjungos teisėje. Šio straipsnio kontekste terminas „Europos Sąjungos teisė“ apima Europos Sąjungos institucijų priimamus teisės aktus ir rekomendacinio pobūdžio dokumentus.

Tyrimo metodai. Pagrindinis duomenų analizės metodas, taikomas šiame tyrime, yra dokumentų analizės metodas. Analizuojamus dokumentus nagrinėjama tema galima suskirstyti į šias grupes: 1) Lietuvos ir Europos Sąjungos teisės aktai; 2) Lietuvos teismų ir Europos Sąjungos Teisingumo Teismo jurisprudencija. Šalia dokumentų analizės taikyti loginiai tyrimo metodai: sąvokų interpretacijos, apibendrinimo, sisteminės analizės.

1. Teisė į prekės taisymsą kaip žiedinės ekonomikos dalis

„XX amžiaus pramoninė revoliucija bei konkurencija tarp Rytų ir Vakarų valstybių ideologijų paskatino spartų ekonomikos augimą, gamybos ir vartojimo masto didėjimą, gyvenimo kokybės gerėjimą ir kt. Žmonija, vykdydama šiuos procesus, ignoravo jų poveikį aplinkai, taikydama linijinės ekonomikos modelį, kuris ir privedė prie to, kad planeta nebegali užtikrinti žmonijos poreikių.“¹⁹ ES kasmet „susidaro apie 2,2 mlrd. tonų atliekų. Šiuo metu ES atnauja teisės aktus dėl atliekų tvarkymo, kad paskatintų perėjimą prie tvaresnio modelio, vadinamo žiedine ekonomika²⁰. 2020 m. kovo mėn. Europos Komisija pristatė žiedinės ekonomikos veiksmų planą²¹, kuris neatsiejamas nuo tvaresnio produktų projektavimo bei vartojimo ir teisės į prekės taisymsą įgyvendinimo.

19 Tomaš Jusel ir Aurelija Burinskienė, „Transition to Circular Economy: Barriers and Drivers Interaction at Micro, Meso and Macro Levels“, *Mokslas – Lietuvos Ateitis / Science – Future of Lithuania* 11 (2019), <https://doi.org/10.3846/mla.2019.9633>.

20 Europos Parlamentas, „Žiedinė ekonomika: kas tai ir kodėl ji svarbi?“, žiūrėta 2024 m. kovo 9 d., <https://www.europarl.europa.eu/topics/lt/article/20151201STO05603/zedine-ekonomika-kas-tai-ir-kodel-ji-svarbi>.

21 Europos Komisija, *supra note*, 12.

Išmetant prekes, kurias būtų galima pataisyti, daromas didelis poveikis aplinkai ir vien dėl to ES kasmet susidaro 35 mln. tonų atliekų, todėl teisė remontuoti laikoma svarbiu žingsniu įgyvendinant ES planą iki 2050 m. sukurti žiedinę ekonomiką, kuri yra Europos žaliajo susitarimo – ES veiksmų plano, kuriuo siekiama iki 2050 m. užtikrinti neutralumą klimato atžvilgiu – dalis²². Komisijos politikoje svarbią vietą užima vartojimo produktų taisymo, o ne keitimo skatinimas. Europos žaliajame susitarime jau numatyta skatinti įmones siūlyti ir leisti vartotojams rinktis pakartotinai naudojamus, patvarius ir taisytinus gaminius, taip pat analizuoti „teisės į remontą“ poreikį²³. Taigi šiame skyriuje ir bus apžvelgiama sąsaja tarp žiedinės ekonomikos ir teisės į prekės taisymą tikslų.

Žiedinės ekonomikos diskurse pabrėžiama, kad produktai turėtų būti taisytini ir kad taisymo darbų turėtų daugėti²⁴. Nors pasauliui prireikė dešimtmečių, kol buvo atkreiptas dėmesys į tai, kaip sumažinti per didelio išteklių naudojimo tempą ir mastą, poreikis pereiti prie žiedinės ekonominės sistemos formos oficialiose politikos programose pasirodė gana neseniai²⁵.

Žiedinės ekonomikos veiksmų plane numatyta, jog Europos Komisija „dės pastangas, kad būtų įtvirtinta nauja „teisė į remontą“, ir apsvartys naujas horizontalias vartotojų materialiąsias teises, pavyzdžiui, susijusias su atsarginių dalių prieinamumu ir remonto galimybėmis, o IRT [aut. past.: informacinės ir ryšių technologijos] ir elektronikos atveju – su paslaugų atnaujinimu²⁶“. Taigi žiedinės ekonomikos tikslas – kuo ilgiau išlaikyti išteklius, taikant tokias strategijas kaip perdirbimas, atnaujinimas ir pakartotinė gamyba, o teisės į prekės taisymą judėjimu siekiama, kad vartotojai arba trečiosios šalys galėtų taisyti gaminius, o ne būtų priversti juos keisti, kai sugenda. Tiek žiedinės ekonomikos, tiek teisės į prekės taisymą koncepcijos padeda taupyti išteklius ir mažinti atliekų kiekį, nes leidžia naudoti produktus ilgiau ir juos taisyti, kitaip tariant, pratęsti gaminių naudojimo trukmę.

ES mastu teisė į prekės taisymą netiesiogiai buvo paliesta 1999 m. gegužės 25 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyvoje 1999/44/EB dėl vartojimo prekių pardavimo ir susijusių garantijų tam tikrų aspektų²⁷ (toliau – Direktyva 1999/44/EB), reglamentuojant vartotojui suteikiamų garantijų teisinius aspektus. 2019 m. gegužės 20 d. priėmus Europos Parlamento ir Tarybos direktyvą (ES) 2019/771 dėl tam tikrų prekių pirkimo–pardavimo

22 Europos Parlamentas, „Teisė į remontą“: ES veiksmai, skirti remonto skatinimui“, žiūrėta 2024 m. gegužės 1 d., <https://www.europarl.europa.eu/topics/lt/article/20220331STO26410/teise-i-remonta-es-veiksmai-skirti-remonto-skatinimui>.

23 Europos Komisija, Komisijos tarnybų darbinis dokumentas „Poveikio vertinimo ataskaita“, pridėdamas prie pasiūlymo dėl Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos dėl bendrų taisyklių, skatinančių prekių remontą ir keičiančios Reglamentą (ES) 2017/2394, direktyvas (ES) 2019/771 ir (ES) 2020/1828, Briuselis, 2023 m. kovo 22 d., žiūrėta 2024 m. balandžio 6 d., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=SWD%3A2023%3A59%3AFIN>.

24 Bradley ir Persson, *supra note*, 2.

25 Annette Kur ir Irene Calboli, „Intellectual Property in the Circular Economy“, *Journal of Intellectual Property Law & Practice* 18 (2023): 337, <https://scholarship.law.tamu.edu/facscholar/1801>.

26 Europos Komisija, *supra note*, 12.

27 OL L 171, 1999 7 7, 2004 m. specialusis leidimas lietuvių k., 15 sk., 4 t., p. 223, žiūrėta 2024 m. vasario 5 d., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/ALL/?uri=celex%3A31999L0044>.

sutarčių aspektų²⁸ (toliau – Prekių pardavimo direktyva), Direktyva 1999/44/EB buvo panaikinta. Pažymėtina, jog Prekių pardavimo direktyvoje nėra aiškiai kalbama apie teisę į prekės taisymą, tačiau ši teisė minima netiesiogiai, skatinant prekių ilgaamžiškumą ir kokybę, nurodant, kad vartotojai, įsigiję nekokybiškas prekes, gali pasinaudoti teisių gynimo priemonėmis, įskaitant prekių taisymą ar pakeitimą.

Teisės į prekės taisymą judėjimo tikslas – kad būtų priimti teisės aktai, pagal kuriuos gamintojai būtų įpareigoti mažinti atliekų kiekį, didinti produktų ilgaamžiškumą. Tai judėjimas, kuris siekia užtikrinti, kad vartotojai galėtų lengvai remontuoti ir atnaujinti savo įsigytas prekes, pavyzdžiui, elektronikos gaminius, mobiliuosius telefonus, kompiuterius, automobilius, buitines technikas ir kt. Judėjimas skatina gamintojus kurti lengvai taisomus produktus ir suteikti galimybę vartotojams ir nepriklausomiems remonto paslaugų teikėjams atlikti remontą, o ne skatinti vartotoją iškart įsigyti naują prekę. Todėl ši iniciatyva, remiama teisės aktais, suprantama kaip pagrindinė žmogaus teisė, turint omenyje, kad vartotojai turėtų tinkamas sąlygas susitaisyti įgytą prekę, esant gedimui, ne tik garantijos laikotarpiu, arba pavesti tai padaryti pasirinktam specialistui.

Taigi žiedinė ekonomika ir teisės į prekės taisymą judėjimas yra tarpusavyje glaudžiai susiję, juos sieja bendras tikslas mažinti atliekų kiekį, ilginti produktų naudojimo trukmę ir skatinti tvaraus vartojimo modelius. Galime teigti, kad prekių taisymas yra žiedinės ekonomikos dalis, nes juo siekiama, kad gaminiai ir medžiagos tarnautų ilgiau.

2. Vartotojo teisės į prekės taisymą įgyvendinimas

Pastaraisiais dešimtmečiais sukurta įvairių priemonių, kaip siekti tvaraus vartojimo. Teisės į remontą judėjimo šalininkai ir toliau siekia, kad būtų priimti įstatymai, kurie įpareigotų gamintojus teikti plačiąją visuomenei diagnostikos įrankius, remonto vadovus ir atsargines dalis²⁹. Pasak S. Ozturkcan, „mus supa sulūžę daiktai ir aplinka: suprojektuoti objektai, erdvės ir sistemos, kurias reikia taisyti“³⁰, todėl tenka pripažinti, kad daiktų remontas, kaip atsakas į perteklinį išteklių naudojimą, yra sveikintinas dalykas. ES mastu tam skiriama vis daugiau dėmesio, imamasi teisinio reguliavimo iniciatyvų, prisidedančių prie vartotojo teisės į prekės taisymą užtikrinimo skatinimo. Pastaruosius dvejus metus ES buvo svarstoma Teisės į prekės taisymą direktyva, kuri papildė kitas teises priemones, skatinančias tvarų vartojimą. Šiame skyriuje plačiau pristatysime pagrindinius ES teisės aktus, ESTT ir Lietuvos teismų jurisprudenciją ir neteisinio ginčo nagrinėjimo praktiką analizuojamu klausimu.

28 2019 m. gegužės 20 d. Direktyva (ES) 2019/771 dėl tam tikrų prekių pirkimo–pardavimo sutarčių aspektų, kuria iš dalies keičiami Reglamentas (ES) 2017/2394 ir Direktyva 2009/22/EB bei panaikinama Direktyva 1999/44/EB, OL L 136, 2019 5 22, žiūrėta 2024 m. vasario 5 d., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/ALL/?uri=CELEX%3A32019L0771>.

29 Manwaring ir kt., 2022, iš „The Right-to-Repair Movement: Sustainability and Consumer Rights“, S. Ozturkcan, *Journal of Technology Teaching Cases* (2023), <https://doi.org/10.1177/20438869231178037>.

30 Alexandra Crosby ir Jesse Adams Stein, „Repair“, *Environmental Humanities* 12, 1 (2020): 179–185, <https://doi.org/10.1215/22011919-8142275>.

2.1. Pagrindinės Europos Sąjungos iniciatyvos ir praktika siekiant užtikrinti vartotojo teisę į prekės taisymą

Teisės į prekės taisymą iniciatyva papildo kitas priemones, kuriomis siekiama Europos žaliojo kurso tikslo – tvaraus vartojimo skatinimo pasitelkiant tokias direktyvas kaip jau minėtoji 2024 m. vasario 28 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva (ES) 2024/825, kuria iš dalies keičiamos direktyvos 2005/29/EB ir 2011/83/ES, siekiant geresne apsauga nuo nesąžiningos veiklos ir geresniu informavimu įgalinti vartotojus dalyvauti žaliojoje pertvarkoje³¹, taip pat reglamentus – 2023 m. birželio 16 d. Komisijos deleguotąjį reglamentą (ES) 2023/1669, kuriuo Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (ES) 2017/1369 papildomas nuostatomis dėl išmaniųjų telefonų ir kišeninių kompiuterių energijos vartojimo efektyvumo ženklavimo³² (toliau – Reglamentas dėl energijos vartojimo efektyvumo ženklavimo reglamentas), ir 2023 m. birželio 16 d. Komisijos reglamentą (ES) 2023/1670, kuriuo pagal Europos Parlamento ir Tarybos direktyvą 2009/125/EB nustatomi išmaniųjų telefonų, mobiliųjų telefonų, kurie nėra išmanieji telefonai, belaidžių telefonų ir kišeninių kompiuterių ekologinio projektavimo reikalavimai ir iš dalies keičiamas Komisijos reglamentas (ES) 2023/826. Be to, Reglamente dėl energijos vartojimo efektyvumo ženklavimo prekybininkams yra nustatyti įpareigojimai pateikti informaciją dėl galimumo taisyti prekę (taisomumo klasę), pakartotinai naudoti ir atnaujinti su energija susijusius gaminius. Energijos ženklavimo ir kiti reikalavimai bus taikomi išmaniesiems telefonams ir planšetiniams kompiuteriams, kurie bus pateikiami ES rinkai nuo 2025 m. birželio 20 d.

Prie tvaraus judėjimo prisideda ir organizacijų tinklai, pavyzdžiui, *Environmental Coalition on Standards* (ECOS)³³ ar *European Environmental Bureau* (EEB)³⁴, judėjimas už teisę į prekių taisymą *Right to Repair Europe* (RTR)³⁵. Visa tai skatina gamintojus kurti ilgaamžiškesnius ir lengviau remontuojamus produktus, priimti tvaresnius sprendimus, didina energijos ir išteklių vartojimo efektyvumą, taip pat užtikrina, kad vartotojai turėtų galimybę remontuoti savo prietaisus ir naudotis atsarginių dalių tiekimo ir remonto paslaugomis.

Atlikus ESTT sprendimų analizę matyti, kad bylų, kurios būtų tiesiogiai susijusios su teise į prekės taisymą, nėra, tačiau galime paminėti keletą, kurios šią teisę liečia netiesiogiai. Pavyzdžiui, 2023 m. spalio 5 d. ESTT prejudiciniame sprendime byloje C-296/22³⁶,

31 2024 m. vasario 28 d. Direktyva (ES) 2024/825, kuria iš dalies keičiamos direktyvos 2005/29/EB ir 2011/83/ES, siekiant geresne apsauga nuo nesąžiningos veiklos ir geresniu informavimu įgalinti vartotojus dalyvauti žaliojoje pertvarkoje, OL L 2024/825, 2024 3 6, žiūrėta 2024 m. balandžio 7 d., <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/825/oj?locale=lt>.

32 2023 m. birželio 16 d. Komisijos deleguotasis reglamentas (ES) 2023/1669, kuriuo Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (ES) 2017/1369 papildomas nuostatomis dėl išmaniųjų telefonų ir kišeninių kompiuterių energijos vartojimo efektyvumo ženklavimo, OL L 214, 2023 8 31, žiūrėta 2024 m. balandžio 7 d., http://data.europa.eu/eli/reg_del/2023/1669/oj.

33 „Ecostandard“, žiūrėta 2024 m. kovo 1 d., <https://ecostandard.org/>.

34 „European Environmental Bureau (EEB)“, žiūrėta 2024 m. kovo 1 d., <https://eeb.org/>.

35 „Right to Repair Europe“, žiūrėta 2024 m. kovo 1 d., <https://repair.eu/>.

36 Teisingumo Teismo (aštuntoji kolegija) 2023 m. spalio 5 d. sprendimas byloje C-296/22, žiūrėta 2024 m. balandžio 30 d., <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=278243&doclang=lt>.

kurioje buvo nagrinėjamas nepriklausomų remontininkų prieigos prie transporto priemonių informacijos ir diagnostikos bei kitos įrangos klausimas, priėmė nepriklausomiems remontininkams palankų sprendimą. Šioje byloje automobilių gamintoja atsakovė *FCA Italy SpA* nenorėjo suteikti neribotos prieigos prie duomenų diagnostikos, remonto ir techninės priežiūros tikslais ieškovams – nepriklausomam autoservisų tinklui *ATU* ir transporto priemonių priekinių stiklų remonto ir keitimo įmonei *Carglass*. *FCA Italy SpA* reikalavo, kad nepriklausomas remontininkas ne tik užsiregistruotų ir asmeniškai prisijungtų prie *FCA Italy SpA* nurodyto serverio, bet ir įsigytų mokamą prenumeratą, kad galėtų naudotis bendraisiais diagnostikos įrankiais, jungiančiais jį prie serverio. Šios priemonės, pasak *FCA Italy SpA*, buvo būtinos kibernetinio saugumo sumetimais.

ESTT pabrėžė, jog papildomos apsaugos priemonės paveiktų remontininkų konkurencingumą, be kita ko, išaiškino, kad „nepriklausomiems veiklos vykdytojams turi būti suteikta neribota prieiga prie informacijos, būtinos jų veiklai transporto priemonių remonto ir priežiūros tiekimo grandinėje vykdyti“³⁷. ESTT nepritarė *FCA Italy SpA* iškeltoms saugumo problemoms. Jis pažymėjo, kad saugumo priemonės neturi riboti prieigos prie duomenų ir informacijos, ir pabrėžė, jog bet kokie transporto priemonių gamintojų taikomi apribojimai negali viršyti Reglamente (ES) 2018/858³⁸ nustatytų teisinių standartų. Nors byloje itin pabrėžta kibernetinio saugumo svarba, šis sprendimas patvirtina, kad transporto priemonių gamintojai turi visas galimybes spręsti kibernetinio saugumo problemas netaikydami apribojimų gamintojams.

Kitoje ESTT nagrinėtoje byloje (C-319/22³⁹), kurioje sprendimas buvo priimtas 2023 m. lapkričio 9 d., prašymą priimti prejudicinį sprendimą pateikęs teismas iš esmės siekė išsiaiškinti, ar automobilių gamintojai įpareigojami užtikrinti, kad transporto priemonių remonto ir priežiūros informacija būtų prieinama tam tikrais byloje išvardytais būdais, ir ar jie yra įpareigojami pateikti šią informaciją nepriklausomiems veiklos vykdytojams. Šioje byloje ESTT, be kita ko, dar kartą patvirtino prievolę perduoti informaciją nepriklausomiems ūkio subjektams.

Šie ESTT sprendimai yra ne tik palankūs atsarginių dalių rinkai, bet ir aktualūs dėl jų naudingumo vartotojams. Skatinant prekių remontą, kurį atlieka trečiosios šalys, įskaitant fizinius asmenis, turėtų būti suteikta galimybė naudotis prieiga prie komponentų ir įrangos, reikalingos prietaisų priežiūrai, įskaitant diagnostikos įrankius, tam, kad vartotojas galėtų laisvai pasirinkti fizinių ar juridinių asmenį, teikiantį remonto paslaugas, ir nebūtų varžomas pirminio gamintojo. Taigi ESTT, gindamas vartotojų teises, šiais sprendimais

37 Teisingumo Teismo (aštuntoji kolegija) 2023 m. spalio 5 d. sprendimas byloje C-296/22, žiūrėta 2024 m. balandžio 30 d., <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=278243&doclang=lt>.

38 2018 m. gegužės 30 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (ES) 2018/858 dėl motorinių transporto priemonių ir jų priekabų bei tokioms transporto priemonėms skirtų sistemų, komponentų ir atskirų techninių mazgų patvirtinimo ir rinkos priežiūros, kuriuo iš dalies keičiami reglamentai (EB) Nr. 715/2007 ir (EB) Nr. 595/2009 bei panaikinama Direktyva 2007/46/EB, OL L 151, 2018 6 14, žiūrėta 2024 m. vasario 9 d., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX%3A32018R0858>.

39 Teisingumo Teismo (trečioji kolegija) 2023 m. lapkričio 9 d. sprendimas byloje C-319/22, žiūrėta 2024 m. gegužės 1 d., <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=279492&doclang=LT>.

netiesiogiai palaiko teisės į prekės taisymą įgyvendinimą, o kartu atskleidžia, jog šioje srityje yra susiduriama su daugybe teisinių problemų.

2.2. Vartotojo teisė į prekės taisymą Lietuvoje

Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse (toliau – CK) (suvestinė redakcija nuo 2023-05-01 iki 2024-04-30)⁴⁰ nustatyta, kad, esant prekės trūkumams, prekę galima taisyti ar pakeisti kita ir tam tikrais įstatyme numatytais pagrindais susigrąžinti pinigus už gautą nekokybišką prekę. Taigi įstatyme įtvirtinti konkretūs vartotojų teisių gynimo būdai, vienas iš jų – prekės taisymas. Pagal CK 6.364 straipsnio 1 dalį pardavėjui tenka atsakomybė už bet kokią prekių (įskaitant prekes su skaitmeniniais elementais) kokybės neatitiktis vartotojo reikalavimams, išaiškėjusias per dvejus metus (jei įstatyme ar sutartyje nenustatytas ilgesnis terminas) nuo daikto perdavimo dienos (teisinė garantija).

CK 6.364¹ straipsnio 2 dalyje nustatyta, jog tam, „[k]ad būtų užtikrinta tinkama prekės kokybė, vartotojas turi teisę pasirinkti reikalauti prekę pataisyti (remontuoti) arba reikalauti ją pakeisti, išskyrus atvejus, kai reikalavimo nebūtų įmanoma įvykdyti arba pardavėjas dėl to patirtų neproporcingų išlaidų, palyginti su išlaidomis kitam reikalavimui įgyvendinti <...>“, taip pat nurodoma, kad pardavėjas turi atsižvelgti „į visas aplinkybes, įskaitant: 1) prekės vertę, jeigu prekę neturėtų trūkumų; 2) prekės trūkumų (neatitikties) reikšmingumą; 3) tai, ar kitokio reikalavimo taikymas nesukeltų nepatogumų vartotojui“. Taigi vartotojas turi kreiptis į pardavėją dėl netinkamos kokybės prekės ir gali prašyti prekę taisyti ar pakeisti kita tinkamos kokybės preke. Žvelgiant į šias vartotojo teises iš pardavėjo pusės, reikia pasakyti, kad „[p]ardavėjas turi teisę atsisakyti užtikrinti tinkamą prekės kokybę, jeigu prekės neįmanoma pataisyti ar pakeisti arba jeigu dėl to pardavėjas patirtų neproporcingų išlaidų <...>“ (6.364¹ straipsnio 3 dalis).

To paties straipsnio 4 dalyje nurodytos sąlygos, kada vartotojas turi teisę reikalauti proporcingai sumažinti prekės kainą arba nutraukti pirkimo–pardavimo sutartį. Vienas iš esminių aspektų, kurį verta pažymėti, yra tai, jog vartotojas gali reikalauti sumažinti prekės kainą arba nutraukti sutartį tik tada, jei: „1) pardavėjas prekės nepataisė ar nepakeitė arba prekės pataisymas ar pakeitimas neatitinka šio kodekso 6.364² straipsnio 2 ir 3 dalyse nustatytų reikalavimų, arba pardavėjas, vadovaudamasis šio straipsnio 3 dalimi, atsisakė užtikrinti tinkamą prekės kokybę; 2) prekės trūkumas atsirado, nors pardavėjas bandė užtikrinti prekės kokybę; 3) prekės trūkumas yra esminis; 4) pardavėjas pareiškė ar iš aplinkybių yra aišku, kad jis per protingą terminą neužtikrins tinkamos prekės kokybės arba tai sukels didelių nepatogumų vartotojui“.

Vienoje iš Lietuvos Aukščiausiojo Teismo (toliau – LAT) bylų kasacinis teismas pažymėjo jog „pagal Direktyvos 1999/44/EB 3 straipsnio 2 ir 3 dalis, kai atsiranda prekės neatitiktis sutarčiai, paraleliai taikomi du netinkamos kokybės prekės atitikties sutarčiai

⁴⁰ Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. Šeštoji knyga. Prievolių teisė (Žin., 2000, Nr. 74-2262), žiūrėta 2024 m. gegužės 1 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.107687/asr>.

užtikrinimo būdai – prekės pataisymas ar prekės pakeitimas. Siekiant užtikrinti abiejų sutarties šalių interesus, Direktyvoje 1999/44/EB teikiama pirmenybė sutarties vykdymui, pasinaudojant dviem pirmiausia nustatytomis teisės gynimo priemonėmis, prieš sutarties nutraukimą arba pardavimo kainos sumažinimą. Taigi pirmiausia vartotojas turi teisę reikalauti užtikrinti, kad prekė atitiktų sutartį. Jei prekės atitiktis negali būti užtikrinta, jis gali reikalauti sumažinti kainą arba atsisakyti sutarties.⁴¹ Tokia sąlyga, kad pradžioje vartotojas turi prašyti prekę taisyti arba ją pakeisti kita prieš teikdamas reikalavimą nutraukti sutartį, viena vertus, lyg ir varžo vartotojų laisvę pasirinkti norimą teisių gynimo būdą iš karto, kita vertus, skatina taisyti netinkamos kokybės prekę ir taip skatina tvaresnį vartojimą. LAT, apžvelgęs ESTT jurisprudenciją, pažymėjo, jog „pardavėjui nustatyta pareiga nemokamai užtikrinti prekės atitiktį sutarčiai, pataisant ar pakeičiant sutarties neatitinkančią prekę, siekiama apsaugoti vartotoją nuo rizikos patirti finansinių išlaidų, kurios galėtų jį atgrasinti pasinaudoti savo teisėmis, jeigu tokios apsaugos nebūtų“⁴², tačiau kasacinis teismas taip pat yra išaiškinęs, jog pardavėjo atsakomybė nėra absoliuti, „[p]ardavėjo pareiga garantuoti parduodamo daikto kokybę neapima tų atvejų, kai daikto trūkumai pirkėjui buvo žinomi arba tokie akivaizdūs, kad kiekvienas atidus pirkėjas juos būtų pastebėjęs be jokio specialaus tyrimo (CK 6.327 straipsnio 2 dalis, 6.333 straipsnio 2 dalis)“⁴³.

Išanalizavus LAT praktiką matyti, kad kasacinio teismo jurisprudencijoje nėra tiesioginių išaiškinimų, susijusių su vartotojo teise į prekės taisymą. Todėl tikslinga panagrinėti Valstybinės vartotojų teisių apsaugos tarnybos (toliau – VVTAT) praktiką, formuojamą sprendžiant vartotojų ir verslininkų ginčus. Antai 2021 m. lapkričio 10 d. nutarime Nr. 10E-2306, priimtame nagrinėjant ginčą dėl komisinės prekės garantinio remonto sąlygų, VVTAT, be kita ko, išdėstė savo poziciją dėl sąlygų dalies „Garantijos suteikimo sąlygos“ 3 punkto, kuriame buvo nustatyta, kad „pakeistam ar sutaisytam telefono aparatui galios pirminis prekės garantijos terminas“. Kaip matome, šioje sąlygoje nustatyta, kad prekės taisymo laikotarpis neįtraukiamas į garantinio termino trukmę, nors taisymo metu vartotojas ir neturėjo galimybės savo preke naudotis, todėl VVTAT pažymėjo, kad toks reguliavimas prieštarauja CK 6.335 straipsnio 3 daliai, kurioje nustatyta, kad garantijos terminas remonto atveju privalo būti stabdomas ir neskaičiuojamas tol, kol pardavėjas pašalina kliūtį. VVTAT nutarime taip pat pažymėjo, kad vartotojų apsaugą užtikrina tiek ES, tiek nacionalinės teisės aktai, kuriuose numatomos specialios taisyklės, suteikiančios vartotojui stipresnę teisinę apsaugą, ir pabrėžė, kad „sąlyga, numatanti, jog pakeistai ar sutaisytai prekei galios pirminis prekės garantijos terminas, iškreipia šalių teisių ir pareigų pusiausvyrą bei pažeidžia vartotojo teises ir interesus“⁴⁴. Pardavėjas, nustatydamas tokią są-

41 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2019 m. balandžio 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-158-469/2019, 39 punktas.

42 *Ibid.*, 40 punktas.

43 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2022 m. balandžio 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-90-403/2022, 33 punktas.

44 Valstybinės vartotojų teisių apsaugos tarnybos komisijos nutarimas dėl UAB „Mobile Technics“ komisinės prekės garantinio remonto sąlygų, 2021 m. lapkričio 10 d., Nr. 10E-2872, https://vvtat.lrv.lt/media/viesa/sau-gykla/2024/4/OAE35_pFTsI.pdf.

lygą, nepagrįstai riboja garantijos suteikimo trukmę ir taip sumažino vartotojų galimybes pasinaudoti garantiniu remontu. Taigi VVTAT komisija, tokią sutarties sąlygą pripažindama nesąžininga, reikšmingai prisideda prie vartotojo teisės į prekęs taisymą įgyvendinimo praktikos tobulinimo.

2021 m. vasario 2 d. nutarime Nr. 10E-345, išnagrinėjusi UAB „Pigu“ garantijos ir grąžinimo sąlygas, VVTAT konstatavo, kad jų nuostata, pagal kurią garantija netaikoma, jei įranga buvo remontuota neautorizuotame serviso centre, pažeidžia šalių teisių ir pareigų pusiausvyrą vartotojo nenaudai. Be to, VVTAT pažymėjo, jog pardavėjas nėra pateikęs informacijos apie autorizuotus serviso centrus, į kuriuos vartotojas galėtų kreiptis, o vadovaujantis tiek teisinio apibrėžtumo, tiek teisėtų lūkesčių principais pardavėjas privalo užtikrinti aiškias ir suderintas garantines sąlygas. VVTAT taip pat atkreipė dėmesį į tai, kad „ne visuomet neautorizuoto serviso centro įrangos remontas gali būti susiejamas su konkrečiu įrangos gedimu ir vartotojo prašomu garantiniu remontu“⁴⁵. Todėl tokia sąlyga laikytina pažeidžiančia šalių teisių ir pareigų pusiausvyrą vartotojo nenaudai. VVTAT nutarė, kad „<...> įtvirtinant sąlygą, numatančią, jog įrangai garantija nebus taikoma, jei ji tvarkė neautorizuotas serviso centras, tačiau nepateikiant informacijos apie autorizuotus serviso centrus, kurie galėtų įrangą suremontuoti[,] bei visais atvejais apribojant garantijos teikimą, jeigu įrangą remontavo neautorizuotas serviso centras, pažeidžiama šalių teisių ir pareigų pusiausvyrą vartotojo nenaudai“⁴⁶.

Kitas savo pobūdžiu panašus ginčas dėl standartinių UAB „Longo LT“ garantijos sąlygų nagrinėtas 2021 m. kovo 15 d. nutarime Nr. 10E-756. Šiame nutarime VVTAT atkreipė dėmesį, kad sąlyga, pagal kurią „[g]arantiniu terminu nemokamai gali būti atlikti Automobilio remonto darbai ir detalių keitimas, ir/arba apmokami remonto darbai ir detalių keitimas, jei Automobilio remontas atliekamas Pardavėjo, jo nurodytame servise“⁴⁷, taip pat traktuotina kaip nesąžininga, pažeidžianti šalių teisių ir pareigų pusiausvyrą vartotojo nenaudai. Tokia sąlyga yra nesuderinama su teise į prekių taisymą, neatitinka laisvo ir konkurencingo remonto paslaugų teikimo sąlygų, pagal kurias gamintojai neturi apsunkinti prieigos prie remonto sprendimų nei vartotojams, nei nepriklausomiems specialistams.

VVTAT 2021 m. vasario 5 d. nutarime Nr. 10E-39 taip pat nustatė, jog sąlyga, pagal kurią, „[j]eigu Pirkėjas neleidžia gamintojui šalinti gamybinio defekto arba atsisako suteikti prekę (ar jos dalį) remontui gamykloje, traktuojama, kad Pirkėjas atsisako teisės į nemokamą garantinį aptarnavimą, numatytą prekęs garantijos talone“⁴⁸, yra ribojanti vartotojo pasirinkimo galimybes, todėl tai negali būti vertinama kaip atsisakymas pasinaudoti teise į garantinį aptarnavimą. Ši VVTAT išvada iliustruoja, kad pardavėjo ar gamintojo nustatytos

45 Valstybinės vartotojų teisių apsaugos tarnybos nutarimas dėl UAB „Pigu“ garantijos ir grąžinimo sąlygų, 2021 m. vasario 2 d., Nr. 10E-345, <https://vvtat.lrv.lt/media/viesa/saugykla/2024/4/L986jSybHuc.pdf>.

46 *Ibid.*

47 Valstybinės vartotojų teisių apsaugos tarnybos nutarimas dėl standartinių UAB „Longo LT“ garantijos sąlygų ir PVM sąskaitos faktūros Nr. FLI2007-0100-1 sąlygų, 2021 m. kovo 15 d., Nr. 10E-756, https://vvtat.lrv.lt/media/viesa/saugykla/2024/4/VGZMiZu5z_Q.pdf.

48 Valstybinės vartotojų teisių apsaugos tarnybos nutarimas dėl UAB „Evinara“ prekių garantijų taikymo ir prekių grąžinimo taisyklių sąlygų, 2021 m. vasario 5 d., Nr. 10E-395, <https://vvtat.lrv.lt/media/viesa/saugykla/2024/4/RkUaV3vwWnA.pdf>.

garantinės sąlygos negali prieštarauti imperatyvioms teisės normoms, kurios užtikrina vartotojo apsaugą, taip pat negali nepagrįstai riboti vartotojo teisės į prekės taisymą.

Kitame ginče VVTAT, išnagrinėjusi UAB „Accanto group“ prekių pirkimo–pardavimo sutarties sąlygas, kurių 8 punkte nustatyta, kad vartotojas privalo nedelsdamas apžiūrėti prekes ir, pastebėjęs jų trūkumus, nedelsdamas informuoti apie tai pardavėją, o vartotojui nepranešus apie prekės defektus per 1–2 dienas po prekių gavimo pardavėjas pretenzijų dėl prekių kokybės nebepriima, vertindama šios sutarties sąlygos sąžiningumą vartotojo atžvilgiu nutarė, kad nuostata, pagal kurią vartotojas, nepastebėjęs prekės defektų ir (ar) nepranešęs apie juos pardavėjui per 1–2 dienas, netenka galimybės pasinaudoti įstatyme numatytais pažeistų teisių gynimo būdais, susijusiais su nekokybiška preke, yra dirbtinai ribojamos įstatymu nustatytos teisės⁴⁹. Taigi, šiuo VVTAT komisijos nutarimu įtvirtinama, jog pardavėjas privalo užtikrinti vartotojo teisę į prekės taisymą, nepaisant to, kad vartotojas nepastebėjo defektų iš karto.

Dar viename VVTAT nagrinėtame ginče, kuriame 2025 m. vasario 7 d. priimtas nutarimas Nr. 10E-13, VVTAT komisija padarė išvadą, kad sutarties nuostatos, kuriose numatyta, jog „<...> Automobilis parduodamas be garantijos <...>“⁵⁰, be kita ko, „neatitinka Civiliniame kodekse įtvirtinto teisinio reguliavimo dėl pardavėjo pareigos garantuoti daikto tinkamą kokybę bei iš esmės apriboja pardavėjo civilinę atsakomybę už bet kokius automobilio trūkumus“⁵¹.

Apibendrinant galima teigti, kad LAT ir VVTAT praktika rodo aiškią tendenciją vartotojų apsaugos srityje užtikrinti vartotojo teisę į prekės taisymą. Praktikos analizė atskleidžia, kad bet kokios sutartinės sąlygos, ribojančios vartotojų teisę į kokybišką ir prieinamą prekių remontą, laikytinos nesąžiningomis ir prieštaraujančiomis tiek nacionaliniams, tiek ES teisės aktams. Tad pardavėjų nustatyti garantijos apribojimai, tokie kaip pirminio garantinio laikotarpio taikymas po remonto, reikalavimas naudotis tik autorizuotais serviso centrais ar nepagrįstas garantijos netaikymas neautorizuotam remontui, pažeidžia vartotojų teises. Galima teigti, kad šie sprendimai stiprina vartotojo teisės į prekės taisymą įgyvendinimą, nes užtikrina, kad vartotojai galėtų pasinaudoti prekių remontu be perteklinių apribojimų, išlaikant garantinę apsaugą. Iš VVTAT praktikos dėl vartotojų teisės pasirinkti remonto būdą ir vietą analizės matyti, jog Lietuvos vartotojų apsaugos institucijos laikosi proaktyvios pozicijos: siekiama užtikrinti, kad verslo subjektai nevaržytų vartotojų galimybių pasinaudoti trečiųjų šalių teikiamomis remonto paslaugomis. Tokia pozicija dera su ES teisės principais, ypač su Teisės į prekės taisymą direktyvos tikslais. Taip pat praktikoje įtvirtinama, kad pardavėjai privalo garantuoti ne tik teisę į taisymą, bet ir informacijos apie autorizuosius servisus ir aiškias garantijos sąlygas prieinamumą.

49 Valstybinės vartotojų teisių apsaugos tarnybos nutarimas dėl UAB „Accanto Group“ prekių pirkimo–pardavimo sutarties sąlygų, 2021 m. liepos 21 d., Nr. 10E-1856, <https://vvtat.lrv.lt/media/viesa/saugykla/2024/4/JkzvXp-4Wy0.pdf>.

50 Valstybinės vartotojų teisių apsaugos tarnybos nutarimas dėl UAB „Agamis“ 2024-07-04 automobilio pirkimo–pardavimo sutarties sąlygų, 2025 m. vasario 7 d., Nr. 10E-13, [https://vvtat.lrv.lt/public/canonical/1739436591/40547/2025-02-07%20nutarimas%20Nr.%2010E-13%20\(UAB%20Agamis\).pdf](https://vvtat.lrv.lt/public/canonical/1739436591/40547/2025-02-07%20nutarimas%20Nr.%2010E-13%20(UAB%20Agamis).pdf).

51 *Ibid.*

3. Naujausia ES iniciatyva – Teisės į prekės taisymą direktyvos priėmimas

Dauguma minėtų iniciatyvų paskatino teisės į prekės taisymą judėjimą, sprendžiant tokias problemas kaip „trumpas tarnavimo laikas, ypač elektros ir elektroninių gaminių, ir sunkumai taisant gaminius tiesiogiai arba pasitelkiant trečiąsias šalis, kurios skiriasi nuo pirminio gamintojo“⁵². Judėjimu siekiama suteikti vartotojams labiau prieinamų ir ekonomiškai efektyvesnių būdų taisyti techniškai taisytinus gaminius net ir pasibaigus teisinės garantijos terminui. Šiame skyriuje aptarsime, su kokiais problemomis susiduriama siekiant įgyvendinti teisę į remontą, apžvelgsime Europos Komisijos direktyvos priėmimo procesą ir atskirų ES valstybių narių geriausią praktiką.

Dar iki direktyvos įsigaliojimo buvo atkreiptas dėmesys į esmines teisės į remontą įgyvendinimo sritis, tokias kaip informacijos apie remonto procesą prieinamumas, įskaitant remonto laiką, galimybę gauti pakaitinę prekę remonto metu, vartotojams reikalingos tam, kad jie galėtų priimti sprendimą dėl remonto ir pasirinkti už remontą atsakingą šalį. Šiame kontekste galima pažymėti, kad „Eurobarometro“ apklausos rodo, jog „beveik aštuoni iš dešimties respondentų norėtų įpareigoti gamintojus palengvinti skaitmeninių prietaisų taisymą. Tačiau ši dalis sumažėja iki keturių iš dešimties, jei tai reiškia kainos padidėjimą.“⁵³

Kalbant apie galimybes skatinti prekių remontą ir pakartotinį naudojimą pasibaigus teisei garantijai, Europos Komisijos parengtoje poveikio vertinimo ataskaitoje pažymima, kad „gamintojai savo interneto svetainėje turėtų informuoti, ar jie patys teikia remonto paslaugas ir kokia apimtimi, pvz., kokių konkrečių gaminių ir (arba) modelių“⁵⁴. Iš to išplaukia, kad gamintojams kyla prievolė informuoti vartotojus apie teikiamas remonto paslaugas – vartotojams informacija apie remonto galimybes turi būti suteikta prieš išsigyjant prekę ar jau esant poreikiui ją taisyti. Poveikio vertinimo ataskaitoje taip pat minima ES lygmens remonto derinimo platforma – „paieškos sistema, kuri padėtų vartotojams rasti vartojimo prekių remontininkus. Ji papildytų EPREL⁵⁵ portalą naujomis funkcijomis, susijusiomis su energinio ženklinimo etiketėmis paženklintais produktais.“⁵⁶

Kai kurie mokslininkai⁵⁷ pažymi, jog siekiant padidinti vartotojų teises gauti geresnes remonto paslaugas ir sukurti vartotojų ir gamintojų galių balansą, rekomenduojamos

52 Leah Chan Grinvald ir Ofer Tur-Sinai, „Intellectual Property Law and the Right to Repair“, *SSRN Electronic Journal* (2019): 1–66, cituota iš Ricardo J. Hernandez, Constanza Miranda ir Julian Goñi, „Empowering Sustainable Consumption by Giving Back to Consumers the ‘Right to Repair’“, *Sustainability* 12, 3 (2020): 850, <https://doi.org/10.3390/su12030850>.

53 Europos Komisija, *supra note*, 11.

54 Europos Komisija, *supra note*, 23.

55 „EPREL – Europos gaminių energijos vartojimo efektyvumo ženklinimo duomenų bazė“, žiūrėta 2024 m. gegužės 1 d., <https://eprel.ec.europa.eu/screen/home>.

56 Europos Komisija, *op. cit.*

57 Shahrzad Manoochchri, Mathias Schluep, Yoko Dams, Georg Mehlhart, Dina Bekkevold Lingås, Giovanni Marin, Mariana Nicolau ir Shane Colgan, *An Overview of Europe's Repair Sector*, ETC CE Report 2022/6 (2022), 59, žiūrėta 2024 m. gegužės 1 d., <https://circulareconomy.europa.eu/platform/sites/default/files/2022-12/Repair%20sector.pdf>.

tokios strategijos, kaip garantijos ir garantijos terminų pratęsimas, tad, „įgyvendinus iniciatyvą „Teisė į remontą“, vartotojams būtų suteikta daugiau galimybių pereiti prie ekologiško vartojimo ir sudarytos palankesnės ekonominės sąlygos remontui“⁵⁸.

Vienas iš teisės į prekės taisymą aspektų yra prekių ilgaamžiškumas, tačiau šiame kontekste svarbu atkreipti dėmesį į suplanuotą nusidėvėjimą. Gaminio senėjimo planavimas – „tai verslo strategija, pagal kurią įmonės sąmoningai kuria produktus, kurių gyvavimo trukmė arba funkcionalumas yra ribotas, ir taip skatina vartotojus dažniau juos keisti arba atnaujinti“⁵⁹. Taigi gamintojai suplanuoja, kad jų gaminamas daiktas tarnautų trumpai, jo nebūtų įmanoma pataisyti ir vartotojai būtų priversti įsigyti naują daiktą. Suplanuoto nusidėvėjimo strategiją galima laikyti gamintojų piktnaudžiavimu. Teisės į prekės taisymą kontekste turėtų būti atsakyta visų elektroninių prietaisų suplanuoto nusidėvėjimo sistemos. Kaip minima konferencijos apie Europos ateitį leidinyje, „pokyčiai turėtų vykti tiek individualiu, tiek komerciniu lygmeniu, siekiant užtikrinti, kad galėtume prietaisus naudoti, taisyti ir atnaujinti ilgą laiką“⁶⁰.

Europos Komisijos išleistame leidinyje įvardijami probleminiai atvejai, su kuriais susiduria vartotojai, siekiantys taisyti savo gaminius: „trečiosioms šalims pernelyg apsunkintas remontui skirtų įrankių ir komponentų naudojimas; užkirtimas kelio tam tikrų komponentų remontui arba dirbtinis remonto apsunkinimas, motyvuojant saugumo sumetimais; prieigos prie įrangos remonto ir priežiūros vadovų, schemų ir diagramų panaikinimas arba apribojimas“⁶¹. Kaip matyti iš šiamo straipsnyje minimos ESTT jurisprudencijos, su šia problema praktikoje susidurta ne kartą. Aiškinamajame memorandume, pateiktame kartu su Teisės į prekės taisymą direktyva, pabrėžiama, jog tuomet, „[k]ai atsiranda vartojimo prekių trūkumų, vartotojai dažnai nemėgina jų taisyti, vietoje to jas išmeta anksčiau laiko, nors jas būtų galima pataisyti ir naudoti ilgesnį laiką. Taip nutinka, kai vartotojai renkasi pakeitimą, o ne pataisymą pagal Prekių pardavimo direktyvoje numatytą teisinę garantiją ir kai nustojus galioti teisei garantijai vartotojai yra atgrasomi nuo pataisymo dėl neoptimalių taisymo galimybių ir sąlygų.“⁶² Taip pat pabrėžiama, jog „šia direktyva siekiama skatinti vartotojų įsigyjamų galimų pataisyti prekių su trūkumais taisymą ir pakartotinį naudojimą,

58 Manoochchri and et al., *supra* note, 57.

59 Dunia Zongwe, G.S. Mahantesh ir R. Mamatha, „The Economics of Repair: Fixing Planned Obsolescence by Activating the Right to Repair in India“, *International Journal on Consumer Law and Practice* 11, 1 (2023): 100, <https://repository.nls.ac.in/ijclp/vol11/iss1/6>.

60 Council of the European Union: General Secretariat of the Council, *Conference on the Future of Europe: Report on the Final Outcome* (Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2022), 108, <https://doi.org/10.2861/607246>.

61 European Commission: Directorate-General for Justice and Consumers, R. Mascarenhas de Ataíde, A. Barroso Rodrigues, F. De Araujo Meirelles Magalhães ir kt., *Consumer protection in the European Union: challenges and opportunities* (Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2023): 11, <https://data.europa.eu/doi/10.2838/457132>.

62 Europos Komisija, Pasiūlymas. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva dėl bendrųjų taisyklių, kuriomis skatinamas prekių taisymas, kuria iš dalies keičiamas Reglamentas (ES) 2017/2394 ir direktyvos (ES) 2019/771 ir (ES) 2020/1828, Briuselis, 2023 m. kovo 22 d., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:52023PC0155>.

kai teisinė garantija apima taisymą ir kai jo neapima⁶³. Atvirose viešosiose konsultacijose suinteresuotosios šalys nurodė, „kad vartotojams sunku taisyti prekes patiems ir kad taisymo paslaugos vartotojams yra nepatogios, daug kainuoja arba yra neprieinamos“⁶⁴. Be to, „[a]bsoliuti dauguma visų respondentų sutiko, kad siekiant skatinti tvarų vartojimą turėtų būti kuriamos paskatos trūkumų turinčius produktus taisyti tiek tada, kai taisymą apima teisinė garantija, tiek tada, kai ji jo neapima, o ne pirkti naujus produktus“⁶⁵. Pažymima, kad verslo organizacijos / asociacijos, bendrovės ir nevyriausybinių organizacijų, taip pat kai kurios ES valstybės narės pritarė galimybei teikti pirmenybę taisymui, kai taisyti yra pigiau nei pakeisti prekę nauja arba kaina yra tokia pati⁶⁶.

Kaip žinia, Europos Sąjungos teisės aktais užtikrinama, kad vartotojai gautų ne trumpesnę kaip dvejų metų teisinę garantiją įsigytiems gaminiais, tačiau, kai baigiasi gaminio garantijos terminas ir gaminį reikia remontuoti, vartotojai dažnai pastebi, kad nėra tinkamų alternatyvų. Svarstydami prekės taisymo pasibaigus teisinės garantijos galiojimo laikui klausimą, vartotojai susiduria su įvairiais sunkumais: 1) nežino, kaip ir kur galima sutaisyti daiktus; 2) labai sunku, o kartais – beveik neįmanoma rasti tinkamų atsarginių dalių; 3) produktai, praradę dalį funkcionalumo, atrodo per daug pasenę, kad reiktų rūpintis jų remontu; 4) pasirinkimas pirkti naują prekę yra palankesnis biudžetui sprendimas, palyginti su išlaidomis remontui.

Taigi 2022 m. balandžio mėn. Europos Parlamentas priėmė rezoliuciją, kurioje išskyrė keletą sričių, o Europos Komisija į tai reaguodama 2023 m. kovo 22 d. pateikė pasiūlymą dėl atskiro teisėkūros procedūra priimamo akto – Teisės į prekės taisymą direktyvos⁶⁷. 2023 m. kovo 30 d. Europos Komisija pristatė pasiūlymą dėl Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos dėl bendrų taisyklių, skatinančių taisyti prekes. Europos Parlamente pasiūlymas buvo perduotas Vidaus rinkos ir vartotojų apsaugos komitetui (IMCO), pranešėju paskirtas René Repasi (S&D, Vokietija)⁶⁸.

Kurį laiką vyko derybos dėl teisės akto projekto – pirmosios versijos buvo siūlomos 2022 m., o galutinis direktyvos tekstas patvirtintas 2024 m. balandžio 23 d.⁶⁹ Šią dieną taisyklės buvo patvirtintos Europos Parlamento (584 balsai už, 3 prieš ir 14 susilaikiusių)⁷⁰.

Teisės į prekės taisymą direktyvoje nustatytais taisyklėmis siekiama pagerinti vartotojų galimybes naudotis remonto paslaugomis, t. y. įtvirtinta teisė reikalauti, kad gamintojai suremontuotų įsigytus susidėvėjusius gaminius, kurie pagal ES teisę techniškai gali būti

63 Europos Komisija, Pasiūlymas, *supra note*, 62.

64 *Ibid.*

65 Europos Komisija, *supra note*, 22.

66 *Ibid.*

67 Europos Parlamentas, *supra note*, 14.

68 Stefano Spinaci, „Right to Repair: Strengthened Consumer Rights“, European Parliamentary Research Service, 2023, [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI\(2023\)753927](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI(2023)753927).

69 Europos Parlamentas, *op. cit.*

70 Europos Parlamentas, „Right to repair: Making repair easier and more appealing to consumers“, paskutinį kartą atnaujinta 2024 m. balandžio 23 d. 13:08 val., žiūrėta 2024 m. gegužės 1 d., <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20240419IPR20590/right-to-repair-making-repair-easier-and-more-appealing-to-consumers>.

remontuojami. Teisės aktu taip pat griežčiau reguliuojami veiksmai, trukdantys nepriklausomam remontui, pakartotinai naudojamų atsarginių dalių naudojimui. Vartotojai turės galimybę pasirinkti kreiptis į bet kurį remonto paslaugų teikėją, nepriklausomai nuo to, ar jis susijęs su pirminiu gamintoju.

4. Pasiūlymai valstybėms narėms. Geriausios praktikos apžvalga

Vadovaujantis Teisės į prekęs taisymą direktyva, kiekviena valstybė narė privalės imtis bent vienos priemonės, kuria būtų skatinamas remontas – tai gali būti ir finansinio pobūdžio, ir nefinansinio pobūdžio priemonės⁷¹. Todėl svarbu aptarti šiuo metu įvairiose ES šalyse taikomą geriausią praktiką, kad kitos šalys narės galėtų gerinti tvaraus vartojimo, remonto modelius. Kai kuriose valstybėse vartotojams suteikiamos didesnės remonto galimybės. Tai reiškia, kad vartotojai vienoje valstybėje narėje galbūt rečiau taiso tam tikrą gaminį, pvz., savo išmanųjį telefoną, kompiuterį ar fotoaparata, palyginti su vartotojais kitose valstybėse narėje. Tyrimai⁷² rodo, kad, pavyzdžiui, trijų pasirinktų produktų kategorijų (mobiliųjų ir (arba) išmaniųjų telefonų, šaldytuvų, automobilių) vartotojų, kurie visada arba greičiausiai remontuotų produktą, dalis Italijoje, Ispanijoje ir Graikijoje yra mažesnė nei Vengrijoje, Nyderlanduose ir Prancūzijoje.

Teisės į prekęs taisymą direktyvoje minimi tokie remonto skatinimo pavyzdžiai kaip remonto paslaugų apmokestinimo mažinimas arba informacinių kanalų apie remonto galimybes paskelbimas. Kai kurios programos, skatinančios vartotojus rinktis tvarų vartojimą ir remontą, jau pasiteisino kaip veiksminga strategija, pavyzdžiui, Austrijoje ar Prancūzijoje. ES valstybėse, kaip antai Vokietijoje, Belgijoje, Prancūzijoje, Italijoje ir Ispanijoje, veikia ir nuotolinės priemonės, suteikiančios galimybę vartotojams patiems sutaisyti sugedusius prietaisus.

Svarbu pabrėžti, jog vartotojas bus linkęs taisyti prekę, jeigu valstybės narės dės pastangas priimti tinkamiausią sprendimą tiek vartotojams, tiek gamintojams. Vienas populiariausių pavyzdžių yra remonto kavinės (*Repair Café*⁷³), padedančios naudotojams atlikti paprastus prekių remonto darbus (reiktų nepainioti jų su profesionaliais remontininkais). Tai – vienas iš naudingiausių sprendimų teisės į prekęs taisymą kontekste, nes vartotojai gali pasirinkti jiems patogiausią būdą spręsti problemas, susijusias su gaminių gedimu, o tai, kaip minėta, yra vienas iš ES tikslų įgyvendinant Teisės į prekęs taisymą direktyvą. Kitas vertas paminėti pavyzdys yra taisymo kainos kompensacija: „Taisymo kainos kompensacija šiuo metu gali pasinaudoti 6 ES šalių gyventojai: Prancūzijos, Austrijos, Vokietijos (Turingija, Saksonija), Liuksemburgo, Nyderlandų (Amsterdamas) ir Švedijos. Dar bent 9 ES

71 Europos Parlamentas, *supra note*, 14.

72 Europos Komisija, *supra note*, 22.

73 „Repair Café“, žiūrėta 2024 m. gegužės 1 d., <https://www.repaircafe.org/fr/>.

šalys taiko lengvatinį PVM mokesčio tarifą taisymo paslaugoms.⁷⁴ Prancūzijoje taisymo kainos kompensacija įgyvendinama suteikiant vartotojams nuolaidą taisymo paslaugoms, taikomą atsiskaitant už paslaugas (t. y. vartotojas moka jau sumažintą kainą), jei taisymą atlieka sertifikuota įmonė. Taisytojui kompensacija grąžinama, kai jis pateikia taisymo sąskaitas ir kitus reikiamus suteiktų paslaugų įrodymus taisymo fondui. Kitas pavyzdys – Austrijoje nuo 2022 m. veikianti Vyriausybės programa, kuria siekiama kovoti su elektronikos atliekomis. Pagal šią programą padengiama pusė remonto išlaidų. Ji taikoma sugedusiems prietaisams, pavyzdžiui, išmaniesiems telefonams, nešiojamiesiems kompiuteriams, kavavirėms ir indaplovėms. Vartotojams nereikia mokėti avanso, o paskui prašyti grąžinti pinigus, kaip įprasta teikiant daugelį kitų subsidijų: jie moka tik tą sumą, kuri lieka atėmus priemoną dirbtuvėse, t. y. paprastai pusę sąskaitos. Tai skatina gamintojus veikti tvariau, o vartotojus – rinktis prekės taisymą, ne pakeitimą.

Dar vienas pavyzdys, kurį galima apibūdinti kaip geriausią praktiką, yra galimybė vartotojams taisyti savo prekes patiems. Interneto svetainėje⁷⁵ teikiama nuotolinė pagalba dėl prekių taisymo. Šiuo atveju verslininkas (fizinis ar juridinis asmuo) per nuotolį siūlo vartotojams produktus ir (arba) paslaugas, o vartotojas (fizinis asmuo), kuris nesiverčia profesine ar verslo veikla, sudaro su verslininku nuotolinę sutartį, kad gautų savarankiško taisymo instrukcijas. Tai – tik keli pavyzdžiai, aktyviai prisidedantys prie teisės į prekės taisymą įgyvendinimo.

Išvados

1. Žiedinėje ekonomikoje produktai kuriami taip, kad būtų patvarūs ir lengvai taisomi, atnaujinami ir naudojami pakartotinai. Prie to svariai prisideda teisės į prekės taisymą judėjimas, kurio esmė – skatinti priimti teisės aktus, pagal kuriuos gamintojai būtų įpareigoti mažinti atliekų kiekį, didinti produktų ilgaamžiškumą ir užtikrinti, kad vartotojai galėtų lengvai remontuoti ir atnaujinti savo įsigytas prekes.
2. Pasibaigus teisinės garantijos terminui, vartotojai, priimdami sprendimą dėl prekes remonto, susiduria su įvairiais sunkumais: 1) nežino, kaip ir kur galima sutaisyti daiktus; 2) labai sunku, o kartais beveik neįmanoma rasti tinkamų atsarginių dalių; 3) produktai, praradę dalį funkcionalumo, atrodo per daug pasenę, kad reiktų rūpintis jų remontu, 4) pasirinkti pirkti naują prekę yra palankesnis biudžetui sprendimas, palyginti su išlaidomis remontui.
3. Siekiant skatinti tvarų vartojimą, Europos Sąjungos mastu inicijuota ne viena teisinė iniciatyva. Viena naujausią – 2024 m. balandžio 23 d. priimta Teisės į prekės taisymą direktyva, kurioje įtvirtinta teisė reikalauti taisyti prekes pasibaigus įstatyme

74 Rūta Kukulskytė, Gintarė Petrauskaitė. „Taisymo kainos kompensacija: Finansinės projekcijos“, žiūrėta 2024 m. gegužės 1 d., <https://data.kurkl.lt/wp-content/uploads/2023/11/Final-Taisymo-kompensacijos-finansine-projekcija.pdf>.

75 „Direct Repair“, žiūrėta 2024 m. gegužės 1 d., <https://www.directrepair.eu/over-direct-repair/>.

nustatytos garantijos terminui, per garantinį laikotarpį suremontuotoms prekėms vieniems metams papildomai pratęsiamą teisinę garantiją, sudaromos palankesnės sąlygos gauti atsarginių dalių ir informacijos apie techninę priežiūrą bei remontą, ES sukurtoje interneto platformoje rasti vietines remonto dirbtuves, kurios nepriklauso nuo pirminio gamintojo, taip pat draudimas naudoti techninę ir programinę įrangą, kuri trukdo remontuoti prekes.

4. Lietuvoje įstatymuose įtvirtinami konkretūs vartotojų teisių gynimo būdai, vienas iš jų – prekės taisymas. Šiuo metu šalyje taikoma pakopinė vartotojo teisės į prekės tinkamos kokybės užtikrinimą sistema, todėl vartotojas, susidūręs su prekės kokybės trūkumu, pirmiausia gali reikalauti, kad prekė būtų pataisyta arba pakeista į kitą. Nepasinaudojęs šiomis teisėmis vartotojas neturi teisės reikalauti sutarties nutraukimo ar kainos sumažinimo.
5. Valstybinės vartotojų teisių apsaugos tarnybos praktika sprendžiant ginčus rodo progresyvų požiūrį ir siekį didinti vartotojų apsaugą teisės į prekės taisymą kontekste. Vis dėlto išlieka tam tikrų iššūkių, susijusių su praktiniu teisės į taisymą įgyvendinimu, ypač turint omenyje gamintojų sudaromas remonto prieigos kliūtis. Todėl, siekiant visiško šio principo įgyvendinimo Lietuvoje, būtina toliau plėtoti ne tik teismų praktiką, bet ir konkrečias teisėkūros priemones, verslų skatinimo politiką, kuri užtikrintų sąžiningą prekių taisymo rinką, nepriklausomų servisų prieinamumą ir efektyvią vartotojų teisių gynimo, susijusių su įsigytų prekių remontu, sistemą.

THE CONSUMER'S RIGHT TO REPAIR AND ITS IMPLEMENTATION IN EUROPEAN UNION LAW

Augustė Dumčiūtė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Lina Novikovienė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. *One of the goals of the circular economy is to ensure that products are durable and can be used for a longer period, creating legal and economic conditions for consumers to participate in the circular economy. This article discusses the right to repair, examining the legal measures of the European Union and Lithuania, case law, and sustainable policies. Based on the opinions of various scholars, the right to repair can be described as a movement aimed at encouraging people to repair products rather than replace them with new ones. Although manufacturers often adopt a strategy of producing short-lived products that cannot be repaired, both the European Union and national governments are striving to find effective ways to prevent this. This article reveals the content of the right to repair, presents the European Union's sustainable consumption initiatives, and evaluates various measures that could contribute to promoting the repair process of products in Lithuania.*

Keywords: *circular economy; consumer protection; right to repair; planned obsolescence; sustainable consumption.*

Lina Novikovienė, Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos privatinės teisės instituto profesorė, socialinių mokslų (teisės) daktarė. Mokslinių tyrimų kryptys: vartotojų teisių apsauga, sutarčių teisė, privatumas ir duomenų apsauga.

Augustė Dumčiūtė, Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos studentė. Mokslinių tyrimų kryptys: vartotojų teisių apsauga, Europos Sąjungos teisė, aplinkos apsaugos teisė.

Lina Novikovienė, Professor at the Institute of Private Law at the Law School of Mykolas Romeris university. Doctor of Social Sciences (Law). Research interests: consumers law, contracts law, privacy and data protection.

Augustė Dumčiūtė, Student of Law School at Mykolas Romeris University. Research interests: consumers law, European Union law, environmental law.

NETEISĖTAS INFORMACIJOS APIE ASMENS PRIVATŲ GYVENIMĄ RINKIMAS KAIP NUSIKALSTAMA VEIKA: AR AIŠKUS KRIMINALIZACIJOS TURINYS?

Oleg Fedosiuk

Mykolas Romeris universiteto Teisės mokyklos

Baudžiamosios teisės ir proceso institutas

Elektroninis paštas: olfed@mruni.eu

Pateikta 2025 m. balandžio 17 d., parengta spaudai 2025 m. gegužės 19 d.

DOI: 10.13165/JUR-25-32-1-10

Santrauka. Straipsnyje nagrinėjama Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso norma, kriminalizuojanti neteisėtą informacijos apie asmens privatų gyvenimą rinkimą. Autorius atskleidžia esminių šios nusikalstamos veikos sudėties požymių (dalyko ir veikos) teisinio neapibrėžtumo problemą, lemiančią nevienodą teismų praktiką tokio pobūdžio bylose ir sudarančią prielaidas įvairių smulkių žmoniškųjų konfliktų dirbtiniam kriminalizavimui ir nukrypimui nuo tikrosios tos baudžiamojo įstatymo normos paskirties – saugoti žmogaus privataus gyvenimo neliečiamumą nuo pavojingiausių veiksmų. Nusikalstamos veikos definicijai būdingas teisinis neapibrėžtumas gali lemti ir priešingą rezultatą, t. y. negalėjimą pagrįsti iš tikrųjų pavojingų informacijos apie asmens privatų gyvenimą rinkimo metodų neteisėto ir nusikalstamo pobūdžio. Straipsnyje taip pat pateikiama kai kurių Europos valstybių baudžiamųjų įstatymų, kuriuose yra panašių normų, apžvalga ir siūlymų, kaip būtų galima sukonkretinti šios kriminalizacijos turinį ir užtikrinti jos atitikimą baudžiamosios teisės principams.

Reikšminiai žodžiai: asmens privatus gyvenimas, neteisėtas informacijos apie asmens privatų gyvenimą rinkimas, nusikalstamos veikos pavojingumas, teisinio apibrėžtumo principas.

Ivads

Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso (toliau – BK) 167 straipsnyje nustatyta baudžiamoji atsakomybė už neteisėtą informacijos apie asmens privātā gyvenimā rinkimā. Ši baudžiamojo įstatymo norma pagal savo paskirtį prisideda prie privataus gyvenimo neliečiamumo teisinės apsaugos, nustatytos Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 12 straipsnyje, Europos žmogaus teisių konvencijos 8 straipsnyje, Lietuvos Respublikos Konstitucijos 22 straipsnyje, taip pat atitinkamose Lietuvos Respublikos civilinio kodekso (toliau – CK), Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymo ir kitų teisės aktų normose. Turint galvoje subsidiarią baudžiamosios teisės prigimtį, natūralu tikėtis, kad kriminalizacijos turinys užtikrins aiškius baudžiamosios atsakomybės taikymo kriterijus ir nekurs konkurencijos su kitų teisės šakų teisiniu reguliavimu. Tačiau BK 167 straipsnyje, kriminalizuojant informacijos apie asmens privātā gyvenimā rinkimā, nekonkretizuojama, kokiais būdais ir tikslais tai daroma, tik nurodomas vienas baudžiamosios atsakomybės taikymo kriterijus – veikos neteisėtumas. Tai ir yra pagrindinė šios nusikalstamos veikos sudėties problema, nes teisinis reguliavimas, apibrėžiantis tokios informacijos rinkimo (ne)teisėtumo ribas, nėra vienareikšmis, be to, neteisėtumo požymis pats savaime neidentifikuoja nusikalstamai veikai būdingo pavojingumo.

Nei teoriniu lygmeniu, nei teismų praktikoje taip pat iki galo neišspręstas klausimas, kokia privataus gyvenimo samprata reikėtų vadovautis konkrečioje byloje taikant BK 167 straipsnį. Priklausomai nuo konteksto, privatus gyvenimas kaip apsaugos objektas gali būti suvokiamas siaurai ir plačiai. Atsižvelgiant į Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau – EŽTT) praktiką, Lietuvos baudžiamojoje jurisprudencijoje susiformavo platus požiūris į privataus gyvenimo sampratą, įtraukiant į ją ir asmens darbinę veiklą, viešą bendravimą, asmens kodą, gyvenamąją vietą, turtą ir kitus duomenis, kuriems užtikrinama teisinė duomenų apsauga. Pripažįstama, kad sąvoka „asmens privatus gyvenimas“ yra plataus vertinamojo pobūdžio, todėl neturi griežtos klasifikacijos. Tai dar labiau komplikuoja tokios informacijos rinkimo neteisėtumo ir pavojingumo nustatymą.

Tyrimo objektas – BK 167 straipsnyje įtvirtintos kriminalizacijos turinys, šios normos aiškinimo ir taikymo problemos. Tyrimo tikslui pasiekti keliama tokie uždaviniai: atskleisti informacijos apie asmens privātā gyvenimā rinkimo kaip nusikalstamos veikos dalyko turinį, tokios informacijos rinkimo neteisėtumo kriterijus, įvertinti šiuos teisinius požymius teisinio apibrėžtumo principo požiūriu, nurodyti galimos šios nusikalstamos veikos sudėties reformos kryptį užtikrinant jos atitiktį baudžiamosios teisės principams. Minėti BK 167 straipsnyje nurodytos nusikalstamos veikos sudėties aspektai teisinėje literatūroje nebuvo tyrinėti. Tyrime naudoti teisinės literatūros, įstatymų, teismų nuosprendžių ir nutarčių analizės, loginis, sisteminis, lyginamasis, apibendrinimo metodai.

1. Informacijos apie asmens privatą gyvenimą, kaip nusikalstamos veikos dalyko, sampratos problematika

Norint suprasti, koks informacijos apie asmens privatą gyvenimą rinkimas yra neteisėtas, kartu ir nusikalstamas, pirmiausia reikėtų išsiaiškinti, apie kokią informacijos turinį kalbama. Iš įvairių teisinių apibrėžimų, pateiktų teisinėje literatūroje, įstatymuose ir jurisprudencijoje, matyti, kad sąvoka „asmens privatus gyvenimas“ gali būti teisiškai suvokiama siaurai (tradiciškai) ir plečiamai. Siauroji samprata grindžiama lingvistine žodžio „privatumas“ prasme (atskirumas, izoliuotumas nuo aplinkos, slaptumas)¹. Pagal tokią prasmę asmens privatus gyvenimas vyksta ne viešumoje, o tose srityse, į kurias nei visuomenei, nei atskiriems žmonėms nevalia kištis. Vakarų teisinėje tradicijoje pagarba privačiam gyvenimui aiškinama kaip asmens fizinio ir moralinio neliečiamumo garantija, jo seksualumo, orumo apsauga, konfidencialios informacijos apie asmenį atskleidimo neleistinumas. Asmuo gali laikyti savo privataus gyvenimo dalimi bet kurį aspektą, siejamą su jo sveikata, moraliniais, religiniais ar filosofiniais įsitikinimais, jo romantiniu ir šeimos gyvenimu, draugyste, intymiais santykiais².

Būtent tokia samprata, manytina, buvo vadovaujamasi įtvirtinant Konstitucijos 22 straipsnio 4 dalyje nuostatą, jog „įstatymas ir teismas saugo, kad niekas nepatirtų savaivališko ar neteisėto kišimosi į jo asmeninį ir šeimyninį gyvenimą“. Konstitucinis Teismas ilgą laiką susilaikydavo nuo plečiamojo žmogaus teisės į privatą gyvenimą aiškinimo nurodymas, kad ji „apima asmeninio, šeimos ir namų gyvenimo, garbės ir reputacijos neliečiamumą, asmens fizinę ir psichinę neliečiamybę, asmeninių faktų slaptumą, draudimą skelbti gautą ar surinktą konfidencialią informaciją ir kt.“³ Jis taip pat yra pažymėjęs, kad „esama tokių privataus gyvenimo sričių (pvz., intymus gyvenimas), apie kurias informacija be asmens sutikimo apskritai negali būti renkama ir skelbiama, nebent (ir tik tuo mastu, kuriuo) tai padeda atskleisti to asmens padarytą nusikaltimą“⁴.

Visuomenės informavimo įstatyme pateiktas privataus gyvenimo apibrėžimas, galima sakyti, taip pat atitinka tradicinę šios sąvokos prasmę – „tai asmeninis žmogaus, jo šeimos gyvenimas, gyvenamoji aplinka, kurią sudaro žmogaus gyvenamoji patalpa, jai priklausanči privati teritorija ir kitos privačios patalpos, kurias žmogus naudoja savo ūkinei, komercinei ar profesinei veiklai, laisvalaikiui, poilsiui, taip pat kitos žmogaus privataus gyvenimo sritys, kuriose jis pagrįstai gali tikėtis privatumo, žmogaus psichinė ir fizinė neliečiamybė, garbė ir reputacija, slapti asmeniniai faktai, žmogaus fotonuotraukos ar kiti atvaizdai, informacija apie žmogaus sveikatą, privatus susirašinėjimas ar kitoks ryšio palaikymas, žmogaus

1 Lietuvių žodynas.lt., žiūrėta 2025 m. balandžio 11 d., <https://www.lietuvizodynas.lt/terminai/Privatumas>.

2 Radu Slăvoiu, „Criminal protection of private life“, *Lex ET Scientia* XIX, 2 (2012): 21, žiūrėta 2025 m. balandžio 2 d., https://lexetscientia.univnt.ro/download/453_453_lesij_js_XIX_1_2012_art_002.pdf.

3 Konstitucinio Teismo 1999 m. spalio 21 d., 2000 m. gegužės 8 d., 2002 m. rugšėjo 19 d., 2003 m. kovo 24 d. nutarimai.

4 Konstitucinio Teismo 2002 m. spalio 23 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 104-4675.

pažiūros, įsitikinimai, įpročiai ir kiti duomenys, kuriuos galima naudoti tik jam sutikus⁵.

Vadovaujantis siaurąja privataus gyvenimo samprata, informacija, kuri charakterizuoja žmogų pirmiausia kaip visuomenės narį ir pilietį (vardas, pavardė, gimimo data, asmens kodas, lytis, pilietybė, išsilavinimas, profesija, gyvenamoji vieta, darbovietė, santuoka, teistumas, banko sąskaitų duomenys, nuosavybė ir pan.), nepriskirtina privataus gyvenimo sferai. Formuluoju BK 167 straipsnyje nurodytos nusikalstamos veikos definiciją, manytina, buvo siekiama apsaugoti asmens privaty gyvenimą, kuris yra autentiškas žodžio „privatumas“ prasmei. Visgi, laikui bėgant, šios konkrečios privataus gyvenimo teisinės koncepcijos išsaugoti nepavyko. Tam įtakos turėjo skaitmenizacijos procesai, asmens duomenų apsaugos aktualizacija, taip pat EŽTT praktika ginant teisę į privataus gyvenimo gerbimą nuo neproporcingo valstybės kišimosi.

Skaitmeninis amžius globaliai paveikė įvairius žmonių gyvenimo aspektus, įskaitant ir privaty gyvenimą, kurio didelė dalis vyksta elektroninėje erdvėje ir palieka pėdsaką internete. Tai natūraliai paskatino plačiau vertinti tai, kas vadinama asmens privatumu, ši sąvoka pradėta aiškinti kibernetinio saugumo ir asmens duomenų teisinės apsaugos kontekste: „Visame teisės subjektų bendravime, kuris šiandien dažnai vyksta naudojant naujas komunikacijas ir skaitmenines technologijas, yra privatumo apsaugos elementas, ypač duomenų apsaugos ir interneto konfidencialumo srityse.“⁶ Laikui bėgant teisinėse praktikoje pradėta vadovautis platesniu požiūriu į privaty gyvenimą. Tiesioginės įtakos tam turėjo EŽTT požiūrio į privataus gyvenimo sampratą raida aiškinant Europos žmogaus teisių konvencijos 8 straipsnį, kuriame įtvirtinta teisė į privataus gyvenimo gerbimą. Teisinėje literatūroje⁷ esminis EŽTT praktikos pokytis šiuo klausimu siejamas su 1992 m. gruodžio 16 d. sprendimu byloje *Niemietz prieš Vokietiją*, kuriame pažymima: „Teismas nemano, kad įmanoma ar būtina bandyti išsamiai apibrėžti sąvoką „privatus gyvenimas“. Vis dėlto būtų pernelyg siaura apriboti šią sąvoką „vidiniu ratu“, kuriame individas gali gyventi savo asmeninį gyvenimą taip, kaip nori, ir visiškai pašalinti išorinį pasaulį, kurio šis ratas neapima. Pagarba privačiam gyvenimui tam tikru mastu turi apimti ir teisę užmegzti ir plėtoti santykius su kitais žmonėmis. Atrodo, kad nėra jokios principinės priežasties, kodėl šis sąvokos „privatus gyvenimas“ supratimas turėtų atmeti profesinę ar verslo veiklą, nes juk dauguma žmonių per savo darbinį gyvenimą turi reikšmingą, jei ne didžiausią, galimybę užmegzti ryšius su išoriniu pasauliu.“⁸ Toks požiūris į sąvoką „privatus gyvenimas“ praplėtimas neturėtų stebinti, nes Konvencijos 8 straipsnis EŽTT praktikoje pirmiausia buvo suvoktas kaip teisinė priemonė prieš savavališką valdžios kišimąsi į asmens privaty

5 Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymas, 2 straipsnio 41 punktas. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 82-3254 (2006-07-27), galiojanti suvestinė redakcija nuo 2024-11-21.

6 Renata Marcinauskaitė ir Yulia Razmetaeva, „Privacy protection in the digital age: a criminal law perspective“, *International Comparative Jurisprudence* 7, 2 (2021): 15.

7 András Sajó, „The Social in the Private: A Genealogy of “Private Life”“, iš *Essays in honour of Dean Spielmann* (Wolf Legal Publishers, 2015), 567–576, žiūrėta 2025 m. gegužės 8 d., https://www.researchgate.net/publication/283730816_The_Social_in_the_Private_A_Genealogy_of_Private_Life.

8 EŽTT 1992 m. gruodžio 16 d. sprendimo byloje *Niemietz prieš Vokietiją*, peticijos Nr. 13710/88, 29 punktas.

gyvenimą ir susirašinėjimą⁹ ir didelė šio teismo sprendimų dalis yra susijusi su kriminaliniuose tyrimuose naudojamais žmogaus privatumą varžančiais slaptais duomenų rinkimo metodais. Šiandien nusistovėję teisinės apsaugos standartai šioje srityje užtikrinami tokiais kriterijais kaip įsiterpimo į asmens privatų gyvenimą legitimus tikslas, neišvengiamumas ir proporcingumas, aktyvios ir pasyvios provokacijos draudimas, privačių asmenų surinktų įrodymų ribotas lestinumas, slaptų informacijos rinkimo veiksmų skyrimo aiškus reguliavimas, tinkamai detalizuotas jų sankcionavimas, trukmės ribojimai, griežti teisminės jų taikymo teisėtumo patikros reikalavimai¹⁰. Šiuo aspektu nėra labai svarbu, kokios asmens gyvenimo sritys varžomos – asmeninė, darbinė, politinė ar kuri nors kita. Daug svarbiau, kad įgalios valstybės institucijos šioje veikloje laikytųsi įstatymuose nustatytų ribojimų ir proporcingumo. Tai paaiškina, kodėl Konvencijos 8 straipsnio taikymas EŽTT praktikoje apėmė ir kai kurias nuo privataus gyvenimo, atrodytų, nutolusias sritis. Šiuolaikinėje šio teismo praktikoje pabrėžiama, kad sąvokos „privatus gyvenimas“ net neįmanoma išsamiai apibrėžti. Privataus gyvenimo sfera gali apimti profesinę ir verslo veiklą, taip pat su asmens tapatybe susijusius aspektus, tokius kaip asmens vardas, nuotrauka, fizinis ir moralinis vientisumas. Pripažįstama, kad į šią sritį gali patekti net ir viešajame kontekste vykstanti žmogaus sąveika su kitais žmonėmis¹¹. Iš kai kurių EŽTT sprendimų išplaukia, kad asmens duomenų apsaugos sritis taip pat atitinka privataus gyvenimo sferą¹². O byloje *Satakunnan Markkinapörssi Oy ir Satamedia Oy prieš Suomiją* net pripažinta, jog informacija apie asmens pajamas ir turtą gali būti priskirta privatumo sferai nepaisant to, kad pagal nacionalinę teisę, laikantis tam tikrų taisyklių, visuomenė galėjo prieiti prie šių duomenų¹³.

Turint galvoje EŽTT praktikos įtaką Europos šalių nacionalinei teisei ir teismų praktikai, plačiaja privataus gyvenimo samprata imta vadovautis ir nacionaliniams teismams aiškinant atitinkamas teisės normas. Konstitucinis Teismas 2019 m. balandžio 18 d. nutarime taip pat praplėtė privataus gyvenimo koncepciją nurodydamas: „Kartu paminėtina ir tai, kad asmens privatus gyvenimas yra plati kategorija, kurią sunku tiksliai visiems atvejams apibrėžti. Konstitucijos 22 straipsnyje įtvirtinta asmens teisė į jo privataus gyvenimo

9 *Guide on Article 8 of the Convention – Right to respect for private and family life. European Court of Human Rights* (updated on 31 August 2024), 8, žiūrėta 2025 m. balandžio 2 d., https://ks.echr.coe.int/documents/dl_echr-ks/guide_art_8_eng.

10 Aurelijus Gutauskas, „Privataus asmens gyvenimo apsaugos standartai vykdant kriminalinės žvalgybos tyrimus Lietuvos Aukščiausiojo Teismo jurisprudencijoje“, *Jurisprudencija* 31, 2 (2024): 339–355; Rima Ažubalytė, Oleg Fedosiuk, „Legal Principles vs. Statutory Ambiguity in Criminal Justice: Lithuanian Court Experience“, *Criminal Law Forum* 32 (2021): 448–457, žiūrėta 2025 m. balandžio 17 d., https://link.springer.com/epdf/10.1007/s10609-021-09421-5?sharing_token=ZeOgThst0XTZAC56lYlhYve4RwlQNChNByi7wbcMAY-7d4fB_a16pqHWrrzy84mUDcgORCjrKfJPkg2ij7yYVJrJxAtYxjG8PKumhJbOum55hcfenS48ii52R51Wm-FC2b-e_gqM5JB4rflrGExQPdSjGayITKEOPXQnndHCfs%3D.

11 EŽTT Didžiosios kolegijos 2016 m. lapkričio 8 d. sprendimo byloje *Magyar Helsinki Bizottsag prieš Vengriją*, peticijos Nr. 18030/11, 191–192 punktai; EŽTT Didžiosios kolegijos 2012 m. vasario 7 d. sprendimo byloje *Von Hannover prieš Vokietiją* (Nr. 2), peticijų Nr. 40660/08 ir 60641/08, 95 punktas.

12 EŽTT 2010 m. rugėjo 2 d. sprendimo byloje *Uzun prieš Vokietiją*, peticijos Nr. 35623/05, 46 punktas; EŽTT Didžiosios kolegijos 2000 m. vasario 16 d. sprendimo byloje *Amann prieš Šveicariją*, peticijos Nr. 27798/95, 65 punktas.

13 EŽTT Didžiosios kolegijos 2017 m. birželio 27 d. sprendimo byloje *Satakunnan Markkinapörssi Oy ir Satamedia Oy prieš Suomiją*, peticijos Nr. 931/13, 138 punktas.

gerbimą ir šios teisės apsauga aiškintina plečiamai, remiantis dinaminio žmogaus teisių aiškinimo principu, atsižvelgiant *inter alia* į visuomenės raidą, mokslo ir technologijų pažangą, suteikiančią vis daugiau galimybių kištis į asmens privatų gyvenimą, kaip antai nusikalstamų veikų prevencijos ar kitais viešosios tvarkos apsaugos tikslais renkant, kaupiant, naudojant ir saugant ne tik asmens pirštų atspaudų, jo balso, bet ir asmens ląstelių ar DNR mėginių pavyzdžius, technikos priemonėmis masiškai stebint ir sekant asmenų naudojamas elektronines erdves, *inter alia* su globalinės padėties nustatymo sistemos (GPS) pagalba nustatant asmenų buvimo vietą.¹⁴

Pastarąjį dešimtmetį Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, aiškindamas, kokia informacija gali atitikti BK 167 straipsnyje nurodytos nusikalstamos veikos dalyko turinį, iš esmės ėmė kartoti EŽTT sprendimuose išdėstytas tezes. Galiausiai konstatuota, kad sąvoka „asmens privatus gyvenimas“ tarptautinėje ir nacionalinėje teisėje bei teismų praktikoje apibūdinama labai plačiai, taigi yra vertinamojo pobūdžio kategorija, kuri nepasiduoda griežtai klasifikacijai, todėl klausimą, ar surinkta informacija apie asmenį atitinka BK 167 straipsnyje nurodytos nusikalstamos veikos dalyko požymius, teismai turi spręsti įvertinę konkrečioje byloje nustatytų aplinkybių ir faktų visumą¹⁵.

Toks konstatavimas bendrąja prasme galėtų būti vertinamas kaip visuomenės raidą atitinkantis privataus gyvenimo teisinės apsaugos stiprinimas, tačiau baudžiamosios atsakomybės taikymo kontekste tai reiškia, kad BK 167 straipsnyje nurodyto nusikaltimo dalyko (renkamos informacijos) turinys prarado konkretumą, o tai nieko gero nežada. Šiandien požymį „informacija apie asmens privatų gyvenimą“ teismai gali aiškinti kaip tiesiog informaciją apie tam tikrą žmogų. Žodis „privatus“ tarsi prarado savo svarbą nusikalstamos veikos sudėties struktūroje. Kartu tai komplikuoja ir be to sudėtingą informacijos rinkimo neteisėtumo ir nusikalstamo pobūdžio nustatymą. Tenka konstatuoti, kad atsiradus galimybei ir sąvoka „asmens privatus gyvenimas“ įtraukti asmens tapatybę, gyvenamąją vietą, tautybę, profesiją, turtą, verslą ir pan., tokios informacijos rinkimo neteisėtumo kriterijų paieška tapo panaši į galvosūkį, ypač kai kalbama apie žmogaus, kurio veikla nesaistoma jokių specialiu įstatymu, padarytą veiką. Net, atrodytų, paprastas klausimas, ar privatus asmuo, klausinėdamas aplinkinius apie kito asmens gyvenamąją vietą, profesiją ar vairuojamą automobilį, veikia (ne)teisėtai, priklausomai nuo konteksto gali būti išspręstas skirtingai.

Dėl plačiosios asmens privataus gyvenimo sampratos įsitvirtinimo teisėje kyla tam tikrų dviprasmiškumų, nes yra teisinės veiklos sričių, kuriose vadovautis tokia samprata tiesiog neįmanoma. Pavyzdžiui, jeigu ikiteisminio tyrimo institucijos griežtai vadovautųsi plačiu informacijos apie asmens privatų gyvenimą traktavimu, jos pagal Konstitucijos 22 straipsnio 3 dalį turėtų kaskart prašyti teismo leidimo surinkti duomenis apie vieno ar kito asmens gyvenamąją vietą, darbovietę, jo vardu registruotą turtą ir pan. Nenuostabu, kad teismų praktika pripažįstant renkamos informacijos sąsajas su asmens privačiu

14 Konstitucinio Teismo 2019 m. balandžio 18 d. nutarimas, TAR, 2019-04-18, Nr. 6411.

15 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijų nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-7-84-489/2018; 2K-52-942/2020, 2K-185-976/2021 ir kt.

gyvenimu yra nevienoda. Kartais teismai vadovaujasi plačiąja privataus gyvenimo samprata, kartais remiasi siauresniu požiūriu.

Pavyzdžiui, vienoje byloje asmuo buvo kaltinamas tuo, kad neteisėtai rinko informaciją apie asmens privatų gyvenimą tokiais veiksmais: dienraščiuose „Klaipėda“ ir „Vakarų ekspresas“ paskelbė skelbimus, kuriuose ragino atsiliepti asmenis, turėjusius verslo ar kitokių panašių santykių su Klaipėdoje dirbančiu advokatu ir dėl to laikančius save nukentėjusiais. Teismas, išteisindamas kaltinamąjį pagal BK 167 straipsnį, nurodė, kad skelbimas ir tokiu būdu informacijos gavimas nukreiptas į darbinę asmens, kaip advokato, veiklą, o ne į jo privatų gyvenimą¹⁶. Paminėtina ir baudžiamoji byla, kurioje asmuo, be kita ko, buvo kaltinamas tuo, kad, turėdamas teisėtą prieigą prie nekilnojamojo turto registro, neteisėtai surinko ir pasinaudojo informacija apie kitų asmenų asmens kodus, gyvenamąją vietą ir nekilnojamojo turto adresą. Kasacinės instancijos teismas, nutraukdamas šią bylos dalį, tarp argumentų nurodė ir tai, kad „turima informacija nebuvo panaudota svarbiems asmens privataus gyvenimo aspektams atskleisti“.¹⁷ Vis dėlto pasitaiko ir tokių teismų nuosprendžių, kuriuose nesvarstoma, ar surinkta informacija apie žmogų atskleidžia kokius nors jo realiai privataus gyvenimo aspektus. Pavyzdžiui, vienoje byloje teismui nekilo abejonų, kad tapatybės kortelės ir banko sąskaitos duomenys atitinka informacijos apie asmens privatų gyvenimą turinį. Šioje byloje teismas pagal BK 167 straipsnį pripažino kaltu asmenį, kuris sukčiavimo tikslais apgaule išviliojo iš nukentėjusiojo asmens tapatybės kortelės kopiją ir banko sąskaitos numerį. Tiesa, jokių aiškinimų dėl tokio veikos kvalifikavimo nuosprendyje nepateikta¹⁸.

Dėl nusikaltimo dalyko skirtingai sprendžiama ir neteisėtos prekybos asmens duomenimis bylose, kai neteisėtas informacijos rinkimas apie asmens privatų gyvenimą inkriminuojamas kartu su tarnybiniu piktnaudžiavimu. Byloje, kurioje policijos pareigūnas buvo kaltinamas dėl to, kad, neteisėtai prisijungęs prie policijos informacinės sistemos registrų, rinko užsakovą dominančią informaciją apie asmenų tapatybę, vairuojamą automobilį, gimimo datą ir vietą, šeiminių padėčių, darbovietę, teistumą ir socialinį statusą, kaltinimas pagal BK 167 straipsnį galiausiai buvo pripažintas nepagrįstu. Kasacinės instancijos teismas, panaikindamas apeliacinės instancijos teismo nuosprendžio dalį dėl BK 167 straipsnio taikymo ir palikdamas galioti pirmosios instancijos teismo išteisinamąjį nuosprendį dėl šio kaltinimo, nurodė: „Tokio pobūdžio duomenys, nors susiję su atitinkamų asmenų privataus gyvenimo aspektais (tokiais kaip tapatybė, šeimos padėtis, darbo vieta, gyvenamoji vieta), atsižvelgiant į duomenų turinį, jų rinkimo tikslą, neatskleidė jautrios ir detalios informacijos apie privatų konkrečių asmenų gyvenimą.“¹⁹ Šioje byloje kasacinės instancijos teismas taip pat pateikė tam tikrų teorinių nuostatų dėl to, pagal kokius kriterijus viena ar kita informacija pripažintina BK 167 straipsnyje nustatytos nusikalstamos veikos dalyku:

16 Klaipėdos miesto apylinkės teismo 2015 m. liepos 3 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-333-606/2015.

17 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2023 m. lapkričio 21 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-252-654/2023.

18 Marijampolės apylinkės teismo 2021 m. spalio 12 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-641-416/2021.

19 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus išplėstinės septynių teisėjų kolegijos 2018 m. gegužės 31 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-84-489/2018.

„Minėta, kad privataus gyvenimo sąvoka yra plati sąvoka, BK 167 straipsnyje nedetalizuojama, todėl apie tai, kas yra konkretaus asmens privataus gyvenimo dalis, kokia informacija patenka į baudžiamosios teisės priemonėmis saugotiną konkretaus asmens privataus gyvenimo erdvę, teismas sprendžia įvertinęs byloje nustatytų aplinkybių ir faktų visumą. Vertinant tokią visumą, svarbu taip pat atsižvelgti į renkamos informacijos ryšį su konkretaus asmens privačiu gyvenimu (ar ji susijusi su ištis svarbiais asmens privataus gyvenimo aspektais arba nors savaime nėra intymi, bet yra surinkta privatumą ribojančiais, paprastai teismo sankcijos reikalaujančiais būdais; ar tai tik bendresnio pobūdžio, dažnai įvairiais atvejais paties asmens atskleidžiama informacija).“²⁰ Galiausiai kasacinės instancijos teismas šioje byloje pabrėžė, kad minėta informacija surinkta piktnaudžiaus tarnybos policijoje suteiktomis galimybėmis naudotis neviešais privačių fizinių asmenų registrais, o tai visų pirma pavojingai pažeidžia teisinės valstybės ir pagarbos žmogaus teisėms policijos veikloje principus ir yra kito inkriminuoto nusikaltimo – piktnaudžiavimo tarnybine padėtimi – sudėties dalis. Pritariant tokiai kasacinės instancijos teismo pozicijai, atkreiptinas dėmesys, kad pagal bylos aplinkybes veikos kvalifikavimas pagal BK 167 straipsnį atskirai nuo piktnaudžiavimo (BK 228 straipsnis) atrodo nutolęs tiek nuo saugomos teisinės vertybės, tiek nuo kaltininko tyčios turinio.

Kitoje panašioje prekybos asmens duomenimis byloje visų instancijų teismai, įskaitant ir kasacinės instancijos teismą, pripažino kaltinimo pagal BK 167 straipsnį (kartu su piktnaudžiavimu) pagrįstumą. Šioje byloje policijos pareigūnai, privataus užsakovo prašymu prisijungdami prie neviešų informacinių registų, rinko duomenis apie asmenų teistumus, buvimą policijos įskaitoje, pristatymus į budėtojų dalį, darbovietes, valstybės sienos kirtimus ir kt. Kasacinės instancijos teismas, pritardamas žemesnės instancijos teismų išvados, kad buvo renkama informacija apie asmenų privatų gyvenimą, atsižvelgė į tai, kad nuteistųjų veiksmai nebuvo vienkartiniai ar atsitiktiniai, jie tęsėsi pakankamai ilgai, buvo renkamas didelis kiekis asmenų duomenų vykdant neteisėtus užsakovo prašymus, ši informacija buvo susijusi su įvairiais asmenų privataus gyvenimo aspektais, gauta naudojantis daugeliu skirtingų informacinių išteklių, dalis surinktų duomenų buvo neteisėtai panaudota privataus detektyvo naudai, nukentėjusieji patvirtino, „jog dėl to patyrė tiek turtinę, tiek neturtinę žalą, jautė nemalonius išgyvenimus, atsirado psichologinių problemų, nesaugumo jausmas dėl nežinojimo dėl surinktos informacijos panaudojimo aplinkybių, baimė dėl savęs ir savo artimųjų“²¹. Iš tokio vertinimo matyti, kad informacijos priskyrimas asmens privataus gyvenimo kategorijai motyvuojamas ne tiek pačios informacijos turiniu, kiek įvairiomis aplinkybėmis, apibūdinančiomis veikos kontekstą.

Apibendrinant galima sakyti, kad BK 167 straipsnyje įtvirtinta unikali teisinė situacija, kai nusikalstamos veikos dalykas neturi aiškių ribų ir aiškinamas priklausomai nuo konteksto. Kartu tai komplikuoja kitų esminių nusikalstamos veikos požymių – neteisėtumo ir pavojingumo – nustatymą. Teismų praktikos vingiai tokio pobūdžio bylose patvirtina šią tezę.

20 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus išplėstinės septynių teisėjų kolegijos 2018 m. gegužės 31 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-84-489/2018.

21 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2018 m. lapkričio 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-348-648/2018.

2. Informacijos apie asmens privatą gyvenimą rinkimo neteisėtumo ir nusikalstamo pobūdžio nustatymo problema

Minėta, kad pagal BK 167 straipsnį informacijos rinkimo neteisėtumas yra vienintelis formalus kriterijus, identifikuojantis nusikalstamą elgesio pobūdį. Šiame kontekste svarbu pasakyti, kad tais atvejais, kai BK specialiosios dalies straipsnyje daroma nuoroda į aprašytos veikos neteisėtumą, tokia norma vertinama kaip blanketinė, t. y. nukreipianti į kitą teisės aktą arba bendruosius teisės principus, pagal kurių turinį galima išspręsti veikos (ne) teisėtumo klausimą. Tokios normos nekelia aiškinimo ir taikymo problemų, jeigu: pirma, (ne)teisėtumo kriterijai lengvai randami už baudžiamosios teisės ribų; antra, kai baudžiamoji atsakomybė taikoma specialiajam subjektui, kuris pagal savo veiklos pobūdį ir statusą privalo šiuos kriterijus išmanyti; trečia, kai šalia veikos neteisėtumo kriterijaus yra nustatyti ir kiti požymiai, identifikuojantys veikos pavojingumą ir leidžiantys baudžiamąją atsakomybę atriboti nuo kitos rūšies teisinės atsakomybės. Deja, BK 167 straipsnio turinys neatitinka nei pirmojo, nei antrojo, nei trečiojo parametro.

Iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti, kad bendruosius informacijos apie asmens privatą gyvenimą rinkimo (ne)teisėtumo kriterijus įmanoma nustatyti remiantis Konstitucijos 22 straipsnio 3 dalimi, CK įtvirtintu teisiniu reguliavimu, taip pat tam tikriems specialioms subjektams skirtais teisiniais reikalavimais, taikytiniais renkant ir tvarkant informaciją apie žmogų. Tokie reikalavimai nustatyti Asmens duomenų teisinės apsaugos įstatyme, Visuomenės informavimo įstatyme, Kriminalinės žvalgybos įstatyme, Baudžiamojo proceso kodekse, Privačios detektyvinės veiklos įstatyme ir kituose įstatymuose, kuriuose reglamentuojama tam tikrų institucijų veikla renkant ir tvarkant asmens duomenis. Nepaisant didelės tokių teisės aktų įvairovės, drįsčiau teigti, kad informacijos apie asmens privatą gyvenimą rinkimo (ne)teisėtumo klausimą gaubia teisinis neapibrėžtumas, ypač kai vertinama žmogaus, nesaistomo jokių specialiu teisiniu reguliavimu, padaryta veika.

Tiek teisinėje literatūroje, tiek teismų nuosprendžiuose aiškinant, koks informacijos rinkimas yra neteisėtas pagal BK 167 straipsnį, neišvengiamai daroma nuoroda į Konstitucijos 22 straipsnio 3 dalį, kurioje nustatyta, kad informacija apie asmens privatą gyvenimą gali būti renkama tik motyvuotu teismo sprendimu ir tik pagal įstatymą. Vis dėlto ši nuostata logiškai pagrindžia veikos neteisėtumą tik tuo atveju, kai informacija buvo renkama tokiais metodais, kurie išskirtinai priklauso įgaliotų subjektų kompetencijai ir labiausiai varžo asmens privatumą, todėl pagal kriminalinės žvalgybos ir baudžiamojo proceso įstatymus būtina gauti teismo leidimą. Pavyzdžiui, vienoje baudžiamojoje byloje grupė asmenų buvo nuteisti pagal BK 167 straipsnį už tai, kad neteisėtai (ne pagal motyvuotą teismo sprendimą ir ne pagal įstatymą) pagal užsakymą rinko informaciją apie kitų asmenų privatą gyvenimą juos sekdami, specialiąja įranga slapta fiksuodami jų judėjimą, buvimo vietą, susitikimus ir intymius santykius²². Tokioje situacijoje nuoroda į minėtą Konstitucijos normą iš tikrųjų paaiškina, kodėl toks informacijos rinkimas yra neteisėtas – specialioji

22 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2020 m. sausio 7 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-52-942/2020.

technika slapta sekant asmenį pagal kriminalinės žvalgybos ir baudžiamojo proceso normas gali būti naudojama tik įstatymu įgaliotų subjektų ir pagal teismo išduotą leidimą. Visgi tais atvejais, kai asmuo rinko informaciją kitais metodais, kurie teisėje neturi sankcionuojamų veiksmų statuso, nuoroda į Konstitucijos 22 straipsnio 3 dalį padeda mažai ir reikia ieškoti kitų (ne)teisėtumo kriterijų. O ši sritis yra gana miglota. Įsivaizduokime situaciją, jog asmuo kreipėsi į policiją su skundu, kad nedraugiškas kaimynas atvirai telefonu jį filmuoja, kai jis tvarkosi savo kieme arba kai pas jį lankosi svečių. Svarstant dėl baudžiamojo proceso pradėjimo, nuoroda į Konstitucijos 22 straipsnio 3 dalį tokiu atveju vargu ar padėtų. Aiškumo neprideda ir kitų teisės aktų normos.

Analizuojant CK normas, reglamentuojančias asmens teisę į privaty gyvenimą ir jo slaptumą, neleistinas privatumo varžymas sietinas su neteisėtu įėjimu į asmens gyvenamąsias ir kitokias patalpas ar aptvertą privačią teritoriją, neteisėtu asmens stebėjimu, neteisėtu asmens ar jo turto apieškojimu, asmens telefoninių pokalbių, susirašinėjimo ar kitokios korespondencijos bei asmeninių užrašų ir informacijos konfidencialumo pažeidimu ir kitokiais neteisėtais veiksmais (CK 2.23 straipsnio 2 dalis). Kaip matome, šios nuostatos grindžiamos nurodytų veiksmų neteisėtu pobūdžiu, tačiau patys neteisėtumo kriterijai jose nenustatomi, taigi, pvz., koks asmens stebėjimas yra neteisėtas, jos neatskleidžia. Todėl kaltinimo pagal BK 167 straipsnį pagrindimas minėtomis civilinės teisės nuostatomis atrodo problemiškas (nė viename teismo nuosprendyje tokios nuorodos neteko matyti). Be to, tai, kas yra neteisėta civilinės teisės požiūriu, nebūtinai rodo nusikalstamą elgesio pobūdį.

Visuomenės informavimo įstatymo 14 straipsnio 2 dalyje nustatytas bendras informacijos apie asmens privaty gyvenimą rinkimo ir skelbimo principas – to asmens sutikimas. Šio įstatymo 13 straipsnyje, siekiant nepažeisti asmens teisių, apsaugoti jo garbę ir orumą, nurodyti bendri informacijos rinkimo draudimai: „1) be asmens sutikimo filmuoti, fotografuoti, daryti garso ir vaizdo įrašus fizinio asmens gyvenamojoje patalpoje, fizinio asmens privačioje namų valdoje ir jai priklausančioje aptvortoje ar kitaip aiškiai pažymėtoje teritorijoje, nepaisant to, ar tas asmuo yra nurodytose vietose; 2) filmuoti, fotografuoti ar daryti garso ir vaizdo įrašus neviešų renginių metu be organizatorių, turinčių teisę rengti tokius renginius, sutikimo; 3) filmuoti ir fotografuoti žmogų ir naudoti jo atvaizdus reklamai visuomenės informavimo priemonėse be šio žmogaus sutikimo; 4) filmuoti ir fotografuoti asmenį su aiškiais fiziniais trūkumais be šio asmens sutikimo arba filmuoti ir fotografuoti asmenį jam esant bejėgiškos būklės dėl sveikatos sutrikimo; 5) filmuoti, fotografuoti vaiką ar daryti jo garso ir vaizdo įrašus be nors vieno iš tėvų, globėjų ar rūpintojų ir paties vaiko sutikimo. Draudžiama naudoti vaikų fotografijas, garso ar vaizdo įrašus erotinio, pornografinio ir smurtninio pobūdžio informacijose; 6) be mirusiojo ar žuvusiojo šeimos narių sutikimo filmuoti, fotografuoti mirusįjį ar žuvusįjį stambiu planu ar daryti jo vaizdo įrašus“.

Minėti draudimai nustatyti viešosios informacijos rengėjams, skleidėjams, jų dalyviams, žurnalistams. Logiška būtų manyti, kad šio įstatymo nuostatos nėra tinkamas kriterijus sprendžiant klausimą dėl kitų asmenų atlikto informacijos rinkimo (ne)teisėtumo. Be to, vertindami minėtas įstatymo nuostatas baudžiamosios atsakomybės taikymo požiūriu,

neturėtume manyti, kad vien jomis vadovaujantis įmanoma pagrįsti baudžiamosios atsakomybės taikymą žurnalistui pagal BK 167 straipsnį. Sutikimo nebuvimas nėra tam pakanamas kriterijus. Pavyzdžiui, vargu ar teismas pripažintų žurnalistą kaltu vien dėl to, kad šis be asmens sutikimo nufotografavo jį jo privačioje valdoje ar padarė avarijoje nukentėjusio asmens nuotrauką. Reagavimas į tokius atvejus priklauso žurnalistų etikos inspektoriaus, o ne prokuroro kompetencijai.

Svarbu ir tai, kad tiek Visuomenės informavimo įstatymo 13 straipsnio 2 dalyje ir 14 straipsnio 3 dalyje, tiek CK 2.23 straipsnio 3 dalyje nustatytos informacijos rinkimo neteisėtumo išimtys: kai fiksuojami teisės pažeidimai; kai, atsižvelgiant į asmens einamas pareigas ar padėtį visuomenėje, tokios informacijos skleidimas atitinka teisėtą ir pagrįstą visuomenės interesą tokią informaciją žinoti; kai informacija yra pateikiama viešai nagrinėjant bylą; kai ši informacija atskleidžia visuomeninę reikšmę turinčias šio asmens privataus gyvenimo aplinkybes ar asmenines savybes. Šiame kontekste aktualus ir Konstitucinio Teismo aiškinimas šiuo klausimu: „Jei asmuo atlieka viešo pobūdžio veikas ir tą supranta arba turi ir gali suprasti, nors ir savo namuose ar kitose privačiose valdose, tai tokios viešo pobūdžio veikos nebus apsaugos objektas pagal Konstitucijos 22 ir Konvencijos 8 straipsnius, ir asmuo negali tikėtis privatumo. <...> Konstitucinis Teismas pažymi, kad asmuo, darydamas nusikalstamas ar kitas priešingas teisei veikas, neturi ir negali tikėtis privatumo. Žmogaus privataus gyvenimo apsaugos ribos baigiasi tada, kai jis savo veiksmais nusikalstamai ar kitaip neteisėtai pažeidžia teisės saugomus interesus, daro žalą atskiriems asmenims, visuomenei ir valstybei.“²³ Paminėtomis išimtimis savo veiksmus gali teisinti ir asmenys, kaltinami pagal BK 167 straipsnį, o dėl to veikos (ne)teisėtumo nustatymo procesas tampa dar sudėtingesnis. Pavyzdžiui, ar galėtų asmuo apsiginti nuo kaltinimo pagal BK 167 straipsnį, jeigu sistemingus slapto sekimo veiksmus bandytų pateisinti tuo, kad pavyko užfiksuoti, kaip sekamas asmuo parkuoja automobilį netinkamoje vietoje? Tokioje situacijoje neišvengiamai kiltų klausimas dėl tokio informacijos rinkimo metodo proporcingumo daromam teisės pažeidimui.

Lietuvos teisinėje literatūroje buvo iškeltas retorinis klausimas, ar laikytinas neteisėtu informacijos apie asmens privatų gyvenimą rinkimas iš viešai prieinamų šaltinių. Kartu publikacijos autoriai atkreipia dėmesį į vieną teisminį aiškinimą, iš kurio išplaukia, kad galima nusikalsti net ir tokiu būdu. Reikšdami pagrįstą abejonę dėl tokio aiškinimo, autoriai siūlo veikos neteisėtumo klausimą spręsti atsižvelgiant į tai, „kokioje erdvėje (viešoje ar privačioje) esanti informacija renkama, ar tas rinkimas yra slaptas, ar naudojamos specialiosios priemonės tai informacijai surinkti ir pan.“²⁴ Tai, kad informacijos apie privatų gyvenimą rinkimo nusikalstamas pobūdis nesisietinas su viešai prieinamais šaltiniais, pažymėjo ir kasacinės instancijos teismas: „Rinkimo neteisėtumas nesisietinas su tais atvejais, kai ji renkama iš viešai prieinamų šaltinių, pavyzdžiui, naudojantis interneto vieša paieška, ar

23 Konstitucinio Teismo 2000 m. gegužės 8 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 39-1105.

24 Liudvika Meškauskaitė ir Mindaugas Lankauskas, „Baudžiamoji atsakomybė už asmens privataus gyvenimo neliečiamumo pažeidimus Europos Žmogaus Teisių Teismo bei Lietuvos teismų praktikos kontekste“, *Teisės problemos* 1, 91 (2016): 69.

asmuo pats informaciją apie privatų gyvenimą atskleidžia ją teikdamas į viešus registrus ar duodamas sutikimą ją skelbti.²⁵ Vis dėlto faktas, kad tokie klausimai apskritai kyla aiškinantis BK 167 straipsnio turinį, taip pat rodo šiai normai būdingą teisinį neapibrėžtumą.

Šiame kontekste taip pat paminėtina, kad šiais laikais, kai visi turi išmaniuosius telefonus, žmonės dažnai filmuoja ir fotografuoja tai, ką mato, įskaitant kitų žmonių privataus gyvenimo vaizdus, kartais be kito asmens sutikimo užfiksuoja jį kompromituojantį elgesį. Jeigu dėl to nepatenkintas asmuo kreiptųsi į policiją ir inicijuotų ikiteisminį tyrimą pagal BK 167 straipsnį, išspręsti tokių veiksmų (ne)teisėtumo klausimą būtų sudėtinga. Toks nuogastavimas nėra vien teorinio samprotavimo dalis. Neapibrėžtumas dėl to, kokius informacijos rinkimo metodus ir kokiose situacijose galima patikimai pripažinti neteisėtais ir „vertais“ nusikalstamos veikos statuso, sudaro prielaidas inicijuoti baudžiamuosius procesus pagal BK 167 straipsnį dėl įvairių smulkių žmogiškųjų konfliktų. Tokių pavyzdžių teisinėje praktikoje yra daug. Pavyzdžiui, vienoje byloje pareiškėjas kaltino daugiabučio namo savininkų bendrijos (DNSB) pirmininką tuo, kad šis filmuoja ir fotografuoja jį ir jo šeimos narius, tačiau, nustačius faktus, pradėti ikiteisminį tyrimą buvo atsisakyta. Šis sprendimas iš pradžių buvo skundžiamas aukštesniajam prokurorui, paskui – ikiteisminio tyrimo teisėjui, vėliau – apygardos teismui. Apygardos teismas, atmesdamas skundą, pažymėjo, kad tarp DNSB pirmininko ir pareiškėjo vyksta civilinio proceso tvarka sprendžiami teisminiai ginčai, vaizdo įrašai padaryti atvirai bendro naudojimosi vietoje – namo vestibulyje, nuotraukose užfiksuotos pareiškėjo balkono durys, tai buvo daroma siekiant sudrausminti pareiškėją dėl šunų vedžiojimo taisyklių laikymosi ir apsaugoti daugiabučio šildymo sistemą nuo galimo peršalimo, pastebėjus atviras buto balkono duris šaltuoju metų laiku²⁶. Kaip matome, byloje net reikėjo spręsti klausimą, ar neteisėtas ir nusikalstamas yra buto balkono fotografavimas.

O štai Kauno apylinkės teismui buvo perduota byla, kurioje asmuo kaltinamas pagal BK 167 straipsnį dėl to, kad savo telefonu nufotografavo kito asmens automobilio valstybinius numerius, norėdamas išsiaiškinti, kas lankosi jo buvusios sutuoktinės namuose. Teismas kaltinamąjį išteisino konstatuodamas, kad jam inkriminuoti veiksmai „pavojingumo prasme nesiekia baudžiamojo įstatymo draudžiamų veikų ribos“²⁷. Tokiam vertinimui pritarė ir prokuroro apeliacinį skundą atmetęs Kauno apygardos teismas²⁸. Pažymėtina, kad kaltinimo pozicija šioje byloje buvo grindžiama labiau poreikiu apsaugoti nukentėjusįjį nuo pavydaus konkurento veiksmų, o ne automobilio valstybinių numerių fotografavimo neteisėtumu, kuris tarsi būtų savaime aiškus. Teismai šiuo atveju nesiėmė klampaus tokio fotografavimo (ne)teisėtumo klausimo analizės, bet pasirėmė nepakankamo veikos pavojingumo nuostata.

Konkrečių baudžiamųjų bylų turinys rodo, kad dažniausiai baudžiamosios bylos

25 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2020 m. sausio 7 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-52-942/2020.

26 Klaipėdos apygardos teismo 2016 m. sausio 28 d. nutartis byloje Nr. 1S-32-557/2016.

27 Kauno apylinkės teismo 2024 m. sausio 24 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-445-1165/2024.

28 Kauno apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2024 m. balandžio 17 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-205-397/2024.

pasibaigia apkaltinamaisiais nuosprendžiais pagal BK 167 straipsnį tada, kai asmenys kaltinami tuo, kad tam tikra technine priemone slapta sekė kitą asmenį, fiksavo jo judėjimą ir susitikimus, klausėsi jo pokalbių. Tokiose bylose paprastai nekyla problemų nustatant veikos neteisėtumą ir pavojingumą, ypač kai tuo buvo siekiama teisiškai ar morališkai nepateisinamų rezultatų. Visgi net ir tokiu atveju (ne)teisėtumo klausimą gali sukomplikuoti tam tikros aplinkybės. Pavyzdžiui, kasacinės instancijos teismas vienoje byloje, kurioje asmuo slapta filmavo savo žmonos klientams teikiamas seksualines paslaugas, paneigė kaltinimą pagal BK 167 straipsnį tokiais argumentais: „Įstatymuose neįtvirtintas draudimas daryti savo gyvenamųjų patalpų vaizdo ar garso įrašus ir neįtvirtintas reikalavimas perspėti tose patalpose besilankančius asmenis, kad yra daromas vaizdo ar garso įrašas, todėl lankymasis kito asmens gyvenamosiose patalpose asmuo negali tikėtis tokio pat privatumo, kaip savo gyvenamosiose patalpose. Taigi sumontuodamas vaizdo įrašymo aparatūrą savo gyvenamosiose patalpose M. L. įstatymo reikalavimų nepažeidė.“²⁹ Nutartyje taip pat pažymėta, kad asmenys, kuriems buvo teikiamos seksualinės paslaugos už piniginių atlygį, patys darė administracinę teisės pažeidimą – atlygintinai naudojosi prostitucijos paslaugomis, todėl, remiantis konstitucine jurisprudencija, negali tikėtis privatumo³⁰. Toks situacijos vertinimas vis dėlto atrodo problemiška prisiminus kitą konstitucinės jurisprudencijos nuostatą, t. y. kad intymus gyvenimas priklauso sritims, „apie kurias informacija be asmens sutikimo apskritai negali būti renkama ir skelbiama, nebent <...> tai padeda atskleisti to asmens padarytą nusikaltimą“³¹.

Teismų praktikoje dėl savo būste sumontuotų pasiklausymo prietaisų galima rasti ir apkaltinamųjų verdiktų. Pavyzdžiui, Kauno apylinkės teismas baudžiamuoju įsakymu nuteisė asmenį pagal BK 167 straipsnį už tai, kad bute, kuriame jis gyveno kartu su savo sugyventine, neturėdamas jos leidimo ir sutikimo, be jos žinios garso įrašymo įrenginiu įrašė jos pokalbį su kitu asmeniu³². Pagal kokius kriterijus toks informacijos rinkimas savo gyvenamojoje vietoje pripažintas neteisėtu, baudžiamajame įsakyme nenurodyta.

Minėtame kontekste primintina, kad teismų praktikoje dažnai pripažįstamas teisėtu toks įrodymų šaltinis kaip privataus asmens slapta padarytas savo paties pokalbio su kitu asmeniu garso įrašas. Teismui patikrinus tokio įrašo patikimumą, jis gali būti pripažįstamas įrodymu byloje³³. Tai, kad pagal įstatymus nedraudžiama slapta įrašyti savo pokalbių, tapo lyg ir visuotinai žinoma aksioma. Visgi ar galima vadovautis ta nuostata, kai asmuo slapta įrašinėja savo pokalbius su kolegomis be jokio teisėto tikslo, tiesiog rinkdamas kokią nors neskelbtiną informaciją apie juos, o vėliau surinkta informacija dalinasi su vadybe ar žiniasklaida? Tokio informacijos rinkimo būdo (ne)teisėtumo klausimas, manytina, nėra vienareikšmis, todėl net sudėtinga prognozuoti, kaip jis būtų išspręstas byloje,

29 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2020 m. birželio 9 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-134-689/2020.

30 *Ibid.*

31 Konstitucinio Teismo 2002 m. spalio 23 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 104-4675.

32 Kauno apylinkės teismo 2024 m. gruodžio 30 d. baudžiamasis įsakymas byloje Nr. e1-4563-673/2024.

33 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijų nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-122/2010, 2K-143/2011, 2K-63-511/2021 ir kt.

kurioje asmuo dėl to būtų kaltinamas pagal BK 167 straipsnį. Primintina, jog Konstitucijos 22 straipsnio 4 dalyje nustatyta, kad įstatymas ir teismas saugo žmogaus asmeninį ir šeimyninį gyvenimą nuo neteisėto ar savavališko kišimosi. Taigi kaltinimą tokiam pokalbių įrašinėtoji teoriskai įmanoma pagrįsti jo veiksmų savavališku pobūdžiu.

Apie tai, kad informacijos rinkimo pagrindas (pateisinamas ar savavališkas) yra svarbus veikos (ne)teisėtumo kriterijus, net ir kalbant apie privataus asmens veiką, rodo kai kurie pavyzdžiai iš kasacinės instancijos teismo praktikos. Vienoje byloje asmuo buvo nuteistas pagal BK 167 straipsnį už tai, kad savo žmonai slapta sekė į jos vairuojamą automobilį įmontavo įrenginį, leidžiantį nustatyti jo judėjimo maršrutą ir buvimo vietą. Kasacinės instancijos teismas, atmesdamas kasacinio skundo argumentus, kad tokie veiksmai nėra neteisėti ir nusikalstami, nurodė ir tokį argumentą: „Pažymėtina, kad pagal teismų nustatytas aplinkybes tai buvo daroma nesiekiant jokio teisėto tikslo, kuris galėtų pateisinti Konstitucijoje ir Konvencijoje garantuojamos asmens teisės į privataus gyvenimo gerbimą apribojimą.“³⁴

Kitoje byloje kasacinės instancijos teismas, sprendamas privačiai surinkto įrodymo teisėtumo klausimą, pateikė tokį aiškinimą: „Skirtingai galėtų būti vertinamos situacijos, kai asmuo fiksuoja tiesiogiai su juo susijusius įvykius (pvz., įrašinėja savo asmeninius pokalbius, filmuoja savo privataus kiemo perimetrą) ir kai renka duomenis neturėdamas pateisinamo pagrindo (pvz., savo noru sekdamas kitus asmenis ir pan.).“³⁵ Šioje byloje pripažindamas, kad darbdavė teisėtai surinko informaciją apie darbuotojo nusikalstamą veiką, teismas vadovavosi pateisinamo pagrindo ir privatumo varžymo proporcingumo kriterijais: „Nors, vertinant formaliai, patikrinant nuteistojo asmeninio bendravimo duomenis buvo pažeista jo teisė į privataus gyvenimo gerbimą, tačiau šių darbdavės veiksmų masas, taikymo pagrindas ir tikslas nesudaro pagrindo vertinti, kad darbdavės veiksmai buvo pertekliniai ar neproporcingi.“³⁶ Pažymėtina, kad jokiame teisės akte privačiam asmeniui tokie informacijos rinkimo teisėtumo reikalavimai kaip pateisinamas pagrindas ir proporcingumas nenustatyti, tai labiau iš bendrųjų asmens privatumo apsaugos principų logiškai išplaukiantys kriterijai. Be to, koks tikslas yra pateisinamas ir kokie veiksmai proporcingi varžant kito asmens privatumą, yra vertinamieji klausimai, reikalaujantys gan aukšto lygio teisinės analizės. Toks išvadų motyvavimas priimtinas sprendžiant įrodymo leistinumo klausimą (kaip buvo toje byloje) arba civilinėje byloje pareikšto ieškinio pagrįstumą, tačiau nuteisiant asmenį baudžiamojoje byloje jo veikos neteisėtumą turi būti įmanoma nustatyti remiantis aiškesniais kriterijais. Juk kaltinant asmenį tyčiniiais neteisėtais veiksmais būtina nustatyti ir tai, kad jis suvokė, jog veikia neteisėtai. Taigi kaltinamasis gali pagrįstai kelti klausimą, pagal kokį konkrečiai teisinį reguliavimą, o ne vien vertinamojo pobūdžio nuostatas, jo veiksmai laikomi neteisėtais.

34 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2013 m. balandžio 23 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-198/2013.

35 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2021 m. lapkričio 24 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-205-719/2021.

36 *Ibid.*

Iš viso to, kas pasakyta, išplaukia išvada, kad BK 167 straipsnyje esančia nuoroda į informacijos rinkimo neteisėtumą kaip į vienintelį baudžiamosios atsakomybės taikymo kriterijų nenustatomos tikslios nusikalstamo elgesio ribos. Todėl nenuostabu, kad kasacinės instancijos teismo praktikoje BK 167 straipsnis priskiriamas tai normų kategorijai, kurias taikant visada pabrėžiamas būtinumas nustatyti tinkamą nusikalstamos veikos pavojingumą ir situaciją vertinti per baudžiamosios atsakomybės kaip paskutinės priemonės (*ultima ratio*) principo prizmę. Paprastai taip aiškinamos tos nusikalstamų veikų definicijos, kurių turinys pats savaime neišsprendžia skirtingų teisės šakų teisinio reguliavimo konkurencijos. Kasacinės instancijos teismas šiuo aspektu pažymėjo: „Galiausiai primintina ir tai, kad baudžiamoji teisė yra *ultima ratio* priemonė, todėl tokia atsakomybė vertinant BK 167 straipsnio 1 dalyje numatytą veiką turėtų būti taikoma už pačius sunkiausius asmens privataus gyvenimo pažeidimus. Šios rūšies atsakomybei esant ne vienintelei poveikio priemonei teisės pažeidėjui galimų pritaikyti teisinės atsakomybės formų sistemoje, svarbu nustatyti, ar konkreti kaltininko veika ištis pasiekusi tokį pavojingumo laipsnį, kad, vertinant šią veiką pagal protingumo, proporcingumo, teisingumo ir kitų bendrųjų teisės principų nuostatas, taip pat BK 37 straipsnio nuostatų kontekstą, būtų pagrįstas baudžiamosios teisės priemonių taikymas.“³⁷

3. Kaip galima būtų sukonkretinti kriminalizacijos turinį

Apibendrinant darytina išvada, kad BK 167 straipsnyje suformuluotai nusikaltimo su dėčiai būdingas neinformatyvumas iš karto dviem aspektais: dalyko ir veikos. Tokia padėtis sudaro prielaidas nevienodai teismų praktikai, įvairių smulkių žmogiškųjų konfliktų dirbtiniam kriminalizavimui ir nukrypimui nuo tikrosios šio baudžiamojo įstatymo normos paskirties – saugoti žmogaus privataus gyvenimo neliečiamumą nuo pavojingiausių veikų. Minėtai normai būdingas teisinis neapibrėžtumas taip pat gali lemti ir priešingą rezultatą, t. y. negalėjimą pagrįsti iš tikrųjų pavojingų informacijos apie asmens privatą gyvenimą rinkimo metodų neteisėtumą. Galima teigti, kad baudžiamojo įstatymo tekstas neužtikrina visuomenės žinojimo, koks elgesys yra uždraustas, todėl nesiderina su baudžiamosios teisės legalumo (*nullum crimen sine lege*) principu.

Ieškant BK 167 straipsnio turinio sukonkretinimo variantų, žvilgsnis į Europos valstybių baudžiamuosius įstatymus, kuriuose yra normų, kriminalizuojančių informacijos apie asmens privatą gyvenimą rinkimą, parodė, kad šiose normose įprasta įvardyti konkrečias neteisėtas veikas: pokalbių pasiklausymą, slaptą vaizdo ir garso įrašų darymą neviešose vietose, specialių techninių priemonių įrengimą šiuo tikslu ir pan., taigi kriminalizacijos turinys yra gan informatyvus. Tokiu atveju nekyla ir klausimo, kokia asmens privataus gyvenimo koncepcija reikėtų vadovautis vienoje ar kitoje byloje.

37 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus išplėstinės septynių teisėjų kolegijos 2018 m. gegužės 31 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-84-489/2018.

Vokietijos Federacinės Respublikos baudžiamajame kodekse³⁸ kriminalizuojami tokie informacijos, siejamos su asmens privatumu, rinkimo atvejai: kito asmens privačiai ištartų žodžių įrašymas neturint tam leidimo arba pasiklausymo įrangos panaudojimas tokiais tikslais (201 straipsnis); neturint leidimo asmens fotografavimas ar filmavimas privačiose patalpose arba patalpoje, kuri yra specialiai apsaugota nuo matomumo; bejėgiškos būklės asmens fotografavimas ar filmavimas be leidimo; mirusio asmens labai įžeidžiančio atvaizdo sukūrimas; kito asmens nuotraukos ar kito atvaizdo, galinčio jam labai pakenkti, sukūrimas trečiojo asmens užsakyму (201a straipsnis). Ispanijos Karalystės baudžiamojo kodekso³⁹ 197 straipsnio 1 dalyje taip pat pateiktas nusikalstamų veiksmų siekiant atskleisti kito asmens paslaptis ar pažeisti jo privatumą sąrašas: asmens popierių, laiškų, elektroninio pašto žinučių, dokumentų ar asmeninių daiktų paėmimas be to asmens sutikimo, telekomunikacijų ryšio perėmimas, taip pat garso, vaizdo ar bet kokio kito ryšio klausymosi, perdavimo, įrašymo ar atkūrimo techninių priemonių naudojimas. To paties straipsnio 2 dalyje kriminalizuoti šie veiksmai: kito asmens ar jo šeimos duomenų, esančių kompiuterinėse, elektroninėse, telematinėse bylose ar laikmenose arba bet kokio kito tipo viešose ar privačiose bylose ar įrašuose, paėmimas be leidimo; bet kokia prieiga prie tokių duomenų, jų naudojimas, pakeitimas savininko ar trečiosios šalies nenaudai. Rumunijos Respublikos baudžiamajame kodekse⁴⁰ atsakomybė nustatyta už neteisėtą kišimąsi į asmens privaty gyvenimą fotografuojant, darant vaizdo ir garso įrašus, klausantis privačių pokalbių, kai tai daroma to asmens namuose, kambaryje ar kitoje namo dalyje (226 straipsnio 1 dalis). Šio straipsnio 4 dalyje nustatytos konkrečios išimtys, eliminuojančios nusikalstamą tų veiksmų pobūdį, o 5 dalyje nustatyta, kad vaizdo ir garso įrašymo įrangos įrengimas minėtose vietose sunkina atsakomybę už šį nusikaltimą. Prancūzijos Respublikos baudžiamajame kodekse⁴¹ kriminalizuojamas tyčinis kito asmens privataus gyvenimo teisės pažeidimas be asmens sutikimo fiksuojant, įrašant ar perduodant jo privaty ar konfidencialų pokalbį, asmens vaizdą privačioje vietoje, taip pat jo buvimo vietą realiuoju laiku ar vėliau (226-1 straipsnis). Nyderlandų Karalystės baudžiamajame kodekse⁴² nustatyta baudžiamoji atsakomybė už pokalbių pasiklausymą ir įrašymą technine priemone nesant pokalbio dalyviu ir neturint pokalbio dalyvio sutikimo (139a ir 139b straipsniai); neteisėtą duomenų, kurie kaltininkui neskirti ir jo netvarkomi, perėmimą ar įrašymą technine priemone, kompiuteriniu įrenginiu ar sistema (139c straipsnis); neteisėtą techninės priemonės įrengimą tam tikroje vietoje siekiant įrašyti pokalbį, telekomunikacijų ryšio ar kitoki

38 „German Criminal Code (Strafgesetzbuch – StGB)“, žiūrėta 2025 m. balandžio 2 d., https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/.

39 „Criminal Code of Spain 1995 (English translation as of 2013)“, Ministerio de Justicia, 2016, žiūrėta 2025 m. balandžio 3 d., https://www.mjusticia.gob.es/es/AreaTematica/DocumentacionPublicaciones/Documents/Criminal_Code_2016.pdf.

40 „Noul Cod Penal (actualizat 2024 - Legea 286/2009)“, žiūrėta 2025 m. balandžio 2 d., <https://legeaz.net/noul-cod-penal/>.

41 „Code pénal (version en vigueur au 15 février 2025)“, žiūrėta 2025 m. balandžio 2 d., https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070719/?isSuggest=true.

42 „Criminal Code of the Kingdom of Netherlands (1881, as amended 2012)“, žiūrėta 2025 m. balandžio 2 d., https://legislationline.org/sites/default/files/documents/f3/Netherlands_CC_am2012_en.pdf.

duomenų perdavimą ar kompiuterinį apdorojimą (139d straipsnis). Suomijos Respublikos baudžiamajame kodekse⁴³ kriminalizuojami tokie neteisėti privačios informacijos rinkimo būdai: kaltininkui neskirtų diskusijos, pokalbio ar privataus gyvenimo garsų neteisėtas pasiklausymas ir įrašymas technine priemone, kai pokalbio dalyvis to nesitiki (24 skyriaus 5 straipsnis); neteisėtas asmens stebėjimas, filmavimas ar garso įrašymas vietoje, kuriai taikoma teisė į privatumą, t. y. tualete, persirengimo kambaryje ir kitoje panašioje vietoje pastate, patalpoje ar aptvertame kieme, prie kurios visuomenė neturi prieigos (24 skyriaus 6 straipsnis); techninių priemonių įrengimas neteisėto pasiklausymo ir stebėjimo tikslais (24 skyriaus 7 straipsnis). Danijos Karalystės baudžiamajame kodekse⁴⁴ nustatyta baudžiamoji atsakomybė už piktavališką asmens fotografavimą vietoje, kuri nėra viešai prieinama (264a straipsnis), taip pat už piktavališką informacijos ar atvaizdų, kurie yra susiję su svetimais asmeniniais reikalais arba kuriuos galima reikalauti nuslėpti nuo plačiosios visuomenės, perteikimą (264d straipsnis).

Europos valstybių baudžiamųjų įstatymų, kuriuose būtų apsiribota vien nuoroda į informacijos apie asmens privatų gyvenimą rinkimo neteisėtumą, kaip tai padaryta BK 167 straipsnyje, neteko aptikti. Galvojant apie tai, kaip būtų galima pataisyti padėtį dėl BK 167 straipsnyje įtvirtintos kriminalizacijos neinformatyvumo, sunku tikėtis, kad normoje būtų įmanoma vienaip ar kitaip sukonkretinti dalyką (renkamos informacijos turinį) arba grįžti prie siauresnio sąvokos „asmens privatus gyvenimas“ teismo aiškinimo. Tačiau nurodyti joje konkrečius neteisėto informacijos apie žmogų rinkimo būdus – visiškai realu. Primintina, kad kai kurie metodai, kuriais taip pat įmanoma rinkti informaciją apie asmens privatų gyvenimą, kriminalizuoti ir kitose normose: įsibrovimas į kito žmogaus būstą (BK 165 straipsnis), siuntų ir siuntinių perėmimas ar apžiūra, elektroninių ryšių tinklais perduodamų pranešimų ir pokalbių neteisėtas fiksavimas, stebėjimas ir pasiklausymas (BK 166 straipsnis), neteisėtas techninių priemonių įrengimas ar panaudojimas informacijai rinkti (BK 295 straipsnis), neteisėtas elektroninių duomenų perėmimas ir panaudojimas (BK 198 straipsnis), neteisėtas prisijungimas prie informacinės sistemos (BK 198¹ straipsnis). Paminėtose normose kriminalizuoti konkretūs neteisėto veikimo būdai. Pagal tokią pat logiką būtų prasminga reformuoti ir BK 167 straipsnio turinį. Užuožina, kaip tai padaryti, pateikta Konstitucijoje, tiksliau, jau cituotoje 22 straipsnio 3 dalyje, kurioje įtvirtinta nuostata, kad informacija apie asmens privatų gyvenimą gali būti renkama tik motyvuotu teismo sprendimu ir tik pagal įstatymą. Nusikalstamos veikos definicija taptų daug aiškesnė joje nurodžius savavališkai vykdomus informacijos rinkimo būdus, kurie dėl savo intensyvaus privatumą varžančio pobūdžio gali būti naudojami tik specialiai įgaliotų subjektų, pagal įstatymą ir teismo išduotą leidimą (slaptą sekimą, asmens judėjimo ir buvimo vietos slaptą fiksavimą, slaptą pokalbių pasiklausymą ir jų fiksavimą specialia technika,

43 „Criminal Code of Finland (39/1889; amendments up to 433/2021 included)“, žiūrėta 2025 m. balandžio 2 d., <https://www.finlex.fi/api/media/statute-foreign-language-translation/511348/mainPdf/main.pdf?timestamp=1889-12-19T00%3A00%3A00.000Z>.

44 „Straffeloven“, žiūrėta 2025 m. balandžio 3 d., https://sherloc.unodc.org/cld/uploads/res/document/criminal_code_of_denmark_as_of_2012_danish_version_html/Danish_Criminal_Code_as_of_2012.pdf.

slaptą patekimą į gyvenamąsias, tarnybines ar kitas patalpas, uždaras teritorijas, transporto priemones, slaptą susižinojimo kontrolę ir pan.). Atskirai normoje gali būti paminėtas kito asmens intymaus pobūdžio vaizdų fiksavimas be jo sutikimo (nesvarbu, kokiomis aplinkybėmis tai daroma). Tokioje nusikalstamos veikos definicijoje, manytina, būtų įtvirtintas ir kriminalizacijai tinkamas veikos pavojingumas. Svarstyтина ir tai, ar nereikėtų BK 167 straipsnio atskirojoje dalyje įtvirtinti baudžiamosios atsakomybės taikymo išimtį, pvz., kai nurodytais veiksmais buvo siekiama atskleisti kito asmens nusikalstamą veiką.

Išvados

1. BK 167 straipsnyje suformuluotai nusikaltimo sudėčiai būdingas teisinis neapibrėžtumas tiek dėl dalyko (informacijos apie asmens privatų gyvenimą), tiek dėl veikos (neteisėto tokios informacijos rinkimo). Tokia padėtis sudaro prielaidas nevienodai teismų praktikai, įvairių smulkių žmogiškųjų konfliktų dirbtiniam kriminalizavimui ir nukrypimui nuo tikrosios tos baudžiamojo įstatymo normos paskirties – saugoti žmogaus privataus gyvenimo neliečiamumą nuo pavojingiausių veiksmų. Normai būdingas teisinis neapibrėžtumas taip pat gali lemti priešingą rezultatą, t. y. negalėjimą pagrįsti iš tikrųjų pavojingų informacijos apie asmens privatų gyvenimą rinkimo metodų neteisėtumą.
2. BK 167 straipsnio turinys taptų daug aiškesnis jame nurodžius konkrečius savaivališkai vykdomo informacijos rinkimo būdus, kurie dėl privatumą varžančio pobūdžio gali būti naudojami tik specialiai įgaliotų subjektų, pagal įstatymą ir motyvuotą teismo sprendimą (slaptą sekimą, asmens judėjimo ir buvimo vietos slaptą fiksavimą, slaptą pokalbių pasiklausymą ir jų fiksavimą specialia technika, slaptą patekimą į gyvenamąsias, tarnybines ar kitas patalpas, uždaras teritorijas, transporto priemones, slaptą susižinojimo kontrolę ir pan.). Atskirai normoje gali būti paminėtas kito asmens intymaus pobūdžio vaizdų fiksavimas be jo sutikimo (nesvarbu, kokiomis aplinkybėmis tai daroma). Toks reglamentavimas suderintų BK 167 straipsnio turinį su Konstitucijos 22 straipsnio 3 dalyje įtvirtinta nuostata, taip pat apibrėžtų kriminalizacijai tinkamą veikos pavojingumą.

UNLAWFUL COLLECTION OF INFORMATION ABOUT A PERSON'S PRIVATE LIFE AS A CRIMINAL ACT: IS THE CONTENT OF CRIMINALIZATION CLEAR?

Oleg Fedosiuk

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. *This article examines a provision in the Lithuanian Criminal Code that criminalizes the unauthorized collection of information about a person's private life. The author highlights the issue of legal ambiguity surrounding key elements of this offense, specifically the subject-matter and act, which leads to inconsistent court practices in such cases. This ambiguity creates a risk of artificially criminalizing minor interpersonal conflicts, deviating from the true purpose of the law – protecting individuals' private lives from the most serious threats. Furthermore, the legal uncertainty inherent in the norm may also lead to the opposite outcome, where genuinely dangerous methods of collecting private information cannot be effectively prosecuted due to difficulties in establishing their illegality. The article also reviews similar laws in several European countries and proposes ways to clarify the scope of this offense, ensuring it aligns with fundamental principles of criminal law.*

Keywords: *private life of a person, unlawful collection of information about a person's private life, dangerousness of a criminal act, principle of legal certainty.*

Oleg Fedosiuk, Mykolas Romeris universiteto Teisės mokyklos Baudžiamosios teisės ir proceso instituto profesorius, socialinių mokslų (teisės) daktaras. Mokslinių tyrimų kryptys: baudžiamosios teisės normų aiškinimo, taikymo ir tobulinimo problemos.

Oleg Fedosiuk, Professor at the Institute of Criminal Law and Procedure at the Law School at Mykolas Romeris University, Doctor of Social Sciences (Law). Research interests: issues of interpretation, application and development of criminal law.

KORUPCINIŲ NUSIKALSTAMŲ VEIKŲ DALYKAS – KYŠIS. TAM TIKRI DISKUSINIAI IR PROBLEMINIAI KLAUSIMAI

Justinas Leonavičius

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos

Baudžiamosios teisės ir proceso institutas

Elektroninis paštas: juleonavic@stud.mruni.eu

Pateikta 2024 m. lapkričio 20 d., parengta spaudai 2025 m. kovo 18 d.

DOI: 10.13165/JUR-25-32-1-11

Santrauka. Straipsnyje analizuojamas korupcinio pobūdžio nusikalstamų veikų (kyšininkavimo, prekybos poveikiu, papirkimo) dalykas – kyšis. Kyšis gali būti įvairių formų, o tinkamas kyšio vertės nustatymas lemia baudžiamosios atsakomybės taikymą ir jos sunkumą, todėl darbe analizuojami probleminiai klausimai, susiję su kyšio vertės nustatymu ir kyšio atribojimu nuo dovanos, o dovanos – nuo kyšio. Išnagrinėjus, kaip yra nustatoma kyšio vertė, pažymėtina, jog nei teisės aktuose, nei teismų praktikoje nėra nustatytos specialios kyšio vertės įrodinėjimo taisyklės ir jo piniginė vertė gali būti įrodinėjama visomis teisėtomis priemonėmis, tačiau Lietuvos Aukščiausiasis Teismas savo jurisprudencijoje yra suformulavęs tam tikras teisės aiškinimo taisykles dėl kyšio vertės įrodinėjimo, kurios leidžia veiksmingai spręsti teisės taikymo problemas, susijusias su korupcinėmis nusikalstamomis veikomis.

Straipsnyje taip pat išanalizuoti socialiniai ir teisiniai kyšio ir dovanos skirtumai: dovana – neatlygintina ir nesiejama su tarnybiniu santykiu; kyšis – atlygis už atliktus, atliekamus ar dar tik būsimus veiksmus ar neveikimą. Pateikiama išvada, jog tiek įstatymuose, tiek teismų praktikoje suformuota bendra taisyklė, kad dovanos viešojo sektoriaus darbuotojams yra draudžiamos ir nusikalstamos – laikomos kyšiu, nepaisant jų įvardijimo, vertės, teikimo ir gavimo momentų.

Reikšminiai žodžiai: korupcija, kyšis, dovana, kyšio vertė, kyšio forma.

Išvadas

Pagal klasikinių laikomą politikos mokslo atstovų požiūrį korupcija apibrėžiama kaip elgesys, kuris nukrypsta nuo viešai suteiktų (rinkimų ar paskyrimo būdu) formalinių pareigų dėl privačios (asmeninės, šeimos, grupės) gerovės ar statuso¹. Korupcija kelia grėsmę teisei valstybei, demokratijai ir žmogaus teisėms, pakerta tinkamą valdymą, sąžiningumą ir socialinį teisingumą, iškreipia konkurenciją, stabdo ekonominę plėtrą ir kelia pavojų demokratinėms institucijoms stabilumui ir visuomenės moralės pagrindui². Kova su korupcija yra vienas kertinių valstybės demokratijos ir teisės viršenybės garantų³. Šioje kovoje svarbu užtikrinti veiksmingą baudžiamąjį procesą. Viena iš tokio veiksmingo baudžiamojo proceso sąlygų yra korupcinio pobūdžio nusikalstamas veikas apibrėžiantis reguliavimas, atitinkantis legalumo principą (lot. *nullum crimen, nulla poena sine lege*), pagal kurį reikalaujama, kad kiekvienas nusikalstamas poelgis būtų tiksliai apibrėžtas ir uždraustas baudžiamuoju įstatymu ir kad būtų baudžiama tik taip, kaip nustatyta įstatyme.

Europos Komisija (toliau – EK) siekdama Europos Sąjungos (toliau – ES) valstybėse narėse nustatyti būtinuosius kovos su korupcija baudžiamosios teisės priemonėmis standartus visai neseniai pateikė pasiūlymą priimti naują direktyvą dėl kovos su korupcija⁴. EK konstatavo, kad šiuo metu galiojantys valstybių narių teisės aktai nėra pakankamai visapusiški ir neužtikrina darnaus ir veiksmingo atsako į korupciją. Nenutolstant nuo pasirinktos nagrinėti temos svarbu pažymėti, kad pasiūlyme atskleista, kaip ES valstybėse narėse turėtų būti suvokiamas kyšis – nepagrįsta ekonominė ir kitokia nauda. Kyšio apibrėžtis yra aktuali ir tarptautinėje teisėje, ji įtvirtinta šiuose dokumentuose: Baudžiamosios teisės konvencijoje dėl korupcijos⁵, Jungtinių Tautų (toliau – JT) konvencijoje prieš tarptautinį organizuotą nusikalstamumą⁶, JT konvencijoje prieš korupciją⁷, Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos konvencijoje dėl kovos su užsienio valstybės pareigūnų papirkinėjimu tarptautiniuose verslo sandoriuose⁸.

1 Joseph S. Nye Jr., „Corruption and Political Development: A Cost Benefit Analysis“, *The American Political Science Review* 61, 2 (1967): 417.

2 Baudžiamosios teisės konvencija dėl korupcijos, *Valstybės žinios*, 2002-03-01, Nr. 23-853.

3 Europos Komisija, Komisijos komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui „2020 m. teisinės valstybės principo taikymo ataskaita. Teisinės valstybės padėtis Europos Sąjungoje“, Briuselis, 2020, COM(2020) 580 *final*, žiūrėta 2024 m. rugpjūčio 25 d., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:52020DC0580>.

4 Europos Komisijos pasiūlymas dėl Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos dėl kovos su korupcija, kuria pakeičiamas Tarybos pamatinis sprendimas 2003/568/TVR ir Konvencija dėl kovos su korupcija, susijusia su Europos Bendrijų pareigūnais ar Europos Sąjungos valstybių narių pareigūnais, ir iš dalies keičiama Europos Parlamento ir Tarybos direktyva (ES) 2017/1371, Briuselis, 2023 5 3, COM(2023) 234 *final*, žiūrėta 2024 m. rugpjūčio 25 d., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX:52023PC0234>

5 Baudžiamosios teisės konvencija dėl korupcijos, *Valstybės žinios*, 2002-03-01, Nr. 23-853.

6 Jungtinių Tautų konvencija prieš tarptautinį organizuotą nusikalstamumą, *Valstybės žinios*, 2002-05-22, Nr. 51-1933.

7 Jungtinių Tautų konvencija prieš korupciją, *Valstybės žinios*, 2006-12-14, Nr. 136-5145.

8 Konvencija dėl kovos su užsienio pareigūnų papirkinėjimu sudarant tarptautinius verslo sandorius, TAR, 2017-06-30, Nr. 11183.

Lietuvoje korupcinio pobūdžio nusikalstamos veikos reglamentuotos Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso⁹ (toliau – BK) XXXIII skyriuje („Nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai valstybės tarnybai ir viešiesiems interesams“), o šio skyriaus 225–227 straipsniuose numatytos nusikalstamos veikos – kyšininkavimas, prekyba poveikiu, papirkimas, kurių dalykas yra kyšis. Šio skyriaus 230 straipsnio 4 dalyje pateikiamas kyšio aiškinimas – „bet kokios turatinės ar kitokios asmeninės naudos sau ar kitam asmeniui (materialios ar nematerialios, turinčios ekonominę vertę rinkoje ar tokios vertės neturinčios) forma išreikštas neteisėtas ar nepagrįstas atlygis už pageidaujamą valstybės tarnautojo ar jam prilyginto asmens teisėtą ar neteisėtą veikimą arba neveikimą vykdant įgaliojimus“. Pažymėtina, kad ši norma įsigaliojo po 2011 m. BK pataisų¹⁰, o iki jų nuo 2003 m. galiojusiame BK kyšio samprata nebuvo pateikta, vyravo siauresnis požiūris į kyšį. Kyšio dalykas teismų praktikoje ir baudžiamosios teisės doktrinoje buvo aiškinamas kaip bet koks turtas ar turatinės paslaugos – materialioji ar nematerialioji turatinė nauda¹¹.

Baudžiamosios teisės moksle buvo skiriamas nemažas dėmesys nusikaltimų valstybės tarnybai ir viešiesiems interesams analizei. Vis dėlto kyšininkavimą, prekybos poveikiu ir papirkimo dalykas – kyšis – buvo analizuojamas santykinai fragmentiškai. Pavyzdžiui, Lietuvoje A. Abramavičius ir G. Švedas¹², L. Pakštaitis¹³, O. Fedosiuk¹⁴, A. Čaikovski¹⁵, I. Gavelytė¹⁶, K. Jovaiša¹⁷ savo darbuose iš dalies analizavo kyšio sampratą. Kita vertus, pami-

9 Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso patvirtinimo ir įsigaliojimo įstatymas. Baudžiamasis kodeksas, *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 87-2741.

10 Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 7, 42, 67, 68, 74, 123-1, 125, 126, 134, 142, 144, 176, 177, 204, 205, 210, 211, 213, 220, 223, 225, 226, 227, 228, 228-1, 229, 230, 253-1, 255, 257, 263, 268, 278, 281, 297, 308-1 straipsnių pakeitimo ir papildymo, Kodekso papildymo 68-1, 68-2 straipsniais ir 44, 45 straipsnių pripažinimo netekusiais galios įstatymas, *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 81-3959.

11 Armanas Abramavičius ir kt., *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Specialioji dalis* (Vilnius: VĮ „Registrų centras“, 2010), 83; Laurynas Pakštaitis, „Baudžiamoji atsakomybė už kyšininkavimą pagal Lietuvos Respublikos baudžiamąjį kodeksą: teorinės ir praktinės problemos“ (daktaro disertacija, Mykolo Romerio universitetas, 2004), 99; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. sausio 4 d. teismų praktikos nusikaltimų ir baudžiamųjų nusižengimų valstybės tarnybai ir viešiesiems interesams baudžiamosiose bylose (BK 225, 226, 227, 228, 229 straipsniai) apibendrinimo apžvalga, *Teismų praktika* 26 (2007).

12 Armanas Abramavičius ir Gintaras Švedas, „Baudžiamoji atsakomybė už kyšininkavimą, prekybą poveikiu ir papirkimą: teisėkūros problemos ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo jurisprudencija“, iš Šiuolaikinės baudžiamosios teisės tendencijos: recenzuotų mokslinių straipsnių baudžiamosios politikos ir baudžiamosios teisės klausimais rinkinys, Armanas Abramavičius ir kt. (Vilnius: Vilniaus universitetas, 2015).

13 Pakštaitis, *op. cit.*; Laurynas Pakštaitis, „Piktinaudžiavimo kriminalizavimo, vertinimo bei normos tobulinimo problemos“, *Jurisprudencija* 7, 85 (2006); Laurynas Pakštaitis, „Tarpininko kyšininkavimas ir jo kvalifikavimo klausimai“, *Jurisprudencija* 60, 52 (2004).

14 Oleg Fedosiuk, „Baudžiamųjų įstatymų prieš neteisėtą pajamas ir korupciją leidyba: tarp gerų siekių ir legitimumo“, *Jurisprudencija* 19, 3 (2012); Oleg Fedosiuk, „Baudžiamoji atsakomybė kaip kraštutinė priemonė (ultima ratio): teorija ir realybė“, *Jurisprudencija* 19, 2 (2012).

15 Andžej Čaikovski, „Tarptautinės ir Europos Sąjungos teisės reikšmė reglamentuojant ir aiškinant nacionalinėje teisėje baudžiamąją atsakomybę už piktinaudžiavimą tarnyba“, *Teisė* 54 (2005); Andžej Čaikovski, „Nusikalstamų veikų valstybės tarnybai ir viešiesiems interesams subjektas“ (daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2007); Andžej Čaikovski, *Valstybės tarnautojas kaip nusikalstamų veikų subjektas. Valstybės tarnybos teisinis reguliavimas ir perspektyvos Lietuvos Respublikoje* (Vilnius: Lietuvos viešojo administravimo institutas, 2008).

16 Ieva Gavelytė, „Kyšininkavimas kaip korupcinė nusikalstama veika“, *Teisė* 53 (2004).

17 Karolis Jovaiša, „Baudžiamųjų įstatymų komentaras. Nusikaltimai valstybės tarnybai“, *Teisės problemos* 1 (1996).

nėtinas šioje srityje atliktas naujausias mokslinis tyrimas, kuriame detalai nagrinėjama neturtinio kyšio samprata¹⁸.

Taip pat Lietuvoje išsamiai nagrinėtas kyšio ir dovanos santykis¹⁹. Nors po šio tyrimo praėjo gana nedaug laiko, jau dabar šia tema Lietuvos teismų praktikoje keliama nauji klausimai. Be to, iš dalies šia tema (dėl nedidelės vertės dovanos medikui) rašė A. Vasiliauskaitė²⁰.

Analizuojant užsienio šalių mokslininkų darbus pastebėta, kad dažniau tiriamos tik tam tikros kyšio kaip korupcinių nusikalstamų veikų dalyko formos. Pavyzdžiui, F. Rasjidi²¹, H. Feigenblatt²², E. Bjarnegård, D. Calvo, Å. Eldén, S. Jonsson, S. Lundgren²³ ir kt. autoriai tyrė seksualines paslaugas kaip kyšį, A. Ibrahimis ir A. Besa²⁴, M. Alnasaa, N. Gueorguiev, J. Nikolay, J. Honda, E. Imamoglu, P. Mauro, K. Primus ir D. Rozhkov²⁵, S. Elsayed²⁶ nagrinėjo virtualiųjų valiutų įtaką korupcinio pobūdžio nusikalstamų veikų padarymo būdams; autorių J. T. Noonan²⁷, A. Stein²⁸, M. Sognnæs Andresen ir M. Button²⁹, L. J. Trautman ir K. Altenbaumer-Price³⁰ darbuose kyšis buvo tiriamas kaip neteisėtas piniginis atlygis; kyšio ir dovanos santykis analizuotas A. Graycar ir D. Jancsics³¹, S. Rose-Ackerman³², T. L. Fort³³ ir kitų autorių darbuose.

Šio straipsnio objektas yra kyšininkavimo, prekybos poveikiu ir papirkimo dalykas – kyšis. Pagrindinis dėmesys darbe sutelkiamas tik į vieną korupcinių nusikalstamų veikų

- 18 Oleg Fedosiuk, „Neturtinio kyšio samprata teisinio apibrėžtumo principo šviesoje“, *Jurisprudencija* 31, 1 (2024).
- 19 Eglė Kavoliūnaitė-Ragauskienė, *Dovanos ir kyšio santykis: antropologinės implikacijos teisės sistemai* (Vilnius: Lietuvos teisės institutas, 2019).
- 20 Agnė Vasiliauskaitė, „Ar nedidelės vertės atsidėkojimo dovanos medikui pripažinimas kyšiu nepažeidžia ultima ratio principo?“, *Teisės apžvalga* 1, 19, (2019)
- 21 Farhana Rasjidi, „The Gratification of Sexual Services in Corruption Offences“, *Journal of Law and Sustainable Development* 11, 8 (2023).
- 22 Hazel Feigenblatt, *Breaking The Silence Around Sextortion: The Links Between Power, Sex And Corruption* (Berlin: Transparency International, 2020).
- 23 Elin Bjarnegård, Dolores Calvo, Åsa Eldén, Sofia Jonsson ir Silje Lundgren, „Sex instead of money: Conceptualizing sexual corruption“, *Governance* 10.1111/gove.12844 (2023).
- 24 Adrianit Ibrahimis ir Arif Besa, „Corruption and cryptocurrency: Blockchains as corruption tools“, *Academicus International Scientific Journal* 13, 26 (2022).
- 25 Marwa Alnasaa ir kt., „Crypto, corruption, and capital: Cross country correlation“, *International Monetary Fund* 22, 60 (2022).
- 26 Saber Elsayed, *Cryptocurrencies, corruption and organised crime* (Bergen: U4 Anti-Corruption Resource Centre, Chr. Michelsen Institute, 2023).
- 27 John Thomas Noonan, Jr., *Bribes* (New York: Macmillan Publishing Company, 1984).
- 28 Alex Stein, „Corrupt Intentions: Bribery, Unlawful Gratuity, and Honest-Services Fraud“, *Law and Contemporary Problems* 75, 2 (2012).
- 29 Mari Sognnæs Andresen ir Mark Button, „The profile and detection of bribery in Norway and England & Wales: A comparative study“, *European Journal of Criminology* 16, 1 (2019).
- 30 Lawrence J. Trautman ir Kara Altenburg-Price, „Lawyers, Guns, and Money: The Bribery Problem and the U.K. Bribery Act 2010“, *The International Lawyer* 47, 481 (2013).
- 31 Adam Graycar ir David Jancsics, „Gift Giving and Corruption“, *International Journal of Public Administration* 40, 12 (2017).
- 32 Susan Rose-Ackerman, *Economics, values, and organization* (Cambridge: Cambridge University Press, 1998).
- 33 Timothy L. Fort, James J. Noone, „Gifts, Bribes, and Exchange: Relationships in Non Market Economies and Lessons for Pax E-Commercia“, *Cornell International Law Journal* 3, 33 (2000).

požymį – kyšį, nes būtent tinkamas kyšio identifikavimas lemia baudžiamosios atsakomybės taikymą ir jos sunkumą. Todėl remiantis jau atliktais moksliniais tyrimais ir naujausia teismų praktika straipsnyje siekiama atsakyti į šiuos probleminius klausimus: kaip tiksliai nustatyti kyšio vertę, kai jis pasireiškia tam tikromis formomis; ar kyšis gali būti pripažintas dovana, o dovana – kyšiu; kaip atriboti kyšį nuo dovanos ir dovaną nuo kyšio; kokie kriterijai tokiu atveju lemia baudžiamosios atsakomybės taikymą.

Taigi straipsnio tikslas – išanalizuoti iškeltus diskusinius (probleminius) klausimus dėl korupcinio pobūdžio nusikalstamų veikų (kyšininkavimo, prekybos poveikiu, papirkimo) dalyko – kyšio. Tikslui įgyvendinti keliami šie uždaviniai: išanalizuoti kyšio formas ir išnagrinėti, kaip turėtų būti nustatoma kyšio ekonominė vertė; išskirti kriterijus, kurie atriboja kyšį nuo dovanos ir dovaną nuo kyšio.

Tyrimė daugiausia naudoti analitinis, sisteminis, lyginamasis, dokumentų ir teismų sprendimų analizės metodai.

1. Ekonominę vertę turinčio kyšio formos ir jo vertės nustatymas

Kyšis, turintis ekonominę vertę rinkoje, gali būti turtas (pinigai, vertybiniai popieriai, akcijos, meno kūriniai, drabužiai, kitoks kilnojamasis ir nekilnojamasis turtas, turtinės teisės, kurias patvirtina dokumentai, ir kt.), taip pat turtinę vertę turinčios paslaugos (nemokamai suteikiamos mokamos paslaugos, nemokamas buto, automobilio remontas ir kt.) ir pan.³⁴ Praktikoje dažniausia kyšio forma – gryniesi pinigai, rečiau pasitaikantis materialios formos kyšis yra įvairūs daiktai ar paslaugos. Kyšio dalykas gali būti absoliučiai viskas, kuo yra paperkamas valstybės pareigūnas ar jam prilygintas asmuo³⁵. Tad kyšis gali būti ir materialios, ir nematerialios formos: „<...> baudžiamojoje teisėje ypač svarbus yra nusikalstamos turtinės naudos skirstymas į materialią ir nematerialią, nes tai padeda tinkamai suklasifikuoti ir atskleisti nusikalstamų veikų mechanizmą, apibrėžti jų kėsinimosi objektą ir dalyką“³⁶.

Baudžiamoji atsakomybė už kyšininkavimą, prekybą poveikiu ir papirkimą kyla nepriklausomai nuo kyšio vertės, tačiau ekonominę vertę turinčio kyšio piniginė išraiška turi reikšmę taikant atitinkamas BK 225–227 straipsnių dalis, todėl kiekvienu atveju tokio kyšio piniginė vertė turi būti nustatoma³⁷: „Kyšio vertė yra vienas kriterijų, pagal kurį yra diferencijuojama baudžiamoji atsakomybė <...> be tokio apskaičiavimo tinkamai kvalifikuoti šios nusikalstamos veikos tiesiog neįmanoma.“³⁸ Kyšio vertė nustatoma pagal jo vertę pi-

34 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. lapkričio 19 d. teismų praktikos bylose dėl nusikalstamų veikų valstybės tarnybai ir viešiesiems interesams (BK XXXII skyrius) apžvalga (I dalis), *Teismų praktika* 55 (2021).

35 Pakštaitis, *supra* note 11: 85.

36 Oleg Fedosiuk, „Turtinė nauda kaip nusikalstamos veikos dalykas: sisteminė normų analizė“, *Jurisprudencija* 60, 52 (2004): 84.

37 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. lapkričio 19 d. teismų praktikos bylose dėl nusikalstamų veikų valstybės tarnybai ir viešiesiems interesams (BK XXXII skyrius) apžvalga (I dalis), *Teismų praktika* 55 (2021).

38 Pakštaitis, *op. cit.*, 84.

nigais (kainą) nusikalstamos veikos padarymo metu. Ji įrodinėjama pagal bendrąsias įrodinėjimo taisykles. Nei įstatymuose, nei teismų praktikoje nėra nustatyta jokių specialių įrodinėjimo taisyklių kyšio vertei nustatyti, tačiau jei kyšio (pavyzdžiui, turtinės paslaugos) vertei nustatyti reikia specialių žinių, tai pavedama atlikti specialistui arba, esant būtinybei, skiriama ekspertizė³⁹. Apibendrinant galima teigti, kad kyšis ir jo dydis (vertė) nėra formalus kriterijus ir kiekvienu atveju turi būti įrodinėjamas.

Reglamentavimas, baudžiamosios atsakomybės sunkumą iš dalies diferencijuojant pagal kyšio vertę, panašus ir kaimyninėse šalyse: Lenkijoje⁴⁰, Latvijoje⁴¹, Estijoje⁴². Priešingai nei Lietuvoje, kai kurių kitų šalių, pavyzdžiui, JAV⁴³, Jungtinės Karalystės⁴⁴, Kanados⁴⁵, baudžiamuosiuose įstatymuose kyšio dydis (vertė) nėra išskirtas ir tai nelemia nusikalstamos veikos sunkumo laipsnio.

Kai kyšio dalykas yra grynieji pinigai, kvalifikuojant nusikalstamą veiką dažniausiai nekyla daug problemų, nes, kaip minėta, vienas iš atsakomybės sunkumą nulemiančių kriterijų BK yra kyšio piniginė vertė⁴⁶. Pavyzdžiui, asmuo buvo nuteistas pagal BK 225 straipsnio 3 dalį už tai, kad būdamas valstybės tarnautoju reikalavo ir dalimis priėmė didesnės negu 250 MGL vertės – iš viso 260 000 Eur dydžio – kyšį⁴⁷. Net ir tose valstybėse, kuriose kyšio vertė nelemia kaltininko atsakomybės sunkumo, kyšį grynaisiais pinigais įrodyti dažniausiai būna paprasčiau. Pavyzdžiui, Bristolio karūnos teismas nuteisė Bato universiteto doktorantą pagal Kyšininkavimo įstatymo 1 straipsnį už 5 000 svarų sterlingų pasiūlymą dėstytojui, kad šis pakeltų jo disertacijos pažymį⁴⁸.

Paprastai daugiau klausimų kyla dėl kyšio, kuris yra daiktas, vertės nustatymo. Siekiant tinkamai kvalifikuoti nusikalstamą veiką kiekvienu atveju būtina nustatyti tokio kyšio piniginę vertę. Teismų praktikoje nėra itin retas reiškinys, kai daiktai buvo pripažinti kyšiais, kurių vertė įrodyta remiantis byloje surinktais duomenimis (įrodymais). Vienoje baudžiamojame byloje kyšio dalykas buvo 14 235,03 Eur vertės traktorius „Kioti CK4010“ ir su jo naudojimu susijusios 290,51 Eur vertės dalys bei paslaugos, o bendra kyšio vertė sudarė

39 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2023 m. spalio 30 d. nutartis baudžiamojame byloje Nr. 2K-241-654/2023.

40 Lenkijos Respublikos baudžiamojo kodekso (*Kodeks karny*) 228 ir 229 straipsniai, žiūrėta 2024 m. rugpjūčio 27 d., [https://sherloc.unodc.org/cld/uploads/res//uncac/LegalLibrary/Poland/Laws/Criminal%20Code%20\(Poland\).pdf](https://sherloc.unodc.org/cld/uploads/res//uncac/LegalLibrary/Poland/Laws/Criminal%20Code%20(Poland).pdf).

41 Latvijos Respublikos baudžiamojo kodekso (*Latvijas kriminālkodekss*) 320 ir 323 straipsniai, žiūrėta 2024 m. rugpjūčio 27 d., <https://legislationline.org/sites/default/files/2023-10/Criminal%20Code%20of%20Latvia.pdf>.

42 Estijos Respublikos baudžiamojo kodekso (*Kriminaalkodeks*) 294 ir 298 straipsniai, žiūrėta 2024 m. rugpjūčio 27 d., <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/522012015002/consolide>.

43 Jungtinių Amerikos Valstijų kodekso (*U. S. Code*) 18 dalies 11 skyriaus 201 straipsnis, žiūrėta 2024 m. rugpjūčio 27 d., <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/201>.

44 Jungtinės Karalystės kyšininkavimo įstatymas (*Bribery Act 2010*), žiūrėta 2024 m. rugpjūčio 27 d., <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2010/23/contents>.

45 Kanados baudžiamojo kodekso (*Criminal Code* (R.S.C., 1985, c. C-46)) 119 straipsnis, žiūrėta 2024 m. rugpjūčio 27 d., <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/c-46/>.

46 Paaiškintina, kad, kalbant apie kyšininkavimą, prekybą poveikiu ir papirkimą, mažesnis nei 50 eurų kyšis laikomas baudžiamuoju nusižengimu, 50 eurų arba didesnis, tačiau ne didesnis nei 12 500 eurų kyšis – apysunkiu arba sunkiu nusikaltimu, o didesnis nei 12 500 eurų kyšis – sunkiu nusikaltimu.

47 Lietuvos apeliacinio teismo 2024 m. vasario 28 d. nuosprendis baudžiamojame byloje Nr. 1A-166-870/2024.

48 Trautman, *supra note*, 30: 513.

14 525,54 Eur, todėl kaltininko veiksmai buvo kvalifikuoti pagal BK 225 straipsnio 3 dalį. Teismas pažymėjo, kad „baudžiamojoje byloje kyšio dalykas – traktorius – buvo įtrauktas į bendrovės buhalterinę apskaitą ir remiantis jos duomenimis buvo nustatyta vertė. Toks vertės nustatymo būdas yra teisėtas ir pagrįstas. <...> nepažeidžia baudžiamojo proceso įstatymo.“⁴⁹ Kitoje byloje remiantis asmenų parodymais ir buhalteriniais dokumentais nustatyta, kad vykdydamas susitarimą privataus juridinio asmens darbuotojas, pasinaudamas juridinio asmens vardu išduota mokėjimo kortele, sumokėjo už degalus, įpiltus į valstybės tarnautojo automobilį, „[t]aip <...> už pageidaujamą teisėtą veikimą vykdant savo įgaliojimus ir palankumą <...> savo ir kito asmens naudai priėmė 186,19 Eur bendros vertės kyšį – dyzelinius degalus. Teisėjų kolegija, įvertinusi bylos medžiagą ir teismų sprendimus, daro išvadą, kad nagrinėjamu atveju dyzeliniai degalai (kainavę 186,19 Eur) gali būti pripažįstami kyšiu, t. y. kyšininkavimo dalyku.“⁵⁰

Vis dėlto galima rasti pavienių teismų sprendimų, kuriuose nebuvo įvardinta konkreti kyšio vertė pinigine išraiška. Pavyzdžiui, asmuo buvo nuteistas pagal BK 227 straipsnio 1 dalį už tai, kad davė valstybės tarnautojui kyšį – 500 Eur ir butelį viskio – už teisėtą veikimą vykdant įgaliojimus, bet viskio butelio vertė pinigine išraiška nebuvo nustatyta ir įvardinta⁵¹. Tokia praktika laikytina nukrypstančia nuo bendros LAT jurisprudencijos, kurioje teigiama, kad nenustačius kyšio vertės neįmanoma tinkamai kvalifikuoti nusikaltamos veikos, taip pat ir gintis nuo tokio pareikšto kaltinimo⁵².

Mažiau problemų dėl kyšio vertės nustatymo ir veikos kvalifikavimo kyla tose valstybėse, kurių baudžiamuosiuose įstatymuose nėra išskirta kyšio vertė. Pavyzdžiui, garsiojoje JAV korupcijos byloje JAV senatorius Robertas Mendezas buvo kaltinamas pagal Kodekso (angl. *U. S. Code*) 201 straipsnį („Valstybės tarnautojų ir liudytojų kyšininkavimas“), t. y. tuo, kad priėmė kyšį – grynųjų pinigų, aukso, mokėjimą už namo paskolą, prabangų automobilį ir kitų vertingų daiktų. Kaltinime nebuvo nurodyta konkreti kyšio vertė pinigine išraiška, o tik apytiksliai įvardinta kai kurių daiktų vertė (pavyzdžiui, automobilio vertė – apie 60 000 JAV dolerių, dalis aukso – apie 60 000 JAV dolerių ir t. t.), taip pat kyšis grynaisiais pinigais nebuvo įvardintas tikslia suma, be to, gautam kyšiui buvo priskirti per kratas rasti pinigai – apie 550 000 JAV dolerių.⁵³

Toliau nagrinėjant daiktų kaip kyšio vertės nustatymą, verta išskirti daiktus, kurie yra uždrausti civilinėje apyvartoje ir egzistuoja tik šešėlinėje rinkoje. Remiantis LAT praktika, siekiant nustatyti nelegalių daiktų kaip kyšio vertę paprastai turėtų būti pasitelkiamas specialistas (ekspertas), kuris nustatytų šių daiktų vertę neoficialioje rinkoje, kokia ji buvo

49 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2023 m. spalio 30 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-241-654/2023.

50 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2023 m. balandžio 16 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-111-976/2023.

51 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. gegužės 7 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-107-628/2020.

52 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. liepos 5 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-260-303/2016.

53 2023 m. rugsėjo 22 d. kaltinimas byloje *JAV prieš Robert Mendez, Nadine Mendez, Weal Hana, Jose Uribe, Fred Daibes*, žiūrėta 2024 m. rugsėjo 5 d., u.s._v._menendez_et_al_indictment.pdf (d3i6fh83elv35t.cloudfront.net); United States Attorney's Office Southern District of New York, „U.S. Senator Robert Menendez, His Wife, And Three New Jersey Businessmen Charged With Bribery Offenses“, <https://www.justice.gov/usao-sdny/pr/us-senator-robert-menendez-his-wife-and-three-new-jersey-businessmen-charged-bribery>.

nusikalstamos veikos padarymo metu: „<...> Šešėlinė rinka yra ekonominė kategorija, į jos rodiklius atsižvelgiama analizuojant rinkos struktūrą, sudarant biudžetą bei nustatant kitus valstybei svarbius ekonominius veiksmus. Dėl to cigarečių „<...>“ šešėlinė rinkos vertė teisme gali būti nustatyta pasitelkiant kompetentingus rinkos tyrimo specialistus. <...> cigarečių „<...>“ realios piniginės vertės nustatymas gali lemti veikos kvalifikavimą.“⁵⁴ Be to, BPK, be specialisto išvados (ekspertizės akto), numatyti ir kitų rūšių įrodymai, kuriais remiantis baudžiamojoje byloje gali būti nustatyta ar patikslinta kyšio vertė, tarp jų – įtariamojo, kaltinamojo, liudytojų parodymai, daiktų apžiūros ir dokumentų duomenys ir kt.⁵⁵

Kaip minėta, kyšis gali būti ir turtinę vertę turinčios paslaugos: pvz., „<...> būdamas valstybės tarnautoju – mero sprendimu paskirtas <...> rajono savivaldybės administracijos direktoriumi <...> tiesiogiai priėmė iš <...> rajono savivaldybės viešojo pirkimo konkursą laimėjusio UAB <...> interesams atstovavusio direktoriaus <...> 13 344 Lt (3864,68 Eur) vertės kyšių paslaugomis ir darbais už įrengtą vandens gręžinį jo sodyboje“⁵⁶ arba valstybės tarnautojui prilygintas asmuo nuteistas už tai, kad „<...> priėmė kyšių statybos darbų paslaugomis <...> trinkelio klojimo darbus, kurių vertė 3188,23 Eur <...> priešgaisrinių tvenkinių valymo darbus, kurių vertė 964,44 Eur <...> melioracijos statinių darbus, kurių vertė 3063,04 Eur“⁵⁷. Šiais ir panašiais atvejais paslaugų kaip kyšio vertė paprastai buvo nustatoma pagal finansinius dokumentus, kurie būdavo įtraukti į tiesiogiai paslaugas suteikusių juridinių asmenų buhalterinę apskaitą. Nesant tokių dokumentų, turėtų būti kitais būdais (tokiais, kaip jau minėtais BPK numatytais tyrimo veiksmais – specialisto (eksperto) paslaugų vertės nustatymo išvada (ekspertizės aktu), proceso dalyvių paaiškinimais ir t. t.) nustatyta reali ir tiksliai paslaugų kaina nusikalstamos veikos padarymo metu.

Šiame – paslaugų kaip kyšio – kontekste svarbu aptarti ir seksualines paslaugas kaip kyšininkavimo, prekybos poveikiu ir papirkimo dalyką, tuo labiau kad Lietuvos teismų praktikoje šis klausimas nebuvo nagrinėtas, nors kitų šalių teismai susiduria su tokios formos korupcija⁵⁸. Intymios paslaugos, kaip aktyvaus ir pasyvaus kyšininkavimo dalykas, priklausomai nuo nusikalstamo konteksto gali turėti ekonominę vertę arba jos neturėti. Lietuvos nepriklausomybės aušroje kai kurie mokslininkai teigė, kad seksualinės paslaugos, kaip asmeninė neturtinė nauda, neturėtų būti pripažįstamos kyšio dalyku ir tik „jeigu suinteresuotas asmuo apmoka už lytines paslaugas, kurias pareigūnui suteikia brangiai apmokamos prostitutės ar prostituojantys vyrai, jos gali būti prilygintos nemokamai suteiktoms

54 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. sausio 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-13-697/2015.

55 Lietuvos apeliacinio teismo 2015 m. lapkričio 5 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-383-483/2015.

56 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. balandžio 4 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-73-942/2017.

57 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. balandžio 30 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-108-628/2019.

58 Užsienio teismų praktikoje tai nėra naujas dalykas. Pavyzdžiui, Singapūro policijos pajėgų seržantas buvo nuteistas 24 mėnesių laisvės atėmimo bausme pagal Korupcijos prevencijos įstatymą, nes kelis kartus priėmė iš moterų seksualines paslaugas kaip kyšių už tai, kad padėtų joms išvengti baudžiamosios atsakomybės policijos atliekamuose ikiteisminiuose tyrimuose. Šaltinis: Singapūro korupcijos tyrimų biuro (angl. *Corrupt Practices Investigation Bureau*) oficialiojoje interneto svetainėje 2020 m. rugsėjo 23 d. paskelbtas straipsnis „Police Officer Sentenced for Corruptly Obtaining Sexual Favours from Female Subjects“, žiūrėta 2024 m. rugpjūčio 29 d., <https://www.cpi.gov.sg/press-room/press-releases/police-officer-sentenced-corruptly-obtaining-sexual-favours-female/>.

mokamoms paslaugoms, tai yra [pripažįstamos] kyšio dalyku⁵⁹. Toks požiūris gana greitai keitėsi, nurodant, kad „kyšiu taip pat turėtų būti laikomas ir lytinis santykiavimas su valstybės tarnautoju ar jam prilygintu asmeniu ar kitoks jo lytinės aistros tenkinimas, jei tai yra atlygis už papirkėjo pageidaujamą valstybės tarnautojo ar jam prilyginto asmens veikimą ar neveikimą vykdant įgaliojimus“⁶⁰.

Šiuo metu seksualinių paslaugų, kaip korupcijos fenomeno, tema pasaulyje gan aktuali ir yra tyrinėjama. Mokslinėje literatūroje toks nusikalstamas elgesys kartais įvardijamas kaip su seksualiniu išnaudojimu susijusi korupcija (angl. *corruption involving sexual exploitation*) arba su seksu susijęs kyšininkavimas (angl. *sex-related bribery*), tačiau dažniausiai tai vadinama seksualiniu išnaudojimu arba sekso prievartavimu (angl. *sextortion*).⁶¹ Anot „Transparency International“, *sextortion* yra tuomet, kai turintys tam tikrus įgaliojimus valstybės tarnautojai naudoja šiuos įgaliojimus siekdami seksualiai išnaudoti tuos, kurie tam tikroje situacijoje tampa priklausomi nuo šių tarnautojų dėl jų turimų įgaliojimų ar einamų pareigų. Pateikiami tokie *sextortion* pavyzdžiai: policininkas, reikalaujantis seksualinių paslaugų iš asmens mainais už jo nesulaikymą; teisėjas, priimančias vienai iš šalių palankų sprendimą už seksualines paslaugas; dėstytojas, susitaręs priimti seksualines paslaugas iš studentų už geresnį pažymį, ir t. t.⁶² Tarptautinė moterų teisėjų asociacija (angl. *International Association of Women Judges*) *sextortion* apibrėžia kaip piktnaudžiavimą valdžia, siekiant gauti seksualinės naudos, tai – korupcijos forma, kai kyšio valiuta yra seksas, o ne pinigai⁶³. Iš esmės „pinigų“ ir „seksualinė“ korupcija skiriasi tuo, kad kyšio dalykas pinigai gali būti atskirti nuo kyšį duodančio asmens, o kyšis seksualinėmis paslaugomis yra neatsiejamas nuo kyšį duodančio asmens kūno⁶⁴. Viena vertus, manoma, kad tokiais atvejais turėtų atsakyti tik kyšį priėmęs asmuo, o papirkėjas turėtų būti pripažintas nukentėjusiuoju. Pabrėžiama, kad reikėtų ieškoti teisinių priemonių, kurios apsaugotų asmenį, davusį tokios formos kyšį, nuo baudžiamojo persekiojimo⁶⁵. Kita vertus, kai kurie autoriai teigia, kad už tokias korupcinio pobūdžio nusikalstamas veikas, kai kyšio dalykas yra seksualinės paslaugos, turėtų būti baudžiami tiek kyšį priėmęs, tiek jį davęs asmenys, nes tai pažeidžia moralės principus⁶⁶. Grįžtant prie Lietuvos situacijos, pažymėtina, kad teisinėje literatūroje pateikiama siūlymų, kaip spręsti kyšių intymiomis paslaugomis davusio asmens nepatraukimo baudžiamojo atsakomybės klausimą: 1) pareigūno veiksmų pripažinimas

59 Jovaiša, *supra note*, 17: 76.

60 Gavelytė, *supra note*, 16: 89.

61 Aksel Sundström ir Lena Wängnerud, „Sexual forms of corruption and sextortion: How to expand research in a sensitive area“, *QoG Working Paper Series* 10 (2021): 4, https://www.gu.se/sites/default/files/2021-12/2021_10_Sundstrom_Wangnerud.pdf.

62 Feigenblatt, *supra note*, 22: 4.

63 International Bar Association, *Sextortion: A Crime of Corruption and Sexual Exploitation* (London, International Bar Association: 2019): 8.

64 Bjarnegård, *supra note*, 23: 2.

65 Guilherme France, „Criminalising Sextortion: challenges and alternatives“, *Transparency International Anti-Corruption Helpdesk Answer*, 2022 m. birželio 8 d., 9, https://knowledgehub.transparency.org/assets/uploads/kproducts/Criminalising-sextortion_final_10.06.2022.pdf.

66 Rasjidi, *supra note*, 21: 16.

tarnybiniu piktnaudžiavimu (BK 228 straipsnis), o ne kyšininkavimu⁶⁷; 2) jei pareigūno veiksmai turi privertimo lytiškai santykiuoti pasinaudojant asmens tarnybiniu priklausomumu sudėties požymių, tokių veiksmų kvalifikavimas kaip privertimo lytiškai santykiuoti (BK 151 straipsnis)⁶⁸. Abiem atvejais seksualines paslaugas suteikęs asmuo būtų netraukiamas baudžiamojon atsakomybėn ir turėtų galimybę būti pripažintas nukentėjusiuoju. Manytina, kad seksualinės paslaugos, kurias suteiktų tokias paslaugas už užmokestį nelegaliai teikiantys asmenys, turėtų būti laikomos turtinio pobūdžio kyšiu, kurio piniginę vertę būtų galima apskaičiuoti pagal tokioms paslaugoms būdingus neoficialiosios rinkos įkainius, o seksualinės paslaugos, suteiktos asmens, kuris neužsiima tokia šešėline veikla, turėtų būti laikomos neturtinio pobūdžio kyšiu. Kiekvienu atveju, atsižvelgiant į nusikalstamuose veiksmuose dalyvaujančių asmenų elgesį, turėtų būti sprendžiama, ar baudžiamojon atsakomybėn turėtų būti patraukti abu asmenys (pareigūnas ir kyšio davėjas) kvalifikuojant jų veiksmus kaip kyšininkavimą ir papirkimą, ar tik pareigūnas, traukiant jį atsakomybėn dėl piktnaudžiavimo ar (ir) privertimo lytiškai santykiuoti.

Be to, reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad dažnai kyšį bandoma užmaskuoti įvairių formų sutartimis, kurios apsunkina kyšio dydžio (vertės) nustatymą. Pavyzdžiui, asmuo buvo kaltinamas, kad „<...> pareikalavo duoti 5000 Eur dydžio kyšį. Tęsdamas nusikalstamą veiką, siekdamas užmaskuoti kyšį kaip užmokestį už patalpų nuomą <...> atlikus 6 050 Eur su PVM (5 000 Eur be PVM) pavedimą, V. S. užmaskuotai, kaip užmokestį už patalpų nuomą, iš R. K. priėmė 5 000 Eur kyšį.“⁶⁹ Kaip minėta, kyšio vertė apskaičiuojama pagal realią vertę, kurią būtų įgijęs kyšio gavėjas⁷⁰. Todėl aptariamam atveju kaltinamajam inkriminuoto kyšio dydis buvo būtent 5 000 Eur, o ne 6 050 Eur, nes 1 050 Eur PVM buvo sumokėtas į valstybės biudžetą. Kitoje baudžiamojoje byloje kyšis buvo užmaskuotas sudarius netikras reklamos sutartis, pagal kurias buvo apmokėtos viešinimo paslaugos⁷¹. Šioje baudžiamojoje byloje inkriminuoto kyšio suma buvo visa už paslaugas sumokėta suma (su taikomu PVM mokesčiu), nes kyšio gavėjas realiai įgijo būtent tokios vertės paslaugas ir šių paslaugų piniginės išraiška neatsiejama nuo įstatyme numatyto PVM ar kitų papildomų mokesčių. Taip pat garsioje pasaulyje korupcijos byloje *JAV prieš Siemens AG*⁷² buvo nustatyta, kad nuo 2001 m. kovo 12 d. iki maždaug 2007 metų „Siemens AG“ sumokėjo 805 500 000 dolerių vertės kyšių ir dalis jų buvo sumokėta per užmaskuotas konsultavimo sutartis užsienio valstybių tarnautojams.

Visi šie pavyzdžiai patvirtina, kad yra užmaskuotų kyšio perdavimo būdų.

67 Fedosiuk, *supra note*, 18: 84.

68 Abramavičius, *supra note*, 11: 87.

69 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2023 m. gegužės 4 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-127-303/2023.

70 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. lapkričio 19 d. teismų praktikos byloje dėl nusikalstamų veikų valstybės tarnybai ir viešiesiems interesams (BK XXXII skyrius) apžvalga (I dalis), *supra note*, 34.

71 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2023 m. lapkričio 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-168-594/2023.

72 JAV Kolumbijos valstijos teismo 2008 m. gruodžio 15 d. nuosprendžio memorandumas byloje *JAV prieš Siemens AG, Siemens S. A. (Argentina), Siemens Bangladesh LTD ir Siemens S. A. (Venezuela)*, žiūrėta 2024 m. rugsėjo 26 d., Sentencing Memorandum (justice.gov); #08-1105: „Siemens AG and Three Subsidiaries Plead Guilty to Foreign Corrupt Practices Act Violations and Agree to Pay \$450 Million in Combined Criminal Fines“ (2008-12-15), <https://www.justice.gov/archive/opa/pr/2008/December/08-crm-1105.html>.

Nepriklausomai nuo kyšio perdavimo formos, būtina nustatyti realią vertę, kurią būtų įgijęs kyšio gavėjas, todėl šiuo atveju (kai kyšis užmaskuotas sutartimi) svarbus abiejų pusių susitarimo turinys, nes dažniausiai tik iš jo galima tiksliai nustatyti, kokios piniginės vertės kyšis buvo priimtas. Susitarimo dėl kyšio sumos turinys paprastai nustatomas slaptais ikiteisminio tyrimo veiksmais, fiksuojant kaltinamųjų pokalbius, arba patiems kaltinamiesiems apie tai proceso metu teikiant parodymus⁷³. Kita vertus, galimi ir kiti įrodinėjimo būdai⁷⁴.

Vis dėlto praktikoje pasitaiko atvejų, kai kyšio vertė negali būti tiksliai įvardinta konkrečia pinigine išraiška. Pagal teismų praktiką, jei ekonominę vertę turinčio kyšio dydis negali būti tiksliai nustatytas, kaltininkui inkriminuojama atitinkamo BK straipsnio dalis, kurioje numatytas mažiausias kyšio dydis šioje normoje (iki 1 MGL)⁷⁵. LAT baudžiamojoje byloje, kurioje asmuo buvo nuteistas pagal BK 225 straipsnio 4 dalį, pažymėjo: „<...> kyšis turi turėti tam tikrą ekonominę vertę rinkoje, egzistuojančią objektyviai. Kyšį sudaranti nauda paprastai pagerina ją gaunančio asmens turtingą padėtį arba patenkina kitus jo interesus. Šioje konkrečioje byloje nustatytas faktinių aplinkybių kontekstas rodo, kad buvo perduotas turtinis atlygis, tik tiksliai nenustatyta, ar tai buvo piniginė kupiūra, ar kitos formos atlygis (dovanų kuponas ir pan.), bet nustatyta, kad už šį daiktą galima būtų įsigyti alkoholinio gėrimo (pvz. konjako)⁷⁶.“ Teismas šias išvadas grindė per ikiteisminį tyrimą gautais duomenimis – vaizdo ir garso įrašais, kuriuose buvo matyti perduodamas kyšis ir girdimas papirkėjo įvardijimas, kad už duodamą kyšį galima įsigyti prekių. Šiame įrašė nebuvo aiškiai matyti, ar perduodama pinigine kupiūra, parduotuvės čekis ar pan., t. y. nebuvo galimybės tiksliai nustatyti kyšio vertės. Vis dėlto pakako įrodymų, patvirtinančių, kad buvo perduotas neteisėtas turtinis atlygis, todėl buvo konstatuota, kad šiuo atveju buvo padarytas baudžiamasis nusižengimas.

Priešingai, kitoje baudžiamojoje byloje LAT, nepakeisdamas apkaltinamojo nuosprendžio pagal BK 227 straipsnio 2 dalį, išaiškino: „<...> esant neišskumų dėl siūlyto kyšio vertės, kvalifikuojant veiką yra taikytina BK 227 straipsnio 4 dalis, tačiau <...> ši praktika taikoma tais atvejais, kai iš bylos aplinkybių galima spręsti, jog kyšis nesiekia didesnės nei 1 MGL pinigų sumos, arba tokia galimybė lieka nepaneigta <...> nustatant siūlomo kyšio dydį turi būti atsižvelgta ir į situacijos kontekstą; bylos aplinkybės gali neabejotinai rodyti, jog siūlomas aiškiai didesnis nei 1 MGL vertės kyšis, nors jo dydis tiksliai ir neįvardijamas. Tokia išvada turi būti motyvuota ir padaryta laikantis principo, kad visos iškilišios abejonės turi būti vertinamos kaltinamojo naudai. Nagrinėjamu atveju <...> Siekdamas išvengti

73 Pavyzdžiui, Lietuvos apeliacinio teismo 2023 m. lapkričio 22 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-40/307/2023; Vilniaus apygardos teismo 2024 m. birželio 20 d. nuosprendis Nr. 1-134-957/2024.

74 Pavyzdžiui, Lietuvos apeliacinio teismo 2022 m. spalio 26 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-39-487/2022, kuriame, nagrinėjant bylą dėl kyšininkavimo ir kitų nusikaltimų, kai kyšiai buvo perduodami per užmaskuotas civilines sutartis, įrodymais pripažintos atliekant procesinius veiksmus kaltinamųjų kompiuteriuose rastos „Excel“ lentelės su duomenimis apie kyšių sumas.

75 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. lapkričio 19 d. teismų praktikos bylose dėl nusikalstamų veikų valstybės tarnybai ir viešiesiems interesams (BK XXXII skyrius) apžvalga (I dalis), *supra* note, 34.

76 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. lapkričio 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-215-942/2022.

didesnės nei 1 milijono pinigų sumos paėmimo, jis pasiūlė policijos pareigūnams rastus pinigus pasidalyti <...> Akivaizdu, kad <...> mažesnės nei 50 Eur sumos siūlymas aiškiai neatitiktų nuteistojo išsakymo pasiūlymo pasidalyti didesnę nei 1 milijono pinigų sumą prasmės, o atsižvelgiant į didelį rastų pinigų kiekį, akivaizdžiai prieštarautų ir situacijos kontekstui. Be to, kratos metu paimtų grynųjų pinigų – 1 030 000 Eur – sumą sudarė 100, 200 ir 500 Eur nominalo kupiūros, mažesnio nominalo kupiūrų nebuvo. <...> versija, kad nuteistasis siūlė policijos pareigūnams mažesnės nei 50 Eur vertės kyšį, teismų paneigta. Tuo tarpu teismai, pagal byloje esamus įrodymus nesant galimybės nustatyti konkretaus siūlomo kyšio dydžio, nusprendė, kad abejonės – šiuo atveju dėl didesnės nei 250 MGL kyšio vertės, o tai reikštų veikos kvalifikavimą pagal sunkesnę kaltinimą (BK 22 straipsnio 3 dalis) – yra vertinamos kaltinamojo naudai. <...> Iš bylos matyti, kad <...> ši aplinkybė nustatyta pagal mažiausią A. S. rūšyje rastų paslėptų pinigų, kuriuos jis siūlė policijos pareigūnams pasidalyti, kupiūrų nominalą.⁷⁷ Taigi pagal LAT teisės aiškinimo taisykles, nenustačius tikslios kyšio sumos, kaltininkui turėtų būti inkriminuota lengviausia įstatyme numatyta nusikalstama veika – mažiausia numatyta kyšio suma – iki 1 MGL (50 Eur). Kita vertus, nustačius aplinkybes, patvirtinančias, kad kyšio suma didesnė nei 50 Eur, nusikalstama veika turėtų būti kvalifikuojama pagal kitas straipsnio dalis (kuriose numatyta didesnė nei 1 MGL kyšio suma).

Baigiant šį straipsnio skyrį aptariamas virtualiųjų valiutų (arba kitaip – kriptovaliutų) kaip kyšio klausimas. Nors Lietuvoje teismų praktikos pavyzdžių dėl korupcinių nusikalstamų veikų, kuriuose kyšis būtų kriptovaliutos, dar nėra, neabejotina, kad netrukus teismuose gali būti nagrinėjamos ir tokio pobūdžio nusikalstamos veikos. Kriptovaliuta yra virtuali mainų priemonė, kuri egzistuoja tik elektroninėje erdvėje ir neturi fizinio pavidalo kaip piniginė moneta ar kupiūra⁷⁸. Ji gali būti naudojama ne tik nusikalstamoms veikoms elektroninėje erdvėje atlikti, bet ir kitų rūšių nusikalstamose veikose, apimančiose piniginės vertės judėjimą, tokiose kaip pinigų plovimas, finansinių sankcijų vengimas, korupciniai nusikaltimai ir t. t.⁷⁹ Taigi, kaip turėtų būti nustatoma kyšio, kuris duodamas kriptovaliuta, vertė?

Virtualiosios valiutos pasižymi dideliu vertės kintamumu. Šiuo metu virtualiųjų valiutų yra apie 10 000 ir jų skaičius nuolatos auga⁸⁰. Šiame straipsnyje nagrinėjama tik pirmoji, didžiausios kapitalizacijos virtualioji valiuta – bitkoinas. Straipsnio rengimo metu (2024 m. spalio 21 d.) vieno bitkoino vertė siekė apie 64 000 Eur, prieš devynis mėnesius – 39 000 Eur, o prieš metus – 28 000 Eur⁸¹. Išnagrinėkime hipotetinę situaciją: asmenys 2023 m. spalio mėnesį susitarė dėl 0,25 bitkoino kyšio (susitarimas būtent dėl bitkoino vienetų, o ne dėl piniginio ekvivalento), tačiau kyšį perdavė 2024 m. spalio 21 d. Kokia pinigine

77 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. balandžio 5 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-86-511/2022.

78 Renee Choo, „Bitcoin's impacts on climate and the environment“, *Columbia Climate School*, žiūrėta 2021 m. rugsėjo 30 d., <https://news.climate.columbia.edu/2021/09/20/bitcoins-impacts-on-climate-and-the-environment/>

79 Elsayed, *supra note*, 26: 8.

80 „Coin Market Cap“, žiūrėta 2024 m. spalio 21 d., <https://coinmarketcap.com/>.

81 *Ibid.*

suma tokiu atveju turėtų būti įvertintas kyšis ir pagal kokias atitinkamų BK straipsnių dalis kvalifikuojami kaltininkų veiksmai? Nusikalstamo susitarimo metu 0,25 bitkoino vertė buvo apie 7000 Eur (tai atitinka BK 225 straipsnio 1 arba 2 dalį, 226 straipsnio 1 arba 2 dalį, 227 straipsnio 1 arba 2 dalį), o bitkoino perdavimo metu – apie 16 000 Eur (tai atitinka BK 225 straipsnio 3 dalį, 226 straipsnio 2 arba 3 dalį, 227 straipsnio 3 dalį). Taigi nusikalstamo susitarimo metu asmenų veiksmai kvalifikuotini kaip lengvesnis nusikaltimas, o bitkoino dalies perdavimo metu – jau kaip sunkus nusikaltimas. Diskutuotina, ar šiuo atveju galima remtis teisės aiškinimo taisykle, pagal kurią kyšio vertė nustatoma pagal tą, kurios siekė kyšio gavėjas⁸², nes kyšio gavėjas siekė būtent 0,25 bitkoino, nepriklausomai nuo tuometės jo piniginės vertės. Žinoma, galima ir atvirkštinė situacija, kai nusikalstamo susitarimo metu virtualios valiutos vertė viršija 250 MGL (12 500 Eur), o kyšio perdavimo metu nesiekia 250 MGL. Tokiu atveju, manytina, reikėtų remtis *in dubio pro reo* principu ir visas abejones aiškinti kaltinamojo naudai. Taigi turėtų būti kvalifikuojama lengvesnė iš nusikalstamų veikų, pripažįstant, kad nusikaltimo padarymo metu virtualiosios valiutos vertė buvo mažesnė nei 250 MGL (12 500 Eur). Žinoma, galima kelti klausimą, ar kyšio ėmėjas tokioje situacijoje gali veikti tiesiogine neapibrėžta tyčia (arba netiesiogine tyčia, jei pripažintume tokios kaltės formos galimybę formaliose nusikalstamų veikų sudėtyse) susitardamas ir priimdamas kyšį virtualiąja valiuta ir nesigilindamas į jos vertę. Tiesioginės neapibrėžtos tyčios klausimas dėl korupcinių nusikaltimų buvo sprendžiamas LAT praktikoje tik kelis kartus⁸³, tačiau šiais atvejais LAT priėmė sprendimą, kad buvo veikama tiesiogine tyčia, o netiesioginės tyčios galimybė šiuo atveju yra teoriniai svarstymai (LAT praktikos dėl netiesiogine tyčia padarytų nusikaltimų, numatytų BK 225–227 straipsniuose, apskritai nėra). Taigi gilesnis šio klausimo teorinis nagrinėjimas lieka tolesnei mokslinei diskusijai.

Apibendrinant tai, kas išdėstyta šiame straipsnio skyriuje, pažymėtina, kad kyšininkavimo, prekybos poveikiu ir papirkimo dalykas kyšis gali būti įvairių formų. Kyšio piniginė vertė tiesiogiai daro įtaką atsakomybės sunkumui, todėl kiekvienoje baudžiamojoje byloje būtina nustatyti kyšio vertę. Skirtingų formų kyšio vertės įrodinėjimas pasižymi tam tikra specifika. Viena vertus, nei teisės aktuose, nei LAT jurisprudencijoje nėra nustatytos specialios kyšio vertės įrodinėjimo taisyklės ir jo piniginė vertė gali būti įrodinėjama visomis teisėtomis priemonėmis. Kita vertus, galima teigti, kad LAT jurisprudencijoje yra suformuluotos tam tikros teisės aiškinimo taisyklės dėl kyšio vertės įrodinėjimo (pavyzdžiui, jeigu kyšio vertei nustatyti reikia specialių žinių, tai pavedama atlikti specialistui arba ekspertui; nenustačius tikslios kyšio vertės laikoma, kad kyšio dydis yra iki 50 Eur (1 MGL), ir t. t.). Šios taisyklės leidžia veiksmingai spręsti teisės taikymo problemas dėl analizuojamų nusikalstamų veikų. Nesant teisės aiškinimo taisyklių dėl atskirų kyšio dalyko (pavyzdžiui, seksualinės paslaugos ar virtualioji valiuta) formų, jų vertės nustatymo, telieka teoriniai, moksliniai pasiūlymai, kaip tokiais atvejais galėtų būti traktuojama kyšio vertė ir atitinkamai kvalifikuojama pati nusikalstama veika.

82 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2023 m. lapkričio 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-168-594/2023.

83 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2024 m. vasario 15 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-74-594/2024; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. balandžio 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-120-489/2016.

2. Kyšis ar dovana?

Ieškant atsakymo į klausimą, kur yra riba tarp kyšio ir dovanos, kai kurie autoriai, siūlo dovaną ir kyšį apibrėžti ne aiškiais universaliais požymiais, o kiekvienu atskiru atveju vertinti šias kategorijas iš vietinių žmonių perspektyvos: dovana ir kyšiu pripažįstama tai, ką vietos gyventojai apibrėžia šiomis kategorijomis⁸⁴. Taigi dovana pirmiausia yra socialinė kategorija, socialinio elgesio dalis, o kiekvienoje visuomenėje socialinis elgesys skiriasi. Teisės priemonėmis ne visada pavyksta sureguliuoti kiekvienos visuomenės socialinio elgesio principus. Kalbant apie dovanos ir kyšio skirtį, teisinės ir socialinės taisyklės ne visais aspektais sutampa. Tai, ką vietos gyventojai laiko įprastine bendruomenės praktika, stebėtojai iš šalies gali pasirodyti kaip tam tikri nepriimtini, korupciniai santykiai⁸⁵.

E. Kavoliūnaitė-Ragauskienė⁸⁶ išskyrė keturis svarbiausius kyšio ir dovanos atskyrimo socialinius kriterijus:

1. Atsilyginimo konkretumas. Kyšį duodantis asmuo laukia konkretaus ir paprastai greito neformalaus su pareigų vykdymu susijusio rezultato iš kitos santykio šalies – valstybės tarnautojo (ar jam prilyginto asmens). Dovanojimo atveju dažniausiai nėra pareigos atsilyginti, o jeigu ir atsiranda santykis ir įsipareigojimas atsilyginti ateityje, jis yra mažai konkretizuotas.
2. Socialiai teisingos tvarkos iškreipimas. Tam tikrais atvejais duodant kyšį viena santykių dalyvių pusė lobsta kitų skurdinimo sąskaita. Dovanos teikimo atveju paprastai dovanotojas parenka dovaną pagal savo finansines galimybes.
3. Žalos atsiradimas. Dėl korupcinio pobūdžio nusikalstamos veikos padarymo atsiranda žala arba žalos atsiradimo grėsmė. Pažymėtina, kad žala gali būti nebūtinai finansinė. Ji gali būti įvairaus pobūdžio ir dydžio, pavyzdžiui reputacinė, pasitikėjimo ir t. t. Taip pat žala turėtų būti suprantama kaip kylanti tiek tiesiogiai (pavyzdžiui, kitas asmuo permoka už tam tikras prekes ir paslaugas; suteikiamos nekokybiškos sveikatos priežiūros paslaugos ir t. t.), tiek netiesiogiai (pavyzdžiui, dėl neteisėtai per didelės kainos nuperkama nepakankamai gaisro gesinimo įrangos, dėl to kyla grėsmė, kad bus nepakankamai efektyviai valdomi gaisrai, ir pan.). Anot LAT, taip korupcinėmis nusikalstamomis veikomis yra „pažeidžiami valstybės tarnybos principai, normali valstybės institucijų veikla, jų ir apskritai valstybės tarnybos autoritetas, viešieji interesai“⁸⁷.
4. Slaptumo elementas. Korupcinės nusikalstamos veikos yra smerkiamos, todėl paprastai vykdomos slapta, kad apie tai nesužinotų kiti asmenys. Dovanos yra pozityvus ir visuomenėje pageidautinas fenomenas, todėl jos paprastai teikiamos atvirai⁸⁸.

84 Davide Torsello ir Bertrand Venard, „The Anthropology of Corruption“, *Journal of Management Inquiry* 25, 1 (2015): 35.

85 Kavoliūnaitė-Ragauskienė, *supra note*, 19: 14.

86 *Ibid.*, 20–24.

87 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. lapkričio 19 d. teismų praktikos byloje dėl nusikalstamų veikų valstybės tarnybai ir viešiesiems interesams (BK XXXII skyrius) apžvalga (I dalis), *supra note*, 34.

88 Kavoliūnaitė-Ragauskienė, *supra note*, 19: 20–24.

Teisiniuose santykiuose dovanojimas laikomas neatlygintinu veiksmu ir yra reguliuojamas Lietuvos Respublikos civilinio kodekso⁸⁹ (toliau – CK) normomis. Taigi dovanojimo santykiai tarp privačių asmenų yra leidžiami ir reglamentuoti.

2006 m. LAT išaiškino, kad BK specialiosios dalies straipsnių dispozicijose nevartojamas terminas „dovana“, o vartojamas terminas „kyšis“. Kyšis nuo dovanos iš esmės skiriasi tuo, kad kyšis yra susitarimo tarp dviejų pusių dėl tam tikrų veiksmų atlikimo rezultatas, o dovana duodama nesant susitarimo dėl valstybės tarnautojo tam tikrų veiksmų atlikimo ar neatlikimo. Visgi kyšį ir dovaną sieja tai, kad abu duodami ar imami ne šiaip sau, o už davėjo pageidaujamą valstybės tarnautojo elgesį, kuris gali pasireikšti teisėtu ar neteisėtu veikimu ar neveikimu vykdamas įgaliojimus. Taigi pagal įstatymą baudžiamąją atsakomybę lemia ne susitarimo tarp kaltininkų buvimas ar nebuvimas, o veikos padarymo motyvas, t. y. už ką duodamos ar imamos materialinės vertybės ar pinigai (kyšis)⁹⁰. Visgi 2021 m. LAT nurodė, kad kyšininkavimo motyvas nėra būtinas šios nusikalstamos veikos sudėties požymis ir neturi reikšmės jos kvalifikavimui⁹¹. Manytina, kad tokie aiškinimai vis dėlto nenurodo aiškių kyšio ir dovanos atskyrimo kriterijų.

Teismų praktikos pavyzdžių analizė rodo, kad kiekvienoje konkrečioje byloje yra priimami sprendimai *ad hoc*, sprendžiant, ar duotas atlygis yra kyšis, ar dovana, o kartu sprendžiamas ir baudžiamosios atsakomybės klausimas.

Teismų praktikos pavyzdžių, kuriuose atlygis valstybės tarnautojui įvertinamas ne kaip kyšis, o kaip dovana, nėra gausu. LAT yra konstatavęs, kad neoficialūs simboliniai atsiskaitymai – priešinga teisei veika. Tiek kyšis, tiek dovana papirkėjo požiūriu gali būti įrankis pasiekti savo tikslų – atitinkamo paperkamo asmens veikimo ar neveikimo. Įstatymų leidėjas nepateikia dovanos sampratos baudžiamosios teisės prasme. Kyšio priėmimas daro įtaką kaltininko veiksams, tačiau kiekvienu atveju būtina nustatyti, kad tam tikrų turtinių gėrybių (pavyzdžiui, saldinių ir gėrimo) priėmimas kaltininko yra suprantamas kaip atlygis jam. Nors kasacinio teismo praktikoje konstatuota, kad neturi teisinės reikšmės, ar kyšis priimamas (žadamas priimti, reikalaujamas, provokuojamas) prieš ar po pageidaujamo tarnybinio veikimo ar neveikimo (kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-148-788/2017), svarbu nustatyti, kad kaltininkas vykdydamas savo tarnybines funkcijas supranta, kad už veikimą (neveikimą) jam bus atsilyginta⁹².

Pavyzdžiui, baudžiamojoje byloje buvo nustatyta, kad nuteistieji (pagal BK 225 straipsnio 1 dalį) priimdami saldinius ir gėrimą iš privataus asmens galimai elgėsi netinkamai Valstybės tarnybos įstatymo požiūriu, tačiau tai nereiškia, kad jie turėjo būti patraukti baudžiamojon atsakomybėn. Anot teismo, nors nuteistieji priėmė saldinius ir gėrimus, tačiau nesuprato ir neturėjo suprasti, kad tokiu būdu jiems yra atsilyginama už tinkamą

89 Lietuvos Respublikos civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Civilinis kodeksas, *Valstybės žinios*, 2000, Nr. VIII-1864.

90 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. kovo 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-195/2006.

91 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. lapkričio 19 d. teismų praktikos bylose dėl nusikalstamų veikų valstybės tarnybai ir viešiesiems interesams (BK XXXII skyrius) apžvalga (I dalis), *supra note*, 34.

92 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. lapkričio 3 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-221-942/2020.

tarnybinių funkcijų atlikimą. Byloje nebuvo nustatyta, kad kuris nors iš nuteistųjų, vykdydamas tarnybines pareigas, veikų saldainius ir gėrimus davusio asmens interesais, ją išskirtų iš kitų besikreipiančiųjų asmenų rato. Pateikti prašymai buvo nagrinėjami bendra tvarka, laikantis nustatytų terminų ir nė vienam iš nuteistųjų nežinant, kad jiems ateityje bus įteikti saldainiai ir gėrimas. Taigi buvo įrodyta, kad nė vienas iš nuteistųjų neturėjo tyčios elgtis neteisėtai ir priimti kyšių⁹³.

Kitoje LAT byloje trys nuteistieji pagal BK 227 straipsnio 1 dalį buvo kaltinti už tai, kad veikdami bendrininkų grupe davė bendros 1695,59 Eur vertės kyšių (keturis dovanų maišelius, kuriuose buvo bendros 195,59 Eur vertės maisto produktų ir alkoholinių gėrimų, o trijuose iš jų – vokai su grynaisiais pinigais, 500 Eur kiekviename) valstybės tarnautojams prilygintiems asmenims. Teismas pažymėjo, kad gryniesiems pinigais – 500 Eur, įdėti į kiekvieną iš dovanų krepšelių, neabejotinai pripažintini kyšiu, duotu siekiant šiuos valstybės tarnautojams prilygintus asmenis neteisėtai paveikti, tačiau nesutiko su išvada, kad dovanų krepšeliuose buvę bendros 195,59 Eur vertės maisto produktai ir alkoholiniai gėrimai taip pat laikytini kyšio dalyku nagrinėjamos bylos kontekste. Anot teismo, reprezentacinių, verslo dovanų teikimas švenčių ar kitomis progomis yra įprasta praktika, verslo etiketas, kurio laikosi įvairūs verslo subjektai. Tokios praktikos kriminalizavimas neatitinka BK 227 straipsnio paskirties ir ją iškreipia. Kiekvienu atveju sprendžiant, ar konkretus atlygis laikytinas verslo, reprezentacine dovana, ar kyšio dalyku, vertinami teismų praktikoje suformuluoti kriterijai, t. y. ar konkrečiu atlygiu siekiama neteisėtai paveikti valstybės tarnautojus arba jiems prilygintus asmenis. Šioje byloje teismas konstatavo, kad reprezentacinių dovanų dovanojimas verslo partneriams švenčių (Kalėdų) proga buvo įprasta praktika; dovanų rinkiniai buvo teikiami įvairiems subjektams, todėl įteiktuose dovanų krepšeliuose buvę maisto produktai ir alkoholiniai gėrimai neatitinka kyšio, kaip BK 227 straipsnio 1 dalyje nurodytos nusikalstamos veikos, dalyko.⁹⁴

Dar vienoje byloje apeliacinės instancijos teismo išteisintas valstybės tarnautojas buvo kaltinamas pagal BK 225 straipsnio 2 dalį, nes priėmė 200 nominalo (200 litų vertės) kuponą, kuriais už paslaugas galima atsiskaityti viešbučių komplekse, už tai, kad nefiksuotų pažeidimų ir pasirašytų statinio pripažinimo tinkamu naudoti aktą. Teismas pažymėjo, kad valstybės tarnautoją ir kuponą perdavusį asmenį sieja draugiški (bičiuliški) santykiai, todėl logiška, kad kuponai, kurie skirti tiesiog rinkodarai, buvo perduoti kaip dovana, o valstybės tarnautojas nesuprato kuponų materialinės vertės ir paskirties. Teismas taip pat atkreipė dėmesį į tai, kad kaltinamasis pats savo iniciatyva tuometiniam savo pavaldiniui parodė byloje minimus kuponus teigdamas, kad juos galima „prabaliavoti“, o tai tik patvirtina išvadą, jog sąžiningai buvo tikima gavus kuponą kaip dovana, o ne atlygį už kažką neteisėto. Jeigu minėti kuponai būtų priimti kaip kyšis dėl einamų pareigų, apeliacinės instancijos teismo nuomone, kaltinamasis tikrai nebūtų jų demonstravęs savo pavaldiniui, nes tai prieštarauja elementariems logikos dėsniams. Teismas nematė pagrindo teigti, kad

93 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. lapkričio 3 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-221-942/2020.

94 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2024 m. vasario 15 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-74-594/2024.

išteisintajam padovanoti kuponai būtų kaip nors konkrečiai susiję su jo tarnybine veikla ir jo kaip valstybės tarnautojo statusu, taip pat nebuvo patenkinti ir nežadėta ateityje patenkinti jokių prašymų, todėl, įvertinus visas byloje ištirtas aplinkybes, kaltinamasis buvo išteisintas⁹⁵.

Gerokai gausesni teismų praktikos pavyzdžiai, kuriuose vadinamosios dovanos buvo pripažintos kyšiais. Lietuvos teismų praktikoje, nustačius, kad tam tikras atlygis yra kyšis, paprastai neanalizuojama „dovanos“ samprata, neargumentuojama, kaip kaltinamieji įvardijo kyšį, neišskiriami kyšio ir „dovanos“ skirtumai. Tais atvejais, kai nustatoma, kad atlygis duotas (siūlytas, žadėtas, susitartas duoti) ar priimtas (žadėtas, susitartas priimti, reikalaujas, provokuotas) už pageidaujamą valstybės tarnautojo (ar jam prilyginto asmens) veikimą (neveikimą) vykdant įgaliojimus, toks atlygis laikomas kyšiu nepaisant to, kad kaltininkai jį įvardijo kaip dovaną. Pavyzdžiui, putojantis vynas, tortas ir saldinių rinkinys, kurių bendra vertė – 44,79 Eur, perduoti Užimtumo tarnybos darbuotojai už konsultacijas, buvo pripažinti kyšiu, o ne dovana⁹⁶; kyšiu buvo pripažintas 5175 Eur vertės rankinis laikrodis už darbų priėmimą pagal statybos rangos sutartis⁹⁷; už maisto produktų patikrinimo atlikimą gautos sultys ir alus, nors kaltininkų įvardyti kaip dovana, taip pat buvo laikomi kyšiu⁹⁸; butelis brendžio, duotas už tai, kad inspektorius nesurašytų administracinio teisės nusižengimo protokolo, laikytinas kyšiu, o ne dovana⁹⁹; kvėpalai, kurių vertė didesnė nei 50 Eur, ir nenustatytos vertės kvėpalai, įteikti teisėjui už palankų civilinės bylos išnagrinėjimą, taip pat buvo pripažinti kyšiu, o ne „teisėta dovana“¹⁰⁰, ir t. t. Be to, akcentuotina, kad Lietuvos teismų praktikoje piniginis atlygis (piniginės „dovanos“) paprastai visuomet pripažįstamas (-os) kyšiu¹⁰¹.

Nagrinėjant užsienio valstybių teismų praktiką būtina paminėti visai neseniai priimtą ir prieštaringai vertinamą JAV Aukščiausiojo Teismo sprendimą, kuriuo teismas išteisino (sprendimu trys teisėjai prieš šešis) Portago miestelio (Indianos valstija) merą Jamesą Snyderį dėl 13 000 JAV dolerių piniginio atlygio paėmimo iš sunkvežimius pardavinėjančios įmonės už tai, kad Portago miestelio administracija sudarė daugiau nei vieno milijono dolerių vertės sutartis dėl šiukšlių išvežimo sunkvežimių įsigijimo¹⁰². Teismas savo sprendime aiškindamas skirtumą tarp kyšio ir padėkos (dovanos) nurodė, kad kyšis yra tuomet, kai pareigūnas susitaria priimti ir (ar) priima kyšį prieš papirkėjo pageidaujamą sprendimo priėmimą, o padėka (dovana), kuri neužtraukia baudžiamosios atsakomybės, yra tuomet, kai duodama iš anksto nesusitarus dėl tokio tarnautojo sprendimo ir po jo priėmimo, todėl toks atlygis nesiejamas su tarnautojo pareigomis. Šiuo sprendimu buvo pakeista ilgametė JAV jurisprudencija, kurioje buvo suformuotas *quid pro quo* principas, reiškiantis, kad,

95 Klaipėdos apygardos teismo 2011 m. rugsėjo 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-740-462/2011.

96 Vilniaus miesto apylinkės teismo 2022 m. gruodžio 5 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1-2787-1170/2022.

97 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. vasario 18 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-30-689/2021.

98 Klaipėdos apygardos teismo 2017 m. gruodžio 27 d. teismo baudžiamasis įsakymas Nr. 1-150-417/2017.

99 Panevėžio apygardos teismo 2018 m. birželio 18 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-122-531/2018.

100 Vilniaus apygardos teismo 2021 m. liepos 9 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-371-932/2021.

101 Pavyzdžiui, Kauno apygardos teismo 2017 m. gegužės 31 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-35-593/2017.

102 JAV Aukščiausiojo Teismo 2024 m. birželio 26 d. sprendimas *Snyder prieš JAV*, Nr. 23-108.

nepriklausomai nuo perduodamo atlygio valstybės tarnautojui laiko (kada) ir formos (nepriklausomai nuo to, ar atlygis pavadinamas dovana, ar kitokiu atsidėkojimu), toks atlygis laikomas nusikalstamu, jeigu už tai tarnautojas susitarė atlikti ar atliko papirkėjo pageidaujamus veiksmus¹⁰³.

Apibendrinant galima teigti, kad valstybės tarnautojams teikiamos „dovanos“ dažniau pripažįstamos kyšiu nei dovana. Teismų sprendimai dovanas nepripažinti nusikalstamu atlygiu, jų nesusieti su valstybės tarnautojų atliekamomis pareigomis paprastai argumentuojami tuo, kad asmenų veiksmuose nebuvo tyčios priimti ar duoti kyšį už tarnybinių pareigų atlikimą, o dovanos buvo duotos (priimtose) kaip reprezentacinės ar dėl draugiškų santykių arba, nors galimai ir pažeidžiant Valstybės tarnybos įstatymo nuostatas, tačiau ne už valstybės tarnautojų sprendimus ar palankumą. Nors, anot LAT, motyvas nėra būtinas korupcinių nusikalstamų veikų sudėties požymis, tačiau iš teismų praktikos pavyzdžių matyti, kad būtent nusikalstamos veikos motyvo požymis buvo pagrindinis kriterijus, padėjęs atskirti dovaną nuo kyšio, t. y. už ką buvo duodamos ar imamos materialinės vertybės.

Lietuvos Respublikos specialiųjų tyrimų tarnyba (toliau – STT) savo pozicijoje dėl kyšio ir dovanos skirtumų siūlo atsakyti į klausimą – už ką priimame ar teikiame „dovaną“. Jei ko nors tikimasi ir „dovana“ teikiama už atliktus, atliekamus ar dar tik būsimus veiksmus – tai jau ne dovana, o neteisėtas atlygis, kuris užtraukia baudžiamąją atsakomybę tiek duodančiajam, tiek priimančiajam¹⁰⁴. Galima teigti, kad STT požiūris iš esmės sutampa su jurisprudencijoje pateiktais aiškinimais.

Analizuojant dovanų valstybės tarnyboje priėmimo teisinį reguliavimą, svarbu pažymėti, jog Valstybės tarnybos įstatyme ir Viešųjų ir privačių interesų derinimo valstybinėje tarnyboje įstatyme¹⁰⁵ nustatyta bendra taisyklė, kad asmuo, dirbantis valstybinėje tarnyboje, negali priimti dovanų ar paslaugų arba jas teikti, jeigu tai gali sukelti viešųjų ir privačių interesų konfliktą. Kita vertus, pastarajame įstatyme numatytos išimtys – toks apribojimas netaikomas asmenims, gavusiems dovanų ar paslaugų pagal tarptautinį protokolą ar tradicijas, kurios įprastai yra susijusios su asmens, dirbančio valstybinėje tarnyboje, pareigomis, taip pat reprezentacijai skirtoms dovanoms (valstybės, įstaigos ir kitokia simbolika, kalendoriai, knygos ir kitokie informacinio pobūdžio spaudiniai), kurių vertė neviršija 150 Eur. Tad pagal šias įstatyme įtvirtintas taisykles gauta dovana, net jei ji susijusi su asmens pareigomis, laikoma teisėta. Atkreiptinas dėmesys, kad jeigu dovanos vertė neviršija 150 Eur, ją gali pasilikti pats asmuo, kuriam ji teikiama, o jei dovanos vertė viršija šią sumą – ji laikoma valstybės ar savivaldybės nuosavybe¹⁰⁶. Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse taip pat yra nustatytas draudimas priimti dovanas: „Draudžiama priimti dovanas

103 Medrith Lee Hager, „The Hobbs Act: Maintaining the Distinction between a Bribe and a Gift“, *Kentucky Law Journal* 83, 1 (1994): 197–228.

104 „STT komentaras: kuo skiriasi dovanos ir kyšiai?“, *Delfi žinios*, 2020 m. gruodžio 19 d. <https://www.delfi.lt/news/daily/law/stt-komentaras-kuo-skiriasi-dovanos-ir-kysiai-86039749>.

105 Lietuvos Respublikos viešųjų ir privačių interesų derinimo valstybinėje tarnyboje įstatymas, *Valstybės žinios*, 1997, Nr. VIII-371; Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymas, *Valstybės žinios*, 1999, Nr. VIII-1316.

106 Lietuvos Respublikos viešųjų ir privačių interesų derinimo valstybinėje tarnyboje įstatymas, *supra note*, 103: 13 straipsnis.

politikams, valstybės ir savivaldybių pareigūnams ir kitokiems valstybės tarnautojams ir jų artimiesiems giminaičiams, kai tai susiję su politiko, pareigūno ar valstybės tarnautojo tarnybine padėtimi ar tarnybinėmis pareigomis.¹⁰⁷ Verta paminėti, kad iki 2006 m. liepos 14 d. galiojusioje CK redakcijoje buvo leidžiama priimti simbolines dovanas, kurių vertė neviršija vieno minimalaus gyvenimo lygio dydžio sumos (tuo metu – 125 litai), sveikatos priežiūros, gydymo ar globos (rūpybos) institucijų vadovams ir kitiems darbuotojams iš asmenų, kurie šiose institucijose gydomi ar išlaikomi, bei jų artimųjų giminaičių. Taigi šiuo metu pagal Lietuvos Respublikos įstatymus draudžiama valstybės tarnyboje priimti dovanas, susijusias su einamomis pareigomis, išskyrus pirma minėtas išimtis.

Apibendrinant galima teigti, kad, remiantis galiojančiais teisės aktais, tam, kad dovana nebūtų laikoma kyšiu, pirma, turi būti atskirta, ar dovanojama dėl asmeninio, ar tarnybinio santykio; antra, remiantis Viešųjų ir privačių interesų derinimo valstybinėje tarnyboje įstatymo 13 straipsnio nuostatomis, turi būti įvertinta, ar dėl tarnautojo einamų pareigų teikiama dovana dovanojama pagal tradiciją, ar iš savanaudiškų paskatų¹⁰⁸. Nors pagal Viešųjų ir privačių interesų derinimo valstybinėje tarnyboje įstatymą galima išvelti tam tikrą neformalių mainų įteisinimą visuomenėje, tačiau teisėsaugos ir teismų praktikoje laikomasi pozicijos (išskyrus šiame darbe paminėtas teismų praktikos išimtis), kad dovanos viešojo sektoriaus darbuotojams yra netoleruotinos ir nusikalstamos – prilyginamos kyšiui, nepaisant jų įvardijimo, vertės, teikimo ir gavimo momentų.

Kita vertus, kaip minėta, teisinės ir socialinės normos nebūtinai visada sutampa. Keitimasis dovanomis yra dalis įprastų socialinių santykių, o teisės priemonėmis kartais neįmanoma sureguliuoti visų visuomenės socialinio elgesio principų. Pritartina, kad pernelyg griežtų taisyklių taikymas, ypač kai tai susiję su kultūriškai nusistovėjusiais bendruomeniškais santykiais, kur neformalus mainai yra reikšmingi tiek statuso įtvirtinimui, tiek ryšių tarp bendruomenės narių stiprinimui, gali lemti bendruomenės narių ar visuomenės narių susvetimėjimą. Kai teisiškai nebelieka erdvės „elementariam žmogiškumui“, tikėtina, žmonės patiria ir blogą savijautą, įgyja psichologinių problemų dėl socialinių ryšių nutrūkimo ir vienišumo¹⁰⁹. Atsižvelgiant į gan griežtą reglamentavimą ir teisėsaugos institucijų požiūrį, paliekamas atviras klausimas, kaip teisiškai teisingai įvertinti ugniagesiams perduotą šeiminkų iškeptą pyragą už tai, kad buvo operatyviai sureaguota į įvykį ir greitai užgesintas name kilęs gaisras¹¹⁰. Todėl šioje situacijoje verta atkreipti dėmesį į kai kurių autorių siūlymą vietoj baudžiamosios atsakomybės už duotą ar paimtą simbolinės vertės kyšį (iki 50 Eur) dėl teisėto veikimo vykdant įgaliojimus taikyti civilinę, administracinę ar drausminę atsakomybę ir skatinti teisiškai gilesnę diskusiją šiuo klausimu¹¹¹.

107 Lietuvos Respublikos civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Civilinis kodeksas, *supra note*, 87: 6.470 straipsnio 5 dalis.

108 Kavoliūnaitė-Ragauskienė, *supra note*, 19: 34.

109 *Ibid.*, 37.

110 „Vilniuje degė JAV ambasados vadovo namas, šeiminkė gelbėtojams atsilygino pyragu“, *15min naujienos*, 2019 m. gruodžio 9 d. <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/nusikaltimaiirnelaimes/vilniuje-dege-jav-ambasados-vadovo-namas-seimininke-gelbetojams-atsilygino-pyragu-59-1244064>.

111 Vasiliauskaitė, *supra note*, 20: 83.

Išvados ir rekomendacijos

1. Kyšio piniginė vertė tiesiogiai daro įtaką kaltininko atsakomybės sunkumui, todėl kiekvienoje baudžiamojoje byloje, nepriklausomai nuo kyšio formos (grynieji pinigai, legalioje ir nelegalioje apyvartoje esantys daiktai ir paslaugos, virtualiosios valiutos ir t. t.; taip pat kyšiai, užmaskuoti įvairaus pobūdžio tikromis ir netikromis civilinėmis sutartimis), būtina nustatyti kyšio vertę. Tai nustatoma išsiaiškinant kyšio vertę pinigais (kainą) nusikalstamos veikos padarymo metu.
2. Nei teisės aktuose, nei LAT jurisprudencijoje nėra nustatyta specialių kyšio vertės įrodinėjimo taisyklių ir jo piniginė vertė gali būti įrodinėjama visomis teisėtomis priemonėmis – pagal bendrąsias įrodinėjimo taisykles. Kita vertus, LAT jurisprudencijoje yra pateikiama tam tikrų paaiškinimų dėl kyšio vertės įrodinėjimo, pavyzdžiui:
 - Jei kyšio vertei nustatyti reikia specialių žinių, tai pavedama atlikti specialistui arba, esant būtinybei, skiriama ekspertizė.
 - Jei kyšio dalykas (daiktas ar paslauga) įtrauktas į bendrovės buhalterinę apskaitą, paprastai kyšio vertė nustatoma remiantis šiais dokumentais, kurių patikimumas yra patikrintas ir nekelia abejonių.
 - Sudarius apsimestinę paslaugų sutartį tarp kyšio davėjo ir gavėjo, į kyšio piniginę vertę neįskaičiuojami mokesčiai, sumokami valstybei.
 - Tais atvejais, kai kyšio davėjas sumoka kyšio gavėjui už kitų asmenų suteiktas paslaugas, visa suteiktų paslaugų vertė (su mokesčiais, sumokamais valstybei) yra prilyginama kyšio piniginei vertei.
 - Nenustačius tikslios kyšio piniginės vertės sumos, kaltininkui inkriminuojama lengviausia įstatyme numatyta nusikalstama veika: mažiausia numatyta kyšio suma – iki 1 MGL (50 Eur).
 - Nenustačius tikslios kyšio piniginės vertės sumos, tačiau nustačius aplinkybes, patvirtinančias, kad kyšio suma yra didesnė nei 50 Eur, nusikalstama veika kvalifikuojama pagal kitas BK 225–227 straipsnių dalis, kuriose numatyta didesnė nei 1 MGL kyšio suma.
3. Lietuvos jurisprudencijoje nesant teisės aiškinimo taisyklių dėl kyšio, kurio dalykas yra seksualinės paslaugos ar virtualiosios valiutos, vertės nustatymo, remiantis mokslinės doktrinos analize manytina, kad:
 - seksualinės paslaugos, kurias suteiktų tokias paslaugas už užmokestį nelegaliai teikiantys asmenys, turėtų būti laikomos turtinio pobūdžio kyšiu, kurio piniginę vertę būtų galima apskaičiuoti pagal tokioms paslaugoms būdingus neoficialiojoje rinkoje egzistuojančius įkainius, o seksualinės paslaugos, suteiktos asmens, kuris neužsiima tokia šėšeline veikla, turėtų būti laikomos neturtinio pobūdžio kyšiu;
 - virtualiosios valiutos piniginė vertė susitarimo, pažadėjimo, reikalavimo, provokavimo ar pasiūlymo ir kyšio perdavimo ar priėmimo metu gali skirtis, todėl

reikėtų remtis in dubio pro reo principu ir visas abejones aiškinti kaltinamojo naudai, todėl kyšio tikrąją kyšio vertę turėtų būti laikoma vertė, kuri buvo mažiausia nusikalstamos veikos darymo metu.

4. Bendra taisyklė – dovanos viešojo sektoriaus darbuotojams yra netoleruotinos ir nusikalstamos, laikomos kyšiu, nepaisant jų įvardijimo, vertės, teikimo ir gavimo momentų. Nusikalstamos veikos motyvo požymis yra pagrindinis kriterijus, padedantis atskirti dovaną nuo kyšio, t. y. už ką duodamos ar imamos materialinės vertybės.
5. Mažos vertės (iki 50 Eur) kyšis už teisėtą veikimą vykdančią įgaliojimus laikomas baudžiamuoju nusižengimu. Vis dėlto atsižvelgiant į šiuolaikinių socialinių santykių kaitą siūloma tęsti teisinės diskusijas dėl tokios veikos dekriminalizavimo ir kitų rūšių atsakomybės taikymo už šią veiką.

THE SUBJECT OF CORRUPTION CRIMES – BRIBE: CERTAIN DEBATABLE/ PROBLEMATIC ISSUES

Justinas Leonavičius

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. *The article analyses the subject matter of corruption offences (bribery, influence peddling, and kickback) - a bribe. A bribe can take various forms, while the correct identification of a bribe determines the application and severity of criminal liability. Therefore, the thesis analyses problematic issues related to the determination of the value of a bribe and delimitation of a bribe from a gift/a gift from a bribe. The author of the article has analysed how the value of a bribe is determined and has found that neither the legal regulation nor the case-law has established any special rules for proving the value of a bribe, and that its monetary value may be proved by all legal means. However, the case-law of the Supreme Court of Lithuania has formulated certain rules of interpretation of the law on the proof of the value of a bribe which allow for an effective solution of the problems of the application of the law in relation to corrupt criminal offences.*

The article also analyses the social and legal differences between a bribe and a gift: a gift is gratuitous and does not involve an official relationship, while a bribe is a reward for an act/omission done, being done or to be done in the future. It concludes that the general rule established by both legislation and case law is that gifts to public sector employees are prohibited and criminalised as bribes, irrespective of their denomination, value, as well as the moments of giving and receiving them.

Keywords: *corruption; bribe, gift; value of bribe; form of bribe.*

Justinas Leonavičius, Mykolas Romeris universiteto Teisės mokyklos Baudžiamosios teisės ir proceso instituto doktorantas. Mokslinių tyrimų kryptys: baudžiamojo proceso teisė, korupcinio pobūdžio nuskalstamos veikos.

Justinas Leonavičius, PhD candidate at the Institute of Criminal Law and Procedure at the Law School at Mykolas Romeris University. Research interests: criminal procedure law, corruption crimes.

DAUGIAKALBYSTĖS PRINCIPAS ES BAUDŽIAMOJOJE TEISĖJE: TEORINIAI IR PRAKTINIAI ASPEKTAI

Rasa Volungevičienė

Vytauto Didžiojo universiteto Teisės fakulteto

Viešosios teisės katedra

Elektroninis paštas: rasa.volungeviciene@vdu.lt

Pateikta 2025 m. balandžio 7 d., parengta spaudai 2025 m. gegužės 19 d.

DOI: 10.13165/JUR-25-32-1-12

Santrauka. Straipsnyje analizuojama daugiakalbystės principo reikšmė Europos Sąjungos baudžiamojame teiseje, atskleidžiant šio principo sampratą, turinį ir iššūkius, kylančius siekiant užtikrinti 24 Sąjungos oficialių kalbų lygiavertiškumą. Pripažįstant, kad dėl Europos Sąjungos valstybių narių teisiųjų sistemų skirtumų ir lingvistinių ypatumų ES direktyvoje ir reglamentuose vartojamoms sąvokoms ne visada galima rasti identiškus nacionalinius atitikmenis, kyla iššūkių siekiant užtikrinti vienodą Sąjungos teisės aiškinimą. Nagrinėjant atvejus, kai atsisakoma pažodinio teisės aiškinimo, pirmenybę teikiant ES įstatymų leidėjo tikslams, o ne įprastai žodžių prasmei, atskleidžiama daugiakalbystės ir teisinio tikrumo problema, ypač jautri baudžiamosios teisės srityje, reikalaujančioje aiškių elgesio taisyklių, leidžiančių numatyti galimas elgesio pasekmes.

Reikšminiai žodžiai: daugiakalbystė, teisinis tikrumas, pareiga vienodai aiškinti Sąjungos teisę, nusikalstamos veikos apibrėžtis.

Įvadas

Globalizacijos procesams spartėjant, susiduriame su tautinio individualumo ir vis stiprėjančios Europos Sąjungos (toliau – ES, Sąjunga) teisės įtakos nulemta teisinio reguliavimo įtampa ieškodami tinkamos kalbinės išraiškos valstybių sienas peržengiantiems

socialiniams procesams. Pripažįstant, kad skirtingose kalbinėse bendruomenėse to paties socialinio reiškinių apibrėžtis gali turėti skirtingą prasmę¹, tarp teisininkų ir lingvistų vyksta karštos diskusijos dėl daugiakalbystės vaidmens kuriant ir aiškinant teisę, nes netgi nedideli kalbiniai skirtumai gali turėti įtakos teisiniam reguliavimui ir jo rezultatams².

Viena vertus, baudžiamojoje teisėje nusikalstamos veikos apibrėžties lingvistinei išraiškai keliama imperatyvūs teisinio tikrumo ir teisės nuspėjamumo reikalavimai – asmuo iš įstatymo teksto turi lengvai suprasti, už kokią pavojingą veiką³ gali kilti baudžiamoji atsakomybė, galinti lemti net griežčiausią, įkalinimo, bausmę. Kita vertus, visuotinai pripažįstama, kad teisinė kalba yra tarsi atskira kalbinė atmaina, turinti specifinių kalbinių ypatybių (terminų, frazių ir išraiškos būdų)⁴, skiriančių ją nuo įprastinės šnekamosios kalbos. Be to, skirtingai nuo kitų mokslo sričių, kuriose vartojama universali tarptautinių sąvokų sistema, teisinės kalbos terminija priklauso nuo konkrečios valstybės ir teisinės sistemos⁵, o ES teisės sistemai būdinga savita teisės kalba (angl. *language of law*), paremta tik jai būdingomis teisinėmis sąvokomis ir teisinio diskurso stiliais⁶.

Nėra jokių abejonių, kad baudžiamoji teisė ilgą laiką buvo valstybių narių nacionalinio tapatumo simbolis, atspindintis labiausiai saugomus gėrius ir vertybes⁷, kurių apsauga įtvirtinta pasitelkiant nacionaliniu individualumu pasižymincias sąvokas. Visgi globalizacijos amžiuje susiduriame su valstybių sienas peržengiančiomis nusikalstamomis veikomis, nukreiptomis ne tik į nacionalines, bet ir *europines* vertybes, tad ES įstatymų leidėjas yra priverstas ieškoti būdų, kaip užtikrinti besikeičiančių teisinių gėrių apsaugą nacionalinių ir ES teisių sistemų sąveikoje žongliruojant ES teisinės kalbos ir valstybių narių lingvistinės raiškos priemonėmis.

Viena iš pagrindinių kliūčių, trukdančių veiksmingai kovoti su ypač sunkiais, vienos valstybės sienas peržengiančiais nusikaltimais, yra valstybėse narėse egzistuojanti nelygiavertė tų pačių vertybių apsauga, nulemta skirtingose valstybėse narėse egzistuojančių

- 1 Lawrence M. Solan, „Judicial Decisions and Linguistics Analysis: Is There a Linguist in the Court“, *Washington University Law Quarterly* 73, 3 (1995): 1069–1080.
- 2 Elizabeth Mertz, „Language, Law, and Social Meanings: Linguistic/Anthropological Contributions to the Study of Law“, *Law & Society Review* 26, 2 (1992): 413–446.
- 3 Paminėtina, kad ne visose ES valstybėse narėse baudžiamoji atsakomybė kyla už pavojingą ir įstatymu uždraustą veiką. Pvz., Vokietijos baudžiamojoje teisėje veikos pavojingumas kaip materialus požymis neakcentuojamas, o dėmesys kreipiamas būtent į veikos prieštaringumą baudžiamajai teisei, nes kai veika atitinka baudžiamajame įstatyme įtvirtintus nusikalstamos veikos požymius, ji savaime laikytina pavojinga. Plačiau žr. Volker Krey, *Deutsches Strafrecht. Allgemeiner Teil*, T. 1 (Stuttgart: W. Kohlhammer, 2004), 79.
- 4 Julie Carton, *The linguistic influence of EU Directives on Dutch implementation Laws, A comparative corpus-based study* (Universiteit Gent: 2017), 1–11.
- 5 Peter M. Tiersma, *Legal Language* (University of Chicago Press: 1999), 112, 115–133.
- 6 Simon Tylor, „The European Union and National Legal Languages: an Awkward Partnership“, *Revue française de linguistique appliquée* 16, 1 (2011): 105–118.
- 7 Angela Di Stasi, „The Enlargement of Competences of the European Union between State Sovereignty and the so-called European “Sovereignty”: Focus on the Limits of Applicability of the Charter of Fundamental Rights of the European Union“, *Araucaria. Revista Iberoamericana de Filosofía, Política y Humanidades* Universiteto de Sevilla 22, 45 (2020): 131–154.

teisinių reguliavimo skirtumų, ypač išryškėjančių žvelgiant į nusikalstamos veikos apibrėžtis⁸. Kadangi Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo (toliau – SESV) 83 straipsnio 2 dalyje numatyta galimybė direktyvose nustatyti būtiniausias taisykles dėl nusikalstamų veikų apibrėžimo siekiant užtikrinti ES politikos veiksmingumą⁹, susiduriame su paradoksalia situacija, kai nusikalstamos veikos apibrėžčių įvairovės nulemtą nelygiavėčio teisinio reguliavimo problemą Sąjungoje siekiama spręsti veiksmų laisvę paliekančiomis priemonėmis – direktyvomis, valstybėms narėms savarankiškai nutariant, kaip jos eliminuos teisinio reguliavimo skirtynes apibrėždamos vieną ar kitą veiką kaip nusikalstamą. Sąjungos teisės doktrinoje neabejojama, kad būtent nusikalstamos veikos apibrėžčių derinimas daugiakalbystės kontekste kelia daugiausia iššūkių¹⁰. Anot A. Halpin, aiškios ir tikslios nusikalstamos veikos apibrėžtis leidžia elgesį skirstyti į tam tikras draudžiamų veiksmų kategorijas ir neabejotinai atlieka informacinę funkciją pranešant, kad kaltinamojo elgesys atitinka teisės normose įvardytą nusikalstamą veiką¹¹, tačiau ieškant reikiamos sąvokos atitiktens valstybių narių teisinėse sistemose kyla iššūkių bandant užtikrinti ES įstatymų leidėjo tikslų įgyvendinimą, 27 teisinių sistemų vientisumo išsaugojimą ir 24 skirtingomis kalbomis vienodai apibrėžti tą pačią nusikalstamą veiką.

Taigi, pirma, ar išties įmanoma reglamentais ir direktyvomis pašalinti teisinio reguliavimo skirtynes ES valstybėse narėse, kai dėl istorinės ir kultūrinės praeities atsiradę valstybių narių teisinių sistemų skirtumai ir lingvistiniai ypatumai kiekvienoje valstybėje narėje lėmė individualiais bruožais pasižyminčią teisinę kalbą? Antra, ar siekiant vienodo ES teisės aiškinimo daugiakalbėje Sąjungoje nekyla iššūkių teisiniui tikrumui? Šie probleminiai klausimai suponuoja straipsnio tikslą – išnagrinėti daugiakalbystės principo veikimą ES baudžiamojoje teisėje atskleidžiant teisiniui tikrumui kylančius iššūkius. Tyrimo objektas – daugiakalbystės principas ES baudžiamojoje teisėje. Straipsnio tikslui pasiekti keliami šie uždaviniai: 1) atskleisti daugiakalbystės principo genezę ir raidą ES teisėje; 2) remiantis Europos Sąjungos Teisingumo Teismo (ESTT) jurisprudencija ir ES teisės doktrina, įvertinti daugiakalbystės ir teisinio tikrumo principų sąveiką ES baudžiamosios teisės kontekste; 3) numatyti tikėtinas daugiakalbystės principo ateities perspektyvas baudžiamosios teisės europeizacijos plotmėje.

Siekiant tyrimo tikslo, taikomi istorinis ir sisteminės analizės metodai – remiantis doktrininiu daugiakalbystės principo aiškinimu ir praktiniu šio principo taikymu teismų praktikoje, analizuojama daugiakalbystės principo istorinė raida, turinys ir kylančios iššūkiai.

ES plėtra ir auganti kalbinė įvairovė sulaukia vis didesnio tyrėjų dėmesio. Vienbalsiai

8 Europos Parlamento ir Tarybos pasiūlymas dėl Direktyvos dėl baudžiamosios teisės priemonių kovai su Sąjungos finansiniams interesams kenkiančiu sukčiavimu (Bruselis, 2012-07-11, COM (2012) 0363).

9 Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo (suvestinė redakcija, OL C 202, 2016 6 7, p. 47) 83 straipsnis

10 Elina Paunio, *Legal Certainty in Multilingual EU Law. Language, Discourse and reasoning at the European Court of Justice* (Routledge: 2020), Juliette Clémencier, *Le multilinguisme de l'Union Européenne et le droit pénal* (Droit, 2022), dumas-0367590; Elise Letouzey, „Les incidences de la transposition du droit de l'Union Européenne sur les techniques d'incrimination en droit interne“, iš *La transposition du droit de l'Union européenne dans la loi pénale française: l'intégration d'un corps étranger*, Sophie Corioland, Elise Letouzy (Ceprisca: 2017), 20–21.

11 Andrew Halpin, *Definition in the Criminal Law* (Oxford: Hart Publishing, 2004), 189.

pripažįstama, kad daugiakalbystės problema ES teisėje yra tarpdisciplininė ir apima ne tik ES teismų procesų dalyvius, bet ir valstybių narių įstatymų leidėjus bei eilinius piliečius¹². Šio principo problematikai skirtus tyrimus galima išskirti į dvi grupes pagal tyrimo lauką, t. y. ar daugiakalbystės problematika tiriama nacionalinės¹³, ar ES teisės srityje¹⁴. Deja, skirtingai nei kitose ES valstybėse¹⁵, didesnio Lietuvos teisininkų dėmesio daugiakalbystės problematika iki šiol nesulaukė – daugiakalbystės principo keliama iššūkiai ES ir nacionalinės teisės plotmėje nagrinėti tik iš lingvistų ir vertimo tyrėjų perspektyvos¹⁶.

1. Daugiakalbystės principas ES teisėje: genezė ir raida

Senovėje tikėta, kad visi pasaulio žmonės kalbėjo viena kalba, tačiau sumanę pastatyti dangų siekiantį Babelio bokštą sulaukė Dievo bausmės – nebegalėjo vieni kitų suprasti, nes staiga prabilo skirtingomis kalbomis. Biblijos mite teigiama, kad kalbų įvairovė tapo bausme žmonijai, tačiau šių dienų visuomenėje kalbinė įvairovė suvokiama kaip neginčijamas pranašumas, simbolizuojantis nacionalinį identitetą, ir yra tarsi specialus kodas, socialiniams procesams visuomenėje suteikiantis kalbinę išraišką¹⁷. Siekdami pageidaujamo socialinio rezultato ir tikėdami, kad teisė yra užkoduota kalboje, konstruojame teisės normas, t. y. įstatymo galią turinčias, lingvistiškai fiksuotas taisykles¹⁸, kurios neretai peržengia

- 12 Frédéric Gosselin, *Les grands arrêts en matière linguistique* (Larcier: 2024); Itene Otero Fernandez, „Multilingualism and the meaning of EU law“ (daktaro disertacija, Florencija, 2020); Georg C. Langhed, „Multilingual norms in European criminal law“, *European Criminal Law Review* 6 (2016): 39–59.
- 13 Lucja Biel, *Lost in the Eurofog. The Textual Fit of Translated Law* (Frankfurt am Main: 2014); Tomáš Svoboda, Lucia Biel, Krzysztof Loboda, *Quality aspects in institutional translation* (Berlin: Language Science Press, 2017); Colin Robertson, „How the European Union functions in 23 languages“, *SYNAPS – A journal of Professional Communication* 28 (2013): 14–28; Stéphane Patin, Maria Zimina, Serge Fleury, „Lecture Textométrique Différentielle (LTD) de textes législatifs comparables de l’Union européenne“, iš *Actes des 13èmes Journées internationales d’analyse statistique des données textuelles* (JADT 2016, 7–10 Juin, Nice, France).
- 14 Stefaan van der Jaught, „Current practices with regard to the interpretation of multilingual EU law: how to deal with diverging language versions?“, *European Journal of Legal Studies* 11, 1 (2018): 10; Astrid Stadler, „Practical Obstacles in Cross-Border Litigation and Communication between (EU) Courts“, *Erasmus Law Review* 5, 3 (2012): 151–168; Mahja Afrosheh, „Die Mehrsprachigkeit in der Europäischen Union und daraus resultierende Probleme für ein europäisches Strafrecht“, *ZEuS Zeitschrift für Europarechtliche Studien* 1 (2017): 94–117; Francesca Bisiani, „Les ouvertures interprétatives du terme “law enforcement” dans l’espace multilingue de l’Union européenne“, *Les langages du politique* 128 (2022): 45–64.
- 15 *Criminal Proceedings, Languages and the European Union. Linguistic and Legal Issues*, ed. Francesca Ruggieri (Heidelberg Springer-Verlag, Berlin: 2014); Pierrick Bruyas, *Le multilinguisme de l’Union européenne. Étude d’un modèle de l’intégration* (Bruylant: 2025).
- 16 Jūratė Vaičiukaitė, „Europos Sąjungos teisės aktų vertimo ir jų aiškinimo problematika“ (daktaro disertacija, Kaunas, Vytauto Didžiojo universitetas, 2006); Aurelija Leonavičienė ir Dalia Liepuoniūtė, „Europos Sąjungos Teisingumo Teismo generalinio advokato leksinių analitinių kalbų konstrukcijų vertimas iš prancūzų į lietuvių kalbą“, *Kalbos kultūra* 86 (2013): 95–111; Žygimantas Petkūnas, „Lietuvių kalbos eurolektas – naujas vertimo tyrimų objektas“, *Vertimo studijos* 17 (2024): 72–87.
- 17 John Gibons, „Language and Law“, *Annual Review of Applied Linguistic* 19 (1999): 156–173.
- 18 Giedrė Lastauskienė, „Teisės principai Lietuvos teisės sistemoje: lemia ar nukreipia?“, iš *Konstitucinė justicija Lietuvoje: trys veiklos dešimtmečiai* (Vilnius: Vilniaus universitetas: 2024), 340.

vienos valstybės sienas ir įkūnija svarbiausią Sąjungos idėją – *vienybę įvairovėje*¹⁹.

Europos Sąjunga yra 27 valstybių vertybių Sąjunga, grindžiama ne tik laisve, demokratija, tolerancija, bet ir kultūros bei kalbų įvairove. Dar 1962 m. Prancūzijos generolas ir politikas Šarlis de Golis pasakė: „[n]emanau, kad Europa galėtų būti gyva tvirtovė, jei joje nebūtų Prancūzijos su prancūzais, Vokietijos su vokiečiais, Italijos su italais“.²⁰ Visgi, nors daugiakalbystė yra ES identiteto sudedamasis elementas²¹, jau nuo pat Europos anglių ir plieno bendrijos (toliau – EAPB) steigimo kalbų režimas tapo diskusijų ir prieštaravimų objektu bandant suderinti minėtą vertybinę įvairovę²².

Būtina paminėti, kad jokių nuorodų į kalbų režimą nėra nei 1950 m. gegužės 9 d. Šumano deklaracijoje, nei vėlesnėje EAPB steigimo sutartyje, pasirašytoje 1951 m. balandžio 18 d. Paryžiuje. Sutarties tekstas parengtas viena kalba, 100-ajame straipsnyje nurodant, kad ji sudaryta tik vienu egzemplioriumi, t. y. tik prancūzų kalba (tik vėliau prancūziškasis sutarties tekstas buvo išverstas į vokiečių, italų ir olandų kalbas). Prieštaravimus, kilusius dėl neatitikimų išvertus sutarties tekstą iš prancūzų į kitas valstybių steigėjų kalbas, puikiai iliustruoja Vokietijos Bundestago posėdžiuose kilusios diskusijos, užfiksuotos protokoluose. Šių protokolų analizė atskleidžia, kad diskutuojant dėl Šumano plano Vokietijos įstatymų leidžiamosios valdžios atstovams teko tikrąją sutarties prasmę aiškintis pasitelkiant tekstą prancūzų kalba ir esą tai yra unikalus atvejis Vokietijos istorijoje, kai balsuojama dėl Sutarties teksto, parengto ne vokiečių, o prancūzų kalba²³. Negana to, pripažinta, kad dalies terminų, vartotų kalbinėje versijoje prancūzų kalba, vokiečių kalboje tiesiog nėra²⁴. Galiausiai prieita prie išvados, kad pirminis Sutarties tekstas pagrįstai rengtas tik viena – prancūzų – kalba, antraip tai būtų lėmę didesnę prieštaravimų tarp tekstų riziką²⁵. Tai reiškia, kad jau nuo pirmųjų EAPB žingsnių daugiakalbystė ir teisinis tikrumas atsidūrė tarsi priešingose barikadų pusėse, pripažįstant, kad vieno dokumento vertimas į keturias skirtingas kalbas neabejotinai kelia grėsmę iškreipti pirminį tekstą. Diskusijų tarp EAPB steigėjų kilo ir dėl darbinės kalbos pasirinkimo. Pradiniame Sutarties teksto derinimo etape Vokietijos reikalavimui EAPB darbine kalba laikyti ne tik prancūzų, bet ir vokiečių kalbą pasipriešino Italija ir Belgija. Anot šią situaciją tyrusio S. van der Jeught, „steigėjams buvo lengviau perduoti dalį kompetencijos gyvybiškai svarbioje nacionalinės ekonomikos srityje bendratautei valdžiai, nei rasti kalbų režimą jų sukurtoms institucijoms“²⁶. Vis dėlto 1951 m. Paryžiaus konferencijoje priėmus protokolą dėl EAPB kalbų režimo įtvirtinta, kad „[p]rancūzų,

19 Nils Ringe, *The Language(s) of Politics. Multilingual Policy - Making in European Union* (University of Michigan Press: 2022), 3–4.

20 *Daugiakalbystė Europos Sąjungos Teisingumo Teisme*, red. Thierry Lefevre (Europos Sąjungos Teisingumo Teismas, Liuksemburgas: 2023), 21.

21 Emma-Katharina David, *Die Politik der Mehrsprachigkeit in der Europäischen Union* (Nomos: 2024), 9.

22 Armin Cuyvers, „General Principles of EU Law“, iš *Institutional, Substantive and Comparative EU Aspects* (Bril: 2017), 217.

23 Vokietijos Bundestago pranešimai. 183 susirinkimo protokolai, Bona, 1952 m. sausio 10 d., p. 7746, <https://dserver.bundestag.de/btp/01/01183.pdf>.

24 *Ibid.*

25 *Ibid.*

26 Stefaan van der Jeught, *EU Language Law* (Europa Law Publishing: 2015), 56.

vokiečių, italų ir olandų kalbos yra oficialios ir darbo kalbos. <...> EAPB sprendimai, rekomendacijos ir nuomonės turi būti parengtos fizinių ar juridinių asmenų, kuriems jie skirti, kalba; <...> korespondencija su Bendrijos institucijomis vyksta korespondento pasirinkimu viena iš keturių oficialiųjų kalbų, o atsakymai į užklausas turi būti rašomi ta pačia kalba; <...> nagrinėjant bylas Teisingumo Teisme, vartojama atsakovo valstybinė kalba.²⁷

Kalbų lygybės principas neabejotinai tapo valstybių narystės Europos Bendrijoje (toliau – Bendrija) pagrindu jau 1957 m., daugiakalbystę įtvirtinus Bendrijos steigimo ir Euratomo sutartyse. Sutarčių tekstuose olandų, prancūzų, vokiečių ir italų kalbomis nurodyta, kad kiekvienas iš minėtų kalbinių versijų tekstų laikytinas originalu²⁸. Kitas žingsnis buvo pirmojo Bendrijos reglamento Nr. 1/1958 priėmimas numatant Bendrijos oficialiąsias kalbas. Bendrijos institucijų ir darbo kalbomis įvardytos olandų, prancūzų, vokiečių ir italų kalbos²⁹, vėliau, valstybių narių skaičiui didėjant, Bendrijos oficialiųjų kalbų gretas papildė naujos: 1973 m. – danų ir anglų, 1981 m. – graikų, 1986 m. – portugalų ir ispanų, 1995 m. – suomių ir švedų, 2004 m. – čekų, estų, vengrų, latvių, lietuvių, maltiečių, lenkų, slovakų ir slovėnų, 2007 m. – bulgarų, airių ir rumunų, 2013 m. – kroatų³⁰. Didėjant ES oficialiųjų kalbų skaičiui, dėl teisinių sistemų ir lingvistinių ypatybių daugelio terminų lygiavertis vertimas tapo dar sudėtingesnis³¹. Tai lėmė, kad laikui bėgant diskusijų dėl daugiakalbystės politikos vidinio nenuoseklumo ir skaidrumo stokos vis daugėja, o atotrūkis tarp *de jure* ir *de facto* padėties, t. y. tikrosios kalbų lygybės, tampa vis ryškesnis³².

De facto kalbų nelygybę geriausiai atskleidžia vis labiau auganti anglų kalbos įtaka ES teisėje. ES teisės doktrinoje neabejojama, kad Sąjungos teisė yra daugiakalbė ir daugiakultūrė, tačiau ES teisės aktų tekstai dažniausiai gimsta viena kalba (anglų k.) ir tik vėliau verčiami į kitų valstybių narių kalbas³³; parengiamieji ir neįpareigojantys dokumentai pateikiami taip pat tik anglų ar prancūzų kalba, o tai liudija, kad vis labiau linkstama prie daugumos vartojamos kalbos³⁴. Be to, tikėtina, kad po *Brexito* anglų kalbos vaidmuo ES teisinėje visuomenėje dar labiau augs, nes anglų kalba nebesiejama su konkrečia valstybe, o vartojama kaip savarankiška ir universali Sąjungos kalba, įvardijama savarankišku terminu

27 Kalbų režimo protokolas (Protocole sur le régime linguistique de la CECA (6 février 1958 – FR), <https://archives.eui.eu/en/fonds/47874?item=CEAB03-88>

28 Europos ekonominės bendrijos steigimo sutarties (1957 m.) 314 straipsnis; Europos atominės bendrijos steigimo sutarties (1957 m.) 225 straipsnis.

29 Reglamentas Nr. 1, nustatantis kalbas, kurios turi būti vartojamos Europos ekonominėje bendrijoje (OL 17, 1958 10 6, p. 1).

30 1973 m. sausio 1 d. Europos Bendrijų Tarybos sprendimas, patikslinantis dokumentus dėl naujų valstybių narių stojimo į Europos Bendrijas (OL L 2, 1973 1 1).

31 Pvz., *person* (anglų k.) ir *persona* (italų k.) suprantami kaip fiziniai asmenys, o *personne* (prancūzų k.) gali būti ir fizinis, ir juridinis asmuo. Plačiau žr. Cristina Mauro, „The Lisbon Treaty: The Spanish, English and Italian Versions of Articles 82–86 of the TFEU in Relation to Criminal Justice Cooperation“, iš *Criminal Proceedings, Languages and the European Union. Linguistic and Legal Issues*, ed. F. Ruggieri (Springer, Heidelberg: 2014): 99–108.

32 Stefaan Van der Jeught, *EU Language Law* (Europa Law Publishing: 2015), 231.

33 Colin Robertson, „Multilingual Legislation in the European Union. EU and National Legislative - Language Styles and Terminology“, *Research in language* 9, 1 (2011): 51.

34 Eva Vetter, „Molengue sango kalba reiškia „mylimiausias“, iš *Daugiakalbiai kelionių dienoraščiai*, (Daugiakalbystės generalinis direktoratas, Europos Sąjungos Teisingumo Teismas, 2023), 71–79.

*Euro-English*³⁵. Anglų kalbos įsigalėjimo tendenciją galime pastebėti ir Lietuvos teisėje – vis daugiau mokslinių tyrimų rezultatų publikuojami ne lietuvių, o anglų kalba; studentai taip pat skatinami baigiamuosius teisės darbus rašyti anglų kalba. Be abejonės, užsienio kalba paskelbti mokslinių tyrimų rezultatai tampa prieinami plačiajai pasaulio auditorijai, tačiau galbūt neužuominomis stabdoma ne tik teisinės terminijos lietuvių kalba, bet ir nacionalinės juridinės technikos progresą, veikiančią nacionalinės teisės aktų kokybę.

Nėra jokių abejonų, kad ES valstybės narės nacionalinę teisę turi aiškinti „ES šviesos“³⁶, tačiau naivu tikėtis, kad skirtingas istorines ir kultūrines šaknis turinčios bendruomenės Sąjungos teisės „šviesa“ suvoks vienodai. Tai ypač išryškėja teisę aiškinant įprastu – pažodiniu būdu, t. y. žodžiams suteikiant įprastą prasmę. Vis dėlto tais atvejais, kai Sąjungos teisę aiškintina ne pažodiniu, o teleologiniu būdu, turime žvelgti ne į mums įprastą žodžių reikšmę, o analizuoti, ko siekė įstatymo leidėjas priimdamas tam tikrą normą. ESTT, vertindamas ES valstybių narių teisinių sistemų ir kalbinių ypatumų skirtumų užprogramuotą skirtingą Sąjungos teisės aiškinimą, savo jurisprudencijoje yra įtvirtinęs taisyklę, kad teleologinis aiškinimas yra neprivalomas tik tuo atveju, jeigu nagrinėjama nuostata yra viena-reikšmė ir dėl jos nekyla net mažiausių abejonų³⁷. Vis dėlto tuo atveju, kai ES politiką įgyvendinančiuose valstybių narių teisės aktuose ta pati sąvoka interpretuojama skirtingai nuo kitų Sąjungos valstybių narių, tai reiškia, kad „vienoje iš Sąjungos teisės nuostatų kalbinių versijų vartojama formuluoatė negali būti vienintelis šios nuostatų aiškinimo pagrindas ar įgyti pirmenybę kitų kalbinių versijų atžvilgiu. Sąjungos teisės nuostatų turi būti aiškinamos ir taikomos vienodai, atsižvelgiant į visomis Sąjungos kalbomis parengtas versijas.“³⁸

Taigi, nors siekiant užtikrinti praktinį daugiakalbystės veikimą susiduriama su daugybe iššūkių, būtų neteisinga abejonėti šio principo teikiama is privalumais. Visų pirma „daugiakalbystė yra efektyvus teisės viršenybės Bendrijos teisės sistemoje veikimo būtina sudedamoji dalis, nes daugelis pirminės ir antrinės teisės normų yra tiesiogiai taikomos valstybių narių vidaus teisėje“³⁹. Be to, ES piliečiams suteikta galimybė kreiptis į Sąjungos institucijas jiems patogiausia kalba. Antra, pripažįstama, kad įvairiomis kalbomis kalbantys ir skirtingą kultūrinį pagrindą turintys asmenys įneša savitą indėlį į Sąjungos sprendimų priėmimo procesą, nes asmenims, kalbantiems tam tikra kalba, neabejotinai būdingas savitas mąstymo būdas⁴⁰, taigi taip kuriama realia skirtingų kultūrų sąveika grindžiama ES teisė. Trečia, jei valstybės narės ir jų piliečiai turėtų galimybę prašymus priimti prejudicinį sprendimą,

35 Catherine Elder, Alan Davies, „Assesing English as *lingua franca*“, *Annual Review of Applied Linguistic* 25 (2006): 282–304.

36 Sprendimas *Maribel Dominguez / Centre informatique du Centre Ouest Atlantique ir Préfet de la région Centre* (ESTT, [2012], C-282/10).

37 Generalinio advokato Philippe Léger išvada byloje *Elisabeth Schulte ir Wolfgang Schulte / Deutsche Bausparkasse Badenia AG* (ESTT [2004], C350/03).

38 Generalinio advokato Melchior Wathelet išvada byloje *Florea Gusa / Minister for Social Protection Attorney General ir Airija* (ESTT [2017], C-442/16).

39 Sprendimas *Christina Kik / Vidaus rinkos derinimo tarnyba (prekių ženklams ir pramoniniam dizainui)* (VRDT) (ESTT [2003], C361/01 P).

40 Michael D. Higgins, „Airių kalba Europoje“, iš *Daugiakalbių kelionių dienoraščiai* (Europos Sąjungos Teisingumo Teismas, Liuksemburgas: 2023), 125.

pastabas, skundus ir kitus dokumentus Sąjungos institucijoms pateikti tik viena, iš anksto nustatyta kalba, neabejotinai būtų pažeista teisės subjektų lygybė – asmenys, kuriems proceso kalba būtų jų gimtoji, neabejotinai atsidurtų daug pranašesnėje padėtyje. Be to, ESTT priėmus į kitas valstybių kalbas neverčiamą sprendimą, būtų sudėtinga suprasti teismo motyvus ir įvertinti sprendimo pagrįstumą⁴¹. Sprendimus skelbiant tik viena kalba, nacionalinės institucijos dėl kalbinių žinių stokos skirtingai suprastų joms keliamus tikslus ir reikalavimus. Nacionaliniams teismams taip pat kiltų iššūkių nacionalinę teisę aiškinant ES teisės šviesoje tais atvejais, kai priimami sprendimai būtų grindžiami teisėjui ir bylos šalims nesuprantamomis kalbomis priimtais ES teismų sprendimais, o mėgėjiškas Sąjungos teismų sprendimų vertimas tik dar labiau nutolintų objektyvų teisės aiškinimą nuo eilinių piliečių. Pagarba įvairovei, sprendimų priėmimo skaidrumas ir institucijų priartinimas prie piliečių⁴² įgalina nacionalinius įstatymų leidėjus ne tik formaliai perkelti Sąjungos teisę, bet ir, įvertinus tikruosius direktyvų leidėjų ketinimus, Sąjungos teisę inkorporuoti į jau egzistuojančias teisinės sistemas.

2. Daugiakalbystės ir teisinio tikrumo principų sąveika ES baudžiamojoje teisėje

Pagarba kalbinei įvairovei, kitaip dar vadinamai daugiakalbystės principu, įtvirtinta Europos Sąjungos sutarties⁴³ 3 straipsnyje ir Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos⁴⁴ 22 straipsnyje. Šiose teisės nuostatose numatytas ES valstybių narių oficialiųjų kalbų lygiavertiškumas nepriklausomai nuo ta kalba kalbančių asmenų skaičiaus ar valstybių narių ekonominės galios. Taigi, viena vertus, pagarba ES valstybių narių kalbinei įvairovei yra ne rekomendacija, o imperatyvus reikalavimas užtikrinti pamatinių vertybių apsaugą. Antra vertus, plečiantis Sąjungos kompetencijai ir augant valstybių narių skaičiui, daugiakalbystė susiduria su vis didesniais iššūkiais, ypač ženkliais baudžiamosios teisės srityje, reikalaujančioje aiškių ir nedviprasmiškų taisyklių. Be to, ES teisės doktrinoje teigiama, kad Sąjungos teisė neatsiejama nuo keliamų tikslų ir numatytų uždavinių pasiekimo, grindžiama išskirtinai *vienodu* jos taikymu⁴⁵.

Kodėl iššūkiai labiausiai išryškėja būtent baudžiamojoje teisėje? ES baudžiamoji teisė yra kompleksinis darinys (vok. *Querschinttsmaterie*), nes vienu metu reikalauja baudžiamosios teisės, baudžiamojo proceso, konstitucinės teisės, ES teisės, pagrindinių asmens

41 *Daugiakalbystė Europos Sąjungos Teisingumo Teisme*, red. Thierry Lefevre (Europos Sąjungos Teisingumo Teismas, Liuksemburgas: 2023), 145–147.

42 Itene Otero Fernandez, „Multilingualism and the meaning of EU law“ (daktaro disertacija, Florencija, 2020), 28.

43 Europos Sąjungos sutartis (suvestinė redakcija, OL C 115, 2008 5 9, p. 13).

44 Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija (OL C 201, 2016, p. 1).

45 Christophe Carugati ir Bruno Deffains, „Approche économique de l’effectivité du droit européen“, iš *L’effectivité du droit de l’Union européenne*, dir. Aude Bouveresse ir Dominique Ritleng (Bruxelles: Bruylant, 2018), 52–62.

teisių apsaugos nuostatų doktrininės analizės ir praktinio taikymo⁴⁶. Dar daugiau – perkeltiant ES baudžiamosios teisės nuostatas į nacionalines teisės sistemas, susiduriama su teisinio tikrumo užtikrinimo imperatyvu, kad teisės normos būtų formuluojamos tiksliai, būtų aiškios ir be dviprasmybių. Be to, teisinio tikrumo principas yra veiksmingos teisių apsaugos garantija, jis leidžia ES valstybių narių piliečiams susipažinti su ES teisės aktais betarpiškai, t. y. gimtąja kalba⁴⁷, tad galime teigti, kad ES baudžiamosios teisės kontekste ES teisės normos į nacionalines baudžiamosios teisės sistemas turi būti perkeltos aiškia oficialiąja valstybės narės kalba, vartojant šioje teisinėje kalboje įprastas sąvokas. Anot Brun-Otto Bryde, baudžiamojoje teisėje ypač didelę reikšmę turi teisės akto juridinė technika: tuo atveju, kai specialiųjų žinių neturintis asmuo iš įstatymo teksto suvokia, už kokius veiksmus arba neveikimą numatyta baudžiamoji atsakomybė, normos prevencinis poveikis padidėja – iš pradžių teigiamai vertinto elgesio vertinimas labai pasikeičia ir tampa neigiamas, kai visuomenė aiškiai ir nedviprasmiškai informuojama apie elgesio neteisėtumą⁴⁸.

ESTT jurisprudencija atskleidžia teisinio tikrumo ir daugiakalbystės sąveikos problemas perkeltiant ES teisės nuostatas į nacionalinę teisę tais atvejais, kai dėl reikiamo termino atitikmens nebuvimo ar vertimo klaidų neteisingai perteikiami ES įstatymų leidėjo reikalavimai, t. y. tas pats tekstas skirtingose kalbinėse versijose įgauna skirtingą prasmę. Tai gali nutikti dėl įvairių priežasčių – vertimo klaidos, reikiamo termino atitikmens nebuvimo ar tiesiog nepakankamo įsigilinimo į ES įstatymų leidėjo ketinimus. Būtina pažymėti, kad, paaiškėjus to paties teisės akto sąvokų skirtumams skirtingose kalbinėse versijose, teisės aktas turi būti aiškinamas pagal ESTT jurisprudencijoje įtvirtintas taisykles, kurias būtina apžvelgti plačiau. Taigi, kaip minėta, kai tame pačiame teisės akte vartojamos sąvokos prasmė ES valstybių narių kalbinėse versijose skiriasi, pirmenybė turi būti teikiama ne pavienėje kalbinėje versijoje įtvirtintai sąvokai, o būtent vienodam Sąjungos teisės aiškinimui, t. y. turi būti vertinama, kaip tam tikra nuostata išversta į kitų valstybių narių kalbas. Tai lemia, kad subjektui pasirinkus vienoje kalbinėje versijoje įtvirtintomis teisėmis, kurios grindžiamos taikant ES įstatymo leidėjo valios neatitinkančias nacionalinės teisės nuostatas, šios teisės gali būti paneigtos siekiant vienodo Bendrijos teisės aiškinimo. Dar 1967 m. ESTT priėmus sprendimą dėl kalbinių skirtumų, atsiradusių verčiant Reglamentą Nr. 24/64 iš prancūzų į olandų kalbą, byloje *Bestuur der Sociale Verzekeringsbank* spręsta dėl socialinės apsaugos teisės aktų taikymo darbuotojams, gyvenantiems vienoje, o dirbantiems kitoje Bendrijos narėje. ESTT nusprendė, jog „dėl poreikio vienodai aiškinti Bendrijos reglamentus būtina, kad ištrauka [olandų kalba] nebūtų vertinama izoliuotai, o kilus abejonių ji turėtų būti aiškinama ir taikoma atsižvelgiant į versijas kitomis trimis kalbomis“⁴⁹. Ši taisyklė vėlesniais metais įtvirtinta daugelyje kitų ESTT sprendimų bylų. 1977 m. byloje *North Kerry* ESTT sprendė dėl momento, kurio duomenimis turėjo būti apskaičiuota bendrovei *North*

46 Bernd Hecker, *Europaisches Strafrecht* (Springer, Heidelberg: 2010), 7.

47 Sprendimas *Yvonne van Duyn / Home Office* ([1974] E.C.R., 41/74).

48 Brun-Otto Bryde, *Die Effektivität von Recht als Rechtsproblem* (Berlin: De Gruyter, 1993), 16.

49 Sprendimas *Bestuur der Sociale Verzekeringsbank / J. H. van der Vecht* (ESTT [1967], 19/67).

Kerry Products Ltd už pagamintą kazeiną mokėtina paramos suma⁵⁰. Remiantis Reglamente Nr. 1134/68 tekstu anglų kalba, subsidija buvo apskaičiuota pagal Airijos svaro kursą, galiojusį kazeino pagaminimo dieną, tačiau minėta bendrovė kreipėsi į teismą su prašymu priteisti papildomą sumą motyvuodama, kad subsidija turėjo būti apskaičiuota taikant palankesnę – produkto pardavimo metu galiojusį – valiutos keitimo kursą. ESTT dėl šio reglamento teksto skirtumų anglų bei italų ir prancūzų kalbinėse versijose laikėsi nuomonės, kad tą pačią sąvoką vienu atveju išvertus kaip *perdirbimą*, kitu – kaip *pardavimą*, angliškas tekstas turi būti aiškinamas atsižvelgiant į kitas kalbines versijas. Teismas pažymėjo, kad, siekiant vienodo Bendrijos teisės aiškinimo, „vieną ar daugiau susijusių tekstų galima aiškinti kitaip nei pagal įprastą pavartotų žodžių reikšmę“⁵¹, t. y. atsisakant įprastos žodžio prasmės. Taigi, ironiška, bet terminui *pardavimas* minėtu atveju teko suteikti *perdirbimo* reikšmę. 1981 m. ESTT sprendime byloje 283/81 vienodo ES teisės aiškinimo taisyklė išplėtotą pažymint, kad, siekiant išvengti teismų praktikos Bendrijos teisės klausimais skirtumų atsiradimo, „Bendrijos teisės nuostatos aiškinimas reikalauja ir jos kalbinių versijų palyginimo. <...> [k]iekviena Bendrijos teisės nuostata turi būti įvertinta atsižvelgiant į atitinkamą kontekstą bei aiškinama paisant Bendrijos teisės nuostatų visumos, jos tikslų bei raidos būklės tuo metu, kai nagrinėjama nuostata turi būti taikoma“⁵². Tai reiškia, kad nacionaliniams teismams teko iššūkis neapsiriboti nacionalinės teisės taikymu, o esant abejonių imperatyviai susipažinti su tą pačią ES teisės nuostatą įgyvendinančiais teisės aktais kitų valstybių narių teisėje šių valstybių oficialiąja kalba, nes „vienoje iš Sąjungos teisės nuostatos kalbinių versijų vartojama formuluotė negali būti vienintelis šios nuostatos aiškinimo pagrindas ar įgyti pirmenybę kitų kalbinių versijų atžvilgiu. Sąjungos teisės nuostatos turi būti aiškinamos ir taikomos vienodai, atsižvelgiant į visomis Sąjungos kalbomis parengtas versijas. Todėl, esant įvairių kalbinių Sąjungos teisės teksto versijų neatitikimų, nagrinėjama nuostata turi būti aiškinama atsižvelgiant į teisės nuostatų, kurių dalis ji yra, bendrą struktūrą ir tikslą.“⁵³ Be to, ESTT pagal prašymą priimti prejudicinį sprendimą byloje dėl Europos arešto orderio, išduoto dėl asmens perdavimo Lietuvai vykdymo (asmeniui du kartus fiziškai pasipriešinus bandant jį įlaipinti į lėktuvą), sprendė dėl kalbinių neatitikimų Pagrindų sprendimo 23 straipsnio 3 dalyje: „<...> pažymėtina, kad Pagrindų sprendimo 23 straipsnio 3 dalies versijos skirtingomis kalbomis siek tiek skiriasi, kiek tai susiję su šios nuostatos pirmame sakinyje įtvirtintos taisyklės taikymo sąlygomis. Pavyzdžiui, pagal šios nuostatos versijas graikų, prancūzų, italų, portugalų, rumunų ir suomių kalbomis šios taisyklės taikymą lemia negalėjimas perduoti asmens dėl vienoje iš atitinkamų valstybių narių susiklosčiusių *force majeure* aplinkybių, o tos pačios nuostatos versijose ispanų, čekų, danų, vokiečių, anglų, nyderlandų, lenkų, slovākų ir švedų kalbomis veikiau nurodomas negalėjimas perduoti asmens dėl nuo atitinkamų valstybių narių nepriklausančių aplinkybių.“⁵⁴

50 Sprendimas *North Kerry Milk Products Ltd. / Minister for Agriculture and Fisheries* (ESTT [1977], C-80/76).

51 *Ibid.*, 11 punktas.

52 Sprendimas *Srl Cilfit ir Lanificio di Gavardo SpA / Ministero della sanita* (ESTT [1982], 283/81).

53 Generalinio advokato Melchior Wathelet išvada byloje *Florea Gusa / Minister for Social Protection, Attorney General ir Airija* (ESTT [2017], C-442/16).

54 Sprendimo *Tomas Vilkas* (ESTT [2017], C-640/15) 51 punktas.

Vis dėlto Teisingumo Teismas, pažymėdamas, kad „aiškinant Sąjungos teisės nuostatą reikia atsižvelgti ne tik į jos formuluotę, bet ir į kontekstą ir teisės aktų, kuriame ji įtvirtinta, siekiamus tikslus“⁵⁵, laikėsi nuomonės, kad šiuo atveju šalys ketino remtis įprasta *force majeure* sąvoka, tad prašomo perduoti asmens pasipriešinimo du kartus bandant jį perduoti negalima priskirti prie *force majeure*⁵⁶.

Be abejo, tais atvejais, kai abejojama dėl Sąjungos teisės aiškinimo (šias abejones apima ir to paties teisės akto skirtingose kalbinėse versijose pastebėti skirtumai), nacionaliniai teismai turi pareigą kreiptis į ESTT. Visgi atvejais, kai nėra jokių pagrindų abejonių dėl to, kaip turi būti išspręstas iškeltas klausimas, o kompetentingas nacionalinis teismas turi būti įsitikinęs, kad šis klausimas taip pat akivaizdus ir kitų valstybių narių teismams (pabraukta autorės) bei ESTT⁵⁷, minėtasis imperatyvus reikalavimas netaikomas. Tačiau ką iš tiesų reiškia šis aiškus daugiakalbystės kontekste ir ar ištis realu tikėtis, kad jei sąvoka lietuvių kalba aiški Lietuvos apeliacinio teismo teisėjui, ji nekels pagrindų abejonių Miuncheno apygardos ar Budapešto apylinkės teismų teisėjams? Ar šis aiškus nepriklauso nuo teisės sistemos, kultūrinės aplinkos, teisėjo patirties ir šio straipsnio tyrime – teismo oficialiosios kalbos lingvistinių ypatybių? Aiškumo galvosūkį bandyta išspręsti prieš daugiau nei 40 metų, kai nagrinėjant bylą *Cilfit* stengtasi išvengti pavojaus dėl teismų praktikos Bendrijoje skirtumų⁵⁸ – suformuluoti vadinamieji *acte clair* kriterijai, nurodantys atvejus, kada teisės nuostata laikytina *pakankamai aiškia*. Vienu iš atvejų paminėta galimybė nacionaliniam teismui atlikti lyginamąją Bendrijos valstybių narių teisės analizę ir nustatyti, ar ginčytina teisės nuostatos prasmė kitų valstybių narių teisėje aiškinama taip pat: „kiekviena Bendrijos teisės nuostata turi būti įvertinta atsižvelgiant į atitinkamą kontekstą bei aiškinama paisant Bendrijos teisės nuostatų visumos, jos tikslų bei raidos būklės tuo metu, kai nagrinėjama nuostata turi būti taikoma“⁵⁹. Akivaizdu, kad nacionaliniams teismams suteikta teisė šiame europeizacijos amžiuje išlieka labiau teorinė, nes tokia 27 valstybių narių teisinio reguliavimo analizė 24 kalbomis neabejotinai peržengtų nacionalinių teismų galimybių ribas. Be to, kaip 2015 m. savo išvadoje sujungtose bylose C72/14 ir C197/14 pažymėjo ESTT generalinis advokatas N. Wahl, nuo Sprendimo *Cilfit* situacija Sąjungoje visiškai pasikeitė – 1982 m. Bendrijoje buvo 7, o 2015 m. jau 24 oficialiosios kalbos, Sąjungos kompetencija išaugo, tad „susidurti su „tikra“ *acte clair* padėtimi galimybių būtų tiek pat, kiek sutikti vienaragį“⁶⁰.

Būtina pažymėti, kad nacionaliniai teismai turi bent teorinę pasirinkimo galimybę kreiptis dėl prejudicinio sprendimo ar atlikti kitų valstybių narių teisės aktų lyginamąją analizę, tačiau eilinis ES pilietis atsiduria mažiau palankioje padėtyje. Kyla klausimas, ar kai specialiųjų žinių neturintis žmogus remiasi ES teisę įgyvendinančiu nacionalinės teisės

55 Sprendimo Tomas Vilkas (ESTT [2017], C-640/15) 30 punktas.

56 *Ibid.*, 60 punktas.

57 Sprendimo *Intermodal Transports / Staatssecretaris van Financiën* (ESTT [2005], 495/03) 33–39 punktai.

58 Sprendimas *Srl Cilfit ir Lanificio di Gavardo SpA / Ministero della sanità* (ESTT [1983], C-283/81).

59 *Ibid.*, 20 punktas.

60 Generalinio advokato Nils Wahl išvada sujungtose bylose *X ir T. A. van Dijk* (ESTT [2015], C-72/14 ir C-197/14, 62 punktas).

aktu ir paaiškėja, jog tam tikras terminas turi būti aiškinamas atsisakant jam būdingos reikšmės vien dėl to, kad Sąjungos teisė būtų aiškinama vienodai, tokia situacija nepaneigia teisinio tikrumo principo. Galima daryti prielaidą, kad prieš remdamiesi ES teisę perkeliančiu nacionalinės teisės aktu turėtume apsidrausti – susipažinti su ES įstatymo leidėjo tikslus atskleidžiančiais šaltiniais ir įvertinti aktualaus teisės akto tekstą kitomis kalbomis (vienoje kalbinėje versijoje vartojama formuluotė negali būti vienintelis konkrečios nuostatos aiškinimo pagrindas) ir įvertinti visus parengiamuosius teisėkūros dokumentus, kurie, kaip minėta, dažniausiai yra tik anglų kalba⁶¹. G. Langheld teigimu, eilinis Sąjungos pilietis tiesiog nežino, kokia yra Sąjungos teisė ir kaip jis galėtų patikrinti, ar ištis vienintelėje suprantamoje kalbinėje versijoje teisingai perteikiamos Sąjungos įstatymų nuostatos.

Didėjantis ES narių ir oficialiųjų kalbų skaičius tik apsunkina nacionalinių teismų pareigą vienodai aiškinti Sąjungos teisę. Tai neabejotinai atsispindi ESTT jurisprudencijoje – byloje C-561/19 priimtas vadinamasis *Cilfit II* sprendimas dėl valstybių narių pareigos „užtikrinti vienodą Sąjungos teisės aiškinimą ir kartu – jos nuoseklumą, visišką veiksmingumą, autonomiją ir galiausiai savitą Sutartimis sukurtos teisės pobūdį“⁶². Teigiant, kad viena iš Sąjungos teisės nuostatos kalbinių versijų negali būti vienintelis aiškinimo pagrindas ar įgyti prioritetą prieš kitas kalbines versijas, laikytasi pozicijos, kad Sąjungos teisės nuostatos turi būti aiškinamos ir taikomos vienodai, atsižvelgiant į visomis Sąjungos kalbomis parengtas versijas⁶³. Atkreiptinas dėmesys, jog visų pirma patikslinta, kad nors „nacionalinis galutinės instancijos teismas neprivalo išnagrinėti kiekvienos atitinkamos Sąjungos teisės nuostatos kalbinės versijos, jis vis dėlto turi atsižvelgti į jam žinomus šios nuostatos kalbinių versijų skirtumus, ypač jeigu juos nurodo bylos šalys ir jie nustatomi“⁶⁴. Antra, nacionaliniams teismams palikta spręsti, ar yra objektyvių abejonių dėl teisingo Sąjungos aiškinimo, o jų nesant nacionalinis teismas klausimą gali spręsti pats⁶⁵. Šioje vietoje nerimą kelia nuoroda į teismui žinomus kalbinių versijų skirtumus, galimai nurodytus bylos šalių, nes tokiu atveju jau bylos šalims tenka pareiga įvertinti kitų teisinių sistemų terminiją ir jos vartojimo ypatumus konkrečiais atvejais. Be to, kaip teisingai šioje byloje pažymėjo generalinis advokatas M. Bobek, „nėra aiškumo dėl „pagrįstų abejonių“ buvimo „subjektyvaus ar objektyvaus“ pobūdžio. Ar tai yra tik subjektyvi, t. y. nacionaliniam teismui kylanti abejonė? O gal ši abejonė yra subjektyvi tik tol, kol nepaneigta tvirtais, objektyviais įrodymais? Ar teismas iš tikrųjų turėtų būti subjektyviai supratęs, kad yra objektyvių abejonių?“⁶⁶ Šias abejones M. Bobek iliustruoja pavyzdžiais iš ESTT sprendimų bylose *X ir van Dijk* ir *Ferreira Da Silva e Brito*. Pirmuoju atveju nacionalinis teismas buvo susipažinęs su teisės

61 ESTT dokumentai byloje dėl tiesioginių ieškinių verčiami tik į proceso kalbą, įstojimo į bylą paaiškinimai ir pastabos – pasitarimų (prancūzų) ir proceso kalbą.

62 Sprendimas *Conorzio Italian Management ir Catania Multiservizi* (ESTT [2021], C-561/19).

63 *Ibid.*

64 *Ibid.*, 44 punktas.

65 *Ibid.*, 47 punktas.

66 Generalinio advokato Michal Bobek išvada byloje *Conorzio Italian Management ir Catania Multiservizi* (ESTT [2021], C-561/19, 81 punktas).

aiškinimo skirtumais nacionaliniame lygmenyje, antruoju – su visos Sąjungos aiškinimo skirtumais⁶⁷. Taigi abiem atvejais nacionaliniai teismai elgėsi skirtingai, tačiau konstatuota, kad su teisės aiškinimo skirtumais susipažinta⁶⁸, tad vertėtų išsiklausti į generalinio advokato M. Bobek raginimą ESTT didžiąjai kolegijai pateikti išaiškinimą, kokiame tyrimo lauke turėtų būti atliekamos minėtos objektyvumo paieškos⁶⁹.

Būtina pažymėti, kad situacijose, kai tenka įvertinti kitų teisinių sistemų terminiją ir jos vartosenos ypatumus administracinės atsakomybės atveju, tai skamba kaip teisingumo vykdymą apsunkinanti sąlyga, tačiau baudžiamojoje justicijoje iš karto turėtų nuskambėti kaip perspėjimas. Teigdami, kad nėra bausmės be įstatymo, ir tuo pačiu metu aiškindami, kad įstatymo tekste žodžius galima reikia suprasti ne pagal jų tiesioginę prasmę, galime susidurti su paradoksalia situacija, kai įstatymu kuriama taisyklė paaškęs tik ateityje, t. y. išsiaiškinus galimus ES įstatymo leidėjo tikslus ar palyginus kitas ES teisės akto kalbines versijas.

Svarbu tai, kad ESTT suformuluota vienodo Sąjungos teisės aiškinimo taisyklė vienodai taikoma visais atvejais nepriklausomai nuo bylų pobūdžio. Tai lemia, kad aptartos taisyklės, taikytinos sprendžiant mokestinius, laisvo darbuotojų judėjimo ir kitus ginčus, vienodai taikomos ir sprendžiant baudžiamosios atsakomybės klausimus. Pavyzdys atskleidžiant daugiakalbystės, vienodo Sąjungos teisės aiškinimo ir teisinio tikrumo sąveikos iššūkius yra byla *Endendijk*⁷⁰, iliustruojanti netinkamą Sąjungos nuostatų perkėlimą į nacionalinę teisę. Dirk Endendijk, Olandijos galvijų augintojas, buvo patrauktas baudžiamojon atsakomybėn už tai, kad pažeisdamas nacionalinės teisės nuostatas (veršelių apsaugos standartus), įtvirtinančias Direktyvos 91/629 reikalavimus, veršelius garduose laikė pririštus. Direktyvos tekste olandų kalba (atitinkamai ir nacionalinės teisės aktuose) buvo įvardytas draudimas rišti gyvulius grandine, tad galvijų augintojas pagrįstai tikėjosi, kad gyvūnus rišti virve galima. Deja, ESTT priėmė ūkininkui nepalankų sprendimą motyvuodamas tuo, kad kitomis (prancūzų, italų ir vokiečių) kalbomis vartojamas rišamosios medžiagos nenurodantis žodis, t. y. draudžiama gyvulius aptvare tiesiog *pririšti*, tad rišimą grandine reikėjo interpretuoti kaip tiesiog pririšimą. Teismas konstatavo, kad „[t]erminas *grandinė* <...> nepateisina Bendrijos teisės aktų leidėjo siekiamo tikslo. <...> Direktyvos 91/629 <...> prasme veršelis yra pririštas, kai jis pritvirtintas bet koku saitų, nesvarbu, jo ilgis ir gyvulio pririšimo priežastys.“⁷¹ Šis ESTT sprendimas verčia susimąstyti apie tai, kad eilinis ES galvijų augintojas vargu ar bus poliglotas, kuris prieš pririšdamas veršelius įsitikina, kaip veršelių rišamoji medžiaga įvardyta visomis Sąjungos oficialiosiomis kalbomis kitų valstybių narių teisės aktuose. Be to, ši byla atskleidžia neabejotiną teisinio tikrumo ir teisės nuspėjamumo problemą, nes vis labiau diskutuojant apie Sąjungos kompetencijos plėtrą baudžiamosios teisės srityje tenka susimąstyti apie realia tapusią grėsmę iš įstatymo

67 Generalinio advokato Michal Bobek išvada, *supra note*, 66.

68 *Ibid.*

69 *Ibid.*

70 Sprendimas *Dirk Endendijk* (ESTT [2008], C187/07).

71 *Ibid.*

nesuvokti, kokia veika gali užtraukti baudžiamąją atsakomybę.

Kalbiniai neatitikimai gali lemti ir asmenų išteisinimą, kaip nutiko Švedijoje. ESTT byloje C-307/13 spręsta dėl baudžiamosios atsakomybės keturiems Švedijos kiaušinių gamintojams dėl to, kad „tyčia ar dėl neatsargumo patalpino dedekles vištas į neatitinkančią reikalavimų auginimo sistemą“⁷². Kaltinamieji pripažino laikę vištas netinkamomis sąlygomis, tačiau ginčijo prokuratūros kaltinimus, kuriuose teigta, kad šios aplinkybės lėmė jų baudžiamąją atsakomybę. Sprendžiant dėl baudžiamosios atsakomybės, lemiamą reikšmę turėjo vištų laikymo sąlygas užtikrinančio nacionalinio techninio standarto priėmimo procedūros atitiktis Europos Parlamento ir Tarybos direktyvai 98/34/EB, nustatančiai informacijos apie techninius standartus ir reglamentus teikimo tvarką⁷³. Šioje direktyvoje įtvirtinta ES valstybių narių pareiga apie reikšmingus techninio reglamento pakeitimus nedelsiant pranešti Komisijai. Švedijai sutrumpinus techninio reglamento įgyvendinimo terminą, kilo klausimas, ar šis sutrumpinimas laikytinas reikšmingu pakeitimu ir, kaip numatyta direktyvoje, sukelia pareigą valstybei apie tai pranešti Komisijai. Daugiakalbystės problematika išryškėja žvelgiant į Direktyvos 98/34 8 straipsnio 1 dalies trečią pastraipą, kurioje ir numatyta, apie kokius techninio reglamento pakeitimus valstybė turi pranešti Komisijai. Nagrinėdamas bylą ESTT pažymėjo, jog šios direktyvos kalbinės versijos valstybėse skiriasi ir aiškiai nematyti, kad reikalavimas taikomas ne tik pranešimams dėl techninio reglamento taikymo srities. Be to, tik kai kuriose kalbinėse versijose nedviprasmiškai nurodyta, kokioms techninių reglamentų pakeitimų rūšims taikoma pranešimo pareiga. Siekiant vienodo Sąjungos teisės aiškinimo atliktas skirtingų kalbinių versijų palyginimas ir, atsižvelgiant į ES įstatymų leidėjo ketinimus, informavimo pareigos neįvykdymas pripažintas procedūros pažeidimu, lėmusiu techninio reglamento netaikymą ir vištų kiaušinių gamintojų išteisinimą⁷⁴.

Dėl terminų skirtumų skirtingose reglamento kalbinėse versijose kilusius iššūkius puikiai iliustruoja ESTT sprendimas sujungtose bylose C-627/13 ir C-2/14, asmenis nuteisus už tai, kad kaip vykdytojai ar bendrininkai dalyvavo neteisėtai prekiaujant vaistais, skirtais neteisėtai narkotinių medžiagų gamybai. Lemiamą reikšmę turėjo išaiškinimas dėl vaistų, į kurių sudėtį įeina reglamentuose Nr. 273/2004 ir Nr. 111/2005 į oficialų sąrašą įtrauktos medžiagos galimas priskyrimas prekursoriams. Atsakydamas į Vokietijos teismo prejudicinius klausimus, ar minėtų teisės aktų nuostatos taikomos tik tuomet, kai vaistai yra sudaryti taip, kad į oficialų sąrašą įtrauktos medžiagos nėra lengvai panaudojamos arba išgaunamos greitai taikomomis ir ekonomiškai naudingomis priemonėmis, ESTT pažymėjo, jog „[a]tsižvelgiant į šių nuostatų versijų įvairiomis kalbomis skirtumus, matyti, kad kai kurios versijos, be kita ko, vokiečių, graikų, anglų, nyderlandų, slovakių ir švedų kalbomis, išanalizavus jas gramatiškai, leidžia manyti, kad „vaistai“, kaip jie suprantami pagal Direktyvą 2001/83, nepatenka į sąvoką „į oficialų sąrašą įtraukta medžiaga“ tik tuo atveju, jei jie sudaryti taip, kad jų sudėtyje esančios medžiagos, nurodytos reglamentų Nr. 273/2004 ir

72 Sprendimas *Lars Ivansson ir kt.* (ESTT [2014], C-307/13).

73 OL L 204, 1998 7 21, p. 37; 2004 m. specialusis leidimas lietuvių k., 13 sk., 20 t., p. 337.

74 Sprendimas *Lars Ivansson ir kt.* (ESTT [2014], C-307/13).

111/2005 taikytinuose prieduose, nėra lengvai panaudojamos arba išgaunamos greitai pri-taikomomis ar ekonomiškai naudingomis priemonėmis. Pagal versijas kitomis kalbomis, kaip antai prancūzų, italų ir portugalų, priešingai, toks aiškinimas negalimas ir „vaistai“ <...> nepatenka į sąvoką „į oficialų sąrašą įtraukta medžiaga“.⁷⁵ Taigi, ar nagrinėjama veikla laikytina nusikalstama, priklausė nuo to, kokia kalbine teisės akto versija remiamasi sprendžiant, ar tam tikri vaistai laikytini prekursoriais, už kurių platinimą kyla baudžiamoji atsakomybė. Įdomu tai, jog, siekdamas vienodo Sąjungos teisės aiškinimo, ESTT ne tik pakartojo, kad „vienoje Sąjungos teisės nuostatos kalbinėje versijoje vartojama formuluotė negali būti vienintelis šios nuostatos aiškinimo pagrindas ar įgyti prioriteto prieš kitas kalbines versijas“⁷⁶, bet ir nurodė žvelgti plačiau, į teisės aktų visumą: „ši [vaisto] sąvoka <...> yra vienintelė aiškiai apibrėžta kitame Sąjungos teisės akte, šiuo atveju Direktyvoje 2001/83, kurios tikslas yra reglamentuoti joje nurodytų vaistų gamybą, platinimą ir naudojimą“⁷⁷.

Kadangi materialioji baudžiamoji teisė derinama ne tik kovojant su SESV 83 straipsnyje įvardytais ypač sunkiais nusikaltimais, bet ir tais atvejais, kai to reikia siekiant užtikrinti veiksmingą Sąjungos politiką, Sąjungos kompetencijos plėtra lemia, kad ateityje sričių, kuriose bus numatomos minimalios taisyklės dėl nusikalstamų veikų apibrėžimo, tik daugės. Anot H. Satzger, ES teisės apibrėžčių perkėlimo į nacionalinę teisę problematika užkoduota nacionaliniam teisės aktų leidėjui paliktoje veikimo laisvėje⁷⁸. Akivaizdu, kad ši veiksmų laisvė neatsiejama nuo kiekvienos iš Sąjungos valstybių narių teisinės kalbos ypatybių, leidžiančių nacionaliniam įstatymų leidėjui žongliuoti mažesniu ar didesniu nusikalstamų veikų apibrėžčių skaičiumi. Vis dėlto, kaip pažymėjo E. R. Cavagna, analizavusi ES direktyvų poveikį Prancūzijos baudžiamajai teisei, siekis tiksliai perkelti direktyvų nuostatas į baudžiamąją teisę lemia perkėlimo procedūros pavertimą techniniu procesu, per kurį trūkstamos nuostatos tiesiog įterpiamos į jau egzistuojančias normas neatsižvelgiant į baudžiamosios teisės nuostatų pobūdį ir nesirūpinant nei teisėtumo, nei teisės nuspėjamumo užtikrinimu⁷⁹. Kaip vienas iš galimų sprendimų šioje situacijoje siūlomas vadinamasis laisvasis perkėlimas – ES teisės akto teksto reformulavimas nacionalinėje teisėje vartojamais terminais, atsisakant pažodinio direktyvos teksto atkartojimo nacionaliniame tekste⁸⁰.

Vadinasi, tiek nuo ES, tiek nuo nacionalinių įstatymų leidėjo naudojamos juridinės technikos priklauso valstybių narių veiksmai perkeltant direktyvų reikalavimus, taigi ir įgyvendinant Sąjungos politikos tikslus. Tai lemia, kad poreikis spręsti daugiakalbėje Sąjungoje esančią teisinio reguliavimo skirtumų problemą ieškant teisinės terminologijos atitikčių daugiakalbėje erdvėje taip pat vis labiau augs nepaisant abejonių dėl daugiakalbystės

⁷⁵ Sprendimas *M. ir kt.* (ESTT [2015], C-627/13 ir C-2/14).

⁷⁶ *Ibid.*

⁷⁷ *Ibid.*, 51 punktas.

⁷⁸ Helmut Satzger, „L'incidence du droit de l'Union européenne sur les techniques d'incrimination en droit Allemand“, iš *La transposition du droit de l'Union européenne dans la loi pénale française: l'intégration d'un corps étranger*, ed. Sophie Corioland ir Elise Letouzey (Amiens: Cepisca, 2017), 67.

⁷⁹ Eliette Rubi Cavagna, „La transposition des directives de l'Union européenne en droit pénal français“, *Archives de politique criminelle* 41, 171 (2019).

⁸⁰ *Ibid.*, 161.

principo įgyvendinimo kaštų (iš ES biudžeto kiekvienais metais daugiakalbystės principo užtikrinimui skiriama apie 1 mlrd. Eur – 1 proc. viso biudžeto lėšų)⁸¹. Svarstant, ar ES valstybės narės gebės užtikrinti daugiakalbystės principo veikimą nacionaliniu lygmeniu⁸², reikia peržvelgti galimus esamų iššūkių sprendimo būdus ir įvertinti egzistuojančias alternatyvas. Pasisakydami už daugiakalbystės apsaugą ir nenorėdami, kad „Europos kalbinė įvairovė suakmenėtų“⁸³, turime diskutuoti apie daugiakalbystės valdymą.

3. Daugiakalbystės perspektyvos

Daugiakalbystės principo ateities vaidmuo derinant ES teisę, ypač – ES baudžiamąją teisę, neatsiejamas nuo Sąjungos kompetencijos plėtros. Svarstoma, ar Sąjungos įstatymų leidėjas, siekdamas užtikrinti ES politikos veiksmingumą ir reaguodamas į laikmečio realijas, turėtų imtis iniciatyvos derinti valstybių narių baudžiamąją teisę srityse, kurios iki šiol priklausė išskirtinai valstybių narių kompetencijai (pvz., neteisėta prekyba meno vertybėmis ar žmogaus organais, vaistų klastojimas, manipuliavimas rinkimų rezultatais)⁸⁴. Tai reiškia, kad tikėtina teisės aktų, kurie bus taikomi tiesiogiai (reglamentų) ar kuriuos reikės perkelti į nacionalinę teisę (direktyvų), skaičius tik dar labiau didės, tad daugiakalbystės iššūkių teisiniam tikrumui tik gausės. Kokie galimi sprendimai? ES teisės doktrinoje susiduriame su skirtingomis daugiakalbystės principo Sąjungos teisėje užtikrinimo perspektyvomis, neišvengiamai paveiksiančiomis baudžiamąją justiciją.

Oficialiųjų kalbų skaičiaus mažinimas. Be abejonės, tokia reforma būtų itin sudėtingas uždavinys, tačiau, vokiečių mokslininkės M. Afrosheh nuomone, žvelgiant iš baudžiamosios teisės perspektyvos, priimtinausias sprendimas būtų sumažinti oficialiųjų kalbų skaičių iki vienos kalbos su oficialiaisiais vertimais į kitas kalbas⁸⁵. Einant šiuo keliu, tekstą gimtąja kalba tektų lyginti su vienintele kalbine versija, tad pareigos atlikti visų Sąjungos kalbų lyginamąją analizę eliminavimas gerokai sustiprintų teisinį tikrumą, kaip yra sprendimų priėmimo ESTT atveju – egzistuojant vienintelei autentiškai versijai, proceso kalbai, nusiskundimų dėl kitose kalbinėse versijose esančių nesutapimų tiesiog nėra⁸⁶. Atsakyti, kuri kalba taptų ES *lingua franca* – anglų, o gal prancūzų, nėra sudėtinga. ES teisės doktrinoje daugeliu atveju teigiama, jog anglų kalba yra ES teisės ateities kalba, akcentuojant, kad

81 Nils Ringe, *The Language(s) of Politics. Multilingual Policy-Making in European Union* (University of Michigan Press: 2022), 63–64.

82 Georg C. Langheld, „Multilingual Norms in European Criminal Law“, *European Criminal law review* 47 (2016): 39–59.

83 Pierrick Bruyas, *Le multilinguisme de l'Union européenne. Étude d'un modèle de l'intégration* (Bruylant: 2025), 11–19.

84 Sylvie Cimamonti, „Quelle justice pénale pour l'Europe ?“, iš *Europe(s) et justice pénale*, red. J.-B. Perrier (Daloz: 2023), 259–274.

85 Mahja Afrosheh, „Die Mehrsprachigkeit in der Europäischen Union und daraus resultierende Probleme für ein europäisches Strafrecht“, *Zeitschrift für Europarechtliche Studien* 1 (2017): 105.

86 *Daugiakalbystė Europos Sąjungos Teisingumo Teisme*, red. Thierry Lefevre (Europos Sąjungos Teisingumo Teismas, Liuksemburgas: 2023), 38.

tikrovėje daugiakalbystė panašėja į G. Orwelo politinę satyrą apie gyvulių ūkį – kai kurios iš ES valstybių narių kalbų neabejotinai yra „lygesnės“ už kitas⁸⁷. Anot van der Jaught, labiausiai tikėtinas artimiausios ateities scenarijus yra anglų kalbos tapsmas bendrąja ES teisinės sistemos kalba⁸⁸. Nėgana to, siūlymai suteikti anglų kalbai oficialiosios kalbos statusą tarptautiniuose miestuose, tokiuose kaip Briuselis ir Liuksemburgas, iliustruoja anglų kalbos dominavimą ne tik ES instituciniame lygmenyje, bet ir buitiniame šių institucijų darbuotojų lygmenyje⁸⁹.

Išimčių pareigai vienodai aiškinti Sąjungos teisę numatymas. Pripažįstant, kad šiuo metu nei teisinis tikrumas, nei daugiakalbystė ES teisėje nėra nuosekliai saugomi, ES teisės aiškinimas ir taikymas tampa sudėtingas ir nenuspėjamas. Vienintelė galima išeitis būtų rekomendacija griežčiau taikyti teisėtumo principą, t. y. pirmenybę teikti ES teisės aiškinimui valstybės narės kalba⁹⁰. Be abejonų, šiuo atveju vienodas Sąjungos teisės aiškinimas būtų neišvengiamai paneigtas, o keltose ar keliolikoje ES valstybių narių tas pats teisės aktas būtų aiškinamas ir taikomas skirtingai.

Nacionalinės teisėkūros kokybės stiprinimas, manytina, yra vienintelė labiausiai tikėtina išeitis iš susidariusios daugiakalbystės ir teisinio tikrumo principų priešpriešos. ESTT atsakomybę už pareigą nacionalinę teisę aiškinti Sąjungos teisės šviesoje perkelia valstybėms narėms, reikalaujamas tinkamai paskelbti Sąjungos teisę oficialiąja kalba tos valstybės, kurios piliečiams ši teisė taikoma⁹¹. Taigi teisėkūros kokybė yra ne mažiau reikšminga nei vėlesnis teisės akto įgyvendinimas, nes nuo aiškiai ir logiškai išdėstyto akto turinio, akivaizdžiai matomų arba užslėptų prieštarų ir apibrėžčių priklauso ne tik tai, kaip bus suprastas teisės aktas, bet ir jo taikymo veiksmingumas⁹², mat kai specialiųjų žinių neturintis asmuo iš įstatymo teksto suvokia, už kokias veikas numatyta baudžiamoji atsakomybė, normos prevencinis poveikis padidėja, piliečius tinkamai informavus apie elgesio taisykles⁹³. Tai patvirtina ir ESTT generalinė advokatė J. Kokott, teigdama, kad „[k]ur direktyvos nuostatos yra nepakankamai tikslios, kad būtų patenkinti teisėtumui keliama reikalavimai, prie direktyvos nuostatų įgyvendinimo turi prisidėti nacionalinis įstatymų leidėjas, atsižvelgdamas į nacionalinę teisinę sistemą“⁹⁴.

Sąjungos direktyvas perkeliančios valstybės narės turi keturias galimybes: pažodžiui

87 Challenges of Multilingualism in Europe. Final Report. LINEE project co-funded by European Commission's 6th Framework Programme (Bern: 2010), 30; Alessia Cogo, „English as a Lingua Franca in Europe. A mismatch between policy and practice“, *European Journal of Language Policy* 2, 2 (2010): 271–294, https://cordis.europa.eu/docs/results/28/28388/124376831-6_en.pdf.

88 Stefaan van der Jaught, *EU Language Law* (Europa Law Publishing: 2015), 272.

89 *Ibid.*, 275.

90 Julia Paluszko, Max Ruderer ir Malte Scheel, „Legal Certainty and Multilingualism in Criminal EU Law“ (THEMIS Competition, International Cooperation in Criminal Matters, Barselona, 2018 m. balandžio 24–27 d.), <https://portal.ejtn.eu/PageFiles/17290/WR%20TH-2018-01%20DE.pdf>, 18.

91 Sprendimas *Skoma-Lux sro / Celnio reditelstvi Olomouc* (ESTT [2007], C-161/06, 38 punktas).

92 Rūta Bakševičienė, „Teisinė technika – priemonė pasiekti įstatymų atitiktį jų paskirčiai (kai kurie baudžiamųjų įstatymų efektyvumo aspektai)“, *Teisė* 45 (2002): 7–22.

93 Brun-Otto Bryde, *Die Effektivität von Recht als Rechtsproblem* (Berlin: De Gruyter, 1993), 16.

94 Generalinės advokatės J. Kokott išvada byloje *International Association of Independent Tanker Owners ir kt. (ESTT, [2007], C-308/06, 144 punktas)*.

perrašyti ES teisės aktus, pritaikyti teisės aktus savo nacionalinei teisei sistemai, palikti įgyvendinimo užduotį teismams, aiškinantiems jau egzistuojančias normas, arba sukurti nacionalinės teisės aktus, kuriuose pateikiama nuoroda į atitinkamą ES nuostatą⁹⁵. ES valstybių narių praktika rodo, kad tais atvejais, kai abstrakčios baudžiamosios teisės apibrėžties aiškinimas paliekamas teismams, susiduriama su nenuoseklios ir kintančios teismų praktikos problema, tad kalbėti apie baudžiamosios teisės *vienodumą* skirtingose valstybėse narėse nėra jokios galimybės, nes net toje pačioje valstybėje narėje tos pačios apibrėžties interpretavimas kas kelerius metus kinta⁹⁶. Kaip alternatyvą turėtume rinktis tiek mokslininkų, tiek praktikų sistemingai ir nuosekliai išdiskutuotą ES teisės perkėlimą į nacionalinę teisę. Eidami šiuo keliu, ne tik formaliai įvykdytume pareigą bandydami perkelti ES baudžiamosios teisės direktyvų nuostatas į nacionalinę teisę, bet ir, atsižvelgiant į nacionalinės teisinės sistemos ir kalbinių priemonių sąveikos iššūkius, kurtume vienodą ir subalansuotą nacionalinę baudžiamosios teisės sistemą. Įvertindami, kad tiek valstybių narių teisinės sistemos, tiek kalbos nėra identiškos, turėtume pritarti E. Paunio, teigiančiai, kad „ES direktyvų ir reglamentų vertimas į valstybių narių kalbas nėra teisės vertimas, tai yra tarsi teisėkūra, turinti simbolinę reikšmę, nes idealūs atitikmenys leksiniai atitikmenys skirtingose kalbinėse versijose neegzistuoja“⁹⁷. C. Robertson nuomone, direktyvų perkėlimas pradedamas nuo jų „dekonstravimo“ – nuodugnios teksto analizės siekiant išsiaiškinti tikslus ir ketinimus⁹⁸. Toliau eina nacionalinės teisės atitikties vertinimas, naujo teisinio reguliavimo poreikio nustatymas ir naujų teisės normų tekstų parengimas arba esamų adaptavimas. Būtent šiame, paskutiniame, etape susiduriama su dilema: „Ar paprasčiau tiesiog pakartoti direktyvos tekste esančias formuluotes jas įterpiančias į nacionalinę teisę, ar parengti naują teisės akto tekstą? Kokius terminus turėtų pasitelkti nacionalinis įstatymų leidėjas? Ar iš tiesų vartojami terminai reiškia tą patį ir juos būtų galima vartoti nepateikiant apibrėžčių? Su kokiomis kalbų versijomis dirbti? Ar visos jos perteikia tą pačią prasmę?“⁹⁹ Aki vaizdu, kad šioje vietoje lemiamą vaidmenį vaidina tiek ES institucijų teisininkų-lingvistų, tiek nacionalinės teisės aktų rengėjų kvalifikacija, pasireiškianti ne tik gebėjimu suvokti ES teisinės sistemos kaip visumos veikimą, ES įstatymų leidėjo tikruosius ketinimus, bet ir visapusiškomis ES ir nacionalinės teisinės sistemos žiniomis.

Gerosios praktikos pavyzdžiai. ES dėl istorinių, kultūrinių ir teisinių sistemų skirtumų laikosi nevienodos strategijos perkeliančios Sąjungos teisės nuostatas į nacionalinę teisę. Tais atvejais, kai į šią pareigą nežiūrima formaliai, o siekiama ES įstatymų leidėjo nuostatas inkorporuoti į jau egzistuojančią teisinę sistemą pastarosios neišbalansuojant, materialinės baudžiamosios teisės kodifikacija vykdoma atsižvelgiant į globalizacijos iššūkius darniai

95 Paluszko ir kt., *supra note*, 12.

96 Romain Ollard, „Du sens de l'évolution du délit d'abus de confiance“, *La lettre juridique* 462 (2011), <https://www.lexbase.fr/article-juridique/5631094-jurisprudence-du-sens-de-l-evolution-du-delit-d-abus-de-confiance>.

97 Elina Paunio, *Legal Certainty in Multilingual EU Law* (Taylor and Francis: 2016), 8–11.

98 Colin Robertson, „Multilingual Legislation in the European Union. EU and National Legislative-Language Styles and Terminology“, *Research in language* 9, 1(2011), 63.

99 *Ibid.*

integruojant Sąjungos teisę į jau egzistuojančius teisės aktų rinkinius¹⁰⁰. Vienas iš sektinių pavyzdžių yra Vokietija, kurioje ES teisės perkėlimas į nacionalinę teisę yra lydimas mokslininkų ir teisės praktikų konsultacijų¹⁰¹ dėl teisinės terminijos, naujų teisės normų ar jų elementų suderinamumo su jau egzistuojančiu teisiniu reguliavimu. Ir, nors tai gali nuskambėti ironiškai, Vokietijoje apie Sąjungos teisės perkėlimą ne tik diskutuojama ar vykdomos konsultacijos – į pastabas, priimtas per šiuos imperatyvius svarstymus, Vokietijos įstatymų leidėjas iš tiesų atsižvelgia¹⁰². Tai matome analizuodami Vokietijos teisės mokslininkų ir praktikų tyrimų studijas, atliktas, kai buvo perkeliama Direktyva 2017/1371 dėl kovos su Sąjungos finansiniams interesams kenkiančiu sukčiavimu baudžiamosios teisės priemonėmis. Nepaisant to, kad dar 1976 m. Vokietijoje apgaulės subsidijų srityje (vok. *Subventionsbetrug*) buvo įtvirtinta kaip *lex specialis*¹⁰³ sukčiavimui naudojant išmokas, t. y. specialioji norma, nereikalaujanti realizuoti bendrosios sukčiavimo normos įtvirtintų sukčiavimo požymių, perkeltiant Direktyvos 2017/1371 nuostatas atsižvelgta į laikmečio realijas ir dar kartą apvarstyta bendrosios sukčiavimo ir apgaulės subsidijų srityje normų takoskyra ir įvertintas ketinimas ES finansinių interesų apsaugą užtikrinti savarankišku įstatymu, jame pateikiant nusikalstamų veikų apibrėžtis¹⁰⁴. Vienas naujausių pavyzdžių, liudijančių kylančius klausimus į nacionalinę teisę bandant perkelti ES įstatymų leidėjo nurodytas apibrėžtis, yra 2024 m. balandžio 30 d. Direktyva 2024/1203 dėl aplinkos apsaugos

100 *The Limits of Criminal Law: Anglo-German Concepts and Principles*, red. Matthew Dyson ir Benjamin Vogel (Cambridge: Intersentia, 2018), 39–68.

101 Stellungnahme im Rahmen der Verbändeanhörung zum Referentenentwurf des Bundesministeriums der Justiz Entwurf eines Gesetzes zur Umsetzung der Richtlinie (EU) 2022/2464 des Europäischen Parlaments und des Rates vom 14.12.2022 hinsichtlich der Nachhaltigkeitsberichterstattung von Unternehmen (Corporate Sustainability Reporting Directive, CSRD). Deutsches Institut für Menschenrechte, April 2024.

102 *Better Regulation Practices across the European Union* (ECD Publishing, Paris: 2022), 28, 37, 168, https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2022/06/better-regulation-practices-across-the-european-union-2022_51d00421/6e4b095d-en.pdf.

103 Alexander Retemeyer, „Subventionen“, iš *Wirtschaftsstrafrecht: Handbuch des Wirtschaftsstraf- und -ordnungswidrigkeitenrechts*, ed. Christian Müller-Gugenberger (Köln: Verlag Dr. Otto Schmidt, 2015), 1630–1650, <https://doi.org/10.9785/9783504384111-055>.

104 Stellungnahme zum Referentenentwurf (RefE) des Bundesministeriums der Justiz und für Verbraucherschutz - Entwurf eines Gesetzes zur Umsetzung der Richtlinie (EU) 2017/1371 des Europäischen Parlaments und des Rates vom 5. Juli 2017 über die strafrechtliche Bekämpfung von gegen die finanziellen Interessen der Union gerichtetem Betrug (liet. Berlyno universiteto mokslininkų grupės nuomonė dėl Federalinės teisingumo ir vartotojų apsaugos ministerijos įstatymo, kuriuo įgyvendinama 2017 m. liepos 5 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva (ES) 2017/1371 dėl kovos su Sąjungos finansiniams interesams kenkiančiu sukčiavimu baudžiamosios teisės priemonėmis, projekto) (Berlin: Freie Universität, 2018), https://www.jura.fu-berlin.de/fachbereich/einrichtungen/strafrecht/lehrende/momsenc/mitarbeiter_innen/momsenc_carsen/StellungnahmeRefEUFinSchStG.pdf; Referentenentwurf eines Gesetzes zur Umsetzung der Richtlinie (EU) 2017/1371 des Europäischen Parlaments und des Rates vom 5. Juli 2017 über die strafrechtliche Bekämpfung von gegen die finanziellen Interessen der Union gerichtetem Betrug, Stellungnahme Nr. 39/2018, Bundesrechtsanwaltskammer (liet. Įstatymo projektas dėl 2017 m. liepos 5 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos (ES) 2017/1371 dėl kovos su Sąjungos finansiniams interesams kenkiančiu sukčiavimu baudžiamosios teisės priemonėmis įgyvendinimo, Nuomonė Nr. 39/2018, Vokietijos federalinė advokatų asociacija) (Berlin, 2018-12), https://www.brak.de/fileadmin/05_zur_rechtspolitik/stellungnahmen-pdf/stellungnahmen-deutschland/2018/dezember/stellungnahme-der-brak-2018-39.pdf.

baudžiamosios teisės priemonėmis¹⁰⁵. Šioje direktyvoje reikalaujama net 28 apibrėžčių įtvirtinimo. Vokietijoje šiuo metu vykstančiuose svarstymuose dėl direktyvos perkėlimo laikomasi pozicijos, kad ES įstatymų leidėjo pateikiamos apibrėžtys stokoja konkretumo, tad retoriškai klausiama, koks tokiu atveju bus nacionalinių baudžiamosios teisės aktų turinys, kai ne nacionalinis įstatymų leidėjas, o ES spręs, už kokias nusikalstamas veikas bus baudžiama¹⁰⁶. Lietuvoje taip perkeltant šios direktyvos nuostatas abejojama sąvokų tikslumu – išnaginėjusi Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimo „Dėl Lietuvos Respublikos augalų apsaugos įstatymo Nr. I-1069 pakeitimo įstatymo projekto Nr. XIVP-3248 (3)“ projektą, augalininkystės asociacija *Croplife Lietuva* nurodo, kad perkeltant direktyvą vartojamos sąvokos, kurių kituose Lietuvos teisės aktuose nėra, tad tikėtina painiava dėl šių sąvokų interpretavimo¹⁰⁷.

Taigi, akivaizdu, kad universalus būdo užtikrinti daugiakalbystės principo veikimą bei iššūkių ES teisėje nėra. Vis dėlto siūlytina į konsultacijas teisėkūros proceso metu įtraukti teisės mokslininkų ir praktikų grupes, kad jos dar iki teisės akto priėmimo pateiktų teisės akto projekto vertinimus, kaip užtikrinti tiek nacionalinės baudžiamosios teisės sistemos vientisumą, tiek ES teisės veiksmingumą, ir svarbiausia – įvertinus šių siūlyimų pagrįstumą, į juos atsižvelgti.

Išvados

1. Daugiakalbystė yra viena pamatinių Sąjungos vertybių, tačiau dėl ES valstybių narių teisinio sistemų skirtumų ir oficialiųjų kalbų lingvistinių ypatybių neįmanomas daugelio Sąjungos terminų lygiavertis vertimas į oficialiąsias valstybių narių kalbas. Tais atvejais, kai Sąjungos teisės nuostatos aiškinimas skirtingose kalbinėse versijose skiriasi, dėl vienodo Sąjungos teisės aiškinimo atsisakoma pažodinio teisės aiškinimo ir teisės aktas aiškinamas atsižvelgiant ne į įprastą žodžių reikšmę, bet į ES įstatymų leidėjo tikslus.
2. ES teisės aktuose vartojamų sąvokų tikslinimas valstybių narių teisinėse sistemose yra neišvengiamas, tačiau tais atvejais, kai nacionalinis įstatymų leidėjas netinkamai perkelia ES teisės terminus į nacionalinę teisę, o dėl vienodo Sąjungos teisės aiškinimo atsisakoma įprastos sąvokų reikšmės, kyla grėsmė teisinio tikrumo

105 2024 m. balandžio 11 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva (ES) 2024/1203 dėl aplinkos apsaugos baudžiamosios teisės priemonėmis, kuria pakeičiamos direktyvos 2008/99/EB ir 2009/123/EB (OL L 2024/1203, 2024 4 30).

106 Stellungnahme des Deutschen Anwaltvereins durch den Ausschuss Strafrecht zum Vorschlag der Europäischen Kommission für eine Richtlinie des Europäischen Parlaments und des Rates über den strafrechtlichen Schutz der Umwelt und zur Ersetzung der Richtlinie 2008/99/EG.

107 Asociacija „Croplife Lietuva“, Pastabos Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministerijai dėl Lietuvos Respublikos augalų apsaugos įstatymo Nr. I-1069 pakeitimo įstatymo projekto Nr. XIVP-3248 (3), 2025 m. balandžio 3 d., https://croplifelietuva.lt/wp-content/uploads/2025/04/18_rastas_ZUM_AAI-LRV-isyda-s0403_mp.pdf.

principui, nes eilinis ES pilietis iš įstatymo teksto gali nesuvokti, kokia pavojinga veika (veikimas ar neveikimas) draudžiama įstatymu.

3. Sąjungos daugiakalbystę reglamentuojanti teisė nėra įtvirtinta viename teisės akte – kiekvienoje Sąjungos kompetencijos srityje kalbų režimas reglamentuojamas savai, teismų praktikos išaiškinimai kinta, todėl nacionalinis įstatymų leidėjas turi aiškiai ir nedviprasmiškai perkelti ES teisę atsižvelgdamas į konkrečiam teisiniam reguliavimui keliamus Sąjungos teisės derinimo uždavinius, nacionalinės teisinės sistemos ypatybes ir lingvistinės raiškos priemones.

THE PRINCIPLE OF MULTILINGUALISM IN THE EU CRIMINAL LAW : THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS

Rasa Volungevičienė

Vytautas Magnus University, Lithuania

Summary. *This article analyses the significance of the multilingualism and discloses the content of this concept as well as the issues arising by ensuring the equality of 24 official languages within the territory of the European Union with particular regard to criminal law. Recognising that, due to the differences in the legal systems and the linguistic diversity of the official languages of Member States, it is not always possible to transpose EU laws into national legal systems by implementing uniform equivalents for the terms used in EU directives and regulations in the same way ensuring the uniform application of EU law. Moreover, the principle of legal certainty is the prerequisite for a fair criminal justice system in all European jurisdictions requiring clear rules in order to be able to foresee the possible outcomes of the behaviour. Therefore, examining the cases when is necessary to consider not only wording of legal acts but also the context in which it occurs and the objectives pursued by the rules of which it is, the article highlights the issues between multilingualism and legal certainty.*

Keywords: *multilingualism, legal certainty, uniform interpretation of EU law, definition of criminal activity.*

Rasa Volungevičienė, Vytauto Didžiojo universiteto Teisės fakulteto dėstytoja praktinė, socialinių mokslų (teisės) daktarė. Mokslinių tyrimų kryptys: Europos Sąjungos baudžiamoji teisė, Europos Sąjungos ir nacionalinės teisės sąveika.

Rasa Volungeviciene, lecturer- practitioner at the faculty of Law at Vytautas Magnus university, Doctor of Social Sciences (Law). Research interests: European Union criminal law, interaction between European Union law and national law.

NETEISĖTA MIGRACIJA IŠ HUGO GROCIJAUS PERSPEKTYVOS TARPTAUTINĖS TEISĖS KONTEKSTE

Aurimas Paulius Rudinskas

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto

Viešosios teisės katedra

Elektroninis paštas: rudinskas@hotmail.com

Pateikta 2024 m. spalio 17 d., parengta spaudai 2025 m. kovo 18 d.

DOI: 10.13165/JUR-25-32-1-13

Santrauka. *Europos Sąjungai susiduriant su neteisėtų imigrantų antplūdžiu, Lietuva griežtina imigracijos politiką – dažnai prieglobsčio prašytojus apgręžia arba sulaiko. Žinias-klaidos teigimu, būta atvejų, kai žmonės įstrigo tarp valstybinių sienų, neturėdami teisės judėti pirmyn ar atgal, be maisto, vandens ir pastogės. Neišvengta mirčių. Publikacijoje siekiama pažvelgti į neteisėtą migraciją iš Hugo Grocijaus, dažnai vadinamo tarptautinės teisės tėvu, perspektyvos, pateikiant tikėtiną situacijos vertinimą jo akimis. Išsiaiškinta, kad Grocijui prigimtinės žmogaus teisės – laisvai keliauti, gyventi kur nori, bendrauti su kuo nori – yra svarbūs tarptautinės teisės principai, kurių ignoruoti negali jokia valstybė. Jos grindžiamos laikų pradžioje buvusia bendra nuosavybe ir įgimta visų žmonių bendryste (prigimtiniu visuomeniškumu) – veiksniais, reikalaujančiais iš valstybių atverti sienas svetimtaučiams, t. y. parodyti svetingumą. Kita vertus, šios teisės nėra absoliučios. Naudojimasis jomis gali būti ribojamas, tačiau patys apribojimai taip pat turi ribas, pvz., atsisakiusi rodyti svetingumą (meilę artimui), valstybė kartais gali įstumti imigrantus į situacijas, kuriose jiems kyla mirties pavojus. Tokiais atvejais prigimtinis įstatymas mylėti save suteikia žmogui teisę kovoti už jam gyvybiškai svarbius išteklius, net jei tai apima pasipriešinimą jėgos struktūroms ar laikiną vietinių žmonių privačios nuosavybės pasisavinimą. Grocijus teigia, kad valstybės teisė į savo teritoriją ir jos turtus yra sąlyginė, ne absoliuti, todėl joje privaloma atsižvelgti į gyvybiškai svarbius svetimtaučių poreikius. Pagal jos vykdomą politiką turi būti bent minimaliai gerbiama visų žmonių prigimtinė teisė į svetingumą, užtikrinant tiek jos piliečių, tiek jų privačios nuosavybės apsaugą.*

Reikšminiai žodžiai: *Grocijus, neteisėta migracija, teisė į laisvą judėjimą, teisė į svetingumą.*

Įvadas

Pastaruosius kelerius metus Lietuvos gyventojai nerimauja dėl išaugusios imigracijos ir jų gyvenamosiose vietovėse galinčių atsirasti neteisėtų imigrantų sulaikymo centrų¹. Šiais metais į Lietuvą neleistinosiose vietose jau bandė patekti 957 kitų šalių piliečiai, pernai – 2643 žmonės². Vieni juos laiko hibridinio karo ginklais prieš demokratines respublikas, kiti – to paties karo aukomis. Valdžios reakcija, atrodo, neką pozityvesnė – anot žiniasklaidos, būta atvejų, kai žmonės įstrigo tarp valstybinių sienų be maisto, be teisės judėti pirmyn ar atgal, iš abiejų pusių budint ginkluotiems pasienio apsaugos kariams³.

Situacija už Atlanto dar prastesnė, kaip ir kitose Europos Sąjungos valstybėse. Kažkada buvusios draugiškos atvykstantiems imigrantams JAV jau seniai tapo savo pačių idealo šešėliu. Pavyzdžiui, bandydama atgrasyti žmones nuo neteisėtos imigracijos į Jungtines Amerikos Valstijas, pirmuoju Donaldo Trumpo prezidentavimo laikotarpiu vyriausybė 2017–2018 m. ėmėsi šeimų atskyrimo politikos (t. y. vaikų atskyrimo nuo tėvų ir globėjų)⁴. Vieni tokia politika piktinosi, kiti nuoširdžiai klausė: o ką daryti valstybei, kurioje vien 2018 m. Meksikos ir JAV pasienyje buvo sulaikyta 400 000 neteisėtų imigrantų? Ar didelis naujų žmonių antplūdis nesukels grėsmės valstybės saugumui? Ar įmanoma visiems duoti darbo? Ar privaloma nacionaline gerove dalintis su neteisėtai atėjusiaisiais?

Panašūs klausimai keliama ir Lietuvoje. Ar Lietuva pajėgi pasiūlyti darbą tūkstančiams joje prieglobsčio prašančių žmonių? Šaliai, turinčiai 2 mln. 857 tūkst. nuolatinių gyventojų⁵, gal ir praverstų naujas imigrantų antplūdis, turint omenyje, kad 1990 m. joje gyveno 3,7 mln.⁶ žmonių. Kita vertus, į neteisėtai atvykstančiuosius žiūrima įtariai.

1 Violeta Grigaliūnaitė, „Vilniaus pakrašty – baimė dėl migrantų: rinko parašus, nes bijo nusikaltimų“, *15min.lt*, 2022 m. liepos 20 d., <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/vilniaus-pakrasty-baime-del-migrantu-rinko-parasus-nes-bijo-nusikaltimu-56-1537436>; „Lietuviai neslepia – bijo migrantų“, *Žinios, Lnk.lt*, žiūrėta 2024 m. gruodžio 1 d., <https://lnk.lt/zinios/146643>.

2 Valstybės sienos apsaugos tarnyba prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos, „Neįleistų neteisėtų migrantų statistika“, žiūrėta 2024 m. gruodžio 1 d., <https://vsat.lrv.lt/lt/naujienos/neileistu-neteisetu-migrantu-statistika/>.

3 „Išskirtiniai vaizdai: įstrigę tarp Baltarusijos ir Lietuvos“, *15min.lt*, 2021 m. rugpjūčio 18 d., <https://www.15min.lt/media-pasakojimai/isskirtiniai-vaizdai-istrige-tarp-baltarusijos-ir-lietuvos-1370>; Vidmantas Balkūnas, „Lietuviai neįleidžia, baltarusiai nebeleidžia grįžti: migrantų filmuoti vaizdai iš „niekieno žemės“, *15min.lt*, 2021 m. rugpjūčio 12 d., <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuviai-neileidzia-baltarusiai-nebeleidzia-grizti-migrantu-filmuoti-vaizdai-is-niekieno-zemes-55-1547908>.

4 „Trump administration family separation policy“, *Wikipedia*, žiūrėta 2024 m. gruodžio 1 d., https://en.wikipedia.org/wiki/Trump_administration_family_separation_policy.

5 „Lietuvos gyventojai (2023 m. leidimas): gyventojų skaičius ir sudėtis“, Oficialiosios statistikos portalas, žiūrėta 2024 m. gruodžio 1 d., <https://osp.stat.gov.lt/lietuvas-gyventojai-2023/salies-gyventojai/gyventoju-skaičius-ir-sudėtis>.

6 „Lietuva – Kovo 11-ąją“, Oficialiosios statistikos portalas, žiūrėta 2024 m. gruodžio 1 d., <https://osp.stat.gov.lt/straipsnis-lietuva-kovo-11>.

Patiems vertinti savo reakcijas ir valdžios veiksmus – sunku. Objektivumas reikalauja laiko ir distancijos, todėl ne pro šalį į susiklosčiusią padėtį pažvelgti *praeities šviesuolių* akimis.

Šios publikacijos tikslas – pabandyti išsiaiškinti, ką apie dabartinę situaciją pasakytų tarptautinės teisės tėvas Hugas Grocijus (Hugo Grotius), koks būtų jo neteisėtos migracijos vertinimas tarptautinės teisės kontekste.

Šiam tikslui pasiekti keliama tokie uždaviniai: išsiaiškinti a) kokia, Grocijaus supratimu, yra visuomenės prigimtis; b) kokia yra Grocijaus bendros ir privačios nuosavybės samprata; c) kokias teises, jo akimis, turi žmogus tarptautinėje arenoje, t. y. ar jis turi teisę į laisvą judėjimą, bendravimą ir kitų svetingumą.

Manytina, kad atsakius į šiuos klausimus įmanoma suformuluoti nuspėjamą Grocijaus požiūrį į neteisėtą migraciją.

Tyrimo objektą sudaro Grocijaus raštai ir antrinė mokslinė literatūra. Greta analizės ir abstrahavimo metodų tyrime taikomas istorinis, lingvistinis ir sisteminis metodai. Nepaisant temos aktualumo, akademinį užsienio mokslininkų veikalų *šia tema* tėra vienas kitas. Lietuvos mastu Grocijaus įtaką tarptautinės teisės srityje trumpai apžvelgė V. Vadapalas⁷. Grocijaus teisinės ir politinės minties įtaką tarptautinės teisės raidai, ypatingą dėmesį skirdami jo indėliui į karo klausimų analizę, nagrinėjo I. Isokaitė-Valužė ir H. Šinkūnas⁸. Migracijos kontrolės ištakas, įskaitant Grocijaus ir F. de Vitorijos požiūrį į laisvą asmenų keliavimą, savo disertacijoje yra analizavusi I. Šaltė⁹. Šiuo straipsniu siekiama prisidėti prie Grocijaus teisinės ir politinės minties mokslinių tyrimų Lietuvoje.

1. Politinis žmogaus socialumas

Skirtingais gyvenimo laikotarpiais Grocijus, priklausęs ankstyvajai moderniajai prigimtinių teisės tradicijai¹⁰, turėjo skirtingus įsitikinimus, susijusius su žmogaus prigimtimi, jo noru bendrauti ir bendradarbiauti su kitais žmonėmis. Jei Grocijaus būtume paklausę, kodėl žmonės pradėjo gyventi kartu, 1604 m., kai jis buvo dvidešimt vienerių metų ir parašė *De iure praedae commentarius*, jis būtų atsakęs, kad tai – tik istorinis atsitiktinumas. Jei tą patį klausimą būtume uždavę 1625 m., kai jis parašė *De iure belli ac pacis*, būtume gavę jau kitokį atsakymą¹¹. Šiame veikale, sekdamas stoikais ir Aristotelium, Grocijus prabyla apie įgimtą politinį žmogaus socialumą. Kiekvienas individas, anot jo, geba vertinti tiek savo, tiek kitų troškimus. Protu jis supranta, kad savisauga – esminis kiekvieno žmogaus

7 Vilenas Vadapalas, *Tarptautinė teisė: vadovėlis* (Vilnius: Eugrimas, 2006).

8 Indrė Isokaitė-Valužė ir Haroldas Šinkūnas, „Hugo Grocijaus teisinės ir politinės mintis įtaka tarptautinės teisės raidai“, *Vilnius University Open Series* (2022): 72–90.

9 Ilona Šaltė, „Neteisėtai esančių užsieniečių grąžinimo teisinio reguliavimo problemos: *non-refoulement* principas ir užsieniečių apgręžimas“ (daktaro disertacija, Mykolo Romerio universitetas, 2023), <https://cris.mruni.eu/server/api/core/bitstreams/57db120d-9acf-481f-8d19-1b98a0ad2ba8/content>.

10 George H. Sabine ir Thomas L. Thorson, *Politinių teorijų istorija* (Vilnius: Margi raštai, 2008), 410–426.

11 Hans W. Blom, „Sociability and Hugo Grotius“, *History of European Ideas* 41, 5 (2015): 600.

poreikis, skatinantis jungtis į grupes, vedantis žmoniją link pagrindinės socialinės gėrovės – taikaus gyvenimo, taikaus visuomeniškumo¹². Todėl valdžios ir pilietinės visuomenės atsiradimas, individams nutarus atiduoti dalį savo teisių ir laisvių valdovui, anot Grocijaus, jau ne atsitiktinis, o natūralus dalykas. Atsidavimas valdžiai, turinčiai pareigą saugoti prigimtines teises ir užkirsti kelią konfliktams bei karams, geriausiai užtikrina kiekvieno visuomenės nario išlikimą ir taikų gyvenimą¹³.

Grocijus buvo ne tik teisininkas, bet ir teologas, taigi savo samprotavimus apie žmogaus ir visuomenės prigimtį papildė bibliniais teiginiais. Pasak jo, žmogus – racionali būtybė, bet tokia yra tik todėl, kad buvo sukurta pagal Dievo paveikslą ir panašumą¹⁴. Dievas, žmogaus prigimties Kūrėjas, panorė, kad jo kūrinys būtų silpnas ir trapus¹⁵. Taip jis priverstas išeiti iš savęs ir eiti į santykį su kitais, kad būtų ugdoma socialinė žmogaus prigimtis¹⁶.

2. Bendra ir privati nuosavybė

Kaip ir Ciceronas bei Aristotelis, Grocijus įsitikinęs, kad priešistoriniame žmonijos etape Žemė ir visi jos turtai buvo bendra žmonių nuosavybė¹⁷. Su laiku ši bendra nuosavybė bendru žmonių sutarimu, užimant ir kultivuojant atskirus žemės plotus, sudarant tarpusavio sutartis, didžia dalimi virto „privačia“ nuosavybe¹⁸, atsirado privačios nuosavybės teisė¹⁹.

Ši teisė, viena vertus, yra istorinė, atsiradusi konkrečiu istorijos metu, bendrąją nuosavybę pradėjus versti privačia, kita vertus, prigimtine, nes žmogaus gyvenime visada egzistavo *būtinybė* tenkinti savisaugos ir patogumo poreikį. Poreikis saugoti savo gyvenimą ir gerinti jo sąlygas įgimtas kiekvienam, todėl nei darbo įrankių išradimas, nei žemės ir jos turtų padalijimas, kaip ir darbo padalijimas ir prekybos išradimas, neturėtų stebinti – to reikalavo natūralus žmogaus protas²⁰. Be to, privačios teisės atsiradimas, anot Grocijaus, neprieštarauja dieviškai teisei: Kūrėjas neuždraudė bendros nuosavybės dalintis. Taigi tiek

12 Hugo Grotius, *The Law of War and Peace in Three Books* (1625) (Lonang institute, 2005), 4–5.

13 Tarik Kochi, „Conflicting Lineages of International Law: Cicero, Hugo Grotius and Adam Smith on Global Property Relations“, *Jurisprudence* 8, 2 (2017): 264.

14 Grotius, *supra* note, 12: 5–6.

15 *Ibid.*, 6–7.

16 George William, „Grotius, Theology and International Law: Overcoming Textbook Bias“, *Journal of Law and Religion* 14, 2 (1999–2000): 613–614, 629.

17 Grotius, *supra* note, 12: 120–123.

18 Kochi, *supra* note, 13: 264.

19 Privati nuosavybė taip pat atsirado grobiant ir vagiant. Tai, anot Grocijaus, liudija ir Senojo Testamento knygos, ir romėnų rašytojai bei tragikai (Kochi, *supra* note, 13: 269). Šis faktas iš dalies meta šešėlį ant Grocijaus veikale *De iure belli ac pacis* pozityviai pristatytos socialios žmogaus prigimties. Smurtu įgyjama nuosavybė yra ženklas, kad žmogiškos bendrystės pamatuose, už reikalavimo rodyti pagarbą kitų teisėms ir nuosavybei, slypi istorinis žmonių asocialumas. Pats Grocijus šio prieštaravimo nesvarsto, bet tai, kad jis nepateisina naujų teritorijų užgrobumo teisingais karais, kaip tai darė ispanų ir portugalų imperijos, ko gero, gali būti traktuojama kaip jo moralinė pozicija – tai, kas buvo daroma laikų pradžioje, neturėtų būti daroma šiandien (Kochi, *supra* note, 13: 270).

20 Kochi, *supra* note, 13: 265.

prigimtinė, tiek dieviška teisė sankcionuoja privačią nuosavybę²¹.

Ši privataus nuosavybės pasirodymą istorijoje lydėjo paprotinės teisės ir valstybinių įstatymų sukūrimas. Saugoti žmogaus teisę į nuosavybę tapo suverenios valdžios funkcija ir pareiga²².

3. Teisė į laisvą judėjimą, bendravimą ir svetingumą

Bendros ir privataus nuosavybės klausimas iškyla žmogaus teisių kontekste tarptautinėje arenoje.

Šimtmečiu anksčiau už Grocijų gimęs Fransiskas de Vitorija (Francisco de Vitoria), vėlyvosios, arba antrosios, scholastikos atstovas, Salamankos mokyklos įkūrėjas²³, savo raštais labai paveikęs Grocijaus mąstymą, žmogaus teisę į laisvą judėjimą, į bendravimą su kitais (*ius communicationis*) grindė priešistorine jo teise keliauti bet kur, bendrauti su bet kuo, gyventi bet kur. Šių teisių, anot de Vitorijos, nepanaikino nei privataus nuosavybės atsiradimas, nei atskirų tautų susiformavimas²⁴.

De Vitorija įsitikinęs: teisė į laisvą judėjimą pripažįstama visų pasaulio tautų kaip saistanti, neatšaukiama visuotinė tarptautinės teisės norma, o teisė bendrauti (*ius communicationis*) dar fundamentalesnė – tai pamatas tai pačiai asmenų teisei į laisvą judėjimą, į laisvą prekybą ir laisvą laivybą. Ji – tarptautinės teisės esmė ir jos *raison d'être*, išankstinė sąlyga, be kurios tarptautiniai santykiai neegzistuos²⁵.

Ne mažiau svarbi, de Vitorijos manymu, ir teisė į svetingumą, išplaukianti iš tos pačios *ius communicationis*. Tai, kad laikui bėgant susikūrė tautos, iš esmės nieko nekeičia – šis faktas pats savaime nesuteikia nė vieni valstybei teisės būti nesvetingai kitų žmonių atžvilgiu²⁶. Priimti atėjūnus reikalauja gamta, kurianti tarp žmonių tam tikrą giminystę. Būti draugiškam įgimtos bendrystės pagrindu taip pat reikalauja šventieji Bažnyčios mokytojai ir Šventasis Raštas, kuriame liepiama būti svetingam visiems be murmėjimo²⁷.

De Vitorija teigė, kad žmogus, nepadaręs jokio nusikaltimo, gali ne tik atvykti į kitą šalį, bet ir naudotis toje šalyje visomis kitomis iš *ius communicationis* išplaukiančiomis teisėmis, pvz., turi teisę į tuos dalykus, kurie tiek vietinių, tiek atvykėlių laikomi bendrais²⁸. Jo vai-

21 Esther D. Reed, „Property Rights, Genes, and Common Good“, *Journal of Religious Ethics* 34, (2006): 47.

22 Kochi, *supra note*, 13: 265.

23 Thomas Izbicki ir Matthias Kaufmann, „School of Salamanca“, iš *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Edward N. Zalta ir Uri Nodelman (eds.), 2023, žiūrėta 2024 m. gruodžio 2 d., <https://plato.stanford.edu/entries/school-salamanca/>; Marjorie Grice-Hutchinson, *The School of Salamanca: Readings in Spanish Monetary Theory, 1544–1605* (Oxford: Clarendon Press, 1952).

24 Vincent Chetail, „Sovereignty and Migration in the Doctrine of the Law of Nations: An Intellectual History of Hospitality from Vitoria to Vattel“, *The European Journal of International Law* 27, 4 (2016): 904.

25 *Ibid.*, 904–905.

26 Gideon Baker, *Politicising Ethics in International relations: Cosmopolitanism as Hospitality* (New York: Routledge, 2011), 46.

27 Chetail, *supra note*, 24: 904.

28 Baker, *supra note*, 26: 42.

kai, jau gimę toje šalyje, ne prastesni už vietinių – jie turi teisę tapti naujos pilietinės bendruomenės nariais ir naudotis visomis privilegijomis, kurias turi vietinių tėvų vaikai. Visos šios teisės, pasak de Vitorijos, priklauso tautų teisei, ne vienai konkrečiai nacijai, todėl, bet kurios šalies gyventojams užginčijus kurią nors vieną iš šių teisių, imigrantas pirmiausia turėtų pasitelkti protą ir pabandyti racionaliais argumentais įtikinti vietinius gyventojus savo įgimtų teisių egzistavimu ir teisingumu²⁹. Nepadedant logikai, jas galima ginti jėga.

Kita vertus, reikia pripažinti, kad de Vitorija neragina valstybių laikyti savo sienas atviras, t. y. be jokios kontrolės. Teisė į laisvą judėjimą ir pareiga priimti svetimtaučius bendravimo ir svetingumo teisės pagrindu nėra absoliučios. Įsileisti svetimtaučius privaloma, bet tik tol, kol jie nedaro žalos juos priimančiai visuomenei³⁰.

Panašiai mąstė ir Grocijus. Savo veikle *Mare Liberum*, sekdamas de Vitorija, jis pristato bendravimo teisę kaip esminį ir įgimtą dalyką tarptautinei teisei, kaip visuotinį principą, lydimą švenčiausio svetingumo įstatymo³¹, bet, kaip ir de Vitoria, buvo įsitikinęs, kad, nepaisant universalumo, šios teisės yra ribotos.

Apibrėždamas jų ribas, Grocijus žengia toliau už de Vitoriją. Prieš keliant klausimą, ar žmogus gali apsigyventi kitoje šalyje, pirmiausia, anot jo, turi būti klausama, ar žmogus turi teisę bet kada palikti savo šalį. Atsakymas yra neigiamas. Esant visuomeniniam nacionaliniam interesui, individui gali būti uždrausta palikti gimtąjį kraštą, o palikus gali būti uždrausta apsigyventi kitoje šalyje. Nenurodęs *tinkamos priežasties* ir nesutikęs gerbti jį priimančios valstybės įstatymus, joks žmogus negali tikėtis legalaus prieglobsčio³².

Tarp tinkamų priežasčių Grocijus mini atvejus, kai žmonės išvejami iš savo šalies dėl religinių įsitikinimų, neturėdami jokio kriminalinio šleifo³³, patiria vargą dėl įvykusios nelaimės ar kenčia neteisėtą priespaudą. Anot jo, likimo aukos niekada negali būti suplakamos į vieną krūvą su nusikaltėliais, kurių kenkėjiški veiksmai žeidžia tiek pavienius asmenis, tiek visą pasaulinę žmonių bendruomenę. Valstybė turi pareigą rodyti gailestingumą tik nekaltiems žmonėms. Pabėgėlio teisė nėra skirta kriminalinio pasaulio atstovams³⁴.

Tie patys kriterijai, anot Grocijaus, galioja ir apeliuojantiems į kelio teisę. Tik *tinkama* keliavimo priežastis suteikia žmogui teisę į laisvą keliavimą bet kokia žeme, upe ar jūros dalimi, kad ir kokiai tautai tai priklausytų pagal privačią nacionalinę teisę³⁵.

4. Situacijos vertinimas de Vitorijos ir Grocijaus akimis

Išsakytų minčių kontekste po truputį aiškėja, koks būtų Grocijaus ir de Vitorijos

29 Baker, *supra note*, 26: 43.

30 Chetail, *supra note*, 24: 904–905.

31 *Ibid.*, 902, 907.

32 Grotius, *supra note*, 12: 139.

33 Marc De Wilde, „Offering Hospitality to Strangers: Hugo Grotius’s Draft Regulations for the Jews“, *The Legal History Review* 85 (2017): 412.

34 Chetail, *supra note*, 24: 908–909.

35 *Ibid.*, 908.

požiūris į šių dienų neteisėtą migraciją.

Akivaizdu, kad de Vitorija nekvestionuotų, pavyzdžiui, Lietuvos pasienio pareigūnų teisės tikrinti atvykstančiųjų: tiek legaliai, tiek nelegaliai bandančių patekti į šalį kitų šalių piliečių. Užsieniečių stabdymas prie sienos – teisėta praktika, bet, būtų pabrėžta, tik tol, kol vyksta tikrinimo procesas. Atsisakymas įsileisti, nustačius, kad šie žmonės nekelia grėsmės Lietuvos valstybei, būtų laikomas neteisėta politika, pažeidžiančia prigimtineis svetingumo ir bendravimo teisėmis grindžiamą tarptautinę teisę. De Vitorija buvo įsitikinęs, kad kiekvienas įstatymas, automatiškai užveriantis duris imigrantams, kitaip tariant, legalizuojantis nesvetingumą, dėl savo prieštaravimo prigimtinėi teisei neturi įstatymo galios. Išvyti iš šalies arba neleisti atvykti žmogui, nekeliančiam jai jokios grėsmės, anot jo, priylgsta tremčiai ir karo paskelbimui. Taigi darytina išvada, kad de Vitorija nepateisintų politikos, pagal kurią žmonės įkalinami pasienyje be teisės žengti pirmyn ar atgal, be maisto, vaistų ir pastogės, nesiruošiant tirti kiekvieno individualaus atvejo, t. y. aiškintos, ar kiekvienas konkretus asmuo kelia pavojų visuomenės saugumui, ar ne. Įtarimo nepakanka. Tokiose situacijose atsidiūrę žmonės, pasak jo, turi teisę priešintis visiems, tame tarpe ir valstybės pareigūnams, kad būtų apgintos jų prigimtinių teisės į bendravimą ir svetingumą³⁶.

Panašų vertinimą pateiktų ir Grocijus. Lietuva, ištyrusi, kad neteisėto imigranto kelavimo priežastis *tinkama* ir gautas kilmės valstybės patikrinimas, jog nebėgama nuo privalomosios karo tarnybos ar skolų mokėjimo, kaip to reikalauja visuomeninis jo gimtosios šalies interesas, ji privalo suteikti jam kelio teisę³⁷, o kuriam nors pareiškus pageidavimą likti Lietuvoje ir papildomai nustačius, kad žmogus neturi kriminalinės praeities ir yra pasiryžęs oficialiai įsipareigoti gerbti Lietuvos įstatymus, negali būti atsakyta. Valstybė privalo tokiam žmogui suteikti leidimą gyventi Lietuvoje. Jei paaiškėtų šio asmens kriminalinė praeitis, Lietuva, kaip ir bet kuri kita tą asmenį priglaudusi valstybė, pasak Grocijaus, privalėtų jį nubausti už padarytą nusikaltimą arba atiduoti žalą patyrusiai šaliai pagal *aut dedere aut judicare* principą³⁸.

Visa tai liudija, kad tiek de Vitorijos, tiek Grocijaus sąmonėje valstybė neturi teisės viena pati ir tik savo nuožiūra spręsti imigracijos klausimų. Valstybės suverenitetas, jei laikysime jį natūralia jos teise savarankiškai spręsti vidaus ir tarptautinių santykių klausimus, neleidžiant į juos kištis kitiems, privalo būti derinamas su beveik absoliučia žmogaus teise keliauti, atvykti ir apsigyventi bet kurioje šalyje, kai tai grindžiama absoliučiu poreikiu, būtinybe ar svetingumo ir bendravimo teisėmis³⁹, kylančiomis iš bendros nuosavybės egzistavimo priešistoriniame etape ir prigimtinių žmonių bendrystės⁴⁰.

Toks požiūris akivaizdžiai nedera su šių dienų mąstymu ir praktika, kuomet griežta imigracijos kontrolė yra vykdoma teritorinio suvereniteto vardu ir visi imigraciniai apribojimai pristatomi kaip natūrali jo pasekmė⁴¹. Laisvas asmenų judėjimas ir teisė apsistoti ir

36 Baker, *supra* note, 26: 43–44.

37 Plg. Chetail, *supra* note, 24: 908.

38 Plg. *ibid.*, 909.

39 *Ibid.*, 921–922.

40 Baker, *supra* note, 26: 38.

41 Chetail, *supra* note, 24: 922.

apsigyventi kitoje valstybėje šiandien laikomi labiau išimtimi nei teise, jau nekalbant apie teisę į svetingumą ir bendravimą – jos praktiškai išnykusios iš tarptautinės teisės diskursų⁴².

Be jokios abejonės, abu mąstytojai mūsų dienų politikams pažertų nemažai kritikos, bet ir šie neliktų skolingi. Pavyzdžiui, neįmanoma nepastebėti, kad abu mąstytojai niekur neužsimena apie jų propaguotų teisių keliamus pavojus, kaip antai: a) atvykstančiųjų teisę bet kurioje šalyje reikalauti, kad jiems būtų parodytas svetingumas, gali niekais paversti juos priimančios šalies ir jos gyventojų teises į privačią nuosavybę; b) atsiranda pilietinių neramumų ir suvereniteto praradimo rizika, imigrantams leidžiant vartoti jėgą, kad būtų apgintos jų prigimtinių teisių⁴³.

Amerikos žemyno istorija rodo, kad jėgos pasitelkimas savo teisėms užtikrinti ir visa *ius communicationis* teorija kartu su iš jos išplaukiančiomis teisėmis prisidėjo prie to, kad tiesdamas kelią laisvam žmonių judėjimui pagal tarptautinę teisę de Vitorija kartu nutiesė kelią Amerikos žemių kolonizacijai, tiksliau, jos pateisinimui, nors realiai savo skelbtais teisiniais ir moraliniais principais bandė apriboti ir kontroliuoti jau vykstančią kolonizaciją. Kita vertus, tenka pripažinti, jog de Vitorija dėjo pastangas, kad Ispanijos karalystės teisę į svetingumą Amerikos žemyne būtų teoriškai pagrįsta ir praktiškai įgyvendinta⁴⁴. Šios teisės negerbimas, jam suponuojant, kad ispanai visiškai nepavojingi ir nekelia grėsmės vietiniams gyventojams, anot de Vitorijos, suteikė jo tautiečiams teisę pavartoti jėgą – kaip žinome, tai ir buvo padaryta⁴⁵. Todėl nėra garantijos, kad panašus scenarijus negalėtų susiklostyti Lietuvoje ar kitoje Europos Sąjungos valstybėje, turint pareigą kasdien „svetingai“ priimti šimtus neteisėtų imigrantų.

Minėti tarptautinės teisės teoretikai, ko gero, neturėtų vienareikšmiško atsakymo į šią kritiką. Vis dėlto galime būti tikri, kad bent jau Grocijus tikrai pareikštų, jog nebūtina į šalį įsileisti svetimtaučių, kad privačios nuosavybės teisei kiltų „pavojus“, – tam visiškai užtenka ir vietinių gyventojų, ir vietinių aplinkybių.

Anot Grocijaus, šalies gyvenime pasitaiko atvejų, kai jos piliečiai privalo saugoti vienas kitą, aukodami turimą nuosavybę. Pavyzdžiui, jei mieste plinta gaisras, kuris gali būti sustabdytas tik nugriaunant kam nors privačios nuosavybės teise priklausantį pastatą, tai ir turi būti padaryta⁴⁶. Taigi nors teisė į bendrą nuosavybę ir pradinė bendros nuosavybės būseną su laiku virto privačios nuosavybės sistema, ekstremalios situacijos atveju, kai kyla grėsmė bendrai visuomenės gerovei, ta pati privati nuosavybė turi atvirsti į bendrą nuosavybę. Esant rimtiems pilietinės visuomenės poreikiams, prigimtinis teisingumas turi būti saugojamas prieštaraujant privačios nuosavybės teisei⁴⁷.

Tokiose kritinėse situacijose taip pat be galo svarbus valdovo vaidmuo. Savo raštuose Grocijus kuria atsakingos valdžios teoriją, pagal kurią natūralus, prigimtinis teisingumas

42 Baker, *supra* note, 26: 38.

43 *Ibid.*, 41.

44 Chetail, *supra* note, 24: 905–906.

45 Baker, *supra* note, 26: 44.

46 Grotius, *supra* note, 12: 124.

47 Reed, *supra* note, 21: 51.

apima ir paskirstymo teisingumą⁴⁸, o valdovo gebėjimas vykdyti šį teisingumą grindžiamas prigimtiniu kiekvieno žmogaus gebėjimu suvokti, kas yra teisinga ir ką reikia daryti dėl bendros visuomenės gerovės⁴⁹. Pasak Grocijaus, moralinis valdžios autoritetas reikalauja, kad valdovas tam tikrais atvejais pareikalautų iš pavaldinių prisidėti prie bendros šalies gerovės⁵⁰, nes savo privačias teises jie įgijo kartu su atsakomybe būti atsakingi už kitus⁵¹. Jo teisė į savo subjektų nuosavybę kur kas didesnė už pačių subjektų teisę į ją⁵².

Taigi prigimtinė teisė, anot Grocijaus, viena vertus, reikalauja *mylėti save* – saugoti savo gyvybę, vengti viso to, kas jai kenkia, įgyti ir ginti tuos dalykus, kurie naudingi mūsų gyvenimui; kita vertus, ji taip pat reikalauja *mylėti kitus*, t. y. būti visuomeniškiems. Žmogaus visuomeniškumas, arba įgimti bendrystės ryšiai tarp žmonių⁵³, visuomenėje turi reikštis dviem būdais. Pirma, įsipareigojimu neskriausti kitų, neimti to, kas tau nepriklauso, vykdyti duotus pažadus, atlyginti padarytą žalą ir bausti kiekvieną, kuris šių taisyklių nepaiso⁵⁴. Visa tai sudaro prigimtinių teisės esmę⁵⁵. Antra, tas pats socialumas reikalauja iš žmonių vienas kito apsaugai, esant būtinybei arba absoliučiam poreikiui, aukoti ne tik savo laiką ir jėgas, bet ir privačią nuosavybę⁵⁶. Pozityviosios teisės įstatymai, kaip ir pats politinis valdymas, skirti tik šių prigimtinių teisės reikalavimų vykdymui palengvinti⁵⁷. Gamtos dovanotas socialumas turi tarnauti kaip kriterijus, pagal kurį vertinamos visų piliečių prievolės vienas kitam⁵⁸.

Grocijus įsitikinęs, kad gamta nesukūrė prigimtinių bendrystės tik vietiniu, nacionaliniu lygiu. Egzistuoja toks dalykas kaip „tarptautinė visuomenė“. Šią visuomenę, viena vertus, jis traktuoja kaip valstybių visumą⁵⁹, sudarytą iš krikščioniškų ir nekrikščioniškų šalių⁶⁰, kita vertus, nurodo, kad ji yra daugiau nei valstybių junginys. Nors atskiros žmogaus vaidmuo joje neryškus, kiekvienas asmuo yra integrali jos dalis. Kitaip tariant, tarptautinę visuomenę sudaro ne tik valstybės kaip tokios, bet ir valdovai su jiems talkinančiu valdžios aparatu, atskiros nevalstybinės žmonių grupės ir pavieniai individai. Taigi tarptautinė visuomenė Grocijui – ne tiek valstybių visuma, kiek didelė pasaulinė žmonių visuomenė⁶¹,

48 Janne Nijman, „Grotius’ ‘Rule of Law’ and the Human Sense of Justice: An Afterward to Martti Koskenniemi’s Foreword“, *The European Journal of International Law* 30, 4 (2019): 1110.

49 *Ibid.*, 1111.

50 Reed, *supra* note, 21: 51.

51 Nijman, *supra* note, 48: 1111.

52 Reed, *supra* note, 21: 51–52.

53 Grotius, *supra* note, 12: 6.

54 *Ibid.*, 5, 23.

55 Stefan Kadelbach, „Hugo Grotius: On the Conquest of Utopia by Systematic Reasoning“, iš *System, Order, and International Law: The Early History of International Legal Thought from Machiavelli to Hegel*, eds. S. Kadelbach, T. Kleinlein, D. Roth-Isigkeit (Oxford: Oxford University Press, 2017), 140. Reed, *supra* note, 21: 48.

56 Grotius, *supra* note, 12: 124.

57 Reed, *supra* note, 21: 46–48.

58 *Ibid.*, 51.

59 Grotius, *supra* note, 12: 7.

60 Benedict Kingsbury ir Adam Roberts, „Introduction: Grotian Thought in International Relations“, iš *Hugo Grotius and International Relations*, eds. H. Bull, B. Kingsbury, A. Roberts (Oxford: Clarendon Press, 1992), 14.

61 Hedley Bull, „The Importance of Grotius in the Study of International Relations“, iš *Hugo Grotius and International Relations*, eds. H. Bull, B. Kingsbury, A. Roberts (Oxford: Clarendon Press, 1992), 83, 85.

kurios narius sieja viena ir ta pati prigimtis, viena ir ta pati prigimtinė teisė, kurios taisyklės geba atpažinti kiekvienas ir kurios šviesoje turi būti vertinami visi žmogiškosios valios įstatymai⁶². Grocijui labai svarbu, kad tarptautinio elgesio reguliavimo principai ir normos netoltų nuo prigimtinės teisės taisyklių⁶³. Turint omenyje, kad pagal prigimtinę teisę žmonės turi pareigą mylėti vieni kitus ir rodyti vienas kitam gailėstingumą, logiškai išplaukia, kad meilė ir gailėstingumas turi būti rodomi ir tarptautiniu lygiu, t. y. visiems žmonėms, ne tik savo šalies piliečiams. Visuomeniškumas, kuriuo gamta apdovanojo žmoniją, įpareigoja kiekvieną asmenį prisidėti prie jos bendros gerovės. Toks pat reikalavimas keliamas ir valstybių vadovams. Savo veikale *De iure belli ac pacis* Grocijus rašė, kad valdymo teisėtumas priklauso nuo to, ar valdžia, besinaudojanti teise valdyti, atsižvelgia į bendrą žmonijos gerį. Valdžios pareiga rūpintis žmonėmis neapsiriboja jos šalies gyventojais. Ji atsakinga už visą pasaulinę žmonių šeimą. Tai ir prigimtinės, ir tarptautinės teisės reikalavimas⁶⁴.

Ar politiniai sprendimai, įkalinantys žmones pasienyje, paliekant juos be maisto, vandens ir vaistų, prisideda prie bendro žmonijos gėrio, telieka retorinis klausimas. Aišku viena – Grocijus tokios politikos nelaikytų nei politinės pareigos rūpintis visais pasaulio žmonėmis vykdymu, nei *meilės kitam* ženklu. Jis kvestionuotų ne tik tokių sprendimų, bet ir juos priimančių valdžių teisėtumą. Kita vertus, visos trys šalys – Lietuva, Latvija, Lenkija – atsidūrusios ne tik pavojingoje, bet ir tokioje situacijoje, kurios Grocijus niekada nenumatė: neteisėti imigrantai naudojami kaip ginklas, siekiant destabilizuoti valstybių demokratiją ir piliečių gyvenimą. Todėl lygiai taip pat tikėtina, kad Grocijus stengtųsi suprasti ir Baltijos šalių imigracinę politiką, kurią jos pačios laiko teisėta savigyna, juo labiau kad jis pripažįsta, jog teisės į laisvą judėjimą, bendravimą ir svetingumą nėra absoliučios. Kita vertus, kaip jau minėta, Grocijus pritaria prieglobsčio suteikimui visiems, kurie palieka savo šalį dėl religinių priežasčių. Su tokia situacija jo laikais susidūrė jo gimtoji Olandija, šalį pasiekus tūkstančiams sefardų kilmės žydų, Ispanijos ir Portugalijos karalių išvytų iš savo karalysčių. Grocijus gynė šių žmonių teisę į svetingumą.

Prasidėjus migracijos krizei, 2021 m. didžioji dalis Lietuvą pasiekusių imigrantų buvo Irako kilmės žmonės – jie sudarė net 53 % (2480) visų prieglobsčio prašytojų Lietuvos Respublikoje⁶⁵. Tai piliečiai šalies, kurioje tvyro nuolatinė religinė nesantaika tarp sunitų ir šiitų musulmoniškų grupuočių. Egzistuoja tikimybė, kad kai kurie jų paliko gimtąjį kraštą dėl ten vykstančio religinio smurto⁶⁶, todėl tikėtina, kad Grocijus gintų šių žmonių teisę į prieglobstį („į svetingumą“) mūsų valstybėje, kaip gynė tūkstančių sefardų judėjų teisę į svetingumą Olandijos provincijose. Anot Grocijaus, tokių imigrantų, arba pabėgėlių, teisė

62 Bull, *supra* note, 61: 86.

63 Vytis Valatka, „Tarptautinės teisės aiškinimas antrojoje scholastinėje filosofijoje“, *Jurisprudencija* 8, 86 (2006): 38–39.

64 Nijman, *supra* note, 48: 1111.

65 Migracijos departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos, *Migracijos metraštis 2021* (Vilnius: 2022), 57.

66 Kalbama apie tikimybę, ne apie faktą. Migracijos departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos migracijos metraščiuose pateikia tik statistinę informaciją apie prieglobsčio prašytojus. Juose nenurodomos tarptautinės apsaugos prašymuose įvardijamos priežastys.

į svetingumą daug didesnė nei visų kitų, o priimančioji šalis turi dar didesnę pareigą suteikti jiems prieglobstį nei kitiems. Taigi neatmestina, kad jis pateisintų tokių žmonių fizinį smurtą prieš šalies pareigūnus, ginant savo gyvybę⁶⁷.

Dėl nuogąstavimų, jog atvykstančiųjų teisė reikalauti, kad jiems būtų rodomas svetingumas, gali niekais paversti vietinių gyventojų teises į privačią nuosavybę, Grocijus pasakytų keletą dalykų. Pirma, joks imigrantas (teisėtas ar neteisėtas), kaip ir joks pilietis, neturi teisės naudotis kito žmogaus daiktais, jei tam nėra absoliučios būtinybės, kitaip tariant, ši būtinybė turi būti neišvengiama⁶⁸. Antra, žmogaus teisė naudotis kito asmens daiktais negalioja, kai pats savininkas turi tokį pat poreikį, t. y. kai nuo tų pačių dalykų priklauso jo gyvybė⁶⁹. Trečia, prieš naudodamasis svetimu turtu, asmuo privalo išsiaiškinti, ar yra būdų išvengti svetimos nuosavybės pasisavinimo. Tam, anot Grocijaus, turi būti dedamos visos žmogaus pastangos⁷⁰. Ketvirta, asmuo turi pareigą grąžinti kito asmens turtą, kuriuo buvo naudojamas esant būtinybei, kai tik įmanoma tai padaryti⁷¹. Tai reiškia, kad absoliučios būtinybės atveju privati nuosavybė į bendrą nuosavybę atvirsta tik laikinai⁷². Penkta, kadangi valstybė privalo rūpintis ne tik vietinių gyventojų, bet ir visos žmonijos gerove, galima teigti, kad pagal Grocijaus mąstymą ji turi imtis tokios politikos, kuri neleistų imigrantams atsidurti absoliučios būtinybės situacijose. To nepadarius, bet kuriai šaliai gresia įvairūs pavojai, pradedant pilietiniais neramumais ir baigiant suvereniteto praradimu. Piliečių pareiga – raginti savo valdžią sudaryti atvykusiesiems sąlygas integruotis į vietinę visuomenę ir taip apsaugoti savo privačią nuosavybę.

Kiek šie argumentai įtikinami ir kiek jie nuraminantų vietos visuomenę – atskiras klausimas ir ne šio darbo tikslas. Aišku viena: Grocijus kuria humanisto, arba žmogaus teisių gynėjo, įvaizdį, kalbant šių dienų terminais, bet vadinti jį tokiu, ko gero, būtų per drąsu. Kai kurios jo pozicijos Vakarų pasaulio žmogui ne tik nepriimtinos, bet ir sunkiai suvokiamos. Pavyzdžiui, veikale *De iure pradae* Grocijus palaiko Aristotelio prigimtinės vergovės idėją. Vėliau veikale *De iure belli ac pacis* jis šios idėjos atsisako, tačiau palieka teisinį vergijos institutą. Teigiama, kad tie, kurie tapo vergais dėl teisėtos priežasties, pavyzdžiui, karo belaisviai, neturi teisės į laisvę ir privalo susitaikyti su likimo jiems skirta dalia⁷³. Be to, kiekvienas žmogus turi teisę save atiduoti vergijon mainais už tam tikrą visą gyvenimą truksiančią paramą⁷⁴. Teisinė vergovė, pasak Grocijaus, neprieštarauja prigimtiniam teisingumui⁷⁵.

Ar Grocijus – ideologinis kosmopolitas? Viena vertus, taip. Jis mano, kad tarp krikščioniškų ir nekrikščioniškų tautų sudaryti sandoriai yra saistantys⁷⁶. Jis atmeta europiečių

67 Plg. Baker, *supra* note, 26: 44.

68 Grotius, *supra* note, 12: 124.

69 *Ibid.*, 125.

70 *Ibid.*, 125.

71 *Ibid.*, 125.

72 Plg. Kochi, *supra* note, 13: 265.

73 Grotius, *supra* note, 12: 456. Kingsbury ir Roberts, *supra* note, 60: 46–48.

74 Grotius, *supra* note, 12: 65.

75 Martin Wight, *Four Seminal Thinkers in International Theory: Machiavelli, Grotius, Kant, and Mazzini* (Oxford: Oxford Scholarship Online, 2005), 38.

76 Grotius, *supra* note, 12: 262.

teisę kolonizuoti ir civilizuoti „pagoniškus“ kraštus. Jis kalba apie tarptautinę visuomenę, apie visiems ir visur galiojančią prigimtinę teisę, kurios normomis ir principais turi būti grindžiama tarptautinė teisė. Jam rūpi kiekvieno žmogaus teisė laisvai judėti, bendrauti su kuo panorėjus, sulaukti svetingumo⁷⁷. Kita vertus, taip pat nenuginčijama, kad rašydamas savo knygas Grocijus siekė ne tik humaniškų, bet ir praktinių tikslų. Pavyzdžiui, gindamas laisvą laivybą jūrose veikale *De iure praede* Grocijus tuo pačiu metu bandė pateisinti ir apginti Rytų Indijos prekybos bendrovės privatizavimo kompaniją Rytų Indijoje. Pareiškęs, kad sutartys su nekrikščioniškomis tautomis galioja krikščioniškose šalyse, jis turėjo omenyje ne ką kitą, o Pietų Malaizijos sultoną Džohorą, strateginį Olandijos partnerį. Todėl Grocijaus tikriausiai nederėtų laikyti nei grynų ideologiniu kosmopolitu, nei didžiuoju žmogaus teisių gynėju⁷⁸. Prigimtinės teisės teoriją, teisę į bendravimą, teisę į svetingumą jis naudojo veikiau pragmatiniais, o ne kosmopolitininiais tikslais. Vis dėlto tai nereikia, kad jis negali ar neturėtų būti priskiriamas prie tų, kurie pradėjo tiesti kelią kosmopolitizmo ir žmogaus teisių bei laisvių doktrinoms.

Išvados

1. Grocijus įsitikinęs, kad prigimtinei teisė reikalauja iš žmogaus mylėti save ir kitus. *Meilę sau* visų pirma sudaro sąmoningas savo asmens ir tų dalykų, nuo kurių priklauso žmogaus gyvenimas, gynimas. *Meilė kitam* pasireiškia įsipareigojimu nesikėsinti nei į kitą asmenį, nei į jam priklausančią nuosavybę.

Deja, būna situacijų, kai meilę sau ir kitiems tenka išreikšti ir kitais būdais.

Visuomenė gali pareikalauti, kad dėl bendrojo gėrio asmuo parodytų savo *meilę kitiems* aukodamas privačią nuosavybę. Taip pat būna situacijų, kai iš *meilės sau* žmogus turi tam tikra prasme paminti meilę kitam: siekdamas išgyventi, kartais asmuo turi pasisavinti kito turtą. Tokiu atveju *meilė artimui* išreiškiama įsipareigojimu kuo greičiau grąžinti paimtą daiktą. Abiem atvejais tiek pareiga aukoti savo turtą, tiek teisė savintis kito turtą grindžiama įsitikinimu, kad amžių pradžioje buvusi bendroji nuosavybė ir ją lydėjusi bendrosios nuosavybės teisė ilgainiui transformavosi į privačios nuosavybės sistemą, kuri, esant *neišvengiamai būtinybei*, atvirsta į bendrąją nuosavybę ir kartu suteikia kitiems žmonėms teisę ją naudotis.

2. Grocijus įsitikinęs, kad žmonės turi prigimtinę teisę keliauti kur nori, gyventi kur nori, bendrauti su kuo nori. Šios teisės – svarbūs tarptautinės teisės principai, kurių paminti negali jokia valstybė. Jos kyla iš prigimtinės žmonių bendrystės, gamtos dovanoto visuomeniškumo, peržengiančio valstybių sienas, ir priešistorinės visiems žmonėms priklausiusios bendros nuosavybės – dviejų veiksnių, reikalaujančių iš valstybių atverti savo sienas ir parodyti svetimtaučiams svetingumą, t. y. meilę artimui.

77 Georg Cavallar, „Vitoria, Grotius, Pufendorf, Wolff and Vattel: Accomplices of European Colonialism and Exploitation or True Cosmopolitans?“, *Journal of the History of International Law* 10 (2008): 193–194.

78 *Ibid.*, 195.

Kaip ir visos kitos teisės, teisė į svetingumą – prigimtine, tačiau nė viena iš jų nėra abso-
liuti. Gimosios šalies viešasis interesas, asmens kriminalinė praeitis, liudijanti potencialų
imigranto keliamą pavojų žmonijai, gali šias teises apriboti: žmogui gali būti uždrausta
ties išvykti iš gimosios šalies, tiek apsigyventi kitoje. Valstybių pareiga – bendradarbiauti
tiriant kiekvieno žmogaus praeitį, jo keliavimo ir prieglobsčio prašymo motyvus.

Tik tinkamos priežasties nurodymas, kriminalinio šleifo nebuvimas ir įsipareigojimas
gerbti priimančiosios šalies įstatymus suteikia svetimtaučiams teisę į kitos šalies svetingu-
mą. Tinkamoms priežastims priskiriami persekiojimai dėl religinių įsitikinimų, neteisėta
priespauda ir vargas dėl patirtų nelaimių. Šiems ir kitiems *nekaltiems* (pavojaus nekelian-
tiems) žmonėms valstybė privalo atverti savo sienas. Bet kokie įstatymai, legalizuojantys
nesvetingumą neatsižvelgiant į minėtus atvejus, yra neteisėti.

3. Atsisakiusi rodyti svetingumą (*meilę artimui*), valstybė kartais gali įstumti žmogų į
situaciją, kurioje jam kyla mirties pavojus. Pavyzdžiui, žmogus įkalinamas tarp valstybi-
nių sienų be teisės žengti pirmyn ar atgal, be maisto, vandens ir pastogės. Grocijus teigtų,
kad tokiais atvejais prigimtinis įstatymas *mylėti save* suteikia jam teisę kėsintis į kiekvieną,
įskaitant jėgos struktūrų darbuotojus, kurie užkerta kelią prie gyvybiškai svarbių išteklių.

Valstybei atsisakius patenkinti gyvybiškai svarbius poreikius, kiekvienas imigrantas
taip pat turi teisę savintis privačią vietinių žmonių nuosavybę – pati gamta ją atverčią į
bendrąją priešistorinę nuosavybę, kuria išlikimo tikslais jis gali *laikinais* naudotis. Vieninte-
lė išimtis – jei dėl svetimto turto pasisavinimo jo savininkui taip pat grėstų mirties pavojus.
Nesant tokio pavojaus, imigrantas turi teisę saugoti savo gyvybę naudodamasis svetima
privačia nuosavybe, įsipareigodamas ją kuo greičiau grąžinti.

Grocijus įsitikinęs, kad valstybė, „privatizavusi“ tam tikrą žemės lopinėlį, visada turi
atminti, kad jos teisė į šią teritoriją yra sąlyginė, ne absoliuti, t. y. ji negali elgtis taip, tarsi ši
žemė ir jos turtai nuo amžių pradžios priklausė tik jai ir jos žmonėms. Taigi ji neturi teisės
ignoruoti gyvybiškai svarbių svetimtaučių poreikių. Norėdama apsaugoti savo piliečių teisę
į gyvybę ir privačią nuosavybę, valstybė turi imtis tokios politikos, kurioje bent minimaliai
būtų gerbiama visų žmonių prigimtine teisė į svetingumą.

UNDOCUMENTED MIGRATION IN THE CONTEXT OF HUGO GROTIUS' INTERNATIONAL LAW

Aurimas Paulius Rudinskas

Vilnius University, Lithuania

Summary. *As more and more undocumented / irregular immigrants try to enter EU, Lithuania and other countries are tightening their immigration policies. Data shows that the vast majority of people seeking asylum are either turned away or detained indefinitely. According to the media, there have been cases of people trapped between national borders, without the right to move back and forth, leaving them without food, water and medicine. Deaths have not been prevented. The publication seeks to provide a plausible assessment of the situation through the eyes of Hugo Grotius, known as the father of international law. It was discovered that for Grotius, fundamental human rights—such as the freedom to travel, the ability to reside wherever one chooses, and the right to communicate with anyone—are essential principles of international law that no state can overlook. These rights are rooted in the idea of common property from the dawn of time and the inherent sociability of all humans, which compel states to welcome foreigners by opening their borders and demonstrating hospitality. On the other hand, these rights are not absolute. Their use may be restricted, but the restrictions themselves have limits too. For instance, a state's refusal to extend hospitality—understood as a manifestation of neighbourly love—may inadvertently compel immigrants into perilous circumstances, potentially endangering their lives. In such cases, the natural law of self-love gives individuals the right to fight for vital resources, even if this requires resisting power structures or temporarily appropriating the private property of local residents. Grotius contends that a state's right to its territory and resources is conditional rather than absolute, thus necessitating consideration of the vital needs of foreigners. The policies enacted must, at a minimum, uphold the natural right to hospitality for all individuals, thereby safeguarding both the interests of its citizens and the integrity of their private property.*

Keywords: *Grotius, undocumented / irregular migration, right to free movement, right to hospitality.*

Aurimas Paulius Rudinskas, Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Viešosios teisės katedros doktorantas, Vilniaus universiteto Teisės istorijos mokslo centro narys. Mokslinių tyrimų kryptys: teisės istorija, teisės filosofija, visuomeninė sutartis, ekologinis konstitucionalizmas.

Aurimas Paulius Rudinskas, PhD student at the Department of Public Law at Faculty of Law at Vilnius University,, member of the Science Centre of the History of Law at Vilnius University. Research interests: history of law, philosophy of law, social contract, ecological constitutionalism.

INFORMACIJA MOKSLO DARBŲ LEIDINIO „JURISPRUDENCIJA“ AUTORIAMS

Straipsnio struktūra

Mokslo darbų leidiniui „Jurisprudencija“ teikiami originalūs, anksčiau neskelbti moksliniai straipsniai lietuvių kalba (redaktorių kolegijos nutarimu straipsnis gali būti spausdinamas ir anglų kalba). Straipsnis turi būti parengtas pagal žemiau pateikiamą šabloną:

- straipsnio pavadinimas;
- autoriaus (-ių) vardas ir pavardė;
- mokslo ar kitos institucijos, kuriai autorius (-iai) atstovauja, pavadinimas, elektroninio pašto adresas;
- straipsnio pateikimo mokslo darbų leidinio „Jurisprudencija“ redaktorių kolegijos atsakingajam arba vykdomajam redaktoriui data;
- straipsnio santrauka (apimtis – nuo 1 000 iki 1 500 spaudos ženklų su tarpais) lietuvių kalba, kurioje glaustai perteikiamas straipsnio turinys, nurodomi straipsnyje tiriami probleminiai klausimai ir pagrindinės išvados;
- reikšminiai žodžiai (5–8 pagrindinės sąvokos) lietuvių kalba;
- įvadas, kuriame pagrindžiamas temos aktualumas, naujumas, apibrėžiamas mokslinio tyrimo tikslas, nurodomi tyrimo objektai ir metodai, įvertinamas analizuojamos problemos (-ų) ištirtumas kitų mokslininkų darbuose;
- pagrindinis straipsnio tekstas, pageidautina, – suskirstytas į numeruojamus (pvz., 2., 2.1., 2.2.1. ir t. t.) skyrius ir poskyrius;
- straipsnis baigiamas atlikto mokslinio tyrimo rezultatus apibendrinančiomis išvadomis ir pateikiamomis rekomendacijomis;
- straipsnio priedai:
 1. santrauka anglų kalba (apimtis – nuo 1 000 iki 1 500 spaudos ženklų su tarpais) ir reikšminiai žodžiai (5–8 pagrindinės sąvokos) anglų kalba. Prieš santrauką nurodomas straipsnio pavadinimas anglų kalba didžiosiomis raidėmis, autoriaus vardas, pavardė, autoriaus atstovaujama mokslo ar kita institucija ir valstybė;
 2. Informacija apie autorių (autorius) lietuvių ir anglų kalbomis: vardai ir pavardės, moksliniai laipsniai ir pedagoginiai vardai, atstovaujama institucija (institucijos), pareigos, pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys.

Nuorodos straipsnio pagrindiniame tekste sudaromos naudojant viršutinio indekso (Footnotes) arabiškus skaičius, atitinkamo puslapio apačioje pateikiant cituojamos literatūros bibliografinius aprašus. Pabrėžtina, kad privalu cituoti naujausius (per pastaruosius penkerius metus paskelbtus) pripažintus mokslo šaltinius. Literatūros sąrašas straipsnio pabaigoje nėra pateikiamas. Bibliografinės nuorodos sudaromos pagal Chicago citavimo stilių.

Straipsnio pateikimas

Redaktorių kolegijai pateikiama elektroninė straipsnio versija OJS sistemoje adresu <http://jurisprudencija.mruni.eu>. Autoriai taip pat gali teikti publikacijas elektroniniu paštu jurisprudencija@mruni.eu

Atkreiptinas dėmesys, kad pagal nurodytą šabloną parengtas straipsnis siekiant užtikrinti anonimišką recenzavimą į OJS įkeliamas be visų aukščiau išvardytų struktūrinių dalių. Asmeninė informacijos dalis turi būti pateikiama atskirame autoriams (-ių) identifiкуoti skirtame dokumente.

Straipsnis rengiamas pagal šabloną Microsoft Word programa, Times New Roman 12 pt raidžių dydžio šriftu, eilutės 1,5 intervalu, iš visų kraštų 25 mm paraštės Straipsnio apimtis 31 680–47 520 spaudos ženklų su tarpais; mokslinių recenzijų – iki 39 600 spaudos ženklų su tarpais. Atsakingo redaktoriaus sprendimu gali būti leidžiama spausdinti ir didesnės apimties mokslinius straipsnius ir recenzijas. Puslapiai numeruojami.

Paveikslai, schemos, diagramos, lentelės, nuotraukos pateikiamos straipsnio tekste. Nuotraukos turi būti tinkamos reprodukuoti kokybės. Paveikslų, schemų, diagramų, nuotraukų pavadinimai nurodomi jų apačioje, lentelių – viršuje, numeruojami eilės tvarka.

Atskirame lape (OJS sistemoje prisegamas kaip papildomas dokumentas) pagal šabloną pateikiami duomenys apie autorių (-ius): vardas ir pavardė, atstovaujama institucija, adresas, autoriaus einamos pareigos, telefonas, elektroninio pašto adresas, pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys. Taip pat nurodomas mobiliojo ryšio telefonas, kuriuo autorius (vienas iš autorių) tiesiogiai bendraus su redaktorių kolegija, kalbos redaktoriais, vertėjais.

Kiekvieną straipsnį recenzuoja ne mažiau kaip du redaktorių kolegijos konfidencialiai paskirti recenzentai – aktyvūs mokslininkai, iš kurių bent vienas turi būti ne redaktorių kolegijos narys. Po recenzavimo autoriai redakcinės komisijos nurodytu terminu pateikia atsižvelgiant į recenzentų ir redaktorių pastabas pataisytą galutinį straipsnio variantą su visomis aukščiau nurodomomis struktūrinėmis dalimis. Straipsnį priėmus spaudai autorius (-iai) pasirašo sutikimą jį publikuoti.

All information connected with submissions of articles as well as authors guidelines in English are provided in website <http://jurisprudencija.mruni.eu>

JURISPRUDENCIJA 32(1)
Mokslo darbai

Redagavo MB „Kopis“
Maketavo Martynas Švarcas

Tiražas: 30 egz.

Išleido Mykolo Romerio universitetas
Ateities g. 20, Vilnius
www.mruni.eu

Spausdino UAB „Šiaulių spaustuvė“
P. Lukšio g. 9G, 76200 Šiauliai
www.siauliuspaustuve.lt

JURISPRUDENCE 32(1)
Research Papers

Editor: MB „Kopis“
Layout: Martynas Švarcas

Print run: 30 copies.

Publisher Mykolas Romeris University
Ateities 20, Vilnius
Website: www.mruni.eu

Printed by UAB „Šiaulių spaustuvė“
P. Lukšio g. 9G, 76200 Šiauliai
www.siauliuspaustuve.lt

